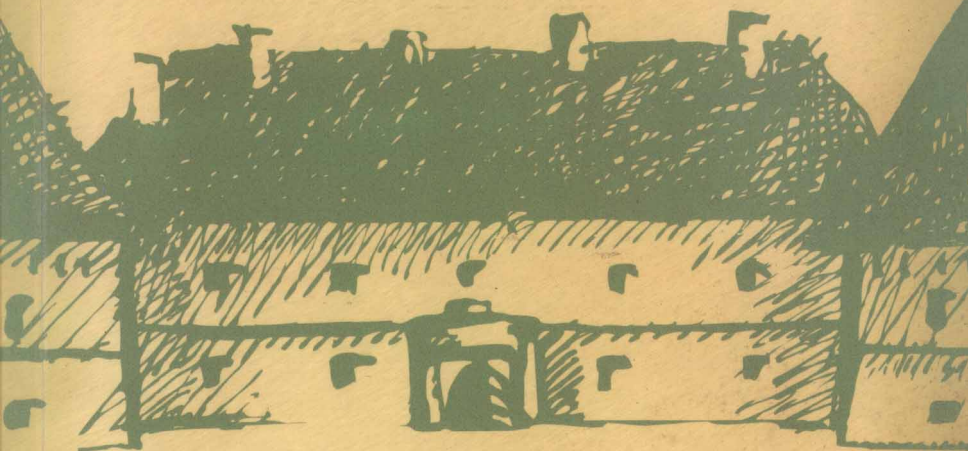

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

2006

HUMÁN- ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM ÉVKÖNYVE 2006

HUMÁN- ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM
CSÍKSZEREDA, 2007

Az Évkönyv megjelenését támogatták:

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Szülőföld Alap

Communitas Alapítvány

otpbank

OTP Bank Románia

Felelős szerkesztő: MURÁNYI JÁNOS

A tanulmányokat szakmailag lektorálták:

Dr. KESZEG VILMOS egyetemi tanár, néprajzkutató
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék (181-210. old.)

KOSZTA NAGY István Ph.D.
Csíkszeredai szenátori iroda vezetője (325-339. old.)

Dr. ÚJVÁROSI LUJZA egyetemi adjunktus
Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár
Biológia-Földtan Kar, Taxonómia és Ökológia Tanszék (373-385. old.)

KASTALY BEATRIX vegyész-restaurátor
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (435-444.old.)

GÖRBE KATALIN festőrestaurátor művész, egyetemi docens
Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest (445-459.old.)

© Csíki Székely Múzeum, 2007

© GYARMATI ZSOLT, 2007

ISSN 1841-0197

TARTALOM

Előszó	11
Foreword	12
Prefață	13

RÉGÉSZET – TÖRTÉNELEM

DERZSI CSONGOR – NYÁRÁDI ZSOLT – SÓFALVI ANDRÁS: A bikafalvi Református Egyházközség története a régészeti kutatások és levéltári források tükrében	17
---	----

FERENCZI GÉZA : A moldvai (ősibb) csángókról	35
---	----

NÉPRAJZ

BALÁZSI DÉNES: A hozománylevél, perefernum készítésének hagyománya a Nyikómentén	53
--	----

BERECZKI ORBÁN ZSELYKE: Népi táplálkozás Szatmár megyében	131
---	-----

FARKAS IRÉN: Népi szerelmi ajándéktárgyak a Csíki Székely Múzeum fagyűjteményében	143
---	-----

SALLÓ SZILÁRD: Rontáshiedelmek, hiedelemszerepek a gyimesi közösségben	181
--	-----

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

MUCKENHAUPT ERZSÉBET: 16. századi debreceni kötés a Csíki Székely Múzeum régikönyv-gyűjteményében	213
---	-----

SZŐCS JÁNOS: Az első csíki újság, a <i>Hadi Lap</i> (1849)	229
--	-----

SZOCIOLÓGIA

KASSAY JÁNOS – BAKACSI GYULA: Románia EU-csatlakozásának hatása a magyar munkaerőpiacra	261
---	-----

MOHAY TAMÁS: Vonzáskör változásban: búcsújárás Csíksomlyóra	273
---	-----

PÉTER E. KATALIN: Csík megyei kivándorlás 1850–1910 között	325
--	-----

GEOLÓGIA – HIDROLÓGIA

- JÁNOSI CSABA – PÉTER ÉVA – BERSZÁN JÓZSEF – JÁNOSI KINCSCSÓ:
Az Alcsíki- és a Kászoni-medence ásványvizei és gázömlései 343

ÁLLATTAN

- ALBERT CSILLA – SALAMON SZIDÓNIA – DARVAS LÓRÁNT – KOVÁCS JÁNOS –
SALAMON ROZÁLIA – ALBERT BEÁTA – CSAPÓNÉ KISS ZSUZSANNA – CSAPÓ JÁNOS:
Egy magyarországi és egy erdélyi gyapjas mamut korának
meghatározásaa az aminosavak racemizációja alapján 359

- DEMETER LÁSZLÓ – MÉREY BALÁZS: Adatok A Hankó-tócsarák
(*Drepanosurus hankoi*, Dudich 1927) elterjedéséről
és ökológiájáról a Székelyföldön 373

KÖRNYEZETVÉDELEM

- KEREKES SZILÁRD: A csíkszentkirályi Borsáros-láp flóraváltozásainak
ökológiai és természetvédelmi értékelése 389

- PÉTER PÁL: Agrár-környezetvédelem Hargita megyében 413

MŰTÁRGYVÉDELEM

- BENEDEK ÉVA: A kőhalmi Szent Anna Római Katolikus templom
gombiratának restaurálása 435

- MARA ZSUZSA: Egy átalakított máriacelli Madonna-másolat.
Legenda, hagyomány, feltételezések és restaurálás 445

SZEMLE

- HUBBES ÉVA: Ferenczi Géza 1924–2007 463

- SZABÓ ANDRÁS: A mítoszteremtő remény felvillanása: Szopos Sándor 465

- A kötet szerzői 496

CUPRINS

Előszó	11
Foreword	12
Prefață	13

ARHEOLOGIE – ISTORIE

DERZSI CSONGOR – NYÁRÁDI ZSOLT – SÓFALVI ANDRÁS: Istoria bisericii reformate din Tăureni în oglinda cercetărilor arheologice și a izvoarelor scrise	17
---	----

FERENCZI GÉZA : Despre ceangăii (mai vechi) din Moldova	37
--	----

ETNOGRAFIE

BALÁZSI DÉNES: O sursă a autocunoașterii etnice: tradiția redactării scrisorilor perefernale (liste de zestre)	53
--	----

BERECZKI ORBÁN ZSELYKE: Despre alimentația populară din județul Satu Mare	131
---	-----

FARKAS IRÉN: Daruri din dragoste din lemn în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului	143
---	-----

SALLÓ SZILÁRD: Vrăjitorie și superstiții în valea Ghimeșului	181
--	-----

ISTORIA CULTURII

MUCKENHAUPT ERZSÉBET: O legătură de epocă a colecției de carte veche a Muzeului Secuiesc al Ciucului, realizată la Debrecen în secolul al 16-lea	213
--	-----

SZŐCS JÁNOS: Prima gazetă apărută în Ciuc, <i>Hadi Lap</i> (Foaie de luptă – 1849)	229
--	-----

SOCIOLOGIE

KASSAY JÁNOS – BAKACSI GYULA: Efectul aderării României și Bulgariei la UE asupra pieței forței de muncă din Ungaria	261
--	-----

MOHAY TAMÁS: O sferă de atracție în schimbare: peregrinajul
de la Șumuleu Ciuc 273

PÉTER E. KATALIN: Migrația din județul Ciuc în perioada 1850–1910 325

GEOLOGIE – HIDROLOGIE

JÁNOSI CSABA – PÉTER ÉVA – BERSZÁN JÓZSEF – JÁNOSI KINCŐSÓ: Apele minerale
și scurgerile de gaze din depresiunea Ciucului de Jos și a Casinului 343

ZOOLOGIE

ALBERT CSILLA – SALAMON SZIDÓNIA – DARVAS LÓRÁNT – KOVÁCS JÁNOS –
SALAMON ROZÁLIA – ALBERT BEÁTA – CSAPÓNÉ KISS ZSUZSANNA – CSAPÓ JÁNOS:
Egy magyarországi és egy erdélyi gyapjas mamutkorának
meghatározásaa az aminosavak racemizációja alapján 359

DEMETER LÁSZLÓ – MÉREY BALÁZS: Date despre distribuția, morfologia
și ecologia speciei *Drepanosurus hankoi* în Secuime 373

PROTECȚIA MEDIULUI

KEREKES SZILÁRD: Evaluarea ecologică ale schimbărilor floristice
din mlaștina Borsáros (Comuna Sâncrăieni) 389

PÉTER PÁL: Protecția mediului agrar în județul Harghita 413

RESTAURAREA OBIECTELOR DE MUZEU

BENEDEK ÉVA: Restaurarea documentului găsit în turnul bisericii
parohiale Sf. Ana din Rupea 435

MARA ZSUZSA: O copie modificată a statuii Maicii Domnului
din Mariazell. Legendă, tradiție, supoziții asupra modificărilor
estetice suferite, restaurare 445

CRONICĂ

HUBBES ÉVA: Ferenczi Géza 1924–2007 463

SZABÓ ANDRÁS: Speranța creării unui mit: Szopos Sándor 465

Autorii volumului 469

CONTENTS

Előszó	11
Foreword	12
Prefață	13

ARCHEOLOGY – HISTORY

DERZSI CSONGOR – NYÁRÁDI ZSOLT – SÓFALVI ANDRÁS: The history of the reformed parish of Tăureni in view of the archeological and archival researches	17
FERENCZI GÉZA : On the population of „csango” (more ancient) of Moldavia	35

ETHNOGRAPHY

BALÁZSI DÉNES: A source of the national autoknowledge: perefernum-letters or lists of dowry	53
BERECZKI ORBÁN ZSELYKE: About popular nutrition in Satu Mare county	131
FARKAS IRÉN: Wooden presents of love in the collection of the Szekler Museum of Csík	143
SALLÓ SZILÁRD: Wichcraft and superstitions in Gyimes-valley	181

HISTORY OF CULTURE

MUCKENHAUPT ERZSÉBET: A medieval binding in the ancient books collection of the Sekler Museum of Ciuc realized to Debrecen in 16 th century	213
SZÓCS JÁNOS: The first newspaper of Ciuc, <i>Hadi Lap</i> (War Newspaper – on 1849)	229

SOCIOLOGY

KASSAY JÁNOS – BAKACSI GYULA: Effect of the adhesion of Romania and Bulgaria to the EU on the market of the working strength of Hungary	261
MOHAY TAMÁS: Sphere of attraction in change: the pilgrimage of Șumuleu-Ciuc	273
PÉTER E. KATALIN: Emigration from Csík County between 1850–1910	325

GEOLOGY – HIDROLOGY

- JÁNOSI CSABA – PÉTER ÉVA – BERSZÁN JÓZSEF – JÁNOSI KINCŐSÓ: Mineral waters and gas escapes in the depressions of Ciucul de Jos and Casin 343

ZOOLOGY

- ALBERT CSILLA – SALAMON SZIDÓNIA – DARVAS LÓRÁNT – KOVÁCS JÁNOS – SALAMON ROZÁLIA – ALBERT BEÁTA – CSAPÓNÉ KISS ZSUZSANNA – CSAPÓ JÁNOS: Age determination of two mammoths from Hungarian and Transylvanian regions based on amino acid racemization in tusk and bone 359
- DEMETER LÁSZLÓ – MÉREY BALÁZS: Data on the distribution, morphology and ecology of the fairy shrimp *Drepanosaurus hankoi* in the Szeklerland 373

ENVIRONMENTAL PROTECTION

- KEREKES SZILÁRD: The ecological and conservationist evaluation of changes in florain Borsáros-fen (Csíkszentkirály village) 389
- PÉTER PÁL: Protection of the agrar environment in Harghita county 413

RESTORATION OF WORKS OF ART

- BENEDEK ÉVA: The restoration of the document found in the tower of the parish church St. Anne of Rupea 435
- MARA ZSUZSA: A modified copy of the Virgin Mary-statue from Mariazell. Legend, tradition, suppositions on aesthetic incurred alterations, restoration 445

REVIEW

- HUBBES ÉVA: Ferenczi Géza 1924–2007 463
- SZABÓ ANDRÁS: Expectations for creating a myth: Szopos Sándor 465
- Authors 469

Tavalyi kiadásunk bevezetőjében még arról a törekvésünkről írtunk, hogy a 2004-ben elindított kezdeményezést igyekszünk hagyománnyá állandósítani és rendszeres időközökben megjelenő kötetek sorozatával szolgálni az olvasók érdeklődését, az erdélyi múzeumi tudományosság érdekét. Harmadik jelentkezésünk immár kétségtelenné teszi, hogy a kiadó eme igyekezete gyökeret eresztett és az ígéretes kezdet nem maradt folytatás nélkül.

Minden hosszabb időre berendezkedő kiadványsorozathoz hasonlóan, az Évkönyv szerkesztőinek is állandó gondja – a folytonosság biztosítása mellett – az egyes kötetek színvonalának emelése. Természetesen a vásár kettőn áll: szerzón és szerkesztőn. Eddigi köteteink munkatársait csak elismerés és köszönet illetheti – amit e helyen fejezünk ki – azért az igyekezetért, hogy a legmagasabb szakmai mércével értékelhető írásokat bocsássanak rendelkezésünkre, amelyek méltók az erdélyi magyar tudományosság közelebbi és távolabbi múltjának tiszteletet keltő, elődeink által ránk örökített hagyományaihoz. Egy gyűjteményes kiadvány másik értékmérője – a szakági professzionalizmus mellett – a dolgozatok tárgyi változatossága, a múzeumi tevékenység lehetőleg teljes egészét lefedő disztribúciója. Vagyis az Évkönyv fölött bábáskodóknak el kell kerülniük az esetlegesség és tematikai aránytalanság csapdáját.

Ezúttal egyetlen kötettel jelentkezünk: noha számszerűen majdnem ugyanannyi írás lát napvilágot, a terjedelem nem indokolta a kétkötetes felosztást. A humán- és természettudományok „összeházasítása” fokozottabb kompromisszumkötést tett szükségessé, ami elsősorban a mennyiségi dimenzióra, az eltérő jegyzetelési, illusztráció- és bibliográfiakezelési szokásokra – néhol még az írások alfejezetekbe való besorolására is – vonatkozik.

A mostani kötet már ránk is szabta a következő feladatot: jövőre olyan Évkönyvet kell kiadnunk, amely nagyobb számú dolgozat közreadásával jobban lefedi az egyes szakterületeket, valóságosabb képet ad szakembereink szerteágazó munkájáról. Ebben továbbra is számítunk jelen és jövőbeli munkatársaink közreműködésére.

GYARMATI ZSOLT
igazgató

MURÁNYI JÁNOS
szerkesztő

TOWARDS THE READER

In the preface of the precedent edition we was speaking about our endeavours of making a tradition of the initiative of the year 2004, and to serve the interests of the readers and the cause of the scientific activity of our museums with a series of volumes. This third appearance is the incontestable sign of the realization of the editor's intentions.

Similarly to all the projected series for a great number of years, the pre-occupation of the editors of this Year Book concentrates – besides ensuring its continuity – on the permanent rising of the level of each newly appeared volume. Of course, this fact depends equally on the authors and on the editors. We express our gratitude and thanks to the contributors of the previous volumes for the professionalism and exigency of the works that were handed to us, works that were worthy of the traditions of our predecessors, Transylvanian scientists of the past centuries. The other value criteria of a study volume consists in its thematic variety, the uniform distribution of the subjects from different scientific domains, in order to avoid the contingency and the disproportion of the book.

This time we present to the readers one single volume: though numerically we are publishing almost the same number of works, their dimensions did not motivate the division into two separate volumes – this „mesalliance” between the human sciences and the nature ones imposed to the editor new compromises (at the annotations, illustrations, bibliographies and thematic framing into sub-chapters).

Yet our new task has already been given: next year we have to edit a Year Book, which through the publishing of a greater number of works, will ensure a more complete covering of the separate scientific domains, offering a more real image about the many-sided activity of the researchers from the museums and our scientific institutions. In order to achieve this common desideratum we continue to rely on the support of our collaborators, older and new ones.

GYARMATI ZSOLT
manager

MURÁNYI JÁNOS
editor

CĂTRE CITITOR

În prefața ediției precedente vorbeam despre strădania editorului de a face o tradiție din inițiativa anului 2004 și de a servi cu o serie de volume interesul cititorilor și cauza activității științifice a muzeelor noastre. Această a treia apariție este semnul incontestabil al realizării intențiilor noastre.

Similar tuturor seriilor proiectate pentru un șir lung de ani, preocuparea redactorilor Anuarului de asemenea se concentrează - pe lângă asigurarea continuității - asupra ridicării permanente a nivelului fiecărui volum nou apărut. Bineînțeles, acest lucru depinde în egală măsură de autori și editori. Nu avem decât cuvinte de recunoștință și de mulțumire pentru colaboratorii volumurilor de până acum pentru exigența și profesionalismul lucrărilor puse la dispoziția noastră, lucrări demne de cele mai bune tradiții ale înaintașilor noștri, oamenii de știință ardeleni ai secolelor trecute. Celălalt criteriu valoric al unui volum de studii este varietatea sa tematică, distribuția uniformă a subiectelor din diferitele domenii științifice, pentru evitarea eventualității și a disproporțiilor cărții.

De această dată ne prezentăm în fața cititorului cu un singur volum: deși numeric publicăm aproape tot atâtea lucrări, dimensiunile lor nu au motivat împărțirea în două volume separate - această „mezalianță” a științelor umanistice și ale naturii a impus redactorului noi compromisuri (la adnotații, ilustrații, bibliografii și încadrarea tematică în subcapitole).

Și iată că prin acest volum ni s-a fixat deja și sarcina următoare: la anul trebuie să edităm un Anuar care, prin publicarea unui număr considerabil mai mare de lucrări, asigură o acoperire și mai completă a domeniilor științifice diferite, oferind o imagine mai reală despre activitatea multilaterală a cercetătorilor din muzeele și instituțiile noastre științifice. Pentru realizarea acestui deziderat comun ne buzim și în continuare pe sprijinul colaboratorilor noștri mai vechi și mai noi.

GYARMATI ZSOLT
director

MURÁNYI JÁNOS
redactor

RÉGÉSZET - TÖRTÉNELEM

ARCHEOLOGY - HISTORY

ARHEOLOGIE - ISTORIE

DERZSI CSONGOR – NYÁRÁDI ZSOLT – SÓFALVI ANDRÁS

A BIKAFALVI REFORMÁTUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ÉS LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Abstract: [The history of the reformed parish of Tăureni in view of the archeological and archival researches] Between June–July 2006, because of the renovation of the reformed church in Tăureni (rom.) / Bikafalva (hung.), the archeologists of the “Haáz Rezső” Museum of Odorheiu-Secuiesc (rom.) / Székelyudvarhely (hung.) organized an archeological excavation, in the course of which the foundation of a reformed church from the 17th century was found. As there were not found any earlier constructions than the 17th century walls, we can affirm with certitude that the medieval church of Tăureni stood in another place, in case it existed at all.

In about 1,5 m depth (rel.) under the modern stratifications a Bronze Age stratum was found, with ceramic fragments, spindle-whorls and bones.

Parallel with the archeological researches, the archives of the parish until the 19th century were cleared and prepared, which offered us a lot of supplementary information about the history of the parish. In this way the history of the parish in Tăureni was followed until the middle of the 19th century, the construction date of the new church.

Rezumat: [Istoria bisericii reformate din Tăureni în oglinda cercetărilor arheologice și a izvoarelor scrise] În cursul lunilor iunie-iulie 2006. cu prilejul renovării bisericii reformate din Tăureni / Bikafalva (magh.), arheologii Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu-Secuiesc / Székelyudvarhely (magh.) au efectuat săpături de salvare, în urma cărora au ieșit la iveală fundațiile bisericii din secolul al 17-lea. Întrucât nu s-au găsit urme de fundații databile anterior secolului al 17-lea, putem afirma cu certitudine că biserica medievală trebuie căutată în altă parte, în cazul existenței acestuia.

Sub straturile moderne, la o adâncime de cca. 1,5 m (rel.) s-au găsit urme de locuire din epoca bronzului, materialul arheologic constând din fragmente de ceramică, fusaiole de lut și oseminte.

În paralel cu cercetările arheologice s-a efectuat ordonarea și prelucrarea arhivei parohiei din secolul al 19-lea, prilej care ne-a oferit un surplus de informații în legătură cu istoria bisericii în discuție. S-a ivit astfel ocazia urmării evoluției Parohiei din Tăureni până la mijlocul secolului al 19-lea, data construirii actualei biserici.

Bevezetés

Bikafalva a Nagy-Küküllő völgyében, a folyó jobb partján, Székelyudvarhelytől 6, a községközponttól, Felsőboldogfalvától 3 km-re fekszik a Segesvár felé haladó út mentén. A falu 450–475 m magasságban települt a Sükő-pataka törmelékkúpjára, illetve annak ártérének peremére (lásd 1. kép).

A nyelvész KISS Lajos szerint a település elnevezése a magyar *Bika* személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott *falu* főnévnek az összetételéből alakult ki. A településnév szerinte az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékek *de Luce* névalakjával hozható kapcsolatba, mivel Szent Lukács evangélistának a jelképes állata az ökör volt.¹

A Bikafalva elnevezés mellett az újkor folyamán találkozhatunk a Nagy-Küküllőfalva elnevezéssel is, de egészen pontosan nem ismerjük használatának kezdetét. Először egy 1768. április 28-án kiállított egyházi adománylevélben találkozunk Nagy-Küküllőfalvi Lukácsffi János nevével.² Később az 1771-es *productionale forumok* aktái közt találjuk bejegyezve a Nagy-Küküllőfalvi Lukácsffiakat.³ Az 1793-ban történő, boldogfalvi anyaegyháztól való szakadást kimondó rendeletekben szintén a Nagy-Küküllőfalva névalak használatos.⁴ A Lukácsffi család egyes tagjainál a 18. század végén is megtaláljuk a család eredetére utaló előtagot, így egy, a hodgyaiakhoz írott levélben Nagy-Küküllőfalvi Lukácsffi Dániel nevével találkozunk, az okirat 1782-re keltezhető.⁵

A bikafalvi egyházzal, valamint annak templomával a 2005-ös árvizet követő helyreállítási munkálatok kapcsán kerültünk 2006. májusában kapcsolatba. A padlócsereét követően előbukkanó alapfalak régészeti feltárást vontak maguk után. A feltárást folyamán szembesültünk a levéltár siralmas helyzetével, így nem mulaszthattuk el annak rendbetételét, valamint feldolgozását, egyháztörténeti jelentőségű adatainak kiszűrését. A levéltár a templom végében, a karzat alatt elhelyezkedő szekrényben kapott helyet, melyet a bezúduló víz felborított, így az iratok és a könyvtári állomány a víz és az iszap martaléka lett. Az anyagot átválogattuk, rendszereztük, és megpróbáltuk kiszárítani, mivel egy év leforgása alatt erőteljes gombásodás kezdődött el felületükön. A már átválogatott anyagot a körülményekhez mérten megtisztítottuk, az egyháztörténeti szempontból jelentős iratokat digitalizáltuk, további tárolását egy

¹ KISS Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. Budapest. 1988. 215.

² Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára. IV. csomag. 2. irat. Székelyudvarhely.

³ Guberniumi levéltár. 1144/771.

⁴ *A Bikafalvi Református Egyház jegyzőkönyve. 1849.* (a továbbiakban *1849-es Protocollum*). Bikafalvi Református Egyházközség levéltára. 28–29.

⁵ A Hodgyai Református Egyház levéltára. II. köteg b. irat (feldolgozás alatt).

megfelelő páramentes helyre javasoltuk. Sajnálatos módon a levéltári források csupán a 19. század közepétől szolgáltatnak adatokat, mivel a korábbi iratok az 1818-as, valamint az 1848-as templomégésekben odavesztek. Kivételt képez egy Váradi Biblia, mely a parókián volt elhelyezve, így a tűzvészeket és az árvíz pusztításait is átvészelte.

Kutatásaink egyediségét, valamint az általános állapotokat körvonalazza az a tény, hogy a székelyföldi templomok újkori építéstörténeti forrásai is számos esetben elvesztek vagy megsemmisültek, mint ahogy az történt a bikafalvi templom esetében is. Csupán régészeti módszerekkel kutatható az újkorban épített templom, és csak közvetett okleveles adataink vannak a templom építéstörténetéről. Hasonló kutatás még nem történt Székelyföldön, így a feltárások eredményei, a levéltári anyag és a történeti források együttes felhasználásával megpróbálkozunk az egyházközség történetének megírásával, az első történeti forrásoktól kezdődően egészen a mai templom felépítéséig, vagyis a 19. század közepéig (lásd 2. kép).

A település kutatástörténetének minimális irodalma van. Mivel nincs jelentős művelődéstörténeti vonatkozása eddig elkerülte a kutatók érdeklődését. A múlt iránti kíváncsiság azonban lelkes kezdeményezéseket eredményezett. Így PÉTER Endre lelkész 1943-ban összegyűjtötte az önálló egyházközség 150. évfordulójára a falu, valamint az egyház életére vonatkozó adatokat. Ez az egyházközség-történet jelentős, azóta elveszett adatokat tartalmaz, így számosat ezek közül mi is átvettünk.

Régészeti feltárás

A 2005. augusztusi árvíz által elöntött bikafalvi templom felújítási munkálatai során a padló alatti törmelék kihordásakor kőfalak jelentek meg a felszínen a mai templom belsejében. A kirajzolódó falak vonala egy keletelt, sokszögzáródású, támpilléres templom képét mutatta, aminek alapján késő középkori templomra gyanakodtunk, és ásatást kezdeményeztünk a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum szervezésének keretében, melyet 2006. június-júliusában végeztünk el.

A templom DK-i oldalában, a „szentélyben” nyitottunk először egy szelvényt (lásd 1. ábra), amelyben 25–30 cm magasan felmenő falak visszabontott maradványa bukkant elő. A falakat vízi görgetegkövekből, illetve konglomerátum eredetű gömbkövekből rakták világosszürke, durva homokos, kavicsos, meszes habarcsba. Átlagos vastagságuk 80–90 cm között van, vakolt felületüket fehér meszelés borítja (másodlagosan beépített kő vagy téglá nincs benne, habarcsa is tiszta). A sokszögzáródású falakhoz kívülről támpillérek csatlakoznak, melyeket olyannyira visszabontottak a mai templom falainak építésekor, hogy helyenként falsíkjuk

sem maradt meg. A falakon kívül megjelent a külső járószint meszes-habarcos kifolyása, akárcsak a templombelsőben, ahol ezzel egy szinten erősen kevert, fekete-barnás, helyenként faszenes járószint (padló) egyenetlen maradványait bontottuk ki, középtájon kövekkel és elrendezett téglákkal. Az efölötti laza, építési törmelékes rétegből viszonylag nagy mennyiségű ólomkeretes ablaküveg-töredék került elő (*lásd 3. kép*); a „szentély” középső részében szabályos sorban cölöplyuk-sor elkorhadt famaradványai rajzolódtak ki. A szelvény Ny-i felében folytatva a padló alatti réteg szintcsüllesztését egy idő után feltűnt, hogy a sötétszürke, laza rétegben semmi nyoma olyan bolygatásnak, ami középkori temetkezésekre, illetve ezek maradványaira utalna. A további munkálatok során kiderült, hogy a teljes felületen megtalálható ez a réteg (benne a környékről származó őskori és Árpád-kori kerámia töredékekkel), amelyet a templom építéskor hordtak ide, valamelyest megmagasítva a Sükő-patak árteréből alig kiemelkedő felületet. Sejtésünket megerősítette az a tény, hogy mintegy méter mélyen elértünk egy barnásszürke, tömött, viszonylag steril réteget, amely alatt már őskori, késő bronzkori – kora vas-kori települési szint jelentkezett (*lásd 2. ábra*) (leletanyag: nagyméretű oldalbütykös, bordás tárolóedények, köztük turbántekercses tálak, fazekak, orsógombok, szarvasagancs stb.).

A templom déli oldalában nyitott második kutatófelületünk is hasonló eredményt hozott: kiderült, hogy a fal teljes hosszában folytatódik nyugat felé, és a mai templomba „beleírható”, az ezt megelőző kisebb templomot szinte teljes egészében visszabontották (a Ny-i fal kivételével). Déli oldalán feltártuk a bejáratát, sőt a „szentély” és hajó találkozásánál egy beugró „diadalív” falát is. Ezzel átellenben az északi oldalon egy szószék alapjait tártuk fel (*4. kép*), amely szervesen egybeépült a falakkal, tehát ezekkel egyidőben épült. A jelenség magyarázatot adott arra, hogy miért nem találtunk temetkezésekre utaló nyomokat a feltárt templomban, ugyanis ez a reformáció után épült, megfigyeléseink szerint az írott forrásokkal összhangban a 17. század második felében.⁶ Feltehetőleg az itteni gótikus templom adta a mintaképet a bikafalviak templomépítéséhez, akik egy késő gótikus alaprajzú templom imitációja alapján építettek templomot maguknak, olyannyira átvéve ennek szerkezeti elemeit, hogy a sokszögű keleti oldalhoz támpilléreket építettek, illetve egy diadalívszerű kiképzéssel a templomteret két részre osztották.

A templomon kívül végzett feltárásaink is a fenti megfigyeléseket támasztották alá. A toronyaljban és a toronytól Ny-ra nyitott 3. kutatószondában (*lásd 3. kép*) 50 cm relatív mélységben értük el a torony építési szintjét, az efölött kibontott égési rétegek az 1814-es és 1848-as égésekkel kapcsolhatók össze (a

⁶ Az 1644-es vizitáció szerint a bikafalviaknak még nem volt templomuk, 1685-ben viszont már a „bikafalviak a bikafalvi határon lévő templom földjeit bírják”. Lásd PÉTER Endre: *A bikafalvi magyar református egyházközség története*. Kézirat. (a továbbiakban: PÉTER Endre).

torony alsó szintjein megfigyelhető égett gerendák szintén ezekkel a tűzesetekkel hozhatók összefüggésbe). A tornyon kívül is megfigyeltük a templom belsejében észlelt laza feltöltést. Az altalajig mélyített szondában semmi nyomát nem találtuk középkori temetkezéseknek, a szonda É-i metszetalában egy szabályos beásás foltját különítettük el, amely a torony építési szintjéről indul, és véleményünk szerint egy újkori temetkezés, feltehetőleg valamely egyházi személy sírja (a temetkezést nem tártuk fel, illetve másfél méteren még a torony alapfalának alját sem értük el). A templomon kívül más síroknak is kellett lenniük, erre utal a toronyalj elfalazott É-i árkádívébe beépített 1689-es sírkő (lásd 3. kép), illetve a templom körüli felújítási munkálatok (vízelvezető csatorna) során előkerült emberi csigolyák töredéke is.

A templom délnyugati sarkánál nyitott kutatószonda (4.) egy, a 17. századi templom sarkához épített, majd visszabontott átlós támpillér alapjait hozta napvilágra. A falak egymáshoz való viszonyából az is kiderült, hogy a kőből és kevés téglából rakott torony később épült hozzá a hajó Ny-i végéhez (lásd 3. kép). Az ÉNy-i és DNy-i sarkain átlós támpillérekkel megerősített tornyot a hajófalhoz való csatlakozásánál is két négyszögletes alaprajzú pillérszerű falazattal támasztották meg, feltehetően a torony É-i és D-i oldalán hagyott árkádíves nyílások okozta statikai problémák miatt. A nyílások elfalazására a 18–19. században kerülhetett sor (egyébként sem tartjuk valószínűnek egy ilyen nyitott toronyalj középkori keltezését, már csak védelmi okoknál fogva sem), akárcsak a toronyaljából a hajóba vezető ajtónyílás elzárására. A 19. századi templom építése során a korábbi templom Ny-i falát és az ehhez hozzáépített tornyot hagyták meg, a templom többi részét teljesen újjáépítették, egy nagyobb templomteret alakítva ki.

Összegezve az ásatási eredményeket, elmondható, hogy bár formai jegyei alapján késő gótikus periódust sejtetett, a bikafalvi templom építése a 17. század második felére tehető, és a helyszíni megfigyelések kizárják azt, hogy a mai templom helyén középkori templom állott volna. Az Árpád-kori Bikafalvának (ennek létezését az ásatáson másodlagos helyzetből előkerülő cserepek egyértelművé teszik) amennyiben volt temploma az valahol máshol, feltehetően egy kiemelkedőbb területen állt és a jövő kutatásainak feladata azt megtalálni és feltárni.

Ásatásunk legfontosabb eredménye, hogy Székelyföld vagy Udvarhelyszék területéről eddig alig ismertünk régészetileg alaposabban megkutatott református templomot⁷, amely alaprajzának megismerésén túl számos tanulsággal

---

⁷ A fiatfalvi „Régi temető” területén feltárt sokszögzáródású szentélyű kápolna (a reformáció után református templom) egy olyan példa, amelynek belsejébe már szintén nem temetkeztek. Vö. BENKŐ Elek: *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája*. Varia Archaeologica Hungarica V. Budapest. 1992. 191–193.

szolgált, például, hogy a jövőben megfontolandók lesznek a pusztán alaprajzi megfigyelések alapján való keltezések.

Levéltári források

A település első forrásaként ORBÁN Balázs⁸ az 1334-es pápai tizedjegyzéket említi: *Petrus sacerdos de Luce solv. 1 banalem antiquum*.⁹ Meglátását az Erdélyi Okmánytár újonnan közzétett pápai tizedjegyzékeinek plébánia-azonosítása is megerősíti.¹⁰ Orbán Balázs feltételezése, miszerint Szent Lukács evangélista jelképéről, a bikáról a reformáció idején nevezték el a falut gúnyképpen, nem helytálló. Már Szabó Károly felhívta a figyelmet arra, hogy a 15. század második felében és a 16. század elején több ízben is feltűnik Bikafalva neve az írott forrásokban¹¹, tehát amennyiben volt névváltozás, ez már jóval a reformáció előtt megtörtént. A falu középkori templomának megtalálása más vetületbe helyezhetné a fenti hipotézist.

A településnév mai formájában történő első említése 1477-ből való, amikor a sepsiszéki Ivásfok nevű pusztá pere kapcsán említik *Michael Janossa de Bykafalwat*.¹² Ez az említés közvetett ugyan és csupán feltételesen hozható kapcsolatba településünkkel, de elképzelhető, hogy a Jánossy család Bikafalváról származott el, és innen ered az utónév.

A település első konkrét említése 1497-ből származik, amikor Kecseti (*de Kecheth*) Péter vármegyei részbirtokait Szentmihályi Györgyné boldogasszonyfalvi (*Bodogazonfalwa*), bikafalvi (*Bykafalwa*), hévaszói (*Heyazo*), szombatfalvi (*Sombathfalwa*), mikeszérei (*Mykech Reth*), ozfalvi (*Ozfalwa*), martonosfalvi (*Martonosfalwa*) és más (*Miklos et Zenth...*) birtokaival (*possessionarias seu primipilatam*) elcseréli.¹³ A következő írásos adatunk 1518-ból való, *Bikaffalwa* névalakkal, ekkor egy malom körül zajlik a pereskedés: Barlabási Lénárd kötelezi Nyújtódi Pált az illető malom visszaszolgáltatására.¹⁴ A következő említés 1566-os:

⁸ ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*. I. Pest. 1868. 39.

⁹ *Monumenta Vaticana Historia Regni Hungariae Illustrantia*. I/1. Bev.: FEJÉRPATAKY László. Budapest. 1887. 132–133.

¹⁰ *Erdélyi Okmánytár*. II. Közzéteszi: JAKÓ Zsigmond. Budapest. 1997. 413.

¹¹ *Székely Oklevéltár*. I–VIII. Szerk.: SZABÓ Károly, SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos, BARABÁS Samu. Budapest – Kolozsvár. 1872–1934. (a továbbiakban *SzOkl.*). I. 98., 332.; VIII. 176–177.

¹² *SzOkl.* III. 98.

¹³ *SzOkl.* VIII. 176–177.; *SzOkl.* I. 332.

¹⁴ *SzOkl.* I. 332.

a János Zsigmond hadában híven szolgáltak névsoránál szintén Bykafalwa névalakkal találkozunk, ahonnan *Peter Jstwan absensként* van megjelölve.¹⁵ Az 1567-es összeírásban szintén szerepel Péter István lófő.¹⁶

A 16. század második felétől igencsak megszaporodnak a település okleveles, írott említései, ennél fogva az alábbiakban csupán az egyháztörténeti jelentőségű adatokat fogjuk ismertetni.

A kérdéses 1334-es pápai tizedjegyzékbeli említést, valamint egy bizonytalan adatot leszámítva¹⁷ nem rendelkezünk bizonyítékkal arra vonatkozólag, hogy a reformációt megelőzőleg Bikafalva önálló templommal rendelkezett volna. A régészeti feltárások egyértelművé tették, hogy a mai templom környékén nem állott középkori templom, így amennyiben mégis létezett, valahol máshol kell keresnünk azt.

A bikafalvi egyházközség a reformációt követően nem alakulhatott önálló egyházzá, így Árvátfalvával közösen Felsőboldogfalva egyházához tartoztak, önálló templommal nem rendelkezvén istentiszteletre is a szomszédos faluba voltak kénytelenek járni.

A 18. század második felében épített templomról, valamint az egyház életéről nem maradt fenn számottevő adat, mivel ezek a századok nyomán a pusztulás áldozataivá váltak, ellenben egy 1849-ben kezdett jegyzőkönyvben fellelhető az elpusztult levéltár részleges jegyzéke, mely először az 1793-ban készített protokollumba íródott bele. Ezt az 1848-as tűzvész után másolta át Vérefi Lajos megyei jegyző 1853-ban a régi 1793-as iratkötegből, mely úgy tűnik nem pusztult el a tűzvészek folyamán, csupán a későbbi évtizedekben veszett nyoma. Annak ellenére, hogy az eredeti szövegek nem maradtak fenn, mégis hiteles adatokat szolgáltat a levéltári regesztrum az egyház történetének rekonstruálásában.

A jegyzék első adata 1606-ból származik, mely a legfelsőbb egyházi hatóság végzését tartalmazza a bikafalvi Hélyászó határrészben található szénafűről¹⁸, ez a helynév később is felbukkan, az egyházmegyei vizitációs jegyzőkönyv szerint¹⁹ 1640 körül a bikafalvi egyháznak a Hélyászóban van egy szénafüve, az alsó határban a Kövesdomb alatt és a felső határban pedig

---

¹⁵ *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. I-VII. Szerk.: DEMÉNY Lajos, PATAKI József, TUDÓS S. Kinga. Bukarest - Budapest. 1983-2004. (a továbbiakban *SzOkl. Ú. s.*) VII. 24.

¹⁶ *SzOkl. Ú. s.* VII. 45.

¹⁷ PÉTER Endre szerint az 1556 és 1562 között lezajlott reformációs hullám idején - utalva a ferencesek Házi történetére - a bikafalvi papot a Küküllőbe fojtották. Lásd PÉTER Endre. 5.

¹⁸ *1849-es Protocollum*. 34-35.

¹⁹ Az eredeti vizitációs jegyzőkönyv az 1818-as tűzvészben megsemmisült, így az említett adatok későbbi utalásokból ismertek.

egy-egy szántó földje. A filiák vagyona ekkor még nem volt elkülönítve az anyaegyház vagyonától, így nem következtethetünk ezen adat alapján önálló templom meglétére.

Bikafalva első református templomára utaló adat a 17. század második feléből származik. 1684-ben már állhatott a templom, mivel egy birtokperben a felsőboldogfalviak arra utalnak, hogy a bikafalviak a bikafalvi határban levő templom földjeit bírják. Ugyanebben az évben szabályozza az egyházmegyei közgyűlés a Bikafalván tartandó istentiszteletek számát, melyet a felsőboldogfalvi pap kellett elvégezzen.²⁰ 1684-ben Lukács Balázs „*kitsiny aranyas ezüst tányért*” adományozott a bikafalviaknak, ez pedig azt mutatja, hogy ekkor már volt saját templomuk.

1670-ben leégett a boldogfalvi templom, valószínűleg ekkor kezdik el építeni a feltárt templomot. Ekkorra már Bikafalva lélekszáma túlhaladta a Boldogfalvát, ezért elérhető célnak tűnt egy új, saját templom építése. Az építkezésekre, valamint az egyház támogatóira vonatkozólag nincsen közvetlen forrásunk, viszont a későbbi adatokból következtetni lehet a 17. század folyamán megerősödő Lukács, majd Lukácsffi család patronálására. A Lukács család első okleveles említését 1602-ben a Basta által hűségre esketett nemesek, lófők és szabad székelyek²¹, valamint az 1604-ben történt lovasok és gyalogok összeírásában találjuk, ahol Lukács Balázs lófő szerepel²², az 1614-es főnépek, lófők, gyalogok, puskások, szabadosok, jobbágyok, zsellérek, szolgák összeírásában Lukács Miklóst, valamint Balázst találjuk.²³

Az 1635-ös hadkötelesek összeírásában találjuk Lukács Miklóst, valamint fiait: Györgyöt, Istvánt, Tamást és Jánost. Az 1648-ben hűségesküt tett udvarhelyszéki hadköteles székelyek jegyzékében viszont csak Lukács János neve található.²⁴ Az 1674-es Bethlen Miklós-féle²⁵, valamint az 1679-es hadköteles udvarhelyszéki székelyek összeírásában²⁶ két Lukács családtag, György és István szerepelnek.

²⁰ 1849-es *Protocollum*. 38.

²¹ *SzOkl.* Ú. s. IV. 96.

²² *SzOkl.* Ú. s. IV. 157.

²³ *SzOkl.* Ú. s. IV. 198.

²⁴ *SzOkl.* Ú. s. IV. 113.

²⁵ *SzOkl.* Ú. s. VII. 231.

²⁶ *SzOkl.* Ú. s. VII. 281.

A későbbiekben zömmel a Lukácsffi névalakkal találkozunk²⁷, de emellett megmarad a Lukács név is, feltehetőleg a család egyik ága magasabb rangra emelkedett, ezt mutatja egy 1820-ban készített birtokösszeírás is, amelyben három Lukácsffi és egy Lukács szerepel, ez utóbbi viszonylag kevés birtokrészrel a Lukácsffiakhoz képest.²⁸

Az új templom felépítésétől kezdődően a Lukács, illetve a Lukácsffi család adományozásai a 19. század közepéig nyomon követhetők, így joggal láthatjuk bennük az egyház, valamint a templom legfőbb támogatóit. Ezt a felvetést igazolhatja a toronyba másodlagosan beépített Lukács Istvánné sírköve 1689-ből, akit eredetileg valahová a templom mellé helyezhettek örök nyugalomra. Az átépítések folyamán a sírkő kimozdulhatott eredeti állapotából, azonban egy évszázaddal később is fontosnak tartották megőrzését, így jól látható helyre építették be.

A felépült templom berendezéséről egy 1715-ben készített, Szokolyai A. István esperes által, Liber Ecclesiarum néven megindított és Csernátfalvi Márton farcádi lelkész által beírt egyházmegyei jegyzőkönyv számol be, melyben pontosan összeírták az egyházközség javait²⁹, így ekkor található: „*egy aranyos ezüst pohár, mely tisztességes és sima, egy kis aranyas ezüstitányér, egy fél ejteles ón kanna, egy fertályos ón kanna, egy fejéres varásu abrosz, az praedicaláló Széken, egy Sáhos abrosz, két skófiumos keszkenő, egyik zöldes s a másik vereses, egy csengettyű, egy szőnyeg, egy gyolcs sáhos abrosz, két veretes kendő*”³⁰. Az ebben az évben készített összeírásból az is kiderül, hogy a templomnak ekkor még nincs harangja.

Az egyházközség 1717 és 1721 között önállósulni próbált, ellenben az anyaegyház épületeinek fenntartásához egyharmad részben köteles volt besegíteni továbbra is, egyebekben pedig minden egyháztagnak annyi terhet kellett hordozzon mint a boldogfalviak, vagy az árvátfalviak. Az 1717-es szakadási próbálkozást 100 forint bírság terhe alatt tiltották meg a legfőbb egyházi hatóságok.³¹

---

²⁷ A levéltári forrásokban Bikafalván a Lukácsffi névnek több alakja is előfordul: *Lukácsffy, Lukácsffi, Lukácsfi*; így az is megtörténik, hogy ugyanazon személyt két különböző oklevélben más névalakkal említik.

²⁸ *Források Erdély Történetéhez. 5. Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban.* Szerk.: TAKÁCS Péter. Debrecen. 2003. 27–28.

²⁹ Másolat az 1849-es *Protocollumban*. 30.

³⁰ *Liber Ecclesiarum*. 1715. Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára. Székelyudvarhely. (Az 1715-ös összeírás a könyv első 180 lapját tölti meg, s minden egyházközségről feljegyzí a következőket: 1. Instrumenta ad Sacramenta pertinentia; 2. Proventus Ministrorum et Rectorum; 3. Agros, Prata, Sylvas, Aliaque Immobilia Eccliarum. Következő része pedig az udvarhelyi egyházmegye legrégebbi fennmaradt vizitációs jegyzőkönyveit tartalmazza.)

³¹ Utalás az 1849-es *Protocollumban* (dévai határozat).

Anyit ellenben mégis sikerült elérniük, hogy jóváhagyták a tanító átköltöztetését Boldogfalváról, és rendelettel szabályozták ennek bérét, viszont hetente kétszer köteles volt visszajárni az anyaegyházhoz is.³²

Az önálló egyház fokozatosan gyarapítja a földeket és tornyot is épített, ellenben az erre vonatkozó 1776. évi lista időközben megsemmisült, csupán a feljegyzése maradt fenn a levéltár jegyzeteiben.³³ A földeket főként adományozások útján szerzi, így 1734-ben Bikafalva alsó határában található Szentegyház nevű helyet adományozza Lukács Sámuel az egyház számára.³⁴ További adományozást ismerünk 1768-ból Péter Istvánné részéről.³⁵

1776-ban egyezséget kötnek a boldogfalviakkal, hogy önálló papot és iskolamestert hoznak, ezt azonban a legfőbb egyházi hatóságok újonnan megtiltják.³⁶ A teljes önállósodás 1793. május 27-én a dévai zsinatot követően történik meg, ekkor ugyanis engedélyezik külön pap kinevezését is.³⁷ A két egyház különválásának minden fontosabb momentuma ismeretes³⁸, így megtudjuk, hogy a rendelet szerint a bikafalvi határban levő, eddig közös használatú egyházi földek az új egyház tulajdonába kerülnek. Felsorolásra kerülnek mind a boldogfalvi, mind a bikafalvi határban található földek, azok szomszédaik megnevezésével. A boldogfalviak nehezményezték a rendeletet, mivel így a bikafalvi egyháznak több földje lett volna, mint az anyaegyháznak és megmaradt filiájának, Árvátfalvának együttvéve. A boldogfalviak kérelmét elutasították³⁹, így az önállósult bikafalvi egyház a fejlődés útjára lépett.

1818-ban a falu nagyobb része a templommal együtt leégett, nagy kár esett a templomi felszerelésben is, valószínűleg ekkor kezdődik az új templom építése. Az új harangot Lukátsffy István kurátorsága alatt öntötték.

1848. nov. 6-án Heydte osztrák őrnagy csapatai felgyújtották a falut, ekkor a templom ismét leégett, ennek nyomait a régészeti feltárás is megtalálta, valamint látható nyomai maradtak a toronyban, ahol égett gerendavégek figyelhetők meg. A helyreállítás folyamán megnövelték a torony eredeti szint-

³² 1849-es *Protocollum*. 38.

³³ Uo.

³⁴ Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára. Székelyudvarhely. IV. csomag. 2. irat.

³⁵ Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára. Székelyudvarhely. IV. csomag. 1. irat.

³⁶ Uo. 38.

³⁷ 1849-es *Protocollum*. 28–29. Az eredeti szöveg nem maradt fenn, csupán másolat formájában.

³⁸ 1796-ban össze lett állítva a teljes szakadás iratanyaga, mely több mint negyven oldalon tárgyalja a szétválás részleteit (Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára, Székelyudvarhely, IV. csomag, 4/a irat).

³⁹ Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára. Székelyudvarhely. IV. 4/b irat.

jeit, elfalazva néhány ablakot és az átjárót a toronyból a hajóba. 1865-ben került sor ismét a torony, valamint a kőkerítés kisebb javítására.

A megmaradt egyházi levéltár jelentős része nem tartalmaz fontos adalékokat az egyháztörténehez. A feldolgozás folyamán az irathalmazban sikerült rábukkannunk a Bikafalvi Egyház lajstromkönyvére, amelyet 1849-ben kezdtek meg a falu felégetését követően és 1958-ig használtak. Ennek átnézésekor képet nyerhetünk a levéltár mennyiségéről, illetve tartalmáról, ez a lajstromkönyv külön csoportokba való rendszerezés elvén működött, szabványos és egységes volt, így más egyházközségeknél is megtalálható. (A levéltár árvíz utáni és jelenlegi állapotáról lásd 5. kép.)

A lajstromkönyv a következő csoportosítással dolgozott:

- a. anyakönyvek, gyűlési jegyzőkönyvek, régi számadáskönyvek, családkönyvek
- b. egyházmegyei jegyzőkönyvek, szabályzatok, esperesi jelentések
- c. névkönyvek
- d. egyházkerületi, közgyűlési jegyzőkönyvek, utasítások, szabályrendeletek
- e. konventi és zsinati jegyzőkönyvek, törvények, utasítások, zsinati naplók
- f. hivatalos lapok és parochiális könyvek
- g. vegyes könyvek és füzetek
- h. ügyiratok:
  - h.1. anyakönyvi ügyiratok
  - h.2. számadási könyvek
  - h.3. vagyoni ügyek
  - h.4. közigazgatási ügyek
  - h.5. iskolai ügyek

A lajstromkönyv rendszeresen láttamozva volt egy erre a célra kijelölt vizsgáló bizottság által, ez különböző bejegyzések formájában maradt fent.

Egyháztörténeti szempontból legjelentősebb az ugyancsak 1849-ben elkezdett protokollum, mely számos korábbi oklevél másolatát tartalmazza, valamint egyes esetekben más jellegű utalásokat is találhatunk benne. Ebben maradt fent, még a korai állapotokat megőrző összeírás is 1793-ból, mely a különválás állapotait ismerteti⁴⁰, kiterjed az egyház földjeire és a templomi felszerelésre egyaránt.⁴¹ Az egyháznak ekkor a felső határban a Kövesdomb nevű helyen három köblös szántóföldje volt, az alsó határban a *Sarkaso* patak mellett két köböl, mely egy része kaszáló, továbbá földjei voltak a Malom nevű határrészben,

⁴⁰ 1849-es *Protocollum*, a teljes összeírás a 30–35. oldalon.

⁴¹ Ez a leltár fennmaradt egy 1779-es protokollumban is, melynek pontos készítési dátumát nem ismerjük, de nem megegyező a bikafalvi levéltárban találhatóval. *Protocollum seu Matricula Ecclesiarum Reformatarum in diocesis Udvarhelyensis Existentiarum Continens* 1779. (a továbbiakban *1779-es Protocollum*.) Udvarhelyi Református Egyházközség levéltára. Székelyudvarhely. 107 csomag. 164-166.

az Abránfalva fele menő úton negyedköblös, a Hélyászó határrészben két szekér szénára való, a falu felső végénél, a Rész nevű helyen másfél szekér szénára való, valamint két parochiális hely, melynek egyikére fog épülni a parókia és melléképületei.

Ekkor összeírják az egyházi könyvvállományt is, melynek legjelentősebb darabja a *Váradi Biblia* (lásd 6. kép), amelyet PÉTER Endre szerint 1715 után adományozott T. Hodgyai Bedő András lelkész, ára 8 frt. 50 dénár volt⁴², bár a Biblia belső borítólapján található adományozó levél ennek ellent mond, eszerint 1742-ben Sárpataki Lukács adományaként került a bikafalvi egyházhoz.

Ebben az időben az összeírás szerint létezik egy énekeskönyv, a néhai Kis Gergely *Agendája* és egy Magyar Hübbner, melyek Lukácsffy László ajándékai, egy régi jegyzőkönyv, melybe az egyházi javak íródtak, egy keresztelő könyv, egy másik, melybe a megyebírák számadásai kerültek be, valamint szó esik az említett *1793-as Protokollumról* is. Ezeket, valamint a kegytárgyakat egy festett ládában tartották. A kegytárgyak közül ekkor még megvannak a legelső darabok is, így az 1684-es, Lukács Balázs által adományozott aranyozott, valamint egy sima, talpas ezüstpohár, egy óntányér a Lukácsffy (lásd 7. kép) család adományaként, egy ónfedelű alvinci bokály, mely Lukácsffy Jánosné adománya, továbbá egy fedeles félkupás ónkanna, egy keresztelő ónkanna, egy ónkupa írással az alján, ehhez tartoztak még különféle abroszok és terítők, amelyek elhasználódtak.

Az összeírásban szereplő tárgyak közül számos darab elveszett, mára csak az ónkanna, a bokály és az óntál maradtak meg (lásd 7. kép), valamint a *Váradi Biblia*.

A PÉTER Endre által írott egyháztörténetből megismerjük a Bikafalván szolgált papok névsorát, mely a következő:

Dávid József 1793–1803, Kis Gáspár 1803–1806, Bartók László 1806–1814, Molnár István 1815–1816, Dáné Mózes 1817–1822, László Gergely 1823–1827, Czintos Zsigmond 1827–1859, Benedek Ignác 1859–1872, Fejér Ferenc 1873–1875, Demeter Zsigmond 1875–1877, Bencze András 1877–1879, Bedő András 1880–1915, Péter Gábor 1916–1917, Imreh Árpád 1918–1919, Miklós Pál 1919–1920, Rác Gábor 1920–1934, Nagy Géza 1934–1938, Péter Endre 1940–1975, Albert Sándor 1975–.

⁴² PÉTER Endre az 1779-es protocollumban található leltár alapján gondolhatta Bedő András ajándékának (1779-es *Protocollum*. 166.)

DERZSI Csongor kutató, régész-felügyelő

Erdélyi Nemzeti Múzeum, Kolozsvár

RO - 535400, Székelykeresztúr, Kossuth Lajos. u. E13/14. sz., Hargita megye

derzsicsongor@yahoo.com

NYÁRADI Zsolt régész, mesteri hallgató

Lucian Blaga Tudományegyetem, Nagyszeben

RO - 535600 Székelyudvarhely, Iskola utca 7. sz., Hargita megye

nyaradi_zsolt@yahoo.com

SÓFALVI András régész-történész, PhD-hallgató

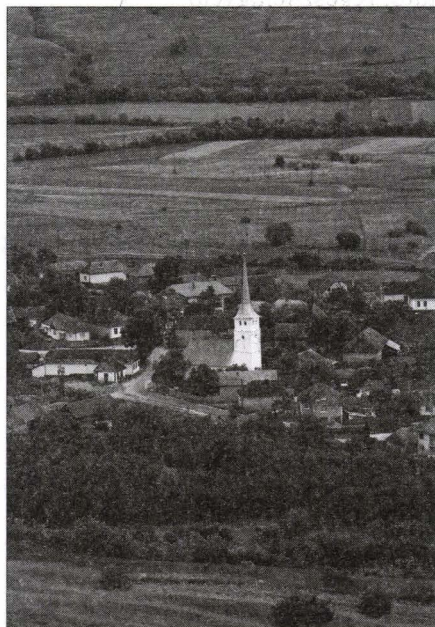
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

- Történettudományi Doktori Iskola

Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum

RO - 535600, Székelyudvarhely, Kossuth Lajos u. 29. sz., Hargita megye

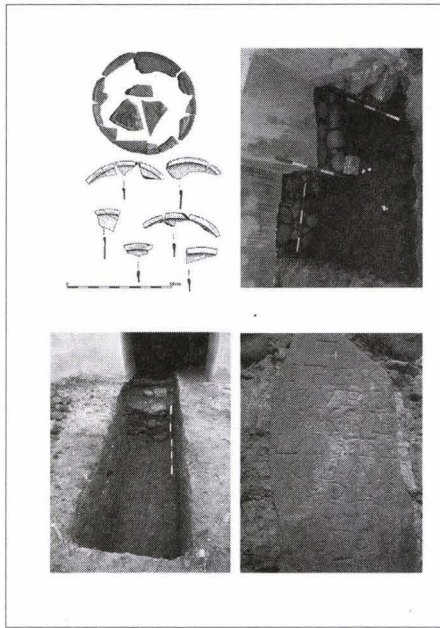
sofalvi@hotmail.com

1. kép. Bikafalva – falurészlet a református templommal

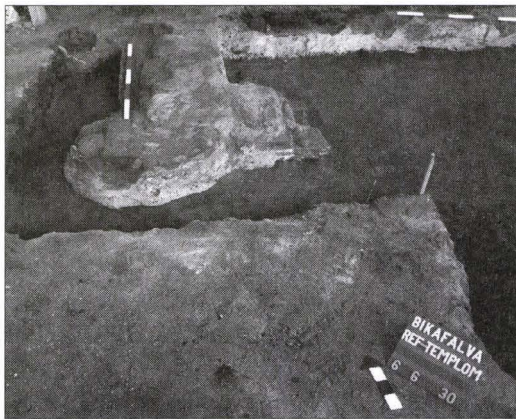

2. kép. Bikafalva az I. katonai felmérésen

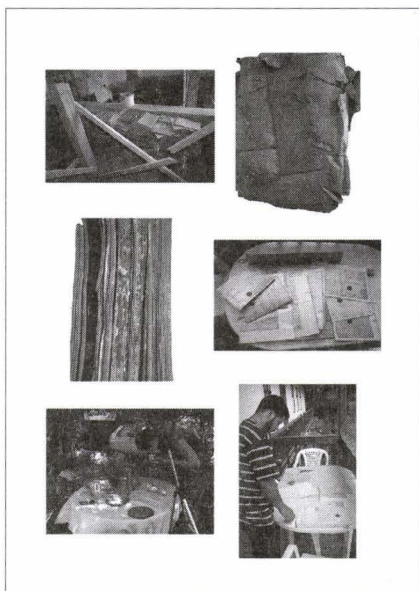
3. kép. A 2006. évi régészeti feltárás:

1. – ólomkeretes ablaküveg-töredékek; 2. – a 17. századi templom hajófalának délnyugati saroktámpillérje – 4. szelvény; 3. – toronyalapozás – 3. szelvény; 4. – Lukács Istvánné másodlagosan beépített sírköve a torony északi falában – 1689

4. kép. Szószékalapozás

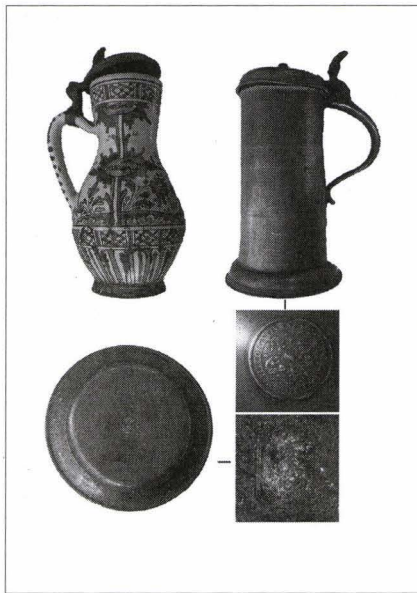

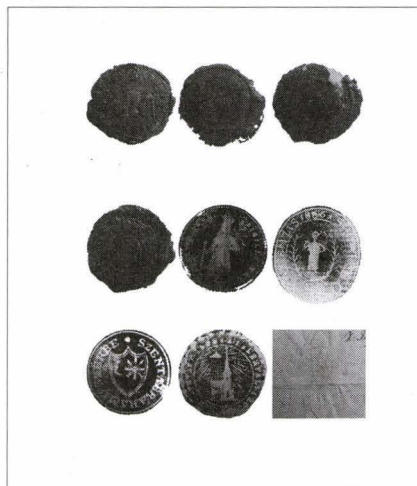
5. kép. Egyházi levéltár: 1. – a levéltár állapota a 2005. évi árvíz után; 2. – iszappal belepert iratköteg; 3. – víztől meggombásodott könyv (részlet); 4. – a levéltár a feldolgozás után; 5. – a levéltár és a klenódiumok digitalizálása; 6. – a pecsétes iratok tisztítása, megerősítése és tárolása

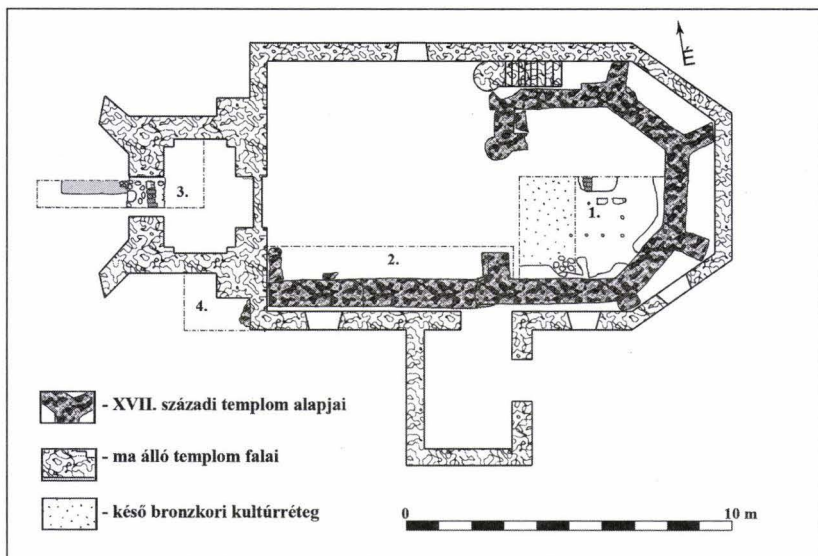
6. kép. A Váradí Biblia – Sárpataki Lukács adománya 1742-ből

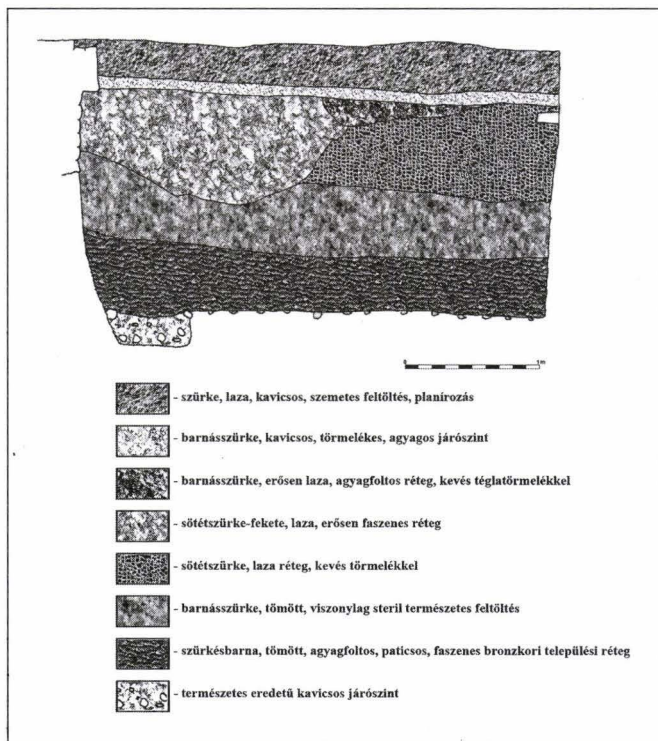
7. kép. Egyházi klenódiumok: 1. – ónfedelű alvinci bokály, Lukácsffy Jánosné Daczó Mária adománya, 1793 előtt; 2. – ónkanna, 1715 előtt; 3. – óntányér, Lukácsffy család adománya, 1763; 4. – mesterjegyek

8. kép. Pecsétek a bikafalvi egyházi levéltár iratain

1. ábra. Összesítő alaprajz a 2006. évi régészeti feltárás szelvényeivel

2. ábra. 1. szelvény – nyugati metszetrajz

FERENCZI GÉZA	(1924-2007)
---------------	-------------

A MOLDVAI (ŐSIBB) CSÁNGÓKRÓL

Benda Kálmán emlékének

Abstract: [On the population of „csango” (more ancient) from Moldavia] The author, on the basis of his own archaeological researches, treats the problem of the origin of the ethnical group of the (ancient) „csango”, a population speaking ancient Hungarian language, of Roman Catholic religion, established in Moldavia during the 11-12th centuries. In his study the author considers that the key to the problem of this population is the defence of the Hungary's eastern borders during the first centuries of the Middle Ages. The defensive system was built on two (three?) lines of fortifications. The first (and the earliest) one was the line of fortresses built from burnt brick, whereas the second line was made up of fortresses built from mortar-bound-stone - their construction can be connected to the reign of king (Saint) Ladislas I. The author explains the origin of the term „csango” with the obligation of this population to defend the kingdom's borders, offering thus a new interpretation of the word „csango”.

Rezumat: [Despre ceangăii (mai vechi) din Moldova] Autorul, pe baza cercetărilor sale arheologice, tratează problema originii ceangăilor (mai vechi) din Moldova legată de cea a apărării frontierelor maghiare din evul mediu timpuriu. Cheia problemei ceangăilor este apărarea granițelor de est ale regatului maghiar. Sistemul de apărare a fost bazat pe două (trei?) linii de fortificații. Prima (și cea mai timpurie) a fost linia cetăților cu zidărie de cărămidă arsă; din cea de a doua linie au făcut parte cetățile cu zidărie de piatră înăbușită în mortar - aceste din urmă pot fi legate de domnia regelui Ladislau I cel Sfânt. Autorul explică originea cuvântului „ceangău” cu obligația de apărare a frontierelor a acestui grup de populație, oferind astfel o nouă interpretare a denumirii de „ceangău”.

I.

A moldvai (ősibb) *csángók* eredetével, a *csángó* szó értelmezésével immár kétszáz esztendeje foglalkoznak és vitatkoznak róla a sokféle tudomány(ága)t képviselő kutatók. Roppant mennyiségű írás látott napvilágot a témával kapcsolatosan: értékelésük most nem feladatom. Csupán annyit jegyzek meg, hogy - az ügy természetéből kifolyólag - általában meglehetősen egyoldalúak. Viszont akad közöttük politikai érdekeknek megfelelő tudatos hamisítás is.

A budapesti Lakatos Demeter Társaság fölkérésére összeállított, a Társaság ülésén 2000. február 4-én megtartott előadás bővített és magától értődően javított szövege. A most itt tárgyalt kérdéskör részletesebb ismertetését lásd a „Felhasznált szakirodalom” munkái között.

A magyarázat nyilván egyszerű: még mindig a kutatások és különösképpen a korai (régészeti, okleveles stb.) adatok elégtelensége.

Az 1955-öt követő években, főleg Székelyudvarhely környékén végzett, FERENCZI Istvánnal közös terepbejárásaink és elsősorban ásatásaink (meg távolabbi vidékeken is végzett régészeti kutatásaink) eredményei megváltoztatták az Erdélyben birtokba vett területek kora középkori magyar határvédelemről valott eddigi felfogásokat, és ennek keretében (talán) a *csángók* eredetéről mondhatókat is. (A továbbiakban a „*csángó*” szó alatt *csak a moldvai őszibb „csángókat” értem, a későbbi gyimesieket stb. nem számítom közéjük!*)

Azonban már most hangsúlyozom – elkerülendő az eddig más tárgykörrel kapcsolatban (is) tapasztalt rosszindulatú félrevezetéseket és -tájékoztatásokat –: *nem állítom elképzeléseim helyességét*, mindössze mindenképpen megváltoztathatóként tekintett *föltevéseimet* fogalmazom meg.

A kora középkorban erdőségek fedte Keleti-Kárpátok keleti lejtőitől a szélesen hömpölygő Dnyeszterig meg a Dunáig, a hozzávetőleg 93.000 km területet felölelő Moldva hegyes-dombos nyugati része meg a többi meglehetősen sík tája évezredek óta a keletről (főképp Ázsia felől indult) és nyugat felé törő népek „fölvonulási területe” volt. Egy részük, köztük „utolsóként” a magyarok is, bejutva a Kárpát-medencébe, le is telepedett ott. A magyar állam időközbeni létrejötte *megkövetelte az ország keleti határai védelmének megszervezését*. Ez akadályozta meg a magyarok után nyugat felé igyekvő népek Kárpát-medencében való megtelepedését, bár betöréseiket végleg megállítania – pillanatnyilag – nem sikerült.

A Magyar Királyság már kezdettől fogva igen szoros kapcsolatban állott a későbbi Moldvával, illetve Havaselvével. Kelet felől várható idegen népek támadásai vagy a magyar királyok dél felé irányuló hadjáratai tovább mélyítették ezeket a kapcsolatokat.

Az írott források ritkasága ellenére is tudott a magyaroknak a 13. században Havaselve és Moldva területein már korábbról való (birtokló) jelenléte. Az eddigi nyelvészeti, néprajzi adatainkat egészítik ki (s helyesbítik is!) a kelet-erdélyi, s mindenekelőtt a volt Udvarhelyszéken 1964–1975 között folytatott régészeti kutatások eredményei. Ezek értelmében *Moldva magyarságának már a 13. század előtt le kellett telepednie a későbbi Román Fejedelemség eme tájain*.

II.

A *csángók* kilétének és nevük eredetének a tisztázásához kissé távolabbról, és a tárgyhoz látszólag nem is tartozó, eddig nem ismert tényekből kell kiindulnom.

A csángókra vonatkozó különböző elképzelések az 1920-as években kezdtek el egységesülni: *a moldvai magyarok nem keletről, hanem a Kárpát-medencéből települtek mai lakóhelyükre*, valamikor a középkor folyamán. A taganrogi szovjet hadifogolytáborban tifuszban, a tudomány roppant kárára fiatalon elpusztult kolozsvári kutató, MIKECS László 1940-ben és 1941-ben – magától értetődően ma már módosításra szoruló – két művében tisztázta ezt a kérdést¹.

A szakirodalmi forrásokból tudjuk, hogy „kétféle” csángó létezik. Egyik a Szeret mentén, annak is a *jobb* partján Moldvabánya (Baia) – Románvásár (Roman) és Bákó (Bacău) közt eredetileg *megszakítás nélkül* húzódott településekben élt *ősibb* réteg. Ez mára kettészakadt (nyelvileg is különbség van közöttük!): a Románvásár környéki északi, meg a Bákó vidéki déli csángók csoportjára. A másik pedig az idők folyamán történelmi, gazdasági, politikai nyomásra szülőföldjét elhagyott „székelyes” („gyimesi” stb.) csángók rétege.

A (nem csángó néven említett) *moldvai magyarok első okleveles említései a 13. századtól kezdve ismertek*. A kutatók általában a csángó szóból, azután a szó értelmét kibogozni igyekvő magyarázatokból kiindulva kísérlik meg a *csángók népi hovatarozását* meghatározni. [Az igyekezetek sikertelenségét nemcsak az adatok szegényessége idézi elő. Sajnálatosan hiányzik a több tudomány(ág) bel- és külföldi szakembereinek a tárgyilagos *együttműködése*.]

A *csángó* szóval kapcsolatban kétségtelenül elenyészően csekély számú adattal rendelkezünk. Írásban 1400-ban jelentkezik először: „*Georgium Ghangò dictum*”.² [A bolgár (török?) nyelvben való létezése miatt figyelembe kell vennünk nem magyarból származtatásának a lehetőségét is: egy bolgár régész nő neve: *Čangova* (e.: Csángová = Csángóné).]

Az elfogadott magyarázatokkal nem értek egyet. „Hivatalos” értelmezése (A *Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótárában* is): a szó „folyamatos melléknévi igeneve annak a R. *csáng* 'ide s tova kereng' (*erre az értelmezésre azonban mégis feltétlenül figyelniünk kell!* – F. G.) igének, amely *valószínűleg* (*saját kiemelésem* – F. G.) a *csamangó, csámborodik* stb. családjába tartozik” és az 1796-ban feltűnt 'kóborló' jelentése *lehet* az eredeti.

E magyarázat alapja tulajdonképpen TELEKI Domokos gr. *Egynéhány utazások Le Irása*. Bécs, 1796. című kiadványában közzétett nagyon is kétséges (szakemberek által is átvett s *csupa föltevést* tartalmazó) véleménye: „(A) *Gyémes-lunkai* (Gyimesfelsőlok, Lunca de Sus – F. G.) *Lakosokat a' Tsikiak*

¹ MIKECS László *Csángók és Kárpátokon túli magyarság* című munkái.

² BENKŐ Loránd (szerk.): *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. I. (rövidítése: TESZ). Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó, 477.

Tsángóknak nevezik: lehet, hogy ez a' Nevezet onnan jön, mivel ők vándorló Emberek és Lak helyeket gyakran el hagyták: az a' szó Tsángó pedig olyan értelemben vétetik, mint kóborló, vándorló."³

ZOLNAI Gyula azonban már 1905-ben elutasította a *csammogás csángóvá* válásának a lehetőségét. Én viszont a magam megfogalmazta jónéhány érv alapján kételkedem az adott értelmezés helyességében. Mindössze egyetlen meggondolkoztató érvemet említem meg. A történelemből tudott: a fenti „Gyémés-lunkát” a madéfalvi mészárlást (1764) követő menekülés résztvevői alapították. Feltűnő tehát, hogy a szó *első* írásbeli magyarázatakor (1796), azaz *a menekülés után alig három évtized múltán* sem a kitelepedettek, sem a honmaradtak eleve értelmezni nem tudják, sőt már nyomorúságos körülmények közé jutott, velük vitathatatlanul *azonos* nyelvet (nyelvjárást) beszélő saját véreik gúnyolására (köztük éppen „csúnya beszédük” miatt!!) használták szavunkat. A jelenség okaként csak azt tekinthetjük, hogy szavunk valójában sokkal korábtól létezett (az említettem meg a nem említettem adatok egybehangzón igazolják ezt!), közben azonban a szó eredeti értelme fokozatosan elhomályosult ugyan, de mégiscsak élt.

III.

Előbb azonban vázolnom kell a korabeli Erdély (egyben Magyarország) *keleti határvédelmét*. Szerintem ugyanis ez az egész kérdés kulcsa.

A korábbi kutatók – érthető – sem időben, sem térben nem tudták szabatosan körvonalazni ezt a határvédelmet. A kutatások kezdete óta csak nyelvészeti, néprajzi s kevés (kései) írott forrásra támaszkodó vélekedések tekintetében az 1960-as évek hoztak fordulatot. Más tárgykörű feltárások ürügyével FERENCZI Istvánnal közösen az időjárás viszontagságok meg egyéb nehézségek ellenére is legyalogolt sok száz kilométer kutatásai révén, szerencsés véletleneknek is köszönhetően kiderült, hogy térben és időben jól elkülönülő két (három?) erősségsor védelmezte az ország határát.

A másutt is a 10. század második feléből vagy a 11. század első éveiből keltezett, égetett (cserép)falú várak alkotják az első vonalat. Ez a lánc Zilah (Zaláu) környékétől (tulajdonképp Szatmárnémetitől, Satu Mare!) Besztercégig (Bistrița), a Nagy-Szamos mentén húzódik. (Tagjait régészeti leletek mellett helynevek is igazolják.) Besztercétől a Mezőség közepén előbb dél–délnyugat majd dél–délkelet felé folytatódik Brassóig (Brașov). A határvédelemhez tartozónak tekinthető bőséges hely(ség)névanyag meg régészeti leleteket tartalmazó sávja foglalja magában váraink sorát. Ez a sáv jelzi Erdély megszállásának

³ SZABÓ T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár*. II. Bukarest, 1978, Kriterion, 23.

az első szakaszát, az akkor még széles gyepréség *belső* vonalát. (A *külső* már kezdettől fogva a Szeret [Siret] folyó volt.) Esetükben kezdetleges mélységi tagozódás figyelhető meg.

Az említett tájak lakói, s így természetesen az örök is, *túlnyomó többségben magyarok*, legfeljebb igen csekély számú „idegen” bővíthette soraikat. (Esetleg eleddig meghatározhatatlan ótörök népek egészen kisszámú csoportjai – amennyiben a magyarózdi (Ozd) rovásbetűk⁴ alapján ítélünk. Bár ez nem döntő, hisz – mai tudásunk szerint – a honfoglaló magyarságnak voltak türk összetevői is.)

Ez a védelmi rendszer a 11. század végére már gyengének bizonyult. Az újjászervezéskor mai szemmel nézve is meglepően *jól átgondolt mélységi tagozással* biztosították az ország területét. Az új határvédelem azonban minőségileg is különbözött elődjétől. Ekkor ugyanis már szilárd építésű erődítményeket: *mészhabarccsal kötött kőfalú várakat* emeltek a Keleti-Kárpátok *belső* magaslatain. (Érdeemes fölfigyelni, hogy majdnem egybeesett a római *Dacia* keleti határvédelmi vonalával!)

E váraink *előtt* (vagyis tőlük keletre), a Maros meg az Olt szorosa közti szakaszon, valamint a Feketeügy völgyét keresztezőn egy vagy éppen többszörös védőárok és -töltésvonulat követhető. Régészeti ásatások bizonyítják erősségeinkkel szoros kapcsolatukat, azonos korukat. Összetartozásuk kétségtelen.

A mézshabarccsal összefogott kőfalú váraink keletkezési ideje elsősorban I. (Szent) László uralkodásához (1077–1095) köthető. Régészetiileg meghatározhatott időbeosztásunk helyességét három más, de döntő jelentőségű régészeti-éremtani lelet igazolja. Mindezek szerint I. Lászlót a kelet felől állandóan fenyegető veszedelem kényszerít(het)te *újabb, és most már fejlettebb műszaki megoldású, erősebb védelmi vonal kiépítésére*. Figyelembe véve a napvilágra került érméknek a történelmi eseményekkel való feltűnő időbeli egybeesését, elfogadható, hogy az 1068, 1083 vagy 1093 évekbeli pusztító kun (de inkább úz) betörés szomorú tapasztalatai következményeként létesítette e várláncolatot. A nyelvészeti adatok tanúsága szerint, ellentétben a korábbival, most már nagyobb számú elmagyarosodó vagy már el is magyarosodott ótörök néptöredékek vigyázták eme új védelmi vonalat. Utóbbiak szállásai azonban nem folyamatosan követték egymást, hanem közbeékelt magyar településekkel váltakoztak.

Végül még egy várcsoportot kell megemlítenem: a Csíki-medencékben és az Olt völgyének dél- és nyugat-barcasági szakaszán levőket. Ide a középkori

⁴ FERENCZI Géza: *A magyarózdi szarvasagancs-lapocska rovásbetűi*. In Uő: *A székely rovásírás az idők sodrában*. Székelyudvarhely, 2002, Erdélyi Gondolat Kiadó, 56.

Udvarhelyszék területén szállásoltakat vezényelték át, mintegy 50 évvel később. Ez a védelmi rendszer jelenti a foglalás 2. (és 3.?) szakaszát. Egyúttal feltűntek a Keleti-Kárpátok *keleti oldalára* s a Bodza-fordulóban ugyancsak *a főgerincen túlra* esőn emelt magyar (Karácsonkő – Piatra Neamț, Bâta Doamnei), illetve a magyar vonatkozású (Slon nevű helység mellett többször is átépített) határvárak. A hegyvonulat *főgerincén túlról* – egyelőre – mindössze e két magyar, vagy a kora középkori Magyarországgal mindenképpen összefüggött erősség ismeretes.

Mintegy száz év múltán felhagyták ezt a védelmi sávot is. Ezzel egészében felszámolódott az egykori gyepréség. Az ország utolsó védelmi vonala immár teljesen egybeesett az ország keleti határával: a Szeret folyóval. Feladott várso-runk őrizőit pedig aztán valamelyik királyunk átparancsolta a Szeretig terjedő területre. Ez volt a katonai foglalás 3. (4.?) szakasza.

IV.

E mindenképpen nélkülözhetetlen eszmefuttatás után térjek most már át a *csángók* és nevük eredeztetésére.

A felsorolt, illetve, sajnos, nem említhetett megfigyeléseinkre támaszkodva igen valószínű, hogy a Nagy-Szamos völgyi magyarok [és hozzájuk tartozókként tekintettem észak-mezőségiak adott területen lakottainak *kis része*] – központi utasításra – *a 12. század közepéig már átkerültek a Keleti-Kárpátok keleti lejtőire s előterére*, a Szeret folyó mentére. A szászoknak (a továbbiakban is eme általános alkalmazott néven említem őket, noha nem mind voltak szászok!) a 12. század közepe táján Besztercére s környékére meghívás útján történt letelepedése mindenképpen ezt igazolja. Ugyanis az uralkodó II. Géza (1141–1162) csakis „üres” területeket „ajánlhatott fel” e „vendégek” számára. A szászok előtt itt határvédelmet ellátott ótörök töredékekkel kevert magyar népesség pedig Moldva északi részeire került át. *Ennek a leszármazottai alkotják a mai csángók – még-hozzá északi* (Románvásár környéki) – *csoportját*.

A központi hatalom a határvédelem eredeti déli szakaszáról a felügyeletet ellátók zömét, feltehetőleg két időszakaszban, ugyancsak a keleti-Kárpátok gerincétől keletre eső területekre csoportosította át. *Ennek a népességnek a leszármazottai alkotják a csángók mai déli* (Bákó környéki) *csoportját*. (A Szeret menti védelmet ellátott lakosság szállásai – magától értődően – *eredetileg folyamatosan követték egymást*, a megkülönböztethető két részre szakadás a történelmi vi-szontagságok következménye.) S hogy Erdély e tájain se keletkezzék „légüres tér”, az innen elvezényelték helyére az akkor még (Nagy)Várad (Oradea) környékén tartózkodott „telegdi”-székelyeket telepítette át a királyi hatalom. E népmoz-

gátás szabatos ideje ma még nem határozható meg. De az bizonyos, hogy a 13. század első évei és negyedik évtizede közén zajlott le. Szerintem ez az időben és térben is két alkalommal lejátszódó népmozgás két különböző magyar csoportja mutatható ki napjainkban a moldvai *csángók* körében.

V.

Az alábbiakban ismertetem a *csángó* szó részemről fölvetett új értelmezését.

Még az egészen új keletű nyelvészeti-néprajzi kiadványok sem mondanak többet a 18. század végén⁵ megfogalmazottnál. Mindez pedig (egyelőre az enyémmel együtt!) csak merő találgatás. Ráadásul csupán a „*csángók*” még csak *nem is ősbibb* rétegre vonatkoztatják azt. Mind a „kóborló”, „vándorló”, „csúnya beszéd” stb. értelmezést ismételtetik. Egyúttal (régebbi vagy mai) gúnynévként tárgyalják. Eme érthetőn rövid közlésemből óhatatlanul hiányzik sok minden. De talán még így is meggyőző lehet. A másutt kifejtett, igen részletes elemzésem alapján⁶ kiderül e kérdés rendkívül bonyolult volta. A részletek kényszerű elhagyása miatt most csak ennyit: megfigyeléseimre s elemzéseimre támaszkodva – mint fentebb írtam – nem fogadom el az eddigi vélekedéseket. (Igaz, nem vagyok nyelvész!)

Értekezésem elejéről (is) ismert: a *csáng* ige az 'ide s tova kereng' ige folyamatos melléknévi igeneve, s a szótárak adta melléknévi alak 2., azaz 'kóborló, vándorló' értelem lehet (de csupán lehet!) a *csángó* szó eredeti jelentése. Szerintem azonban más lehetőség is adódik. Szakirodalomból tudjuk ugyanis, hogy a *csángó* szó – amint már említettem – 1400-ban fordul elő első ízben az ismert forrásokban („*Georgium Chango dictum*”). Sajnos, sem az idézett szövegből, de az azt magában záró oklevélből sem derül ki: vajon a *chango* szó a *Georgius* nevezetű személy *népi* hovátartozását jelöli-e vagy pedig „egyszerűen” csupán bizonyos tulajdonságát, vagy akár egyebet tükröző jelző-e. Ennek ellenére mégsem tekinthetünk el tőle. Egyrészt mert tagadhatatlanul azonos tárgyalt szavunkkal, másrészt, és ez lényegesebb: valószínűleg föl kell figyelniük az oklevél tartalmára, helyesebben a belé-foglalt személynevekre meg a benne felsorolt helységnevek területi jelentkezésére. Igaz, Erdély és főképpen a Székelyföld felől nézve, az okirat távoli vidékekre vonatkozik, de szembeötlők az erdélyies vagy éppen *mindössze Erdély bizonyos sávjában (így éppen a Székelyföldön!) föllelhető* (részben helységnevekkel azonos!) *nevek: Berthok, Duka, Dominicum de Koloswar, Che-*

⁵ Lásd 3. sz. jegyz. TELEKI Domokos stb.

⁶ FERENCZI Géza: *A moldvai ősbibb csángók*. Székelyudvarhely, 1999, Erdélyi Gondolat Kiadó.

ke, Thankw, Bako Nicolaum et Ladislaum de Barlad dictos. Sőt van közöttük két kun származású is (*Blasium Komanum, Thomam komanum* – így!).

Legalább ennyire jelentős azonban a helységek térbeli fekvése. Térképre vetítésük révén megállapítható, hogy zömük a magyarországi Tolna megye észak-északnyugati, Somogy megye délkeleti s Fejér megye déli részeivel határos tájain található. Szükségesnek tartottam hangsúlyozni ezt, mert ezeken a területeken, illetve egy részükön már a 11. században *besenyők* laktak. Későbbi jelenlétük, de a székelyeké is, helynevekkel és oklevelekkel igazolt. A 13–14. század fordulóján az említett Fejér megye délkeleti-keleti vidékeire *kun* csoportok települtek. Közölt adatok szem előtt tartásával föl kell figyelniünk, hogy a *csángál* – *csángáz* (– *csánkáz*) 'valamit ide-oda hajt, terel, ingat' értelmű ige a magyar nyelvterület e vidékein még élt a 20. század elején is! Lényeges ennek az ilyen jelentésű igének a földrajzi előfordulása is: az adatok Szekszárd, Kiskőrös, Kiskunhalas és Kalocsa környékéről, vagyis megközelítőleg az előzőkben tárgyaltam területekről származnak. Részben Tolna megye déli, már a 11. századtól *besenyőktől* és később közéjük települt *székely csoporttól* is lakott tájairól, részben pedig a velük kelet felől határos mai Bács – Kiskun megye ugyancsak déli végeiről. Itt viszont, igaz később, 1241 után – ez azonban lényegtelen számunkra – *a besenyőkével majdnem vagy éppen azonos nyelvet beszélő kunok* telepedtek le. Ez a tény azonban éppen a szinte egyező nyelv miatt csak tovább fokozza észrevételem jelentőségét. Az adatok hiányossága miatt szabatosan meghatározni ugyan, sajnos, nem lehet az utóbb említett tájak 11–14. századbeli népi összetételét, illetve nem ismeretes az eredetileg meglehetősen egységes kun lakosság pusztulása után megmaradtak és a különböző újonnan jöttekkel való keveredés foka. De az mindenképpen vitathatatlan, hogy itt is *elsősorban ótörökös környezetben tűnik fel (csaknem) azonos jelentésű szavunk*. Véletlenül semmiképpen se tekinthetjük ezt.

Ha föltevésem, ti. hogy a *csángók* határvédelmi feladatokat láttak el, igazolódik, akkor a kifogásoltam, kései időtől ismert „szómagyarázat” – más, jóval korábbi időre meg egyéb összefüggésben ugyan, de e népcsoport korai feltűnésével kapcsolatban – *elfogadhatóvá* válik.

Határórség mindenkori feladata a határ állandó ellenőrzése. A felügyelet, *kémelés* – *kémlelés*, *kerülés*, *fürkészás* akkortájt elsősorban lovasportyázásokkal volt megoldható. A honvédelem feladatával megbízottak a 11–12. században kis településekben laktak. Szállásaik a védelmi övezetnek megfelelően vagy határvárak közelében sorakoztak.

A határvédők kis csoportjai ütemesen váltogathatták egymást, menetelhettek szállásaikról az erősségekbe és vissza. A jó körülmekintést biztosító tetőkre emelt várak előterét állandóan *kémlítették*, *kerülték*. Ez a mozgás már

tekinthető (nem mai értelemben vett!) „keringsnek”. Azaz szabályosan „kerengtek” vagyis „csángáltak”. Ezeknek a határvédőknek a neve tehát már lehetett (?) csáng(ál)ó. Talán éppen e „kerengő, kerülő” mozgásukról nyerték csáng(ál)ó elnevezésüket. E jelző utóbb az egész, őket tagjai közé számláló, népi tekintetben eléggé tarka közösség összefoglaló nevévé vált. Még e szó „foglalkozásnévvé” emelkedését sem tartom lehetetlennek. Sőt...

Ezzel a megközelítés-kísérlettel (talán) inkább megvilágítható a csángó szó bárminemű gúnyoros tartalmat nélkülöző egykori valós (?) értelme. S hogy ne „műkedvelő nyelvészként” foglalkozzam e kérdéssel, hasznosnak vélem szakembereknek a tárgyalattal (valószínűleg) össze is függő magyarázataira fölhívnom a figyelmet.

PAIS Dezső megemlítette, hogy GOMBOCZ Zoltán összeállította az *őr* ~ *örül* ~ *örvény* szócsaládot. Szerinte az alapszó eredetije az ócsuvas (!) *äviri. LIGETI Lajos a korábban ismert megfelelőket a törökből és mongolból eredő elemekkel egészítette ki (!). MELICH János a *malom* szó eredetének a tárgyalása során foglalkozott az *öröl* jelentés-fejlődésével. JUHÁSZ J. az *őr* 'custos' szóhoz fűzte, de kiegészítésekkel, helyreigazításokkal. Fejtegetése szerint, hogy ti. az *őr* tulajdonképpen *körkörös mozgást, forgást* végez: *körüljár, körülget* (!!), a török *ör* ige nemcsak 'forgat', hanem 'forog' jelentésű is. PAIS D. továbblépő megoldása: az *őr* névszót nem a fenti török igével egyeztetjük, hanem az igének az -*ü* vagy -*i* képzős névszói származékával. A magyarba átkerült török ige folytatása aztán *eürü* lett. E névszónak 'fordító, kerítő' lehetett a jelentése, s így mehetett át az 'örködés' fogalmának a kifejezésébe. Az örködésre vonatkozó váltásfogalom nemcsak tárgyatlan lehet, hanem tárgyas is: a vele összefüggő ige nemcsak visszaható, hanem cselekvő is: tehát 'kerülő' és 'kerítő' gyanánt. Egy népnél, akinek az életében döntő tényező az állattenyésztés, az *örködés* nem szorítkozott csak a területeknek vagy azok lakóinak biztosítására (!), hanem különösen fontos volt az állatok őrzése is. Márpedig ez nem merülhetett ki tétlen körözésekben: ott nagyon is cselekvő módon fordítani, keríteni kellett, kergetni (s terelni), mert hiszen a *kerget, kerít* és *kerül* a *ker* alapszóból való gyakorító alakok.

Láttuk volt, hogy a csángó szó, mások mellett az 'ide s tova kereng' jelentésű *csáng* ige származékszava. Ez pedig azonos az *őr* szó 'forog (kereng)' korai értelmével. Azaz a két szónak azonos a jelentése. *Őr* szavunkhoz még szorosan kapcsolódik a mozgás. (Hadd emlékeztessenek arra: *erdőkerülő* = *erdőőr, mezőkerülő* = *mezőőr*. Ezek a szavak kétségtelenül mozgással összefüggő foglalkozásnevek, minden további nélkül fölcserélhetők, értelmük változatlan!)

A csángó szónak azonban, minden bizonnyal az *őr* szó közkeletűbbé válásával elhalványult ugyan (eredeti) jelentése, miként az nyelvünk oly sok más szavával is történt. Emiatt nem tudják immár szabatosan meghatározni

a 18. század végén a századok óta mégiscsak meglevő szó (helyes) értelmét, csak valami „halvány sejtés” alapján magyarázzák. És ezek után ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a kora középkori Magyarország *nyugati* határvidékének (csak egyetlen) adott szakasza viseli az Őrség nevet. Ha pedig a nyújtottam értelmezéssel „átírjuk” a *csángó vidéket*, akkor *őrvidéket*, vagyis *őrséget* kapunk.

VI.

Összegezésül. Ismereteink mai szintjén szemlélve a kérdést, a lehető legtágabb értelemben használt gypéség mindenkor sűrű védelmi elemekből kialakított belső vonalának az adott történelmi helyzet megkívánta, megkövetelte időnkinti (három vagy négy szakaszos) keletre tolásával, kényszerűségből, ez a „csángó” (határ-, várkerülő, határőr?) népesség is természetesen keletebbre eső területsávokban „ütötte föl tanyáját”. Szerintem így kerültek az északi *csángók* ősei a 12. század közepe táján az Északkeleti-Mezőség tájairól, a déli csángókéi pedig a tulajdonképpeni Belső-Erdélyi-medence keleti sávjából, a későbbi, középkori Udvarhelyszék tájegységeiből, az Olt-völgye felsőbb medencéibe, ideiglenesen, az ott valamivel később létesített, de mindenképpen ugyanabba a várbokorba tartozott erősségek vigyázására, majd tovább, még keletebbre, a Keleti-Kárpátokat a 12. század közepén–második felében központi rendeletre átlépve, Moldvába, a Szeret folyó mentére. [Szerintem ez a folyamat (is) magyarázza az északi s déli *csángók* határozottan kimutatható nyelvi különbségét.]

Szembeszökő azonosság figyelhető meg a kora középkori Magyarország nyugati és keleti határai mentén. Nyugaton fekszik az *Őrség*. A Duna dévényi szakaszától közvetlenül északra, a Kis-Kárpátok gerince előtt, vagyis a Kárpátok északnyugati ívének külső lejtőin (természetesen nem értem bele a volt Pozsony vármegyének a Kis-Kárpátoktól nyugatra esett részeit), meg ezektől a Morva folyóig és Morvaország fővárosáig: Brünnig (Brno, Cseh Köztársaság) terjedőn helységnevekkel igazolt, valamint írott emlékekkel bizonyított, egykoron kétségtelenül gypűvédelmi feladatokat ellátott székelyek csoportjai („szekula falvak”) települtek – szintén központi utasításra. A keleti-Kárpátok meg a Szeret mentén leljük a *csángókat*, míg Havaselve északi részein a mai Prahova megyét előzte az 1845-ben fölszámolt hajdani *Săcuieni* (Székely) megye. (Esetünkben szinte tükörképről beszélhetni: ott nyugat-északnyugat, emitt kelet-délkelet!)

Az ismert történelmi viszontagságok (az 1241–1242. évi mongol hadjárat, az ezt követő, Moldvát a 14. század közepe tájáig birtokló Aranyhorda uralma) miatt megszűnt a *csángók* korábbi szerepe, elenyésztek alig valamivel előbb kapott és néha-néha megszakadt, majd ismét megújult feladataik, de egykori egyáltalán

le nem becsülhető „foglalkozásukra” utaló nevük nehéz évszázadokon át mind a mai napig fönmaradt – a néppel és ősi nyelvével, szokásaival stb. együtt.

A *csángó* szó értelmezése tekintetében pedig magyarázatom, legalábbis szerintem, elfogadható. Egyáltalán nem ingatagabb a szótári meghatározásoknál. Sőt... A szótári régi magyar *csáng* '[...], kereng' jelentése nemcsak hogy megengedi a 'kerülő' értelmezést, hanem utal is erre a lehetőségre! Vagyis igazolja elképzelésemet – ha okfejtésem helytálló –, de a szótári szófejtésnek ellent semmiképpen nem mond. Ennek értelmében viszont helytálló ugyan a szótári vélekedés, csakhogy nem a *csángó* szó melléknévi 2., hanem éppen az 1. 'ide s tova kereng' értelmezése a helyes.

Felhasznált irodalom

(Az ebben és következő önálló jegyzékben felsorolt szakmunkák mindegyike bőséges – bár távolról sem teljes – további szakirodalmat tartalmaz. Ez a tény ment föl engem kis ismertetésemnek szakirodalommal való túlterhelése alól.)

BENKŐ Loránd (szerk.)

1984 *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 477.

FERENCZI, Alexandru

1928 *Raport asupra unei excursii arheologice în județul Treiscaune*. In *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania*. I. 1926–1928. Cluj. 242–246.

1939 *Cetăți antice în județul Ciuc*. In *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secțiunea pentru Transilvania*. IV. 1932–1938. Cluj (különnyomat is). 235–352, 454–457.

FERENCZI Géza

1978 *Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről*. In *Korunk* 37. (1978), 947–954. Újraközölve: *Lapok Erdély múltjából*. Székelyudvarhely, 2002, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 7–18.

1999 *A moldvai ősbibb csángók*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

2000 *Régészeti megfigyelések Homoródszentpálon*. In Cseke Péter – Hála József (szerk.): „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Csíkszereda. 101–109.

2001 *Bögöz régmúltja*. In Kardalus János (szerk.): *Bögöz 1332–2000*. Monográfia. Sepsiszentgyörgy. 58–67.

2006 *A kora középkori Magyarország keleti határvédelmi rendszere délkelet-erdélyi szakaszáról*. In Uő: *Régi várak, új írások. Régészet és rovásírás*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 29–94, 129–132.

FERENCZI István

1994 *Sóvidéki várainkról*. In Ambrus Lajos (szerk.): *Hazanézó Könyvek Sorozat* 5. Korond, Firtos Művelődési Egylet.

1997 *Barót nevééről s az erdővidéki–barcasági besenyő csoport történeti szerepéről*. In *ACTA – 1996/1*. Sepsiszentgyörgy. 133–150.

1999 *Besenyő szállások a Nagy-Szamos – Sajó mentén*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

2000 *Régészeti megfigyelések a háromszéki „Homárka” töltésvonulaton*. In *ACTA – 1999/1*. Sepsiszentgyörgy. 217–228.

FERENCZI Sándor

1999 *Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban*. In *ACTA – 1998/1*. Sepsiszentgyörgy. 189–252. (közli Ferenczi István).

MIKECS László

1941 *Csángók*. Budapest.

1944 *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*. Kolozsvár.

SZABÓ T. Attila:

1978 *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. II*. Bukarest, Kriterion, 23.

További javasolt szakirodalom

(A kérdést alaposabban megismerni óhajtók részére még a következő munkák ajánlhatók.)

FERENCZI István

1997 *Az erdélyi Galat – Galats (Galac) helynévről és néhány hozzáfűződő kérdésről*. In *ACTA – 1996/1*. Sepsiszentgyörgy. 151–196.

2000 *Adatok a nagyfejedelemség kori kelet-magyarországi védelmi rendszer ismeretéhez*. Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

2000 *Barangolás a két Homoród múltjában.* In Cseke Péter – Hála József (szerk.): „A Homoród füzes partján...” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szász-föld határvidékéről.* Csíkszereda, 69–100, kképp 84–87.

2003 *Adatok Északkelet-Erdély középkor-kezdeti magyar települési képéhez.* Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

PAULOVICS István

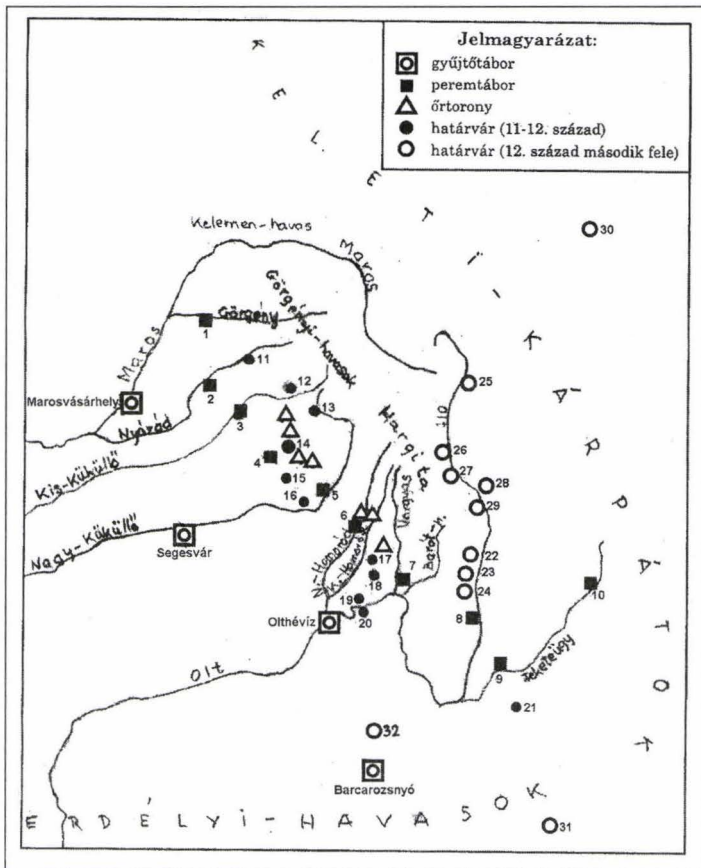
1944 *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.

FERENCZI Géza (1924–2007)

régész történész
Székelyudvarhely

2. ábra. Kelet-erdélyi várak térképe

PAULOVICS István „A [római – F. G.] *limes* erőrendszere” című térképét FERENCZI Géza egészítette ki a 11-12. századi magyar határvárak elhelyezkedésével.

A várak sorszámozása:

- I. Római peremtábor (3. sz.):* – 1. Görgényszentimre; 2. Mikháza; 3. Sóvár; 4. Énlaka; 5. Székelyudvarhely (?); 6. Homoródszentpál; 7. Barót; 8. Oltzem; 9. Komolló; 10. Bereck. *II. Magyar határvár (11. sz. v. – 12. sz. e.):* – 11. Vármező; 12. Rabsóné-vár; 13. Tartód-vár; 14. Firtos-vár; 15. Kadács-vár; 16. Bud-vár; 17. Kustaly-vár; 18. Rika-vár (váregyüttes); 19. Tepő-vár; 20. Mihály-vár; 21. Szacsva-vár. *III. Magyar határvár (12. sz. II. fele):* – 22. Tuszán; 23. Sepsibükszád; 24. Málnás; 25. Csíkszentdomokos; 26. Csíkrákos; 27. Csíksicsó; 28. Csíksomlyó; 29. Csíkszőgöd; 30. Karácsonkő (Piatra Neamț); 31. Slon; 32. Feketehalom.

NÉPRAJZ
ETHNOGRAPHY
ETNOGRAFIE

BALÁZSI DÉNES

A HOZOMÁNYLEVÉL, PEREFERNUM KÉSZÍTÉSÉNEK HAGYOMÁNYA A NYIKÓ-MENTÉN

Abstract: [A source of the national autoknowledge: perefernum-letters or lists of dowry] One of the popular legal customs is the drafting of the lists of dowry, being these component parts of the wedding traditions: the letters of dowry establish the legal relations between the families of the fiancés as well as the economic-legal situation of new-married. This custom was very alive in the crossed centuries even in the 1950s among the population of Szeklerland of Transylvania. The author presents examples of all the szeklers regions especially of Odorhei (rom.) / Udvarhely (hung.), Ciuc / Csik and Gheorgheni / Gyergyó.

After an ethnographic, legal, economic and linguistic study on the basis of 24 letters of dowry collected in the territory, the author publishes the complete original texts of these documents accompanied in appendix by photocopies of most important perefernum-letters.

Rezumat: [O sursă a autocunoașterii etnice: tradiția redactării scrisorilor perefernale (liste de zestre)] Unul din obiceiurile juridice populare este tradiția întocmirii listelor de zestre, aceasta fiind parte componentă a obiceiurilor de nuntă: scrisorilor perefernale stabilesc relația familiei miresei cu familia mireului, și în același timp situația economică-juridică a noilor căsătoriți. Acest obicei a fost foarte viu în secolele trecute, dar și în anii 1950 în cadrul populației din Secuime. Autorul aduce exemple din toate scaunele secuiești, mai ales din scaunele Odorhei / Udvarhely (magh.), Ciuc / Csík și Gheorgheni / Gyergyó.

După un studiu din considerente etnografice, economice, juridice și lingvistice pe baza celor 24 de liste zestre colecționate din teritoriu, autorul publică texte originale integrale ale acestor documente, însoțite în anexă de fotocopii ale celor mai importante scrisori perefernale.

1. Önismeretünk egyik forrása: a hozománylevelek készítésének hagyománya

A népi jogszokások egyike a hozománylevél készítésének hagyománya. Ez szerves része a lakodalmi szokásnak, annak egy meghatározott mozzanatában születik meg, és rögzíti a lányt elbocsátó család jogi viszonyát az új családhoz és az ifjú házasság jogi-gazdasági helyzetét.

1.1. A *perefernum* szó etimológiája

1. Hozomány – dos¹

2. Dos (dotis) s. f. – 1. zestre – hozomány, 2. dar – ajándék, calitate – minőség, tulajdonság, merit – érdem²

1.2. A hozomány jogtörténeti és néprajzi meghatározása

– hozomány-móring; dotă, zestre; Mitgift. 1863: „A kül-magyar utzai... házak és telkek nőm hozománya lévén, a mennyiben nékem abban, két harmadom van, tehát az egész két telket teljes tulajdoni és szabad rendelkezési joggal hagyom Nőm Konnerth Ers'ebethnek (Kv; Végr).”³

– „(hozományként / örökségként) hoz/visz magával vmt; a aduce / duce ceva (ca zestre/ moștenire); etw. (als Mitgift / Erbe) mit sich bringen...”⁴ 1573: Dorko az azon Zep Martonne Azt vallia hagi Twgia Mindent valamit Apatinenak az Annya hozott volt mykor darochy Matiashoz Ment... Mindeneket ely vit Apathine (Kv; Tjk III/3. 157)... 1785: Vagyon nékem elég miből főzzen, ne hányia nékem mit hozott (Mv; Dlev. 4. XXXVI. –Ti. a férjnek a feleség).”⁴

1.3. A hozomány családjogi meghatározása

– „dos” (amelyből a „dotalitium” szó ered) és az ajándék, meg a jegyajándék egymástól nagyon különböznek, mi mégis, a kifejezés összezavarásával, a hitbért és ajándékot egybevéve „dotalitiumnak”, vagy csakis „dos”-nak, azaz hitbérnek mondjuk. S ez nem egyéb, mint a feleségnek szüzessége vesztéséért és elhálásáért a férj javaiból adnak.⁵

– „Jegyajándéknak pedig mindazokat az ingó javakat nevezük, amelyeket a férj vagy a szülők vagy az atyafiak vagy bárki más a menyegző vagy az eljegyzés avagy a kézfogás szertartásának idején adnak a nőnek”... „a férjnek gyermekek hátrahagyása nélkül történt halálával a menyasszony vagyis felesége részére... azokat ki kell adni”... „ha az asszony a férje iránti hűségét megszegvén, házasságtörést követ el... utóbb elválás következik be, hitbérét elveszti, nem jegyajándékát...”⁶

¹ BURIÁN JÁNOS (1907): *Magyar-Latin Szótár*. Franklin Kiadó, Budapest. 210.

² *** (1962) *Dicționar Român-Maghiar*. Editura Științifică, București. 235.

³ SZABÓ T. Attila (1993): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. V. Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest – Bukarest. 322.

⁴ SZABÓ T. Attila (1993): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. V. Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest – Bukarest. 310, 312.

⁵ Dr. MÁRKUS György (1906): *Magyar Magánjog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest. I. 309.

⁶ Dr. MÁRKUS György (1906): *Magyar Magánjog*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest. I. 290.

1.4. A hozomány néprajztudományi meghatározása

- „hozomány, *allatura* (lat.): általában minden (ingó vagy ingatlan) vagyon, amelyet a nő hoz a házasságba a könnyebb megélhetés érdekében. Feudális jogunk szerint csak az az ősi ingó jószág volt hozomány, amelyet a nő a fivéréivel vagy a szüleivel való osztozkodáskor kapott, vagy maga keresett és férjének átadott. Helyi formái, ill. nevei voltak: - *kelengye* (Kalotaszeg), *parafernum* (Székkelyföld), *menyasszonyi ágy* vagy *menyasszony ládája*, - *láda*, tehát azok a tárgyak képezték a hozomány tárgyát, amelyeket a menyasszony ezekben kapott, kiházásítás, *stafirung* stb. Kezdetben, néhol századunkig, nem az ágy tartozott a hozományhoz, hanem az ágynak nevezett *ágynemű*.”⁷

„A leány hozománya... talán, jelképes az, hogy a leány *kelengyéje* az, ami a lakást otthonossá teszi: *bútor, ágynemű* stb. ... Amikor a leány férjhez ment, *leltárt* készítettek a házasságba vitt *ingóságokról*. A *leltárt* vagy a *menyasszony* apja készítette, vagy egy *írástudó* rokont kért fel erre, és a *vőlegény* két tanú jelenlétében aláírta. Ez azért történt, hogy ha a házastársak a későbbiek során nem tudtak volna együtt élni, akkor becsületesen osztozzanak meg, illetve a váláskor a *fiatalasszony* visszakaphassa a házasságbevittértékeit.”⁸

- A *perefernum* szót népi-nemzeti örökség/hagyomány ápolása értelemben használják ma is az Alsó-Nyikó mentiek, amikor a jeles kezdeményezést folytatják. A *perefernum* névvel az örökségbe kapott értékeink megőrzésére buzdítják a vidék ifjúságát.

- „*perefernum-vetélkedőt*”, honismereti versenyt rendeztek a Nyikó-menti Siménfalván H. Szabó Gyula helybeli tanár vezetésével a végzős VIII. osztályos tanulók részére 1976-ban.⁹

1.5. A hozománylevél megírása

A két család első döntéshozó találkozása alkalmával, *kikéréskor* történt a hozománylevél megírása. Az egyezsége rögzítő dokumentum magániratnak számított, amelyet az igényes szerkesztés hivatalos rangra is tudott emelni, adott esetben.

Szentléleki mai gyakorlat az, hogy a lakodalmat (hivatalos állami és egyházi esküvőt) megelőző eljegyzéskor a közvetlen család tagjai: szülők és testvérek, valamint a meghívottak: édeskeresztszülők (akik a keresztvíz alá tartották), bérmaakeresztszülők (akik majd a lakodalomban násznagyok lesznek) és az unokatestvérek (akik vőfélyek és koszorúslányok lesznek) vagy a legközelebbi

⁷ ORTUTAY Gyula (1979) (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest. 590.

⁸ NAGY Ödön (1993): *Népi joghagyományok Havadon*. In *Néprajzi Látóhatár*. II. évf. (1993) 4. sz. 22-23.

⁹ OLÁH István (1967): *Ki volt Tiboldi Márton?* In *Hargita* (megyei újság) IX. évf. 147. (2156) sz.

rokonok, barátok, munkatársak, esetleg szomszédok (akik közül kikerül majd a szószóló) ajándékot adnak (használati vagy emléktárgyat, újabban pénzeszeget), amelyet *jegyajándéknak* tekintenek (nem azonos a lakodalmi ajándékkal). Csak azért rögzítik írásban, hogy alkalomadtán az új pár viszonzza az őket megajándékozóknak. A *lakodalmi ajándék* feljegyzése hasonló célból történik. Ezek nem képezik a leány külön kapott vagy szerzett hozományát, tehát nem csak a leányé, hanem közös vagyoneként tekintendő.

A *hozományvitel* szokására nem emlékeznek Szentléleken, hogy valamikor gyakorolták, azt a Tájházunkban összegyűjtött szép számú festett és faragott hozományos ládáink és vetett ágyaink bizonyítják. A legrégebb 1750-ből és a legújabb 1892-ből való. Régi emlék, hogy a pencilasszonyok kísérték a hozományt vivő ökrös szekeret, amelyiken szállították a vetett ágyat és a tulipános ládát. A pencilasszonyok a fiatalok összeszerzői voltak, és ilyenkor jól mulattak a sikeres házasság áldomásán.

Szentléleki szóbeli közlésből tudok olyan esetről, amikor a házásélet folyamán az após, a fiatal férj apja, minden puliszkaforrás, és az azt követő reggeli alkalmával felemlegette az ifjú asszonynak, aki éppen a puliszkát kiborította a lapítóra: – Állj félre, Éliza, mert apád nem adott neked törökbúza földet!¹⁰

Itt a hozománylevelekből hiányzó föld adományozásának szokásáról van szó, amelynek a megsértése súlyos következményekkel járhatott. Férjek emlegetik a leánynak a házasságba hozott földjéről, hogy „*apósomtól kaptam p... pótlásba*”.

A Felső-Maros mentén¹¹ a háztűznézés alkalmával a leánykérés és a lakodalom időpontjának megtárgyalásakor „*arra is módot és alkalmat találtak, hogy értésére adják egymásnak, gyermekük mit visz magával a házasságba*”. Itt a megegyezés írásban való rögzítéséről nem tesz említést a szerzőnk. A szakirodalom¹² a leánykérés érdembeli tárgyának tartja – a leány férjhezmenetelére való beleegyezés mellett –, hogy milyen anyagi feltételek mellett biztosítják a fiatalok további közeledését a leányt elbocsátó szülők. A hozomány komoly vitát, esetleg nézeteltérést okozhatott a szülők között, ami útját állhatta a házasságkötésnek.

Nem érdektelen az sem, hogy kik voltak a *hozománylevelek jegyzői*. Szentléleken 1905-ben idős Geréb Márton neve szerepelt. A falu halottkéme és földész (iskolai beírási napló szerint), egyházi és világi előljáró. Az iratainkban tanúként és írástudatlanok névirójaként is előfordul az aláírása.

¹⁰ Adatközlő: SZENTE Dénes (1915–1989), Szentlélek, 6. sz.

¹¹ PALKÓ Attila: *A Felső-Maros menti magyarok lakodalmi szokásai*. In *Néprajzi Látóhatár*. IV. évf. (1995). 1–2. sz. 71.

¹² ORTUTAY Gyula (1980) (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 543.

Később (1913-tól) fia, ifj. Geréb Márton is átveszi ezeket a szerepeket. Lakatos Mihály bíró és Geréb Péter előjáró is volt tanú, illetve leltárvezető. Egy esetben (Egyed Eszter „Perefernalis levelében”) nem tanút, hanem kezest szerepeltet (a vőlegény nagybátyját, Fodor Lajost) a hozománylevél, és csak a leendő férj, mint átvevő írja alá. Ugyancsak átvevői megnevezéssel írja alá az okmányt a szentléleki Tamás Ágoston. A jövedőbelije aláírása hiányzik. Nyilván abból a megfontolásból, hogy az ifjú férjjel ismertetik el az átvett hozomány valódiságát. Más esetekben mindkét fél, fiú és leány is aláírja, hogy a szülőktől átvették a megbecsült értékeket.

A *becsüsök* (értékelők) általában nőszemélyek a közeli rokonságból, keresztszülők, szomszédok voltak, akiket a férjhez menő lány szülei kértek fel erre a nem könnyű feladatra. Ebben a bizottságban helyet kaptak a testvérek is, különösképpen akkor, ha vagyonmegosztás is szóba jött. Pl. Geréb Rózánál bátyja Albert, Sente Mózesné leányai egységénél a falu bírója és egyik tekintélyes vezetője.

1.6. A hozománylevél formai és szerkezeti elemei

A rendelkezésemre álló hozománylevelekben a férjhez menő leány ingóságait és ingatlanjait rögzítő iratnak a megnevezése térben és időben elég változatos. Ugyanabban a faluban sem találunk két azonos címzésű iratot. A Fehér-Nyikó felső folyása mentén épült Szentléleken¹³ a következő formában fordul elő a hozománylevél népi írásos jogi formula: az 1905-ös és az 1913-as nem használ címzést, az 1923-asban „kiállításban staférung” kifejezést használja, az 1927-es *Jegyzék* címet kapott, 1935-ben *Jegyzőkönyv*nek nevezték, 1951-ben *G. R. Kiállítása staférungja* szerepel a bevezető megnyitójában, 1952-ben kiemelt *Becsübizonyítvány* nevet adtak az okiratnak. Az 1920-as kisfaludi *Becsülevél* és a korondi 1892-es *Jegyzet* címet kaptak. Az eddigiek alapján a jegyzet és a jegyzék a jegyzőkönyv megnevezés előfutára, egy jogi aktus rögzítése kíván lenni. A staférung, a kiállítás az okirat tartalmára utal, a becsülevél és a becsübizonyítvány a hozománylevél létrehozásának célját jelöli meg a címben. Figyelemre méltónak találom, hogy mind magyar nyelven keresik a megfelelő cím megfogalmazását. Az 1879-ből, Méréfalváról származó okmány „T. Á. testtájkájáról való lajstrom” kifejezést használ, amelyet a testamentum latin szó magyarításának vélek, a lajstrom is meghonosodott névjegyzék értelemben. A humoródmenti 1935-ös hozománylevél népiesített latinosságú: „perefernalis” és egy magyar szó: levél összeházasításából született: perefernalis levél.

¹³ Székelyszentlélek, könnyebb megkülönböztetés végett a Magyar Autonóm Tartomány idején.

Csíkban is hosszú utat tett meg a szó a fogalom latin megjelölésétől a szép magyar névig. 1869-ben Madarason még *Inventarium*, majd 1929-ben *Inventárium* (ékezettel!), *Leltár* lesz belőle 1935-ben Csikkarcfalván, de 1941-ben még *Perefernumlevél* és 1946-ban *Perefernalis levél* nevet viseli Csíkcekefalván. 1967-nek kellett eljőnie, hogy megszülessen a néprajztudományban is elfogadott „*hozománylevél*” címzés Felcsíkban, Göröcsfalván. Ha nagyon erőltetném a fejlődési vonal kimutatását, akkor tévedhetnék, mert az Erdővidéken már 1897-ben Benedek jegyző úrék sikeresen magyarították szép magyarsággal a latin megnevezést „*nász-hozományá*”-ra.

1.7. A hozománylevelek elemzése időrendi és területi megjelenésük szerint

(A hozománylevelek teljes szövegeit és közülük néhánynak a fényképét a dolgozat végén közlöm.)

1.7.1. Kiemelt cím nélkül, a dátum megjelöléssel kezdődik: „*Folyó 1905...*”, helységnévvel folytatódik: „*Szentléleki*”, a leány szülei: „*Imre Antal és neje Tamás Trézia*” azonosítása után megnevezi a leányukat: „*Imre Mária*”, az írás elkészítésének alkalmá, majd célja következik: „*megyen férhez, hogy amit által adnak azt megbecsülnök*”. (Bútor, ágynemű és női ruha szerepel a felsorolásban.)

1.7.2. „*1913... Szentléleki Bíró Mihály (az anya nevét nem említi)... leánya Bíró Trézia megyen férhez hogy a miket által adott azt becsülnök meg*” (bútor, ágynemű és női ruha)

1.7.3. „*(Szente) Juliánának kiállításba staférum*” (A leány hozományában szerepel 1 db marha ára 1000 lei értékben, és külön felsorolja a leány saját kerestetéből vásárolt ruháit és textíliáit. Ezen leltárt megelőzi egy „*Egyezmény*”, amelyet hagyatéki okmányoknak tekinthetünk, mert „*Szente Mózesné sz. Márton Anna a néhai Szente Mózes hagyatékát élvezetileg átengedi a két leányának az alább megnevezett birtokokban...*” – földterületek nagyság és határ szerint megnevezve – „*... Szentléleken 1923 évi július 1én*”)

1.7.4. „*Jegyzék*” – cím után figyelemre méltó szöveg következik, mintha az esküvő (a lakodalom) utáni eseményt rögzítenének: „*Szente Simonné, Benedek Márta ingóságai tárgyának megnevezése és becsértékéről*”. Már a férj utáni nevét használják az új asszonynak. Az aláírás is ezt támasztja alá: „*Átvettük Ifj. Szente Simon és neje Benedek Mártha*”. A záró formulában viszont megnevezik, hogy a „*leírt ingó tárgyakat mint. .. menyasszonyi hozományt... vettük át...*” (A visszaemlékezések és a hagyomány szerint a hozománylevél megírása általában a két család, a lányt elbocsátó és befogadó család egyezkedő kikérésekor szokott megtörténni, a lakodalom előtt). „*Szentléleken 1927. év Julius hó 10-én*”.

1.7.5. „*Jegyző könyv felvétetet Szentléleken az Hajdó Tamás házánál az Erzsi leánya ingóságairól az alábbiakban*” – bevezető formula és a záró rész sem beszél férjhezmenetelről, csak a becsülő bizottságnak az elkészített jegyzőkönyv felolvasását és aláírásának tényét rögzíti. Az aláíró Roth Jozsefról tudja a család, hogy ő volt a csíkcsicsói sógor, a vőlegény. „*Kelt Szentléleken 1935 Junius 3 án.*” Itt bejön egy érdekes adat, ti. a hozománylevél 1. számú tétele: 1. drb tehén... 2000 lei értékkel. Az állatok perefernumban való feltüntetése, amint a későbbiekben is tapasztalni fogjuk, Máréfalván, a Homoródok mentén, Erdővidéken és Csíkban volt szokásban.

1.7.6. „*Leltár a budapesti szoba berendezéséről*”. A fenti leltárhoz kapcsolódik: Tamás Albert, sz. Szentlélek, 1915. febr. 15-én, és Jakab Erzsébet, sz. Farkaslaka, 1922. aug. 26., az ifjú pár 1943. okt. 28-án kötött házasságot (házassági anyakönyvi kivonatának másolata szerint). A leltáron nincs keltezés, sem a leltárkészítésen résztvevők megnevezése, valamint a leltározás céljának megjelölése is hiányzik. Az utód, Tamás Albert (sz. 1954) bocsátotta rendelkezésemre a fenti iratokat. A nagyobb testvérek visszaemlékezése szerint az ifjú pár a lakodalom után Budapestre ment dolgozni. A Leltár szobájuk berendezési tárgyait foglalja magába. Arról nem tudnak, hogy ezeket itthonról vitték-e vagy onnan hozták volna haza a háború után.

1.7.7. (Geréb Rózának) *Kiállítás a staférungja* (1951) Bútor, ágynemű és ruhanemű van bejegyezve, „*az értékelők és az átvevő: Tamás Ágoston*”, vőlegény aláírásai.

1.7.8. „*Becsübizonyítvány*” címmel indul, majd így folytatja – „*Amely létrejött Geréb Domokos és neje Hegyi Berta a nevelt leányuk Gagy Erzsébetnek menyasszonyi hozományként adott házi szőttés dógoknak leltári értékéről*”. A záró részben leltárvezetőnek nevezi a nevelőapa testvérét (Geréb Pétert), értékadók maguk a nevelő szülők, becsüsök Hajdó Ferencné (csak egy aláírás) és átvevők: Geréb Albert, vőlegény (az apa közeli rokona) és Gagy Erzsébet, menyasszony (az anya közeli rokona). A leltárban bútorok, ágyneműk, ruhaneműk és fel nem dolgozott textíliák, szőttemények vannak felsorolva 1–62-ig (A leggazdagabb hozomány Szentléleken.)

1.7.9. A Felső-Nyikó menti (Farkaslaka község) Kecsetkisaludból is előkerült egy „*Becsülevél*”.

A bevezető formulában a lány, Varga Róza után a szülőket nevezi meg (Varga Mózes és Szász Anna), akik „*maguk javaikból kiadták*” a leányuknak szánt hozományt, amelyet két becsüs (asszonyok) becsült meg közvetlenül az impériumváltozás és pénzcseré (1920) utáni időben, megegyezéses alapon, de még a régi pénznemben: 3288 koronában. A leltárban a sifon és a két ágy után az ágynemű felsorolása következik. A lány kapott konyhai szőtteseket,

a gazdaságban szükséges zsákot, durgát és átalvetőt és a legnélkülözhetetlenebb ruhadarabokat: fersinget, posztókabátot, blúzt és fehér alsószyoknyát. Földekről, állatokról és gabonáról nem esik szó. Az ingatlanokat Varga Mózes csak az 1929-i Végrendeletében adja gyermekeinek: Zsigmondnak, Lajosnak, Sándornak és Róznak (Kiserdő alatti dűlőben 10 vékás szántót, a Cserébe 5 vékás szántót).¹⁴

1.7.10. László István¹⁵ emlékezik, hogy hozománylevet írtak Nyikómalomfalván, amikor László Ilonát (sz. 1938), a mai Ilyés Elekes Ilkát Kecsetbe adták/vitték férjhez (előzőleg ott már örökbe fogadták). A kiállításáról írást készítettek.¹⁶

Ugyancsak Malomfalvára a módos Bálint családba hozott farkaslaki Demény-leány staférunjáról is készült hozománylevél. Sajnos ezeknek nyomuk veszett.

1.7.11. Leltár készült az anya elhalálózása alkalmával Malomfalván. A hátramaradott árva gyermekek számára rögzítette az anya hozományát az Árvai szék, amelyik elárverezte az ingóságokat, és a pénzt az árvák nevére az udvarhelyi bankban helyezte el.¹⁷

1.7.12. Hozomány, illetve kelengye bejegyzését találtam a Bibliában, Székelyszentmihályon (kb. 1940) Pap Zsuzsánna férjhezmenetelével kapcsolatban. Csak az ágynemű van felsorolva darabszám szerint. A vőlegény (Tóth József kéményseprő) nevére csak a család szóbeli közléséből tudunk következtetni.

A Nyikó-mentével szomszédos Sóvidékre áttekintve – az összehasonlítás kedvéért – például Korondon, tizenöt évvel korábban, mint Szentléleken, hasonló helyzetet találunk.

1.7.13. „*Jegyzet Mely felvétetett KORONDON 1892. évi Junius ho 19-én az Imre György leánya Imre Rákhel férjhez menése alkalmával házi butorok és ágy-lepek felvétele és meg becsüléséről*” Feltűnt, hogy a „becsüsök”, az aláírás szerint, csak nők, és külön 7 férfi aláíró szerepe eddig nem tapasztalt eseményre enged következtetni: „*Az alul irt holmik az az tárgyakat hogy mi az Imre Rákhel férjéhez szálítottuk Vintzefi Imréhez igazoljuk*”. Itt egy lakodalmat megelőző olyan szokásról lehet szó, amelyen nemcsak az összeszerző pencelasszonyok, hanem a rokonság férfi tagjai is jelen voltak. Farkaslakán a lakodalom hetében a férfiak is jelen vannak a lakodalmas háznál, ott ügyeskednek és mulatoznak a konyhán segítő asszonyok körül. Erdély más etnikumainál is ismerünk ilyen előzetes lakodalmi mulatságot. A leltár külön rovatában négy alkalommal je-

¹⁴ Mellékelve a Végrendelet, Székelykeresztúri Molnár István Múzeum, Lsz. 231. Köszönet érte SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolyának.

¹⁵ LÁSZLÓ István (sz. 1927), Nyikómalomfalva.

¹⁶ Adatközlő: PÁLL Árpád, 50 éves, Kecset, 100. sz.

¹⁷ PIROS Imrétől kaptuk a tájékoztatást, 86 éves, Nyikómalomfalva.

gyezték be, hogy „*saját keresménye*” vagy „*saját szerzeménye*”. Hasonló esettel találkoztunk már a szentléleki 3. sz. hozománylevelnél.

A Hargita Havasalja, az egykori Udvarhelyszék Szentlélektől kb. 16 km-re, keletre fekvő római katolikus falujából, Máréfalváról származik a következő hozománylevelünk, amelyik a legkorábbi az eddig felkutatottak közül. Már ennél fogva is érdekes következtetéseket kínál.

1.7.14. A négyrétben összecsomagolt négyoldalas (A5) iratcsomó a következő címezést viseli: 1879. „*Tőzsér Ágnes férjhezmenetele testtájkájáról való lajstrom. Május 5-én. Kinek férje Bíró János. C./ jegyzet.*” Itt két eddig ismeretlen szóval találkozunk: a „*testtáka*” feltételezésem szerint a testamentum - hagyatéék, örökség - latin szó a népi jogi nyelvezetben kialakult kicsinyítő képzős formája, és a „*lajstrom*” a máig fennmaradt értelemben leltárt, listát jelent.

A tulajdonképpeni leltár úgy kezdődik, mint a szentlélekiek: „*Folyó 1879. évi Május 5-én Tőzsér Ágnes férjhezmenetele alkalmával, mely javakat vitt magának Tőzsér Péternő házatól, vagyis mint gyermek szülői háztól: C. jegyzet.*” Itt jegyzem, hogy csak az anya nevét említi az irat, régiesen a férje utáni besorolás szerint: „*-nő*” azaz a mai „*-né*”-nek megfelelő formában. Feltételezem, hogy az apa már el volt halva (hasonló helyzettel találkoztunk már a 3. sz. hozománylevelnél). A záró részben is előfordul egy hasonló jelenség: Papp Ferencnő, tehát ez a „*-nő*” képző általános használatnak örvendett. Tőzsér nevű személy egy tanú: László, aki névíró és a leltár írása szerint ítélve a jegyzőkönyvvezető is volt. Kalligrafikus írása és „*helyesírása*” után ítélve tanult emberre utal, amelyet igazol Kovács Piroska: (A Máréfalvi Iskola 210 éve 1786–1996, Székelyudvarhely, 1996, 42. o.) „*Tőzsér László a Székelyudvarhelyi Római Katolikus Főgimnázium tanulója 1878–82-ben, később papi pályára lépett.*” A jelen hozománylevel másolatát a Máréfalvi Tájházból Kovács Piroska tanárnő (sz. 1932., Máréfalva 73.) – volt szíves eljuttatni hozzám. (Köszönet érte.) A hozománylevel szerkezete is erre utal, hasonló iratok szerkesztésében való járatosságát bizonyítják az oszlopokra való felosztás: Folyó szám, Megnevezése a *felkelhető és fekvő vagyonoknak*, az ingó és ingatlan megnevezésére máshol nem használt kifejezésekkel találkozunk (mintha a nyelvújítás korában élnénk), Becsérték, osztrák értékben (Fr., Kr.). A fejezetcímzések is a fenti kijelentésünket támasztják alá: *Ruha neműekben* (1–14), *Parafernale* (15–21), *Asztalnemű* (22–25), és nem nevezi meg, de külön sorolja a *bútorokat* (26–30), *Gazdasági szerekben* c. fejezetben egy pálínkafozó üst árát említi, majd az adományozott állatállományban felsorolja a kapott tehén, juh, kecske és sertés árát. Meglepő, hogy itt ismeri a leltárkészítő a *parafernále* kifejezést, de csak az „*ágyneműek*”-re, az „*asztalneműek*”-re és a bútorokra vonatkoztatva használja. A gazdasági eszközökről, és az állatok adományozásáról eddig csak a szentléleki 3. sz. hozománylevelben találtunk említést.

A záró részben két férfi és egy nő tanúsítja „*az előírt vagyon és portéka*” valósnak megfelelő értékét. Az átvevő ifjú pár neve alá ezt írta a jegyző: *völegény, vőleány*, ismét egy sajátos helyi megnevezés a menyasszony szó helyett.

1.7.15. Udvarhely megyei *Homoródújfaluról* származik az egyetlen deákos címzése a hozománylevelünknek: *Perefárnális Levél*, amelyik a parafernum megnevezésre emlékeztet. 1935-ben keltezték, Satu Nou-ban, amikor az unitárius székely falu nevét hivatalosan román nyelven írták. (Nó – hibásan a Nout, akár a hozománylevel megnevezése is a hallás után író, gazdaember, gyakorlatlan jegyző: Dénes József torzításában jelenik meg. A helységnév román nyelvű formájának használata az iratnak hivatalos jelleget kíván adni, hogy később az esetleges vitát hatóság elé lehessen vinni). A bevezetőben megnevezik a férjhez menő Egyed Eszter szüleit: Egyed Pétert és Burjány Julist. A leltár végén az 57. sorszám alatt feltüntetik a menyasszonynak adott „*egy drb négy éves előhasú borjuzó szimentali tehenet – 4800 lei*” értékben. A záró részben aláírják a hozományt Balási János átvevő (völegény) és egy-egy *kezes* mindkét család részéről (Fodor Lajos, Recsenyéd, és Dénes József, Homoródújfalú). A leltár összértékét: 29092 leit összehasonlítva az ugyanabban az évben Szentléleken kiállított 5. számú (Hajdó Erzsi) hozománylevelének összegével: 12.860 lei-vel, nagy különbséget veszünk észre. Hajdó Tamás Szentléleken közepes gazdának számított.¹⁸ A dolgozatunkban tárgyalt gazdaságok a következő táblázati sorszám alatt, értékpapírban és készpénzben részesültek: 159... Tamás Terézia leánya: Imre Mária/0/ 46 frt, 18 kr – a mi 1. szám alatti Imre családkunk a szegényebbek közé sorolható; a 32... Bíró Terézia szülei: 100 /19 frt., 29 kr., a mi 2. sz. alatti gazdaság közepesnek számítható; a 276... Szenté Juliánna szülei, Szenté Mózes: 150 /3 /14, a mi dolgozatunkban a 3. szám alatti – jó közepesnek mondhatók; a 96–133. sorszámok közötti Hajdók – általában: 50/ 25 /50., a mi számozásunk szerint 5. Hajdó Erzsi szülei közepes vagyoni helyzetű gazdák voltak; a 69-70... Geréb Károly és társai, 300 /32 /17; majd 0 /15 /63. alatt, a mi sorszámunk szerint 7. Geréb Róza szülei – jó gazdának számítottak; a 137... ifj. Hegyi Ferenc 550 /8 /08., a mi sorszámunk 8. pontja alatti Gagy Erzsébet örökhagyói a falu első gazdái, okleveles primipili, a lány férjhezadásakor kuláknak nyilvánítottak. 1930-ban ifj. Hegyi Ferenc pénztáros Szentlélek község Közbirtokosságának Arányjog kimutatása szerint az elébb említett gazdaságok a következő besorolásban jelennek meg: 102. sorszám Imre Antal (Mária apja) 6 arányjog, 8. sorszám Bíró Albert testvére,

¹⁸ „Az 1892. évi február hó 22-én helyesbített és hitelesített egyéni birtokkimutatás, illetve aránytáblázat” szerint, melyet a Székelyudvarhelyi Királyi Törvényszék a szentléleki italmérési jog kártalanítása iránti ügyben hozott Ítélete, Sz. 3102-1892. / polg. alapján állított össze.

Mihály, a Terézia apja 34 arányjog, 37. sorszám özv. Sente Mózesné (Juliánna anyja) 13 arányjog, 53. sorszám Benedek Lajos (Márta apja) 14 arányjog, 48. sorszám Hajdó Tamás (Erzsi apja) 15 arányjog, 31. sorszám Geréb Károly (Róza apja) 13 arányjog, 11. sorszám ifj. Hegyi Ferenc (Gagy Erzsébet nevelőanyjának, Hegyi Bertának az apja) 80 arányjog. Itt jegyzem meg, hogy a nagyon szegények 1, 2 vagy 3 joggal rendelkeztek, 149 sorszám (gazdaság) összesen 1983 hold 166 négyszögöl közbirtokossági területet birtokolt.) Viszont Egyed Péter Homoródújfalun a közepesek szintjéig ért fel. A két lány kiállításában mutatkozó különbség okát a két vidék mezőgazdasági termelésében mutatkozó szintkülönbségben látom. A szentléleki havasalji és havasi birtok jövedelme alacsonyabb, mint a Kis-Homoród mente enyhébb éghajlatú és domborzatú vidékéé, bár egyik besorolás szerint¹⁹ egy osztályba tartoznak, viszont a kapitalista termelési módra (gépesítésre, szövetkezesítésre, ipari növények termesztésére stb.) már korábban rátért a Kis- és Nagy-Homoród mente.²⁰ A szentléleki közmondás szerint is: „*Módtól függ a tarisznyálás*”. Ehhez nem szükséges bővebb magyarázat. Az 1937-ből való „*Lertár*” („-r”- elírás – megj. B. D.) Gidró Gizella hozományába, Csíkkarcfalván, 1–36. sorszámig felvett ingóságokat (beleszámították a három marha árát, 15.000 leit is) végösszegben: 50.970 leire értékelték. 1929-ben Csíkmadarason Ványolós Erzsébet hozományát 76.778 leire becsülték. A csíki hozománylevelek az ingatlanban kapott földterületek és az állatállomány értékét is beszámítják. Ványolós Erzsébet esetében ez 30.000 leit jelent, tehát ennyivel emeli a végösszeget. Más vidék, más szokás. Hadd lássuk a Kis-Homoród mentével szomszédos néprajzi zónát, *Erdővidéket*, ahonnan a hozománylevél mintapéldányát kaptuk.²¹

¹⁹ MOLNÁR Jenő (2004): *Táj és társadalom*. Agora – UKE, Székelyudvarhely. 178

²⁰ BALÁZSI Dénes (1995): *Ne nézze senki csak a maga hasznát*. Haáz Rezső K. E., Székelyudvarhely. 69.

²¹ A kisbaconi születési nagy székely írók családi irattárából jutott el hozzám az alábbi oklevélmásolat (Benedek Huszár Borbála, Boriska, a Benedek Elek, nagy székely író lányának, Flóra néninek az unokahúga. Nem apai, hanem anyai ágon való rokon, ti. Benedek Elek édesanyja is Benedek, Marcella, egy másik kisbaconi azonos nevű család leszármazottja.) 1918-ban végezte a gimnáziumot és az érettségi vizsgán elválták román nyelvből. Vigasztalásul a bátyja vásárolt egy írógépet, és arra biztatta Boriskát, hogy tanuljon meg írógépelni, majd alkalmazni fogja a *Cimboránál* titkárnőnek. 1922–1926-ig sikerrel töltötte be ezt a nemes hivatást a gyermeklappnál. Boriska néni 1980 tájáig Székelyudvarhelyen lakott. Itt adományozta a nála található értékes családi okiratot: „Nász-hozomány”-levelet Szócs Lajos korondi tanítónak, akiben hűséges Benedek Elek tanítványt ismert meg. A Nászhozománylevélből hiányzó dátumozást is a család még élő tagjai következtették ki: 1897. április. A gyászjelentés szerint özv. Benedek Huszár Borbála életének 93. évében 1997. február 9-én csendesesen elhunyt. Köszönet Szócs Lajosnak a dokumentumok másolatainak kölcsönzéséért.

1.7.16. „Nász-hozománya Csorba Juliánának ifj Benedek huszár Jánosal egybekelésük alkalmával szülői Csorba György és Ráduly Borbára által adományozott jóvai az alábbiakban jegyeztetnek fel u. m...” Erről a bevezető részről annyit, hogy a stílusa nem az eddig ismert latinos/deákos szaknyelv, de jól magyarított, ízes formában rögzíti a lényegét. A református kollégiumi nevelésnek a hatását vélem felfedezni ebben a magyarosításban. A Benedek huszárok közül sokan jártak az Udvarhelyi Református Kollégiumban, némelyek négy kollégiumi osztállyal maradtak, és otthon gazdálkodtak, s mellette deákoskodtak is.²² A kalligrafikus írással megszerkesztett leltár betűit az aláíró vőlegény grafiájával azonosítom. A hozománylevél fejezetekre való felosztása a máréfalvi (13. sz.) leltárt juttatja eszünkbe. Ez a kisbaconi az ismert ingóságok mellett ingatlanokat, kapott birtokot, „vagyonok”-at (szántókat, kaszálókat) is értékel. A fejezetek címei:

Ruhaneműekben (1–20),

Ágyneműekben (21–38),

Asztalneműekben (39–54),

Butorneműekben (55–72),

Konyhaedényekben (73–85) folyik a sorszám, de tovább a kenyérsütés, szapulás-mosás, kender- és gyapjűfeldolgozás eszközeit nevezi meg és értékeli (86–99),

Gabonaneműekben (100–106),

107. s. sz. alatt *egy szalona négy sódor*,

Házi állatokban (108–112),

Ingatlanokban (113–121).

A leltár 121. sorszámmal és 3049 Ft 59 Kr összeggel zárul. Nyilván, hogy az állatok és a birtokok ára viszi messze a szentléleki, máréfalvi, és a homoródújfalvi értékek fölé az összeget, de a székely primor család („huszár” ragadványnév katonai rangot jelentett a székely határőrségnél) vagyoni helyzetével és az erdővidéki gazdasági viszonyokkal is magyarázom a különbséget. Az elbocsátó szülőknél az „egybekeltek”-ről való távlati gondoskodása mellett (szántók, kaszálók és állatok) felfedezhetjük a közeli, máról holnapra való lét biztosítására törekvését is a fejlődésén, az 1 drb szalonna, négy sódor és a búzával vagy a rozssal bevetett szántók adományozása által, hogy már az egybekelés első percétől biztosítva legyen az új család minden-

²² A vőlegény: ifj. Benedek János, Huszár nagyapja: Benedek János (sz. 1816) nótárius, birtokos, ifj János apja: B. Gábor (sz. 1843), körjegyző, állami anyakönyvvezető, aki az írónak, Benedek Eleknek a testvére (sz. 1859) – lásd PÁLMAY József (1900): *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Kiadja Betegh Pál, Székelyudvarhely. 30.; LENGYEL Dénes (1959) (szerk.): *Benedek Elek Emlékkönyv*. Budapest. 9.

napija. Ehhez hasonló esettel Csíkcekefalván találkoztam, amikor a késő ősszel új életet kezdő fiatal párnak (Páll Annának és Miklós Istvánnak a „Perefernumlevele”) „2 zsák búzát, 1 zsák rozstot, 1 zsák zabot, 4 zsák pityókát” adományoztak a szülők. Ugyanebben a faluban, a Részegh Rozália „Perefernalis levelében” a földek és az állatok adományozása mellett gabonát (2 zsák rozstot) is említenek. Ezek után megállapíthatjuk, hogy míg a szentléleki hozománylevelek csak a férjhez menő lány ingóságát, addig az Udvarhely megyei más falvakban (Máréfalván, Homoródújfalun) a kapott állatot is, míg az erdővidéki Kisbaconban és a csíki Csekefalván a birtokot is a leltárukba veszik, sőt élelemmel is ellátják az új életbe indulókat. Tehát a perefernum fogalma (a lány kelengyéje) kibővül, kiszélesedik, itt az ingóságok és az ingatlanok együttesét jelenti.

Az alábbiakban kitérünk a csíki hozománylevelek elemzésére.

1.7.17. „*INVENTÁRIUM Csík Madarasi Bőjte István hajadon lányának Rózáliának minden névvel nevezendő perefernumba számlált javainak összeírása az alább következők u. m.*” - ez a bevezető már elárulja, hogy a közéleti iratok szerkesztésében járatos egyén a hozománylevél szerzője, az aláírással igazolja is magát Csáki János jegyző. A stílusa és a szókincse a XIX. század közepének a dokumentuma. Az eddig megtalált legrégebb hozománylevelünk keltezésekor 1869. január 17-t írtak. Tíz évvel öregebb a Máréfalván talált T. Á. „*tesztákájáról való lajstromnál*”. Az okirat megnevezése latinos iskolázottságról árulkodik, nem is csoda Csíksomlyó szomszédságában. Ugyanakkor a közéleti okiratokban használatos szerkesztési gyakorlat birtokában van a jegyző. Viszont nagy örömünkre a népnyelvi fogalmazás és szókincs is érvényesül: „*Vagyon láda zárostól*”, „*Vagyon derekaj héjastól*”, „*Vagyon ágy takaró magok szőtte*”, „*Vagyon bunda ujjostól*”, „*Vagyon csizma párjával*”. Ezeket olvasva a Kodály Zoltán gyűjtötte Tiszán innen, Dunán túl kezdetű népdal jut az eszünkbe: „... *van egy csikós nyájastul*”. Az arhaikus tájszavak: maradvái (utódai), tőke (kikotort faág) gyertyatartó, küpü méh (fakéreg kaptárban a család méh), diszke (1-2 éves tinó) tehén, fijas (vemhes, fiadzó) juh, vánkos (párna), cserge (állatszörből és gyapjúból szőtt takaró), festékes (csíki színes-mintás szőnyeg vagy takaró) stb. nemcsak nyelvtörténeti értékek, hanem kultúrtörténeti dokumentumok is. A népi festett bútorok jelenlétéről tanúskodnak: festett pad, festett asztal, kendőszeg és fogas, karos szék stb. A csíki, híres gyapjú- és más szőttesekről beszélnek a festékes, cserge, kendőző kendő, abrosz, rúdra való lepedő (a rúd a gerendák közé felerősített alkalmatosság a kényesebb ruhák tárolására), kendőző kendő és takargató (takaró ruhák és szalvéták), ágy takaró magok szőtte (osztovátán a háznál szőtte a gazdaasszony). A női ruházat állapotáról is tájékozódhatunk: hosszú bunda, fekete zeke, szoknya (bolti és maga szőtte), rokoja, elő

ruha (kötény), főre és nyakra való keszkenő, lájbi, ujos, kurti (rövid kabát), bunda ujjostól, ing ujjostól, gylcs ing (ünneplő). Nem hiányzik a mezőgazdaság akkori fejlettségi fokán használatos ponyva vagy durga csíki megfelelője: búza aszaló (a kézi cséplésnél a csűr földjére leterített kenderlepedő). Viszont a hozománylevélből hiányoznak az edények, csak egy tormaereszelőt említ meg. A leltár a bútorokkal kezdődik és az ágyneműkkel folytatódik, majd a ruhaneműk következnek. A 32. sorszámától pedig gazdasági dolgok és az állatok felsorolásával, a 36. sorszámmal fejezi be az ingóságok értékelését. Az új család megélhetését biztosító állatállományt egy hároméves tehén, 1 éves borjú, két vemhes juh és 1 bárány jelentette. Ezek számára takarmányt a két darab ingatlan, kaszáló biztosította, amelyeket pontosan meghatároztak a hozománylevélből. Aláírók hárman hitelesítették az Inventáriumot: Bogáts Imre Ágoston, valószínű a vőlegény, Juhász Ignác, tanú és a jegyző, Csáki János. A leltár összértéke: 398 frt 68 krj.

1.7.18. Az 1929-ből való *Inventárium* csak a címét kölcsönözte az előző családi dokumentumnak. A bevezető formula már új elemeket is tartalmaz. Míg Böjte István egyedül, a felesége nevének megemlézése nélkül leltároztatja fel leányának „*minden névvel nevezendő perefernumát*”, addig madarasi Ványolos István már a nejevel, Süket Juliánnával együtt szerepelnek, mint adományozók, akik „*ingó és ingatlan vagyont*” jegyeztetnek a leltárba. Tehát hatvan év alatt a népi jogi dokumentumok átveszik a hivatalos magyar szak kifejezéseket. Itt jegyzem meg, hogy a Nyikó-mentén, az iskolai oktatás utáni fiataloknak a téli időszakban az olvasóköri körökön az általános műveltségi ismeretek mellett gazdaságtant és közéleti iratok megszerkesztését is tanították. Csikban oklevelek készítését is tanulták a római katolikus elemi iskolákban már a XIX. század közepe táján. Feltehető, hogy innen származik a népi jogi iratok nyelvezetében és szerkesztésében mutatkozó fejlődés.²³ Tartalmi szempontból vizsgálva ezt az Inventáriumot, gazdagabbnak találjuk, mint az előzőt (17. sorszám). A Böjte Rozália hozománylevele 36. pontban vette fel és értékelte a szüleitől kapott javakat, Ványolos Erzsébet hozománylevele 54 pontot leltároz és értékel. Ugyan megegyeznek abban, hogy mindkettő tartalmaz az ingóságok mellett ingatlanokat is, a csíki hagyományoknak megfelelően, de a család vagyon helyzetének és a kor igényeinek megfelelően Ványolos Erzsébet, jövődöbeli háziasszonyi munkáját elősegítendő, eszközökkel jobban el volt látva, mint anyósa. Sütőteknőt, törzslő teknőt, mosogató csebet, evőeszközöket, edényeket, kávéőrlőt, rézmoszarat, vasalót, varrógépet, függőlámpát és zsákokat hozott az új család számára. A női ruhák tekintetében is nagy a

²³ Szócs János (2006): *A gyimesközéploki iskola* című monográfiájában közölt órarend alapján In *Székelyföld*. Csíkszereda, X. évf. (2006) 2. sz. 95.

különbség. Itt a kor divatjái a szó, ami a változatosságot illeti. Pénzbeli értékének összehasonlítását nem tudom elvégezni, mert az előző osztrák pénzben számolt (398 frt 68 krj) és a későbbi leltározó román lei-ben (76778). A záró részben az ifjú pár: Bogács Tamás és Ványolós Erzsi saját kezű írása jegyzése alá nem mulasztják el odaírni: Köszönettel fogadjuk.

1.7.19. A Bogács Imre feleségének 1967-ben Göröcsfalván jó magyarsággal megnevezett „*Hozomány level*”-et állítottak ki. A bevezető részben nem fontoskodnak a szakszerű jogi formulákkal: „*létre jött Göröcsfalván Kosa Ignác házánál leánya Teréz férjhezmenetele alkalmával felvett javairól*”. Nincsenek gazdaasszonyi eszközök, mert nincs rájuk már szükség. Itt csak ingóságokról van szó, a 22 leltári sorszám alatt értékelt vagyonban nincs szó állatokról, sem földekről, azaz ingatlanokról, ti. már öt éve annak, hogy Romániában kollektivizálták a falvakat, és a földek, az állatállomány a „*közös vagyon*” tulajdonába ment át. Ezzel már nem rendelkezett a család, ezt nem hagyományozhatta az utódokra, viszont a polgári igényeknek megfelelően állították ki a lányt, és az értéke leiben 38030-at tett ki. Tehát az ingatlanok nélküli összeg megközelíti a Bogács Imre völegény édesanyja hozományának értékét. A záró részt az adományozók: Kosa Ignác és Ignácné, az átvevők: Bogács Imre és Kosa Teréz, valamint a tanúk: Szócs János, Szócs Jánosné és Csiszér Árpádné, valamint a jegyző (az írás karaktere alapján következtetve) Bálint Jakab írták alá hitelesítésképpen.

1.7.20. Felcsikból, Karcfalváról egy „*Leltár*” címszóval indított dokumentumot kaptam:²⁴ „*Azon ingo és ingatlan vagyonról, amelyet Gidro István és neje, Gizella nevű leányoknak férjhez menése alkalmával adnak, amelyeket magával visz az Antal Sándor lakására*”. Ez a bevezető igazolja, hogy az ingóságokkal ingatlant, földeket is adtak a lány hozományába Csíkkarcfalván is 1937-ben. A leltár formai és tartalmi szempontból egyezik az előzőkkel. Érdekessége, hogy a sorszám után a darabszámot betűvel is utána írták. A földeket „*Ingatlan vagyonok*” alcím alatt dűlők, szomszédok és területnagyság vagy a termés hozam (egy szekér szénát termő) megnevezésével sorolja fel, de folyóárban nem értékeli. A záró részben közli, hogy az új tulajdonost teljes jogaiba helyezi: „*azokat sértetlenül használhatja*”, ti. „*amelyeket visz az Antal Sándor lakására*”.

1.7.21. Alcsíkban készült a „*Perefernumlevél Mely Fölvétetett Csíkcsekefalvi Páll Dávid házánál leánya Páll Anna férjhez menetele alkalmával, amit elvisz az apai háztól ingó és ingatlan vagyonokban*”. Bár nem használ a leltárkészítő fejezetcímezt, de felfedezhető az alábbi rendszer:

---

²⁴ Köszönet PÁL-ANTAL Sándor tudományos kutatónak, aki a családi levéltárából ajándékozott meg ezzel a másolattal és Csíkmadarasról két, Göröcsfalváról még egy hozománylevél másolatot küldött.

- 1-14. s. sz. bútorok (*varrógép!* – új dolog),
 15-31. s. sz. ágynemű, házi textiliák (*drapériák, székely varrottas falvédők!* – új),
 32-33. s. sz. zsákok, szőnyegek,
 34-38. s. sz. női ruhák,
 39-40. s. sz. lábbelik,
 41. s. sz. *függő és asztali lámpa!* (az eddigiekben gyertyatartót sem emlegettek!)
 42-55. s. sz. edények (*mázás és porcelán* készletek!),
 56-57. s. sz. sütés és mosás eszközei,
 58-60. s. sz. állatok: tehén, juh és sertés,
 61. s. sz. termények: búza, rozs, zab, pityóka, vagyis burgonya (helyi jellegzetességek!).

Sorszámon felül: szántók, kaszálók, *havasi birtok* (helyi jellegzetesség!).

A dült betűs szavak jelzik a kor – 1941. november 20-at írtak! – és a vidék (Csík) sajátosságait.

A perefernum írója feltételezésem szerint a vőlegény, ti. az ő aláírásával azonos a levél kalligráfiája. A jelen hozománylevél tartalmában megfelel a felsíkiaknak, csupán a címzése üt el az előbbiektől. Hasonlóan a következő is.²⁵

1.7.22. „*Perefernalis levél, amely felvétellett Csikcsekefalván Részeg József és Péter Apollonia házánál Részeg Rozália Lötényi Ignácshoz való férjhez menetele alkalmával minden nemű ingo és ingatlannal együtt név szerinti és darab szerinti megjegyzéssel a mai ár-viszonyoknak megfelelő alapján*” 1946. július 10-et írnak, és az értékeket leiben számolják közvetlenül a második világháború után. A 16. sz. „*perefernum*” viszont a bécsi döntés után született, amikor pengőben és fillérben értékelték. Az impériumváltások alapvetően nem változtatják meg a hozománylevelek formáját és tartalmát, az árviszonyok azonban módosultak a gazdasági, politikai összeomlás és az infláció miatt. Ezek feltárása túllépi kutatásom lehetőségeit, de összehasonlítási alapul szolgálhat a Gyergyóalfaluból Bogárfalvára hozott Baricz Ilona leltára (23. sz.) 1946. július 22-ről, amelynek összege: 26.597.000 lei, ezzel szemben a Részegh Rozália „*perefernalis levele*” (gabona, állatok és földek nélkül): 39.640.000 lei értéket állapít meg. A két vidék: Csík és Gyergyó között nincs különbség földrajzi-gazdasági és vallási szempontból, a két család gazdasági erejében és a helyi hagyományban kereshetjük a különbségek okát. A két csikcsekefalvi hozománylevél 80 körüli sorszámig megy el, a felsorolás ugyanazt a sorrendet követi. Az 1941-es modell szerint készült az 1946-os, csupán az írás nem azo-

²⁵ A Csikcsekefalván készült hozománylevelek másolatáért köszönet BURUS János tanárnak.

nos. Az előbbi szép, olvasható, míg az utóbbi egy gyakorlatlan kéz nehezen olvasható írása. Feltűnt a Részeg Rozália hozománylevelében a „8 drb férfi ing és 4 drb lábravalo” (alsónadrág) beletárolása. Ezt a lány hozta a vőlegényének.

A Leltár az ágyneműk értékelésével kezdődik (1–13), a ruhaneműekkel (14–23) és a lábbelikkal (24–27), majd a bútorokkal (28–36) folytatódik. Az ingatlanok (37–41) érték nélkül kerültek be a Leltárba.

1.7.23. „Leltár azon ingóságokról melyek Baricz Ilona férjhez menetelekor kapott illetve s. tulajdonát képezi...” Ez a hozománylevelét Gyergyóalfaluban készült 1946. július 22-én. Átvevők, akik aláírják: Sente Gyula (vőlegény) és Baricz Ilona (menyasszony). Tanúk: a falu segédjegyzője, Ambrus István, aki a lány rokona és Lackó János. A leltár lejegyzője Ambrus István volt, özv. Sente Gyuláné vallomása szerint. Az 1–51. s. sz-ig bútort, női varrógépet, női ruhát, cipőt, ágyneműt, textiliákat és edényeket értékel. Tehát itt nincs szó marhákról és ingatlanokról. Nem áll módomban, hogy ezt egész Gyergyóra általánosítsam, viszont azt tudom, hogy a menyasszonyt az udvarhelyszéki Bogárfalvára hozták, ahol nem volt szokásban a földek adományozása lakodalomkor, az állatok adományozása is esetleges a szomszédos Szentléleken. Feltűnik, hogy az átadó szülők nevét nem tüntetik fel sem a bevezető, sem a záró részben.

1.8. A hozományleveléi tartalmi része

Magába foglalta „az ingóságok megnevezését”, darabszámát, értékét az aktuális pénzben, esetleg sorszámozást is. Külön leltári tételként szerepeltek a jószág részben kapott tehenet vagy annak az árát. Pl. Sente Mózesné a Juliánna lányának „marha ára” címen 1700 leit adott (1923), Hajdó Erzsinek 1 db. tehenet adtak 2000 lei értékben (1935). Itt az átvevő vőlegény, Roth József aláírása (és a család szóbeli emlékezete) arra enged következtetni, hogy más községbe (Csíkcsicsóba) vitték a lányt, és vagyoni kielégítést is kapott a családtól. A homoródújfalvi Egyed Eszter hozományába Balácsi János recsenyédi férjjelölt átvett egy db. négy éves, előhasú, borjúzó siement-hali tehenet 4800 lei értékben (1935). Tíz udvarhelyi hozománylevelél közül csak ebben a háromban találtuk ezt az adomány formát, a csíkiakban az adományozott földek is szerepelnek.

1.9. A népi bútorzat és textília változásai a hozománylevelek tükrében

Általában a bútorok felsorolásával kezdődött a „becsár”-ak megállapítása. A bútor garnitúra 1905. és 1935. között nem mutat nagy változatosságot. Hozományleveleinkben 1905-től már kasztenek (a ládánál nagyobb térfogatú és fiókos kelengyetárolók) szerepelnek. Feltételezem, hogy ezek akkor jöttek be divatba. A festett padláda helyett kanapét adnak. Nincs külön szó a vetett

ágyról, csak háló ágyat (1905), s 1 asztalt, két karos széket írnak. 1913-ban a falu egyik módosabb családjából kiházasított lánynak (Bíró Trézsinék) sifont (ruhás szekrényt) és varrógépet is adtak a szülei. Itt szerepel 1 tükör, két fali kép (szent kép?) és 1 esőernyő. 1923-ban Szenté Mózesné Juliánna lányának üvegest, sifont, kasztent, kanapét, egy asztalt két székkal és 3 ágyat adott (ez lehetett az akkor már divatba jött vásári, barnára festett, ecset-nyom mintával díszített, magas lábú vetett ágy is). 1927-ből való Benedek Márta leltára ugyancsak: üvegest, sifont, 2 ágyat, kanapét, két széket és kerek (!) asztalt sorol fel. 1935-ben Hajdó Erzsí 2 ágy, 2 szekrény, 2 asztal, 4 szék, 2 kanapé mellé toalett-ét és két nádszéket is kapott. 1951-ből való staféring összeírásban egy leltári tétel alatt: egy szobaberendezés megnevezéssel elintézték a bútorok dolgát. Itt az érték bejegyzésen volt a hangsúly, mert a lányt a fiútestvérek ki akarták fizetni az atyai örökségből. Az 1952-ös „*Becsübizonyítványból*” megtudjuk, hogy asztalosnál rendelt, modern kőrisfa bútort kapott az örökbefogadott rokon lány, akit a gyermek nélkül maradt örökbefogadói egy ugyancsak rokon legényhez adtak férjhez.

Összehasonlítási alapot képez a homoródmenti Egyed Eszter „*perefárnális levele*”. Nemcsak egy más tájegység, hanem más vallásfelekezetű (unitárius, míg Szentlélek római katolikus) is a vidék lakossága. Közös alapul szolgál a két család: a szentléleki Hajdó Tamás Lázár és a homoródújfalvi Egyed Péter gazdasági helyzete. Mindkettő 3-4 hektáron gazdálkodó kiscgazda, és a keltezés is 1935. év júniusa és júliusa. A Hajdó Erzsí bútorarabjai közül a toalett és a nádszék jelent újat, de kevesebb értékű (3500) lei, mint a szentléleki 1923-as (3900 lei) vagy 1927-es (4000 lei) hozománylevélben szereplő bútorok, ellenben több az újfalvinál, amely pedig darabszámra is meghaladja az előbbit, s mégis csak 2200 leire értékelték az utóbbit. Az árkülönbséget az asztalosvaló egyezségben látom. Egyed Eszter bútorát a kor divatos bútorasztalosánál rendelték, aki sorozatban gyártotta a vásári bútorokat, s feltételezem, hogy a mesternek így is megérte, mert volt folyamatosan munkája. Viszont a falusi szobaberendezések történetében beállott változást megállapíthatjuk: nincs többé kaszten, saroktáca, tálas-kendőszeg, kamarásasztal, kontyosszék és karosszék, de helyettük van sifon (ruhásszekrény), üveges, éjjeliszekrény, edényfogas és tükör (toalett).

A szomszédos Korondon 1892-ben a leltár a hagyományos népi bútorokból a régi ládát, kanapét, kasztent, karosszéket, kalántartót, üvegtartót, asztalt és karosszéket sorolja fel, de nem emleget festett bútort. Talán a „*régi*” jelző engedi meg ezt a sejtést.

Hargita havasalji Máréfalván 1879-ben Tőzsér Ágnesnek hagyományos festett bútort adtak hozományul: festett láda, festett pad, festett asztal, új kasztenláda (feltételezzük, hogy festett), 2 db szék (nem jelzi a milyenségét).

A felcsíki Madarason 1869-ben Bőjte Rozália is a hagyományos festett bútor kapta a szüleitől: láda zárostól, festett pad, festett asztal, kendőszeg és fogas, karosszék és gyertyatartó. Ugyanabban a családban nyomon követhetjük a hozományozás szokását a nagyanya, a fenti, majd az anya, madarasi Ványolós Erzsébet és a Bogács Imre göröcsfalvi feleségének, Kósa Teréznek a hozománylevelei alapján. Az első kettő az inventárium címet viseli, bizonyára a család birtokában lévő előbbi keltezésű okmányt mintául használták. Az időköz 60 év, Ványolós Erzsébet inventáriumát 1929-ben keltezték. A bútorok felsorolásánál nem találjuk „a festett” vagy „régii” jelzőt: ágy, kanapés (talán ez utal a hagyományos bútorra?) pad, asztal, karosszék (!), kaszten-láda (ez már a festett bútor utáni kor terméke, de nem a vásári sorozatban gyártott polgári bútor). 40 év múlva, 1967-ben már polgári szobaberendezést adnak Kósa Teréznek a szülei (szobabútor, háló- és konyhabútor, sezlonnal, meg varrógépet).

Alcsíkban, Csíkcsekefalván Páll Anna sezlont (1941), Részeg Rozália sezlont (1946) is kapnak terítővel, mosdóasztalt, vízszéket, mosogatószekrényt is, függönyráma mellett. A gyergyóalfalvi Baricz Ilona hozomány levele is azt bizonyítja, hogy 1946-ban itt is ruhásszekrényt, éjjeliszekrényt, fonókereket és varrógépet adnak a leánynak az ágy, az asztal stb. mellett. Tehát Udvarhely, Csík és Gyergyó vidékének falvaiban beköszöntött a polgáriasodás. Szóbeli közlésből tudjuk, hogy bizonyos esetekben, amikor a férjhez menő lány anyjának a bútora jó állapotban volt, és kellett a hely az egyik fiútestvér jövődöbeli je bútora számára, a család úgy határozott, hogy a lány kapja az anyja bútorát, és azt viszi el. Ezt pénzbeli felértékelés után pénzzel pótolják majd.²⁶

A textíliák külön csoportját képezték a hozománylevélnek. Először a szoba- vagy konyhabútorhoz tartozó szőtteményeket sorolták fel. Szinte mindenik a derékalj értékelésével kezd. Ebből kettő mindenik háznál található volt, a hozzávaló 1-2 héjjal (huzattal). Utána következett a szalmazsák (surgyé vagy dusza - mindkét tájszó előfordul a régebbi iratainkban), az ágyvetésnél a szalmazsákra tevődik rá a derékalj. A lepedők felsorolásánál a csipkés lepedő említése, az egy széles, két vagy három széles lepedők mellett arra enged következtetni, hogy még létezett vetett ágy is a hozományban (a húszas években), vagy, ha már nem is a magasra vetett ágyban, de a hálóágyban is összevetéskor használták a hímes lepedőt, és a 6-8-10 párna szerepeltetése is ezt az állításunkat erősíti. A negyvenes évek táján beszélnek díszpárnáról is. A „földirongyot” (rongyszőnyeg), csergét és pokrócot meg a „takarozót”, majd a paplant a szentléleki nagygazda lány 1952-es leltára említi, de az újfalvi lány, aki egy cipésmester felesége lesz, saját szol-

²⁶ A szentléleki BENEDEK Ignácné, sz. Hajdó Ágnes Márta (1928), saját bevallás szerint.

gálati keresetéből rendelt paplant visz a házasságba már 1935-ben. Hasonlóképpen a gyergyóalfalvi lány is (1946). A tarka párnahéjról tudjuk, hogy, az vagy takácsmunka, vagy bolti áruként jutott el a stafírungra. 1935-ben a régi házi szőttek mellett sifonyolcsot és garnitúrákat adnak a lánynak. Az ablakra való függönyöket régebb lenből és gyapotból szőtték, és télen a havon fehérítették, lyukhímzéssel²⁷, szálkihúzásos eljárással tették áttetszőbbé azsúrozással²⁸ vagy csipkével díszítették a szegélyét. Még az ötvenes évek elején megtaláljuk a hozománylevélben a csikos posztótarisznyát és az átalvetőt, amelyeknek a szövésmintájáról és a különböző színösszeválogatásáról azonosítani tudták egymást a falusiak. Az ágyterítőknél észlelhetjük a polgári ízlés nagy betörését. Itt össze kell kapcsolnunk az asztalterítőkkel is a vizsgálatot, mert a régi szőttes ágy- és asztalterítők (gyapjú, kender és len) mellett megjelennek a gyári bútorhuzatos mintás garnitúrák. Kis-Küküllő vidékén²⁹ gyapjú falvédőt és függöny helyett az árát és „egy népi hímzéssel kivarrt falvédőt meg néhány csipketerítőt kapott a lány” (1962). Nálunk a giccs hamarabb belopódzott a hozományba a vásári falvédők, kanáltartók és kefetartók formájában. Előre nyomtatott „életképek” és rémes rimelvényeket varrtak ki az ügyes lánykezek, és azt hitték, hogy már ezzel a polgáriasulás, városiasodás útjára léptek, ha ezt a konyhájukban kiakasztják a falra. A régi szép hímes abroszokat, törülközőkendőket, takaróruhákat és szalvétákat kezdték a fiókba rejteni, mert a kartonra nyomtatott vásári portéka megtevesztette őket.

A kenderből, a lenből és a gyapottal szőtt (elvegyes) textíliák, mint mindennapi használati kellékek még szerepelnek ezután is. A szép pántlikás (fejtős) zsákokból, hímes törülközőkből, csikos takaróruhákból és szalvétákból alig maradt néhány mutatóban. A radinás (pocitás) vagy a húsvéti ételszentelésre vivő kosár és a csipkés terítője is szerepel a hozománylevélben.

A havadi leány hozományában, kelengyéjében a bútor, ágynemű stb. szerepelt.³⁰

A stb-ről nem tesz említést a további elemzés során sem. Feltételezem, hogy a lány ruhájáról és a háztartásban, konyhában használatos eszközökre gondolt. A mi hozományleveleinkben tételesen fel vannak sorolva a ruhadarabok (Egy esetben: Sente Juliánánál az a megjegyzés, hogy „saját szerzeményé-

²⁷ Lyuggalással, stickolással – lásd németül: Stickerei, lásd: ORTUTAY Gyula (1980) (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 475.

²⁸ Francia eredetű, lásd: GAZDÁNÉ OLOSZ Ella (1986): *Kézimunkázók könyve*. Kriterion, Bukarest. 172, 275.

²⁹ NAGY Ödön (1993): *Népi joghagyományok Havadon*. In *Néprajzi Látóhatár*. II. évf. (1993). 4. sz. 23.

³⁰ NAGY Ödön (1993): *i. m.*

ből”) és a háztartásban használatos edények, evőkészletek stb. Ezeknek értékét beleszámolták a hozománylevél végösszegébe.

Különösen érdekelt *a székely ruha jelenléte* a leltárban. Ezzel a megnevezéssel 1952-ben Szentléleken készült „*Becsübizonyítvány-ban*” találkoztam. A leltár 42. f. sz. alatt: székely ruha 1 rend 350 lei, majd az 50. f. sz. alatt 5 méter székely ruhának való 175 lei értékkel van felvéve.

Vegyük időrendi sorban az Udvarhely környéki hozományleveleinket, és vizsgáljuk meg a leány magával hozott/kapott ruháit.

1879. Máréfalva: 10 db fersing; 8 db vereses szöttes; 10 db setét szöttes; 9 db előruha (kötény): 5 db szőr, 2 db szöttes, 2 db karton; 2 db lajbi (új, szőr); 2 db posztószoknya; visike (?): 2 db oleanz fekete, 2 db szőr, veres rozsdás, 1 db szürke, 1 db flaner; 1 db fekete selyem ruha virágos szélyű; posztóruha: 1 szürke rojtos, 1 kávészínű, 1 veres kockás, 1 setét lila szín, mindegyik rojtos szélyű; szőr ruha: 1 kávészínű, rózsás, 1 szürke szín, lilás, 1 fekete szín, rózsás; szőr ruha: 2 fekete földű, 3 kávészínű, mind veres rózsás szélyűek, 1 tiszta fekete; 2 előruha, egy szoknya tisztességes állapotban és ahhoz való karton ruha; 2 pár jó csizma, 1 pár viselő csizma. Módos család lánya Tözsér Ágnes, talán árva, mert az anya szerepel csak a bevezetőben, mint adományozó. A leltárban szereplő szöttesek a székely viselet erőteljes jelenlétét bizonyítják.

1892. Korond, 2 szerviz ruha, 8 rendbéli öltöző ruha és fejre való ruhák, 5 db kendő és ruha, 1 lajbi és 1 fehér fersing, 1 pár új csizma. Az itt felsoroltak után a székely viseletre nehezen lehet következtetni.

1897-ből való erdővidéki „*nász-hozomány*” nem tekinthető mindenben megfelelő összehasonlítási alapnak az Udvarhely környékiek számára, mert az egy magasabb társadalmi rétegű, anyagi és műveltségi szintű családnak a helyzetét tükrözi, de a hagyományhoz való ragaszkodást meg lehet állapítani a leltárból. A népi bútorok és ágyneműk mellett: 1 rend posztóruha, 4 rend szöttes ruha, 3 fehér szoknya három derékkal, 1 posztó felső, 2 posztó derék, 2 nagy posztókendő stb. A textíliák anyaga is abban az időben hagyományos: gyapjú, kender és gyapot. Ezek mellett a rang és a mód kifejezői abban az időben a szőr, a vadmon, a szatén, a gazmét, és a hárász anyagokból készült ruhák, vagy az olyan ruházati cikkek, mint: nyakkendő, kesztyű, strimfli és esernyő. Ezt a szintet csak ötven év múlva éri el egy székely parasztcsalád. Lásd az 1935-ös, 1952-es vagy az 1967-es keltezésű hozományleveleinket.

1905. Szentlélek: Két rend szőr gunya, Egy rend szöttes gunya, Három rend szöttes rokolya, Két rend szatin gunya, Egy fejre való nagy kendő, Hat darab fejre való ruha. A szöttesek a székely ruha viseletére utalhatnak.

1913. Szentlélek: Tíz darab fersing (női felsőruha/köntös - Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár IV. Kötet, Kritérium, Bukarest, 1984. 72.), Egy kobát, Hat darab buluz, Négy darab fejkendő;

1920. Kecset-Kisfalud, 3 db szöttes fersing, 4 db szőr fersing, 1 posztókabát, 6 db blúz, 4 db fehér alsó szoknya. A szöttesek jelenléte a népviseletre utalhat.

1923. Szentlélek: 2 rend ruha, 3 fejkendő, 3 bluz, 1 ing, 6 gyolcs ing ingalj, 2 szőr rokolya, 3 rokolya, 1 bluz, 4 fejkendő;

1927. Szentlélek: 1 rend posztó ruha, 1 rend fekete szöttes ruha, 1 szöttes rokoja blúzal, 1 szőr rokoja blúzzal, 1 szöttes rokoja piros lájbival, 1 kék karton rokoja fehér blúzzal, 2 fejre való kendő, 1 nagy ruha, 1 rend selyem vászon (elírás!) ruha, 2 rojtos ruha, 2 alsó fehér szoknya. Népviseletre utaló darabokat is találunk.

1935: A szentléleki Hajdó Erzsine az ágynemű után nincs egyetlen ruhadarabról sem említés a felvett 18 leltári tételben, ellenben szerepel 40 sing gyolcs (elvegy?) és 12 méter sifon gyolcs (feltételezem, hogy fehér ing, blúz és alsószoknya készítésére is szánták).

1935: A homoródújfalvi Egyed Eszter 68 tételes hozomány-leltárában a szüleitől kapott dolgok mellett saját szerzeményei is szerepelnek (ezt családi szóbeli hagyományból ismerem, ti. 3 évet szolgált Brassóban a Reiser Ida kereskedő családnál, és keresetét a saját ruházására és stafírungozására fordította). A 68 tételből 18 (25–42) tételen át sorolja fel a következőket:

8 drb alsó ing, 6 ingalj, 5 fehér rokolya, 1 rend felső ruha, szöd szőr (szödör?), 1 rend felső ruha, drap, 1 rend felső ruha, fekete selyem, 1 rend felső ruha, vászon, 1 rend felső ruha, parkét, 1 rend felső ruha, piros, 4 drb ünneplő bluz, 4 drb lájbi, kötény, 5 fejkendő, új, 2 rend ünneplő ruha, bluz és rokolya, 1 drb barna hárászkendő, 1 szvetter, 2 pár száras cipő, 1 pár félcipő; 12 rend ünneplő ruha, 3 rend kosztum, 2 rend viselő ruha, 4 ünnepi fejkendő, 6 női ing, 2 hálóing, 1 alsószoknya, 2 télikabát, 2 pár félcipő, 1 pár női szárascipő.

1951. Szentlélek, a Geréb Róza stafírunlja:

9 db ing, 1 pár száras cipő, 2 hosszú kabát, 1 kosztüm, 3 szövet ruha, 2 selyem ruha, 1 karton ruha, 2 szoknya, 3 bluz, 3 fejkendő;

1952. Szentlélek, a Gagy Erzs „*becsübizonyítványa*”, 62 tételből 22 tétel ruha és lábbeli: szürke kosztüm 1 rend, fekete szövet ruha 1 r., lerekott szövet szoknya 1 db, selyem ruha 2 r., selyem bluz 2 db, parkét ruha 2 r., karton ruha 2 r., *székely ruha* 1 r., téli nagykabát 1 db., bundás kabát 1 db, viselő kabát 1 db, szvetter 1 db, 1 szoknya és 2 db bluz, hárászkendő 1 db, fejkendő 4 db, 5 méter *székely ruhának való*, bakancs 1 pár, félcipő 1 pár, félcipő viselő 1 pár, száras cipő viselő 1 pár, zokni 5 pár, harisnya 4 pár.

Ezek után megállapíthatjuk, hogy a szentléleki lányok hozománylevelei közül a leggazdagabb a Gagy Erzsébeté, hiszen ő a falu első gazdájának egyetlen leánya. *A polgáriasodás és a jó mód jele a ruhák változatossága*, az alkalomnak megfelelő (viselő, ünneplő) formák jelenléte, pl. téli nagykabát, a bundás ka-

bát, a hárászkendő helyett vagy vele párhuzamosan, és a lábbeliknél hasonlóképpen: bakancs, félcipő (viselő, ünneplő), száras cipő, hócipő stb. A székely ruha megnevezése a korszellemnek is köszönhető. Tudjuk, hogy a harmincas években a vidék falusi művelődési életet megpezsdítő mozgalma a Gyöngyös-bokréta volt. A kecsetiesek országot jártak a lakadalmassukkal. Szentlélekre is behozták 1934-ben a szüreti mulatságot bemutató díszes felvonulást, de alföldi magyar népi öltözetben jelentek meg a szüreti táncosok az első években. Majd rádöbrentek, hogy a saját népviseletük, a székely ruha nem alábbvaló, és aztán a székely legények és leányok saját népviseletükben rendezték meg a szüreti bált. A tudatosításban fontos szerepe volt a Kaláka- és a KALOT-mozgalomnak, amely megrendezte Csíksomlyón az 1000 székely lány találkozót. A házi szőtt ruhák szerepelnek a hozománylevelekben már előbb is, de itthon magunkat székelynek tartjuk, akkor is, ha ezt nem mondjuk ki napon-ta, s a ruhánkat sem kellett addig megkülönböztetnünk, amíg nem kezdtük a másét majmolni. A székely menyasszony (maga szőtte) szőtt szoknyában és hozzávaló mellényben, a fején koszorúval jelent meg az oltár előtt (nem beszéllek a díszítéséről). A középosztály és a falusi értelmiség is példát mutatott a szőttbálok megrendezésével a székely népviselet tudatosítására.

Az első hozománylevelekből hiányoznak a konyhai edények és eszközök. Oka az lehet, hogy ezeket a lakodalomban, mint ajándékot kapta az ifjú pár, s ha az eljegyzés előtt elkészült a hozománylevél, akkor csekély számú edény és tárgy kerülhetett be a jegyzőkönyvbe. Ezt erősíti meg az az észrevételünk is, hogy Egyed Eszter hozománylevelének két lezárása van. Az első rész az 57. sorszámmal zárul. Szabályos záróformulával, majd a következő oldalon az 58. sorszámmal folytatják, ahol kimondottan edények és konyhában, háztartásban használatos tárgyak szerepelnek szép számmal. A varrógép már egy 1913-as levelünkben is szerepel, fonókerék is van felvéve, darálók, konyhamérlegek stb. a civilizáció jelei a háztartásban. A vendéglátás kellékei: a kancsók, poharak, tálcák stb. szintén erről tanúskodnak.

A csíki hozománylevelekben felleltározott női ruhaneműek vizsgálata jó összehasonlítási alapul szolgál az Udvarhely környéki női viselet tanulmányozásákor.

Az 1869-ben Csíkmadarason keltezett hozománylevélben a 13. sorszámtól a 23-ig sorolja fel, és értékeli a lány ruháit: szoknya bolti és maga szőtte - 5 db, rokolya bolti és maga szőtte - 6, elő ruha - 8, főre és nyakra való keszkenő - 14, lajbi - 5, ujos - 2, kurti - 4, bunda ujjostól - 8, ing ujjostól - 6, gyolcsing - 6, csizma párjával - 3. Itt a maga szőtte ruhák, előbb a magok szőtte takarók, festékesek felsorolása, valamint a festett bútorok jelenléte arra enged következtetni, hogy Csíkban ebben az időben a hagyományos székely népviselet teljében virágzik.

Ugyancsak Csíkmadarason, 1929-ben ugyanabba a családba érkező lány a következő ruhaneműket hozza: 11 db főre való kendő, 4 hárászkendő, 12 rend ruha, 2 rend kosztüm, 1 db télikabát, 1 hosszú kabát, 1 nagy kendő, 12 db ing, 4 kötény, 1 pár csizma, 3 pár cipő. Lényeges változást nem észlelünk. Bizonyos ruhadarabok kicserélődnek ugyan, de ez nem jelenti a hagyománnyal való szakítást. Pl. a bundafélék helyett nagykabát és télikabát jön be divatba. Változik a név: előruha helyett kötényt mondanak. Megjelenik a készruha, a kosztüm, de a bútorokban és a szőtteményekben a helyi, a népi dominál.

1937-ben a csíkkarcfalvi menyasszony, Gidró Gizella hozománylevelébe a következő női ruhadarabokat veszik fel értékelés céljából: 18 db ing, 6 db bugyigó, 1 db hosszú kabát, 2 db kabát, 8 db fejkendő, 2 db hárászkendő, 2 db alsószoknya, 1 pár félcipő, 1 pár csizma, 1 pár hócipő, 1 pár bokacipő. Az előbbi leltárhoz viszonyítva a polgári bútorok mellett a női higiénia is helyet kap (a 6 db bugyigó), a lábbelik változatossága a városi élet igényeihez igazodott. Nincs háziszóttos ruházati cikkekről már szó. A hócipő és az utazókosár azt juttatják eszünkbe, hogy a városi környezetből, ahová az utazókosárban vitte a holmiját, valami újat is hozott haza: a hócipőt. Lehet, hogy a kávékészletet is volt gazdaasszonyától kapta ajándékba a szorgalmas szolgálóleány.

1941-ben Csíkcekefalván Páll Anna hozománya a polgári kiállítás igényeihez igazodik. A bútorzat, az ágyneműk, a konyhafelszerelés, edények és a lakást díszítő kézimunkák majdnem mind a polgári ízlés szerinti. Azért találunk festékes ágyterítőt, piros csergét, két vég szőnyeget, 24 zsákot és székelly varrottas falvédőt is. A ruházat értékelésekor felsorolnak: 18 db női inget, 2 db női kabátot, 1 kosztüm ruhát, 6 szövetruhát, 6 nyári ruhát, 5 pár cipőt, 3 pár harisnyát, 3 pár kesztyűt. Feltehetően a lány városi szolgálatából keresett dolgok is bekerültek a leltárba.

1946-ban ugyancsak Csíkcekefalván Részeg Rozália perefernális levelében szembeötlő, hogy a lány 8 db férfiinget, 4 db lábravalót (férfi alsónadrág) kap a szüleitől, feltehetően ajándékkul az eljövendő férjének a részére. Ezután következnek a női ruhadarabok: 14 db női ing, 5 db női szövetruha, 9 db nyári ruha, 1 téli és 1 tavaszi kabát, 1 ujjas bunda, 1 fekete hárászkendő, 2 cvetter, 6 fejkendő, 2 kötény, 1 pár csizma, 1 pár bokacipő, 3 pár félcipő, 3 pár harisnya. Már az előbbi leltárban észrevehettük a harisnya megjelenését. A nyári, tavaszi és a téli ruhák, kabátok itt is megjelennek, a kötött ruhafélékkel először itt találkozunk (cvetter). Nincs szó a székelly népviselet ruhadarabjairól.

1967-ben a csíki Göröcsfalván írt „Hozomány levél”-ből teljesen hiányoznak a falusi gazdaasszony munkáját elősegítő eszközök. Teljesen a polgári életre készítik az új családanyát. A városról most érkezett a falusi otthonába a leendő há-

ziasszony. Ezt igazolják a hozott tárgyak: 2 db utazóbőrönd, 1 kékításká, 3 pár kesztyű, 1 esernyő, 7 pár félcipő, 1 pár csizma. Szerencse, hogy 2 imakönyvet és feszületet is kapott a lány, hanem azt hinnők, hogy a pártiskolából most szabadult ki, de az is lehetséges, hogy nehéz gyári munkával kereste meg mindezt, miután megszabadult a kollektív gazdaság rabszolgaságából. A szükséges polgári bútor és a hozzá való korszerű ágyneműk, meg az edények, konyhai kisgépek stb. mellett Kósa Teréz a XX. század második felének megfelelő higiéniai és civilizációs színvonalú ruhatárral jött a házasesletbe. A leltár nagyon beszédes: 6 db kötény, 13 kombiné, 2 alsószoknya, 5 melltartó, 7 hálóing, 20 bugyogó, 24 zsebkendő, 13 fejkendő, 3 télikabát, 2 tavaszi kabát, 1 rend ruha, 1 tergál szoknya, 9 rend szövetroha, 11 nyári ruha, 2 kosztüm, 8 pulóver, 5 szvetter.

A hozománylevél felsorol csipkegarnitúrát, díszpárnákat és különböző terítőket, de nem beszél a díszítés stílusáról, így csak sejteni engedí, hogy ezek a népművészet akkori megújulásának termékei lennének.

1946-ban a gyergyóalfalvi Baricz Ilona leltárában a bútorok után mindjárt a ruhák következnek: 12 rend ünnepi ruha, 3 rend kosztüm, 2 r. viselő ruha, 4 db ünnepi fejkendő, 6 női ing, 2 hálóing, 1 alsószoknya, 2 télikabát, hosszú, 2 pár félcipő, 1 pár női száras cipő. A bútorok, az ágyneműk, konyhai és háziasszonyi segédeszközök az Udvarhely és a Csík vidéki korabeli civilizációs szintnek felelnek meg. A gyapjúgarnitúra (ágyterítők, takarók), törülközők stb. helyi népi mintával, házilag voltak szöve és kötve. A 12 rend ünnepelő ruhából székely ruha is volt egy rend, szóbeli közlés szerint.

1.10. A hozománylevél készítés gyakorlatának szövegszerkesztési és informális jellege

A hozománylevelek - elsősorban - *a népi családi jogszokások dokumentumai*. A népi joggyakorlat forrása, amelyik a hivatalos polgári jogból származik. A rendtartó székely falu családi életre kiterjedő joggyakorlatának egyik megnyilvánulási formája. A hozománylevél készítésének hagyománya a gyermekek jövője iránti szülői gondoskodás és felelősségtudat bizonyítéka.

1.11. A hozománylevelek a felbecsülhetetlen gazdag szókinccs és a magyar népi jogi stílus dokumentumai

Mint írásos emlék, *a nyelvészeti tudományos kutatás szempontjából* is felbecsülhetetlen érték. A magyar nyelv népi jogi és néprajzi szókinccsének megbízható szótára és a jogi, valamint a néprajzi nyelv fejlődésének hű tükre. A néprajzkutató számára a népelet tárgyi világának névanyagát térképezi fel és rögzíti.

A gazdasági élet kutatója számára a mindennapi használati dolgok folyó árát kínálja összehasonlítási alapul. Népünk civilizációs igényei fejlődésének a fokmérője is lehet.

A nyelvész a tájszavak zamatát ízelegetheti, változatosságukban gyönyörködhet. Tanúi lehetünk írástudóink azon törekvésének, hogy nyelvünket felszabadítsák a latinosság béklyóiból azáltal, hogy keresik és megteremtik a találó, a megfelelő magyar nevét a már ismert vagy az új fogalmaknak.

Önismeretünk elmélyítésének egyik jelentős forrása. A hagyományőrzésre buzdít a hozománylevelek és a hozomány-ajándékozás szokásának ismerete.

2. A hozománylevelek eredeti szövegei

A szövegek közreadásánál, a könnyebb visszakeresés végett megtartottam a dolgozat első részében használt alfejezet-számozást.

1.7.1. Imre Mária megyen férhez

Folyó 1905 Junius 4-én Szent Léleki Imre Antal és neje Tamás Terézia műnket alol irtakat megszollítottak ara hogy leányok Imre Mária megyen férhez hogy amiket által adnak azt megbecsülnök és az leányok elismerése szerint jegyeznök meg melyeket az alábbiak szerint találtuk.

		Ft	K
1.	Egy kanapé egy kaszten egy asztal egy háló ágy két karos szék	16	40
2.	Két derekaly két rend hajal	20	
3.	Tiz párna két rend hajal	20	
4.	Négy lepedő	4	
5.	Két nagy ágytakaró	4	
6.	Hét darabb asztali abrosz	3	50
7.	Hét darabb kender kendő	1	40
8.	Hét zsák egy általvető	2	40
9.	Két surdé két kétszély lepedő	3	
10.	Négy viselő párnahaj	1	20
11.	Két kép fali	1	
12.	Hat takaroruha	-	60
13.	Két rend szörgunya	10	
14.	Egy rend szöttesgunya	2	50
15.	Három rend szöttes rokolya	6	
16.	Két rend szatin gunya	8	

17.	Egy fejrevalo nagykandő	4	
18.	Hat darabb fejrevalo ruha	5	60
Összesen:		112 Ft	60 K

Hogy ezen fentirtakat előttünk és általunk megbecsültettek és mint két fél által elismertettek ezek valodiságát igazoljuk.

Szent Léleken 1905 Julius 4 én

Tanuk

Geréb Márton

Piros Anna

néviroja Geréb Márton

becsüsök

Tamás Rózália

Geréb Katalin

néviroja Geréb Márton

Utánjegyzés ujbol adtam egy sofalvi csergét	11fr	20 K
egy szoknya és egy nagy ujas összesen	20 fr	
összesen:	31	20

1.7.2.

Folyó 1913 Augusztus ho 10 én Szentléleki Biro Mihály münket alat irtakot megszolitott ara hogy leánya Biro Terézia megyen ferhez hogy amiket által adott azt becsülnök meg amelyeket az alábbiak szerint találták

Az ingóság megnevezése becs ár

		Kr	F
1	Egy kaszsten		
2	Egy kanapé		
3	Egy sifon		
4	Két ágy		
5	két karosszék	73	
6	Egy gép	30	
7	Két derékalj egy rend héjal	60	
8	Tiz párna egy rend héjal	60	
9	Egy fehér urkolt lepedő	10	
10	Két bolti abrosz egy ágyterítő	14	
11	Tiz lepedő	40	

		Kr	F
12	Két abrosz	14	
13	Három szervét	1 Kr	50
14	Tizennégy darab törülköző kendő	8	
15	Tíz darab takaró ruha	2	
16	Két átalvető nyolc zsák	9	
17	Egy pokrocz	10	
18	Hat darab buluz	6	
19	Tíz darab fersing	30	
20	Egy kobát	12	
21	Négy darab fejkendő	10	
22	Három duszahéj	6	
23	Egy tükör egy fali kép	5	
24	Egy esőernyő	2	
25	Három darab surcz	3	
Összesen		405 Kr	50 F.

Hogy ezen fent irtakot előttünk és általunk meg becsültettek és mint két fél által elismertettek további ezek valodiságát igazoljuk.

Szent léleken 1913 Augusztus 10én

tanuk

Geréb Márton

+ Dimény Ferencz

néviroja Geréb Márton

+ Biro Juliánna

névirojok Geréb Márton

becsüsök

Tamás Juliana

+ Hajdo Zsuzsánna

if Geréb Márton

1.7.3.

Szente Juliánának kiállításba **staférun**g becsérték a következő

2 derkalj 1 rend huzattal	1200
11 párna 1 rend huzattal	2200
4 csütkés lepedő	300
1 lepedő	250

5 lepedő	500
8 kendő	400
9 takaróruha	180
3 duszahéj	250
10 zsák	400
1 átalvető	240
1 fejtős lepedő	200
3 kép	150
1 tükör	70
2 szörrokolya	300
3 rokolya	500
1 bluz	500
4 abrosz	150
4 fejkendő	600
1 üveges	600
1 sifon	600
1 kaszten	1000
1 ágy	300
1 kanapé	150
2 szék	150
1 asztal	150
1 cserge	1000
1 marha ára	1700
Összesen:	13690

Saját szerzeményéből:

2 ágyterítő 1 asztalterítő	1260
1 rend ruha	800
1 reend ruha	300
3 fejkendő	250
3 bluz	170
1 ing	60
6 gyolcsing ingaljjal	800

1 szervvét	60
1 kosár	100
4 darab kézimunka	100
összesen:	9300

A felkért becsüsök kezük aláírásával igazolják hogy ezen becsértéka valószínűleg megfelel Geréb Márton tanú Lakatos Mihály tanú, becsüsök: if Szente Dénené özv Szente Józsefné (1920 március)

Egyezmény

Mely a mai alatt irt napon a következőkben jött létre, ugymint

1 Először Szente Mózesné Született Márton Anna néhai Szente Mózes hagyatékát élvezetileg átengedi a két leányának az alábbi megnevezett birtokokban és pedig

Juliánna leányomnak adom a fergettyü dülőben 1 darab 2 vékás szántó a Szente Mihály és Márton András szomszédságában 1 darab szántó 1 vékás két-águ fánál Szente János és Fancsali Mihály szomszédságában 1 darab 3 vékás szántó Péter Györgyné Körtövélye dülőben Bálint István és Geréb Márton Szomszédságában Kicsinyirben 1 darab 3/ vékás szántó Kiss Károly if Fancsali Mihály szomszéd-ságában Szőlőoldalon 1 darab 2 vékás szántó Lakatos Menyhárt és Szente Mihály szomszédságában és ugyan ott a nevezett 4/ vékás föld a másik fele részét Juliánna kapja a benvaló részben amelynek ellenében a Juliánna kezeirésével lemond a Veronika javára viszont a Juliánna javára Veronika mond le ugy annyira a Kerekeger belső föld fele részéről a jelenlévő tanúk előtt az adás vételi szerződést mindkét fél egyik a másiknak köteles aláírni és a Szotyó nevű dülőben 1/ darab 2 vékás területű kaszáló és egy darab kaszáló Kicsirétben 1/ vékás kora kaszallót.

Az itt meg nem nevezett birtokok ma Szente Mózes hagyatékából átadom Veronika leányomnak.

Ezen fentnevezett vagyonállást mindkét részre hasznélvezetileg érvényes Szente Mózesné született Márton Anna haláláig, a halála bekövetkezése után a két testvér belátása szerint örök tulajdon jogilag tetszése szerint egyenlő arányban ossza meg az összes birtokot kivéve a Szent e utcabeli belsőség jelenleg egészen Veronikának a Kerekeger belső 8 vékás föld Juliánának ezen kettő darabra mind a két testvér köteles az adásvételi szerződést egyik a másiknak javára köteles aláírni.

Kelt Szentlélek 1923 évi július 1én. Geréb Márton Lakatos Mihály Hajdó Tamás

Márton Anna Fancsali Dénesné Imre Józsefné

1.7.4.

Jegyzék

Szente Simon-né Benedek Márta ingóságai tárgyának megnevezése és becsléséről

Folyószám	Darabszám	Megnevezés	Lei
1.	8	1 üveges, 1 sifon, 2 ágy, 1 asztal kerek, 1 kanapé, 2 szék	4000
2.	8	6 párna, 2 derékalj 1 rend héjjal	5000
3.	2	Szalmazsák	400
4.	12	Törülköző	480
5.	3	Ágy terítő	1550
6.	4	Lepedő	800
7.	2	Csipkés lepedő	600
8.	3	Alsó lepedő	300
9.	7	Fehér abrosz ezekből 1 drb hosszú	1250
10.	3	Piros abrosz	700
11.	10	Takaró ruha	160
12.	1	Tarka ágyterítő	150
13.	4	Tarka párnahéj	250
14.	3	Fal védő	150
15.	2	Kalános zacskó	30
16.	2	Kézi mukás szervét	200
17.	1	Rend posztó ruha	1500
18.	1	Rend fekete szőtt ruha	550
19.	1	Szőtt rokoja blúzzal	200
20.	1	Szőr rokoja blúzzal	200
21.	1	Szőtt rokoja piros lájbival	100
22.	1	Kék karton rokoja fehér blúzzal	100
23.	2	Fejre való kendő	300
24.	1	Nagy ruha	300
25.	1	Rend selyem vászon ruha	800
26.	2	Rojtos ruha	100
27.	2	Alsó fehér szoknya	150

Folyószám	Darabszám	Megnevezés	Lei
28.	1	Vasaló	....
Becsérték összege:			20320 Lei

Ezen fenn leírt ingó tárgyakat mint menyasszonyi hozományt Benedek La-jostól mint apától Szente Simon és neje Benedek Márta a ami napon át vettük a melyet saját kezünk aláírásával igazolunk.

Szentlélek, 1927. év Julius hó 10. én

Átvettük Ifj Szente Simon és neje Benedek Mártha

1.7.5

Jegyző könyv

felvétetet Szentléleken az Hajdó Tamás házánál az Erzsi Leánya ingóságáról az alábbiakban

1 dr. Tehén	2000
2 dr ágy, 2 Szekrény, 2 Asztal, 4 Szék,	
2 Kanapé 1 Toálet 2 Nád Szék	3500
8 Párna	1600
1 Derékaj	500
14 Törülköző	280
12 Lapedő	1200
10 Zsák	400
13 Abrosz	1000
40 Sing gyolcs	300
4 Tarka párnahéj	120
1 Derékaj héj	100
Méter Sífon gyolcs	600
3 Dusza héj	240
3 Szóttles	350
17 Szervéta	170
1 Cserge	400
1 Pokrócz	100
2 Átalvető	50
Összesen:	12860 Leu

Ezen jegyző könyv felvétetet felolvasatott és becsülő bizottság által alá iratot.
Kelt Szentléleken 1953 Junius 3 án

Roth Jozsef

Hajdo Erzsi

Bizottság

Biró Dénesné

Hegy Mihályné

1.7.6.

A budapesti szoba berendezésének LELTÁRA

1.	1 db paplan huzattal	500
2.	1 db új lepedő	150
3.	1 db régi lepedő	20
4.	1 db pokróc	80
5.	1 db szalmazsák	150
6.	2 db párna huzattal	300
7.	1 db női hosszú kabát	100
8.	1 db új férfi posztókabát	500
9.	1 db használt nadrág	50
10.	1 db férfi fekete kalap	50
11.	1 db gyapjúkötény	30
12.	2 db törülköző	80
13.	2 db szervét	40
14.	1 db konyhaabrosz	50
15.	1 db újkendő	10
16.	1 db nadrágszj	10
17.	1 db függöny	15
18.	1 db mosdótál	20
19.	1 db tésztástál	10
20.	1 db vizesveder	19
21.	1 db 3 literesfazék	6
22.	1 db 11/1 literes fazék	4
23.	1 db 1 literes fazék	3
24.	1 db 3 literes lábos	7
25.	1 db 1 literes lábos	4

26.	1 db pléhtányér	2
27.	4 db nagy porcelán tányér	20
28.	2 db kicsi porcelán tányér	5
29.	1 db tésztaszűrő	8
30.	1 db teaszűrő	2
31.	1 db levesszűrő	2
32.	1 db levesmerő	4
33.	1 db palacsinta sütő	5
34.	1 db zsírnyomó	20
35.	1 db vasaló	25
36.	1 db tölcser	2
37.	2 db reszelő	6
38.	1 db lakat	6
39.	2 db fedő	6
40.	3 db tepsi	15
41.	1 db sótartó	5
42.	1 db szappantartó	5
43.	1 db vizespohár	3
44.	8 db porceláncsésze	8
45.	3 db pálinkáspohár	6
46.	2 db borospohár	4
47.	1 db söröspohár	3
48.	4 db befőttesüveg	6
49.	1 db 1 1/2 csattosüveg	2
50.	8 db literesüveg	10
51.	1 db cigarettahamutartó	3
52.	1 db falikereszt	4
53.	2 db konyhadeszka	11
54.	1 db laskatészta sodró	3
55.	2 db fakanál	3
56.	2 db konyha kés	13
57.	2 db evővilla vas	4
58.	2 db kávéskanál	3

59.	2 db katonakanál	4
60.	2 db evőkanál	4
61.	2 db asztalíkás	6
62.	1 db fűrész	11
63.	1 db balta	7
64.	1 db kalapács	3
65.	1 db harapófogó	4
66.	1 db tűzikankó	3
67.	1 db személtlapát	2
68.	1 db seprű	4
69.	1 db perzsaszőnyeg	60
70.	1 db ruhafogas	4
71.	1 bd fűrészreszelő	3
72.	1 db ruhakefe	18
73.	3 db cipőkefe	20
74.	1 db tentaceruza	4
75.	1 db szita	20
76.	2 üveg tinta	8
77.	2 doboz cipőkrém	3
78.	1 db katonaláda	50
79.	1 db szállító nagy láda	30
80.	1 szál nagy gyertya	8
81.	3 szál kisebb gyertya	6
82.	3 db lámpaelem	10
82.	8 db mosószappan	8
83.	6 db mosószappan	6
84.	2 kg mosószóda	10
85.	3 pakk gyufa	30
86.	3 db karikacérna	6
87.	5 q fa	60
88.	1/4 q szén	10
89.	3 vászonzsák, rövid	30
90.	1 pár férfibakancs, használt	100

91.	1 pár usa cipő, rossz	30
92.	1 db villanyrezsó	25
93.	3 literes üveg zsírral	70
92.	2 kg cukor	10
93.	1/2 kg mák	8
94.	1 kg szemeskávé	5
95.	1 doboz frank kávé	8
96.	1 1/2 kg kenyérliszt	60
97.	? finomliszt	40
98.	? fuszujka	6
99.	2 kg sárgaborsó	4
100.	1 kg lencse	2
101.	1/2 láda gyümölcsíz	12
102.	1 db vállfa	5
103.	1 db tükör	5
104.	5 m tapéta	10
105.	1 db súrlókefe	4
106.	1 db tésztavágó	2
107.	1 csomag ?	5
Összegezés:		3337

Megjegyzés: A fenti leltárhoz kapcsolódik Tamás Albert (Szentlélek, 1915. febr 15-én) és Jakab Erzsébet (Farkaslaka, 1922. aug 26.) 1943. okt. 28-án házasságot kötött ifjúpár Házassági anyakönyvi kivonatának másolata. A leltáron nincs keltezés, sem a leltárkészítésen résztvevők megnevezése, valamint a leltározás céljának megjelölése is hiányzik. Az utód, Tamás Albert (sz. 1954.) bocsátotta rendelkezésemre a fenti iratokat. - B. D.

1.7.7.

Geréb Rózának Kiállítás a staferungja. 1951. VII. 26.

1.	Egy szoba berendezés	12 darab	43 ezer
2.	Szalmazsák	2	2800száz
3.	Hat párna nagy egy kicsi	6	6000ezer
4.	Egy derékaj héjal	1	6000ezer

5.	Egy paplan	1	7000ezer
6.	Egy pokroc	1	4000ezer
7.	Ágyterítő 2 falvédő 2	4	7000ezer
8.	Négy darab kető himes lepedő	4	8000ezer
9.	Három himes abrosz	3	5000ezer
10.	Takarozó lepedő	5	5000ezer
11.	Hat zsák	6	3000ezer
12.	Viselő abrosz	4	4000ezer
13.	Üneplő kendő viselő kendő	12	6000ezer
14.	Átalvető 2 tarisnya 2	4	2000ezer
15.	Servét	12	2000ezer
16.	Zacskó egyszéj lepedő	3	70száz
17.	Kosárterítő	2	1000ezer
18.	Párna huzat	2	1400ezer
19.	Ing	9	3600ezer
20.	Száras cipő	1	1000ezer
21.	Két hoszu kabát	2	1000ezer
22.	Kosztim	1	5000ezer
23.	Ruha3 szövet 2 selyem 1 K	6	10000ezer
24.	Kétszoknya 3 bluz	5	7000ezer
25.	Három darab fejkendő	3	500

			150000

Átvevő: Tamás Ágaston

Értékelők: Györgydeák Menyhátrné Sente Mihályné

Tanuk: Sente Simon Geréb Albert

1.7.8.

Becsübizonyítvány

Amely létrejött Geréb Domokos és neje Hegyi Berta a nevelt leányuk Gagyi Erzsébet-nek menyasszonyi hozományként adott háziszóttas dolgoknak leltári értékéről:

<i>Folyó- szám</i>	<i>Leltári tárgyak</i>	<i>Darab- szám</i>	<i>Értéke lei</i>	<i>Összérték</i>
1.	<i>Sifon öveges kőrisfa</i>	1	300	300
2.	<i>Ágy hengeres</i>	1	250	250
3.	<i>Ruha szekrény</i>	1	300	300
4.	<i>Kerek asztal kőrisfa</i>	1	150	150
5.	<i>Nádszék</i>	2	100	200
6.	<i>Derékalj huzattal</i>	2	500	1000
7.	<i>Párnák huzattal</i>	6	100	600
8.	<i>Kis díszpárna</i>	2	50	100
9.	<i>Szalma zsák</i>	2	100	200
10.	<i>Takarodzo lepedő 3 széles</i>	3	100	300
11.	<i>Also lepedő 2 széles</i>	3	75	225
12.	<i>Garnitúra ágyterítő és abrosz</i>	3		2000
13.	<i>Gyapju ágyterítő 2 db, falvédő 2 db, 1 db abrosz</i>	5		1500
14.	<i>Nagylepedő 3 széles masinás</i>	1	100	100
15.	<i>Himes abrosz 1 sárga 1 piros</i>	2	150	300
16.	<i>Damasz abrosz</i>	1	100	100
17.	<i>Fehér abrosz himes</i>	1	50	50
18.	<i>Fehér nec abrosz</i>	1	50	50
19.	<i>Abrosz strappa</i>	2	50	100
20.	<i>Himestörülköző</i>	2	50	100
21.	<i>Törülköző masinás csipkés</i>	6	25	150
22.	<i>Törülköző kender strappa</i>	6	20	120
23.	<i>Szalvéták himes és masinás</i>	10	15	150
24.	<i>Függönyök gyoics csipke betéttel</i>	6		80
25.	<i>Párnahuzat</i>	2		50
26.	<i>Asztalfutók</i>	6		100
27.	<i>Falvédők</i>	4		50
28.	<i>Kefe és fésű tartók</i>	2		10
29.	<i>Lisztos kis tarisznya</i>	5		25
30.	<i>Kosárterítő</i>	2		100

Folyó- szám	Leltári tárgyak	Darab- szám	Értéke lei	Összérték
31.	Zsákok fekete pántlikával	8	30	240
32.	Átaltető fehér és egy gyapju	2		10
33.	Gyapju tarisnya	1		20
34.	Himes fehér terítő	1		50
35.	Szürke kosztüm	1 rend		240
36.	Fekete szövetruha	1 rend		200
37.	Lerakott szövet szoknya	1 rend		100
38.	Selyem ruha	1		100
39.	Selyem ruha	1		50
40.	Selyem bluz	2	50	100
41.	Parkét és karton ruha	4	50	200
42.	Székely ruha	1 rend		350
43.	Téli nagykabát	1		200
44.	Bundáskabát	1		200
45.	Viselő kabát	1		50
46.	Szvetter	1		50
47.	Egy szoknya és 2 db bluz	1		100
48.	Hárászkendő	1		50
49.	Fejkendők	4		250
50.	székelyruhának való	5 méter		175
51.	Bakancs	1pár		150
52.	Félcipő	1		130
53.	Félcipő viselő	1		80
54.	Szárascipő viselő	1		50
55.	Zokni	5		20
56.	Harisnya	4		50
57.	Singer női varrógép jó	1 db		2000
58.	Paplan huzattal			550
59.	Gyapjupokróc	2		700
60.	Cserge viselő	1		200
61.	Fonókerék	1		100

Folyószám	Leltári tárgyak	Darabszám	Értékei	Összérték
62.	Szőnyegnek való	35 sing		300
			Összesen:	 15805

Szentlélek 1952. Junius 22.

Geréb Péter leltárvezető Becsüsök Hajdó Ferencné

Értk adók: Geréb Domokos, Hegyi Berta,

Átvevők: Geréb Albert, Gagy Erzsébet

1.7.9.

Becsülevél

Azon javakról, melyeket Varga Rózának férjhezmenetele alkalmával édes apja Varga Mózes és édes anyja Varga Mózesné Szász Anna maguk javaikból kiadtak az alábbiak szerint:

Sor Szám	Tárgyak megnevezése és darab száma	Értéke Korona	fillér
1.	1 drb sifon ruhatartó 2 drb ágy	1400	
2.	3 derkalj egy rend hajal	120	
3.	11 drb párna egy rend héjal	200	
4.	2 csörge 1 drb paplan	200	
5.	2 ágyterítő 2 drb asztalterítő szőr		
6.	2 falvédő együt véve a hat drb.	200	
7.	9 ágyterítő alsó és felső fehér lepedő	180	
8.	12 fehér asztalterítő 4drb hímes	240	
9.	15 zsák 3 drb átalvető 3 drb tarisznya	190	
10.	12 drb kendő	48	
11.	17 fehér szervét és három színes szervét	40	
12.	2 szalmazsák és egy durga	80	
13.	3 szötte fersing és 4 drb szűr fersing	140	
14.	1 posztó kabát	60	
15.	6 blúz	120	
16.	4 fehér alsó szoknya	80	
		Összesen:	- 3288

A tuloldalon feljegyzett tárgyak nem a jeleni drága árakra és nemis a régi olcsó árra hanem a közép renden lett az alulirt becsüsök által becsülve.

Kecsetkisaludon Kelt 1920. November 8-án

Becsüsök:

Özv. Bözödi Sándorné
néviro Bözödi István
Szász Ferencné
néviro Bözödi István

Völegény

Jakab Gyula

1.7.10.

Megjegyzés: László István emlékezik, hogy hozománylevelet írtak Nyikómalomfalván is több alkalommal, de ezeket már ma nem találjuk sehol. - B. D.

1.7.11.

Árverezési lista (jegyzőkönyv)

1920-ban Nyikómalom-falván Piros Imre (sz. 1919.) édesanyja, Andrásai Márta elhalálózása után az Árvai Szék által rendezett árverésen. Hivatalos gyámok: a helyi plébános: Fülöp János, Imre anyai nagynénje, keresztanyja: Rózália és testvérei vannak jelen. A három árva: Imre 6 hónapos csecsemő, Piros Pál 11 éves és Piros Gáspár 12 éves. Az árverésen összegyűlt összeget: 6062 Leit az Udvarhelyi Árvai Széknél helyezték el. Az 1940-es impériumváltozással odaveszett a pénz.

Sorszám	A vásárló neve	A tárgy darabszáma és neve	Ára Lei, bani	Megjegyzés
1.	Székely Dénes	1 kézi kosár	50	fizetve
2.	Hadnagy Dénesné	2 kávéscsésze	15	- „ -
3.	Hadnagy Dénesné	2 - „ -	20	- „ -
4.	Andrásai Mihály ifj.	2 - „ -	23	- „ -
5.	Sinka Áron	2 - „ -	06	- „ -
6.	Székely Ferencné	1 leveses tál	11	- „ -
7.	Piros Gáspár	1 légyfogó	10	- „ -
8.	Geréb Mihályné	4 befőttes üveg	12	- „ -
9.	Lakatos Péterné	1 leveses lábas	40	- „ -
10.	Király Imréné	1 - „ - „ - „	08	- „ -
11.	Hadnagy Sándorné	4 tányér	20	- „ -
12.	Sinka Ignácné	4 tányér	18	- „ -

Sorszám	A vásárló neve	A tárgy darabszáma és neve	Ára Lei, bani	Megjegyzés
13.	Hadnagy Dénesné	3 tányér	29	- „ -
14.	Andrási Mihályné	6 tányér	100	- „ -
15.	Hadnagy Dénesné	2 pohár	14	- „ -
16.	- „ - „ - „ - „ -	3 boros pohár	16	- „ -
17.	Lakatos Miklósné	3 vizes kancsó	17	- „ -
18.	Hadnagy Dénesné	4 boros pohár, 1 tárca	38	- „ -
19.	- „ - „ - „ -	3 pálinkás pohár	24	- „ -
20.	Lakatos Lajosné	3 - „ - „ -	12	- „ -
21.	Király Imréné	1 sótartó	05	- „ -
22.	Sebestyén Gáspárné	1 tárca	20	- „ -
23.	Jakab Márta	1 lámpa	20	- „ -
24.	Sinka Jánosné	1 leveses kalán	14	- „ -
25.	Miklós Péter	1 szűrő	40	- „ -
26.	- „ - „ -	1 lábas	40	- „ -
27.	- „ - „ -	1 pléh tál	35	- „ -
28.	Lakatos Miklósné	1 pléh tál	31	- „ -
29.	Jakab Ignácné	1 rézgyertyatartó	53	- „ -
30.	Miklós Péter	1 gyertyatartó	50	- „ -
31.	Lakatos Dénesné idős	1 esőernyő	135	- „ -
32.	Magyar Tamás	1 sujok	10	- „ -
33.	- „ - „ -	1 guzsaly	10	- „ -
34.	- „ - „ -	1 motola	05	- „ -
35.	Jakab Gáspár	1 tekerő leánka	13	- „ -
36.	Jakab Ignácné	1 tekerő levél	14	- „ -
37.	Sinka Lázárné	2 kiskép	10	- „ -
38.	Magyar Tamás	2 kiskép	05	- „ -
39.	Piros Márta	1 nagy kép	33	- „ -
40.	Miklós Péter	1 nagy kép	37	- „ -
41.	- „ - „ -	1 - „ - „	45	- „ -
42.	Sinka Lázárné	2 nagy kép	106	- „ -
43.	Miklós Péter	1 tükör	145	- „ -

Sor-szám	A vásárló neve	A tárgy darabszáma és neve	Ára Lei, bani	Megjegyzés
44.	Andrási Mihály	2 szervét	30	- „ -
45.	Lakatos Áronné	2 szervét	33	- „ -
46.	Bálint Lázárné	1 szervét piros	67	- „ -
47.	Magyari Andrásné	1 szervét	33	- „ -
48.	Andrási Mihály	1 szervét	62	- „ -
49.	Király Imréné	1 abrosz piros	130	- „ -
50.	Magyari Andrásné	1 abrosz 1 ágyterítő	200	- „ -
51.	- „ - „ - „ -	1 fehér abrosz	60	- „ -
52.	- „ - „ - „ -	1 - „ - „ -	100	- „ -
53.	Andrási Rózsi	1 fehér lepedő	110	- „ -
54.	Miklós Péter	1 falvédő	40	- „ -
55.	Lakatos Miklósné	1 falvédő	26	- „ -
56.	Bálint Ferencné	3 párna	305	- „ -
57.	Piros Márta	3 párna	320	- „ -
58.	Király Ferencné	3 párna	323	- „ -
59.	Benedek Borbára	1 derékaj	334	- „ -
60.	Lakatos Dénesné	1 derékaj	395	- „ -
61.	Piros Sándorné	2 derékaj héj	561	- „ -
62.	Józsa Imréné	1 fehér ágyterítő	93	- „ -
63.	Jakab Ignácné	1 tarka ágyterítő	241	- „ -
64.	Jakab Dénesné	1 ágy vetett	163	- „ -
65.	Piros Dénes	1 kaszten	210	- „ -
66.	Miklós Péter	1 kanapé	185	- „ -
67.	Andrási Rozsi	1 üveges almárium	555	- „ -
68.	Benedek Borbára	1 asztal	143	- „ -
69.	Piros Gáspár	1 szék	64	- „ -

Megjegyzés: a férjnek 1 db szentmihályi fonotszékét hagytak az árverezők. Az apa egy négy gyermekes hadiözvegyet vett feleségül. Még egy közös gyermekük is született. A szegénységben a testvérek holtig összetartottak, szeretettel és ragaszkodással. (Piros Imre vallomása után - B. D.)

1.7.12.

Hozomány-bejegyzést találtam a Biblia üres oldalán Székelyszentmihályon Pap Károlynál.

1940-ben kb., amikor anyai nagynénje Pap Zsuzsanna férjhezment Tóth József kéményseprőhöz, írták be a következőket: *16 párna, 3 derekaj, 1 donyha, 1 matrác, 2 paplan, 4 takaró.* (Adatközlő: Pap Károly sz. 1929. Székelyszentmihály 41. sz., lejegyzés: 2005. május – B. D.)

1.7.13.

Jegyzet

Mely felvétetett KORONDON 1892. évi Junius hó 19-én

Az Imre György leánya Imre Rákhel férjhez menése alkalmával hazi butorok és ágylepek felvétele és meg becsüléséről

Nr.	Tárgy megnevezése	Érték		Jegyzet
		Frt	Kr	
1.	KK2 derekaj 9 nagy párna és 3 kicsi 1111 cserge 3 ágytakaró és vetett ágy Összes értéke	50		Ezekből saját keresménye: lepedő cserge derekaj héj 25 Frt, 2 párna 3 Frt 20
2.	4 párna haj ocska			
3.	7 párna haj uj	1		
4.	2 derekaj haj	2		
5.	2 derekaj haj ocska	2		
6.	1 lepedő	1	40	
7.	1abrosz, 1 abrosz, 1 abrosz		50	
8.	1 kanapé, 1 kaszten, 1 háló ágy 1 asztal 4 kaosszék 1 üvegtartó 1 kalántartó 1 nagy lapito	17	84	Ezen 17 Frt 84 Kr értékű faportéka saját szerzeménye
9.	1 régi láda	2		Ez is saját szerzemény
10.	1 abrosz	2	20	
11.	2 szervisz ruha		90	
12.	8 rendbéli öltöző ruha és a fejre valo ruhák összesen	37	80	Ez is saját szerzemény

Nr.	Tárgy megnevezése	Érték		Jegyzet
		Frt	Kr	
13.	5 db kendő és 5 ruha	2		
14.	1 lájbi és 1 fejtér fersing	2		
15.	1 pár uj csizma	1		
16.	viselő ágyneműek	2		
17.	vaslábas szűrő szita kalta reszelő kalán kana	1		
18.	1 szegős ruha		2	
	Összeg	130	66	

Ezen leltár felvételét Korondon 1892 Junius 19-én általunk betsülők által megbetsültetett

Előttünk Máté István Lórintz Lajosné néviroja Imre Márton Máté Istvánné néviroja Máté

Az alul irt holmik az az tárgyakat hogy mi az Imre Rákhel férjéhez szállítottuk Vintzefi Imrehez igazoljuk

Mi előttünk

Tofalvi Sándor

Korondon 892. 19 Junius

Máté István

Tofalvi Márton

Imre István

Káruly Antal néviroja Máté

Imre Lajos

László Mihály néviroja Máté

Megjegyzés: Korondi idős Imre György adományozta Szőcs Lajos tanító-nak ezen hozománylevelét eredetijét, melynek másolatát szívesen kölcsönözte a számunkra. - B. D.

1.7.14.

Tőzsér Ágnes férjhezmenetele *tesztákájáról* való lajstrom.

1879. május 5-én. Kinek férje Biró János

C. / jegyzés

Folyó 1879. évi Május 5 én Tőzsér Ágnes férjhezmenetele alkalmával, mely javakat vitt magának Tőzsér Péternő házából, vagyis mint gyermek, szülői háztól:

Folyó Szám	Megnevezése a felkelhető és fekvő vagyionoknak	becsérték osztrák értékben	
		frt	Kr
Ruha neműekben:			
1.	Tíz. 10: darab fersing uj 8 darab veresses, szöttes, a 9. és 10. setét szöttes, darabja 2frt. 25 kr ba számítva	20.	25.
2.	9 azaz kilenc darab előruha 5 darab szőr per 80 kr.-jával 2darab szöttes 80kr. és 2 darab karton per 50 kr.-ja	6	60
3.	Lájbí két darab uj szőr per 1frt. a más 17 krajcárjával	2	34
4.	Két posztószoknya egyik 4frt. a másik 7 frt. jával összesen		11
5.	Két ujas, egyik posztó 6frt. a másik fláner 3 frt. összesen		9
6.	Visike 2 darab szöttes per 1 frt 50 kr	3	
7.	Visike 1 oleancz fekete, 2 darab szőr veres rozsás 1 drb szürke per darbja 3frt. jával a 4 drb összesen	12	
9.	Egy drb fekete selyem ruha virágos szélyű	3	
10.	4 drb posztó ruha 1szürke rojtos, 1 kávé szín, 1 veres kockás, 1 setét lilaszén mindegyik rojtos szélyű per 1frtjával 3drb, a negyedik lilás szín per 2 frtjávalösszesen 4 drb. 3 szőr ruha, 1 kávé szín rozsás, a másik szürke szín lilás, a 3. fekete szín rozsás per 2 frtjával, összesen	5	
		6	
11.	Ismét 6 drb szőr ruha, 2 drb fekete földű, 3 drb kávé szín, mind veres rózsás szélyűek, és egy tiszta fekete, az előbbiek ára per 1 frtjával, a későbbieknek 66 kr, összesen 6 drb	5	66
12.	2 előruha, egy szoknya, tisztességes állapotban, és ahhoz való 4 kartonruha		

Folyó Szám	Megnevezése a felkelhető és fekvő vagyonoknak	becsérték osztrák értékben	
		frt	Kr
13.	2 pár jó csizma 3 frtjával	6	
14.	Ezen kívül egy viselő csizma	1	50
Parafermale.			
15.	12 drb párna vörös héjjal ellátva	19	20
	Átvitel összege	111	65
16.	12. drb veresses szőttés párnahéj per kr. jával	8	40
17.	2derekaly uj héjjal ellátva	18	-
18.	1 drb nagy uj cserge	10	-
19.	1 drb pokrócz 4 szély uj	6	-
20.	2 uj ágyra való lepedő vere szőttés	6	-
21.	Egy fejtős uj lepedő	1	33
22.	Asztalnemű: 2 abrosz 3 frt., 3 szervét 1 frt 65kr.	4	65
23.	Két kendő és egy takaró ruha	-	60
24.	Még két párnahéj veresses uj, viselni per 60 kr. jával	1	20
25.	20 sing gyapottas vászon, singe: 16 kr. jával	3	20
26.	Egy uj kasztenláda	5	-
28.	Egy asztal festett	3	50
29.	Egy drb festet pad	3	50
30.	Aranyrámájú festett kép 3frt.	3	-
Gazdasági szerekben:			
31.	Egy pálinka főző üst (azonban ezen portéka nem i hanem pénzül odatak neki kezébe, azon kívül még készpénzben)	15	-
	Egy borjudzó tehén	5	-
	2 drb juh, bárányokkal	58	-
	1 kecske fiastól	15	-
	1 kecske fiastól	5	-
	1 gője sertés, és egy fiatal süldő	12	-
Összesen:		347 frt	23 kr

Az előirt vagyont és portékát mind jelenlévő szemtanuk látván ugyan annak valóságos értékét elismervén tanusítjuk.

Kelt Méréfalván 1879 Máius 5 én.

Becsülők:

tanú Péter Jakab sk

tanú László István sk

+ Papp Ferencznő szül. Péter Therézia

névirója Tózsér László sk és tanú

Biro János sk völegény

Tózsér Ágnes sk vőleány

1.7.15.

Perefárnális Levél

Felvétetett Satul no községben 1935 év Julius 17 di Egyed Eszter férhesz metetele alkalmával melyet édes Apja és édes Anya Egyed Péter és Burján Julis adnak lenti tárgyának meg nevezet Leu Értékben

Tétel	Tárgyak meg nevezése	Becsérték
1.	egy sifon 1 üveges 2 ágy 1 kanapé egy asztal 4 szék 1 tálal 1 edényfogas	2200Leu
2.	két darab dagasztó tekenyő és egy tőzsölő tekenyő	350
3.	1 laskadeszka és 2 lapító és fonoszék	100
4.	1 derekaj 2 rend hajal	1500
5.	6 párna 4 egy rend hajal	800
	és 2 darab három rend hajal	400
6.	2 darab díszpárna egy rend hajal	300
7.	2 darab paplan egy egylepedővel,	1800
8.	egy garnitúra	975
9.	négy darab csüpkés gyócs lepedő	600
10.	4 darab also lepedő	320
11.	3 szalmazsák	480
12.	10 darab köblös zsák 2 darab kétvékás	550
13.	3 himes abrosz	450
14.	4 viselő abrosz	320
15.	4 gyolcs kendő és 6 gyapot	270
16.	2 himes szalvéta	350
17.	takaró ruha	120

Tétel	Tárgyak meg nevezése	Becsérték
18.	6 darab dörgölő	60
19.	3 darab fűgöny	275
20.	4 falvédő	200
21.	4 tálas csik	100
22.	2 asztal futó	120
23.	2 keredenc terítő 2 kosár terítő 2 torta terítő 2 fakalány tartó 2 fűsütartó	260
24.	5 táca terítő 2 üveges cuk 1 laskasírtó tartó	110
25.	nyóc darab alsó ing	600
26.	6 ingalj	180
27.	5 fehér rokokya	360
28.	egy rend felső ruha szőel szőr	840
29.	egy rend felső ruha drapt	700
30.	egy rend felső ruha fekete selyem	650
31.	egy rend felső ruha vászon	260
32.	egy rend felső ruha parkét	260
33.	egy rend felső ruha piros	260
34.	4 ineplő bluz	400
35.	4 lájbi	330
36.	8 kötény	320
37.	5 fejkendő	450
38.	2 rend viselő ruha bucsi és rokokja	300
39.	1 barna hárászkendő	250
40.	szveter	300
41.	2 pár szárás cipő	500
42.	1 pár félcipő	150
43.	1 pléh lábas 2 liter ár 55 Lé 1 érc lábas 5 literes 63 Léu 1 zománcos mosdótál á75 Leu	193
44.	1 torma reszelő á 18 Leu és 1 tepszi á 25 Leu 1 szerváló tárca á 25 Leu	68
45.	6 evőkanál 10 evővilla 4 kés négy kávé kanál	151

Tétel	Tárgyak meg nevezése	Becsérték
46.	6 porcelán tál	140
47.	1 leves tál 1 sültes tál	120
48.	4 porcelán csúpor	60
49.	1 üveg tál	60
50.	üveg kancsó 6 darab vizes pohár	100
51.	6 boros pohár	30
52.	egy félliteres pálinkás üveg 6 pohárral	65
53.	egy cukor tartó és egy és 1 sótartó üvegből	35
54.	4 virág váza üveg	60
55.	4 mázas cserép fazék és egy tál	50
56.	1 laskasírtó 1 keverő 6 fakalány	40
57.	egy darab négy éves előhasú borjuszó szimental tehény	4800
		29092
Sorszám		Összeg
Áthozatal		26092 Leu
58.	ércfazék új 11 l 170 Leu 1 négy l fazék új 60 Leu 1 lábas új 30 Leu	260
59	mankós fazék á 80 Leu főző pléh zománcoz fazék á 48 Leu lábasok: 20 Leu, 50 Leu, 20 Leu 2 drb leveses kanálja 36 Leu	218
60.	tál leveses zománcoz á 48 Leu 2drb zománcoz bögre, 2drb á 24 Leu	108
61.	1 drb új vasaló 200 Leu 1 drb pléh sajtár á 45 Leu 1 drb szűrő á 15	60
62.	1 drb üveg tál á 80 Leu 6 drb kompótos tányér üveg 1 drb á 10 Leu	140
63.	tortástál üveg 6 tányérral á összes 185 Leu 6 pohár 6 üveg kancsó	275

<i>Tétel</i>	<i>Tárgyak meg nevezése</i>	<i>Becsérték</i>
64.	10 drb porcelán tányér ö. Á 80 Leu 4 kis tányér ö á 20 Leu 8 porcelán bögre á 56 Leu	156
65.	2 drb vizes pohár á 16 Leu 2 boros pohár á 12 Leu 2 pálinkás pohár 6 Leu	34
66.	1 drb sótartó üveg á 10 Leu 1 günyás kosár á 35 Leu	45
67.	1 drb abrosz á 80 Leu 1 köblös zsák á 50 Leu 3 törülköző 90 Leu	220
68.	5 drb takaró ruha á 75 Leu 2 kender szalvéta 60 Leu	135
irva is összesen HUSZONHÉREZER-HÉTSZÁZNEGYVENHÁROM Leu		- - - 27743-

Ezen perefernalisban felvet ingóság mely egy összegben kitesz huszonhatezerkilencvenkét Leut becsérték szerint mely mely az Egyed Eszter Tulajdonát képezi a mai napon hogy átvetem bármikor elismerem melynek elenében két aláírt kezest biztosítok.

K. Satulnou 1935 év Julius 17 dikén

Fodor Lajos kezes

Balási János átvevő

Dénes József kezes

Hogy ezen fent jelzett ingó ságot lelkiismeretesen becsültük bármikor felelőiséget vállalunk érte. Sátul nó 1935 Julius 17 dikén Barta Mozesné becsülő Dénes Józsefné becsülő Dénes József tanú

Megjegyzés: Satul Nou: Homoródújfalú-t jelent. Az akkori állami törvények szerint a helységneveket kötelezően románul kellett írni a hivatalos iratokban. Bár ez magánirat, de hivatalos értéket kívántak adni a román név használatával is. – B. D.

1.7.16.

NÁSZ - HOZOMÁNYA Csorba Juliánnának ifj Benedek Huszár Jánosal egybekelésük alkalmával szülői Csorba György és Ráduly Borbára által adományozott javai az alábbiakban jegyeztetnek fel u. m.:

Sorsz.	A hozomány megnevezése egyenkint	Értéke	
		ftt	kr
Ruhaneműekben			
1.	Négy rend szőr ruha	50	
2.	Egy rend posztó ruha	12	
3.	Egy rend vadmon	7	
4.	Négy rend szőtes ruha	16	50
5.	Két rend karton egy rend szaten	18	
6.	Két alsó szoknya	3	50
7.	Három fehér szoknya három derékal	7	
8.	Egy posztó felsőre	15	
9.	Két posztó derék	14	50
10.	Két nagy posztó kendő	12	
11.	Négy hárász kendő	11	
12.	Tizenkét darab gazmét kendő	11	30
13.	Tizennégy darab változó ing	18	
14.	Két kalap	5	
15.	Két pár cipő	8	60
16.	Hat darab házi kötény	3	50
17.	Egy darab nyakkendő	1	80
18.	Négy pár kesztyű	1	50
19.	Egy darab esőernyő	1	50
20.	Négy pár strimfli	1	40
	<i>egyneműekben</i>		
21.	Négy derékaly két rend hajakal	68	
22.	Tizenöt nagy párna kesseb 2 rend hajal	70	50
23.	Két sifon ágyterítő	6	
24.	Tizenkét alsó lepedő	18	
25.	Két vastag ágy takaró bólti	9	
26.	Két ágyterítő	4	
27.	Egy kötöt ágyterítő	10	
28.	Négy paplan lepedőkel	40	

Sorsz.	A hozomány megnevezése egyenkint	Értéke	
		ftt	kr
29.	Egy házi szőt gyapju lepedő	3	
30.	Négy darab szalmazsák	6	
31.	Egy ponyva	1	60
32.	Harminc darab zsák 24 nagy 6 örlő	17	10
33.	Két posztó tarisznya	2	
34.	Egy szár sing gyapot vászon	15	
35.	Ötven sing gyolcs vászon	7	
36.	Tizenkét gyapot kendő	6	
37.	Tizenkét kender kendő	4	20
Átvitel:	-	506	50
38.	Hat darab törölő kendő		90
Asztalneműekben			
39.	Egy bolti abrosz tizenkét szalvétával	8	
40.	Egy bolti abrosz 6 szalvétával	5	50
41.	Egy házi szőt gyolcs abrosz 12 szalvétával	5	55
42.	Egy piros abrosz 6 szalvétával	2	80
43.	Egy piros és egy kék abrosz 6 szalvétával	6	40
44.	Tíz gyapot abrosz melyből egy hosszú	15	50
45.	Öt kender abrosz melyből egy hosszú	5	50
47.	Egy tuczet kés egy tuczet villa	7	
48.	Egy tuczet kés villa	1	40
49.	Egy tuczet evő kanál	2	
50.	Egy tuczet kávé kanál	1	10
51.	Egy leves merő wgy tej merő kanál	1	10
52.	Egy tuczet porcelán leveses tányér, egy tuczet sültés egy tucztészta, egy leveses csésze, egy szószos csésze egy leveses tál, 1 sültés tál, 1 tészta tál - össz.:	9	50
53.	Üveg neműekben összesítve:	8	49
54.	Két darab pohár tárcza butorneműekben	1	30
55.	Két siffoer	44	

Sorsz.	A hozomány megnevezése egyenkint	Értéke	
		ftt	kr
56.	Egy darab üveges	25	
Átvitel:	-	659	34
57.	Egy diván elejibe való asztal	18	
58.	Egy ebédlő asztal	12	
59.	Két darab divány	40	
60.	Négy darab nád szék	10	
61.	Négy darab bikfa szék	6	
62.	Egy kaszten	13	
63.	Három ágy	13	
64.	Egy kanapé	4	
65.	Két nagy tükör	19	
66.	Egy kisebb tükör	1	
67.	Egy varró gép ollóval	71	
68.	Egy függő lámpa	6	20
69.	Hárompár függöny kiakasztó láncokal	14	50
70.	Egy asztal alávaló szőnyeg	4	
71.	Huszonkét sing szőnyeg	11	
72.	Egy ruha tartó láda	4	
	Konyha edényekben		
74.	Egy mosdó tál	1	20
Átvitel:		915	34
75.	Egy kávé őrölő egy öntővel	2	30
76.	Egy téglázó massina	1	50
77.	Két tejforraló kászró fedőkkel	1	
78.	drb étcz kászró	1	20
79.	pléh kászró	1	20
80.	vas fazék fedőkel	3	50
81.	konyha kés 1 nagy villa		80
82.	réz gyertya tartó	1	
83.	réz mosár	1	50
84.	6drb tál 12 tányéral	1	

Sorsz.	A hozomány megnevezése egyenkint	Értéke	
		frt	kr
85.	1 laskadeszka 5 kisszó	1	50
86.	2 drb teknő, 1 véka, 1 vagdaló	5	10
87.	1 káposztás kád vas abronccsal	5	
88.	1 lugzó kád	2	
89.	1 itató cseber	1	
90.	1 törzsölő cseber	1	
91.	1 kis cseber 2 vizes kártya	1	10
92.	1 tejverő dézsa		40
93.	1 lugzó és egy dagasztó székláb	1	
94.	1 törő, 1 tiló, 1 héhel, 1 pár gereben	2	20
95.	1 osztováta, 1 csörlő kerék, tekerő levél ahányal 1 fonal vető és 1 motola	8	50
96.	1 fátyol, 1 gyakor, 1 félgyakor, 1 gyér szita, 1 rosta	2	40
97.	2 drb ércz üst	2	80
98.	2 kosár		60
99.	1 szárasztó spárga és 1 laskasírtó	1	40
100.	1 kapa, 1 sarló, 1 vas kanál		75
Gabonaneműekben			
101.	2 hl kukoricza	71	
103.	1 hl rozs	3	50
104.	2 hl zab	5	
105.	1 véka paszuly	1	
106.	1 véka kender mag	1	
107.	10 kg here mag	6	
108.	1 szalona 4 sódor	16	
Házi állatokban			
109.	2 db két éves csikó	120	
110.	2 db tulok	72	
111.	1 db tehén	40	
112.	10 db juh	55	
113.	2 db sertés	15	

Sorsz.	A hozomány megnevezése egyenként	Értéke	
		frt	kr
Ingatlanokban			
114.	A Nagy Istvánéből megvásárolt birtok	850	
115.	Az Egres patak melletti kert fele része	300	
116.	Egres patakba búzával bevetett nyolc vékás szántó	130	
117.	Nagy földön egy négy vékás szántó rozssal bévetve	70	
118.	A rétbe egy kaszáló	100	
119.	Sástetőn egy harmadfélvékás föld	50	
120.	Belsőrománlikatyán egy két vékás föld	40	
121.	Kurta pataknál egy hatodfélvékás föld	130	
122.	Gyerkovácsba a futásba 3 boglyára való a bánya felől	60	
Fő összeg:		-3049frt	59kr

Megjegyzés: Benedek Huszár Borbála (Boriska) Benedek Elek nagy székely író lányának, Flóra néninek az unokahúga, 1918-ban végezte a gimnáziumot és az érettségi vizsgán elválták román nyelvből. (Lásd: 21 .sz. jegyzet.) Vigasztalásul a bátyja vásárolt egy írógépet, és arra biztatta Boriskát, hogy tanuljon meg írógépelni, és majd alkalmazni fogja a *Cimboránál* titkárnőnek. 1922–1926-ig sikerrel töltötte be ezt a nemes hívatást a gyermeklapnál. Boriska néni 1980 tájáig Székelyudvarhelyen lakott. Itt adományozta a nála található értékes családi okiratot Szócs Lajos korondi tanítónak, akiben hűséges Benedek Elek tanítványt ismert meg. (Gyászjelentés: özv. Benedek Huszár Borbála életének 93. évében 1997. február 9-én csendesen elhunyt.)

A Nász-hozomány levélből hiányzó dátumozást is a család még élő tagjai következtették ki: 1987. április.

A Nász-hozománya c. iratban szereplő ifj. Benedek Huszár János az író Benedek Elek testvéröccsének, Gábornak (sz. 1843.) állami anyakönyvvezető, körjegyzőnek a fia, aki született 1864-ben, lásd: PÁLMAY József: *Udvarhely vármegye nemes családjai* (Székelyudvarhely, 1900) szerint (30. old. II. tábla) és LENGYEL József: *Benedek Elek Emlékkönyve* (Szerkesztette: Lengyel László (Móra Ferenc Könyvkiadó, 1990. 9.) is megerősíti Gábort az író testvéreinek sorában. Benedek Huszár Borbálát nem tudtam azonosítani, mert az említett Pálmay a családfát csak 1900-ig, a könyv megjelenésének évéig vezette. – B. D. 1.7.17.

Inventárium

Csik Madarasi Bőjte István hajadon lányának Rózáliának minden névvel nevezendő perefernumba számlált javainak össze írása az alább következők u. m.

Folyó Szám	ó. é.	Darab	Bets ár	
			frt.	krj.
Nevezetesen				
1.	Vagyon láda zárostol	2	4	66
2.	festet pad	2	5	
3.	festet asztal	1	4	66
4.	hosszu bunda	1	27	
5.	fekete zeke	1	6	
6.	Cserge	4	26	
7.	Festékes	1	6	
8.	Derekaj héjastol	2	14	
9.	Vánkos két rend hé	13	24	
10.	Pokrotz	2	14	
11.	Agy takaro magok szötte	1	2	
12.	Ágyra valo lepedő	5	5	33
13.	Szoknya bolti és maga szötte	5	18	
14.	Rokoja	6	18	
15.	Elő ruha	8	18	
17.	Lájbí	5	6	66
18.	Ujos	2	3	
19.	Kurti	4	12	
20.	Bunda ujjostol	3	8	
21.	Ing ujjostol	8	8	
22.	Gyolts Ing	6	7	
23.	Csizma párjá	3	6	66
24.	Abrosz	6	8	
25.	Rudra valo lepedő	6	12	
26.	Kendező kendő és takargato	16	5	50
27.	Kendő szeg és fogas	2	-	90

Folyó Szám	ó. é.	Darab	Bets ár	
			frt.	krj.
<i>Nevezetesen</i>				
28.	Karos szék	2	1	33
29.	Gyertya tarto	1	-	17
30.	Torma reszelő	1	-	15
31.	Tőke gyertya	1	1	
32.	Küpu méh	2	12	
33.	Búza aszalo	1	1	
34.	Egy három éves diszke tehén	1	40	
35.	éves borju	1	13	33
36.	fűjas juhok 2. és 1 bárán	3	15	

Egy darab kaszáló tekergeszo nevezetű helyen amely megterem egy szekér szénát, a z Antal János árvája és Balázs István kaszálóik szomszédságaik között.

... 25

Langba egy szekér derék szénát termő hely a Böjte Péter maradvái és Dánfalva község Legelője szomszédságaik között. ... 10

Őszvesen: 398 frt 68krj

Hogy a tul és fent irt felvétel alol irtak által vétetett fel és becsültetett legyen meg annak valóságáról hivatalosan bizonyitunk. - Csik Madarason Január 17-én 1869.

(Aláírók:) Bogács Imre Ágoston és Juhász Ignácz, Csáki János jegyző

Megjegyzés:: Pál-Antal Sándor tudományos kutató találta meg Bogács Imrénél Csikmadarason, 578. sz., a perefernum apai nagyanyjáé volt, ma is birtokában van az eredeti. - B. D.

1.7.18.

Inventárium

Csik Madarasi Ványolos István és neje Süket Juliánna hajadon leányok Erzsébet minden ingo és ingatlan vagyona ösze írása

Sor szám	Darab szám	Tárgyak megnevezése	Pénzösszeg	
			L	b
1.	2	Ágy	1000	
2.	2	Kanapés pad	1000	

Sor szám	Darab szám	Tárgyak megnevezése	Pénzösszeg	
			L	b
3.	1	Asztal	500	
4.	2	Karos szék	300	
5.	1	Kasztenos láda	800	
6.	1	Üveges	1200	
7.	1	Sütő tekenyő	200	
8.	1	Törzsölő tekenyő	100	
9.	1	Mosogato cseber	100	
10.	11	Főrevalo kendő	2200	
11	4	Hárász kendő	2000	
12.	12 rend	Ruha	8400	
13.	2 rend	Kosztüm	3000	
14.	1 dr	Téli Kabát	1700	
15.	1 dr	Hoszu Kabát	600	
16.	1 dr	Nagy Kendő	500	
17.	12 dr	Ing	1200	
18.	1 pár	Csizma	750	
19.	4 dr	Kötény	400	
20.	3 pár	Czipő	1700	
21.	7 dr	Abrosz	1400	
22.	12 „	Törülköző Kendő	720	
23.	4 „	Szelvét	280	
24.	2 „	Kasra valo Szelvét	300	
26.	2 „	Asztalfuto kicsi	100	
27.	9.”	Fövánkos két huzattal	4500	
28.	3 „	Fövánkos kicsi	150	
29.	2 „	Derékaj 1 huzattal	2600	
30.	2 „	Cserge	2000	
31.	1 „	Ványolt pokrocz	500	
32.	1 „	Festett pokrocz	500	
33.	5 „	Ágyterítő	2000	
34.	5 „	Also lepedő	1000	

Sor szám	Darab szám	Tárgyak megnevezése	Pénzösszeg	
			L	b
35.	2 „	Szalma zsák	300	
36.	8 „	Zsák 2 kicsi 6 nagy	700	
37.	1 „	Búza szárasztó	100	
38.	2 „	Falvédő	500	
39.	3 „	Ablakravalo függöny	400	
40.		Konyha felszerelés	1000	
41.	12 „	Kalán evő	90	
42.	12 „	Kávés kanál	48	
43.	12 „	Villa	120	
44.	12 „	Kés	170	
45.	1 dr	fűgő lámpa	500	
46.	1 „	kávé örlő	180	
47.	1 „	vasalo	160	
48.	1 „	mozsdó tál	110	
49.	1 „	varó gép	8000	
50.	1 „	réz mozsár	200	
51.	1darab	3 vékás föld a Vágás dűlőben Lörincz Dénes és Kedves János szomszédságában	7000	
52.	1 dr	Kaszáló 2 szekér szénát termő Ködkertiben Juhász Péter és Imre Dénes szomszédságában	1400	
53.	1 dr	4 éves unötino	6000	
Összesen			76778	

Hogy a tul és fen irot ingok és ingatlanok általunk az alul irotak átal felvételek és le becsültetek a melyet tiszta lélek ismeretünk szerint tetünk a mit szükség esetén hitünkkel is igazolunk.

Kelt Madaras 1929 Oktober 5

Tanuk

Ványolos István és név iroja Juhász Dénes

Juhász Dénes Süket Juliána

Bogács Gergely, Bogács Erzsébet

Adományozók

Bogács Tamás, Ványolos Erzsi

Köszönetel fogadjuk

Megjegyzés: Csíkmadarasi Bogács Imre édesanyjának hozománylevele. Pál-Antal Sándor szíves közlése után. – B. D.

1.7.19.

Hozomány levél

Mely létre jött Göröcsfalván Kosa Ignác házánál, leánya Teréz férjhez menetele alkalmával fel vett javairól

Sor szám	dr.		Érték leibe
1.	1	Szoba butor háló	4500
2.	1	Konyha butor és sezlon	2000
3.	1	Kasznika varro gép	2600
4.	1	dupla derékaly 1dr dunha	1000
5.	2	Paplan 1 pökroc	1175
6.	6	nagy párna, kicsi 2, dr 8 dr dísz párna	1250
7.	3	garnitúra 1dr sezlon terítő 2 falvédő	950
8.	3	fűggöny 2 paplan huzat 1derékaly 2 dunha	1300
9.	18	párna huzat, 6 dr kicsi, 12 dr lepedő	2250
10.	16	abrosz 18 dr szalvéta 1 konyha garnitúra	1800
11.	30	törülköző 14 konyha törölő 18 dr kézi munka	2465
12.	30	Csipke kézimunka 6 dr kötény	620
13.	13 dr.	kombiné 2 dr alsó szoknya 5 dr melltarto	730
14.	7 dr	háló ing 20 dr bugyogo 24 dr zsebkendő	600
15.	13 dr	fejkendő 6 dr fali kép 7 dr zsák	1100
16.	3 dr	Téli kabát 2 dr tavaszi 1 rend ruha	4150
17.	5 dr	szveter 2 kosztum 9 rend szövet ruha	3950
18.	11 dr	nyári ruha 1 tergál szoknya 8 puluvert	2700
19.	1 dr	esernyő, 7 pár félcipő 1 pár csiz	1620
20.	3 pár	kesztyű, 2 dr imakönyv és fészület	190
21.	2 dr	utazóbörönd 1 dr kézi táska	400
22.	44 m	szőnyeg, 1 dr kosár	680
Végösszeg:			- 38 030

A fenti javak becsületesen lettek felvéve és értékelve, amelyet aláírásunkkal bizonyítottunk. Göröcsfalva 1967. XI. 29-én.

Adományozók

Kósa Ignác, Bogács Imre

Kosa Ignácné

Átvevők, Tanúk

Bálint Jakab, Szócs János,

Szócs Jánosné

Kósa Teréz

Csiszér Árpádné,

Megjegyzés: Csikmadarasi Bogács Imre feleségének hozománylevele, Pál-Antal Sándor juttatta el hozzánk a másolatot. – B. D.

1.7.20.

LELTÁR

Azon ingo és ingatlan vagyonokról, amelyet Hidro István és neje, Gizella nevű leányoknak férjhez menése alkalmával adnak, amelyeket magával visz az Antal Sándor lakására.

	Db.	Tárgyak megnevezése	becsérték lei bani
1.	6 dr.	párna két huzattal	2400
2.	2	** derekaj	1600
3.	2	cserge	1600
4.	2	paplan egy huzattal	2800
5.	2	ványolatlan pokróc	900
6.	2	ágy terítő	500
7.	1	ágyi garnitúra	1400
8.	8	alsó lepedő	1000
9.	3	szalma zsákok	150
10.	10	zsákok	500
11.	8	abroszok	1600
12.	14	szarvéták	350
13.	12	törülköző	600
14.	18	ingek	1440
15.	6	bugyigo	300
16.	15 sing	ház földrongy	300
17.	12 rend	ruha	6100

	Db.	Tárgyak megnevezése	becsérték lei bani
18.	1	hoszu kabát	2000
19.	2	kabátok	1000
20.	8	fejkendők	800
21.	2	hárász kendő	500
22.	2	alsó szoknya	150
23.	12	töbféle kézimunka	500
24.	1 pár	csizma	800
25.	1 pár	félcipő	500
26.	1 pár	hócipő	350
27.	1 pár	bokacipő	500
28.	6	* * függöny	350
29.	2	ágyak	800
30.	1	sifon	800
31.	1	tükör álvány 2dr. éjeli szekrény	2300
32.	1	utazó kosár	100
33.	3	marha: 2 három éves ökrök, 1 tehén	15 000
34.	1	kávés készlet	400
35.	1	húsdaráló	220
36.	12	tángyérok	360
	Összesen:		- 50 970 lei

Ingatlan vagyonok

37.	A Keleti fordulóban Lőke düllőben egy négy vékás szántó föld az Antal Ferenc szomszédságában.
38.	A Lőke düllőben egy szekér szénát termő kaszáló a Gidró Ignáncz szomszédságában.
39.	Madicsa düllőben egy szekér szénát termő kaszáló a Miklos Dimén szomszédságában.
40.	Madicsa düllőben egy szekér szénát termő kaszáló Mihály Gergely szomszédságában.
41.	Bakacs düllőben hat vékás szántó a Farkas István szomszédságában.

A fõnt felsorolt ingo és ingatlan dolgot adám leányomnak Gizellának azon szándékkal, hogy azokat sértetlenül használhatja. –

Elõtünk: olvashatatlan aláírás

Antal Albert (a Leltár kaligráfiájával azonos) aláírás

Megjegyzések: 1. Páll Antal Sándor az édesanyja hozománylevelének keltezését 1937-re teszi. Ezúton köszönöm a másolat szíves rendelkezésemre bocsátását.

2. * a szám betűvel is * drb – helyeit kihagytam – B. D.)

1.7.21.

Perefernumlevél

Mely fölvétetett Csikcsekefalvi Páll Dávid házánál leánya Páll Anna férjhez menetele alkalmával, amit elvisz az apai háztól ingó és ingatlan vagyonokban.

Sor szám	A tárgy megnevezése	Érték		Jegyzet
		P.	fill	
1.	Egy drb ovális asztal			
2.	két (továbbiakban számmal) ágy			
3.	2 éjeli szekrény			
4.	2 ruha szekrény			
5.	1 toalett (tükör)			
6.	1 sezlony			
7.	4 szék ----- összesen -----	800	-	
8.	1 asztal (konyha)			
9.	1 kredencz			
10.	1 mosogató szekrény			
11.	4 szék 2 függöny ráma			
12.	1 mosó teknő, 1 laskadeszka siritóvel			
	összesen: -----	250	-	
13.	1 varó gép, karikahajós	200	-	
14.	2 paplan 2 rend huzattal	200	-	
15.	1 piros cserge és 1 pokrócz	150	-	
16.	2 derekalj huzattal	160	-	
17.	2 szalma zsák	20	-	
18.	6 nagy párna három rend huzattal	-	-	

Sor szám	A tárgy megnevezése	Érték		Jegyzet
		P.	fill	
19.	3 kicsi párna két rend huzattal	300	-	
20.	3 ágy terítő festékes	300	-	
21.	8 alsó lepedő	160	-	
22.	törülküző	80	-	
25.	áthozat			
26.	5 drb abrosz 18 drb szalvéta	375	-	
27.	8 edény törölő	30	-	
28.	6 konyha kötény	20	-	
29.	1 konyha kézi munka garnitúra	40	-	
30.	2 függöny drapériával	80	-	
31.	2 falvédő székely varotas	30	-	
32.	24 zsák	100	-	
33.	2 vég szőnyeg	500	-	
34.	18 drb női ingek	150	-	
35.	2 női kabát	180	-	
36.	1 kosztüm ruha	100	-	
37.	6 szövet ruha	300	-	
38.	6 nyári ruha	180	-	
39.	5 pár cipő	100	-	
40.	3 pár harisnya és 3 pár kesztyű	20	-	
41.	1 drb függő és egy asztali lámpa	20	-	szám lett
42.	12 porcelán tányér	15	-	elhozva
43.	1 porcelán tál, egy sültés tál	6	-	
44.	2 tésztás tál 12 drb tányérral	10	-	
45.	1 drb boros és 1 pálinkás készlet	22	-	
46.	6 tejes kávé csésze	7	-	
47.	1 zsiros bödön	16	-	
48.	1 vízes veder	12	-	
49.	3 zománcos pléh tál 3 drb tányér	20	-	
50.	1 lábos, 1 főző fazék zsírfogós			
51.	1 palacsinta sütő és 1 tölcsér	25	-	

Sor szám	A tárgy megnevezése	Érték		Jegyzet
		P.	fill	
52.	1 pityóka nyomó, tálca, habverő, huspotyoló	15	-	
53.	6 evő kanál, 1 merítő, 2 konyhakés	5	-	
54.	átvitel 55. áthozat			
56.	1 drb mosó fazék, mosogató tál 2 kalács sütő, 1 szűrőszita	35	-	
57.	6 kenyeres kosár, 2 drb ruhás kosár, 1 ruha szárító spárga	20	-	
58.	1 tinó két éves	250	-	
59.	1 egy és fél éves sertés, hizott	250	-	
60.	2 juh	30	-	
61.	2 zsák búza, 1 zsák rozs, 1 zsák zab, 4 zsák pityóka Nyírszeg dűlőjében Kozán Imre szomszédságában 2 és fél vékás	500	-	
62.	Borvíznél Keresztes Gyula szomszédságában két és fél vékás	500	-	
63.	Nagy gödöre menő Nagy Antal szomszédságában egy vékás	100	-	
64.	Nyírség útján kívül való két vékás megyes árban	200	-	
65.	Veress dűlőjében Mátyás Gyula szomszédságában egészben kaszáló réti	300	-	
66.	Petek dűlőben Tamás Imre szomszédságában egy darab 8 vékás föld	1600	-	
67.	Ugyan abban a dűlőben Szócs Sándor szomszédságában egészben kaszáló réti	150	-	
68.	Ugyancsak Veres dűlőben Miklós István Ambrus szomszédságában	250	-	
69.	Erdei kaszáló Szetye ddűlőben Miklósi József szomszédságában egészben	250	-	
ÖSSZESEN:		9173 Pengő		

Mivel több föl irni való nincs ezen perefernumlevél lezárattott, és annak valódi-
ságát és értékét az alol irottak saját nevük alá írásával szükség eseén is igazolják.

1941 Nov. 20 án Csikcsekefalva

Tanuk:

Vitéz Vitós István
 Sass B Dávid
 Sass B Dávidné
 Vitos István-né

Páll Dávid
 Páll Dávidné
 Miklós István
 Páll Anna

1.7.22.

Perefernális levél

Amely felvétellett Csikcsekefalván Részeg József és Péter Apollonia házánál Részeg Rozália Lötényi Ferenczhez valo férhez menetele alkalmával minden nemü ingo és ingatlannal együt név szerinti és darab szerinti megjegyzéssel a mai ár viszonyanak megfelelő alapján

Tárgymegnevezés		Érték lejben
1.	2 darab Kredencz	
2.	2 Rua szekrény	
3.	2 Ágy	
4.	2 éjeli szekrény	
5.	1 szoba és egy konyha asztal összesen 2 drb	
6.	1 drb Toalet tükörrel	
7.	4 drb Szoba és 4 drb konyha szék összesen 8 drb	
8.	1 drb mosdoasztal 1 vizszék	
9.	3 drb függönyráma Öszesen: -----	3.000.000
10.	2 drb szalmazsák	400.000
11.	2 drb derekalj töltve hu	600.000
12.	1 drb gya	150.000
13.	2 drb gyapj	600.000
14.	1 drb paplan huzattal	300.000
15.	9 drb nagy párna 2 huzattal darabonkin	250.000
16.	2 drb kicsike párna huzattal	50.000
17.	1 drb diszpárna	200.000
18.	4 drb diszpárna kiseb	200.000
19.	1 rend gyári garnitura	500.000
20.	1 rend gyapju garnitura	1 000.000

<i>Tárgymegnevezés</i>		<i>Érték lejben</i>
21.	1 drb Sezlon terítettével	600.000
22.	3 drb gyolcs lepedő	600.000
23.	10 drb kender lepedő	1 000.000
24.	9 drb gyolcs törülköző	900.000
25.	12 drb Törülköző kender	600.000
26.	4 drb konyha kötény	200.000
27.	9 drb gyolcs 3 drb színes abrosz	3 600.000
28.	7 drb viselő abrosz	1 050.000
29.	12 drb konyha törlő	300.000
30.	12 drb takaró ruha	300.000
31.	18 drb szelvét eből 2 színes	540.000
32.	8 drb férfing	1 200.000
33.	4 drb lábravalo	400.000
34.	14 drb női ing	1 400.000
35.	26 drb kézimunka	300.000
36.	3 drb kézimunka gyapju	300.000
37.	16 drrrb zsebkendő	200.000
38.	28 drb zsák	2 800.000
39.	1 drb magvető átalvető 1 ponyva	400.000
40.	3 drb poszto tarisznya	150.000
41.	2 drb és 1 drb háilag készült függöny	850.000
42.	1 vég gyapju és 1 vég kender szőnyeg	400.000
43.	5 drb női szövet ruha	2 000.000
44.	9 nyári ruha	1 800.000
45.	1 téli ésd tavaszi kabát	800.000
46.	1 ujas bunda	100.000
47.	1 fekete hárászkenő	300.000
48.	2 cveter	200.000
49.	6 fejkendő	900.000
50.	2 kötén	100.000
51.	1 pár csizma 1 boka cipő 3 pár félcipő	1.500.000
52.	3 pár harisnya	180.000

Tárgymegnevezés		Érték lejben
53.	1 rend ebédlő készlet	1.000.000
54.	1 fekete kávé készlet	200.000
55.	1 tejeskávé készlet	200.000
56.	6 drb porcelán tál	60.000
57.	2 leveses tál porcelán	300.000
58.	1 sültés tál porcelán	150.000
59.	1 rend vizes készlet 6 pohárral	50.000
60.	1 boros készlet 6 pohárral	50.000
61.	1 rend pálinkás készlet 12 drb pohárral	100.000
62.	2 vizes pohár 6 drb bor 6 drb nikelezet tárcá	70.000
63.	1 kompotos készlet 6 tányérral	50.000
64.	1 drb tortás tál	50.000
65.	1 drb hus őrölő	200.000
66.	1 réz mozsár	50.000
67.	1 gyertya tartó	50.000
68.	1 vasaló	30.000
69.	12 kés 12 villa 12 kanál 2 drb levesmerő	190.000
70.	1 tészta szedő 1 drb reszelő	40.000
71.	3 mázas fazék 1 fedő 7 drb mázas lábas	300.000
72.	2 mosogató tál cin 1 ruha főző fazék 1 veder cin	200.000
73.	1 mozsdotál bléken 1 palacsinta sütő 1 tészta szűrő	100.000
74.	1 kis fazék zsirnyomó	40.000
75.	4 fonot kas	150.000
76.	3 kis tekenyő 1 paszirozo 1 restás szita	100.000
77.	1 osztováta teljesen, 1 tilo, 1 vonogáló gerben, 1 léhel 1 vető fa 1 csörlő kerék, 1 tekerő levél 1 Lánka	400.000
78.	1 törzsölő tekenyő 1 moso pad 1 sujok	40.000
79.	2 zsák rozs	320.000
80.	2 drb két éves tehén egy hozza ment	3 000.000
81.	3 drb fiaző számbeli juh egy juhval f fatik ment	180.000
82.	1 drb három hónapos ártán südő sertés	400.000

<i>Tárgymegnevezés</i>		<i>Érték lejben</i>
83.	1 drb szánto patkos láljában 5 vékás területü	
84.	1 drb szánto megyevápája 4 vékás területü terményel együt	900.000
85.	1 drb forgos kaszáló sárkutban 2 vékás	
86.	1 drb forgos kaszáló kotormányi rész 3 vékás	400.000
	ÖSSZESEN:	56.540.000

Azaz irva is ötvenhatmillioötszáznegyvenezer lej. Ezen ingo és ingatlanok haszonélvezetileg adatnak át, ugy szintén az ingóság is. Ezen leltárban feltüntetett értékeket a legjobb belátásunk alapján becsültük, amelyért hitteles elegettesünk szükség esetén.

Mindezek után elfogadtatot és saját kezüleg aláíratot.

Kelt Csikcsekefalva 1946 Julius 10 én.

Tanuk

Dánél István
Keresztes Erzsábet
Vitos Gábor
Potyó Vilma

Részegh József
Potyo Apollonija
Sútény Ignác
Részegh Rozsika

Megjegyzés: Sajátkezü aláírások. Az eredeti kéziratról készült fénymásolatot Burus János csikszeredai tanár szíves közlésének köszönhetem. – B. D.

1.7.23.

LELTÁR

Azon ingóságokról melyek Baricz Ilona férjhez menetelekor kapott illetve s. tulajdonát képezi.

1.	2. drb.	Ruhásszekrény	
2.	2...	Ágy	
3.	2...	jeli szekrény	
4.	1..	Asztal	1.000.000 lei
5.	1. .	női varógép	1.000.000
6.	12. rend	ünneplő ruha (á/ 300.000 lei)	3.600.000
7.	3. r.	kosztum (á/ 500.000 lei)	1.500.000
8.	2. r.	viselő ruha (á/ 100.000 lei)	200.000
9.	4drb.	ünnepi fejkendő (á/ 50.000 lei)	200.000
10.	6	női ing (á/ 100.000 lei)	600.000

11.	2.	<i>háló ing (á/ 100.000 lei)</i>	200.000
12.	1.	<i>alsó szoknya</i>	100.000
13.	2.	<i>téli kabát (hosszú) (á/ 500.000 lei)</i>	1.000.000
14.	2 pár	<i>női félcipő (á/ 200.000 lei)</i>	400.000
15.	1	<i>női félcipő</i>	200.000
16.	6 drb	<i>abrosz (á/ 500.000 lei)</i>	3.000.000
17.	1 drb	<i>abrosz tizenkétszemélyes</i>	1.000.000
18.	12	<i>szalvéta (asztali) (á/ 10.000 lei)</i>	120.000
19.	6	<i>kenyér szalvéta (á/ 20.0000 lei)</i>	120.000
20.	4	<i>szalvéta damaszt (á/ 30.000 lei)</i>	120.000
21.	30 drb	<i>kézimunka</i>	1.000.000
22.	11	<i>kézimunka (nagyobb)</i>	500.000
23.	6	<i>párna (á/ 150.000 lei)</i>	900.000
24.	8	<i>párnahuzat (á/ 150.000 lei)</i>	1.200.000
25.	1	<i>derékalj huzattal (á/ 500.000 lei)</i>	500.000
26.	2	<i>szalmazsák</i>	200.000
27.	6	<i>alsólepedő (á/ 200.000)</i>	1.200.000
28.	1	<i>garnitur (gyapju)</i>	1.000.000
29.	1	<i>garnitur (kötött)</i>	500.000
30.	1	<i>garnitur (butorhuzat)</i>	500.000
31.	2	<i>paplanhuzat (á/ 600.000)</i>	1.200.000
32.	1	<i>gyapju lepedő</i>	600.000
33.	3	<i>diszpárna</i>	200.000
34.	12	<i>törülköző kendő (á/ 500.000)</i>	600.000
35.	8	<i>zsák (á/ 30.0000)</i>	240.000
36.	28 méter	<i>szőnyeg (padlás) (á/ 10.000)</i>	28 000
37.	6	<i>konyhakendő (á/ 10.000)</i>	60.000
38.	11	<i>zománcos edény</i>	250.000
39.	1	<i>mákdaráló</i>	16 000
40.	1	<i>óramérleg</i>	30.000
41.	1	<i>pleh tortasütő</i>	5 000
42.	2	<i>porcelán sültés tál</i>	40.000
43.	12	<i>lapos porcelán tányér</i>	120.000

44.	1	üveg tésztás készlet	50.000
45.	6	vizes pohár	12 000
46.	6	boros pohár	6 000
47.	6	pálinkás pohár	6 000
48.	2 drb	kávés csésze (pörcelán)	10.000
49.	1	török kávés készlet	40.000
50.	4	ugorkás üveg	10.000
51.	4	dunsztos üveg	10.000

Ezen leltár 1-51 tételig a mi jelenlétünkben lett felvéve.

Kelt Gyergyóalfalu 1946 július 22-én

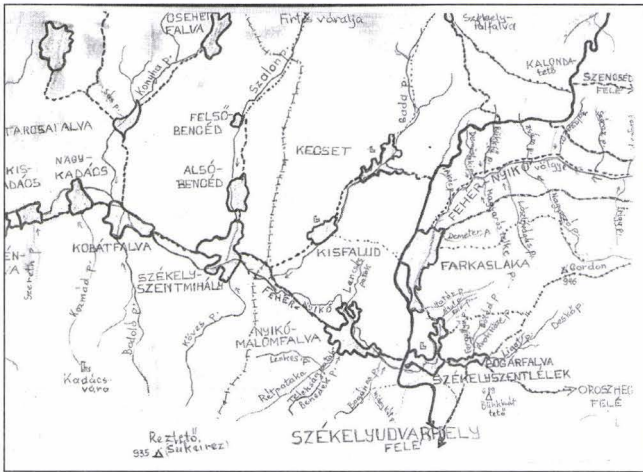
Tanuk:

- 1. Lackó János*
- 2. Ambrus István*
körjegyző

Átvevők:

Szente Gyula
Baricz Ilona

BALÁZSI Dénes, ny. tanár, néprajzkutató
Székelylengyelfalva 147. sz., Hargita megye
Tel: 0266-248.312

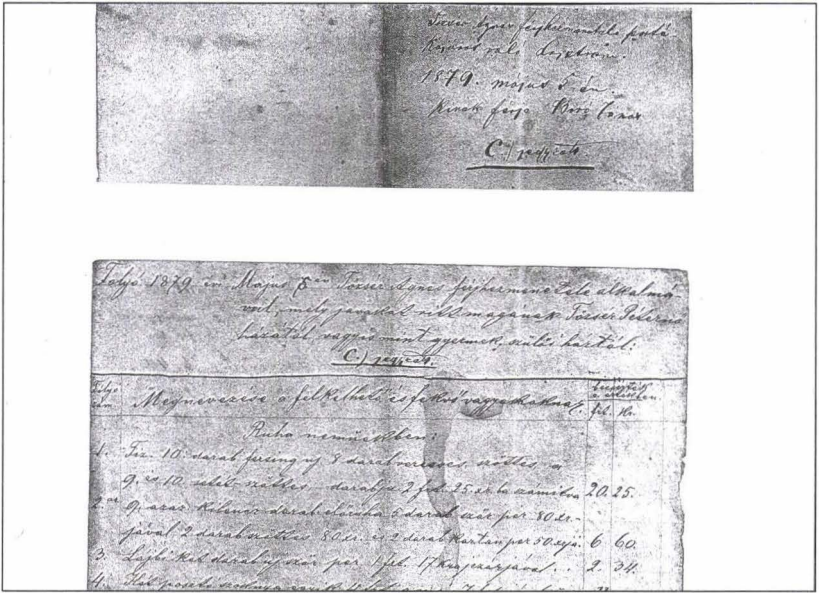
1. ábra. A Nyikó mente térképe

1955. június 4-én kelet felé a Székelyújvárhelyi és neje, Tamás József ömlesztett ábról készült másolatok alapján készült. A nyikói víznyelvének meggye feleke, hogy a nyikói állatadnak, az meg becsülte és az állatokat elismerve, az állat-egységnek meg, melyet az állatadnak az állatadnak.

	becsült	szám	ár
Egy nagy egy, koronán egy	16	40	
Egy nagy egy, két koronán	20		
Két darab két koronán	20		
Egy nagy egy, két koronán	4		
Két nagy egy, két koronán	4		
Két darab két koronán	3	50	
Két darab két koronán	1	40	
Két darab két koronán	2	40	
Két darab két koronán	2		
Egy nagy egy, két koronán	1	20	
Két nagy egy, két koronán	1		
Két darab két koronán		60	
Két darab két koronán	10		
Egy nagy egy, két koronán	2	50	
Két darab két koronán	8		
Két darab két koronán	8		
Egy nagy egy, két koronán	4		
Két darab két koronán	5		
			60

1955. június 4-én kelet felé a Székelyújvárhelyi és neje, Tamás József ömlesztett ábról készült másolatok alapján készült. A nyikói víznyelvének meggye feleke, hogy a nyikói állatadnak, az meg becsülte és az állatokat elismerve, az állat-egységnek meg, melyet az állatadnak az állatadnak.

2. ábra. „Imre Mária megyen férjhez”

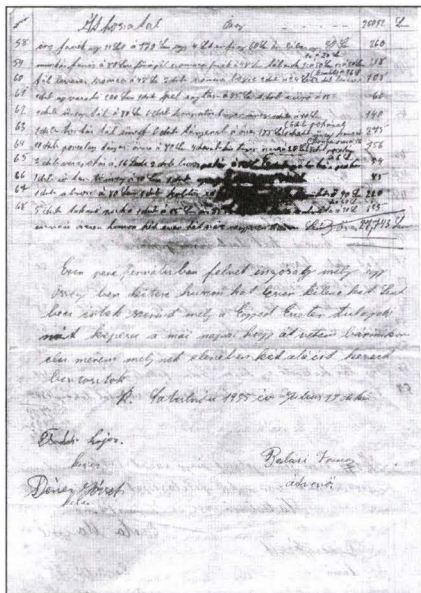
3. ábra. Tőzsér Ágnes férjhezmeneteli lajstroma

Perefernáliás Levél

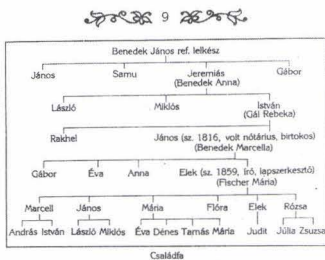
Feliratok: Határoztam károsítani 1775. év július 4. napján
Egyed Ester férjhezmeneteli lajstromát melyet
Ester Ágnes és Ester Ágnes...
Tőzsér Ágnes...
Ester Ágnes...

Item	Price
1. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
2. 11. spassz...	6. 60.
3. Lajster...	2. 24.
4. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
5. 10. székely...	20. 25.
6. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
7. 10. székely...	20. 25.
8. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
9. 10. székely...	20. 25.
10. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
11. 10. székely...	20. 25.
12. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
13. 10. székely...	20. 25.
14. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
15. 10. székely...	20. 25.
16. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
17. 10. székely...	20. 25.
18. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
19. 10. székely...	20. 25.
20. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
21. 10. székely...	20. 25.
22. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
23. 10. székely...	20. 25.
24. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
25. 10. székely...	20. 25.
26. Tőzsér 10. darab...	20. 25.
27. 10. székely...	20. 25.

4. ábra. Egyed Eszter perefernáliás levele 1.

5. ábra. Egyed Eszter peréjermális levele 2.

csupán kardot és karabélyt adott a király. Ha háború nem volt, egyfolytában nem kellett hosszú ideig katonáskodni, csak néhány hetet esztendőnként, de mindig kézen kellett állani: hátba jó a parancsolat, volástin pecsét alatt.

– A harmadik rendbe kik tartoztak, nagypó? –
 – A harmadik rendbe a púdzárútsók a gyalogkatonas sárvételek tartoztak. Ezek voltak a szegényebb rend sárvételek, kik nem adhattak lovat az ember alá. A harmadik rend után jöttek a jobbágyok. Ezeket az én időmben költelték katonának. Akkor énekeltek ezt a nótát: Elmennek én katonának, / Csak költéssel ne fogynak, / Hej, de kinek volna kedve / Gyönyögtelre erőltetve?

„Az én legfrább ősiom – folytatja Benedek Elek –, Orbán úkapó, primorásigony kezdte Mátyás király korában, de nem sok nemzedék örökölte a primorásigont: a családcsórárt már príripulpa Benedek fiúk onták vörüket. Apai Miklós uram, Erdély boros kedvő fejédelme, írtott ugyan egy akkorbeli ősiomnak kutyabőrös levelet, de az szörin-szállán elhűt, s Mária Terézia óta, aki simogatót kezével az ügyis katonáskodó kedvő sárvétele nemet vállára kényaszert a legvett, teljes szék esztendőig számenlen nyomozták nagypódsé. Apai uram levelet, hogy a vagonpódsztó, lötséges katonaság terhe alól megszabaduljanak. De nagypóds már rég

por és hamu volának, amikor előkerült a kutyabőr (szászok huszár a címer) – egy messze vidékre távolodott Benedek, s annak maradvái útké rajta, mígpmen ennek az ágának magya szakadt, s ennek utolsó magtalan fia elhozta nekem, mondván: – Imé, őcsám, itt a nemeslelvünk. Átadom néked, mint famillánk legdicsőbb fiának, örök kegyelettel.

35 arcot vágtam a virárlan ajándékoz, ötem esztendővel 48 után. Nem számítottam meg a jó éreget, gondolván, de nem mondván: „Most már fűtne lehetem. Hotta volna el az úkapód az én úkapómnak: mi tenger költéséből, bajcsódsztóól, mi nehéz terhekölő váltotta volna meg öket?”
 A nemeslelvülettel fölkebe zártam, édesapámnak soha meg nem mutattam. Akkor már nyolcvanhárom esztendő volt édesapám. Hadd higgye haláláig, hogy a nemeslelvé elveszett. Hogy szerencsétlenség, s nem egy vérüköböl való vér lelkesmeretesége...”

Benedek Huszár István, Benedek Elek apai nagypóds je tudta levtszázórtani nemeslelvület elvő rokonait arról, hogy hol van a győri csatamező, ahol először megütsözött a franciákkól, sem a francia fölöl, ahol másócsószórt ment néli Napóleonnak, sem a huszónnygy kinos és keserves katonavöröl.

6. ábra. A Benedek familia családfája

Nászhozomány

*Csorbá Juliannának és Péternek házias
Jánosról egybeállítását a háziasnál azután Csorbá
György és Péterrel Péterrel által azután
szóló szóra az alábbiakban: egybeállítását két szóra*

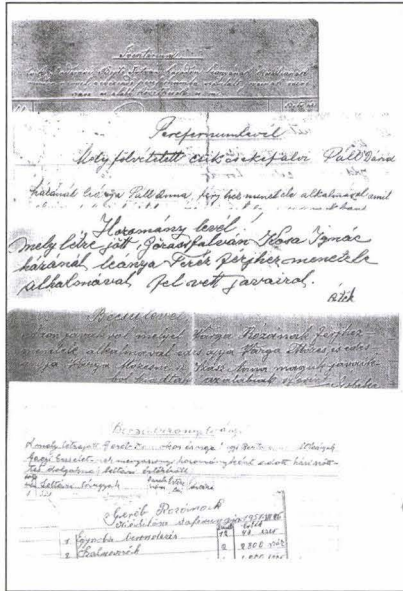
№	Nászhozomány megnevezése egybeállítás	Arany	Érték
<i>Ruházatok</i>			
1	Egy ruha az anyának	50	
2	Egy ruha az anyának	12	
3	Egy ruha az anyának	7	
4	Egy ruha az anyának	10 50	
5	Hét ruha az anyának, egy ruha az anyának	15	
6	Hét ruha az anyának	3 50	
7	Három felöltő ruhát a háziasnak	7	
8	Egy ruha az anyának	13	
9	Hét ruha az anyának	14 50	
10	Hét ruha az anyának	12	
11	Hét ruha az anyának	11	
12	Hét ruha az anyának	15 50	
13	Hét ruha az anyának	11	
14	Hét ruha az anyának	5	
15	Hét ruha az anyának	4 50	
16	Hét ruha az anyának	3 50	

Mélt.

7. ábra. Csorbá Julianna nászhozomány-levele 1.

№	Nászhozomány megnevezése egybeállítás	Arany	Érték
<i>Ruházatok</i>			
116	Egy felöltő ruhát a háziasnak	10	
117	Hét ruha az anyának	100	
118	Hét ruha az anyának	50	
119	Hét ruha az anyának	50	
120	Hét ruha az anyának	110	
121	Hét ruha az anyának	100	
<i>Érték</i>			
		200	3000
<p style="text-align: center;"><i>Aláírások</i></p> <p style="text-align: center;"> <i>Péternek</i> <i>Csorbá Julianna</i> <i>Jánosnak</i> <i>néni</i> <i>György</i> <i>Csorbá György</i> </p> <p style="text-align: center;">1837. évi</p>			

8. ábra. Csorbá Julianna nászhozomány-levele 2.

9. ábra. Kósa Teréz perefernum-levele

10. ábra. Hozományos (pad)láda

11. ábra. Tulipánosládá-motívum

12. ábra. Tulipánosládá, 1847

BERECZKI ORBÁN ZSELYKE

A SZATMÁR MEGYEI NÉPI TÁPLÁLKOZÁSRÓL ¹

Abstract: [About popular nutrition in Satu Mare county] The study published in this volume constitutes the first chapters of a book in the course of appearance about popular nutrition in Satu Mare (rom.) / Szatmár (hung.) county. In introduction the author argues for the valability of the geo-ethnographical criterion in the study of the material and spiritual culture of the people. Though the zone chosen as object of the study is not the author's birthplace, but it is well known and it presents some interesting problems in subject thanks to the secular cohabitation of several ethnic groups: Hungarians, Germans, Romanians, Jewish, Ukrainians and others. The traditions of these nationalities present natural interference, which also show themselves in the field of the popular gastronomy.

Having presented generalities concerning the subject, the author takes into account the reminiscences of the collecting way of life (fishing, hunting, collecting of forest fruits and healing plants). In the following she describes some vestiges in the zone of primary processing of the food, grouped into two categories: chemical and mechanical processes.

Rezumat: [Despre alimentația populară din județul Satu Mare] Materialul publicat în acest volum reprezintă capitolele introductive ale unei cărți în curs de apariție care studiază alimentația populară în județul Satu Mare / Szatmár (magh.). În introducere autorul argumentează pentru valabilitatea criteriului geo-etnografic în studierea aspectelor culturii materiale și spirituale populare. Zona aleasă pentru studiere, deși nu este locul de origine al autorului, este binecunoscută și pune probleme interesante în materie datorită conviețuirii seculare a mai multor etnii: maghiari, germani, români, evrei, ucraineni și altele. Obiceiurile acestor naționalități arată o interferență naturală care se manifestă și în domeniul gastronomiei populare.

După prezentarea unor generalități legate de subiect, sumar sunt trecute în revistă aspecte ale modului de viață culegător (pescuitul, vânatul, culegere de fructe de pădure și plante medicinale etc.); în continuare autorul descrie unele vestigii păstrate în zonă ale prelucrării primare a alimentelor, grupate în două categorii: procedee chimice și procedee mecanice.

Bevezetés

A mai, 20–21. századi, sokrétű világ jelenségeinek vizsgálata a különböző szaktudományok együttműködését föltételezi. Ez különösen igaz abban az esetben, ha egyedi esetek helyett nagyobb embercsoportok és vagy más tájak felé irányul a figyelem. Ilyen esetben, egy szintetikus tudományághoz kell fordulnunk, mint a földrajz és egy analitikus tudományhoz, mint a néprajz. Mind a néprajz, mind a földrajz „gráfia”, azaz „rajz”. Ez a közös utótag azonban nem

---

¹ A szerző *Népi táplálkozás Szatmár megyében* című, megjelenés előtt álló kötetének bevezető fejezetei.

utal egyöntetűségre, csupán a két tudomány egykori leíró jellegét érzékelteti. Tehát a földrajzi búvárkodás a a Földhöz, a néprajz a néphez kapcsolódik. De a néprajzi értelemben vett 'nép' nem választható el a földrajzi környezettől. A földrajzi környezet az emberek életmódját alakítja, sőt kifejezetten befolyásolja. Manapság új fogalomként szerepel a „szociális földrajz” kifejezés. Ennek a fogalomnak lényegi érzékeltetésére a következő példával szolgálhatunk. Ha a fiatal munkaerő elvándorol (városba megy), a föld parlagon marad. Tehát a parlag megjelenése nem természeti, hanem társadalmi tényezőnek tulajdonítható. A szociális földrajznak számolnia kell a néprajzi kutatás eredményeivel is, pl. a városba ingázó falusi munkás inkább városi „áramlatú”, komfortos házat épít otthon a falujában, diszítőelemei viszont a vidék hagyományait őrzi. Ugyanígy a még napjainkban is kalákában végzett munka a közbirtoklás ősrégi népi hagyományát őrzi.

Egy adott táj jellemzésekor szokták használni azt a kifejezést, hogy a „táj lelke”, tehát a tájnak hagyományos anyagi és szellemi élete van. Ezeknek a hagyományoknak az érdembeli feltárása a néprajz feladata. Nem kétséges, hogy a földrajzi környezet hatása a néprajzi tudományra döntő jelentőségű. Az etnográfus és geográfus gyakran alkalmaz közös kutatási módszereket: terepmunka, fényképezés vagy pedig a jelenségeket fejlődésükben (történetileg) vizsgálja, különféle régiókba behatárolva – természetesen azért mindkettő két külön tudományág. A néprajz történeti tudomány, ténymegállapító tudomány. A falukutatásban a geográfiának és az etnográfának együtt kell működnie, hisz az összefonódásnak hagyományai vannak, és ez korántsem elévült feladat.²

Az alábbiakban (éppen a fent említett két tudomány összefonódásának szemléltetéseképpen) Szatmár megye tömör gasztronómiai-geográfiai képét szeretném felvázolni. Dolgozatom további részében a Szatmár megyei magyarok és svábok táplálkozási szokásait mutatom be részletesebben, egy-egy érdekesebb részt rajzokkal, fényképekkel, illusztrálva. (Első lépésként meg szeretném jegyezni, hogy nem itt születtem, de mindent, mi vagyok, Szatmár adott. Emlékek, imák, ünnepek és szomorú vasárnapok, álmok, vágyak, a por szaga, ég kékje, bokrok, dombok, utak és két diófa – az értelmem, az érzelmeim – ez, ami ideköt. Ez néha oly sok, néha oly kevés...)

E dolgozat megírása közben több helységben gyűjtöttem, közülük egyesek inkább magyar lakta falvak (így Ákos), és magától értődően jártam többségben sváb lakosú falvakban is, pl. Béltek és Fény. De gyűjtöttem Túrterebesben, Szatmáron is, voltam apácázárdában, sőt gyűjtöttem Turcon is, ahol inkább a

² MOLNÁR Jenő: *Földrajz és néprajz*. In *Néprajzi Dolgozatok 1978*. Bukarest, 1978, Kriterion.

táplálkozással kapcsolatos hiedelmek, babonák után érdeklődtem. (Megjegyzendő, hogy a táplálkozásnak, csakúgy mint a paraszti élet többi jelenségének, megvan a hiedelmi háttere. A táplálkozást, annak tárgyait a még élő népi hiedelmek felhasználják céljuk elérésére, sőt természetfeletti tulajdonságokkal ruházzák fel.)

1. Általános jellegzetességek

A betevő falat gondja egyidős az emberiséggel. Együtt nőtt, együtt bonyolódott a műveltségi fejlődéssel. Valamely nép táplálkozásának jellegét nem csupán természeti környezete, földjének termékenysége és éghajlatának jellege, egy szóval terményeinek mennyisége, minősége és változatossága határozza meg, hanem a termények felhasználásának módja is, mert a táplálkozás nem csak életszükséglet, hanem egyúttal élvezet is, amelyet tehetségéhez képest minden ember fokozni igyekszik. Ez a törekvés a szülője a tulajdonképpeni szakácsművészetnek, amelyben legtisztábban mutatkoznak meg a táplálkozás nemzeti, etnikulturális specifikumai.

Más népekhez hasonlóan a magyar paraszti táplálkozásbanis a nagy múltú eljárások, ételek a legújabbakkal éltek és élnek egymás mellett, a régi, „primitívebb” (sokszor kényszer szülte) formák különösen ínséges időkben élnek újra (pl. a múlt században, de századunk egyes éveiben is, mikor nemcsak a rügyeket ették meg, de a fák kérgeit is megdarálták és a liszt közé keverték.)

A táplálék elkészítése, a szakácskodás az emberiség egyik legősibb foglalkozása, méghozzá túlnyomórészt a hagyományokhoz erősen ragaszkodó nőké, asszonyoké. Nem csoda hát, ha e téren – tárgyi és szellemi hagyományok tekintetében egyaránt – még lépten-nyomon ősi műveltségelemekre bukkanunk. Egyes kutatók nézete szerint táplálkozásunk sok vonatkozásban még ma is „felsőbb” hatalmaknak van alávetve. Bizonyíték erre a halotti tor, ami nem más, mint pogány korból eredő áldozat a védőszellemek számára, a nagy ünnepek előtti böjt pedig tulajdonképpen védekezés az ártó hatalmak ellen.

Kétségtelen az is, hogy bizonyos finnugor örökség nyomai ma is kimutathatók a magyar táplálkozás kérdéskörében, ha másként nem, hát a szókincsben vitathatatlanul; fazék, vaj, kenyér, főz, üst, eszik, iszik szavunk minden kétséget kizáróan finnugor eredetűek. A lé (leves) a rokon népeknél a 'halleves' szűkebb jelentésben él, nálunk azonban szemantikailag általánossá váit, a szó kiterjedt mindenféle híg étel megnevezésére.

A közép-ázsiai és kelet-európai, kaukázusi vándorlások ideje alatt érintkezésbe léptünk különböző török törzsekkel, tőlük a tejfeldolgozás titkait tanulhattuk meg. Erről tanúskodnak ótörök jövevényszavaink, mint pl. a köpű, író, sajt, túró. A szláv népek étkezési kultúrájának hatása ugyancsak nyomot hagyott szó-

kincünkben; ecet, kása, kalács, kolbász, laska, pogácsa, szalonna, tészta, zsír szavunk vall erről, valamint rengeteg máig élő gyakorlati eljárás pl. a káposzta és répaételek elkészítése. A német konyha jórészt *áttételesen*, az úri étkezésen át hatott a magyar paraszti konyhára. Ezt bizonyítják olyan szavaink, mint a cukor, piskóta, karalábé, saft, szósz, kuglóf. Az úri osztály közvetítésével bizonyos olasz hatás is érte a magyarság táplálkozási szokásait, nyelvészetileg kimutathatóan a palacsinta, mazsola, torta szavunk olasz eredetre vall.

Szatmár megye azonban különleges helyzetben van e szempontból, szemben a legtöbb magyarlakta vidékkel. Itt ugyanis a betelepült sváb népség *közvetlenül* is hatott a szomszédos magyar falvakra, s bár az óhazából hozott anyanyelvét fokozatosan elhagyta, másra cserélte fel (ma már igen kevesen beszélik a sváb nyelvet), hosszú ideig megtartotta konyhájának specifikumait. Ha mindehhez hozzáadjuk a táji alapanyag-lehetőségeket, a belső fejlődést, s számba vesszük, hogy hányfajta etnikum él (élt) egymás mellett Szatmár megyében: magyarok, svábok, románok, zsidók, szlovákok, cigányok – rögtön világossá válik számunkra, mennyire szükségszerűen jelent meg a vidék étkezési szokásának sokszínűsége, bonyolultsága.

Mielőtt rátérnék a három fő Szatmár megyei etnikum – magyar, román, sváb – konyhája legjellegzetesebb ételeinek ismertetésére, néhány olyan általános jelenségre hívnám fel a figyelmet, amelyek érvényesek mindhárom népcsoportra. Ezek elsősorban a táplálékok nyersanyagának ősrégi beszerzési módjaival (gyűjtögetés, később termesztés) és azok feldolgozásának hagyományos módozataival kapcsolatosak.

2. A gyűjtögető életmód emlékei

A műveltség nomádnak nevezett fokán az ember élelem dolgában fokozott mértékben van kiszolgáltatva a természetnek, a környező állat- és növényvilágban fellelhető, közvetlenül felhasználható élelem-értékekre van utalva. E műveltségbeli fokon az állati eredetű élelem megszerzése ősi hagyomány szerint a férfi, a növényi eredetű nyersanyagé a nő dolga. Hasonló munkamegosztás mutatkozik a nyersanyag feldolgozásában is. A férfi is, a nő is szakácskodik, de míg az egyik (a férfi) főként süt, pirít, a másik (a nő) párol, főz.

Ennek a gyűjtögető életmódnak halvány emlékei még ma is felfedezhetők kultúránkban. Megvan az ősi munkamegosztás is, a férfi inkább az állatvilággal van kapcsolatban (tágabb értelemben a vadászattal, halászáttal), a nő viszont a növényi anyagokat gyűjti, szedegeti.

Halászáttal Szatmár megyében ma is többnyire a férfiak foglalkoznak, szerencsére, akad még néhány tiszta vízű folyó, amelyben szép számban élnek még halak (csuka, harcsa, ponty a legelterjedtebb). Általános forma a horoggal

való horgászat, de nem ismeretlen az emelőhálóval, vagy az orvhalászat egyéb módszereivel történő halászat sem e vidék emberei számára. E foglalkozás nagy múltra tekinthet vissza e térségben: a vidék mocsaras hely lévén, a múlt századig a halászat egyik fő megélhetési forma lehetett.

A vadászat is hasonlóan jelentős táplálkozási formát jelentett itt, ma azonban már csak igen jelentéktelen mértékben úzik, a köznép számára csak a hurokkal történő (orv) vadászat az elérhető.

Ósi hagyományokra bukkanunk nemcsak az állati eredetű táplálék megszerzésének, de elkészítésének és fogyasztásának módjaiban is. Bármily különösen is hangzik, a mai napig fogyasztunk *nyers* állati termékeket. Nyersen esszük a mézet, nyersen isszuk a tejet. Valaha, nem is olyan régen, a tojást is nyersen fogyasztották s nem csak orvosságnak torokfájás, köhögés, rekedtség ellen, hanem egyébként is. Azonban ma sem ismeretlen sok olyan ételféleség, melyhez a tojássárgáját nyersen használják fel – hogy csak az egyik legelterjedtebbet említsem, mely ma már szinte minden háztartásba bevonult – mint a majonéz készítése során.

A gyűjtögető életmód emléke él tovább nem egy növényi vagy állati eredetű, friss nyersanyag *tartósításában* is. Az *aszalás, füstölés, sózás* most is egészen közönséges és elterjedt eljárásnak számít. Húst, szalonnát, sajtot, túrót szokás ilyen eljárással szűkösebb időkre eltenni. Igen reprezentatív példája ennek a messze vidékről híres sváb szalonna, melyről később még részletesebben beszélünk. Ősi eljárás a *pirítás* is, valamint a hús állati gyomorban, bőrben, fakéregben történő *sütése* (pl. a gömböc készítése, amiről később szintén lesz még szó). Régen általánosan elterjedt volt a kenyeret káposztalevélen sütni (ez a gyakorlat még ma is él a székelység körében), amely szintén nagy múltra tekint vissza; ma azonban már nem csak e mód, de a kenyérsütés egész tudománya kezd veszendőbe menni, s ahol még él e hagyomány, ott újabb módszer, a fémformában való sütés dívik.

A *növényi eledlek gyűjtése*, mint már említettem, a nők feladata általában. Vad népek módjára ma is rengeteg nemes és vad gyümölcsöt, főzeléknövényt, fűszert (paprika, hagyma) fogyasztunk nyersen. A különbség csak annyi, hogy a „modern” ember ezeket többnyire már kertben termeszti, viszont így is akad szép számmal olyan növényféleség, melyet a mezőről gyűjtünk. Napjainkban is az igen kedvelt eledlek közé sorolhatók a különféle gombák. A gyerekek kedvelt csemegéje a mézga, melyet szintén azon módon fogyasztanak, ahogy összegyűjtik. Hajdanán a komlórügye játszott igen fontos szerepet e térség népeinek táplálkozásában (lásd később), de igen sok növény gyökerét, szárát, levelét, virágját, magvát, gyümölcsét is összegyűjtötték és összegyűjtik még ma is a mezőn járó emberek, s nem csupán fontos és ismert gyógyító hatásuk miatt. Napjainkban azonban e táplálékforrás kezd kiveszőben lenni, mind kevesebb és kevesebb olyan eledel kerül asztalunkra, amit a mező biztosít számunkra.

A *gyógynövénygyűjtés* viszont ismét egyre nagyobb teret hódít manapság, ennek egyik magyarázatát a kemoterápiát ellenző természetgyógyászat, a témára vonatkozó sok szakkiadvány, közöttük Maria TREBEN híres könyvének³ hazánkban való megjelenésében is kereshetjük. (Ma, ha megkérdezzük az embereket, hogy miért gyűjtenek gyógynövényt, a felelet több mint valószínű az lesz: mert olvasta Maria TREBEN könyvében, hogy az jó, hasznos, s válasza igazolásaképpen vagy a könyvet veszi elő, vagy a könyvből egy kis cédulára kimásolt részletet mutat fel.) E vadnövényeket vagy megszáritják (pl. az ezerjófűt), vagy megaszalják (pl. a gombákat) majd párolva – főzve fogyasztják el. Egyesekből lekvárokat készítenek (pl. a csipkebogyóból, szederből), másokból teát főznek (pl. bodzából, csalánból), ismét másokat levesként fogyasztanak el (pl. a sóskát).

3. Növényi nyersanyagok elsődleges feldolgozása

A műveltség legkezdetlegesebb fokán álló ember sem pusztán nyersen evett meg mindent, hanem igyekezett azt minél inkább változatosan elkészíteni. Egy némely fogásra maga a természet tanította meg. Másokra a tapasztalás vagy a véletlen vezette rá. Akárcsak más emberi tevékenységek nyersanyagaival kapcsolatosan, a nyers táplálékanyagok hasznosítása esetében is megkülönböztetünk elsődleges és másodlagos (de néha van harmadlagos is!) feldolgozást. Fontos megjegyezni, hogy ezek mindegyike nem általánosan kötelező minden táplálékféleség esetén, mert sokszor már az elsődleges feldolgozás nyomán fogyaszthatóvá válik a táplálék, míg más esetekben további feldolgozás szükséges (ami sokszor a tulajdonképpeni ételkészítés). A képet bonyolítja, hogy ezek a fázisok nem minden esetben jól elkülöníthetőek, ezért a feldolgozási szakaszok tárgyalása legtöbbször átcsap az ételkészítési szokások, receptek, a gasztronómia területére.

Az állati eredetű táplálékok mennyiségileg jóval alatta állnak a növényi eredetűeknek, feldolgozásban és étrendi rangsorban mégis megelőzik azokat: közülük (a tej mellett) a legnagyobb becsben a hús áll és ennek feldolgozása-tartósítása-elkészítése játssza a legnagyobb szerepet. A húsfeldolgozás általános és Szatmár megyei helyi eljárásaira a későbbiekben majd részletesebben kitérünk – viszont sokkal változatosabbnak tűnik a növényi táplálékok elkészítésének skálája. Ebből a megfontolásból és a növényeknek a földi táplálkozási (trofikus) láncban betöltött elsődleges szerepéből kifolyólag (növény – növényevő állat – ragadozó állat – ember) első helyen és részletesebben tárgyaljuk ezt a kérdéskört.

Igen sok ősi eljárás maradt fenn a növények elkészítési módját illetően: *aszalás* (gyümölcsöket elsősorban, e térségben főként almát, szilvát, körtét),

³ Maria TREBEN: *Egészség Isten patikájából*. Budapest, 1992.

savanyítás (uborka- és káposztaféléket, újabban azonban a paradicsomféléket is), főzés (gesztenyét, kukoricát szemesen vagy darálva, de a gyümölcsök és zöldségek legnagyobb részéből is igen ízletes étel készíthető e módon), sütés-főzés. A sütésnek-pirításnak szintén két ősi módja maradt fenn napjainkig: a nyílt tűzön és a zárt készségben (edényben, kemencében) való sütés. Nyílt tűzön sütjük manapság a padlizsánt (vinetta), régebben a burgonyát, vagy legújabban a paprikát savanyúságnak. Úgy gondolom, különösképpen nem kell részleteznem az edényben, sem a kemencében való sütés módozatait. Itt csupán kiemelek néhányat, melyek a gabona-alapanyagú tésztafélések mellett ugyancsak e csoportba sorolhatók: a gesztenye, kukorica (Túrterebesben ennek *pukkamálé* a neve), vagy a sütőtök egyik elkészítési módja.

Lényegében tehát kétféle eljárásról beszélhetünk a növényi eredetű táplálékok feldolgozása kapcsán: a) vegyi és b) eröművi eljárások. Ezek közül a Szatmár megyében leggyakoribb és általánosan ismertek sajátosságokról lesz szó, a magyar nyelvterület többi részein is ismert eljárásokra kitérni (és azokat ismételni) feleslegesnek tűnik.

Vegyi eljárások

A vegyi eljárások során az eredeti táplálékanyag mind formailag, mind anyag-étel szempontjából módosul. A sütés-főzés-pirítás hatása közismert, inkább az ételkészítés másodlagos fázisában jutnak szerephez: bár fizikai hatás (hőkezelés) éri a táplálékanyagot, ez mégis vegyi elváltozásokat is okoz. A vegyi eljárások közé tartoznak még a sózások, füstölések, savanyítások, erjesztések - ezek különálló vagy kombinált formái, amik sok esetben eröművi (mechanikai) feldolgozással (aprítás, szeletelés, törés stb.) párosulnak.

Aszalás. A vegyi eljárások körébe tartozik az aszalás. Aszalni általában kemencében aszaltak, hosszú, vesszőből font kasokra helyezve a gyümölcsöt, de vannak még ma is olyan falvak Szatmár vidékén, ahol élénken emlékeznek a külön erre a célra épített, kemencével fűtött kunyhókra (pl. Túrterebesben). A szakirodalomban kutatva rábukkantam egy régi leírásra, ami egy ilyen építményről szól:

„A szatmár-megyei Avas-hegységben építenek ilyen oszlopos-ereszes szilvaszaló vályogkunyhókat. Az eresz alá szolgál a fűtőkemence szája. Azon tesz be és szedik ki a gerendákra helyezett, szilvával 2-3 ujjnyi vastagon beterített kasokat. A kasok nádból, vesszőből készülnek. Fonásuk laza, hogy a meleg jól átjárhassa a gyümölcsöt. A kemencét a kunyhó földjére rakják, hossza azonos a kunyhó hosszával, nyílása 30-50 cm s mint az ábrán látható, boltozatosra van építve. A legtöbb kemence egyenes, de akad U alakú is. Ez utóbbi jobban kihasználja a tűz melegét. Külön érdekessége a kemencének, hogy nem sárból, hanem csempéből, kályhából épül, mégpedig rendszerint 1-1,5-2 literes bögrékből.

A bögréket szájjal befelé rakják, s a köztük lévő hézagot sárral töltik ki. A bögréket helybeli fazekasok égetik. Ezeknek az aszaló kemencéknek szinte szakasztott mását használják fazékégetésre egy sopron-megyei német községben, Csáván, a fazekasok. Az efféle égetőkemencéknek Németföld a hazájuk, bár nálunk sem ismeretlenek, s így nem lehetetlen, hogy Szatmárba is korai német telepésekkel kerültek.”⁴

Az aszalt gyümölcsöket megfőzve télen a fonóba vitték s nyaláncsággként fogyasztották. Fogyasztás előtti napon megfőzték, hogy minél édesebb legyen. Magas édességtartalma miatt „nyálazó” volt a neve. Különleges csemegének számított az úgy megaszalt szilva, melynek közepébe, a mag helyébe, diót tettek.

Savanyítás. Indulásból megjegyzendő, hogy ez a módszer legtöbbször együtt jár a sózással. Valamikor nagyon sok növényt savanyítottak be télire. Ma elsősorban káposztát, kisebb mértékben (sárga)répát (murkot), uborkát, paradicsomot tesznek e módszer szerint el. Hajdanán nagy fahordókba tették el télire a káposztát, melynek a tetejét rá lehetett csavarozni. Napjainkban – a műanyag századában! – nejlonhordók vették át ezek helyét. A módszer ennek ellenére semmit sem változott. A bődön aljára egy cső kukoricát helyeznek (az érlelést elősegítendő), majd erre egy sor gyalult káposzta jön, melyet közepesen megsóznak. Ezt követi egy sor fejes káposzta torzsájával felfelé állítva, melyből a torzsáját eltávolították, s helyébe sót tesznek. Soronként két-három babérlevelet adnak hozzá, vagy tíz szál, hosszában elvágott tormát, ezen kívül szemes borsot és kaprot. Víz egyáltalán nem jár belé, viszont jól megnyomkodják – régen megtaposták – s ha volt ilyen hordójuk, tetejét szorosan rátekerítették, ha nem, akkor két-három nagyobbacska követ helyeztek a hordó szájára. A savanyított káposzta ma is az egyik legfontosabb néptáplálék. Eszik nyersen, főzve, piritva, párolva.

Uborkát, paradicsomot ecettel, sóval, kovással, különböző fűszerekkel szokás eltenni. A céklát meghámozzák, felvagdossák (karikára, vagy pedig kockára), megsózzák és másnap reggelig állni hagyják. Ekkor odateszik főni. Babérlevelet, szemes borsot, kaprot, kevés ecetet adnak hozzá, valamint tormát – tulajdonképpen ez tartja el.

Erőművi eljárások

A növényi nyersanyag feldolgozásának másik módja az *erőművi* eljárás. Ez alatt a kézi, állati vagy gépi erővel, különféle szerkezetek, gépek igénybevételével történő feldolgozást értjük. Céljuk a természetszerűen nagyobb darabokban nyert táplálékanyagok felaprózása, könnyebben elkészíthetővé tétele, értékes alkotóelemeinek kinyerése.

⁴ SZÁNTÓ András: *Eleink ételei*. Budapest, 1986.

Itt most nem térünk ki olyan ősrégi kézi eljárásokra mint szeletelés, gyalulás, reszelés, kézi darálás, passzírozás stb., amelyekkel főleg a leveles növényeket vagy más kerti növényeket (cékla, káposzta, tök, uborka, paradicsom) dolgoztak fel, mert ezek rendszerint a vegyi eljárások előkészítő műveletei. E helyen eröművi eljárások név alatt főként az ipari feldolgozáshoz közelítő, egykor népi eredetű, ezért ősi gyökerekre visszanyúló feldolgozási módok néhány formáját tárgyaljuk.

Egyes növényeket törnek (bab), másokat őrölnek (gabona), ismét másokat (olajos magvakat, pl. a napraforgómagot) sajtolnak. A törés szerszáma a *mozsár*, az őrlése a *malom*, a sajtolása a *prés*.

Törés. A bab kihantolása héjából (*brecserálás*) e vidéken úgy történik, hogy a terményt a földre teregetik s cséphadaróval ütögetik, vagy lóval nyomtatják. E ráhatástól a héj összetörik s leválik a magról. E műveleteket azonban csak igen bő termés esetén alkalmazták. Sokkal inkább elterjedt a kézzel való *brecserálás*. A napraforgómagot úgy nyerik, hogy minden egyes „*kalapot*” egy bottal megütögetnek s e csapkodástól a mag kihull tokjából. Mákot, kölest, később kukoricát nagy, fatörzsből fűrt égetett mozsarakban fa vagy vas ütővel törtek apróbb szeműre, akárcsak más tájegységeken.

Nyelvtudósaink állítása szerint őseink a búzát eleinte törték, s a *malom* ómagyar neve is valószínűleg 'törőt' jelenthetett. Tény az, hogy *őröl* szavunk honfoglalás előtti ótörök eredetű, s hogy 'forog, forgat' jelentésben állt egykoron. A kiterjedt gabonatermesztést nomád elődeink a velük kapcsolatba kerülő ótörök törzsektől tanulták meg, akárcsak a gabonafélék feldolgozását és annak szerszámain, készülékeit. Túrterebesen egy ilyen igen kezdetleges, valószínűleg már a magyarság vándorlásaiban is ismert őrlő alkalmatosságra bukkantam, amit az alábbiakban mutatok be.

Őrlés. Ez a malom nem egyéb, mint két, egymásra helyezett kőkorong. A felső kőlap kissé homorú, s egy beütött fapálca segítségével forgatható, mely pálca másik vége (hogy stabilabb, simább, könnyebb legyen a forgatás) a csűr gerendájába, mennyezetébe vájtt kör alakú mélyedésbe is bele van illesztve. Az alsó korong lapos, szilárdan áll, belehelyezve egy fatörzsbe vájtt mélyedésbe. A felsőnek a közepén lyuk található, ezen öntik be a gabonaszemeket, az alsónak a peremén nyílás, ezen folyik ki a megőrölt gabona. Újabb kori fejlemény az alsó kőbe és a szerkezet lábait összekötő vázba, hevederbe rögzített vasrúd, mellyel szabályozni lehet a két kő közti távolságot, így a dara finomságát is. E vidéken általában különféle gabonafajtát, kukoricát, sőt őröltek rajta, neve pedig *kézimalom*.

Idővel az ember rájött arra, hogy saját erejét felcserélheti és megsokszorozhatja az állatok és a természet erejével. Így jöttek létre a különböző maghajtású malmok: *vízimalmok*, *taposómalmok*, később pedig a *gőzmalomok*, *villanymal-*

mok. Malom szavunk egyébként francia kölcsönszó (a „moulin” származéka), korai Árpád-kori átvétel. Ebből arra következtethetünk, hogy francia (vallon) telepesek a magyarságot egy újfajta őrlőkészülékkel ismertethették meg, ami a vízimalom őse lehetett, s erre az újfajta őrlőkészésre ragadt rá a franciás megnevezés.

Túrterebesen is működött egy ilyen vízimalom (GOTTLIEB és HORVÁTH Pál társulajdona), amely ma már csak romjaiban létezik, pedig messze környékről ide jártak gabonát őrölni az emberek. Azt mondják a falusiak, hogy olyan értékes malom volt az, mely, ha kellett, még grízt is tudott őrölni. Igen hasznos épülete volt ez minden bizonnyal a falunak, mivel a '20-as években még a villanyáramot is ez biztosította (azt 1922-ben kötötték be az egész faluba). Egyesek szerint az imént felsorolt műveletek (búzaőrlés, amit a „müller” végzett, és az áramfejlesztés) mellett még további három feladatot is el tudott látni: fát fűrészelt, kukoricát darált (ami a „pikker” dolga volt) és olajat is préselt. Külön érdekessége, hogy a malomkereket nem függőlegesen hajtotta meg a ráhulló vízszugár, hanem vízszintesen forgott. A Túron, a Krasznán rengeteg ilyen vízimalom működhetett valaha. Gőzhajtású malomról Királydarócról van feljegyzés, míg a vidék egyik legrégebbi villanymalma Erdődön kezdte pályafutását, s ma is ott funkcionál.

Sajtolás. Olajat régen tők-, len-, napraforgó- és repcemagból sajtoltak. Ilyen prés (amit máshol *olajütő*nek neveznek) szintén működött Túrterebesen (PAZUREK Antal tulajdona), itteni neve pedig *szárazmalom*, *olajmasina* volt. A gyűjtésem idején, a 20. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben élő öregek ugyan emlékeztek még rá, de ma már romjai sem látszanak egykori helyén. Négy ló hozta mozgásba e szerkezetet, mely előbb a napraforgómagot meghajlalta, megtörte. Ezután e dara két fémhordóból összebarkácsolt, henger alakú szerkezetbe került, ami alatt kukorica- (rikábban napraforgó-) kóróval és paszulycsuhéjjal fűtöttek. Itt megpörkölődött a massa, majd egy kézi meghajtású présbe került, ami ugyancsak alatt kóróval és csuhéjjal fűtöttek. Itt megpörkölődött a massa, majd egy kézi meghajtású présbe került, ami kisajtolta belőle az olajos levét. A *peckások* (akik a malomnál segédkeztek) rendszeres és igen kedvelt eledele a friss, meleg olajba áztatott, majd kicsavart kenyér volt. Minden kedden és pénteken végigjárta egy szekér a falut, kürttel jelezve útvonalát, s öszszegyűjtötte a faluban préselésre szánt és zsákokba töltött napraforgómagot. A kész olajért és a préselésből visszamaradt olajpogácsáért a háziaknak kellett utánamenniük, az előbbit a háztartásban, úgynevezett kőkorsóban vagy rimaszombati edényben tárolták, ami természetesen nem kőből, hanem agyagból készült, az utóbbit viszont az állatoknak adták.

Ma is igen sok helyen természetesen olajnyerés céljából napraforgót, azonban ezt már nem ló hajtotta szárazmalmokban préselik ki, hanem modernbb, elektromos árammal működő gépekkel sajtolják. Ennek viszont előfeltétele,

hogy a mag megfelelő minőségű legyen. Ezért csépelés után megszáritják, majd egy egyszerű, kézzel hajtott *szórómalom* segítségével osztályozzák a szemeket. A szerkezet működésének lényege, hogy a kézi erő mozgásba hoz egy tengelyt, melyre ventilátorszerűen falapátok vannak felszerelve, ez levegőt áramoltat a kürtön át pergetett magvak közé, miáltal az értéktelen, könnyű szemek messzebb esnek le a földre, a nehéz, értékes szemek pedig közelebb. Az így megrostált terményt ezután elviszik a begyűjtő-központba s egy bizonyos idő múltán kapják is az érte járó olajat.

Irodalom

BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFI István – VISKI Károly

1991 *A magyarság tárgyi néprajza*. I–IV. Budapest. Reprint kiadás.

BENEDEK Zoltán

1964 *Nagykároly és vidékének táplálkozásáról*. In *Korunk*, 1964 2.

T. BEREZCKI Ibolya

1995 *Útmutató a népi táplálkozási kultúra gyűjtéséhez*. Szolnok.

BURA László

1981 *Az utolsó szatmári mézeskalácsos mestersége*. In *Népismereti Dolgozatok 1981*. Bukarest, Kriterion, 71–81.

ERDEI Ferenc: *Néprajzi ínyesmesterség*. Budapest, é. n.

HAJDÚ-MONOROS József

1977 *Partium*.

KÁDÁR Gyula

1991 *A romániai magyarság rövid története*. Sepsiszentgyörgy.

KISBÁN Eszter

1968 *A lepénykenyér a magyar népi táplálkozásban*. Budapest.

KOVÁCS Éva

1993 *Táplálkozási kultúra Dobrán*. In *Művelődés*, 1993. október (10).

MOLNÁR Jenő

1978 *Földrajz és néprajz*. In *Népismereti Dolgozatok 1978*. Bukarest, Kriterion, 7–14.

MÓRICZ Zsigmond

1984 *A tizenkettedik órában*. Budapest.

MORVAY Judit

1962 *Népi táplálkozás*. Budapest.

RÁCZ G. – LAZA A. – COICIU E.

1972 *Gyógy- és illó olajos növények*. Bukarest.

RADOVÁN István

1983 *Bánsági magyar népi étkezés a századforduló táján*. In *Népismereti Dolgozatok 1983*. Bukarest, Kriterion, 55–66.

SCHEFFER János, dr.: *Barangolásaim a Szatmár megyei svábok őshazájában*. In *Szatmári Friss Újság*.

SZABÓ Bálint

1981 *Az étkezés rendje Nyárádszentimrén*. In *Népismereti Dolgozatok 1981*. Bukarest, Kriterion, 82–96.

SZÁMADÓ Ernő

1976 *Régi érmelléki halászat*. In *Népismereti Dolgozatok 1976*. Bukarest, Kriterion, 85–91.

SZÁNTÓ András

1986 *Eleink ételei*. Budapest.

TAKÁTS Sándor

1982 *Régi magyar nagyasszonyok*. Budapest.

TREBEN, Maria

1992 *Egészség Isten patikájából*. Budapest.

VONHÁZ István, dr.

1997 *A Szatmár megyei német telepítés*. Kolozsvár.

WILHELM Sándor

1994 *Hagyományos halászat az Érmelléken*. In *Népismereti Dolgozatok 1994*. Bukarest, Kriterion, 59–75.

ZSIGMOND József

1980 *Régi halászat a Felső-Maros menti Magyarón*. In *Népismereti Dolgozatok 1980*. Bukarest, Kriterion, 37–46.

BERECZKI ORBÁN Zselyke magyartanár, néprajzkutató

Kós Károly Szakközépiskola, Székelyudvarhely

Homoródszentmárton 223

Telefon: 0266-223.087

zselyke@levele.hu

FARKAS IRÉN

NÉPI SZERELMI AJÁNDÉKTÁRGYAK A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM FAGYÚJTEMÉNYÉBEN

Abstract: [Wooden presents of love in the collection of the Szekler Museum of Csík] The work treat the presents of love before the marriage, one specific custom in the traditional popular culture of the county of Ciuc (rom) / Csík (hung.) The custom to give working tools as presents of love has its previous history in 18th century, but spread especially in 19th century. They are a part from the group of the engagement objects, but are not considered as serious and official signs of the engagement. The presented objects are worked in wood and are domestic tools: tools of weaving and spinning: distaff, shuttle, reel, battledore. The usual tools were not decorated, but those who were given in present by love had a rich ornamentation executed by different techniques. If the girl has agreed to be courted by the young man, it worked with these tools or kept them in the house in a place of honour.

As for the techniques of ornamentation, the motives are mostly grooved with the pocket knife, or scratched, painted, but there are also sculptured and painted pieces. Their typology is archaic, especially that of the distaffs. The oldest types are the distaff with short stalk (of arm); distaff with long stalk (held between knees or put on ground); distaff on foot and that in stool. The distaff on foot could be long, fixed to nails in the ceiling; and short having the longer bench where we could sit down. All these types of distaffs commonly known in Transylvania, in territories lived by the Hungarians. The decoration of the archaic types has geometrical motives, the floral and phytomorphes motives also fit into the geometrical style. Among the more recent pieces we find sculptured and painted objects, dated the end of the 19th and of the beginning of the 20th century. These objects of present usually present inscriptions, dedications and dating. By the beauty of the ornamentation and by their rareness these objects represent a extraordinary cultural value. The work also contains a chronological in order catalog of these pieces.

Rezumat: [Daruri din dragoste din lemn în colecția Muzeului Secuiesc al Ciucului] Lucrarea tratează darurile din dragoste dinaintea logodnei, un obicei specific în cultura tradițională populară secuiască din zona Ciucului. Obiceiul de a da obiecte de lucru în dar din dragoste își are rădăcinile în secolul al 18-lea, dar s-a răspândit mai ales în secolul al 19-lea. Acestea fac parte din gama obiectelor de dar și de logodnă, însă nu sunt percepute ca semne valoroase, serioase ale logodnei oficiale. Ele sunt semne ale iubirii sincere (uncori necontrolate, neștiute de părinți) dintre tineri. Obiectele prezentate sunt lucrate în lemn, sunt unelte ale torsului, ale țesutului, ale gospodăriei: furca de tors, tindeica, fusul, maiul de rufe. Uneltele obișnuite de lucru nu aveau ornamentație. Cele dăruite din dragoste erau bogat ornamentate, lucrate cu mâna, în diferite tehnici. Dacă fata a acceptat să fie curtată de băiat, se ducea la șezătoare cu furca de tors dăruită, sau o punea în casa curată, la loc de cinste. Erau cazuri când chiar soacra mare împodoba furca de tors cu fus și panglică roșie.

Din privința tehnicii de ornamentare ele sunt de obicei crestate cu briceagul, sau scrijelite, vopsite, dar există piese sculptate și vopsite. Tipologia lor este arhaică, îndeosebi cea a furcilor de tors. Între ele găsim cele mai vechi tipuri: furca simplă cu rudă scurtă, de brâu; furca de tors lungă, care se fixa între genunchi sau era înfiptă în podea și tavan; furca cu talpă și cea cu scăunel. Furcile cu talpă sunt de două tipuri: cele lungi, fixate cu cuie în podea sau ținute cu piciorul; și cele scunde, a căror talpă era prelungită, și erau folosite la șezut. Toate aceste tipuri de furci erau cunoscute în Transilvania, pe teritoriile locuite de maghiari. Cele arhaice au ornamentație geometrizantă, cu motive geometrice. Motivele florale și fitomorfe se încadrează în stilul geometrizant. Între piesele mai recente, găsim și exemplare sculptate și vopsite, de la sfârșitul secolului al 19-lea și din primul sfert al secolului al 20-lea. Obiectele de dar din dragoste de obicei prezintă inscripții, dedicații și datare. Ele reprezintă o valoare deosebită prin frumusețea ornamentației și prin raritatea lor. Lucrarea conține și un catalog al acestor bunuri în ordine cronologică.

1. A tárgy helye és szerepe a népéletben

A tárgyalkotó népművészetben külön csoportot alkotnak a népi szerelmi ajándéktárgyak. A Csíki Székely Múzeum gyűjteményében kevés számú ilyen jellegű darab található, de ezek java része fából készült. E tárgyak kiemelt jelentőséget és szimbolikát kapnak a népi hagyományban, a társas élet szokásaiban, az emberi élet sorsforduló rítusaiban, ugyanakkor stílusban, ornamentikában, megmunkálás technikájában, mindenkor, a népi anyagi-tárgyi kultúra szerves részei, népművészetünk legszebb darabjai. A mindennapi használatból kivont, megkímélt és így hosszú életű, díszített tárgyak, vagyis a paraszti tárgyi világoknak a mások, a közösség szeme elé szánt „reprezentációs szférája”.¹ A népéletben a díszesebb darabok és a kevésbé művészi kidolgozású tárgyak ugyanabban a környezetben, egymás mellett, együtt élnek. A köznapi használat és a reprezentációs szféra ünnepi tárgyai közt nem mindig vonható éles határ és ezek közti arány igen különböző. Ezért a népművészet tárgyait csak a népi élet és kultúra összefüggéseiben lehet tárgyalni, figyelmeztet Kós Károly.²

A népi ajándéktárgyak keletkezése az újkor idejére tehető, s nem kimonrott szerelmi jegyajándékok voltak³. A kezdeti időben az ajándékozás férfitársaknak, jó barátoknak szolgált, csak a későbbi időkben, a 18. századtól, főként a 19. században fejlődött ki a szerelmi jegyajándékok adásának szokása. Jellegzetes ornamentikájuk kezdetben csak átvett díszítmény volt, szerelmi szimbólumként való felfogása és alkalmazása is később fejlődött ki: szív,

¹ ERIXON, S. 1941 In MN.

² Kós 1979.

³ K. CSILLÉRY 1976.

vadrózsa, tulipán, rózsa, nefelejcs, madár. Kezdetben csak a mértanis elemek közt jelennek meg, majd a 19. sz. folyamán általános gyakorlattá vált. A kisebb, súlytalanabb, szerelmi ajándékok között a mézespogácsa, szív az első, később követi a szerelmi jegyajándékként felfogott, fából faragott, apróbb kézbeli tárgyak, munkaeszközök sora.

A szerelmi ajándéktárgyak eredeti funkciójuk háttérbe szorul az esztétikai és reprezentációs funkció ellenében, vagyis derealizálódnak⁴. Egyrészt már nem munkaeszközök, nem használati tárgyak, hanem más, vagy többletjelentéssel bíró reprezentatív dístárgyak. Az ünnepi-alkalmi, reprezentációs tárgyak sorába emelkednek azért is, mert olykor a túldíszítettség miatt alkalmatlanokká válnak a munkára. Nem szabad szem elől tévesztenünk, azt a tényt, hogy, az alkotói szándék és a cél kinyilatkozása⁵ az a tényező, ami elkülöníti a többi tárgytól és más funkciót, használati szerepet, többletjelentést kapnak ez által. A szerelmi ajándékok sorában el kell különíteni a legény által adott jelentősebb, nagy értékű, a házasulandó szándékot kifejező „foglaló”, „jegy” értékű ajándékokat, akárcsak a szülők által adott, a kiházásítás szándékát kifejező ajándékokat, a kölcsönös vonzalmat kifejező, nem jegyértékű, hangsúlytalanabb ajándékoktól. Ezek nem számítanak foglalónak, de beilleszkednek hagyományos szokások körében a szerelmi, az elvásztó jellegű rítusba, a párosító játékok tárgyaivá válnak és az ifjak fonóbeli, társasági életében kapnak szerepet⁶. Ide sorolhatjuk az alakra-formára és stílusban eszközként kezelhető, a nő munkákban használt, fából készült darabokat, a guzsalyt, orsót, a mosósulykot, vászonfeszítőt, mángorlót, kapatisztítót, tekerőlevelet, vetélőt, ritkábban fonókereket, csörlőt, vagy rokkát. Ezeket a tárgyakat az udvarlás időszakában (készíttette) a legény és ajándékozta a leánynak.⁷ A lány, ha elfogadta, a tisztaszobában megtisztelő helyre tette (rendszerint a tiszta házba a sublóra, föléje), ezzel járt a fonóba, guzsalyosba⁸, vagyis a falu közössége elé vitte a kapcsolat elfogadásának jeleként. Csíkban, ha a kapcsolat hivatalossá vált, a szülők beleegyezésével, a legény anyja pántlikázta, cicomázta fel az ajándékba adandó guzsalyt.⁹ Ha a kapcsolat valamiért megszakadt, akkor a lány a fonóban, a szakítás jeleként, kettétörte guzsalyát. Férjhezmenetelekor csak

⁴ HOFER 1983.

⁵ K. CSILLÉRY 1976.

⁶ A magyarulakta területeken kívül is elterjedt szokás, lásd az erre vonatkozó szakirodalmon kívül a népköltészetet.

⁷ VÁMSZER 1977; PÁL-GECSE 1983.

⁸ A régen Csíkban általánosan guzsalyosnak nevezték a fonót, de, kalaksisnak, kenderfonó kalákának, és németesen „cüg”-nak is. VÁMSZER *i. m.*; BALÁZS 1994. 49, 51.

⁹ VÁMSZER *i. m.*

a leendő férjtől kapott ajándékot vihette az új házba¹⁰. Későbbi időben már megtartotta(-hatta) ezeket¹¹. Ez a szokás a 20. század közepéig maradt fenn, a század hatvanas éveiben változott a fonóbeli összejövetelek tartalma, ekkor már nem fonni, hanem kézimunkázni (varrás, horgolás, kötés) jártak oda, s mint mondták, „cserepeskedni” azaz „játszani”. Ez a változás nem egyszerre és nem egyazon időben ment végbe. Csíkszentdomokoson teljesen megszűnt a fonó: „*A fiatalok társas életéből a fonó, mint munka és ismerkedési alkalom, a 60-as évek végétől kezdve teljesen kimaradt... A leírt farsangi szokásokból is csak a táncestek maradtak, az ismerkedésben, párválasztásban betöltött szervezett szerepük nélkül.*”¹²

A falu hagyományos rendjében tehát, a 1960-as évekig a fonó még megtartotta szerepét, kezdetben kicserélődött a tartalma, majd megszűnik, az erőltetetten felgyorsított iparosodás, polgárosodás a hagyományos értékrend felbomlásához vezetett, a díszes fonóeszközök is elvesztették a szokásban gyökerező értéküket, hogy egészen más jelentésű reprezentatív dísz tárgyakká váljanak, a mai népművészek hagyományörző munkája nyomán.¹³

A hagyományos népi társadalomban a fonó vagy guzsalyos, hangsúlyos szerepet kapott az ifjúság, s közvetve a falu társas életében, az itteni kis szerelmi játékok, a guzsaly elvétele, az orsó leejtése, csókkal való kiváltása, a „zsarolás” az „orsózás”¹⁴, valamint az itt folyó táncmulatság sokszor nem volt mentes a túlkapaszkodástól, atrocitásoktól s ezért sokszor váltotta ki a hatóságok szigorát és az egyház bírálatát és tiltását. Az itt történtek miatt születtek a korabeli hatósági és egyházi tiltások, parancsolatok, és peres levelek, bejegyzések sokasága számol be ilyen estekről.¹⁵

A tárgy életének, szerepének vizsgálata szempontjából még azt is el kell mondanunk, hogy a nem jegyként felfogott szerelmi ajándékos sorában a guzsaly és orsó, az, ami fontosabb szerepet kap, szimbolikájában erőteljesebb. Láttuk, hogy a fonót általánosan guzsalyosnak nevezik, a guzsalyt (vagy orsót) törlik ketté, akkor is, ha visszautasítja a csókot a lány, vagy a lány törli el, ha a viszony megszakad. A lánynak való széptevésre mondták azt, hogy guzsalyoskodik,¹⁶ sőt magát az udvarlást, a lányhoz való látogatást is gu-

¹⁰ VÁMSZER *i. m.*

¹¹ Saját gyűjtésem Csíkszentkirályról. Lásd az adatközlők névsorát.

¹² BALÁZS 1994. 60l.

¹³ Gyűjtés 1995, 1996.

¹⁴ BALÁZS 1994.

¹⁵ SÁVAI 1997; PÁLL-ANTAL 1998; IMREH-PATAKI 1992.

¹⁶ Erdélyi Szótörténeti Tár (a továbbiakban: ESZT)

zsalyosnak mondták általában¹⁷, ami a Gyimesben maradt fenn napjainkig. Tudunk olyan adatról is,¹⁸ hogy a fonóból, valószínű, közös megegyezéssel, elsőkötetett lány guzsalyát a legény törte el, a régi szerelem felbontásának jeleként.

2. A tárgyak alkotói

Említettük, hogy az alkotói szándék és a cél, valamint a népelet szokásai-ban betöltött szerepük emelték ezeket a tárgyakat az egyszerű munkaeszközök köréből a reprezentatív szférába. A tárgyak alkotóinak tisztázása tehát igen lényeges, mert tárgyi népművészetünk megteremtői, stílusának alakítói és megőrzői voltak. A szerelmi ajándékot a legény, az ifjú házasember készítette, a lánynak illetve az ifjú feleségnek, menyecskének. A gyermekes asszonynak már csak az egyszerű, vagy kevés dísszel ellátott munkaeszköz illett. Általánosan a legény önmaga faragta ki az ajándéktárgyat, néhol, egyes adatok szerint a pásztorral (báccsal) vagy jó faragó parasztmesterrel készítették. Ha abból az alapgondolatból indulunk ki, hogy a mesterségek ismeretére alapfokon minden gazdának szükséges volt, és akadt közöttük ügyesebb kezű, kiemelkedő tudású, tehetséges gazda, akkor az ajándéktárgyak készítői, a „jókezü”, de azonos életmódban élő és dolgozó, jó faragóként számontartott népi mesterek voltak. Tudásukat nem képzés útján nyerték, hanem a hagyományozódó kollektív tudás részeként, „eltanulták”. Ezeket, a gazdálkodás, a háztartás keretei között művelték. A székelység sajátos társadalmi struktúrájából adódóan, a mesteremberek különböző társadalmi rétegekből kerültek ki: elsősorban szabadparasztok és jobbágyok, de a kezdeti időszakban lófőket, egytelkes nemeseket is találunk soraikban.¹⁹ Mivel ezek a parasztmesterek önmagukat nem, vagy igen ritkán tartják „valódi” mesterembernek, és az őket igénybe vevő közösség sem, a korabeli írott források, összeírások, leltárak, anyakönyvek bejegyzései, kevés adatot szolgáltatnak róluk. A gazdag erdőekkel körülvett Csíkszékből, úgyszintén, a történeti Udvarhelyszék hegyaljai falvaiban,²⁰ a fa a természetben, olcsón előforduló nyersanyag, így a fafeldolgozó mesterségek korán kifejlődhettek, gyakoriságukat tekintve a legelterjedtebbek, legváltozatosabbak.

¹⁷ ESZT uo.

¹⁸ LÁSZLÓ 1943; László Gyula Makoldyra hivatkozik, aki a fonóból való kötötést a nőrablás és rablónéházasság szimbolikus maradványának tekinti, lásd Makoldy Sándor: *A nőrablás és rablónéházasság szimbolikus maradványai hazánkban*.

¹⁹ Az 1750-es adóösszeírás. MOL F. 50.

²⁰ HAAZ 1942.

A 17-18. században már Csíkban, Gyergyóban, a Kászonokban nagyon sok helységben, az Olt vizén, a nagyobb patakokon, a lisztelő-, olajütő malmok és ványolók mellett fűrészmalomok működnek. A 18. majd a 19. században fából előállított változatos kész- és félkész termékekkel (ezek között rudak, karók, csapok) való nagyarányú kereskedelemnek vagyunk tanúi.²¹ Fejlődése szorosan összefügg ezek kialakulásával. A famegmunkáló mesterségek a kezdeti fejlődés fokán magukba foglalták a későbbi időkben külön ágazattá specializálódott megmunkálásokat, általános elnevezésük a „faragó” elnevezésben benne foglaltatott.²² Nem volt szigorúan képesítéshez kötött mesterség, mint említettük, bizonyos szintig a famunkát minden gazda tudta művelni, illetve értenie kellett hozzá, csak a bonyolultabb, nagyobb szakmai tudást igénylő munkákhoz hívtak mesterembert. A famunkálás mesterei, nemcsak teljes mesterséget végeztek, de a rokonszakmák közül két- olykor három specialitás egyesült egyazon mester keze alatt. Ide kell számítanunk valamennyi faművest (faber lignarius): faragó molnárt, ácsot, szerszámkészítőt, edénykészítőt, kerekest, bognárt, metszőt (faesztergán dolgozót) és ide kell sorolnunk még a faragó pásztorokat is. Az 1784-85-ös összeírás szerint Karcfalván: „*Faragó emberek is vadnak, akinek szüksége vagyon tanál.*”²³ SZABÓ T. Attila kutatásai szerint:²⁴ Csíkszentmihályon 1757-ben Molnár András, Molnár János, Barbuly alias Molnár Mihály „molnár és jó faragó ember”. Gyergyóalfaluban Böge István és Böge Mihály „faragó mester”, Vad András „molnár és ács”. A gyergyói Lázár gróf jobbagya Bence Ferenc vallja, hogy: „*a gyergyai úr jószága Erkedre sok fát, boronát, gerendát, lécet, dránicát szállítja ki; csak én egy végben hét hétig faragtam ott*”. Ebben az idő-

²¹ Az 1713-as összeírás (MOL. F. 49.) szerint fűrészmalom, „mola asseraria” működik Csíkszentdomokoson, Csíkjenőfalván, Csíkdánfalván, Csíkszentgyörgyön. Az 1721-22-es összeírás szerint (MOL, F. 49.) Csíkmadarason 3, Madéfalván 3, Csíkrákoson 1, Csíkjenőfalván 1, Csíkszépvizen sok fűrészmalom működik. A 18. században a csíkdánfalviak, madarasiak már deszkával kereskednek, szekereken szállítják el egészen Brassóig. (1785-86-os összeírás, MOL, F. 51.) A 19. sz. elején (1820-as összeírás, MOL, F. 52.) az említett helységek kivül Csíkszentmihályon, Csíkszentdomokoson, Csíkpálfalván, Csíkcsicsóban, Csíkmadéfalván, Csíktaplocán, Csíkszentkirályon, Csíkszentimrén, Csíkszentgyörgyön, Menaságúfaluban éppenséggel 5, Csíkzsögödön, Csíkseredában működik fűrészmalom. A helybeliek deszkát, lécet, dránicát, zindelyt, eszközfát készítenek, amit szekérral szállítanak Háromszékre, a Barcaságra, Brassóig. Gyergyóban a 18. században nemcsak Gyergyószentmiklós városában, de a környező gyergyói falvak majd mindenikében működik fűrészmalom.

²² SZABÓ T. 1947; K. CSILLÉRY 1985.

²³ MOL, F. 51.

²⁴ SZABÓ T. i. m.

ben²⁵ Csíkban faragók, molnárok, ács mesterek: Dánfalván Antal Mátyás, Kajtár Benedek opifex molitor, vágus; Madéfalván Márton János és Rapolt András, szintén faragók, vágusok; Csíktaplocán Szakács János, „faber serrarius”, jobbágy; Várdotfalván Salamon Ferenc szabad székely, „faber lignarius”; Márton Gergely, András János faragómolnárok, akik a csíksomlyói ferenceseknek dolgoznak; Pállfalván Máthé János, molnár, jobbágy; Delnén Nagy István molnár, jobbágy, Borzsovában Benedek István, Falud János molnár, jobbágy; Fodor János, György János, Bentze János jobbágy- molnár; Madarason Lukács István, Molnár István vágus- molnár, Csíkrákoson Bács Mihály „faber lignarius molitor” szintén vágus, Szentmihályon Szatmári Ferenc „artifex manet”, Csíkszentimrén Sebestyén János „arcularius”, lófő, Fodor István szintén ács, szabad székely, Hunyadi László, molnár, jobbágy, Molnár István, molnár, zsellér. Csíkcsatószezen Varga István és Dávid molnár, jobbágy, Lázárfalván, Tódor György, molnár, jobbágy. Kászonimpéren Molnár Gergely és Váncsa István molnárok, jobbágyok, Keresztes Mihály szintén molnár, zsellér. A későbbi idők összeírásaiból, szám szerint több mester, név szerint kevesebb tűnik fel, de vizsgálódásunk szempontjából inkább az az 1785-86-os összeírásban a csíkcsomortányi jobbágyok vallomása a jellemző: „*Ami eszközökkel ezen helységben élni szoktanak, azok mestereit egymás között könnyen feltalálhatjuk, úgymint paraszt munkákhoz valókat.*” A 19. század második felében a falvak egyházi anyakönyveinek, iskolai matrikuláinak bejegyzései szolgáltatnak szórványos adatokat.²⁶ Az általános faragó, faműves elnevezés mellett találkozunk egy jellegzetesebb adattal: a csíkmadarasi anyakönyv bejegyzése szerint, 1860-ban Ádám Antal orsócsináló.

A 19. század utolsó évtizedeiben a Székelyföld felemeléséért történő mozgalmak, ismét a faragás fellendítéséért szorgoskodnak²⁷, majd az első világháború után a megváltozott, körülmények hatására, a Csíkban élő értelmiségiek egy része, a székely népművészet túléléseért, megmaradásáért fáradozott.²⁸ Majd a KALOT mozgalom keretében működő faragóiskolában újították fel a hagyományt. A Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Testülete (népfőiskola). 1935-ben Szegeden szervezte két jezsuita szerzetes: Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm.

Erdélyben több helyen alakult KALOT népfőiskola: Ákosfalva, Barátka, Kőrösfő, Magyarkapus, Makkfalva, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Szilágycseh és Halmos. Csíksomlyón a ferencesek és világi tanárok vezetésével 1940-44 között működött. Ennek keretében 1941-43 között szobrász-tanfo-

²⁵ Az 1750-es összeírás. MOL, F. 50.

²⁶ Lásd forrásjegyzék.

²⁷ VITOS 1894; T. NAGY 1902.

²⁸ DOMOKOS PÁL Péter, VÁMSZER Géza, NAGY Imre, GÁL Ferenc és sokan mások.

lyam, faragóiskola volt, vezetője Szevátiusz Jenő erdélyi szobrász volt. Ugyanitt a leányok nevelésével is foglalkoztak a KALÁKA tanfolyamok keretében.

BURUS²⁹ harminc KALOT- tagot említ, sikerült jónéhányuk nevét megtudnia, köztük az 1942-ben induló első évfolyam faragóit, akiknek nevét a szerzők beazonosításáért sorolom fel újra, abban a sorrendben, ahogy a szerző közölte: Szentes József Csíkjenőfalváról, György Jankó Csekefalváról, Boga Antal Szentmártonból, György Dani, Bocskor András, István Lajos Korondról, Bogács Ferenc madarasról, Bara Károly és Székely Ágoston Csíkszentdomokosról, Kerkes Gyula Fel-Torjáról, Korpos András Gyergyószárhegyről, Kovács Ferenc Bethlenfalváról, Csedő Árpád Csíktaplocáról, János Gergely Csíkmadarasról, Burján Antal Csíksomlyóról, Ambrus Károly, Gáll Vilmos Csíktaplocáról, Sass Imre Csíkszentmártonról, Virágh László Csíkszentimréről, Petres Zoltán Csobotfalváról, Farkas Antal Szentegyházáról, Dánél Károly, Csíkmenaságról (Erdőd), Fábíán József Gelencérről, Bálint András Kálnokról, Adorján Albert és Adorján Ferenc Csíkmenaságról, Bors Lajos Potyondról, Koszticsák István Csíkszőgödről, Ferenc István „Máriás Pista, Jézusfaragó” Csíksomlyóról, Eröss Árpád Csíkszentmiklósról.

GAAL Károly³⁰ 1944-ben Ferenci (Pindur) Andrást említi, mint a 19. sz. végén működő faragót, majd az 1934–41 között dolgozó Ferenci (Pindur) Gyula, Nagy (Szennes) András, Péterfi Lajos, Csedő Ignác, 'András István, Mihály Károly, Adorján Károly, Dánél Sándor és Lajos (ez utóbbi 15 éves) nevét említi, és közli a pálcákon használt motívumokat. Ezek között többen a KALOT iskolában tanultak, mint láttuk. Kovács Dénes³¹ Dánél Károly mellett Gyenge Imrét, Vaszi Dénest Csíkszentimréről, Tofán Mihályt Csíkszentkirályról említi. Dánéről elmondja, hogy csíkmenasági és gyermekkorában pásztor volt, akkor tanult meg faragni.

A felsoroltak közül Dánél Károly nevét említeném, akinek két faragványát őrzi a múzeumi gyűjtemény és a Gáll Vilmosét, aki, a múzeumnak az '50-es években történő intézményesítése után nyugalomba vonulásáig a múzeum asztalosa, faragója, mindenese volt, akivel az akkori igazgató JÁNOS Pál, lefaragtatta a régi faragott tárgyak: pásztorbotok, vászonfeszítők, guzsalyok motívumait mintadarabokra, sulykok másolatát, ácsolt ládák, fali sőtartók kisebbített változatát készítette el, a rajtuk levő mintakinccsel együtt. Gáll Vilmos székely kapuk faragásával is foglalkozott.

Ezeknek a faragóknak jelentős szerepük volt a csíki népi faragás stílusának, motívumainak továbbadásában, fennmaradásában, elterjedésében.

²⁹ BURUS 2004.

³⁰ GAAL 1944.

³¹ KOVÁCS 1954.

3. Előterben a tárgy: anyag, technika, típus és ornamentika

Utaltunk már arra, hogy a szerelmi ajándéktárgyak formai, tipológiai és stílusjegyei alapján nem különböztek az egyszerű használati daraboktól. A nő munkakörben használt, és szerelmi ajándékokká vált eszközök és tárgyak: a guzsaly, sulyok, vászonfeszítő, orsó, sirító, csigacsínáló, mángorló, Csíkban sem különböznek a más magyarlakta területeken használtaktól, sem formailag, sem tipológiai szempontból. A guzsalynak, mint fonóeszköznek négy fő típusa közül az egyszerűbb övguzsaly a gyimesi csángók körében maradt fenn, a rúd- és a talpas guzsaly mindkét altípusát Csík egész területén használták, a zsámolyos vagy székes guzsalyt úgyszintén. A festett, tükörféttel, zörgőkkel feldíszített guzsalyok általában a 19. század második felétől terjednek el.³² A múzeumi tárgyanyag vizsgálata nyomán megállapítható, hogy Csíkban ez a periódus eltolódik egészen a 20. század második feléig, amibe nyilvánvalóan a hagyományfelújító törekvések is belejátszottak.³³

A guzsalyakat, pásztorbotokat, fehérmogyoró ágából kézivonóval „vonták” ki, hat- vagy nyolcszögre, a rá kerülő díszítmény nagyságát „marokban” számolták. A cifra sulykot, vászonfeszítőt jól faragható, legtöbbször juharcfából, szilfából, „szádok”(hárs) fából készítették. A szerelmi ajándékok ornamentikájában több fajta technikát és általuk megőrzött motívumot figyelhetünk meg. Az ősi faragási- díszítési technikák közül a faragást-bárdolást, a karcolást, az ácsmester alkalmazta épületelemek, monumentális jellegű, státus-szimbólumként szolgáló építmények: faragott székelykapu (kapuzábék), kopjafa (síremlék), valamint az ácsolt szerkezetű bútordarabok készítésénél. Ezt a technikát és ornamentikát a guzsalyrúd díszítésénél alkalmazták. Főként a rúd tetejét (de közepét, szárát is) képezték ki kopjafaszerűen, alkalmazva hozzá mértani és naturalisztikusan faragott zörgőket. A másik, mindmáig fennmaradt és továbbélő díszítési mód az ékfaragás. Ennek gyakorlásához nem volt különösebb szerszámra szükség, csak egy éles kézbevaló késre, vagy bicskára. Az ékfaragás mértani mintakincse épp oly közzismert, „közönséges” és elterjedt lehetett, mint a többi archaikus faragásé. Ezt a technikát alkalmazták a guzsalyrúd lapjainak díszítésére. A karcolást is meg kell említenünk, mint alkalmazott technikát, ehhez is elegendő egy éles vasszerszám hegye, vagy bicska. Az is előfordul, hogy egy tárgyon az első két, vagy mindhárom technikával találkozunk. Ez más kézbeli fatárgyon (sótartó, borotvatok, tolltartó, dohánytartó, pásztorbot) is fennmaradt.³⁴

³² K. CSILLÉRY 1976.

³³ A KALOT-mozgalom. VÁMSZER 1977.

³⁴ DOMANOVSKI 1981.

A későbbre datálható guzsalyok között már festett, egyszerű profilozású, zörgőkkel, vagy tükörbetéttel ellátott darabokat is találunk.

A vászonfeszítők, orsónehezékek és mosósulykok alkalmazott technikája inkább az ékfaragás, karcolás, az újabb darabokon jelentkezik a vésés, először a laposfaragás, majd a domborműves ornamentika.

A szerelmi ajándéktárgyak motívumainak szimbolikája csak a 19. század második felétől vált jellegzetesen szerelmi jelképekké. A korai darabokra a mértani ornamentika (az európai kultúrkörben is ismert ókori-középkori mintakincs) jellemző. Hagyományörző vidék lévén, a csiki guzsalyok, vászonfeszítők, orsónehezékek ornamentikája inkább mértani jellegűek, a naturalisztikus elemek is ebbe illeszkednek, stilizált formájúak. A mértani motívumok: a rozetta (forgórózsa) napkerék, szvasztika, ékmetszés (háromszög), vízfolyás vagy farkasfog, hullámvonal, szilvماغ, barackmag, és ezekből alkotott összetett kompozíciók. A naturalisztikus ábrázolás mintakincse először térkitöltő elemként, majd később jelentkezik önállóan a növényi- és a virágmotívum: tulipán, majoránna, és a szerelmi szimbolika jellegzetes eleme: a szív. Ezeknek a szimbólumoknak magyarázatával a szakirodalom³⁵ bőven foglalkozik. Véleményünk szerint, ahogy K. Csilléry Klára, Hofer Tamás³⁶ is hangsúlyozza, nehéz feltételezni, hogy ezek az emberiség ősi kultúrkincséből ismert ősi minták, ugyanolyan jelentéstartalommal bírnak ma is, mint hajdanán, és nem lehet egyértelműen szerelmi varázslatot vagy szexuális szimbólumot látni és belemagyarázni e motívumokba.³⁷ Az ékfaragás motívumai napjainkig fennmaradtak, egyrészt azért, mert a technikai kötöttségek konzerválták a mintakincset, másrészt a tárgyak funkció-módosulása miatt, de nem utolsó sorban a hagyomány-felújító törekvéseknek köszönhetően, ami már a 19. sz. század végén beindult, de az első világháború után, mint említettem fokozottan jelentkezett, majd a KALOT keretében tanították az érdeklődő fiatalokat faragásra.³⁸

BURUS János írásában arról számol be, hogy a faragóműhely termékei között „lófejes, berbécsefejes asztalok és székek, csillárok, faragott támlájú pazar „fejedelmi székek” találhatóak. Továbbá: „A Szevátiusz- műhely kisu-gárzásaként született meg a KALOT-legények munkája által jó néhány székely kapu, kerültek kézbe az ékes menyasszonyi sulykok, a rozettás- virágos faragott és intarziás kazetták, a díszes vonalú fényképrámák, temetői »emlékfák«, a kopjafák, a szemet gyönyörködtető függönytartók. E népművészeti motívum-

³⁵ HOPPÁL 1983

³⁶ K. CSILLÉRY 1976; HOFER, 1983.

³⁷ K. CSILLÉRY 1976

³⁸ VÁMSZER 1977; BURUS 2004. Elektronikus forrás: www.nepfoiskola.hu;

kincset bővítik a Szervátiusz Jenő, Kósa Huba Ferenc, Kovács Dénes kézjegyét őrző, alkotó munkára serkentő »virágai«, rajzai: Mária- és Jézus-szobrok, templomi, temetői corpusok, kisplasztikai alkotások, plakettek, csempék, könyvbölcsök, ünnepi asztalra vágyó faragott tálcák, gyertyatartók stb.”

Anélkül, hogy e népnevelői tanfolyamok érdemeit, jótékony hatását valamivel is kisebbitenénk, meg kell jegyeznünk, hogy minden nemes szándék el- lenére, a technikai tudás magas szintű tanítása, a népi faragás felújítása mellett, bizonyos fokú „beeszlés” is történt a csíki népművészeti motívumok fejlődésébe, akárcsak a székely festékesek esetében. Hogy milyen és mekko- ra mértékben az csak egy bőségesebb mintakincs-gyűjtemény összehasonlí- tásával lehetne eldönteni. Valószínű, hogy az említett képzőművészek, mes- terek a csíki régi mintakincsből merítettek, de valószínű, újabb kombinációit is kidolgozták, s elmozdították a régi, jórészt geometrikus mintakincset a virágos reneszánsz irányába, főként a székely kapuk esetében. Sőt, ha figye- lembe vesszük a felsorolt bútordarabokat, föltétlenül meg kell említenünk a körplasztikát, a szobrász-megoldásokat, a naturalisztikus faragást, ami a régi tárgyanymag nem jelentkezik, vagy csak ritkán. A népi faragott tárgy- kategóriákat is mintegy „felfrissítették”, hiszen már a modernkor darabjait, polgári darabokat találunk köztük: könyvbölcso, tálca, csillár, kisplasztikai alkotások, ami a hagyományos népi lakásbelsőben nem voltak jelen. Ezek az alkotások jó példái a népi lakásbelső polgárosodásának. Ismételten hang- súlyozva a nemes szándékot, a KALOT faragóiskola nemcsak felújította a népi faragást, de mintegy uniformizálta, egységesítette, át is alakította azt. Ettől kezdve a faragás reneszánszaként, kerül a mélyített, vésett stílusú vi- rágminta olyan tárgyakra, is, amelyeken azelőtt nem volt, a sulykokra, búto- rokra és az újonnan felállított kapukra. Ez a stílus és mintakincs íródik újra és újra a jelenkori népművészek kezén.

Sajnos, a régi csíki mintakincs megnevezésére kevés adatunk van, Kovács Dénes említi, hogy a legkedveltebb régi minta a hullámvonal, a vízfolyás, en- nek megtört formája az ökörhúgyos vagy cikk-cakkvonal, (a farkasfog), a fe- nyőágas és „rózsaféjes”, mint mondja majdnem azonosak. A csíki fafaragás geometrikus motívum-kincsének összegyűjtésében és leírásában történtek próbálkozások,³⁹ de ezek nem teljeseek. A naturalisztikus motívumkincs java része a kőfaragásból, a lapos faragásból, a festett bútor és a csempék áb- rázolásáiból, egyes elemek pedig a naturalisztikus varrásmintákból (töltött hímzés), kerültek az újabb vésett faragásokra (bútorok, kapuk). A jelenkori népi faragók kezén forgó mintakincsbe már a későbbi idők változásai is be- leszláltak.

³⁹ Kós 1979; Kovács 1954; János 1971.

A jelenben közkézen forgó, a csiki fafaragók által ismert és használt motívumok között a virágos minták dominánsak, „divatosak”, bár a faragók nagy része a geometrikus mintakincset ismeri és alkalmazza. SZATHMÁRI Ferenc és TÖRÖK Csaba jelenkori népművész⁴⁰ által közölt illetve gyűjtött minták, javarészt virág- és madárábrázolások, ami csak alátámasztja előbbi megállapítást, támasztja alá.

---

⁴⁰ SZATHMÁRI 1994; TÖRÖK 2004.

TÁRGYKATALÓGUS

1. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkmenaság, 1892 – Ltsz. 2876

Feliratos és datált: „1892/MOJZ [I] István”

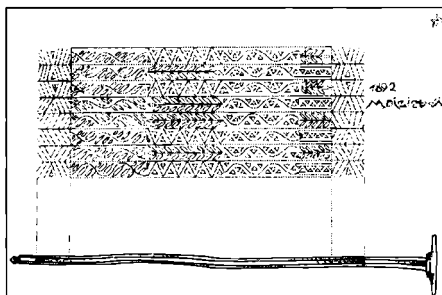
Nyolcszögre kihúzott mogyorófa, vésett és karcolt motívumokkal. Felső vége gombban végződik, talpas két-szárnyú. Hat regiszterre bontható. Motívuma geometrikus és fitomorf. Felül egynegyed-maroknyi rész fenyőágas minden egyes lapján, a második regiszterben (egy marok) hullámindás leveles ág, első három lapon egyirányú, a negyedikben ellentétes irányba csavarodó, az ötödiken szembefordul ismét, a következő lapokon ismét egyirányú az inda. A harmadik regiszterben farkasfogas minta váltakozik egyenes szárú levél-ággal, az első, harmadik, hatodik és nyolcadik lapon farkasfog, a második, negyedik, ötödik lapon azonos irányú levél-ág, a hetedik lapon ellentétes irányú, lefelé néz. A negyedik regiszterben hullámindás elrendezésben hármassal alkotott kis virágminták, ami a két-két lap élén adja ki a hatszirmú virágot. Az ötödik regiszter kisebb, egynegyede az előbbieknél, farkasfogas (ékfaragás) minta váltakozik leveles-ággal, a páratlan számú lapokon farkasfog, a párosokon leveles ág, az utolsó kettőn lefelé irányul az ág.

A hatodik regiszterben ismétlődik a felső fenyőágas-minta, hasonló méretben. Ennek folytatásában következik az évszám felirat, az ötödik-hatodik lapján, álló nagybetűkkel metszve. A készítés évét és a készítőjének nevét tartalmazza.

Csíkmenaságról, Bíró Ferencről gyűjtötte Kristó Tibor a múzeumnak.

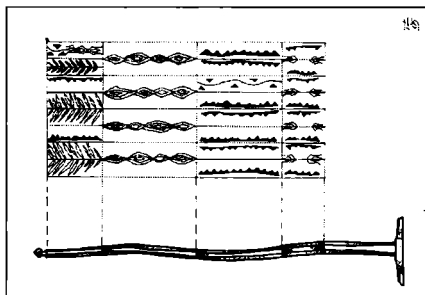
Mérete: H = 159 cm; D = 2, 5 cm; Talpa: H = 20 cm; SZ = 4, 5 cm

CSSZM N/2876

2. kép. TALPAS GUZSALY. Csík, 19. sz. vége – Ltsz. 3.

Mogyorófaból nyolcszögre „kivont” talpas guzsaly. Fonáskor talpára (mankó) ráléptek, vagy a padlóhoz rögzítették. Testét a lábtőig ornamentika díszíti, technikája ékfaragás, karcolás. Függőlegesen hét regiszterre oszlik. Ezek között három hosszabb, négy rövidebb. A hosszabbakat

elválasztó, első két rövid regiszter karcolt mintája rombuszt alkot, a harmadikban a rombuszba kettős szilvamagot véstek. Függőlegesen a nyolcszög minden lapját mértani minta borítja. A legfelső regiszterben a lapokon körbe: farkasfog, fenyőág, tulipánszár, majd két-két oldalon szembeforduló fenyőág, ahol maga az él alkotja az ág tengelyét. A második regiszterben egymásba folyó barackmag-motívum, a következőben hét lapon farkasfog, az utolsón hullámvonalú és tulipánszár váltakozik. Feltételezhetően gyűjtés útján került a múzeum tulajdonába. A tárgy viszonylag jó állapotban van, a fa természetes színe nemes patinával. A talpát azonban kicserélték, újjal helyettesítették. Valószínű, hogy az eredeti hosszából is kivágtak, ezért aránytalanul rövid az alsó része.

M = 138 cm; V = 2, 5 cm

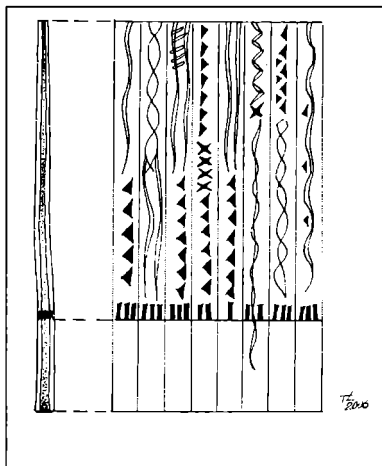
CSSZM N/3

3. kép. TALPAS GUZSALY. Csíklázárfalva, 19. sz. vége - Ltsz. 2071

Mogyorófaból nyolcszögre kivont talpas guzsaly-darab. Metszéssel és karcolással, mértani motívumokkal díszített. Faragása egyenetlen, a minta elhelyezése, megszerkesztése is kezdő faragóra vall. A lapokon a motívumok szeszélyesen, különböző hosszúságban váltakoznak. Az első lapon gyémántmetszés, párhuzamos vízfolyás, a másodikon fonatrajz, ami abbamarad, a harmadikon gyémántmetszés, és egy elnagyolt minta, a negyediken gyémántmetszés és kereszttek, az ötödiken gyémántmetszés és párhuzamos vonalak, a hatodikon farkasfog, kereszt és dupla vízfolyás, a hetedikén gyémántmetszésű virágkompozíció, szabálytalan fonat, a nyolcadikon vízfolyás, és három gyémántmetszés. A díszítmény szempontjából a tárgy érdektelen, már ilyen megcsontított állapotban került a múzeum tulajdonába, 1975-ben, Bálint Anatól, Lázárfalváról. Bemutatását a példa érdekében végeztük

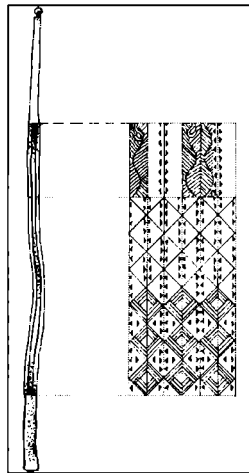
Mérete: H = 117 cm; D = 2, 7 cm

CSSZM N/2071

4. kép. TALPAS GUZSALY. Csík, 19. sz. vége - Ltsz. 4

Hatszögre kihúzott mogyorófa. A rúd a vége felé elkeskenyedik, vége gombos. Ékfaragással és karcolással díszített, függőlegesen három rekeszre osztott (marokra). Felső része, a szöszfeltekerésére szolgál, sima, gömbölyű, ezután indul a díszítés. Díszje geometrikus és florális motívumokból áll. Az első regiszterben hullámindás szárú tulipán, majd hullámindás fenyőág, következő két lapján az él mellett ékfaragás, ami a következő lap élével farkasfogas szélmintát ad, újból a tulipán-motívum következik azonos stílusban. Az ötödik- hatodik lap élén ismét farkasfog. A második regiszterben, ugyancsak az ékmetszésből álló minta következik, mindenik lapján, rácsos elrendezésben, ami a hat lapon, együttesen jön ki. A harmadik regiszterben ez a minta ismétlődik, itt azonban váltakozó elrendezésű, fenyőágas rácsban. Vége megégett, talpa hiányzik.

Mérete: H = 160 cm; D = 2 cm; 1 cm

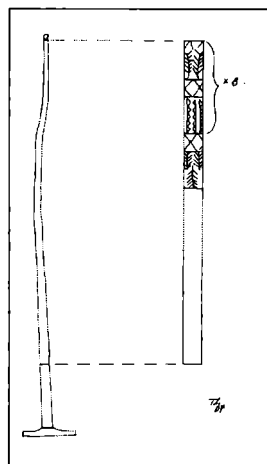
CSSZM N/4

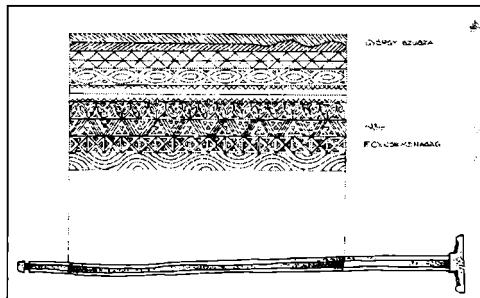
5. kép. TALPAS GUZSALY. Csík, 19. sz. vége (?) - Ltsz. 1983

Mogyorófaból kihúzott, gömbölyű rúdja van, fent lapos gombban végződik. Ornamentikája karcolással és ékmetszéssel készült. A rúd hosszában, huszonnégy nem teljesen egyenlő méretű „marokra”(regiszterre) oszlik, ami három mintaváltozatot ismétel, a minták körbefutnak. Az első rövid regiszter rombusz-sor, a második egymás melletti fenyőágak, ismét rombusz-sor, majd ékfaragás-sorok (farkasfogak), váltakozó irányú fenyőágak. Ez váltakozva ismétlődik a rúd száráig. Középen kis regiszterben nem eléggé világosan metszett rovás-írás (?), talán bizonytalan olvasatú évszám (1872?). A múzeum régi gyűjteményéből származik. Talpa kétágú, állaga jó.

Mérete: M = 177 cm; D = 3 cm

CSSZM N/1983

6. kép. TALPAS GUZSALY. Csík-
kozmás, 1934 - Ltsz. 3038

Felíratos és datált: „1934/F. GY.
Csíkmenaság/GYÖRGY SZUSZA”

Felső végén gombbal, alján szár-
nyas talppal, amit csapolással illesz-
tettek a rúdhoz. Nyolcszögre, ke-
ményfából kivont, faragott és vörös
alapszínre festett talpas guzsaly.

A rúd felülről 14 cm hosszan sima, utána kezdődik a faragás, ez 90 cm.
Geometrikus stílusú, ékrovásos, vésett és karcolt geometrikus, florális és
szkeomorf motívumokkal, minden lapján, a teljes hosszon végigvonuló motí-
vumokkal szalagfaragással készült. Első lapján összetett farkasfogas, máso-
dikon átlós- négyzetes, harmadikon karcolt, összetett vízfolyás, negyediken
fenyőágas, ötödiken kétsoros farkasfog, a hatodikon szilvamag, hetediken
metszett kétsoros farkasfog, az utolsó lapon szilvamagból alakított tulipán-
sor. Ezt követi fentről lefele a felirat az első, második és negyedik lapon.
Csíkkozmásról gyűjtötte Kristó Tibor, a rúd meghasadt a kiszáradás miatt,
de még jó állapotban van.

Mérete: H = 153 cm; D = 3 cm

Talpa: H = 7 cm; SZ = 4 cm

CSZMN/3038

7. kép. TALPAS GUZSALY. Csík, 20. sz. első fele - Ltsz. 2

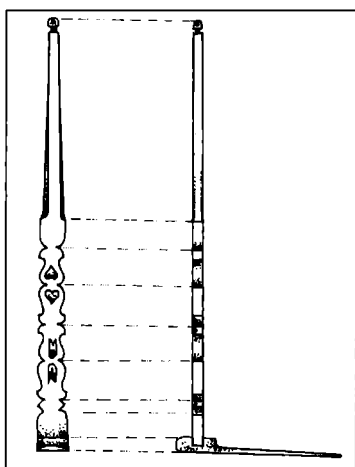
Téglalap alakú rúdja van, széles ülőkéje. Díszítése kivágással készült, egy-
színű zöldre festett. Díszítménye florális és antropomorf, stilizált alapjánál
szembefordított tulipánok, közepében szív.
Az ülőke eleje farkasfoga kivágással.

Felgyűjtési helye Csík, állaga jó.

Mérete: M = 128 cm; SZ = 6; 2, 5

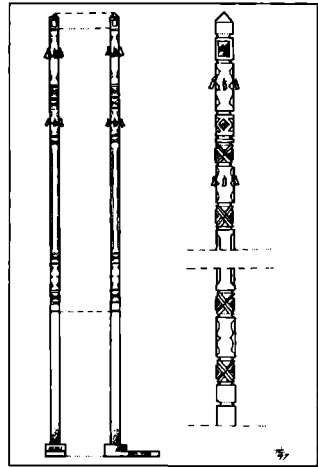
Talp: H = 28 cm; SZ = 6 cm

CSSZM N/2

8. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkszentdomokos, 20. sz. első fele - Ltsz. 2258

Kézivonóval négyszögre „kivont” egyágú, talpas guzsaly-változat. Fonáskor ráültek, vagy ráléptek, így rögzítették. Minden oldalán egyformán faragott. Felső része kopjafa-szerű, egyszínű zöldre festett. A díszítmény több szakaszos. Legfelül enyhén csúcsos, rovátkolt, majd egy hosszúkás téglalapba elől kis tükör van belefoglalva. Utána két háttal fordított stilizált tulipán, alatta gyűrű, majd csillag, melynek lapjaiba rombusz alakú tükröcskék vannak, majd szabályos csillagminta következik, a következő rész ismét két háttal forduló tulipán, majd ismét csillag zárja. A tulipánok választó vonalánál kis csüngők, fából faragott tulipánok vannak, melyek kis kampókon rögzülnek. A derekán sima, majd alul ismétlődik a minta, csillag, háttal forduló tulipánok, és újból csillag-motívum zárja. Talpa hosszú, téglalap alakú. Motívumai mára már közismert szerelmi jelképek: a tulipán a szeretett lány, a csillag az örökkévalóságot is sugallja.

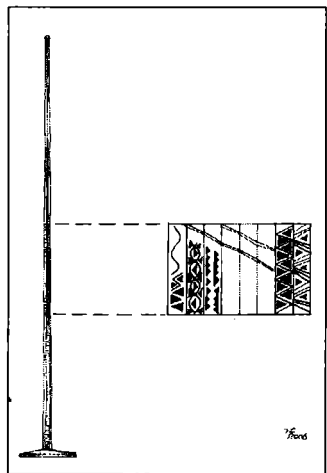
Még jó állapotban van, vásárlás útján került a múzeumba.

M = 173 cm Sz = 4cm; V = 4 cm

CSSZM N/2258

9. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkszentimre, 20. sz. első fele - Ltsz. 2147

Mogyorófaból, nyolcszögre kivont, kétszárnyas talpas guzsaly. Díszítménye kevés mértani motívumokból áll. Felső vége felé keskenyedik, gombban végződik. Motívuma deréktól lefele egy maroknyi hosszúságban, és nem minden lapján található. Az első lapján rövid hullámvonal után farkasfog hármass metszésből, második lapján folytonos szilvamag-motívum, a harmadikon kis farkasfog, a következő három lapja üres, illetve csak alsó felén van két átlós vonal, mintha megkezdett rácsszerkezet lenne, hetedik és nyolcadik lapján farkasfog. A rövid kis faragás mintái és a kivitelezése kezdő faragóra vall. A tárgy 1975-ben került be Csíkszentimréről, Vaszi Lászlótól.

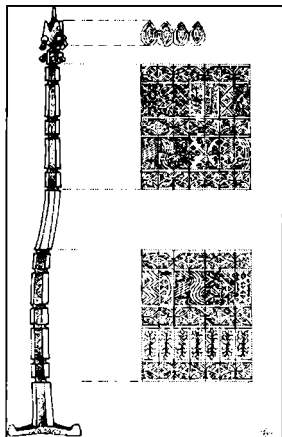

Mérete: H = 174 cm; D = 4cm; 2 cm

Talpa: H = 22 cm; SZ = 2 cm

CSSZM N/2147

10. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkszentimre, 20. sz. első fele – Ltsz. 1476

Mogyorófaból kivont kétszárnyú talpas guzsaly. Fája vöröses pácolású. Gazdagon megmunkált tudatos komponálásra valló regiszteres felosztással, több faragási technikával (karcolás, ékmetszés, lapos- és domború faragás). Motívumai mértaniak, fitomorfak, stilizált florálisak, valamint ezek variációi. A motívumok külön lapon helyezkednek el, és regiszterenként váltakoznak.

Rúdja, a csúcs felé elkeskenyedő, végén négyszirmú tulipánt formáz, kúposan kiemelkedő középpel. A tulipán levelein, a formát követő négy soros karcolás egymásba íródó szilvماغot ad. Minden levelén négy csüngő, plasztikusan kifaragott makkocskák, testük ferdén bemetszett, hat lapra. A rúd teste 12 regiszterre osztott, egészen a tövéig. A tulipán alatt, mintegy a „nyakán” rövid regiszteren, ami hét lapra kivont szintén négy, de az előbbinél nagyobb méretű, hasonló makkocskák. Ez után indul a rúd mintája. A szösznek való részen, az első csoport dísz, ötös felosztású, három 4 centiméteres regiszter és két nagyobb, hét centiméteres váltakozik egymással, alatta a rúd közepe sima, valamivel nagyobb, ami alatt ugyanez a beosztás következik. Minden regiszter hét lapra van kivonva. Ezeket mély bevágás különíti el egymástól. Minden keskeny regiszterben szilvماغ- kompozíció, ami egymással ellentétes beállítással, négyszirmú rózsát formál. A hosszabb regiszterekben változnak laponként a motívumok. A felső részen, a második regiszterben, átlós négyszögekben kis ékmetszések, utána kettős szilvماغ, rácsos minta, majd középen kis vadvirágból kétfelé irányuló leveles ág, majd búzakalász, ismét egy nagyobb léptékű rácsminta, majd szilvماغból alakított vadrózsa. A következő nagy regiszterben karcolt többsoros háromszög, vízfolyás, levélkompozíció, háromszög, félkörös kompozíció, majd farkasfog, és ismét félkörös variáció. A felső csoportot ismét a keskeny, szilvماغból alakított virágfríz zárja. A rúdközép dísz nélküli. A rúd alján levő ötös csoportban három keskeny regiszterben ugyanaz a minta ismétlődik. A második regiszterben laponként: karcolt, többsoros farkasfog, félkör csillagmetszéssel, a farkasfogból variált minta, vízfolyás többszörös ismétlődésben, szilvماغ-minta cikk-cakkos rendezésben (farkasfog), háromszög variáció és ékmetszéssel, végül háromsoros, különböző irányú ékmetszés. A következő széles regiszter minden lapján ugyanaz a központos, leveles-ágminta ismétlődik. A mintacsoportot a keskeny regiszter már ismerttetett mintával zárja.

Látható, a guzsaly rúdja gazdagon díszített, bravúros változatokkal és faragási technikával, fejlett művészi érzékre és faragó tudásra vall, alkotója a motívumok és a stílus szerint Dáné Károly lehet, aki a KALOT faragóiskolában tanult.

A gyűjteményben található datált és felírt pásztorbot, valamint egy felírt, datált, keskeny és töredékes faragott guzsaly (bot) darab erre enged következtetni. A motívumok annyira változatosak, hogy ebben az esetben csak díszítő jellegről beszélhetünk elsősorban, jelentésük háttérbe szorul.

A tárgy 1979-ben került a múzeum tulajdonába, állaga még jó.

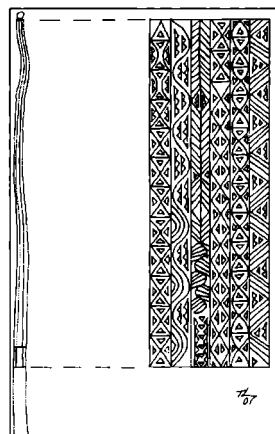
Mérete: H = 155 cm; SZ = 3, 5 cm

Talp: H = 16, 5 cm; SZ = 5 cm

CSSZM N/1476

11. kép. TALPAS GUZSALY. Csík, 20. sz.első fele - Ltsz. 1159

Mogyorófából hatszögre kivont, felfelé elkeskenyedő, rúdja fenn lapos gombban végződik. A szösz tartó spárgának mély bevágása elválasztja a rúd többi részétől. A fa barnára pácolt, nemes patinájú. Ezután indul a díszítmény. Technikája ékfaragás, karcolás. A rúd minden egyes lapjának más és más a motívuma, de az egész hosszán végighúzóódik, egészen a tövéig. A motívumok geometrikusak, mértani és stilizált növényi minták. Az első lapon átlós négyzetek és faragással, a másodikon vízfolyás ékfaragással töltve, a következőn egymással szembefordított fenyőág-minták, ismét rombuszos (barackmag?) minta, majd szilvamacsa motívum, és farkasfog vagy ökörhúgyos kombináció következik. Talpa (mankója) hiányzik, valószínű kétszárnyas.

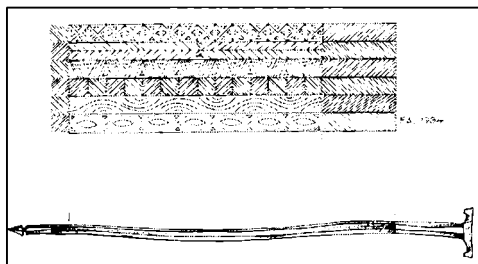
Méretei: ÖM = 162 cm. D = 3, 5 cm

CSSZM N/1159

12. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkkozmas, 1934 - Ltsz. 3039

Monogramos és datált: „F. A. 1934”

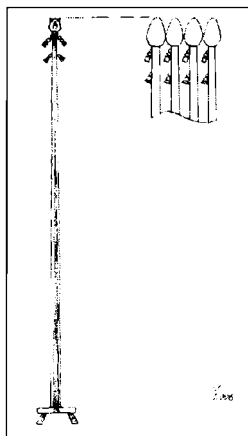
Mogyorófából hatszögre kivont, kétszárnyú talpas guzsaly. Rúdjának felső vége kúpos kiképzésű. Alatta mély bevágás a kenderszösz rögzítő kötélnek. Az ornamentika ennél jóval alább kezdődik és a lábtőig tart. Motívumai geometrikus elrendezésű mértani és stilizált növényi minták. Hármasszögű, a felső keskeny, a középső a leghosszabb, alatta egy „maroknyi” zárja. A felső és alsó minden lapja karcollással rovátkolt, ellenkező elrendezésben. Kiterített rajzban, a felső kétlaponként farkasfog mintát ad,

az alsó fenyőágot. A középső regiszter minden lapja más-más motívumokkal. Az első lapon folytonos, egymásba íródó szilvamag (barackmag), majd vízfo-lyás, váltakozó elrendezésű, sűrű fenyőág, majd farkasfogas minta-változat ék-metszéssel, ezután központos stilizált fenyőág, majd átlós négyzetek, ékmetszés kitöltéssel.

Készítője jó faragó, aki mintavariációkat is alkalmaz. Láthatóan túlteng a díszí-tő kedv, a díszítmény ott is folytatódik, ahol más esetekben nem szokták díszíteni a guzsaly rúdját (szöszt tartó helyen, és közepén, ahol fogják). A tárgy állaga jó.

Mérete: H = 159 cm; ÁTM = 2, 5 cm; Talpa: H = 6 cm; SZ = 4 cm
CSSZM N/3039

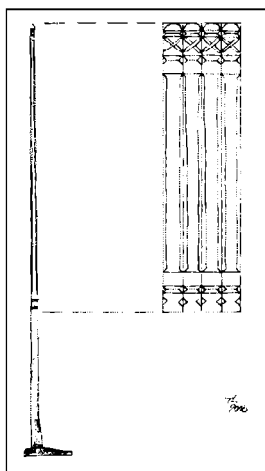

13. kép. ZSÁMOLYOS vagy SZÉKES GUZSALY. Csík, 20. sz. első fele - Ltsz. 2648

Mogyorófaból kivont, faragással, applikációval díszí-tett, fája vörösre pácolt. Teteje felé elkeskenyedő, végén kifaragott, körplasztika: négyszirmú tulipán. Alatta két sorban négy kis esztergált csüngő: harangocskák. Rúd-jának felső része kerek és sima, közepétől hat lapra ki-vont. A zsámoly négyszögű szírom- formára bevágott, négy csapolt kerek lábbal. Festett is lehetett, festéknyo-mok vannak rajta, csüngőiből hiányzik.

Mérete: H/M = 158 cm; ÁTM = 4; 3 cm.
Széke: H = 14 cm; SZ = 14 cm
CSSZM N/2648

14. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkkarcfalva, 20. sz. első fele - Ltsz. 3437

Mogyorófaból faragott egyszárnyas talpas guzsaly. Rúdja hat regiszterre osztott és felfelé keskenyedő. Feje gombszerűen kiképzett. Ezt két egyforma nagyságú keskeny bevágásokkal elválasztott négyzetes regiszter követi. A felsőn átlós bevágás, a fejfák csillagmintája, az alatta levő sima, utána sima, négy leszelt élű lapra ki-vont, egészen a guzsaly száráig. Itt ismétlődik a kocka alakú párna, alatta élein bemetszve, négyágú csillagot eredményez. A guzsaly szára lefelé enyhén vastagodó, négyzet alakra kivont. Talpa egyágú. Érvényesül a fa természetes színe, nemes patinával. Adományozás út-ján került a múzeum tulajdonába az 1980-as években.

Mérete: H = 180 cm; SZ = 3, 5 cm
CSSZM N/3437

15. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkszentkirály, 1950 - Ltsz. 6

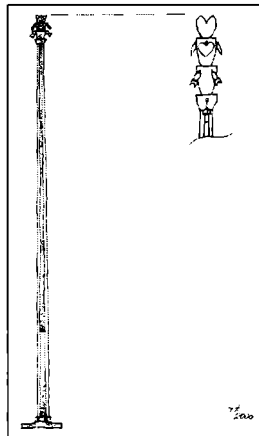
Datált és feliratos: „EMLÉK/L J/M K/Á/K//1950/II. Mo/20//”

Nyolcszögre kivont, faragással és karcolással, véséssel, esztergálással és applikálással díszített guzsaly. Végén négyszirmú tulipán, utána három ki nem formált, erősen stilizált tulipán. A felső sötétvörösre festett, szirmai szélére applikált, négy, zöld színű, szív alakú, domború, fűrészelt szélű levél. A másik két tulipán szirmainak szélére esztergált harangvirág, az alatta levőre, kis makk-csüngők kerültek. Az ékrovásos dísz ezután indul, vésett és karcolt is, körülbelül 5 maroknyi hosszúságban (102 cm) jóval a derékon alulra leér, a szár szabad. Mértanias stílusú, geometrikus és fitomorf motívumai folyamatosan haladnak végig mindegyik lap hosszán. Az első lapján karcolt fenyőág-minta, második lapján S indás levél-ág, harmadik lapján farkasfog, negyedik lapján szilvamag-motívum, ebben búvik meg a minták között a felirat, és az évszám: Emlék M J(-tól ?) MK(-nak?) 1950 (május 20?). A következő lapon farkasfog, a hatodikon vízfolyás, a hetediken összetett barackmag-motívum, utolsó lapján vízfolyás -kombináció. Lehetséges, hogy faragója a KALOT faragóiskolájába járt, erre utal a díszítmény stílusa. A néprajzi kollekción régi gyűjtése.

Méretetek: H = 172 cm; D = 3, 5 cm

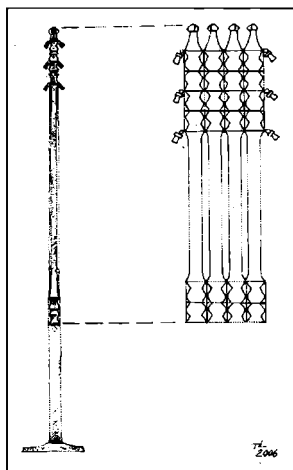
Talpa: H = 8 cm; SZ = 3, 5 cm

CSSZM N/6

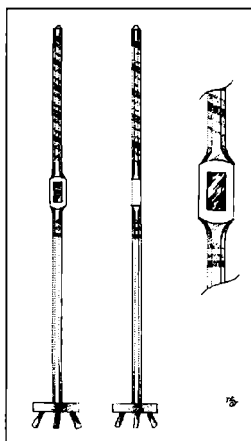
16. kép. TALPAS GUZSALY. Csíkkarcfalva, 1952 - Ltsz. 2650

Faragással és festéssel díszített, nyolcszögre kivont talpas guzsaly. Lapjai nem egyforma szélesek, hanem a négy lap élének leszeléséből alakul ki a másik négy, keskeny lap. Ez derékon alul már megszűnik, ott csak négyszögű sima a rúd. Motívumai bemetszéssel, faragással és illesztéssel készültek, majd ezt hangsúlyozták a festéssel. A rúd vége gombos, rövid nyakkal, majd utána három rend stilizált tulipán következnek, szélükön vaskapóval illesztett plasztikusan faragott, szintén három sorban applikált csüngők, négy makkocská. Utána a rúd sima, derékon alul ismét két tulipán egymás alapjára fordítva. Alapszíne zöld, a felső tulipánpár fehér, alatta piros színű. A csüngők színe váltakozó, piros, fehér zöld. A derékon aluli tulipánpár fehér

alapú, rajta szabálytalan alakú piros és zöld pöttyök. Az évszám a rúd felső részén a bevágás alatt, festett: 1952". Festéke enyhén kopott, a csüngőkbeől hiányzik, talpa utólag pótolta.

Csikkarcfalváról, adományozásból gyűjtötte Kristó Tibor a múzeumnak.
Mérete: H = 175 cm; ÁTM = 3, 5 cm. Talpa: H = 25 cm; SZ = 4 cm
CSSZM N/2650

17. kép. ZSÁMOLYOS GUZSALY. Csíkszentsimon, 1953. - Ltsz. 2138

Datált és feliratos: „Emléül SZ: E: 1953”

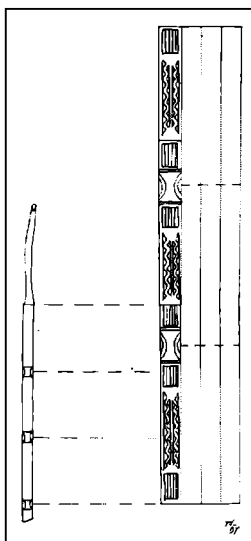
Nyolcszögre kihúzott rúdja van, kerek, háromlábú számollyal. A rúd hosszának felénél kiszélesedik, kis téglalappá, bele kétoldalt tükröt tettek. Festéssel díszítették, angolvörös alagra zöld és fehér ferde csíkokat festettek. A vörös, fehér és zöld szín a nemzettudat megnyilvánulása. A felirat a tükrös rész hátán található. Csíkszentsimonból, Szép Bálinttól vásárolták a múzeumnak. Állaga jó, a festék néhol már kopott.

Mérete: M = 154 cm; V = 6 cm; széke: D = 18 cm
CSSZM N/2138

18. kép. ROKKAPÁLCA. Csík, 20. sz. - Ltsz. 5

Mogyorófaból kivont, pácolt, felfelé elkeskenyedő, lefelé szélesedő pálcá. Felső vége gomb, mély bevágással a szösz kötőjének. Felső fele gömbölyű, középtől lefele négyszögű, vállasan kiképzett. Ornamentikája geometrikus, technikája ékfaragás, karcolás. A díszítmény 9 cm-es regiszterekben váltakozik. Függőleges rovátkolás, kétsoros ékfaragás, farkasfog vagy ökörhúgyos minta, majd ismétlődik a rovátkolt minta. Ezt az éleken bemélyített rész követi, amibe szilvamag-motívum karcolt. Minden regiszter, karcolással keretezett. A pálcá vége töredezett. A régi gyűjteményből származik.

Mérete: H/M = 102 cm; SZ = 2 cm
CSSZM N/5

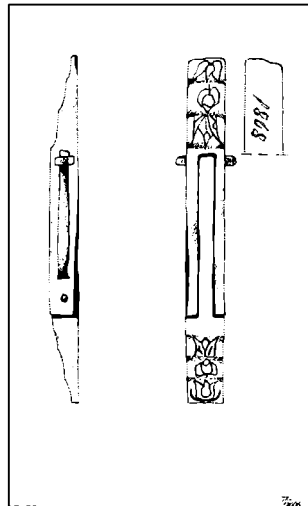
19. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 1868. – Ltsz. 136

Datált: 1868.

Egyik szára, hiányzik. Juharfából kivont. Ornamentikája primitív vonalrajzú, lineáris elrendezésű virágmotívumokból áll: tulipán, rózsza (gránátalma) végén Mária ideograma, Mária-jel. Szimbóluma itt egyértelmű, Szűz Mária, mindenki anyja, aki védő-óvó szereppel bír. A virágmotívumok, ebben az időben már egyértelműen szerelmi szimbólumok.

Méretei: H = 44 cm; Sz = 3 cm; V = 2 cm;

CSSZM N/136.

20. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentgyörgy, 1868. – Ltsz. 1438

Datált és feliratos: „Gyűjtő László, 1868”

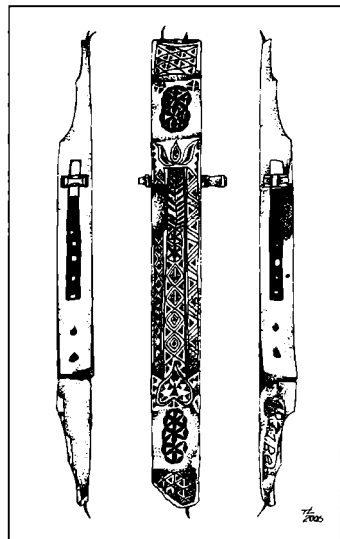
Juharfából kézivonóval kivont, hosszúkás hasáb alakú tárgy, Szerkezetiileg 2 darabból tevődik össze, ami villásan egybekapcsolódik. Motívumai karcoltak és vésettek, geometrizáló stílus, mértani, szkeomorf, antropomorf, fitomorf és florális mintákkal. Villáján közepén vízfolyás, folytatásában „s” szárú, kacskaringós tulipán bimbókkal és levelekkel, folytatásában, a végén hat egymásba íródó rozetta. Nyelvén folytonos szilvamag-motívum, és kacskaringós szárú tulipán levelekkel. A szár végén lineáris elrendezésű, egymásba íródó négy rozetta, szélén leveles-indás ékítőmény. Felirata oldalán helyezkedik el: „Gyűjtő László 1868”. Neve a gyűjtemény három tárgyán szerepel, a munka ügyes kezű faragóra vall.

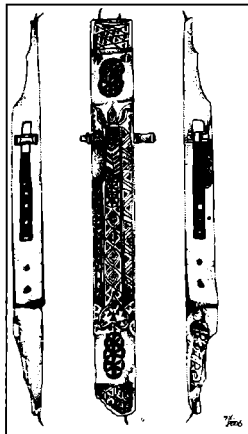
Csíkszentgyörgyről, Cziko Bertától került a múzeum tulajdonába, a tárgy erősen szúette, töredezett. Konzervált, restaurálásra szorul.

Mérete: H = 68, 5 cm; Sz = 3, 5 cm;

V = 2, 5 cm

CSSZM N/1438

21. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentgyörgy, 1871 - Ltsz. 1497

Datált: 1871.

Juharfából kivont, vésett és karcolt mintájú. Díszítése geometrikus és naturalisztikus. Villája egyik szárán összetett rombusz-minta (virág?), ékrovással, másik szárán farkasfog. Végében mélyen karcolt kinyílt tulipán. Első lépcsőjén egybeírt kettős rozetta, végén átlós rácsminta. Nyelvén fitomorf motívum: leveles ág, folytatásában, átlós rácsban geometrikus florális minta: stilizált rózsza (négylevelű), ami stilizált karcolt szívben végződik. Első lépcsőjén hármass egybeírt rozetta, végén átlós, rácsos minta, ékfaragással.

Datálása: „1871 be” szabálytalan, gömb alakú karcolt keretben az oldalan található.

Faragója ismeretlen. Ambrus Annától, Csíkszentgyörgyről vásárolták, 1968-ban.

Állaga nagyon gyenge, kiszáradt, töredezett, másolat készült róla.

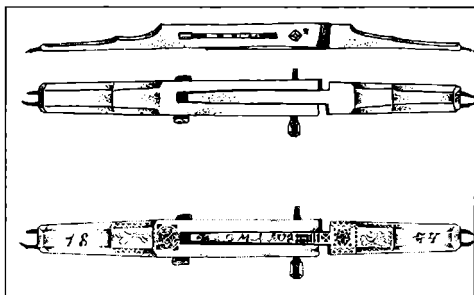
Mérete: H = 53 cm; SZ = 3, 5 cm; V = 2, 5 cm

CSSZM N/1497

22. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentgyörgy, 1874 - Ltsz. 1957

Datált: „1874, május 2.”

Juharfából kivont, vésett és karcolt technikájú. Motívumai geometrikus, antropomorf, szkeomorf és asztrális. Villája szélén, a datálás első fele: „18”, utána a széleken farkasfog, közötté két szabadrajzú szív, majd rozettába írt csillag, közepén András-kereszt. Nyelve szárán a datálás másik fele: „74”, a következőkben farkasfog között virágszirmokká rendezett szabadrajzú szívek, folytatásában vízfolyásos, négyzetes keretbe, rozettába írt nyolcágú csillag, közepén körbe írt András-kereszt. Folytatásában függőleges irányú farkasfog, és vízszintes irányú farkasfog. Itt a minta megszakad, majd a datálás napja, hónapja következik, ez a készítés idejét jelenti. S végül vésett András-kereszt.

Mérete: H = 20 cm; SZ = 2, 5 cm; V = 2 cm, szélei felé elkeskenyedő = 1 cm

1973-ban gyűjtötték és került a múzeum tulajdonába.

CSSZM N/1957

23. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 19. sz. vége
- Ltsz. 1334

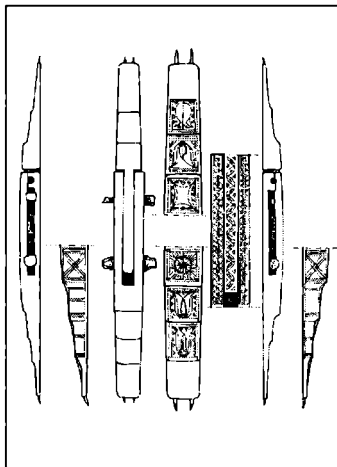
Régi állományból származik, juharfából faragott, mintája vésett és karcolt. Motívumai geometrikusak, mértani, florális, antropomorf, asztrális.

Villáján vésett farkasfog, szárán, három regiszter, a lépcsős szerkezetnek megfelelően. Az elsőben karcolt keretű négyszögben sugaras nap, a másodikban és harmadikban kinyílt tulipán, ékfaragással.

Nyelvén szilvamag-motívum, kis háromszögekkel váltakozva. Szára ugyanúgy lépcsősen képzett, mint a villája, három regiszterrel. Az elsőben karcolt négyzetben hármasmetszés és négy félkör, alatta négyszögbe zárva kinyílt tulipán, utána bimbós tulipán. Oldalán vésett, átlós négyzet (András-kereszt), függőleges vonalak. A múzeum régi gyűjteményéből származik, gyűjtési helye és gyűjtője ismeretlen. Állaga jó.

Méretei: H = 46 cm; Sz = 2, 5 cm; V = 2, 5 cm

CSSZM N/1334

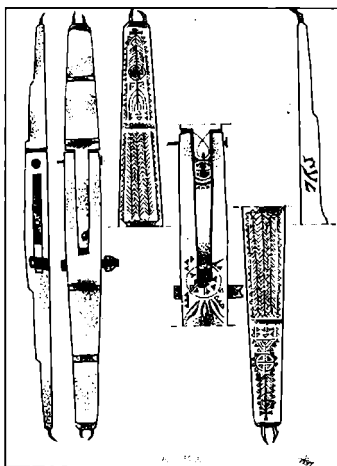
24. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 19. sz. vége. - Ltsz. 1335

Fele részben restaurált darab, csak a nyelve eredeti, ez erdei juharból kivont, faragott, villája keményebb fából pótolta, a nyelv mintáját ismétlik rajta. Ornamentikája vésett és karcolt, geometrikus. Nyelvén karcolt farkasfog-mintaváltozat, hármasmetszéssel, folytatásában karcolt soklevelű tulipán, szárán ékmetszéses farkasfog. Villáján csak a farkasfogas (ökörhúgyos mintát) ismétlik. Egyik eredeti faszege megvan, a másikat vastag drótból hajlítással pótolták.

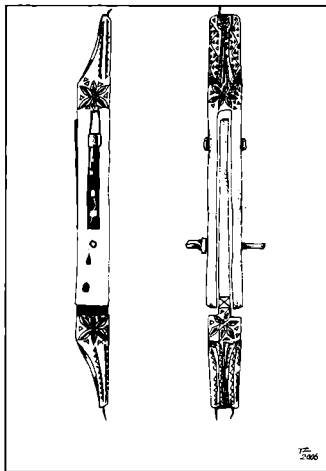
A múzeum régi gyűjteményéből származik, felgyűjtési helye és gyűjtője ismeretlen. Feltehetően Gáll Vilmos faragó-asztalos restaurálta.

Mérete: H = 52, 5 cm; Sz = 3 cm; V = 2 cm;

CSSZM N/1335

25. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentmárton, 19. sz. vége - Ltsz. 1449

Juharfából kézivonóval kivont, hosszúkás hasáb alakú tárgy, több rendben vállasan kiképezve, két széle felé elvékonyodó. Két részből áll, ami egymásba kapcsolódik. Motívumai ékrovással és karcolással készültek, az előlapon helyezkednek el. Közepén körbeírt rozetta, benne háromszögű bemélyedések, a villa szárán leszelt kör, szélén farkasfog, felette ellentétes oldalra nyíló, vonalrajzú zárt tulipán. Két szárán ellentétes irányú fenyőágak három rendben, szélén farkasfoggal. Bal szélén farkasfog, utána vonalas háromszög, felette rozetta

farkasfoggal, fenyőág, vonal, felette búzakaralás, fölötté kereszt. Jobb szélén farkasfog, búzakaralás, vonal, fenyőág, búzakaralás, kereszt. A szélét kétfelől farkasfog zárja. Névjele: „G L” (Gyűjtő László?) a bal oldalán helyezkedik el. A búzakaralás, a fenyő a keresztény szimbolikában életfa, az élet, és az isteni entitás védelmét jelenti. Gyűjtéssel került a múzeumba, a 60-as évek végén.

Mérete: H = 63 cm; Sz = 4 cm V = 3 cm

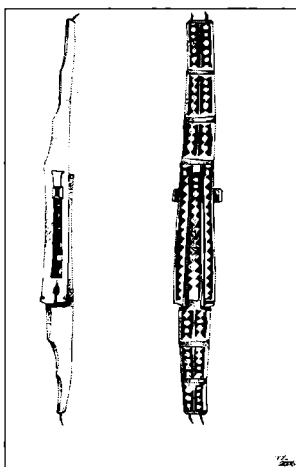
CSSZM N/1499

26. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentimre, 19. sz. vége - Ltsz. 1595

Juharfából kivont, patinás darab. Díszítése vésett. Motívuma stilizált virágornamentika. Szárain téglalapba írt szilvamacsapat, ami egy mással szembehelyezkedve 4 levelű virágot, rózsát (lótusz) mintáz. Csíkszentimréről került a múzeum tulajdonába, az 1968-as évben, Orbán Gábortól. Jó állagú.

Mérete: H = 44 cm; Sz = 4 cm; V = 3 cm

CSSZM N/1595

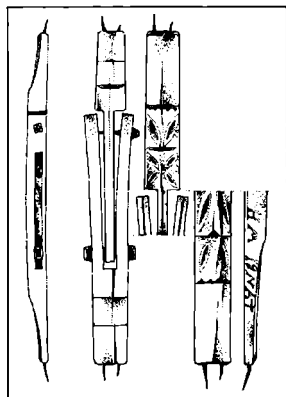
27. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkdánfalva, 19. sz. vége - Ltsz. 1610

Juharfából kivont, patinás darab. Ornamentikája ékfaragás-sal vésett, geometrikus. A vászonfeszítő egész felületén, mind a villán, mind a nyelven és két szárán farkasfogas minta vonul végig.

Csíkdánfalváról, Csáki Fábiántól került a múzeum tulajdonába, 1971-ben.

Mérete: H = 50, 5 cm; SZ = 3, 5 cm; V = 2 cm

CSSZM N/1610

28. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 19. sz. vége - Ltsz. 1679

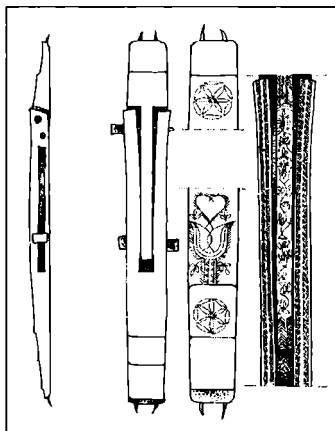
Feliratos: „HA Ignat”

Keményfából kivont, vésett és karcolt technikájú. Geometrikus fitomorf és florális minta, a felső részén két oldalt. Egyik felén szilvماغ-motívum, négylevelű virágot (rózsa) alkot, utána csak levelek (szirmok), túloltdalt csak két sorban elhelyezkedő levelek. Közötte párhuzamos vonalak és kis farkasfog. Felirata a fokán (vastagsága) helyezkedik el, vésett.

1971-ben került a múzeumba, gyűjtés útján.

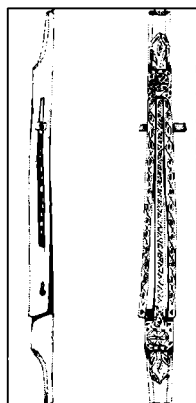
Mérete: H = 63, 5 cm; SZ = 4 cm; V = 2, 5 cm

CSSZM N/1679

29. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 19. sz. vége - Ltsz. 1682

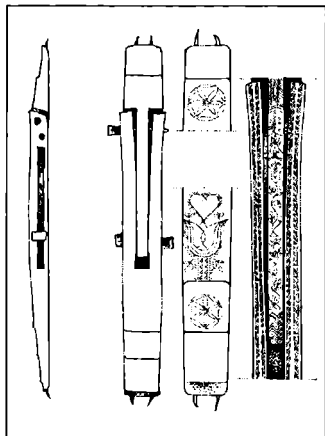
Juharfából kivont, vésett és karcolt technikájú. Geometrikus és stilizált és naturalisztikus florális, és fitomorf minta, ékfaragással és karcollással kivitelezve. Villáján kétsoros farkasfog, ami felnyúlik a tövéig, szív- és tulipánban folytatódik. A tulipán négy sarkán kis háromlevelű ágak, a szélén hatszirmú rozetta. Nyelven több apró motívum farkasfog, mellette fenyőág, indás szárú leveles ág, kancsóból kinövő, ugyancsak indás ágú „szemes” tulipán, majd levelek, s a végén szem. Folytatásában félkör, majd két soros farkasfog, fenyőág, s végül hatlevelű rozetta.

Felgyűjtési helye Csík, 1971-ben kerül a múzeumba.

Mérete: 49 cm; SZ = 3, 5 cm; V = 2 cm

CSSZM N/1682

30. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkmindszent, 19 sz. vége - Ltsz. 2773

Juharfaból kivont, karcolással és véséssel díszített. Díszje geometrikus, szkeomorf, fitomorf és florális, lineáris elrendezésben. Villáján folytonos szilvamag- motívum, végében kis, két soros farkasfog, levelek, majd rozetta, félkörben kis farkasfogak, a végén két szembeforduló tulipán, azonos középpel, (vagy: szilvamag-kör vízszintes átlójával). Villáján farkasfog, végében csukott tulipánnal.

Csíkmindszentről gyűjtötte Kristó Tibor a múzeumnak.

Mérete: H = 62 cm; SZ = 2 cm; V = 2 cm

CSSZM N/2773

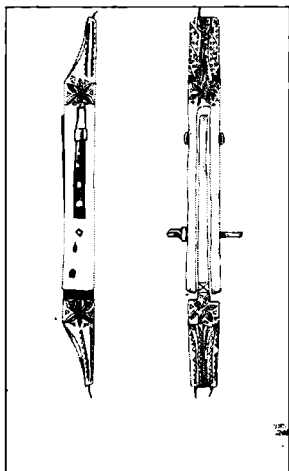
31. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíklázárfalva, 19. sz. vége - Ltsz. 3018

Juharfaból kivont, ékrovással vésett szalag- ornamentikájú. Mintája geometrikus stílusú, mindkét szár végén és két-két oldalán helyezkedik el. Hatszirmú rozettából háromsoros farkasfog. Oldalain csak egysoros a minta.

Csíklázárfalváról, Virágh Mihálynétól gyűjtötte Kristó Tibor a múzeumnak.

Mérete: H = 53 cm; Sz = 2, 5 cm; V = 3 cm

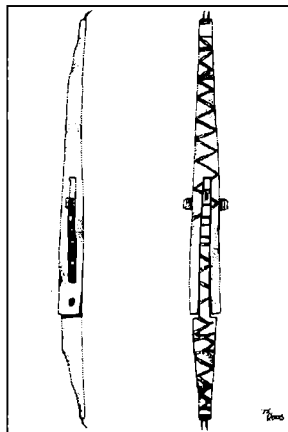
CSSZM N/3018

32. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 19. sz. vége
- Ltsz. 16

Keményfából kézivonóval kivont, vésett díszű darab. Mértani stílusú, mindkét szárán végig szabálytalan nagy vízfolyással díszített. A múzeum régi gyűjteményéből származik felgyűjtési helye Csík. Állaga jó.

CSSZM N/16

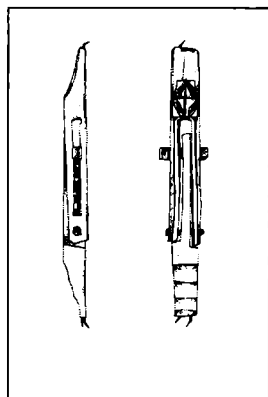
33. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkkozmas, 19. sz. vége
- Ltsz. 1970

Keményfából kézivonóval kivont, vésett és karcolt motívumokkal. Mértanias, szkeomorfi és florális elemek: egyik szárán négyzetbe írt, átlósan elhelyezett szilvamágból kialakított rózsza.

1974-ben Bálint Borbálától vásárolta János Pál. Az 1595-ös vászonfeszítővel szinte azonos mintát mutat, feltehető, azonos volt a készítője.

Mérete: H = 45 cm; SZ = 3 cm; V = 2, 2 cm

CSSZM N/1970

34. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentdomokos, 1910 - Ltsz. 2202

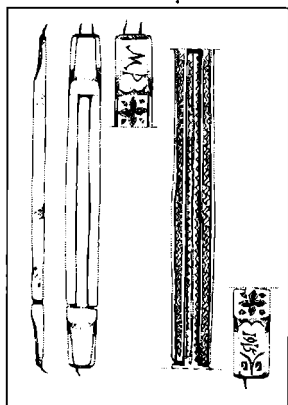
Datált, monogramos: „1910/MR”

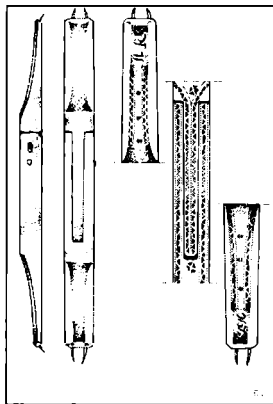
Gyertyánfából kivont, vésett díszű. Motívuma geometrikus, mindkét szárán végigfutó egysoros, villája közepén kétsoros farkasfog, folytatásában mindkét felől András kereszt, a datálás és a monogram kétfelől a szárak végén, utána, egy-egy András-kereszt motívum zárja a felületet.

Csíkszentdomokosról, Barabás Rózától került a múzeum tulajdonába, 1974- be.

Mérete: H = 51 cm; SZ = 3, 5 cm; V = 2 cm, a végei felé keskenyedik.

CSSZM N/2202

35. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csíkszentdomokos, 1915 - Ltsz. 2204

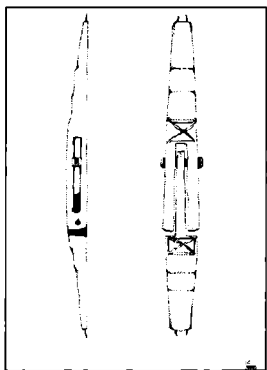
Népi megnevezése *macska*, vagy *porond*, vászon szövésénél használták. Juharfából készült, hosszúkás tárgy, két részből áll. Ez villásan kapcsolódik össze, amit két faszeg tart, s ezzel tudták állítani a távolságot is. Mértani díszítése az előlapján véséssel és karcolással kivitelezett. A villán és a nyelven farkasfog, a nyelén kétfelől négyágú, négyzetbe írt virág, szirma szilvamag-szerűen mélyített. Felirata a monogram és évszám: „MP//1915”.

A tárgy még jó állapotú, látható a fa természetes

színe, nemes patinával.

H = 50 cm; SZ = 4 cm; V = 2 cm.

CSSZM N/2204

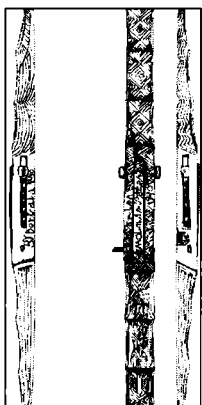

36. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Csík, 20. sz. eleje - Ltsz. 15

Keményfából kivont, karcolt, minimális díszű darab. Mértani stílusú, négyzetbe írt András-kereszt mindkét szárának tövén. A régi gyűjteményből származik, patinás, de állaga jó.

Mérete? H = 52 cm; SZ = 2, 5 cm; V = 2, 5 cm

CSSZM N/15

37. kép. VÁSZONFESZÍTŐ. Gyimesfelsőlok, 1930 - Ltsz. 1725

Feliratos: „Emlék. Molnár Péter. 1930 / Gy. Borbála 1930”

Puhafából kivont, karcolt és vésett technikájú. Geometrikus stílusú, mértani és stilizált florális és fitomorf minta. Villáján kisebb farkasfog, majd nagyobb léptékű egybefonódó, több vonalsoros rombuszos szilvamag (barackmag)-motívum. Nyelven kisléptékű barackmag, folytatásában tulipán több levéllel (szilvamag), végén lándzsaszirmú tulipán, oldalán kard-mintával. Oldalain (fokán) folytatódik a barackmag-motívum, s egyszerű térkitöltő vonalazás, ami a formát

követi. Feliratának első része felül, mindkét szár közepén a mintától szabadon hagyott térben van, készítőjének nevét és idejét adja, kézírásos kisbetűk és nyomtatott nagybetűk keverednek benne, ami képzetlen íráskészséget árul el. A felirat másik része az ajándék címzettje, Gy. Borbála, az írása hasonló, bicskával vésett.

Antal Erzsébettől (Finánc) gyűjtötték Gyimesfelsőlokon, Antalok patakán, 1971-ben.

Mérete: H = 75, 5 cm; SZ = 3 cm; V = 2 cm

CSSZM N/1725

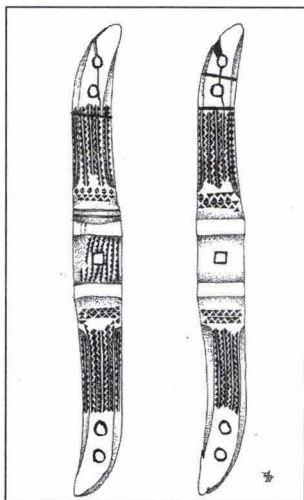
38–39. kép. TEKERŐLEVÉL. Csíkszentgyörgy, 20. sz. első fele – Ltsz. 1721

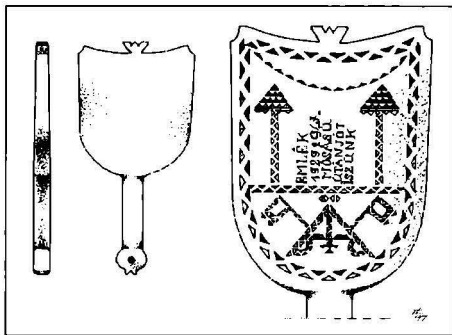
Bükkfából készült, sötétbarnára pácolt, több elemből összetevődő darab. Kézivonóval, esztergán kimetszett, csapolással illesztett. Belső része két kis korong, amit négy oszlopocska és egy tengely köt össze. Ez a forgó rész, ami a külső szerkezetbe szerelt. Külső szerkezete, két korong, amit szintén négy oszlopocska tart össze. A felső korong közepén lyuk van, itt halad át a tengely nyúlványa, ami tartja a keresztfákat. Az alsóra került a négy kifelé hajló láb. A keresztfák végeiken ellenkező irányban, kissé hajlítotak, rajtuk két-két átfúrt lyuk. Az alsó és felső fa, csapolással simul egymásba. Négy érdekesen kiképzett kifelé hajló, kétszeresen bevágott szege van, ami a fonalmatringot tartja. Így a tekerőlevél állítható, kisebb és nagyobb, vékonyabb és vastagabb matringok letekerésére. A két kereszt szár ékfaragással díszített. Hosszában többsoros ékfaragás, amit keresztirányú ékmetszéssel, vagy karcolt vonallal zárnak le, a tövénél, végeinél. A felső kereszt közepén is van faragás. A külső oszlopok közepém, vízszintes, enyhén kidomborodó rovátkolás.

Mérete: M = 53 cm; D = 17 cm; Keresztfa:

D = 55 cm.

CSSZM N/1721

40. kép. CIFRASULYOK, Csíkborzsova, 1929 - Ltsz. 1783

Formája stilizált tulipán, sima nyéllel, a gombja szintén formázott, gránátalma, két kis szárral. Motívuma mértani, vésett, előlapján helyezkedik el. Szélén körül farkasfog, a belső rész két rekeszre osztott. A felsőt a széltől egy félkörív választja el. Bent függőleges irányban farkasfögből kialakított hosz-

szú szárú ernyős virág (?), közrefogva a függőleges irányú feliratot, ami magyar nyelven balról jobbra halad, több soros, álló antikva betűkkel: „EMLÉK//1929 G/I//MOSÁS U//UTÁN JOT//ISZUNK//”. Alatta szintén apró farkasfögből álló zászlós Mária-ideogram. Az „i” betű keresztet formáz (Szűz Mária védelme, segítségül hívása).

A tárgy még jó állapotban, érvénysül a fa természetes nemes színe, kevés patinával, nem használták.

Mérete: ÖM = 32, 5 cm; Sz = 18 cm; V = 3 cm.

CSSZM N/1783

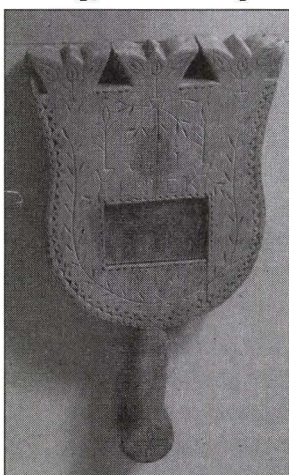
41. kép. CIFRASULYOK. Csíkrákos, 1936 - Ltsz. 1786

Teste tulipánt formáz, felső szélén három kimetszett hármasszirmú stilizált tulipán. Előlapján található díszítése, mértani, növényi és virágminta, metszett és karcolt. A peremén farkasfogas, utána kétfelé hajló középpontos levélszár. A felező vonalon alul, négyszögletes tüköretét. Felső részén a metszett tulipánok mindegyikében virágcserepből kinövő háromágú zárt tulipán. Középen, lefelé

hajló ötágú virágtő, mellette két oldalt felfelé irányuló virágcserepből kinövő zárt tulipánszár. Közötte helyezkedik el a monogram: „CS/I”. A tükör fölött vízszintesen: „EMLÉK”, a tükör alatt az évszám: „1936”. A sulyok nyelének gombján négyágú stilizált virág. Csíkrákosról vásárolták, 1973-ban. Használat nyomát mutatja, de még jó állapotban van.

Mérete: M = 29 cm; Sz = 13, 5 cm; V = 3 cm.

CSSZM N/1786

42. kép. CIFRASULYOK. Csíkrákos, 1939 - Ltsz. 1785

Tulipán formájú cifrasulyok. Nyele sima, gombos végű. Véséssel és karcolással díszített. Motívuma mértani, stilizált, előlapján helyezkedik el. Peremén farkasfoggal mintázott, belül levélág, központos elhelyezésben. Központi tükrében szívből kinövő hármáságú virágtő, közepén elnagyolt kinyílt virág. Alatta két egymásba írt szívből kihajló két virágszár, nárciszvirággal. Felirata a felső részén, közepén, álló nagybetűvel: „EMLÉK”, alatta az évszám: „1939”. Kétoldalt ferdén: „KOVÁCS//OLGA”. A szívben monogram: „F. M”. A tárgyat Csíkrákosról vásárolták a múzeumnak, 1973-ban. Használat jegyét mutatja, de még jó állapotban van.

Mérete: M = 29 cm; Sz = 12 cm; V = 3 cm
CSSZM N/1785

Irodalom

1. BALÁZS LAJOS
1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson.* Csíkszereda
2. BENKŐ Károly
1853 *Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek leírása.* Kolozsvár.
3. BURKE, Peter
1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában.* Századvég, Budapest.
4. BURUS János
2004 *Találkozásaim hajdani KALOT-legényekkel, KALÁKA-lányokkal.* In *Hargita Népe.* 2004. május 6. XVI. évf. 104. sz.
5. BUTURĂ, Valer
1989 *Străvechi mărturii de civilizație românească.* Editura științifică, București.
6. CZAGÁNY Lajos
1985 *A fa díszítő faragása.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
7. DÁVID József
1941 *Székelyföld írásban és képen.* Budapest.

8. DOMANOVSKY György
1981 *Fafaragás* In *A magyar nép díszítőművészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
9. DUNĂRE, Nicolae
1979 *Ornamentică tradițională comparată*. Editura Meridiane, București.
10. EGYED Ákos
1997 *Korszerűsödő és hagyományőrző Erdély*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
11. FÉL Edit – HOFER Tamás – K. CSILLÉRY Klára
1975 *Történeti vázlat a magyar népművészetről*. In *A magyar népművészet*. Corvina, Budapest.
12. FONTANA, David
1995 *Szimbólumok titkos világa*. Budapest.
13. GAÁL Károly
1940 *A csíkmenasági pásztorok faragásai*. In *Ethnológiai Adattár*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
14. GYÖRGYI Erzsébet
1961 *A hagyomány tárgyai gyűjtemény*. In *Néprajzi Értesítő*. XLIV. 248–250.
15. HAÁZ Ferenc Rezső
1942 *Udvarhelyszéki famesterségek*. Minerva, Kolozsvár.
16. HOFER Tamás
1977 *XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége*. In *Ethnographia*.
17. 1983 *A „Tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése*. In *Népi kultúra – népi társadalom*. XIII. Budapest. 39–64.
18. 1983 *Megjegyzések Hoppál Mihály tanulmányához*. In *Népi kultúra – népi társadalom*. XIII. 299–308. Budapest.
19. 1887 *Szócikkek* In *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. k. Budapest, 743.
20. HOPPÁL Mihály
1980 *Népművészet és etnoszemiotika: A magyar fejfák világa*. In *Népi kultúra – népi társadalom*. XI–XII. Budapest. 191–217.
21. 1983 *Jelrendszerek a népművészetben*. In *Népi kultúra – népi társadalom*. XIII. Budapest. 275–279.

22. IMREH István
1979 *Céhbeli kézművesek, népi mesterek és vásárlóköriük*. In *Erdélyi hetköznapok*. Kriterion, Bukarest. 179.
23. *Szabad székelyek Erdély rendi társadalmában*. In *uo.* 9–10.
24. IMREH ISTVÁN – PATAKI József
1992 *Kászonszéki krónika*. Budapest–Bukarest.
25. JÁNOS Pál
1971 *Írott szuszékok*. Csíkszereda.
26. K. CSILLÉRY Klára
1976 *A szerelmi jegyajándékok a magyar parasztságnál*. In *Ethnographia* LXXXVII. 1–2. Budapest. 103–129.
27. 1974 *A magyar népművészet városi és mezőgazdasági gyökerei*. In *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században*. II. Szerk.: HOFER T.– KISBÁN E. – KAPOSVÁRI GY. Budapest–Szolnok.
28. 1977 *A magyar népművészet változása a XIX. században és a XX. század elején*. In *Ethnographia* LXXXVIII. 1.
29. 1978 *A magyar népművészet története*. Budapest.
30. 1985 *A lakáskultúra rétegek szerinti differenciálódása*. In *Ethnographia* XCVI. 172–211.
31. Kós Károly
1972 *Szerelem és halál a szilágysági népművészetben*. In *Népelet és néphagyomány*. Kriterion, Bukarest. 209.
32. 1974 *Szilágysági népművészet*. Kriterion, Bukarest. 104–114.
33. 1979 *Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion, Bukarest.
34. *Néprajzi képeskönyv Erdélyből*. Budapest.
35. KÓSA László
1997 *Ki népei vagytok?* Budapest.
36. KOVÁCS Dénes
Írott botok és guzsalyak mintái. Csíki Múzeum, Csíkszereda.
37. KRISTÓ Tibor
1995 *Csíki néprajzi gyűjtések*. Csíkszereda.
38. LÁSZLÓ Gyula
1941 *A honfoglaló magyarnép élete*. Budapest.

39. MN
1991 *Magyar Néprajz. III. Kézművesség.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
40. 1997 *Magyar Néprajz. IV. Életmód.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
41. MNL
Magyar Néprajzi Lexikon. I-V. Akadémiai Kiadó, Budapest.
42. MALONYAI Dezső
1909 *A magyar nép művészete. II. k.* Budapest.
43. MOLNÁR Mária
1994 *Funkcionális és nem funkcionális tárgyrendszerek.* In *Néprajzi Értesítő* LXXVI. 97-109. Néprajzi Múzeum, Budapest.
44. PÁLL-GECSÉ Éva
1983 *A kézdipataki fonó emléke.* In *Népismereti dolgozatok.* Kriterion, Bukarest. 128-133.
45. STOICA, Georgeta
1979 *Arhitectura interiorului locuinței țărănești.* Muzeul din Râmnicu-Vâlcea
46. SZARVAS ZSUSZA
1988 *Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között.* Életmód és tradíció. 1. Budapest.
47. SZATYOR Győző
1988 *Faművesség.* Budapest.
48. SZATHMÁRI Ferenc
1994 *Népi fafaragás.*
49. SZINTE Gábor
1909-1910 *A kapu a Székelyföldön.* In *Néprajzi Értesítő. X, XI.*
50. T. NAGY Imre
1881 *Csikvármegye közigazgatási leírása.* Budapest
51. TÖRÖK Csaba
2004 *Alapminták.* (Motívumgyűjtemény). Kézirat
52. VÁMSZER Géza
1976 *Néprajzi vonatkozású mozgalmak Csikban a két háború közti években.* In *Népismereti dolgozatok.* Kriterion, Bukarest.
53. 1977 *Életforma és anyagi műveltség.* Kriterion, Bukarest.
54. VISKI Károly
1924 *Díszítőművészet.* In *A Magyarság néprajza. II.* Budapest.
55. 1931 *Makkos fazáraink.* In *Néprajzi Értesítő* XXIII. évf. 2. sz. Budapest.

56. VITOS Mózes

1894 Csíkmegyei füzetek. Adatok Csíkmegye lírásához és történetéhez.

57. 1894 Csíkszereda. Györgyjakab Márton nyomdája. 750.

Források

1. Vegyes conscriptiók. Székely lustrajegyzékek. MOL. F. 136
2. 1713-as összeírás. MOL. Erdélyi Kormányhatósági Levéltárak (EKL). F. 49. 26. c.
3. 1721–1722-es összeírás. MOL. EKL. F. 49
4. 1750-es adóügyi összeírás. MOL. EKL. F. 50
5. 1785–86-os úrbéri összeírás. MOL. EKL. F. 51.
6. 1820-as úrbéri összeírás. MOL. EKL. 52
7. Csíkdánfalvi róm. kat. népiskola anyakönyvei és naplói. CSNL. F. 383.
8. Csíkcsicsói *Domus Historia*. Csíkcsicsó, Római katolikus plébánia levéltára.
9. Csíkjenőfalvi falujegyzőkönyvek. CSSZM. Régikönyv-gyűjtemény. (RK)
10. Csíkkozmási *Domus Historia*. 1685. Csíkkozmás, Római katolikus plébánia irattára.
11. Csíkmadarasi Római Katolikus anyakönyvek. Csíkszeredai Nemzeti Levéltár. (CSNL)
12. Csík-Nagyboldogasszony róm. kat. egyházi anyakönyvei. CSNL. F. 47. 139, 140, 141.
13. Csíksomlyói ferencrendiek számadáskönyvei és bevételi naplói. CSSZM/RK.
14. Csíkszentkirályi római katolikus iskola anyakönyvei. CSNL. F. 458.
15. Csíkszépvízi falujegyzőkönyv. Csíkszeredai Dokumentációs Könyvtár.
16. Kászontáti róm. kat. egyházi anyakönyvek, F. 47. 310.
17. Székelyudvarhelyi fazekas céh levéltára. CSNL. F. 249.

Adatközlők

1. György Andrásné Benedek Gizella, Csíkszentkirály, 74 éves (1996)
2. Székely Gergelyné Rozália, Csíkszentkirály, 74 éves (1996)
3. Balázs Ignácné Sipos Margit, Csíkszentkirály, 73 éves, (1996)
4. Györgyné Ravasz Ilona, Csíkszentkirály, 63 éves (1996)
5. Bartis Mária, Csíkszentkirály 86 éves (1996)
6. Antal Erzsébet, Sölek, Komjáth-pataka, Gyimesközéplek

7. György Erzsébet, Csíkszentkirály, 80 éves (1996)
8. Csiszér Józsefné Rozália, Csíkszentkirály, 85 éves (1996)
9. Ferenc Erzsébet, Csíkcsomortán, 82 éves (1996)
10. Petres Júlia, Csíkpálfalva, 60 éves (1996)

FARKAS Irén muzeológus, néprajzkutató

Csíki Székely Múzeum

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

irenfarkas@yahoo.com

SALLÓ SZILÁRD

RONTÁSHIEDELMEK, HIEDELEMSZEREPEK GYIMESI KÖZÖSSÉGBEN

Abstract: [Witchcraft and superstitions in Gyimes-valley] In my paper I presented the appearance of witchcraft in Lunca de Sus (rom.) / Gyimesfelsőlok (hung.). My aim was to analyze the functions of the believes linked with witchcraft.

I also made researches about the types of witchcraft and I did a categorization of the witches, these are: "*fermekás*", "*gurucsás*", "*szépasszony*", "*boszorkány*".

In this study besides presenting the traditional witchcraft and techniques I also took in consideration how this subject appears in our modern times.

In the chapter dealing with the Romanian priest I tried to look closer at people's relation with the priest, more precisely how do they confide in the priest, how he resolves the problems, makes justice by praying to God.

I observed two types of malefic deeds: related to animals and human beings.

In the last part of my study I made researches about how these believes take part in people's biography. I also examined how the people belonging to this community give life to these believes, how they construct them and talk about them. Malefic deeds are considered to be the cause of sickness and of bad happenings. Some persons are marginalized because they tend to take part in malefic deeds.

Rezumat: [Vrăjitorie și superstiții în valea Ghimeșului] În lucrarea mea m-am ocupat de existența vrăjitoriei din Lunca de Sus / Gyimesfelsőlok (magh.). Scopul meu a fost analiza funcției credinței în legătură cu vrăjitoria.

Am realizat o privire în ansamblu despre tipurile de vrăjitorie din Lunca de Sus. Acestea sunt: *fermekás*, *gurucsás*, *szépasszony*, precum și *vrăjitoarea luată în sens strâns*.

Am acordat o atenție sporită celor două presupuse fost vrăjitoare din sat, pe Davidné și pe Bece Tera.

În acest studiu nu m-am limitat numai la reprezentările tradiționale de vrăjitorie și de tehnicile de stricățuri, ci am interpretat și formele de prezentare de azi a vrăjitoriei.

În capitolul unde am vorbit despre preotul român, despre preotul călugăr am luat în considerare faptul că cât de mare este încrederea, convingerea membrilor comunității în legătură cu faptul că, călugărul le poate rezolva problemele, și că apelând la Dumnezeu poate face dreptate.

Am constatat două tipuri de stricățuri. Una dintre acestea se îndreaptă spre animale, celălalt tip spre om.

În sfârșit am analizat modul de viață a credințelor, cum se încadrează în biografia individului. M-am oprit asupra faptului că, membrii comunității cum fac credința vie prin faptul că vorbesc despre ea, că bolile și daunele le datorează acestor faceri de rău, precum că marginalizează oameni prin faptul că îi consideră apți de a face aceste răutăți.

Bevezetés

A magyar néphit kutatása jelentős múltra tekint vissza, a kutatás visszanyúlik egészen a 19. század közepéig, amikor is IPOLYI Arnold megjelentette *Magyar mythologia* (1854) című monográfiáját. Ez az első olyan tudományos munka, amely folklór adatokat és összehasonlításra alkalmas anyagot is összefoglaló módon felvonultat. E műre ihlető forrásként szolgált a korábban, GRIMM által megjelentetett *Deutsche Mythologie* című munka. Akárcsak GRIMM, IPOLYI is követte a kornak azt a törekvését, hogy feltárja az ősi vallási rendszert, a nemzeti mitológiát. A 19. század utolsó éveiben KANDRA Kabos jelentetett meg, szintén *Magyar mythologia* címmel könyvet, amelyben továbbgondolta az IPOLYI könyvében leírtakat, ezzel leróva tiszteletét a nagy előd IPOLYI előtt.

A 19. század végére a mitológiakutatás nagy mennyiségű anyagot hallmozott fel, ennek következtében a népi hitvilág önálló kutatási témává vált.

A 20. század elején a néphitkutatás alábbhagyott a mitológiai gyökerek keresésével, attól függetlenül monografikus témát jelenthetett a folkloristák számára.¹ Ebből az időszakból származik RÓHEIM Géza mérföldkönek számító munkája a *Magyar néphit és népszokások* (1925), amely napjainkig jelentős műnek számít. Jelentőségét abban látták, hogy a szerző e kötetben a magyar néphit kutatását a nemzetközi vallásantológia keretei közé illesztette.

A 20. század későbbi évtizedeiben SOLYMOSSY Sándor szintén szerepet játszott a néphit kutatásának vizsgálatában, az ő nevéhez fűződik a *Magyar-ság néprajza, Hitvilág* című részének a szerkesztése is. Fontos megemlíteni a Szendrey testvérek, SZENDREY Zsigmond és SZENDREY Ákos munkásságát is, akik hiedelemtárgyú munkákat jelentettek meg, valamint kiadtak egy babonaszótárt is, amely 2001-ben *Igézet ne fogja... A népbabonák világa* címmel új kiadásban is napvilágot látott.

A 20. század második felének egyik legjelentősebb néphitkutatójaként DIÓSZEGI Vilmost tartjuk számon, aki *A pogány magyarok hitvilága* címmel, 1967-ben jelentetett meg könyvet a honfoglaláskori magyar samanizmusról. DIÓSZEGI-t követően DÖMÖTÖR Teklának is számos tanulmánya mellett, 1981-ben megjelent *A magyar nép hiedelemvilága* című összefoglaló munkája.

A magyar néphit kutatásának fontos momentumra az 1980-ban, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja kiadásában megjelent *Magyar hiedelemmonda katalógus*, amelyet BIHARI Anna állított össze, és az *Elő-munkálatok a magyarság néprajzához* 6. kötetében tett közzé. A hiedelemmonda-katalógus tizenöt témakörben és további altémákban tárgyalja a magyar területen fellelt hiedelmeket.

¹ BARTHA 1998. 474.

A század egyik legjelentősebb monografikus írása Pócs Éva nevéhez kötődik, aki *Zagyvarékás néphite* címmel, 1964-ben jelentetett meg könyvet, amely a későbbi évtizedekben mintául szolgált más helyi hiedelemmonográfiák számára. Pócs Éva néphittel kapcsolatos kutatómunkája átfogja a 20. század második felét, de napjainkban is számos írása jelenik meg főként a boszorkányhiedelmekről.

Pócs munkáiban a magyar néphit európai kapcsolataira helyezi a fő hangsúlyt.²

E tanulmány bevezető részének keretei között nincsen módomban a néphit kutatóinak teljes névsorát fölállítani, viszont az eddig felsoroltak mellett fontosnak tartom megemlíteni KESZEG Vilmos népi hiedelmekkel kapcsolatos gyűjtéseit. KESZEG ide kapcsolható tanulmányaiban, kötetekben a hiedelmek világtérképítő szerepére, valamint a hiedelmek funkcióinak és kontextusainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Egyik legjelentősebb munkája, amely foglalkozik az előbb felvázoltakkal 1999-ben jelent meg *Mezőségi hiedelmek* címmel, de itt említhető meg *Tájban élő ember: hiedelem és biográfia* című írása is.

Rátérve az általam vizsgált gyimesi közösségre irányuló néphit kutatásokra elmondható, hogy a gyimesi csángók hiedelemvilágát is több munkában dolgozták fel. Ezek közül, hogy csak néhányat említsek: SALAMON Anikó 1987-ben megjelent gyimesi gyűjtéséből származó *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák* című könyve, ALBERT Ernőnek 1995-ben megjelent *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek* címmel megjelent munkája, de jelentősek TANKÓ Gyula írásai is, melyek közül a 1996-ban megjelent *Gyimesi szokásvilágot*, valamint az annak folytatásául szolgáló *Életvitel a Gyimesekben* (2001) című könyvét említem, amelyek figyelmet fordítanak a hiedelemvilág helyi megnyilvánulásaira.

Jelen tanulmányomban a boszorkánysággal, valamint román papokkal, kalugerekkel kapcsolatos rontáshiedelmeket vizsgálom, emellett külön kitérek azokra a természetfeletti erővel rendelkező hiedelemalakokra, akik a közösség szemében maguk a rontás okozói, közöttük tárgyalva a fermekást, a gurucsást, a szorosabb értelemben vett boszorkányt, valamint a kaluger papot, mint igazságszolgáltatót, közvetítőt az isteni szféra és az emberi világ között. Végül azt tárgyalom, hogy a rontáshiedelmek milyen módon épülnek be egy kiemelt személy biográfiájába.

A vizsgált gyimesi közösség esetében élő, funkcionális hiedelmekről beszélhetünk. Mint ahogy a továbbiakban láthatóvá válik ezek a hiedelmek jelentős szerepet töltenek be az emberi életpálya megkonstruálásában, és meghatározzák a közösség tagjai közötti kapcsolatrendszerét.

---

² BARTHA 1998. 474.

A rontást a felsőlokiak betegségek és károk okának tartják, a hiedelem eszerint egyfajta magyarázatként szolgál problémáikra. Egyes esetekben a hiedelem szintén magyarázó erőként szolgál bizonyos természeti jelenségekre (pl. hullócsillag ~ lüderc). Ez azzal is magyarázható, hogy a hiedelem a racionális magyarázattal szembe kerül, mivel az előbbi – a tudományos magyarázattal szemben – szervesen beépül közösség tagjainak életébe. Az is megfigyelhető, hogy a hiedelem által emberek marginalizálódnak, a közösség szemében egy-egy személy boszorkánynak, rontó félnek tételeződik fel. Mindezen problémákra a tanulmányban részletesebb leírással szolgálok, számos Felsőloki példát említve e kérdéskör kapcsán.

A kutatást a 2005-ös év folyamán végeztem Gyimesfelsőlokon. Hét személlyel készítettem terjedelmesebb interjút, a szakirodalom mellett az ő elbeszéléseik szolgálnak e tanulmány forrásanyagául.

1. Rontásformák

1.1. *Állatokra (tehénre) irányuló rontások*

SZENDREY ÁKOS a boszorkány rontásai között a szemmelverést, az igézést, a gyermek-váltást, a szerelmi varázslást, a kötést, a tehenrontást, a tejelvitelt, valamint az időjárás-varázslást említi. Mindezek közül a továbbiakban a tejelvitelt tárgyalom részletesebben, amelyről a néphit azt tartja, hogy a legveszedelmesebb rontás-típus, és a tehenek ellen irányul. A boszorkányok elveszik a tehenek tejét, megfejik a kapufélfát, a kútágast és a megrontott tehennek elapad a teje.³

A tej elvételének egyik módja a tehen lábnyomának a felvételével történt. Miután a sárdarabot felvették, ráolvasást mondtak arra, hosszabb idő után ez a tehen tejének elapadását, vagy halálát okozta. A lábnyom felszedését nem csupán a tehenek rontásához kötik, hiszen olyan esetről is beszéltek, amikor az ember lábnyomát szedték fel, s így az embert rontották meg azáltal. Ez a rész-egész alapján működő mágiának az egyik típusa. Effajta rontás esetén a megrontott személynek behasadozott a lába, a sarka, de az is megtörténhetett, hogy súlyos betegség érte emiatt, amely halálos kimenetelű is lehetett.

Az egyik adatközlő, Baliga Anna egy pontosabb leírását adta ennek a rontástípusnak. Az előzőekben ismertetett rontás mellett ő még azt hangsúlyozta, hogy a rontó személy a felszedett sárdarabot összecsomagolja – egy másik vélemény szerint szárazporcelánra helyezi (Bilibók Péter) – a saját istállójába helyezi, s mire a sárdarab kiszárad, addig a tehen is elpusztul.

³ SZENDREY 1986. 264.

A falubeli emberek előtt azáltal is kiderülhetett, hogy ki a boszorkány, – a fermekás, ahogyan ők inkább nevezik – hogy a tehenek gyakran megmagyarázhatatlan módon, zajt csapva egy-egy személy háza, kertje elé mentek. Az adatközlők szerint ez azért történt, mert azon a helyen lakott a fermekás, és mivel már előzőleg az megrontotta a teheneket, ezért azok az ő rontásának hatására újra odamentek hozzá, hogy az vegye el a tejüket. Míg egyes adatközlők a tej elvételéről beszélnek, addig mások csupán a tej zsírjának az elvételét említik. A felhasználás szempontjából a kettő szinte ugyanaz, hiszen mint ők is megjegyzik, az a tej, aminek nincsen zsírja, szintén nem használható.

A tehen tejének visszahozatala, valamint a rontó személy felderítése a tehen fokhagymahéjjal való megfüstölése által történhetett.

Egyes esetekben a boszorkány kilétét a karinca verésével próbálták kideríteni. A verést hét darab favesszővel hajtották végre, és azt tartották, hogy aki a hetedik vesszőcsapásra érkezik a helyszínre, az a rontó személy. Ezzel a tudakozódással kapcsolatban Timár Teréz megjegyzi, hogy ez a tévékenység már a múlté, annak tulajdoníthatóan, hogy a faluban a lányok, az asszonyok ma már ritkán hordanak karincát.

A karincaverésnek egy másik, az előzőhöz hasonló formája is létezett a Felsőlokhoz tartozó Réce patakán. Ez abban állt, hogy a kárt elszenvedő emberek elmentek egy forrás közelében levő vályúhoz, abba két fadarabot helyeztek, és ha közülük valamelyik is leszállt a vályú aljára, akkor már tudták, hogy a meggyanúsított személy lehet a rontást elkövető. Hogy teljes bizonyosságot nyerjenek, a helyszínen tüzet gyújtottak, és az elmerült fával ütni kezdtek egy karincát. Ennek hatására megjelent a boszorkány, könyörögve, hogy ne folytassák a karincaverést, mert azzal neki nagy fájdalmakat okoznak.

Egy harmadik eljárás az újszülött borjúhoz kapcsolódik. Ez abban áll, hogy az újszülött borjút az istállóban egy lepedőbe vagy pokrócba helyezik. A tehen első tejét ráfejik erre, a lepedőt vagy pokrócot a küszöbre helyezik, majd azt egy mogyorófaággal addig ütögetik, amíg a rontó személy a helyszínen meg nem jelenik.

A tejjel átitatott lepedő/pokróc ütögetése közben a rontást feloldani akaró személynek ráolvasó imádságot is kell mondania.

A tehen tejének megrontása kapcsán végül egy elbeszélte történetet említenék. A falu egyik boszorkányos asszonya a tej elvételekor azt mondogatta, hogy: *Mindeniktől egy-egy cseppet*. Ez a kijelentés egy kívülálló, a fermekás asszony unokájának tudomására jutott, és az gondolta, hogy a tejelvétele ő is kipróbálja. Sikerült is, azonban, mivel a jelmondatot rosszul mondta, kisebb tragédia keletkezett. A fiú nem a *Mindeniktől egy-egy cseppet* mondatot hangsúlyozta, hanem a *Mindeniktől minden cseppet* kijelentéssel élt, s ennek következtében az ő tehenük annyira felfúvódott a tejtől, hogy ha testének bármely részét megszárták, onnan tej folyt ki.

Ezt a hiedelemelbeszélést nemcsak a saját gyűjtésem őrzi, TÁNCZOS Vilmos *Gyöngyökkel gyökereztél* című könyvében ez a történet szintén megtalálható. Ugyanitt a szerző megjegyzi, hogy a a tehéntejhez számtalan élő hiedelem kapcsolódik, és a gyimesi emberek hisznek abban, hogy a boszorkányokkal szövetkezők saját állataik által elvihetik mások tehenének a tejét.⁴

Az adatközlőknek feltettem azt a kérdést, hogy ezeknek az állítólagos tejelvivő asszonyoknak miért van szükségük ilyen nagy mennyiségű tejre. Erre azt a választ kaptam, hogy a tejből hatalmas sajtokat készítenek, amelyeket majd pénzért eladnak.

1.2. Az egyénre irányuló rontások

Hogyha a MAGYAR Zoltán-féle kategorizációt tartom szem előtt⁵, akkor ebben a sorban talán a *gurucsásnak* nevezett rontó fél helyezhető el leginkább. Megjegyzem azonban azt, hogy ez a terminus az adatközlők nyelvhasználatában nem ennyire egyértelmű. Az ilyen módon rontó felet gyakran nevezik meg *gurucsásként*, *boszorkányos asszonyként* egyaránt.

A PISZTORA – KUNT szerzőpáros jegyzi meg, hogy a rontás mindig az emberi testre irányul. Emellett hangsúlyozzák, hogy a rontásnak az ember életében megvannak a legfogékonyabb állapotai és periódusai, ezeket többek között az alvásban, a gyermekágyban, a betegségekben, a kisgyermekkorban, a viszonzatlan szerelemben, valamint a féltékenységekben látják.⁶

GYÖRGYDEÁK Anita írja, hogy a rontások kapcsán egy konfliktusszerpentintől beszélhetünk. Eszerint a rontás mindig egy újabb sérelemnek az alapjául szolgálhat. Az egyének közötti konfliktusokban a szerepek gyakran felcserélődnek, s míg az egyik körben egy adott személy a gyanúsított szerepét töltötte be, addig egy második körben átkerülhet a rontó szerepébe.⁷

1.2.1. *Földön elhelyezett tárggyal való rontás, csinálmány.* Két esetre térek ki, amelyek a rontásnak azt a formáját mutatják, amikor egy, földön elhelyezett tárgy segítségével okoznak rontást az egyénnek. Az egyik példa, Gercuj Margit története, azt hangsúlyozza, hogy a rontás megtörténhet azáltal is, hogy a rontó személy az áldozat udvarán tárgyat helyez el. Ezt a tárgyat – amelyet sok esetben nem tudnak pontosan megnevezni, rendszerint cérna- vagy szörgombolyagként említik – azért helyezi el, hogy az közvetlen kapcsolatba kerüljön a megrontandó féllal, s így a tárgy kifejthesse hatását.

⁴ TÁNCZOS 1995. 279.

⁵ MAGYAR 2003. 95.

⁶ PISZTORA – KUNT 1980. 336.

⁷ GYÖRGYDEÁK 2001. 391.

Az adatközlő betegségét említi, amelyről utólag derült ki, hogy egy rontás következménye lehet.

GYÖRGYDEÁK Anita megjegyzi, hogy a rontás ténye nem mindig tudatos a megrontott fél számára. Az egyén jeleket és jelenségeket keres arra, hogy megállapíthassa azt, hogy őt megrontották. A rontás gyanúját kiválthatja egy rendellenesség, hosszú betegség vagy akár egy hirtelen jött szerencsétlenség is.⁸

Az asszony lábán egy bog keletkezett, és mivel nem talált magyarázatot annak okára, ezért egy specialistához fordult. Comănești-re utazott, ahol egy jósláshoz értő férfi felvilágosította, hogy rontás áldozata lett. A férfi elmondta neki, hogy valaki az asszony halálát szerette volna okozni, és azért helyezte el az a tárgyat az udvarán. Az adatközlő *csinálmányként* nevezi meg ezt a tárgyat. Ez a fogalom Gyimesfelsőlokon általánosan ismert.

MOHAY Tamás a *csinálmányt* kotyvalékból elkészített rontásként, varázslásként nevezi meg.⁹ ALBERT Ernő szerint a *csinálmány* távolról ható rontás, amely emberre, állatra hatással van, hosszas betegséget idéz elő, és nehezen tudnak tőle megszabadulni. A *csinálmány* tárgyként és imádság hatásaként is megjelenhet. Gyakran orvos sem tudja helyrehozni a *csinálmány* által kiváltott betegséget, ezért ilyen esetekben gyakori a román paphoz mint gyógyítóhoz és igazságszolgáltatóhoz való fordulás.¹⁰

GYÖRGYDEÁK Anita, összegezve a csináltatás-jelenséget, a következőket írja: „A csináltatás egyszerre átok és egyszerre áldás, egyszerre rontás, divinációs eljárás, egyszerre hat mágikus cselekvés és szómágia által, végül pedig egyszerre külső bevonásával végzett rontatás és egyéni rontás.”¹¹

1.2.2. *Urszita-típusú rontás.* A *csinálmányhoz* hasonló rontási eljárás az *urszita* elhelyezése. Erre konkrét körülírást nem sikerült összegyűjtenem, viszont az egyik adatközlő elbeszélésből kiderült, hogy a rontásnak ez a formája a *csinálmányhoz* képest sokkal nagyobb horderejű és sokkal veszélyesebb annál. A szakirodalomban sikerült említést találnom az *urszitára*.

Pócs Éva írja, hogy a sorsvetés román területen *ursitoare*, *urisnica* néven ismeretes.¹² Innen származik az *urszita* elnevezés is. A szerző a sorsvetést szavazásként megjelenített divinációnak nevezi. Ennek lényegét görög és bolgár példán keresztül érzékelteti, ugyanis a görögök és bolgárok sorsasszonyai *felírják* a gyerek homlokára a sorsot. Ez esetben áldozatul a gyermek fejéhez ételt-

⁸ GYÖRGYDEÁK 2001. 398.

⁹ ALBERT 1995. 8.

¹⁰ Uo. 9.

¹¹ GYÖRGYDEÁK 2001. 398.

¹² PÓCS 2001. 207.

italt készítenek. A sorsasszonyokról szóló mondák általában arról számolnak be, hogy három asszony arra *szavaz*, hogy hogyan, mi által fog meghalni a gyermek. A hármás halál leggyakoribb változatai a vízbe fulladás, a tüzesetben lelt halál, az állat okozta halál, vagy tűz-víz-akasztófa halál.

Visszatérve a saját gyűjtésemben szereplő urszitára, az adatközlő egy személyes, az intimitást határán belül levő történetet mesél. E történetben a szülei halálát mondja el. Az adatközlő beszámol arról, hogy a szülei házának építésekor valaki urszitát helyezhetett el a lakóépület alá, és ezzel végképp megbélyegezte a család, valamint az azok közvetlen környezetében lakók sorsát. Ez az urszitának nevezett rontásforma az asszony elbeszélése szerint a szülők váratlan, megmagyarázhatatlan halálát okozta, és nemcsak a szülők, hanem a közvetlen szomszédaik is ismeretlen körülmények között távoztak el az élők közül. Mindezt a sorscsapást állatok elhullásának sorozata előzte meg. Ennek az eseménynek a titokzatossága és megmagyarázhatatlansága folytán a család életben maradt tagjai egy gyergyói jósasszonyhoz fordultak, aki elmondta, hogy mi volt a szülők halálának az oka: az urszita. Ez a tény végképp meggyőzte az adatközlőt arról, hogy a szülők valóban tragikus kimenetelű rontás áldozatai lettek. Ez esetben nem derült fény arra, hogy ki okozhatta a rontást.

A fenti esettel szemben, visszatérve a Gercuj Margitot ért rontásra, a specialista által nyilvánvalóvá vált az asszony előtt, hogy őt valóban egy rosszakarója rontotta meg. Erről akkor nyert végleges bizonyosságot, miután a jós elmondta neki, hogy a *csinálmány* azért volt elhelyezve az udvaron, hogy ő abba belelépjen, s ennek következtében autóbaleset áldozata legyen. Az asszony ezt teljes igazságnak fogta fel, mivel nemsokkal azelőtt, hogy felkereste a tudóst, az egyik kakasát autó ütötte el. Az asszony e tudós embertől rosszakarója keresztnevének a kezdőbetűjét is megtudta, s ebből nyilvánvalóvá vált számára, hogy ki volt a rontás elkövetője. A tudós ember felkeresése után a lába is helyrejött.

Egy másik ilyen típusú rontástörténet Bilibók Péterhez kötődik. Ő egy fiatalkorához kapcsolódó eseményről beszél, amelynek során megtalált egy - véleménye szerint - nyúlszörből összezsavart szörgombolyagot, azt felvette és megszagolta. Ezután néhány napra a szája elfacsarodott. Ezt a fejleményt egyértelműen az előbbi eseményre vezette vissza, tehát rontásként értelmezte. Mivel orvosok nem tudtak segíteni rajta, egy specialistához fordult, aki nem a saját falujában élt. A rontás feloldásával kapcsolatban ez esetben egy sokkal átláthatóbb magyarázatnak a birtokába jutottam. Az adatközlő elmondta, hogy a férfi, aki meggyógyította őt, egy ruhadarabot kért el tőle, majd szentelt gyertyát kért a rituálé végrehajtásához. A rontást feloldó cselekedeteket a tudós ember az adatközlő házában hajtotta végre, egy külön szobában, ahol őt

senki sem láthatta, emiatt lefolyása mind a megbetegített egyén, mind a család előtt titokban maradt. A rontásfeloldásnak a következő fázisa a gyógyító házában történt, amikor is a férfi megvizsgálta a beteget, majd azt tanácsolta neki, hogy hazafele tartva ne nézzen hátra, mert az esetben nem tud megszabadulni betegségétől. Az adatközlő ekképpen cselekedett, és kis időre rá kigyógyult betegségéből. Ebben az esetben a specialista csupán a gyógyítás műveletét hajtotta végre, a rontó félről nem szolgáltat információkkal.

Effajta tiltásra Pócs Éva gyűjtéseiben is találtam példát, aki kimutatta, hogy a csíkkarcfalvi, illetve a csikjenőfalvi közösségek egyes tagjainál előfordult az, hogy a rajtuk végzett rontásfeloldás után az illető személynek nem volt szabad visszafordulnia, illetve, hogy sikeres legyen a művelet, kifordított ingben kellett hazamennie.¹³

Rákérdezve az adatközlőre, Bilibók Péterre, hogy volt-e sejtése arról, hogy a rontást ki okozhatta, elmondta, hogy ő arra gyanakodott, hogy valaki a rokonságból ronthatta meg őt. Ennek okaként a földek rokonság közötti egyenlőtlen elosztását nevezte meg.

A Bilibók Péter kapcsán említett két specialista szerepét sok esetben a román pap veszi át. Gyimesfelsőlokon napjainkban is megfigyelhető tendencia, hogy abban az esetben, hogyha az egyént sérelem éri, akkor az illető román paphoz, ún. *kaluger paphoz* fordul, hogy az helyreigazíthassa a rajta ért rontást, valamint Isten közbenjárásával megbüntethesse azt a személy, aki rosszat akart neki.

Mint a fentiekben is láthattuk, a rontásnak leegyszerűsítve kétféle módja van, egyrészt, hogyha az emberek saját maguk végzik a rontást, másrészt, hogyha azt mással csináltatják. A rontásnak e két típusáról beszélhetünk, viszont e két típus lényegében azonos egymással.¹⁴

1.2.3. Átok mint rontási technika. Az átok a rontási technikák közé is besorolható. Az átok formájában kimondottak az átok céljául is szolgálhatnak, de ugyanakkor az átok a bajok utólagos magyarázata is lehet.

Pócs Éva fontos tényezőként említi, hogy az átok csak arra száll, aki bűnös. Ahogyan az általa végzett gyűjtésekből is kiderül, a közösség tagjai az átkozódást igazságos dolognak tartják. Mint megjegyzi, az is gyakori, hogy Istenre hárítják az átkot, így a rontás emberi eszközét felemelik a természetfeletti szférába, s ennek köszönhetően majd Isten sújt le a bűnösre.¹⁵ A szerző az átkozódás mellett a már általam is érintett tárgyakkal való ron-

¹³ Pócs 2001. 446.

¹⁴ Pócs 2001.. 430.

¹⁵ Uo. 433.

tást említi, mint a rontás eszközt. A tárgyakkal való rontásnál két módszert különít el, az egyik az érintkezéses mágia elvén működik, és arra irányul, hogy a megrontandó személy tárgyainak, ruhadarabjainak eltulajdonításával lehetővé tegye az azokon elvégzendő rontási műveleteket, tehát az analógiás elven történő rontást. A másik módszer a participációs mágia elve alapján működik, eszerint a rontó fél behatol a megrontandó életerébe és ott olyan tárgyat helyez el, amellyel majd rontást okozhat.¹⁶

1.2.4. A böjt mint lehetséges rontástípus. Végül a rontásnak egy következő eszközeként említtem a böjtöt. Az általam vizsgált gyimesfelsőloki közösségekben erre nem találtam példát, persze ez nem jelenti azt, hogy nem is fordulhat elő az adott helyen.

Pócs Éva a böjtről mint rontó módszerről megállapítja, hogy az gyakran akkor bizonyul hatásosnak, amikor az átokkal egybefonódik, viszont a rituális böjt egymagában is szolgálhat rontó eljárásaként, s gyakran azzal a céllal történik, hogy a sértő személy halálát okozza.

A fogadott böjt az egyház által előírt böjttől teljesen különbözik, viszont annak egy balkáni eredetű archaikus válfajának tekinthető.¹⁷

2. Román pappal való rontás

A továbbiakban a talán ma legelevenebben élő rontásgyakorlatra térek rá. Először azonban fontosnak tartom tisztázni a terminológiát.

KESZEG Vilmos a román papról írt tanulmányában megjegyzi, hogy a román pap alakja szinte teljességgel ismeretlen a néprajzi leírásokban, habár a romániai magyar népi kultúra egyik, a román kultúra részéről érkező hatásnak tulajdonítható legjellemzőbb sajátossága.¹⁸

2.1. A román pap a hivatalos ortodox vallás lelkésze, akinek jogában áll családot alapítani. E tekintetben velük szembenállnak a román szerzetesek vagy *kalugerek*, akik nőtlenséget fogadnak és gyakorolják a mágiát. A mágiát mint egyfajta szolgáltatást művelik, amelyet fizetség ellenében gyakorolnak és mind az ortodoxok, mind más vallásúak számára biztosítják.¹⁹

¹⁶ Uo. 431.

¹⁷ Uo. 434.

¹⁸ KESZEG 1996. 335.

¹⁹ Uo. 336.

A román szerzetes szociális helyzeténél fogva a papnál hatékonyabb, de ugyanakkor szerényebb személy is. Szentnek tartják, s úgy gondolják, hogy önmegtartóztató életvitele folytán eredményesebb szolgáltatásokat képes nyújtani.²⁰

CZÉGÉNYI Dóra írja, hogy a magyar emberek román paphoz való fordulása szorosan összefügg a problémahelyzetekkel. A román paphoz való fordulás esetén az ortodox vallású lelkész papi tevékenysége kiegészül egy gyógyító-rontó, fehér-fekete mágusi szerepkörrel.²¹

Hogyha az erdélyi magyar közösségekről beszélünk, a román papról elmondható, hogy legtöbbször a közösségen kívül, a közösségtől távol tevékenykedik.²²

A gyimesfelsőlaki közösség esetében megállapítható, hogy ha az egyének román paphoz szeretnének fordulni, akkor Moldvába, – ahogyan ők nevezik – a *Regátba* mennek át.

A román papoknak egy igen sokrétű szerep tulajdonítható. Tevékenységük-höz hozzátartozik a divináció, amelynek célja a rontás tényének eldöntése, a rontó személyének kitudakolása, valamint a megrontott személy további sorának, gyógyulási esélyeinek a kifürkészése.²³

MAGYAR Zoltán leszögezi, hogy a gyimesi csángó ember főként a rontás elhárítása, a bekövetkezett károk megszüntetése, a károkozó elleni szankciók foganatosítása végett fordul román paphoz.²⁴

A román pap alakja ambivalensnek nevezhető. Közvetítő Isten és ember között, ugyanakkor hatalma van a gonosz felett is. Tudásával meg tudja fékezni, s ugyanakkor aktivizálni is tudja a gonosz hatalmát, eszerint tehát segíteni és ártani egyaránt tud.²⁵

GAGYI József máréfalvi boszorkányokról írott tanulmányában hangsúlyozza, hogy a román kaluger vagy a román ortodox pap a *csináltatás*, a rontás végzője, tehát a sorsot befolyásoló akció aktora, egyszerre isteni erőt közvetítő, s ugyanakkor mágikus rítust gyakorló személy. Az ő csináltatásának a gyakori eredménye valakinek a halála.²⁶

---

²⁰ CZÉGÉNYI 1999. 32.

²¹ CZÉGÉNYI 2001. 156.

²² PÓCS 2001. 439.

²³ Uo.

²⁴ MAGYAR 2003. 109.

²⁵ KESZEG 1996. 339.

²⁶ GAGYI 2002. 189.

Pócs Éva megjegyzi, hogy a kaluger pap köré egy bonyolult kapcsolatháló szerveződik. Napjainkban a román pap az, aki a közép európai boszorkánynak minden szokásos szerepét betölti egy személyben.²⁷

A román paphoz fordulás a közösség szemében nem számít elítélendő cselekedetnek. A gyimesfelsőloki beszélgetésekből is az körvonalazódott számomra, hogy ez a döntés közösségen belül természetesnek nevezhető. Véleményem szerint addig a pontig pozitívumként minősíthető, ameddig a titok kiderítését szolgálja, viszont a legtöbb esetben rontó célja is van a pap tevékenységének, s ez már az ártó mágia tárgykörébe tartozik.

Érdekes megfigyelni, hogy nemek tekintetében az esetek többségében kik azok, akik román paphoz fordulnak. Elsősorban a család nőtagjai keresik fel a kaluger papokat. A saját gyűjtésemből is kitűnik, hogy gyakori jelenség egy már *tapasztalt* ismerőssel való román paphoz látogatás. Mivel az emberek előtt a román paphoz való fordulás sok esetben nyilvánosan történik, gyakran a közösség végigköveti, hogy a rossz cselekedetet elkövetőn hogyan teljesedik be a papi rontás, így lehetőség nyílik arra, hogy az emberek megosszák ezzel kapcsolatban tapasztalataikat. Sok esetben egymásnak jó tanáccsal szolgálnak, elkísérik egymást a kaluger paphoz.

CZÉGÉNYI Dóra írja, hogy az általa vizsgált szilágysági településen, Zsibón a román paphoz való fordulás a kvázi-nyilvánosság jegyében történik, sok esetben a rokonság, a barátnők, esetleg a kérelmezőt szállító fuvaros is tud róla.²⁸

Az egyik adatközlő, Gercuj Margit megjegyzi, hogy *papnak az imája nem kártyavetés*, tehát lényeges különbséget tesz a jósasszonyok, gurucsás asszonyok és a kaluger papok tevékenysége között. Azért is nem tartják bűnnek a román pap rontását, mivel cselekedete az isteni kinyilatkoztatáson alapul, úgy gondolják, hogy a román pap csupán mediátor köztük és Isten között, az ő közbenjárásával nyilatkozik meg Isten vég-akarata.

Pócs Éva jegyzi meg, hogy a kaluger papokhoz való elzarándoklásnak a leggyakoribb célja nem a rontás, hanem a rontás helyrehozatala, ez megnyilvánulhat a beteg gyógyulásában, a tolvaj kézrekerítésében vagy akár egy ellopott tárgy megkerülésében.²⁹

A román paphoz való fordulásnak az egyik feltétele, hogy az illető személy nem lehet bűnös. Abban az esetben, hogyha valaki úgy fordul román paphoz, hogy közben ő követett el valamit az ellen, akiről azt állítja, hogy megrontotta őt, a rontás órá száll. Az adatközlők elbeszélése szerint a kalu-

²⁷ PÓCS 2001. 439.

²⁸ CZÉGÉNYI 2001. 159.

²⁹ PÓCS 2001. 440.

ger pap minden esetben megkérdezi a *pácienstől*, hogy tiszta-e a lelkiismerete, felhívja az illető figyelmét arra, hogy a cselekedet negatív következményekkel is járhat. A pap azt is meg tudja állapítani, hogy az illető hazudik-e, ez esetben arra utasítja a hozzá fordulót, hogy távozzon.

CZÉGÉNYI Dóra írja, hogy a román paphoz való fordulás aktusa mögött ambivalens meggyőződés áll. Annak ellenére, hogy a román pap Isten szolgája, ugyanúgy az alvilág kétes erőinek a mozgatója is. E személy hatalmát egyszerre tisztelik és félik, s egyéni érdekeik függvényében újra és újra aktivizálják.³⁰

2.2. Román paphoz kapcsolódó szertartástípusok

KESZEG Vilmos a román pap által végzett szolgálat kapcsán két szertartástípust nevez meg. Az egyik során az aznapi kliensek egy közös templomi szertartáson vesznek részt, amelyen a pap felolvassa, hogy milyen ügyeknek a megoldását terjesztette Isten elé. Ezen a szertartáson nem kötelező a részvétel, csupán a szolgálat árát kell befizetni. A másik szertartástípusra legtöbbször a szentélyben kerül sor, ez alkalommal a pap egy könyvet vesz elő, amelyből az átkot vagy imát olvassa, esetleg ebből tudakolja meg, hogy ki a kár okozója.³¹ Ez is bizonyítja, hogy e rítus során a papnak a felsőbb hatalmakhoz kell folyamodnia a bűnös nevének megtudakolásáért, és ez számára fizikai megerősítéssel is járhat. KESZEG Vilmos a román pappal kapcsolatos mezőségi gyűjtéséből, két adatközlőtől származik az az adat, amely szerint a könyvből való olvasásakor, imádkozásakor a kalugerről ömlött a veríték.³²

2.2.1. *Könyvnyitás, a bűnös személy megtudakolásának módja.* Pócs Éva a könyvnyitást a román pap legfontosabb divinációs eszközeként nevezi meg. A kaluger a könyvből kiolvassa, hogy ki a bűnt elkövető. E könyvet az általa vizsgált közösség tagjai is *bibliaként, nagy könyvként, vagy szent könyvként* tartják számon.³³

A román pap könyvnyitására vonatkozóan gyűjtésemben én is találtam példát. Adatközlőm, Gercuj Margit szent könyvként a Bibliát nevezi meg, és hangsúlyozza annak fontosságát, hogy az a rontásfeloldás, amely a szent könyv segítségével történik, sokkal hatásosabbnak bizonyul. Olyan esetről is beszámolt, hogy a paphoz forduló személy a saját kezével nyitotta ki a könyvet, amelyből ezután a kaluger pap kiolvashatta a rontó személy nevét.

---

³⁰ CZÉGÉNYI 2001. 159.

³¹ KESZEG 1996. 339

³² KESZEG 1996. 340.

³³ PÓCS 2001. 443.

A gyűjtés során rákérdeztem arra, hogy a kaluger papok mekkora pénzszeget kérnek egy-egy rontás helyrehozataláért. Gercuj Margit megjegyezte, hogy a pap nem határozza meg pontosan annak az összegét, a páciens annyit ad a kaluger papnak, amennyi tőle telik.

A vizsgált települések lakóiban annyira él a román papban való bizalom, hogy gyakran betegségük elmúlását is annak eredményeként fogják fel, hogy a pap imádkozott értük, tehát Isten közbenjárását kérte. Gyakoriak azok az esetek is, amikor egy személy betegségének tudatában van és orvoshoz fordul, viszont az orvosok vagy nem tudják diagnosztizálni a betegséget, vagy pedig meggyógyítani nem tudják, ilyen esetekben a páciens utolsó mentsváráként a kaluger paphoz fordul.

Ambrus Anna beszél el egy olyan esetet, amely a saját fiával történt meg. A más falurészben élő, kiházasodott fiú szerelmi rontás áldozata lett. Erről az asszony nem közvetlenül a fiától értesült, hanem búcsú alkalmával egy falubeli asszony említette neki. Az asszony elmondása szerint a férfit megrontották, az italába csöpögtettek valamit, aminek következtében a férfi testén elváltozások jelentek meg, és ez viszketéssel járt együtt. Az asszony azt a tanácsot adta Ambrus Annának, hogy menjen el a román paphoz, és adjon misérevalót, mert ez az egyetlen módja a rontás elhárításának, az asszony szavaival élve: *maga adjon misére valót, me a fermekát a miseszógálat elvágja.*

Fia egészségének biztosítása érdekében az adatközlő a román paphoz fordult, három napra rá a fiún már érzékelhetőek voltak a javulás jelei, viszont a viszketése még sokáig megmaradt. Ebből a történetből is kitűnik, hogy az emberek mennyire befolyása alatt állnak a román pap tevékenységének. Habár katolikus felekezetűek, érdekes módon az esetek nagy részében nem katolikus, hanem ortodox vallású paphoz fordulnak. Ennek egyrészt az lehet a magyarázata, hogy az ortodox vallásúak az imára is több időt szánnak. Ezt személyes tapasztalatból is tudom, hiszen egy alkalommal elkísértem egy ismerősömet az ortodox templomba, ahol az illető pénzt fizetett azért, hogy az ortodox pap imádkozzon a mise keretén belül a halottak lelki üdvéért. Szerinte az ortodox papok azért a pénzszegeért sokkal többet imádkoznak, mint a katolikusok, és ez a tény nagyban befolyásolja a túlvilágon élők sorsát. Másrészt pedig a katolikus papok nem nyújtanak olyan szolgáltatást, mint az ortodoxok, ők nem folyamodnak Istenhez rontó célzattal, nem kérik Isten közbenjárását azért, hogy valaki kárt szenvedjen el, amiért egy másik embernek rosszat okozott.

A szerelmi hűtlenséggel kapcsolatban is egy tragikus kimenetelű történetnek a birtokába is jutottam. E történetet a már előbb említett adatközlő, Ambrus Anna beszélte el. Elbeszélése szerint az egyik szomszéd családban történt meg, hogy az asszonyt hűtlenkedése miatt váratlan halál érte. A falubeliek vé-

leménye szerint miseszolgálat vetett véget az asszony életének. Arra gyanakodtak, hogy az asszony hűtlenkedésére a férj fényt derített, és misét fizetett az asszony bűnének megtorlása érdekében. Az elmondottak szerint az asszony a sógorával folyamatosan csalta férjét, ebből is következtek arra, hogy a paphoz való folyamodás oka ez lehetett. Másrészt a hamis eskü gyanúja is felmerült a faluban, egyesek azzal magyarázták az asszony halálát, hogy korábban birtokkal kapcsolatban hamis esküt tett, s emiatt Isten megbüntette őt.

2.3. Katolikus pap vs. kaluger

Ambivalensnek nevezhetők a falubelieknek a román pappal kapcsolatos nézetei. Az egyik adatközlő, Bilibók Anna elmondja saját véleményét a román papok rontásáról, szembehelyezve velük a katolikus papok tevékenységét: *A pap a katolikus vallásban azé imádkozik, hogy az Isten fordítsa meg az eszét annak a rossztevőnek, de arra nem, hogy meghaljon, rosszat nem.* Elmondása szerint a Gyimes településhez tartozó Sánccpatakban tevékenykednek olyan kaluger papok, akik *gyertyát vetnek*. Ez abban áll, hogy meggyújtanak egy gyertyát és amellet addig imádkoznak, amíg az elég. A gyertya elégésével egy időben meghal az a személy, aki rosszat követett el.

Pócs Éva jegyzi meg a gyertyaégetés aktusáról, hogy annak során a gyertyát otthon kell elégetni, és ez is része a megcsináltatásnak.³⁴

Bilibók Anna egy, saját édesapjával megtörtént esetet is elbeszél, amely egy tárgy (szőnyeg) eltűnésével kapcsolatos. A történet lényege, hogy az adatközlő családjának tulajdonában volt egy szőnyeg, amelyet egy napon elloptak. Nemsokára rá a faluban megjelent egy kaluger pap. A családfő szóba állt vele, és misérevalót adott annak érdekében, hogy kerüljön kézre a tettes, és bűnhődjön meg azért, amiért lopást követett el. Nemsokára egy, a család előtt a lopásban gyanúsnak vélt személy hirtelen meghalt, a pallóról a patakba zuhant. Itt ragadható meg az ambivalencia az adatközlő vélekedéseiben. Az előbbieken tisztázza, hogy ő nem hisz abban, hogy egy földi személynek olyan hatalma legyen, amely által életet vehet el, tehát lehetetlennek tartja, hogy az Isten ilyen képességeket szolgáltatathat ki egy-egy földi személynek, viszont a személyes történetet elbeszélve benne is megkérdőjeleződik, hogy mi lehetett az illető személy hirtelen halálának az oka. Mivel racionális magyarázatot nem igazán talál az ember halálára, így nyitottá válik arra, hogy esetleg ő is a román pap rontásának betudhatóan könyvelje el a halálesetet.

Mint láhattuk, az előbbieken tárgyalt kaluger pap a boszorkányság rendszerében az ördög ellenlábasként jelenhet meg, aki gyógyító és rontó hatalommal egyaránt rendelkezik.

---

³⁴ Pócs 2001. 446.

Egyes adatközlők esetében a rontásokkal kapcsolatos hiedelmek az adatközlők számára nem tűnnek fel teljes valóságként, gyakran csak feltételezések vagy másoktól hallott kétes igazságtartalmú történetek, míg másoknál ezek a hiedelmek a teljes igazsággént jelennek meg.

3. Gyimesekben előforduló boszorkánytípusok

A következőkben azt tárgyalom, hogy a gyimesi néphit szerint a boszorkányok milyen élethelyzetekben jelennek meg, és melyek a közösség által nekik tulajdonított fő funkciók.

Gyimesben a boszorkánynak napjainkban négy jól beazonosítható, egymástól eléggé eltérő alaptípusa van. Az egyik típust *fermekás* néven emlegetik. Ez a megnevezés a *fermeca* román szóból került nyelvükbe és 'megbabonáz, elbűvöl, elvarázsol' a jelentése. A fermekások lehetnek férfiak is, de többségben nők. MAGYAR Zoltán saját gyűjtése alapján megjegyzi, hogy a fermekások a tejhaszon megszerzésére törekednek, ez abból is fakad, hogy hatalmuk csupán az állatok tejének mágikus elvitelére korlátozódik. Ezek a fermekásnak nevezett asszonyok a patak völgyek egyszerű asszonyai sorából kerülnek ki.³⁵

A boszorkányok egy másik típusa a *gurucsás*. Ennek a tevékenysége a rontásra irányul, ez a rontás egyaránt lehet ember és állat ellen irányuló.

A harmadik, talán legszínesebb boszorkánytípust *szépasszonynak* nevezik Gyimesfelsőlokon. MAGYAR Zoltán a szépasszonyt úgy határozza meg, mint az erdélyi tündérhiedelmek *alámerült* továbbélését.³⁶

Kisebb ellentmondást vélek felfedezni a magam által gyűjtött szépasszony hiedelmek és a MAGYAR Zoltán szépasszony meghatározása között. A szerző úgy definiálja a szépasszonyt, mint hús-vér hétköznapi asszonyt, aki szintén rontásokkal foglalkozik. Ezzel szemben adatközlőim legtöbb esetben a szépasszonyt szellemlényként, pogány lélekként nevezik meg, egyes esetekben nincs elkülönülés a szépasszony és boszorkány vonásai között, viszont lényeges vonás, hogy a szépasszonyt legtöbb esetben nem tartják élő személynek.

A negyedik típusú boszorkány olyan hiedelemlény-típus, amely rontó, démonikus vonásokkal rendelkezik: már-már átmenetet képez a természetfeletti lény és természetfeletti erejű ember között. Ők azok a személyek, akiket a Gyimesekben leggyakrabban boszorkánynak neveznek.³⁷

³⁵ MAGYAR 2003. 95.

³⁶ Uo. 96.

³⁷ Uo.

3.1. A fermekás

A MAGYAR Zoltán által megnevezett első típusú boszorkány a fermekás, az adatközlők elbeszéléseiben talán az egyik leggyakrabban megjelenő rontó személy. Mint a fentiekben is említettem, a fermekás fő funkciója a tej elvétele. A gyimesfelsőlókiai fermekásokként általában idős asszonyokat neveznek meg, akik a tehenek tejének elvételével foglalkoznak, hogy azt majd saját hasznukra fordítsák.

3.1.1. A béka mint a fermekás segítője. A fermekás asszonyok rendszerint segítőtárrsal is rendelkeznek. Amint a beszélgetésekből kiderült, a fermekás asszonyok minden esetben békát, varangyosbékát tartanak, és annak segítségével végzik rontó tevékenységüket. Egy fermekás asszony egyszerre több békát is tarthat, azokat egy cserépfazék alatt tartja, rontás esetén pedig elküldi az istállóba, hogy szopják meg a tehen tőgyét. Az adatközlők gyakran említik azt is, hogy ezen fermekás asszonyok által birtokolt békáknak a nyakán piros szalag található. A rontó személy tehát a segítőtársait jellel is ellátja. Több elbeszélés is utal a fermekás asszony békájának megsemmisítésére, ennek módjaként a béka felnyársalását nevezik meg. Ennek megtörténtekor a béka testéből tej spriccol ki, s ez is jelzi, hogy az illető béka a tejhaszon elvételéért volt egy fermekás által odaküldve.

MAGYAR Zoltán is említi saját gyűjtéséből, hogy a varangyos békát, vagy *varasbékát*, ahogyan a gyimesiek nevezik, vasvillával nyársalták fel, majd hogy végképp megbizonyosodjanak arról, hogy a béka nem él, tüzet raktak az udvaron és elégették a szerencsétlen állatot.³⁸

Többen is beszélnek arról, hogy, ha egy fermekás asszonynak a békáját rabul ejtik, tehát nem nyársalják fel, hanem csupán leborítják például egy üsttel a gazdája ezt megérzi és a helyszínre megy, hogy azt kiszabadítsa a rabságból. A falubeli emberek a béka tartózkodási helyeként általában a kerítés alját, az istálló ajtaját, vagy éppen magát az istállót nevezik meg. Baliga Anna egy személyes történetet mesélt el ezzel kapcsolatban. Egy alkalommal, amikor Moldvában szolgált, egy béka be akart menni a házba. Ők több alkalommal is eltávolították, de az folyton visszatért a ház küszöbére. Ebből következtettek arra, hogy bizonyára egy fermekás asszony küldhette oda rontás céljából.

Pócs Éva írja, hogy az általános boszorkányhiedelmeknek egy fontos attribútuma az volt, hogy a varázslónak tartott asszony segítőszellemmel rendelkezik. Az általa vizsgált területen Csíkban a boszorkány ilyen segítőszellemként leggyakrabban a békát említik³⁹, akárcsak Gyimesfelsőlókon.

³⁸ MAGYAR 2003. 97.

³⁹ PÓCS 2001. 426.

Abban az esetben, hogyha nem sikerült észrevenni a békát, és már megtörtént a rontás, akkor az emberek bajelhárító eljárással éltek. Az egyik ilyen módszer a tehen megfüstölése volt. Azt tartották, hogyha fokhagymával bekenik a tehenet, s közben meggyújtott fokhagymával füstölik, akkor feloldódik a rontás. Az egyik adatközlő, Ambrus Anna mesélt egy ilyen vele megtörtént esetet, ő azt is hozzátette, hogy a rontás feloldásakor rendszerint a ház előtt megjelenik a rontó fél, mivel megérzi a történeteket, és a tejhasznot próbálja megtartani magának. Ambrus Anna elbeszéléséből az derült ki, hogy a tehen megfüstölésekor a fermekás asszony a gazda háza elé ment, hogy használati tárgyat kérjen kölcsön. Mivel az adatközlő tudatában volt annak, hogy ez esetben tiltva van bármilyen tárgynak az udvarból, házból való kiadása, ezért elküldte az asszonyt. Egy használati tárgynak a kérése egyfajta ürügyként szolgál a rontó fél számára. A kért tárgyat nem valódi funkciójában akarja használni, hanem valójában egy újabb rontást akar elkövetni azáltal, hogy a tejhasznot újra maga fele fordítsa.

3.2. A gurucsás

A gurucsások tevékenysége változó, az ártalmatlannak tűnő szerelmi varázslásokon keresztül az ártó, halálos kimenetű fekete mágiáig mindent végeznek. Ezek az asszonyok rendszerint megbízásra, fizetség ellenében használják képességeiket. A gurucsás asszonyok száma a fermekásokéhoz képest csekély.⁴⁰

Ilyen gurucsás asszonymak nevezhető a palánkai Tankó Kata által említett Lordátyi Ilona is, aki román asszony volt, és fizetség ellenében rontásokra és rontás-helyreállításokra vállalkozott.

Pócs Éva a csiki falvakban gyűjtöttek alapján jegyzi meg, hogy ezek a személyek többnyire más falvakból voltak⁴¹. Ez figyelhető meg a gyimesi példán keresztül is, viszont ahogyan Pócs is megjegyzi, valószínű, hogy az adatközlők sokkal inkább meséltek félve a közösségükben tevékenykedő gurucsás asszonyokról, mint a szomszédos falvakban levőkről.

A boszorkánytípusok közül leginkább a gurucsás szerepkörébe illeszthető be az a hiedelem is, amely a gyík porának ételbe, italba keverésével, és az azzal való rontással kapcsolatos. Erre a rontási formára gyűjtésem során két alkalommal is felfigyeltem. Gercuj Margit, illetve Bilibók Anna is említette, hogy hallott arról, hogy valakit ilyen módon öltek vagy betegítettek meg. Mindketten részletes leírását adták annak, hogy ez a típusú rontás hogyan történik. A gyíkot – ahogy a faluban nevezik, *alamiznagyíket* – elégetik, majd

⁴⁰ MAGYAR 2003. 97.

⁴¹ PÓCS 2001. 437.

a porát annak a személynek az ételébe, italába szórják, akit meg akarnak rontani. Az ember szervezetébe kerülő porszemek (spórák) újra életre kelnek, majd a megrontott egyénnek nagy fájdalmakat okozva, folyton újra és újra termelődve pusztítják el testét. A két elbeszélte történet közül az egyik halálos kimenetelű volt. Gercuj Margit elbeszélése szerint az így elpusztított asszony száján holta után kijöttek a már említett, a szervezetben kifejlődött gyíkok. A másik esetben, amely nem volt ennyire tragikus kimenetelű, a megrontott asszony sokáig viselte betegségét.

Az alamizsnagyík a szakirodalomban is fellelhető víziborjú vagy solomâzdra néven.

KESZEG Vilmos jegyzi meg, hogy az erre az állatra vonatkozó hiedelmek magyar nyelvterületen elég elterjedtek voltak. A víziborjú olyan állat, amely a testbe jutva növekedni kezd, majd kirágja hordozója testét, ezáltal halálát okozza.⁴²

KESZEG is említi, hogy a román mitológiában a szalamandrát a rontás eszközeként juttatják a szervezetbe. Ez úgy történik, hogy előbb elégetik, hamuját süteménybe sütik, s ezt a haragossal megetetik. A szervezetbe jutott hamuból szalamandrák kelnek ki, s ezek rágják az áldozat hasát.⁴³

3.3. Boszorkányos asszonyok Gyimesfelsőlokon

Mindezen típusok tárgyalása után rátérek azon személyek közelebbi vizsgálatára, akiket a közösség boszorkánynak minősített. A legtöbb ilyen személy ma már nem él, ennek tulajdoníthatóan az adatközlők bátrabban beszéltek tetteikről. A ma élő boszorkányokat csak érintőlegesen hozták szóba, félve attól, hogy majd nyilvánosságra kerül az, hogy másokról ők hogyan vélekednek. Ezeket a személyeket az adatközlők már nem nevezik a hagyományos értelemben vett boszorkányoknak, és fő feladatukként a *csináltatásokat* nevezik meg.

3.3.1. *Dávidné, a falu egykori boszorkánya.* Egy korábbi gyimesfelsőlóki gyűjtésem ösztönzött a faluban boszorkánynak tartott személyek felkutatására. Az akkori adatközlőm, Timár Teréz a falu boszorkányaként Dávidnét nevezi meg, teljes nevén Dávid Rózsát. Timár Teréz a falu egykori boszorkányáról elmondta, hogy viszolyogtak tőle a faluban, és azt tartották róla, hogy békája is volt, amelynek segítségével gyakorolta a rontást. Felszedte a patak partjáról a köveket, kivitte a hegyre, és ezzel biztosította, hogy a tehenének a teje mindig jó legyen. Mivel a falubeliek félték Dávidnétől, nem mertek szembeszállni vele, csupán óvintézkedéseket tettek annak érdekében, hogy ne ronghassa meg az

⁴² KESZEG 1999. 111.

⁴³ Uo.

ő tehenük tejét. Ez a védekezés abban állt, hogy a tejesedényből a megmaradt tejet sohasem öntötték ki, hanem összegyűjtötték, hogy a boszorkány ne ronghassa meg a tejszövetet.

A beszélgetés során rákérdeztem arra is, hogy volt-e olyan eset, amikor a boszorkánynak kellett helyrehoznia a rontást. Mivel nagyon félték tőle, nem hívták oda, minden esetben a házigazda orvosolta a betegséget. Összegyűjtötte a moslékot, és huzamos ideig házon belül őrizte. Timár Teréz ezzel kapcsolatban az apósától szerezte ismereteit. Az apósa gyakran mondogatta azt, hogy Dávidné rontás céljából a békáját bevitte a házakba, és ezt a békát táplálta is. Az adatközlő ennek igazságértékére vonatkozóan nem tudott biztos választ adni.

Jelen gyűjtésem során minden adatközlő esetében rákérdeztem arra, hogy hallottak-e arról, hogy Dávidné a falu boszorkánya lett volna. Az adatközlők nagy része Dávidnéről úgy beszélt, mint fermekás asszonyról, akinek fő rontása a tehenek tejének az elvétele volt. Gercuj Margit személyes tapasztalatként számolt be a boszorkánynak tartott asszony cselekedeteiről, Dávidné ténykedései között ő is a tehenek megrontását, tejszövet elvételét hangsúlyozza.

Kérdésként vetődött fel, hogy Dávidnét a falu közössége mi okból nyilváníthatta fermekás asszonynak. Rákérdezve, szinte nem is hangzottak el rossz vélemények vele kapcsolatban. Természetes dologként beszéltek arról, hogy Dávidné *elrontotta* a teheneiket. Az elbeszélések alapján egyáltalán nem tudok arra következtetni, hogy valamilyen személyes, esetleg szomszédági konfliktus okozhatta, hogy az illető személyt boszorkánynak nyilvánították. Több alkalommal is említették, hogy menyével nem volt jó viszonyban, sokat veszekedtek, valamint az egyik adatközlő szerint Dávidnét a férje többször is megcsalta, és a feleség bosszúból misére valót adott.

Szerettem volna Dávidné leszármazottai körében is adatokat gyűjteni róla. Ez azonban merész vállalkozásnak bizonyult. Sikerült ugyan eljutnom Dávidné fiához, illetve menyéhez, viszont azok nem voltak hajlandók nyilatkozni e témáról. Adatközlőm, Bilibók Anna szomszédja volt, jól ismerte Dávidnét, ő elmondta, hogy Dávid Rózsa 5-6 éve halhatott meg. Az adatközlő gyűjtéshelyzetben az asszonynak csupán a pozitív tulajdonságait nevezte meg. Minthogy a család nem tartozott sem a szegények, sem pedig a gazdagok körébe, nem volt rá oka, hogy fermekás asszony legyen. Elmondása szerint tisztességesen éltek, fő foglalkozásuk az állattartás volt, és soha nem rendelkeztek olyan mennyiségű tejjel, amely feltűnést kelthetett volna a falubeliek szemében.

3.3.2. *Bece Tera mint boszorkányos asszony.* Egy másik, a szakirodalomban is fellelt, boszorkánynak tartott asszony a hidegségi származású Bece Tera volt. Őt az egyik adatközlő, Tankó Kata alacsony növésű öregasszonyként írja le. Fő jellemvonásaként a rossz nézést hangsúlyozza. Bilibók Anna személyesen is ismerte Bece Terát, s a külső megjelenésével kapcsolatban szolgáltatott adatokkal. Az öregasszony egy régi, gyapjúból készült kabátfeleséget viselt és fején gyakran csuklya volt. Az adatközlő hallott arról, hogy fermekásnak tartották, és bevallása szerint fiatalkorában ő is hitt abban, hogy Bece Tera valóban az volt, viszont megjegyzi, hogy mai gondolkodása szerint ez csupán ráfogás volt. Rendes, férjezett, gazdálkodó asszony volt, aki férje halála után örökösöket fogadott maga mellé, akik haláláig gondozták őt.

Gyimesfelsőlokon egy olyan, több személy által is ismert hiedelemmonda él Bece Teráról, hogy testén látható jegy fordult elő, béka alakú folt volt a testén. Ez is boszorkány volta mellett szólt.

Bece Terára vonatkozóan SALAMON Anikó is közöl egy hiedelemmondát, 1987-ben megjelentetett gyűjtésében.⁴⁴ Ebben az adatközlők kuruzsló asszonyként, vén boszorkányosként nevezik meg, aki a tehenek tejének a zsírját veszi el. A történetben Bece Tera tilón ül, arra szólítja fel azt az embert, aki meglátta őt, hogy ne szóljon senkinek a történetéről. A férfi haláláig magába zárja a titkot, nehogy rontás érje.

Adatközlőm, Gercuj Margit egy hasonló történettel szolgál. Elmondása szerint sógora találkozott egy éjszaka a falu egyik boszorkányával, aki tilóra ülve vágtatott. Az adatközlő szerint a boszorkányok éjszaka tizenegy és három óra között tevékenykednek, és a kakasszó jelenti számukra aznapi tevékenységük befejeztét, hiszen az már a hajnal beköszöntének jele, az ő rontó tevékenységüknek pedig éjszaka kell történnie.

3.4. *A boszorkány tudományának a megszerzése / átadása*

A boszorkány tevékenysége kapcsán mindegyik adatközlő hangsúlyozta, hogy a rontó/gyógyító képességgel akárki nem rendelkezik, azt el kell sajátítani. Mindig van egy személy, akitől átveszik ezt a képességet. E képességet a helyiek *tudománynak* nevezik. A *tudomány* átadója lehet egy családtag vagy barát, a boszorkány mindig egy olyan személyt választ ki, akivel bizalmas viszonyban áll. Az átadás a boszorkánynak tartott személy halála előtt következik be, ennek megnyilvánulási formája a kézfogas is lehet.

SZENDREY ÁKOS a magyar néphit boszorkányáról írott könyvében a boszorkány tudását örökölhetőnek tartja. Ő is azt hangsúlyozza, hogy a boszorkány nem halhat meg addig, amíg a tudományát valakinek át nem adta. Az átvevő

⁴⁴ SALAMON 1987. 96.

rendszerint a haldokló boszorkány valamelyik közeli rokona, leszármazottja. A szerző továbbá megjegyzi, hogy a tudás átadása általában azonos neműek között történik, vagyis apáról fiúra, vagy anyáról lányra öröklődik, de vannak esetek, amikor férfi nőnek vagy nő férfinak adja át.⁴⁵

A felsőlokiai véleménye szerint azért maradhatott meg napjainkig ez a tudás, mivel a közösség egyes tagjai generációról-generációra továbbadták azt egymásnak.

UJVÁRY Zoltán gömöri gyűjtésében találtam rá arra az adatra, amely szerint a boszorkány halála előtt a tudás átadására kiszemelt személyt az ágyához hívja és vizet kér tőle. Eközben seprűt nyom annak kezébe, így sikerül a tudás átadását megvalósítania, s ezután sikerül könnyen meghalnia. Hogyha mindez nem valósul meg, akkor a boszorkánynak tartott személy nagy kínok között hal meg.⁴⁶

GAGYI József is megjegyzi, hogy a boszorkány addig nem tud meghalni, amíg át nem adja valakinek a tudományát. A máréfalvi asszonyok leggyakrabban a leányukra hagyják tudományukat, így ez a lány folytatta a mesterséget és örökölte a boszorkányidentitást.⁴⁷

KESZEG Vilmos írja, hogy a mezősegi közösségek tagjai közül sokan kényszerből, a szenvedőre való tekintettel veszik át a tudást. A boszorkány egyes esetekben a hozzátartozója tiltakozása ellenére is ráruházza arra tudását. Kényszerhelyzetben a tudás tárgyra vagy állatra is átruházható.⁴⁸

A boszorkány különféle eszközök segítségével közlekedik. Gyimesben a seprűt és a tilót nevezik meg ilyen eszközként. Azt azonban nevetségesnek tartják, hogy valamelyik ismerősük valóban használná is ezeket.

A gyűjtés során figyeltem arra, hogy az adatközlők hogyan viszonyulnak az általuk forgalmazott, vagy a közösség által forgalmazott hiedelmekhez. Egyes esetekben számos racionális magyarázatot fedeztem fel. Bilibók Péter a boszorkánysággal vádolt asszonyokat nem mindig tartja boszorkányoknak. Véleménye szerint gyakran olyan öregasszonyokat is megvádolnak a fermekálás, boszorkánykodás gyanújával, akik valójában nem űznek mágiát, csupán értenek a gyógynövények használatához, s azáltal próbálják eltartani magukat, hogy néhány ilyen gyógyfűből készített teát eladnak az arra rászorulóknak. Tehát a speciális tudással rendelkező személyeket, javasasszonyokat gyakran azért nyilvánítanak boszorkánynak, mivel azt hiszik, hogy természetfeletti erővel rendelkeznek. Bilibók Anna is azt hangsúlyozza, hogy ilyen esetekben

---

⁴⁵ SZENDREY 1986. 65.

⁴⁶ UJVÁRY 2002. 776.

⁴⁷ GAGYI 2000. 180.

⁴⁸ KESZEG 1999. 43.

azért kerülnek vád alá személyek, mivel azok a közösség többi tagjához képest felvilágosultabbak, s ezáltal mások számára érthetetlen a tevékenységük.

Ugyanez a magyarázat figyelhető meg GAGYI József írásában. Ő egy máréfalvi boszorkányról, P. Daninéről ír, aki a falubeliek számára negatívba átcsapó értékelésben részesült. Azt tartották róla, hogy sokat beszélt, huncut, mindentudó, valamint hazudós volt. Fizikai jellemvonásai között a következőket említik: alacsony, vékony, serény. GAGYI József is hangsúlyozza, hogy egy közösség esetében az a tény, hogy valaki sokat tud, sok esetben veszélyesnek bizonyulhat a közösség egyszerű tagjaira nézve.⁴⁹ Azáltal, hogy embertársai fölé emelkedik, azt jelzi, hogy már nem az ő világukhoz tartozik, s így fenyegető lehet a közösség tagjai számára.⁵⁰

4. Hiedelmek beépülése az egyén biográfiájába

A továbbiakban arra térek ki, hogy hogyan érhető tetten a hiedelmek egy egyén biográfiájában, hogyan épülnek be annak személyes életébe.

KESZEG Vilmos a hiedelmek szerveződésének és megjelenésének két motívumát emeli ki, az egyik a biográfiai motívum, a másik pedig a geneológiai motívum. A szerző szerint a hiedelmek gyakran azokat az eseményeket értelmezik, amelyek előre nem látható irányba alakítják az egyén életét.⁵¹ Mint a későbbiekben több példán keresztül is láthatóvá válik, a váratlan találkozások, a váratlan fordulatok, a váratlan élmények, a betegségek, a balesetek váratlan időpontban, megmagyarázhatatlan okból következnek be. Ezen események olyan erős érzelmi hatást váltanak ki az egyénből, hogy az élmény egy életen keresztül is emlékezetes marad.⁵²

A geneológiai motívumnak különböző implicit jelentései és funkciói vannak. Az egyén mindig a család idejébe helyezi a hiedelmet, másrészt társadalmi státushoz, tekintélyhez kapcsolja.⁵³ Az ismeretlen és meghatározatlan személyhez való hozzárendelés a hiedelem relevanciájának megkérdőjelezését érzékelteti.⁵⁴

Soós Tímea írja, hogy a megszokott világrend felbomlása, a halálesetek, a betegségek vagy anyagi veszteségek esetén a károsultak gyakran rontásra

---

⁴⁹ GAGYI 2000. 180.

⁵⁰ GAGYI 2000. 181.

⁵¹ KESZEG 2003. 140.

⁵² Uo.

⁵³ KESZEG 2003. 142.

⁵⁴ Uo.

gyanakszanak, mivel értelmezési keretként a szocializáció során elsajátított hiedelemtudásukat használják.⁵⁵ Soós az általa vizsgált szilágysági közösség kapcsán állapítja meg, hogy egyes személyek nem utasítják el egyértelműen a hiedelmeket, viszont nem is foglalnak állást mellettük, mivel a közösség más tagjainak a tapasztalata nem elég ahhoz, hogy azonosuljanak egy effajta világlátással. A szerző továbbá azt is megjegyzi, hogy mivel a vizsgált falu lakói nehezen tudják egyeztetni egymással a mágikus és racionális világgépet, ezért legtöbb esetben inkább a racionális világgépnek igyekeznek megfelelni, mivel ennek a közösségen belül nagyobb a tekintélye.⁵⁶

Adatközlőim közül Gercuj Margit az, aki talán a legmegrázóbb történetet beszéli el, édesanyja halálának történetét. Ez a történet azért lényeges, mert az asszony elmondása szerint édesanyja rontás következtében halt meg. A rontás okaként a birtokperlést említi, és arról is tudomása van, hogy ki követte el a rontást. Elmondása szerint egy olyan rokonságbeli asszony okozta édesanyjának a halálát, aki peres ügyben állt az asszonnal. Gercuj Margit édesanyja 36 éves korában halt meg, ekkor adatközlőm 10 éves volt, és vele együtt még három testvére maradt árván. A rontó fél korábban is követett el a adatközlő szavaival élve *gurucsákat*, így elég egyértelmű volt a család számára, hogy ő a halál okozója. Az adatközlő elmondotta, hogy édesanyja halálát betegség is megelőzte, folyton fejfájással küszködött, végül az asszony szerint az orvosok agydaganatot állapítottak meg. Gercuj Margit elmondása szerint édesanyját halálát megelőzően különböző kórházakban kezelték. Előbb Gyimesfelsőlokon volt négy hetet, majd négy hetet a csíkszeredai kórházban, végül Marosvásárhelyen töltött még négy helyet, ahol műtétre került sor, de a műtét következtében meghalt.

Nem sokkal az asszony halála után az adatközlő nagybátyja, valamint nagynénje felkerestek egy hidegségi tudós embert, akinek elbeszélve a történetet, az kijelentette, hogy ő helyre tudta volna hozni az asszonyt, ha nem került volna sor orvosi beavatkozásra. Gercuj Margit is meg van győződve, hogy egy specialista helyre tudta volna hozni édesanyját. A közösség tagjai sok esetben jobban megbíznak a helyi gyógyítók, specialisták tudásában, mint az orvosok munkájában.

A Gercuj Margit által közvetlenül, vagy közvetetten megtapasztalt történetek közül egy, a vejevel megtörtént esetet is említek. Az asszony elbeszélte egy olyan történetet, amely nem magára a rontásra, hanem sokkal inkább az ördög megjelenésére utalt. Egy alkalommal a veje arról számolt be Gercuj Margitnak, hogy kis törpék jelentek meg előtte, piros bojtos sapka volt a fejükön,

---

⁵⁵ Soós 2002. 106.

⁵⁶ Uo. 113.

és a fűtőtest alatt táncoltak. Az illető személy ittas állapotban látta a törpéket, és rögtön el is mondta feleségének, hogy mit érzékelt. Az azt követő éjszaka a törpék megverték, majdnem a halálát okozva.

Az asszony ezt az esetet úgy értelmezi, hogy az ital hatásaként jelentek meg veje előtt a természetfeletti lények, és ez azért történhetett meg, mivel az italban az ördög lakozik. Ezen túlmenően azt is vallotta, hogy a törpék valószínűleg azért bántalmazták a férfit éjszaka, mert az beszélt róluk. Rákérdezve, hogy ki láthatta meg a boszorkányokat és az egyéb természetfeletti lényeket, a következő feleletet kaptam: *Vót aki megláthatta, s vót aki nem látta meg. Me jelek vannak, égi jelek es vannak, olyanyok, nem mindenki láthat meg, azt nem lássa meg mindenki. Valami okból, de nem láthassa meg. Úgyhogy hülyeségnek nevezzük a mai világba, de bizony, bizony vannak.*

Az egyén biográfiájába beépülő hiedelmek közé sorolható be a már korábban említett *földön elhelyezett rontás* is, amelyet arra szántak, hogy Gercuj Margit abba belelépjen, és ennek hatására majd autóbaleset áldozata legyen.

KESZEG Vilmos írja, hogy a hosszú lejáratú, kezelést igénylő vagy akár gyógyíthatatlan betegség mind az egyén, mind környezete számára folyamatos jelleggel tartja napirenden a hiedelmekről való tudást, a hiedelmekhez való megkerülhetetlen viszonyulást. A szerző továbbá megjegyzi, hogy az egyén az említett helyzeteket és a vele megtörtént eseményeket sorseseeményként éli meg és fogadja el.⁵⁷

Arra kértem az asszonyt, hogy meséljen el egy kaluger papnál tett látogatást. Meglepő módon saját történetét beszélte el. Ő a kaluger papok tevékenységét nem tartja elítélendőnek, az a véleménye, hogy a kaluger papok nem követnek el bűnt, amikor rontást küldenek másokra, hiszen valójában ők Istenhez fordulnak, és az ő segítségét kérik abban, hogy majd a bűn megtorlása bekövetkezzen. Tehát ők csak közvetítők, a rontó személyt ért csapást valójában Isten által nyilatkozik meg.

Az asszony által elmesélt történet egy közte és komája között megtörtént konfliktuson alapszik. Egy ideig férje távollétében az asszony arra kényszerült, hogy maga végezze el a mezőgazdasági munkákat. Az ő feladatkörébe került a szénaccsinálás is. Egy alkalommal a komája szarvasmarháit beengedte arra a területre, ahol ő kemény munkával dolgozott, és az állatok tönkretették addigi munkáját. Az asszony felhívja a komája figyelmét arra, hogy az vigyázzon az állataira, ennek következtében a férfi rátámad az asszonyra és bántalmazni akarja. Az asszony mindezen sérelmek után kaluger paphoz fordul, hogy az büntesse meg azért, amit vele tett. Elmondása szerint egy Aszó völgyében lakó papot keresett fel, akinek elbeszélte a történeteket. Egy mise keretén belül került sor a

⁵⁷ KESZEG 2003. 140.

rontás megtorlására. A misére éjfélkor zajlott le, és negyven nap után lettek érzékelhető jelei. A román pap felkeresését követő negyvenedik napra a komájának meggyúlt a háza és annak konyhai berendezése megsemmisült. A rá következő napon a férfi lova esett farkas áldozatául. A férfi és annak családja számára nyilvánvaló volt, hogy ez az asszony bántalmazása miatt következett be. Ahogyan az adatközlő fogalmazott, *ami rosszat nekem tett, neki fordította az Isten*.

Az ilyen esetek általában a falubeliek tudomására is jutnak, és a közösség tagjai gyakran tudatában vannak annak, hogy a sértett fél ellátogat a kaluger paphoz a rontás helyrehozataláért vagy megtorolni a rajta esett sérelmeket. A sértett fél gyakran verbálisan is legitimizálja haragját a sérelem, kár miatt. Ez átok, vagy fenyegetés formájában történhet. Sok esetben szóban is megfenyegeti a sértegetőt azzal, hogy román paphoz fordul az igazságszolgáltatás érdekében. A szomszédok, a falubeliek fültanúi a fenyegetőzésnek, és abban az esetben, hogyha a sértett fél valóban elmegy a kalugerhez, ők valósággal nyomkövethetik az események fonalát, sok esetben várják a napot, amikor bekövetkezhet a rontás, és hogyha a sértő féllal aznap történik valami, azt az isteni igazságszolgáltatás eredményének tekintik.

Pócs Éva csíki gyűjtése kapcsán megjegyzi, hogy a rontásnarratívok elbeszélői a megcsináltatás előzményeként általában kétszemélyes interakciókat neveznek meg. Ezek a személyes viszonyok különböző konfliktusokban, vitákban nyilvánulhatnak meg. Ezeknek leggyakoribb formái a határvillongások, a családi konfliktusok, a házasságok megakadályozása, a gyilkosság, a lopás, a gyűjtogatás, a hatóságnál való feljelentés stb.⁵⁸

Következtetések

Dolgozatomban a boszorkányság Gyimesfelsőlokon való előfordulását vizsgáltam. Céloom a boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmek funkcióinak az elemzése volt.

Áttekintést nyújtottam a Gyimesfelsőlokon fellelhető boszorkánytípusokról. Ezek a *fermekás*, a *gurucsás*, valamint a szorosabb értelemben vett *boszorkány*. E hiedelemlények között a helyiek tudatában nagy az átjárhatóság, az ő esetükben a hiedelemlényeknek a tudománytól eltérő kategorizációja figyelhető meg, amely ellentmond a statikusságnak és uniformizáltságnak.

Részletesebb figyelmet fordítottam a falu két volt boszorkánynak tartott asszonyára, Dávidnéra és Bece Terára. E személyek közelebbi vizsgálatánál oda-

⁵⁸ Pócs 2001. 441.

figyeltem arra, hogy milyen viszonyban voltak a falubeliekkel, melyek lehettek azok a jelek, amelyek őket a boszorkányság gyanújába keverhették, továbbá az adatközlők elbeszélései során melyek voltak a legdominánsabb rontásetetek, amelyeket a boszorkányok vittek véghez.

E tanulmányban nemcsak a hagyományos boszorkányképzetekre és rontási technikákra figyeltem oda, a boszorkányságnak a mai előfordulási formáit is értelmeztem. Napjainkban a közösség életében a *csináltatás* – amely történhet egy közösségen belüli vagy közösségen kívüli személy segítségével – a legnépszerűbb eljárás. Érdekes módon az emberek még a jelenben is lopás, gyilkosság vagy egyéb esetek során nem a hatóságokhoz fordulnak, hanem próbálják közösségen belül kezelni ezeket a konfliktusokat. Ugyanilyen módon viszonyulnak a betegségekhez is, sokkal inkább él bennük az a hit, hogy egy népi gyógyító inkább helyre tudja hozni a beteget súlyos állapotából, mint egy hivatásos orvos.

A *román papot, kaluger papot* tárgyaló fejezetben arra figyeltem, hogy mennyire erős a bizalom, a meggyőződés a közösség tagjaiban azzal kapcsolatban, hogy a *kaluger* helyre tudja állítani problémáikat, valamint Istenhez folyamodva igazságot tud szolgáltatni. E fejezetben arra törekedtem, hogy az elbeszélt történeteken keresztül láthatóvá váljék, hogy melyek a kaluger paphoz fordulás alkalmi, valamint milyen forgatókönyvszerű eseménysor állítható fel a román paphoz fordulás esetén.

Két típusú rontást állapítottam meg. Az egyik típus az állatokra irányul, a másik pedig az egyénre. A egyénnel kapcsolatos rontások között szerepel a földön elhelyezett tárgygal való rontás, ennek legveszélyesebb típusa az urszita. További rontásformák között említem az átkot, mint egyfajta rontási módot, valamint a böjtöt használó rontást, amely önmagában és más cselekedettel összefüggésben is funkcionálhat rontásként.

Végül azt vizsgáltam, hogy ezek a hiedelmek hogyan élnek, hogyan épülnek be egy egyén biográfiájába. Kitértem arra, hogy a közösség tagjai hogyan teszik élővé a hiedelmet azáltal, hogy beszélnek róla, a rontást betegségek és károk okának tartják, valamint embereket marginalizálnak, azáltal, hogy rontásra alkalmasnak tartják azokat.

Adatközlők:

Ambrus Anna
Született 1923. július 16-án
Foglalkozás: gazdálkodó
Gyimesfelsőlök

Baliga Anna
Született 1931-ben
Foglalkozás: nyugdíjazott vasutas
Gyimesfelsőlök

Bilibók Anna
Született 1940. május 7-én
Foglalkozás: nyugdíjazott eladó
Gyimesfelsőlök

Bilibók Péter
Foglalkozás: gazdálkodó
Gyimesfelsőlök

Gercuj Margit
Született 1945. március 25-én
Foglalkozás: gazdálkodó
Gyimesfelsőlök

Tankó Kata
Született 1928 október 10-én
Foglalkozás: gazdálkodó
Gyimesfelsőlök

Tatár Ibolya
Született 1921 június 20-án
Foglalkozás: gazdálkodó
Gyimesfelsőlök

Timár Teréz
Született 1947 december 12-én
Foglalkozás: gazdálkodó
Gyimesfelsőlök, Récepaták

Irodalomjegyzék

ALBERT Ernő

1995 *Boszorkányos dógok. Gyimesi csángó hiedelemmondák, hiedelmek.* Sepsiszentgyörgy, Bon Ami Kiadó.

BARTHA Elek

1998 *Néphit és népi vallásosság.* In VOIGT Vilmos (szerk.): *A magyar folklór.* Budapest, Osiris Kiadó, 470–504.

CZÉGÉNYI Dóra

1999 *Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete.* In BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 29–43.

2001 *A hiedelem és hiedelemszöveg mint reprezentáció.* In CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 141–206.

GAGYI József

2002 *Boszorkányság Máréfalván.* In Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás.* Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, 171–197.

GYÖRGYDEÁK Anita

2001 *A rontás szociálpszichológiája.* In Pócs Éva (szerk.): *Két csiki falu néphite a századvégen.* Budapest, Európa Folklór Intézet – Osiris Kiadó, 372–418.

KESZEG Vilmos

1996 *A román pap hiedelemköre* In *Ethnographia.* CVII. évf.(1996). 1–2. 335–369.

1999 *Mezőségi hiedelmek.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

2003 *Tájban élő ember: hiedelem és biográfia.* In VIGA Gyula et alii (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából.* Budapest, Archaeolingua, 133–150.

MAGYAR Zoltán

2003 *A csángók mondavilága.* Budapest, Balassi Kiadó.

PISZTORA Ferenc – KUNT Ernő

1980 *Babonás hiedelmekkel kapcsolatos befolyásoltatásos téveszmék a monarchia-korabeli Magyarországon.* In FRANK – HOPPÁL Mihály: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat.* I. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 332–339.

Pócs Éva

2001 *Átok, rontás, divináció: boszorkányság a vallás és mágia határán*. In Pócs Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századvégen*. Budapest, Európa Folklor Intézet – Osiris Kiadó, 419–459.

SALAMON Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Gyula, Helikon Kiadó.

Soós Tímea

2002 *A rontáshiedelmek működtetése válsághelyzetekben*. In SZIKSZAI Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

SZENDREY Ákos

1986 *A magyar néphit boszorkánya*. Budapest, Magvető Kiadó.

TÁNCZOS Vilmos

1995 *Gyöngyökkel gyökereztél*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

UJVÁRY Zoltán

2002 *Gömöri magyar néphagyományok*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.

SALLÓ Szilárd néprajzkutató, muzeológus

Csíki Székely Múzeum

RO - 530122 Csíkszereda, Zsögödi Nagy Imre út 167., Hargita megye

salloszilard@freemail.hu

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF CULTURE

ISTORIA CULTURII

MUCKENHAUPT ERZSÉBET

16. SZÁZADI DEBRECENI KÖTÉS A CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM RÉGIKÖNYV-GYŰJTEMÉNYÉBEN

Abstract: [A medieval binding in the ancient books collection of the Szekler Museum of Csík realized to Debrecen in 16th century] In the ancient books collection of the Szekler Museum of Csík is guarded a work of Nicolaus Clenardus (1495-1542), professor of Leuven (flam., Louvain - fren., Löwen - germ.), *Institutiones ac meditationes in Graecam linguam*, printed in 1566 in the workshop of Lyon of Joannes Mareschallus and published by Andreas Wechelus, member of the famous dynasty of European typographers and publishers Wechelus. This work represented for two centuries one of the most known textbooks of Greek language in the European schools. The copy from Miercurea Ciuc (rom.) / Csíkszereda (hung.) is protected by a leather binding decorated in technique of the dry or blind printing, with floral decorative motives, realised with the stamp and the plate characteristic to the style of the Renaissance. On the occasion of the restoration in the binding we discovered fragments of several printed matters and a manuscript. 14 titles were identified as the spoil sheets of certain books published in Debrecen (Hungary) and Oradea (rom.) / Nagyvárad (hung.) (Romania) during the years 1563-1586, in the printing offices of the typographers Mihály Török, András Komlós and Rudolf Hoffhalter. Among these six have an extraordinary value. They are unknown in the history of the book and the printing thus, they are unique. The fragment of manuscript results from a calendar drafted in Latin for the year 1579 or 1584.

On the base of the ornaments and the printed fragments the author establishes that the binding was realised in a workshop which functioned in Debrecen, in the second half of the 16th century.

The grammar of Nicolaus Clenardus was probably acquired in the second half of the 16th century by one of the Hungarian wandering students at the European universities. Having circulated some time in Debrecen, at the beginning of the 17th century the book entered the ownership of certain collectors of books from Transylvania: Stephanus and Michael Vajda, Petrus Krajnik. In the second half of the same century the book was used as textbook in the Jesuit school of Alba Iulia (rom.) / Gyulafehérvár (hung.). On its pages we can read among others the note of the scholar Jesuit missionary of Romanian origin Georgius Bujtul, professor of Alba Iulia's school. Between the years 1681-1951 the book was in the ownership of the famous library of the Franciscan monastery of Șumuleu-Ciuc (rom.) / Csíksomlyó (hung.), and later, following the nationalisation, entered the collection of the Museum from Miercurea Ciuc / Csíkszereda.

Rezumat: [O legătură de epocă a colecției de carte veche a Muzeului Secuiesc al Ciucului, realizată la Debrecen în secolul al 16-lea] În colecția de carte veche a Muzeului Secuiesc al Ciucului se păstrează opera lui Nicolaus Clenardus (1495-1542), profesor al Universității din Leuven (flam., Louvain - fran., Löwen - germ.), *Institutiones ac meditationes in Graecam linguam*, tipărită în 1566 de atelierul lyonez al lui Joannes Mareschallus și editată la Paris de Andreas Wechelus, membru al renumitei dinastii de tipografi și editori europeni Wechelus. Lucrarea a reprezentat timp de două secole unul din cele mai cunoscute manuale de limbă greacă din școlile europene. Exemplarul de la Miercurea Ciuc / Csíkszereda (magh.) este protejat

de o legătură din piele decorată în tehnica tiparului sec sau orb, cu motive ornamentale florale realizate cu ștampila și placa caracteristice stilului renașterii târzii. Cu ocazia restaurării, în legătură au fost descoperite fragmentele a mai multor tipărituri și ale unui manuscris. Cele 14 titluri au fost identificate ca fiind maculatura unor cărți editate la Debrecen / Debrețin și Oradea / Nagyvárad (magh.) în anii 1563–1586, în atelierile tipografilor Mihály Török, András Komlós și Rudolf Hoffhalter. Dintre acestea, șase au o valoare cu totul deosebită, sunt necunoscute istoriei cărții și tiparului, deci sunt unicate. Fragmentul de manuscris provine dintr-un calendar redactat în limba latină pentru anul 1579 sau 1584.

Pe baza ornamentelor și a fragmentelor de tipăritură, autoarea stabilește că legătura a fost realizată într-un atelier care a funcționat la Debrecen la sfârșitul secolului al 16-lea.

Gramatica lui Nicolaus Clenardus a fost achiziționată, probabil, de unul din studenții maghiari peregrini la universitățile europene din a doua jumătate a secolului al 16-lea. După ce un timp a circulat la Debrecen, la începutul secolului al 17-lea, a ajuns în proprietatea unor colecționari de carte transilvăneni (Stephanus și Michael Vajda, Petrus Krajnik). În al doilea sfert al secolului, a fost folosită ca manual la școala iezuită de la Alba Iulia / Gyulafehérvár (magh.). Pe filele ei poate fi citită, între altele, și însemnarea manuscrisă a învățatului misionar iezuit de origine română Georgius Bujtul, profesor al școlii de la Alba Iulia. Între anii 1681–1951 cartea a aparținut vestitei biblioteci a mănăstirii franciscane de la Șumuleu-Ciuc / Csíksomlyó (magh.), iar apoi, în urma naționalizării, a intrat în colecția Muzeului din Miercurea Ciuc / Csíkszereda .

A csíkszeredai Csíki Székely Múzeum régikönyv-gyűjteményében őrzik Nicolaus CLENARDUS *Institutiones ac meditationes in Graecam linguam*¹ című görög nyelvkönyvét, amelyet 1566-ban a lyoni Joannes Mareschallus és a híres Wechel család tagja, a párizsi Andreas Wechelus közreműködésével adtak ki.²

A németalföldi származású szerző, Nicolaus CLENARDUS (1495–1542), teológiai és nyelvészeti tanulmányait a löweni egyetemen végezte, ahol többek között Jacobus Latomus³ katolikus teológus előadásait hallgatta. A görög, héber és arab nyelv, valamint az iszlám irodalom, kultúra iránt érdeklődött. Ezért, miután egy ideig a löweni (ném., Leuven – flam., Louvain – fr.) egyetem pro-

¹ CLENARDUS, Nicolaus: *Institutiones ac meditationes in Graecam linguam...* Cvm Scholiis et Praxi P. Antesignani Rapistagnensis. – PETRUS ANTESIGNANUS: *Libellus de thematis verborum et participiorum inuestigandi ratione.* – Lvgdvni, apud Ioannem Mareschallum, 1566. (In fine:) Parisiis, excvdebat Andreas Wechelvs. – [108] 414 [2] pp. – 4°. Leltári száma: 2057.

² ADAMS, H[erbert] M[ayow]: *Catalogue of books printed on the continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge libraries.* I–II. Cambridge, 1967. Reprint. Cambridge, 1990. C 2147; BAUDRIER, [Henri]: *Bibliographie lyonnaise. Recherches sur les imprimeurs, libraires, relieurs et fondeurs de lettres de Lyon au XVI. siéle.* Publ. et continuées par Julien BAUDRIER. I–XII. Lyon, 1895–1921. XI. k. 454.

³ *Lexikon für Theologie und Kirche.* 1–10. Freiburg im Breisgau, 1930–1938. VI. k. 822.; <http://www.bautz.de>

fesszora, Spanyolországba, Portugáliába és Marokkóba utazott. A salamancai egyetemen görögöt tanít, a Koránt tanulmányozza, közben Bragán, a portugál primások székhelyén, III. János király meghívására, testvére teológiai nevelését irányította. Görög grammatikájának Európa-szerte számos kiadását ismerjük. Közel két évszázadon át több diáknemzedék népszerű tankönyve.⁴ 1566-ban megjelent művét kommentálja PETRUS ANTESIGNANUS (1525–1561) protestáns filológus, aki maga is egy görög–latin szótár kiadója, valamint egy görög nyelvkönyv szerzője⁵. Magyarázatait *Libellus de thematis verborum et participiorum investigandi ratione libellus* címmel a Clenardus-kötet végéhez csatolta a kiadó.

A csíkszeredai példányt papírtáblás, vaknyomásos sötétbarna bőrkötés védi. Felépítése és szerény, alig látható díszítése késő reneszánsz stílusú. A táblák szélén húzódó keret sarkait csupán egy-egy összetett virágtő hangsúlyozza, míg a középmezőt nagyméretű maureszkesdíszítésű lemez uralja. Itt is a sarkaira ugyancsak egy-egy virágtőt helyezett a könyvkötő. A hat gerincmező dísztelen. Mérete: 230 × 163 × 37 mm (1. kép).

1. kép. 16. századi debreceni kötés. Előtábla.

⁴ <http://www.anticbooks.com>

⁵ <http://www.edit16.iccu.sbn.it>

A múzeumi gyűjtemény 16. századi állományának feldolgozása során figyeltünk fel arra, hogy a sérült kötésből több magyar és latin nyelvű nyomtatvány töredéke kandikál ki, vagyis a táblákat, a kor szokása szerint, összeragasztott papírlapokból, nyomdai makulatúrából alakította ki a könyvkötő.

A korabeli kötésekben megbújó nyomtatvány-töredékek felkutatása és számbavétele igen fontos feladat. A makulatúrák kiáztatásakor olyan, eddig nem ismert nyomtatványok töredékei kerülhetnek elő, amelyek bővíthetik könyv- és nyomdatörténeti ismereteinket.⁶ Jelentőségüket növeli az a tény, hogy azonosításuk nyomán a könyvtörténész, amennyiben más segédeszközzel nem rendelkezik, megállapíthatja a bekötés idejét, helyét, és ha nagyon szerencsés, a műhelyt is. Ilyen gondolattal javasoltuk 1996-ban a Clenardus-művet restaurálásra, kötését pedig megbontásra.

A megtalált makulatúrák kiemelése folyamán tizennégy különböző nyomtatvány és egy kézirat töredéke került elő. Kérésünkre ezek pontosabb azonosítását, meghatározását az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztősége részéről BÁNFI Szilvia végezte el.⁷ Kutatásai eredményét a *Magyar Könyvszemle*⁸ és az *Irodalomtörténeti Közlemények*⁹ hasábjain, valamint az *Egyház és művelődés*¹⁰ című tanulmánykötetben adta közre. A szakszerű tartalmi és tipográfiai vizsgálatok alapján megállapította, hogy a Váradon 1565-ben kiadott Melius-féle *Szent Job könyvének ... igazan valo fordítását*¹¹ leszámítva, valamennyi Debrecenben Török Mihály, Komlós András és Hoffhalter Rudolf tipográfusoknál jelentek

⁶ MEZEI László: *Fragmenta Codicum. Egy új forrásterület feltárása (1974. január - 1975. július)*. In *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei*. 30 (1978). 65–66.; BORSZA Gedeon: *Megebújó kincsek a könyvtáblákban*. In *A Könyv*. 1988. 145–151.

⁷ Magam és múzeumunk nevében ezúton is köszönöm BÁNFI Szilviának, a Régi Magyar Nyomtatványok Szerkesztőségének a segítséget, hogy azonosították a töredékeket.

⁸ BÁNFI Szilvia: *A csíksomlyói ferences gyűjteményben lappangó ismeretlen, 16. századi debreceni nyomtatvány-töredékek*. (a továbbiakban: BÁNFI 2000/1) In *Magyar Könyvszemle*. 116 (2000). 4. sz. 417–442.; Uő: *Még egyszer a Melius-féle nyomtatvány-töredékről*. In *Uo*. 117 (2001). 2. sz. 249.

⁹ Uő: *Az 1577-es szikszói csatát megéneklő ismeretlen krónikás ének*. (a továbbiakban: BÁNFI 1999) In *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1999. 5–6. sz. 711–726.

¹⁰ Uő: *A Fiú is Jehovah. Ismeretlen művek Komlós András műhelyéből*. (a továbbiakban: BÁNFI 2000/2) In *Egyház és művelődés. Fejezetek a református és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*. Debrecen, 2000. 9–27.

¹¹ *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*. BORSZA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István és KELECSÉNYI Ákos munkája. Budapest, 1971. 213. sz. (a továbbiakban: RMNy). Nyomdásza Hoffhalter Raphael, aki 1565 végén átköltözött Váradra.

meg.¹² Nyolc nyomtatvány már ismert mű volt.¹³ A maradék hat ismeretlen vagyis inikum közül három Komlós András, a többi Hoffhalter Rudolf műhelyében készült.¹⁴

2. kép. Az 1580. ezteendőre való jövendőles. Debrecen, 1579.

A nyomtatvány-töredékek református prédikációkat, vitairatokat, részleges bibliafordítást, egyházi törvényt, elmélkedéseket, imádságokat, katekizmust, kalendáriumot, históriás éneket és szerelmes témájú históriát tartalmaznak (2–3. kép). A kézirat-töredék kalendáriumból származik, és rajta a májusi–augusztusi hónapok láthatók. Valószínűleg nem magyar szerző munkája, ugyanis augusztus 20-án nem említi Szent István ünnepét. SZENTPÉTERY oklevéltana alapján, amennyiben ónaptár, akkor az 1579. vagy 1584. évre készülhetett.¹⁵

¹² A dolgozat végén, a Függelékben, közöljük a nyomtatvány-töredékek címléírását (a továbbiakban: *Jegyzék*).

¹³ RMNy 194, 213, 226, 279, 346, 358, 430, 454.; *Jegyzék* 1–8.

¹⁴ Lásd a Függelék 9–14. tételét.

¹⁵ SZENTPÉTERY Imre: *Oklevéltani naptár*. Budapest, 1912. 114, 29. naptár.

3. kép. Tasnádi Péter: Az 1577-es szikszói csata krónikája. Debrecen, 1578 k.

Az előkerült nagyszámú fragmentum ritkaságnak számít. A nyomdatörténeti szakirodalom említ néhány olyan 16. századi magyarországi nyomdát, amelynek több, különböző nyomtavány töredékét emelték ki a kötés megbontásakor¹⁶, azonban ezek egyike sem volt mennyiségben olyan jelentős, mint a Csíkszeredában talált töredékek száma.¹⁷

A bélyegzők több, debreceninek meghatározott kötés ornamentikájával mutatnak szoros azonosságot és rokonságot. Ezek egy olyan kötécsoport-hoz tartoznak, amelynek motívumkincsében általában a lemezdísz hangsúlyos szerepet kap. Így például a lemez és a virágtő látható még a Debreceni Déri Múzeum gyűjteményében az 1600. évi *Ötvös céh szabályzatának* kötésén¹⁸ (4. kép). Továbbá a virágtő található a Debreceni Református Nagykönyvtár állományában Beregszászi Péter *Apologia* c. 1585-ben Váradon Hoffhalter Rudolfnál kiadott vitairatának egykorú debreceni köté-

¹⁶ BORSA Gedeon: *Kötéstáblából előkerült ismeretlen, XVI. századi bártfai nyomtatványok*. In *Könyvtörténeti írások*. I. Budapest, 1996. 271–274.; Uő: *Nyomtatványok Manlius kötetstábláiban*. In *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972*. 165–203.

¹⁷ BORSA Gedeon szóbeli közlése; BÁNFI 2000/1. 441.

¹⁸ Jelzete: I. 1918. 152.; *A debreceni könyvkötő művészet. A Déri Múzeum és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára közös kiállítása*. Déri Múzeum 193. május 18. – augusztus 30. 1. ábra; TAKÁCS Béla: *A debreceni könyvkötő művészet*. (a továbbiakban: TAKÁCS). Debrecen, 1980. 16.

sének gerincén.¹⁹ Ennek középmezőjét a Csíkszeredában őrzött kötéséhez hasonló maureszkesdíszítésű lemezbélyegzők töltik ki.

4. kép. A debreceni Ötvös céh szabályzatának kötése. 1600.

További kutatás feladata marad tisztázni, hogy melyik debreceni kompáktor vagy tipográfus, aki nyomtatás mellett könyvkötéssel is foglalkozott, köthette be a Clenardus-művet. A 16. századi Debrecen kedvező fekvése folytán fontos kereskedelmi és gazdasági központja Észak-Magyarországnak és Partiumnak. A város legmozgékonyabb, legvagyonosabb rétegét a kereskedő és az iparos családok alkották. A város irányítása e vagyonos patriciusok kezében volt. De nem maradt el művelődési szempontból sem. Híres iskolaváros, a magyar reformáció fellegvára. Gazdasági, művelődési és vallási élete kedvezően hatott a nyomdászatra is. 1561-től kezdődően a városban több nyomdász telepedett le.²⁰ A könyvek egy részét helyben kötötték be, hiszen megvolt hozzá a vásárlóközönség is.²¹ A Csíkszeredában előkerült töredékek kapcsolódnak

¹⁹ RMNy 572. Jelzete: RMK 308 [D 2478.] A kötés ceruzalevonatát BÁNFI Szilviának köszönöm.

²⁰ BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961)*. Budapest, 1961.; V. ECSÉDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Budapest, 1999. 51–55. (Részletes irodalommal.); Uő: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. (Hungaria typographica I.) Budapest, 2004. 87–98.

²¹ TAKÁCS 9–99. (Részletes irodalommal.)

valamilyen összefüggésben a Hoffhalterekhez. Ez megerősítheti a debreceni nyomda ismert kutatója, BÁNFI Szilvia nézetét abban, hogy a nyomtatás mellett a két tipografus könyvkötéssel is foglalkozhatott.²² Tény az, hogy a töredékek között Hoffhalter Raphael korai debreceni nyomtatványai²³, köztük az 1565. évi váradi kiadású Melius-féle *Szent Job könyvének... fordítása*²⁴, együtt fordulnak elő fiának, Rudolfnak az 1578-1580-as években kiadott öt munkájával²⁵. Ugyancsak együtt található a két nyomdász kiadványai a már említett és Debrecenben őrzött Beregszászi Péter váradi kiadású *Apológiájának* kötésében. Az utóbbi megbontásakor áztatták ki a református vitairat Q jelű füzetének rontott leveleit, valamint egy 10 cm széles csíkot a fenti *Szent Job könyvének* Melius-féle fordításából.²⁶

A kérdés tisztázására csak a 16. századi debreceni kötések, valamint a debreceni nyomtatványok eredeti kötéseinek szisztematikus feltárása és bélyegző-repertóriumának összeállítása után lesz lehetőségünk. Addig a díszítőmotívumok és az 1563-1580-as évek közötti kiemelt töredékek alapján úgy véljük, hogy a kötés valamelyik debreceni könyvkötő műhelyében készült a 16. század nyolcvanas éveiben.

Végezetül a bejegyzések alapján magyarázatot kísérelünk adni arra a kérdésre, hogy miképpen és mikor kerülhetett a Clenardus-mű Debrecenbe, majd onnan Erdélybe, valamint a Székelyföldre.

Valószínű, hogy az első magyar tulajdonosa a 16. század második felében külföldi peregrinációi során szerezte meg Clenardus görög nyelvkönyvét. BÁNFI Szilvia nem tanulmányozta a bejegyzések tartalmát, ugyanis ezek nem képezték feladatkeretét. Ő megkockáztatja a feltevést, hogy az a személy Paksi Cornaeus Mihály (? -1585, Szepsi) református lelkész lehetett, aki peregrinációja során Párizsban is megfordult és szoros kapcsolata volt Debrecennel.²⁷ A címlapon található 16. század második feléből származó possesszor-bejegyzés olvasata részben bizonytalan, így sajnos nem tudjuk megállapítani, ki

²² BÁNFI 2001/1. 441.

²³ *Jegyzék 1.*

²⁴ *Jegyzék 2.*

²⁵ *Jegyzék 7, 8, 12-14.*

²⁶ BÁNFI 2000/1. 441.

²⁷ PAKSI tolnai és kolozsvári tanulmányait követően 1566-ban beiratkozott a wittenbergi egyetemre. Nevelőként több nemes fiatalt kísért el külföldi egyetemi városokba. 1566- vagy 1568-ban egy ilyen utazás során Párizsba is ellátogattak. 1568-ban a heidelbergi egyetem diákja, ahol tanuló társa volt a későbbi debreceni iskola rektora, TURI Máttyás. Több mint tízévi külföldi tanulmányút után Sárospatakon az iskola lektora, majd rektora. Ezután 1579-ől Eger, 1583-1584-ben Szepsi református lelkésze. - SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Budapest, 1905.124-125.; BÁNFI 2000/1. 440-441. (Részletes irodalommal.)

lehetett a legkorábbi tulajdonosok egyike.²⁸ Valószínű, hogy ugyancsak egy másik korábbi könyvgyűjtőre utal az előtáblán belül olvasható bejegyzés is, amely szerint ez 1126 forint és 20 dénár értékű kiadást vagy bevételt örökített meg, valamikor a beköttetés után, feltehetően Debrecenben.²⁹ A 17. század első negyedében, 1622 körül Vajda István és Mihály³⁰ birtokolják. 1622. június 8-án Vajda Mihály nemzeti Krajnik Péternek adományozza a könyvet.³¹ Az utóbbtól a kötet vásárlás útján ismeretlen személyhez került.³²

Ezt követően a könyv sorsa még érdekesebben alakult. Miután a 16. század végén és a 17. század elején a református Debrecenben, valamint környékén forgatták, a 17. század első negyedében több, név szerint ismert világi személy olvasmánya volt, Gyulafehérváron pedig jezsuita kézre jutott. A könyv lapjain a jezsuita Bujtut György³³ kézírása látható, továbbá a görög grammatika a század második negyedétől a gyulafehérvári katolikus iskola könyvtárának összeírásában szerepel.³⁴

Ismeretes, hogy az erdélyi katolicizmusnak a ferencesek mellett meghatározó és alakító tényezője a jezsuita rend. A jezsuiták először 1579-ben jelentek meg Erdélyben, Kolozsmonostoron, a katolikus Báthori István fejedelem és lengyel király támogatásával. 1581-ben Kolozsváron a jezsuita akadémiát alapítottak. Kolozsvár mellett Gyulafehérváron, Váradon és Udvarhelyen is működött a rend. 1588-ban az országgyűlés a jezsuitákat kiutasította, azonban lassú visszazivárgás után 1595-től hivatalosan is újra dolgozhattak Erdélyben. Ezt a határozatot még számos hasonló tilalom követte a 17. században (1606, 1610, 1653), a jezsuiták azonban szinte megszakítás nélkül tevékenykedtek

²⁸ *Sum Caspari Tur. (?) Choutya de [...]*.

²⁹ Javitott bejegyzés: az 1126 alatt 1026 látszik, majd a *Florenis 1126 denariis 20* mellett ugyanaz a kéz a 12-es számot írta.

³⁰ *Stephanus mihi nomen Vayda* (a háttáblán belül).

³¹ *Dono datus a Michaele Vayda Petro Kraynik 8 Juny 1622; Omnibus in rebus grauis est inceptio prima. Dono datus a Michaele Vayda 8 Juny 162 [2].* (Az előtáblán belül.); *Petri Kraynik* (a címlapon). KRAJNIK Pétert és VAJDA Mihályt nem sikerült pontosan azonosítani és lokalizálni. Krajnik Péter nem szerepel a Bethlen Gábor kori forrásokban. (Az adatot BENKŐ Eleknek és KERNY Teréznek köszönöm.) A Krajnik családról lásd: NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* (a továbbiakban: NAGY Iván.) I–XII. Pest, 1857–1865. VI. 456; KEMPELEN Béla: *Magyar nemesi családok.* (a továbbiakban: KEMPELEN) I–XI. Budapest, 1911–1932. VI. k. 260–261, 272.; KÁZMÉR Miklós: *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század.* (a továbbiakban: KÁZMÉR) Budapest, 1993. 647; A Vajda családról lásd NAGY Iván XII. 9–13.; KEMPELEN XI. 8–10, 57.; KÁZMÉR 1144.

³² *Emptus a Domino generoso Petro Kraynik.* (Címlap, recto.)

³³ *Georgius Buitul Sacrae Studiosus Theologiae* (p. 214.)

³⁴ *Inscriptus Catalogo pauporum Scholasticorum Scholae Catholicae Albensis.* (Címlap, verso.)

a fejedelemség területén.³⁵ Központjuk Kolozsmonostor és Kolozsvár volt³⁶, emellett egy-két rendtag dolgozott Gyulafehérváron, majd később, 1625-től Karánsebesen³⁷, 1651-től pedig Udvarhelyen³⁸ is.

Bethlen Gábor fejedelem tudományszeretetének, toleráns egyház- és művelődéspolitikájának köszönhetően a jezsuiták erdélyi missziója újjáéledt.³⁹ 1616 végén meghívta volt iskolatársát, a Belgrádban működő Szini Istvánt Gyulafehérvárra, ahol az atya házat kapott és iskolát is tarthatott fenn. Gyulafehérváron általában egy páter volt, a várban lakott, és Bethlen haláláig a fejedelmi udvarból biztosítottak számára ellátást. A tanítóval együtt naponta kijárt a külsővárosban lévő templomba és iskolába. Az iskola természetesen kisebb szabású, mint a kolozsvári, de hatása kétségkívül ennek is megvolt. Szini alamizsnával, majd a szegény diákok számára létrehozott convictussal tette vonzóbbá iskoláját. 1624- és 1625-ben jelenti Muzio Vitelleschi rendfőnöknek, hogy a tanáron kívül mintegy húsz alumnust, akik között nemesek is vannak, tartanak el.⁴⁰

Szólnunk kell még Bujtul Györgyről, a karánsebesi misszió vezetőjéről, aki nemcsak az erdélyi katolikus egyháztörténet fontos szereplője, hanem katekizmus-fordítása miatt a 17. századi erdélyi irodalom jelentős képviselői között tartják számon.⁴¹ Életútja viszonylag jól ismert. Valószínű, hogy 1589-ben született karánsebesi román nemes családban. 1602 körül katolizált, majd 1606-ban, a városban működő csiki származású Szentandrassy István ferences szerzetes, a későbbi szendrői püspök és erdélyi apostoli kormányzó közvetítésével Rómába

³⁵ BIRÓ Vencel: *A Báthoryak kora*. In *Az erdélyi katholicizmus múltja és jelene*. Dicsőszentmárton, 1925. 48–51, 55.; BOGA Alajos: *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben*. Cluj-Kolozsvár, 1940. 30–32.; MARTON József – JAKABFFY Tamás: *Az erdélyi katholicizmus századai*. Kolozsvár, 1999. 52, 55, 58–59.

³⁶ JAKÓ Zsigmond: *Négy évszázad a művelődés szolgálatában*. In *Korunk*. 1979. 7–8. sz. 545–554.; JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604*. (Erdélyi könyvesházak I. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/1.) Szeged, 1991. 9–10.

³⁷ MOLNÁR Antal: *Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)*. (a továbbiakban: MOLNÁR Antal.) In *Történelmi Szemle*. XLI (1999). 1–2. sz. 127–156.

³⁸ Uő: *Az udvarhelyi jezsuita Missio Siculica kezdetei az 1650-es években*. In *Magyar Egyháztörténelmi Vázlatok*. Regnum. 1994. 3–4. sz. 71–89.

³⁹ BIRÓ Vencel: *Bethlen Gábor és az erdélyi katholicizmus*. (a továbbiakban: BIRÓ Vencel) Cluj-Kolozsvár, 1929. 3–23.

⁴⁰ Uo. 16.; BALÁZS Mihály – FRICSY Ádám – LUKÁCS László – MONOK István: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. 1/2. 1617–1625*. (a továbbiakban: *Ehjm.*) (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez. 26/2.) Szeged, 1990. 265–269. 277–280, 303–309, 327–328, 346, 364, 370, 418–419, 429–431, 480–482,

⁴¹ MOLNÁR ANTAL 132.

került. 1607-ben, gimnáziumi tanulmányainak befejezése után, felvételt nyert a *Collegium Germanicum Hungaricum*ba, és filozófiát kezdett tanulni. Két év múlva súlyos fegyelmi vétség következtében kizárták a kollégiumból, elhagyta Rómát, Bécsbe utazott, ahol befejezte a filozófiai kurzust. Ezután Erdélyben először Szentandrásyval működött⁴², majd 1617–1618-ban iskolamesterként tevékenykedett Gyulafehérváron, Szini István mellett.⁴³ 1618 húsvétja után a csíksomyói kolostorba vonult vissza, hogy nyugodt körülmények között dönthesse hivatása felől.⁴⁴ Szini István és egykori patrónusa, Szentandrásy István, sőt, maga Pázmány Péter közbenjárásával 1619-ben visszavették a kollégiumba. Ezt követően négy évig teológiát tanult Rómában, 1622-ben szentelték pappá. 1625-ben Bécs, Nagyszombat és Nagykaroly érintésével, társával, Makó Istvánnal érkezik Erdélybe. Gyulafehérvárról, Szini segítségével Bujtúl szülőföldjére, az etnikai és vallási szempontból sokszínű Karánsebes vidékére utaznak. Itt a missziós állomás előljárói tisztét érkezésüktől fogva haláláig (1635) Bujtúl töltötte be. Pasztorációs munkája folyamán ő látta el a karánsebesi katolikusokat, tanított az iskolában és missziós körutakat tett a környékbeli falvakban.⁴⁵ Tevékenysége utolsó éveiben fordította le román nyelvre a jezsuita Petrus Canisius kisebb katekizmusát (a *Catechismus minor*), amely a református részről készített káté- és bibliafordítások mellett a 17. századi erdélyi irodalom fontos darabja.⁴⁶

Az 1620-as években több alkalommal utazott Gyulafehérvárra. 1627-ben a beteg Szini mellett dolgozott. Ugyancsak Gyulafehérváron, iskolamesterként forgatta Nicolaus Clenardus görög grammatikáját. A kötet a jezsuita iskola szegény diákjainak könyvtárához tartozott, tankönyvként használták. Feltehetően valamelyik tehetősebb alumnus adományozta az iskolának. Lapjain több

⁴² *Ehjm.* I/2. 371.

⁴³ *Ehjm.* I/2. 306–308, 364.

⁴⁴ *Ehjm.* I/2. 346.

⁴⁵ LUKÁCS, Ladislaus: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu.* II. 1601–1640. (Monumenta Historica Societatis Jesu. 125.) Romae, 1982. 555.; SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700.* (Fontes rerum scholasticarum IV.) Szeged, 1992. 715.; BITSKEY István: *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés.* Budapest, 1996. 234.; MOLNÁR Antal 132–146. (Részletes irodalommal.)

⁴⁶ SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve.* (a továbbiakban: RMK.) Budapest, 1885. II. 2155. sz.; BIANU, Ioan – HODOS, Nerva – (SIMIONESCU, Dan): *Bibliografia românească veche. I–IV.* București, 1903–1944. I. k. 35/1.; RMNy 1656.; BARBU, Violeta: *Rezidențele ieziuite din prima jumătate a secolului al XVII-lea în vestul Transilvaniei. Strategii misionare.* In *Verbum.* VI–VII (1995–1996). București, 1996. 284.; MOLNÁR Antal 15.

tanulótól (Ambrus János, Bakó vagy Baka György, Nagy János) származó latin és magyar nyelvű tollpróba⁴⁷, olykor humoros jellegű bejegyzések⁴⁸ is olvashatók.⁴⁹

Valószínű, hogy a könyv a rend 1653. évi kitiltása után vagy az 1658-as tatárdúlás⁵⁰ következtében kallódott el Gyulafehérvárról. A bejegyzések arról sem vallanak, hogyan juthatott el a Clenardus-mű a Székelyföldre. Tanúságuk szerint 1681-től a csíksomlyói ferences kolostor leltárában szerepel⁵¹. A gerincen található sérült címkék és a címlapon olvasható leltári szám⁵² szerint a 18–20. században Csíksomlyón még háromszor vették jegyzékbe. Nem kizárt, hogy itt is az atyák tankönyvként használhatták a zárda mellett működő gimnáziumban. A középkori eredetű ferences könyvtár a rend feloszlata (1951) után is egy ideig Csíksomlyón, a zárda államosított épületében maradt, és csak 1961-ben adták át a Csíki Székely Múzeum gondos kezelésébe.⁵³ Ekkor került Nicolaus Clenardus műve is a múzeum régikönyv-gyűjteményébe.

⁴⁷ Az előtáblán belül (*Johannes Nagy probus puer*), a címlapon, ff. 17 (*Johannes Ambrus*), 18, 51, 3–5, 7, 37, 42 (*Generoso domino Domino Gregorio Bako in sede Siculicali Maroszek existente mihi semper cunctis in necessitatibus*), 43–45, 78, 95, 104, 105, 130, 162, 167, 234, 235, 239, 307, 395, a háttáblán belül (*Stephanus Vayda*).

⁴⁸ *Latius fuit Monachus Albensis. Vixit una cum Bakoni* (p. 9.); *Egreg s nobilibus ac Ignobilibus Capitaneis Ducibus ac quibus libet offic s locupletissimis mortalibus et Generoso inter Senatores ordinato Bakonj* (p. 36.); *Bako ez egez Iskolanak ekessegere vagyon, ha eo el megyen bizonj sok legenj bannya megh, el hittem azt en ketsektelenül* (p. 75); *Nos Gregorius Baka Dei gratia Imperator Scholae Catholicae Albensis* (p. 138.).

⁴⁹ A Clenardus-mű az első olyan kötet, amelyről tudomásunk van, hogy a gyulafehérvári jezsuita iskola szegény diákjainak könyvtárához tartozott. A rendház könyvei a gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában, valamint a Batthyaneumban találhatóak. KULCSÁR Péter: *Catalogus incunabulorum Bibliothecae Batthyányanae*. Szeged, 1965. 83, 122, 243, 413, 439, 468, 540, 544.; CSALA Rita: *Jezsuiták könyvei a gyulafehérvári Hittudományi Főiskola könyvtárában (16–17. század)*. In *Keresztény Szó*. XV. (2004). 5. sz. 4–6.

⁵⁰ MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története*. II. 1606-tól 1830-ig. Budapest, 1986. 724.

⁵¹ *Conventus Csikiensis 1681* (a címlapon).

⁵² E X 51/1760.

⁵³ MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei. Könyvleletek 1980–1985*. Budapest–Kolozsvár, 1999. 13.

Függelék

A töredékek jegyzéke

I. Ismert nyomtatványok

1. (MELIUS JUHÁSZ Péter:) Magiar praedikatioc, kit postillanac neveznec. – Döbröczömbe MDLXIII (Töröc-Hoffhalter Raphael). – 4°. X jelű füzet, 2-3. levél. – RMNy 194.

Református bibliamagyarázó prédikáció.

CsSzM.⁵⁴ T 124.

2. A Szent Iob könyvenek a sido nielvből es a bölcz magyarazók fordításából igazán valo fordítása magiar nielure. Fordít. MELIUS JUHÁSZ Péter. – Varadon MDLXV Raphael Hoffhalter. – 4°. Teljes D jelű füzet. – RMNy 213.

Részleges református bibliafordítás: Jób könyve.

CsSzM. T 125.

3. Articuli ex verbo Dei et lege natvrae compositi, ad conseruandam politiam ecclesiasticam et formandam vitam Christianam in omnibus ordinibus necessarium. – Debrecini MDLXVII. Töröc. – 4°. D jelű füzet, 2-3. levél. – RMNy 226.

Református egyházi törvények.

CsSzM. T 126.

4. MELIUS JUHÁSZ Péter: Az egez Szent Irasbol valo igaz tvdoman. – Ez világ kezdetitül fogua valameni eretnekek voltac, mind azoknak a S. Haromsag, az egy igaz Isten, a Christvs fiusaga es istensege ellen, a S. Lelek ellen, es az igaz hitt ellen, a mi ellen vetesek volt, mind azoknak meg feytesi a Szent Irasbol. – Debreczembe 1570 Komlos. – 4°. Teljes I jelű füzet. – RMNy 279. – BÁNFI 2000/1. 423-425.; BÁNFI 2000/2. 15-17.; BÁNFI 2001. 249.

Kérdés-felelet formájában megírt református vitairat.

CsSzM. T 133.

---

⁵⁴ Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda.

5. SZIKSZAI Hellopoeus Bálint: Az egri kereztien ania zent eghaznak es azzal egietemben az többinek is tanusagara irattatot röuid catechismus. – Debreczembe 1574 Komlos. – 4°. G jelű füzet, 2-3. levél. – RMNy 346.

Református katekizmus.

CsSzM. T 128.

6. KÁROLYI Péter: Az halalrol, fel tamadasrol es az örök eletről haznos es szükseges köniveczke az kereztienek epoeletekre es vigasztalásokra. – Debreczembe 1575 Komlos. – 4°. Teljes V jelű füzet. – RMNy 358.

Református vitairat és elmélkedés. A főrészen a szerző bibliai idézetek alapján a lélek halhatatlanságáról elmélkedik, és közben az unitáriusok felfogásával vitatkozik.

CsSzM. T 129.

7. FÉLEGYHÁZI Tamás: Az keresztieni igaz hitnek reszeiről valo tanitas kerdesekkel és feleletekkel, ellenuetesekkel és azoknak meg feitésiuel. – Debreczembe MDLXXIX Rodolphus Hoffhalter. – 4°. Teljes M jelű füzet. – RMNy 430.

Református tanítás.

CsSzM. T 130.

8. FÉLEGYHÁZI Tamás: Az keresztieni igaz hitnek reszeiről valo tanitas kerdesekkel és feleletekkel, ellenuetesekkel es azoknak meg feitésiuel. – Debreczembe MDLXXX Rodolphus Hoffhalter. – 4°. Kk jelű füzet, 2-3. levél. – RMNy 454.

CsSzM. T 131.

II. Ismeretlen nyomtatványok

9. KÁROLYI Péter: Az eg igaz Istenreol es az Iesvs Christusnak eoreok istensegereol es fivsagarol valo predicatiok. – Debreczembe 1570 Komlos. – 4°. Teljes Aa és Bb jelű füzet. – RMK I 76. – BÁNFÍ 2000/1. 420–421.; BÁNFÍ 2000/2. 13–14.

Református prédikációk.

CsSzM. T 127.

10. SZEGEDI Lőrinc: [A Szentlélek egyenlő Isten, Úr es Jehova.] – [Debrecen 1570 Komlós András.] – 4°. A D jelű füzet első levele. – BÁNFI 2000/1. 421–423.; BÁNFI 2000/2. 14–15.

Református vitairat.

CsSzM. T 132.

11. [Fons vitae. Az életnek kútfeje.] – [Debrecen 1574 k. Komlós András.] – 12°. A B jelű füzet 6–7. levele. – BÁNFI 2000/1. 425–427.; BÁNFI 2000/2. 17–26.

Protestáns jellegű elmélkedések és imádságok.

CsSzM. T 134.

12. [TASNÁDI Péter: Az 1577-es szikszói csata krónikája] Hist[oria] vasta[tionis] per Turcas p... [Chris]tianis orbis imp... Novemb: hoc est, In v... Zikβouiae, Et cladis o(?)...ttes Christianos ad...scriptio. Per Pet[rum Tasnádi]. – Anno Domini [MDLXXVII.] [Debrecen 1578? Hoffhalter Rudolf.] – 4°. Erősen hiányos A jelű füzet. – BÁNFI 1999. 711–726.; BÁNFI 2000/1. 430–433.

Tudósító históriás ének az 1577. évi szikszói csatáról.

CsSzM. T 135.

13. [Kalendárium az 1580. esztendőre.] – Az 1580. Eztendőre valo iöüendöles, meli Bisextilis azaz ßököllö lezen, az Astronomusok itileti ßerint, az holdnak fogiatkozasanak ereiuel egietemben. Petrvs Slovacivs M. az Crackai fő Astrologussa által. – [Debrecen 1579 Hoffhalter Rudolf.] – 12°. – BÁNFI 2000/1. 433–436.

A ma ismert legkorábbi debreceni naptár és prognosztikon.

CsSzM. T 137.

14. ENYEDI György: [Gismunda és Gisquardus históriája.] – [Debrecen 1579–1586? Hoffhalter Rudolf.] – 4°. C jelű füzet. – BÁNFI 2000/1. 436–439.

Verses szerelmes témájú história.

CsSzM. T 136.

III. Kézirattöredék

15. 1579-re vagy 1584-re szóló latin nyelvű kalendárium május–augusztusi hónapjai.

CsSzM. T 138.

MUCKENHAUPT Erzsébet könyvtörténész, muzeológus

Csíki Székely Múzeum

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

merzsebet@freemail.hu

SZÓCS JÁNOS

AZ ELSŐ CSÍKI ÚJSÁG, A HADI LAP (1849)

Abstract: [The first newspaper of Ciuc, *Hadi Lap* (War Newspaper – on 1849)] On its last page we can read: appears in Miercurea Ciuc (rom.) / Csíkszereda (hung.), printed in the Franciscan monastery of Șumuleu-Ciuc (rom.) / Csíksomlyó (hung.). The first number of the weekly newspaper went out of the printing office on May 27th, 1849, day of Pentecost in that year, and the last known number, the ninth, bearing the date of July 16th, 1849. Its writer-editor was Captain Bíró Sándor, a former Calvinist minister in Reci (rom.) / Réty (hung.) (in Háromszék – Three Seats County) where he had organised the local national guard in the spring of 1848. Enthusiastic revolutionary, he had given up his priest vocation and had entered the revolutionary army. The commander of the revolutionary armed forces of the Country of Sicules (Szeklerland), the colonel Gál Sándor granted him captain's rank and ordered him to guard the mountainous region of the Pass of Ghimeș. The newspaper was drafted usually at night. Bíró Sándor, a romantic personality, having utopian ideas, was convinced that the fight led under the flag of the revolution and the freedom was going to realise only magnificent, beautiful, good and useful purposes for all the people.

The articles and news published in *Hadi Lap* constitute an important source of knowledge of the local events spent in 1849. The writer of the weekly newspaper possessed a special sensibility to the social problems, which tormented the Szekler society. They were first of all the emancipation of serfs and the redistribution of lands to peasants. On the contrary the news appeared in *Hadi Lap* concerning the events outside of the Szeklerland must be cautiously looked at, because they express rather the visions and the hopes of the writer than the realities of time.

In his editor's work the major sergeant Simó Mózes helped Bíró. After the battle lost at Nyerges-Top, on August 1st, 1849 he accompanied the commander Gál Sándor to the capitulation at Jibou (rom.) / Zsibó (hung.). After the fall of the revolution he was forced to go into hiding in front of the Austrian imperial authorities for a long time.

Unfortunately very few copies of the newspaper *Hadi Lap* beared until our days.

Rezumat: [Prima gazetă, care a apărut în Ciuc, se întitulează *Hadi Lap* (Foaie de lup-tă). Pe ultima pagină a acesteia se poate citi: apare la Miercurea-Ciuc, și este tipărită la mănăstirea franciscană din Șumuleu-Ciuc.

Primul număr al săptămânarului *Hadi Lap* a văzut lumina zilei la 27 mai 1849, în prima zi a rusaliilor din acel an, iar ultimul număr cunoscut, al nouălea, poartă data de 16 iulie 1849. Redactorul primului jurnal din Ciuc a fost Bíró Sándor, mai înainte preot reformat în Trei Scaune, la Reci, unde în primăvara anului 1848 a organizat garda națională din localitate. Înfocat revoluționar, la începutul anului 1849, a renunțat la vocația de preot, și a intrat în armata de eliberare. Comandantul militar al forțelor revoluționare din Ținutul Secuiesc, colonelul Gál Sándor i-a acordat gradul de căpitan și i-a ordonat să facă serviciul de pază în Pasul Ghimeș. Gazeta a fost redactată de obicei noaptea. Bíró Sándor, personalitate romantică, cu idei utopice, era convins, că lupta dusă sub drapelul revoluției, al libertății, va înfăptui numai țeluri mărețe, numai lucruri frumoase, bune și folositoare pentru toți oamenii.

Articolele, știrile apărute în *Hadi Lap*, constituie un izvor important de cunoaștere a evenimntelor locale petrecute în 1849. Redactorul gazetei a posedat un simț deosebit asupra problemelor sociale, care frământau societatea secuiască. Acestea erau, în primul rând, eliberarea iobagilor, jelerilor și împroprietărirea lor. În schimb, acele știri publicate în *Hadi Lap*, care se referă la evenimentele din afara Secuimii, trebuiesc privite cu atenție, deoarece acestea exprimă mai mult viziunile și speranțele redactorului, decât realitățile din acele vremuri.

În munca de redactare Biró Sándor a fost ajutat de sergentul major Simó Mózes. După bătălia pierdută la Nyerges-tető, la 1 august 1849, l-a însoțit pe comandantul său, Gál Sándor, până la Jibou. După aceea e a fost nevoit ca să se ascundă din fața autorităților imperiale.

Din păcate, foarte puține exemplare ale gazetei *Hadi Lap* au fost păstrate până astăzi.]

1. Bevezetés

Mind a társadalom nagy tömegeit, mind pedig az egyént gúzsba kötő, elnyomó, kizsákmányoló feudális rendszer 1848-ban történt bukása óriási energiákat szabadított fel.

A zsarnokság, az önkényuralom elleni küzdelem azonban, 1848 tavaszán, a forradalom győzelmével nem ért véget. A régi rendszer legfőbb támasza az Osztrák Birodalomban, amelyhez Magyarország és Erdély is tartozott, a Habsburg-ház, valamint a köréje felsorakozó arisztokrácia még igen jelentős gazdasági, hatalmi pozíciókkal rendelkezett és ütőképes eszközöket mondhatott magáénak. Emellett Európában az orosz cár, a porosz király, sőt a polgári Anglia, és több más hatalom is a Habsburgok oldalán állott.

IMREH István Bem tábornok erdélyi hadjáratának egyik eredményeként veszi számba a tartomány hadilapjait. Az első a kolozsvári *Honvéd* (1848. december 28-tól) volt, melyet 1849. április 16-tól a *Brassói Lap*, május 27-től a *Hadi Lap*, június 7-től a kézdivásárhelyi *Székely Hírmondó* követett. Ugyancsak Bem győzelmei tették lehetővé Brassóban az *Espatriatul* román, továbbá a *Kronstadter Zeitung* német nyelvű újság kiadását.

Az erdélyi magyar hadsereg parancsnoka, Bem József, lengyel tábornok a zsarnokság elleni harcában igényt tartott a „fegyver és a szellemiség” szövetségére. Politikai vonalvezetését, parancsait, rendeleteit ismertetni akarta a nagyközönséggel. A tábornok Erdély nemzetiségeit arra ösztönözte, hogy nyújtsanak egymásnak testvérkezet. Sürgette a magyarok, szászok és románok egymás közötti megértését, összefogását, és kérte őket: „*távoztassanak el maguktól minden nemzeti gyűlölséget, mert csak úgy lesznek boldogok*”. E gondolatait kiáltványok útján is terjesztette.¹

¹ IMREH István: *1849-es székely hadilapok*. In *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakából*. Bukarest., 1979. 259–268., 320. A tanulmányba néhány pontatlanság is bekerült. A szerző úgy tudja, hogy a *Hadi Lap*-ból

A magyar társadalom és szabadságharc vezető rétege ugyancsak megértette: a lakosságot tájékoztatni kell a hadi és más természetű eseményekről, ezzel egy időben pedig meg kell akadályozni, hogy az ellenség által terjesztett álhírek félrevezessék vagy megfélemlítsék az embereket. Szükséges volt tehát a közönséghez eljuttatni a kiáltványokat, a harcra lelkesítő parancsokat, rendeleteket. E célok megvalósításában legkézenfekvőbb eszköz a sajtó, a nyomtatott betű volt.

A kézdívásárhelyi Székely Hírmondóról írva, INCZE László leszögezi: „egy lap megjelenéséhez nélkülözhetetlen tényezők a szellemi igény és az anyagi, technikai feltételek”.²

Az első csíki, sőt az első székelyföldi hírlap a *Hadi Lap* volt. A csíki újság szerkesztője, Bíró Sándor Felsőboldogfalván, Udvarhelyszéken született. Udvarhelyen járt iskolába, ahol rövid ideig tanított, majd Háromszéken, Rétyen 10 évig református papként működött. A papság soraiból kilépve, Csíkszeredában Gál Sándor ezredesnél jelentkezett. Az ezredes, őt már Háromszékről ismerve, lelkesen, „kitűnő szívességgel” fogadta, kapitányi ranggal szolgálatra Rindsmaul őrnagy parancsnoksága alá a Gyimesi-szoros védelmére rendelte.

Az újság szerkesztéséről ő maga ezeket a sorokat hagyta az utókorra: „A csíksomlyói zárdában egy eddigelé csakis imakönyvek készítésére használt ócska, kopott nyomda állott, melyben a vásott betűket egyetlen barát szedegeté nagy későre. Én Gállal egyetértve a nyomdát megvizsgáltam és Simó őrmesterem segédírnoksága mellett, hírlapot kezdettem szerkeszteni. Hadi Lap volt címe hírlapomnak: megjelent minden vasárnap (!?). Éjjel szerkesztettem, mert nappal katonai gyakorlaton voltam, századom ruhája, fegyvere s élelme beszerzéséről gonoszkodtam, csakis az éjszakának némely szabad óráiban szerkesztettem...”

Ő maga jegyezte le, hogy lakása „a csíksomlyói 5 szobás kapitányi kvártély”-ban volt.

A *Hadi Lap* címoldalán a kiadás és szerkesztés helyeként Csíkszereda szerepel. Miért nem Csíksomlyó? Erre nehéz válaszolnom. Ha az akkori Csíkszeredában szerkesztette, úgy azt, véleményem szerint, a Mikó-várban tehetette. Mivelhogy Somlyón volt a lakása, és csupán éjjel jutott ideje az írásra, ezért inkább Csíksomlyónak kellett volna szerepelnie a szerkesztés-kiadás helyeként. Tény, hogy az újság valójában Csíksomlyón, a ferences kolostor nyomdájában született.

---

csupán 7 szám jelent meg, a Csíki gyutacsról pedig azt írta, hogy a *Hadi Lap* melléklapja volt. 259., 262. Uő: *A népért, a szabadságért*. In *Hargita Kalendárium*. 1981. Csíkszereda, 1980. 52–54.

² INCZE László: *150 éves a Székely Hírmondó* In *ACTA* 1999. 109–113. Sepsiszentgyörgy, 2000.

Weress Ignác, somlyói gárdián több panaszlevélben, folyamodványban, amelyeket az osztrák hatóságokhoz küldött, kifejti, miszerint az osztrák katonaság már 1849. augusztus 3-án 5000 rénes forintnyi hadisarcot rótt ki a kolostorra. Mivel a rend nem tudott fizetni, túszként „két társukat kezesül elvitték...”

Az 1850. január 12-i levelében így panaszodik:

„1. Mindenünköt mi csak tanáltatot(t) Szerzetesházunknál Augusztus 3-án az Armádia számára lefoglalták, az mi kön(n)yű számítás szerént 5020 Rftot teszen.

2. Augusztus 4-én 790 Rftot p.p. küldöttem be Szeredába...

5. Én az forradalomba se tettel, se szóval semmi részt nem vettem, mint az Háznak Előljárója, mit minden társamról felteszek, de ha valaki különösön hibázot(t) volna, az egy testület, azért nem büntethetik. Én 7-ik esztendeje, hogy Somlyón lakom, de Karácson és Húsvét napján kívül sohasem predikállottam, s ezekenis jövő húsvétba két Esztendeje lesz, hogy nem predikáltam. Társaimról is valami bujtogatási szellembe predikálni én, vagy más, soha észre nem vettük.

6-szor. Hogy az Typographiába holmi magyar szellemű proclamatiaikat nyomtattunk tagadhatatlan, de erre katonai erő kénszerítet(t), halál fenyítések alat(t)...”

Ugyanő 1851. június 12-i latin nyelvű folyamodványában saját mentségére írja, hogy 1849. január 16-án (!?) Gál Sándor így fenyítette: „ha Atyaságod akaratommal ellenkezik, tudja meg, hogy az első lesz, akit a vár kapujára felfüggesz-tenék.”³

A *Hadi Lap* beharangozójában, amely az 1849. április 22-i dátumot viseli, a szerkesztő felsorakoztatja a kiadandó újság célkitűzéseit:

³ IMREH I.: *1849-es székely hadilapok*. i. m. Imreh professzor még ezeket írta: Sándor népet szolgálva nevet akart szerezni magának. Már előbb könyvet írt a mértékletességről Pálinkatan címmel. 1848. május 28-án Rétyen 160 fős nemzetőrséget alakított. Erdélyi útjuk alkalmával Gál Sándornak és Klapka Györgynek ígéretet tett, hogy 100 fős alakulatot szervez, mellyel kész a szegedi táborba vonulni. Agitációja nyomán Rétyen 12–13 éves fiúk és 60-65 éves öregek jelentkeztek, hogy táborba szálljanak.; Uő: *A népért, a szabadságért.*; NAGY Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1849–49*. Kolozsvár., 1896. 146–148.

BÍRÓ a fenti sorokat később vetette papírra. Pontatlanul emlékezett. A *Hadi Lapot* nem vasárnap, hanem hétfőn jelentették meg. – CsSzM Régikönyv-gyűjtemény levéltára. 288, 579. sz. iratok. MUCKENHAUPT Erzsébettől kapott adatok.; Gál Sándor ezredes Weressnek ezt mondta volna: „Si Paternitas vestra voluntati meae contrariatur sciat se primum ad portam arcis suspendendam.” A nyomda vizsgálata, átvétele 1849. január 26-án történetelt. – Csíksomlyói Ferences Kolostor. Lt. 1850. aug. 8.; Dietrich es. k. albiztos magyar nyelvű válasza: Az 5000 forint hadiadó (hadisarc) továbbra is megmarad, a Habsburg-hatalom nem engedi el.

„Mióta felharsant a szabadság üdvözítő igéje – írja – Erdély, különösképpen pedig a Székelyföld örökemlékű történeteknek” volt a szemtanúja, események, amelyek azonban a világ előtt ismeretlenek maradtak. Ezek feltárása, bemutatása a megjelenésre váró lap feladata lesz.

A leendő újságíró úgy véli, hogy a hírlap olyan fegyver, amellyel a szabadság és a megismerés útját egyengetik. „Harsány hangjával” tudtára adja a közönségnek a mai és a bekövetkező történéseket. A híryanagot, eredetüknek megfelelően, bel- és külföldi hírként kategorizálja és nyomtatja majd ki.

Az újságíró első csoportba, fő helyre a csatára lelkesítő vezércikkeket szánta. Tervei szerint az újság több felhívást, amint fogalmaz, szöveget intéz majd „a szabadság dicső harcosaihoz.”

Az új közéleti fórum látóhatárát nem kerülik el az árulás, ármánykodás kategóriájába tartozó alantas tettek, dolgok sem.

Első rangú híryanagnak fog számítani a Bem, Görgey és Perczel generálisok hadainak a győzelmei, veszteségei.

A külföldről származó tudósításokat aszerint osztályozza majd a szerkesztő, hogy az illető ország támogatja-e, vagy nem a magyar szabadságharc ügyét.

A százados felhívja a magyar nőket és férfiakat: a megjelölt tartalmú hírekkel lássák el a lapot. Különösen a városok és falvak jegyzőire és papjaira számít, akik gyámolai lesznek a majdani *Hadi Lap*nak.

Előfizetésre szólítja fel az erdélyieket. Az előfizetés megejtésére a csíkszeredai, gyergyói, kézdivásárhelyi, marosvásárhelyi, sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi, valamint a beszercei, brassói, dési, dévai, gyulafehérvári, kolozsvári, medgyesi, nagyszebeni és segesvári térparancsnokságot kéri fel.

A hadi újság szerkesztője ügyes fogással igyekszik előfizetőket toborozni: aki összegyűjt tiz előfizetést és Szeredába küldi, annak ingyen postázzák a *Hadi Lap* számait. Ebből és egyéb információkból következtetve, igazat adhatok IMREH Istvánnak, amidőn feltételezte, hogy a lap elérhette a 300 példányszámot. Az előfizetés díját 1850. január 1-ig Bíró Sándor 2 forintban szabta meg. Az előfizetői felhívás arról is értesíti a leendő olvasókat, hogy amíg nem küldik el az előfizetés díját, addig „senkinek lapunkkal nem szolgálhatunk.”

Az újság minden címlapján szerepel a kiadás helye: Csíkszereda, az utolsó oldalán pedig ez áll: „Szerkeszti Bíró Sándor százados. Nyomatik a Csík Somlói zárda betűivel.”

A csíksomlyói ferences kolostor nyomdája, a Kájoni-nyomda jelentős művelődési, civilizációs tényező, létezése lehetővé tette, hogy 1849-ben itt megjelenessen az első székelyföldi hírlap.

Bíró Sándor a forradalmi, radikális irányzatú újságírás székelyföldi megteremtője. A társadalmi igazságért, a demokráciáért elszántan, határozottan küzd.

A székely szabadság ősi hagyományain virágozik ki itt a szabad sajtó, a hírlapírás.⁴

2. A *Hadi Lapban* megjelent írásokról

2.1. Vezércikkei, kiemelt jelentőségű írásai

Örömmel idézem Bíró Sándor pünkösdi napi vezércikkének kezdőmondatát, amelyet *Mű és Önök* címmel adott közre. „*Mű Hírlapot Szerkesztünk Csikban az Európai művelődés határ szélén, a nagy Magyarország végső gránit szirt ormai alatt, Hargita és G(y)imes vad rózsái között.*”

A hírlap, tervek szerint nem csupán magyarokhoz szólna, hanem külföldre is, minden kelet-európai néphez, mert szerkesztője el óhajtja juttatni az újságot nemcsak Jászvásárra és Bukarestbe, de Varsóba, sőt Szentpétervárra és Konstantinápolyba is. Gondolat, amely vélhetően, csupán terv maradt. Úgy látszik, nem csak Gál Sándor hitt az igaz és szép szó mágiájában, varázserejében, hanem maga Bíró Sándor százados ugyancsak a szómágia meggyőződéses híve.⁵

Ugyanitt megfogalmazza a kiadvány egyik alapvető célját: sugároznia kell a szabadság szellemét ott, ahol zsarnokság uralkodik, és segítséget kell nyújtania az elnyomottaknak a rabláncok széttörésében. Rokonszenvet, tiszteletet óhajt ébreszteni a Föld minden népében a magyar nép kormánya iránt, azok ellenében, akik még 1848-49-ben is azt próbálták a világgal elhitetni, hogy a magyar Krisztus-tagadó és bálványimádó, vad nép, amely Erdély minden keresztény emberét fel akarja falni.

⁴ EGYED Ákos: *Előszó*. In *Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, aki nem engedett a 48-ból*. Olaszból fordította Zágoni Zsolt. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2006. 2. old.; IMREH István: *1849-es székely hadilapok*. i. m. 259.; Uő: *A népért, a szabadságért*. i. m. 54.; – A beharangozó másolata a CsSZM könyvtárában.

⁵ NÉMETH György budapesti fiatal levéltáros szakdolgozata: *Gál Sándor ezredes tevékenysége 1848-1849-ben*. 2005. 114. oldal. Kézirat. A *Hadi Lapról* a 65-68. oldalon. Németh György elküldte nekem a dolgozatát. Egyben az ő önzetlen jóvoltából megkaptam a *Hadi Lap* 1-9. számának a fénymásolatát. (Az 1-7. az OSzK-ban, a 8-9. szám a Fővárosi Szabó Ervin könyvtárban található.) Ugyancsak az ő támogatása révén jutottunk hozzá az 1685-ös székely lustra csíki anyagának a másolatához. Jóindulatáért, ritka figyelmességéért újlag köszönetet mondok.

Bíró Sándor az általa kiadott újság védelmében írja: ne féltsék a lapot, nem kopik el, mert a papiros, amire nyomtatják, olyan vastag, mint „a csíki vászon, amiből készül, és olyan avas, mint a zárda fala, ahol nyomatik”.

Akik csak a látszaton, felszínen, a külalakon rágódnak, ne olvassák a csíki újságot, mondja a szerkesztő. Inkább olvassa a huszár, a honvéd, a határőr, azok a barátai, akiket, mint írja, „a magyarok Istene a hon megmentésére teremtett.” Lássá, olvassa a lapot minden magyar harcfi, akit a küzdelem, a honszeretet vezérel. Ellenben ne vegyék kezükbe a hadi újságot a gyáva hadnagycskák, akik minden módon a tartalékseregbe akarják magukat íratni.

A második, a június 4-i szám vezető helyén megjelent írásnak *Talpra Magyar!!* a címe. A magyar szabadságharc sorsa fölött Damoklész kardjaként függ „a Muszka Despota” beavatkozásának a veszélye. Az orosz cár „kardját feni Magyarország ellen (...) eljön a muszka is megkísérteni a magyarok erejét”. Sajnos, jóslata két hét múlva tragikus valóság lesz. De Bíró túlon túl optimista, óriási az önbizalma: „Harcra ifjak! Mi nem bántunk senkit, de ha minket bántanak, megharagszunk s veszettebbek leszünk a veszett fenénél.” Őt, akár egy handabandázó gyermeket, akár a nagyidai cigányokat, magával ragadta a sulyokdobálás hevülete. Ilyen sorokat vet papírra: „Ha az egész világ jön ránk, persze, hogy megöljük az egész világot, s akkor osztán nem parancsol senki nekünk, mű se senkinek, de miénk lesz az egész világ, miénk lesz az arany szabadság.”⁶

A nemzeti szolidaritás, az össznépi összetartás szelleme a magyar történelem során 1848–49-ben volt a legszilárdabb. De nem állítható arról sem, hogy teljesen „rozsdamentes” lett volna. Újságunk szerkesztőjének óhaja, vágya: a nemzeti szeretet aranylánca tartson össze minden magyar hazafit, mert ha nem ez történik, akkor Puchner generális fogja „összebékíteni” őket, vagyis a magyarokat. Abban pedig nem lesz köszönet.

A lap június 11-én kiadott harmadik számában az újságíró a gyimesi utászalakulathoz vezényeli el az olvasót (*Utász Csapatunkhoz*). Hosszú mondatait gyakran a poétika szótárából vett szavakból építi fel.

Az utászok munkája láttán, gondolom, a Gyimesi-szoros közelében lévő temető sírjaira célzott a cikk szerzője, amikor így írt: még a porladozó ősök is megnyugodhatnak, mert a 17–18 éves honvédek a határszéli hegyekben „szirt ormokra” ágyú-utakat építettek, hogy az ellenség „milliónyi katonáját”, ha támad, onnan „lesöpörje”.

---

⁶ ARANY JÁNOS: *Bolond Istók. A nagyidai cigányok*. Budapest, 2000. 157. V.

„Volna puskaporunk, tudom, megbánnátok,
Itt lövöldöznénk le az utolsó lábíg,
Sosem érnétek el az akasztófaíg.
Köszönjétek, ordít, hogy porunk elfogyott.”

A cikkíró arra serkenti „a haza hű fiait”, hogy látogassák meg „a G(y)imesi-szoros hegyláncait”, ahol Móricz Sándor utász százados irányításával 6 nap alatt az utászcsapat *csakánnyal ágyúutakat vésett, védősáncot és 12 ágyútelepet alakított ki, épített.* És mindezt, mint állítja „a szeplőtlen keblű, magos lelkületű hazafi, Gál Sándor ezredes” gondolta ki. Ő „*földi istenként teremtett a semmiből utász csapatot*”, mely éjjel-nappal ás, vág, tör, bont, épít. Nyomában, Bíró Sándor víziója szerint, Erdély bércein kínai fal húzódik végig, „*melyen muszka szurony, kozák dzsida be nem törhet*”.

Mint kitűnik, Gál Sándor ezredesnek Bíró Sándor nem csupán csodálója, hanem egyenesen imádója volt.

Hazafiúi és újságírói túlzás a következő szövegrészlet: „...*hazámnak minden hű fia! Fegyverre, botra... S ha jön a kozák és muszka, öljétek, mint a bogarat... még hírmondani sem marad egy is.*” Ő biztos a végső sikerben: „*És te, ne félj, hazám!... lesznek, kik harcoljanak és meghaljanak érted!*”

E témához, a szerkesztő cikkéhez közvetlenül kötődik a Székely utász-dal, a 42 soros, gyors iramban, úgy hiszem, félkézzel megkomponált, az ifjú utászkatonáknak szánt dicshimnusz. Szerzője Gerőfi hadnagy. Ő a nagy közdelem és áldozathozatal eredményeként felvillantja többször is a várt jövő idilli képét:

*„Földobok egy hatfontos ágyút,
És dalában ágyúm zengzetének
Egy arany időnek élvei dörögnek.”*

A keresetlen poéta lelkesülten alább így dalol:

*„Majd ha új élet s új tavasz koramja (!?)
Dús színekben illatoznak át,
Karjainkról rab békót lerázva,
Megmentettünk egy szabad hazát.”*

Bírónak, Gerőfinek, a magyarságnak célja, vágya: a szabad, független haza.

A *Hadi Lap* június 14-i, 4. száma Madár Imrének, falustársához, a még január végén írt ódájával indul. A költemény címe: *Gál Sándor ezredeshez.* (Január végén)

Gál Sándor Bem tábornok kinevezésével, 1849. január 22-én hajnalban érkezett Csíkszeredába. A Mikó-vár kapuját két ágyúlövessel betörte. Betzmann József alezredestől átvette az első székely határőrezred parancsnoki tisztét. Közben Gálnak a háromszéki alakulat élén történt megjelenésekor Franz Dorschner ezredes és több társa a Mikó-várból kereket oldott. Az új parancsnok

falustársa, Madár Imre szemében a szabadság bajnoka, a csíki népakarat meg-
személyesítője. Megjelenésével a szülőföld rabláncait szakította szét.

Az alkalmi óda szerzője, Madár Imre 1848. március 15-én Pesten volt,
részt vett a forradalomban, majd a csíki események alakításában, később gim-
náziumi tanár. Ezt követően, a szék, a megye al- illetve főjegyzője. Az óda
szerzőjének nagy, erős a harci elszántsága:⁷

„Mű egyig ott leszünk,
Ha harcra dob pereg.”

Az ezután következő, ugyancsak az első oldalon helyet kapó Háromszék...
című cikk sepsiszentgyörgyi „morzsalékokat” tartalmaz.

A háromszéki tudósítás 1849. május 23-i datálású. Ekkor Németh László
kormánybiztos a függetlenségi nyilatkozatot hirdette ki. Háromszék főki-
rályjaként megint H(orváth) A(lbert) neve hangzott el. Ez a forradalmárokból
nagy megdöbbenést és elégedetlenséget váltott ki. A tudósító reméli, hogy a
nemtetszés eljut a kormányhoz „a nagyok asztalára”.

Mínt hogy a csíkszeredai újság magasabb rangú pártfogókra talált, ezután
hetente kétszer, hétfőn és csütörtökön nyomtatják majd ki, jelzik az újabb,
június 18-i 5. számában.

A vezércikkben Bíró Sándor a köztársaságról értekezik (*Respublicai gon-
dolatok*). Republikánus beállítottságát hangsúlyozza. Ahol „nem koronás
majom”, és a népek nyakán nem „vipera főnség” ül, hanem „a nép a főnség”,
ott „respublica van.” Az az ország, amely véres küzdelemben kivívta függet-
lenségét, az a kormány köztársasági irányzatú lehet. Ahol nincsen ellenséges
had, ahol a sírhelyeket nem tapossák idegen lovak, ahol a templomokat nem fe-
nyegetik idegen fegyverek, ott is lehet republika. Ahol nincsen rabszolgaság,
sem robot, sem dézsma, ahol a szalmafedelű kunyhót fiúról fiúra örökölhetik
az utódok, ahol a földműves, a mesterember, a kereskedő, a hivatalnok és a
művész csendben rendezheti saját dolgait, ott az állam republika, magyarul
köztársaság. Magyarország hogy köztársaság-e? Bíró válasza nemleges, mert
a kétfejű sas vissza akarja szerezni a magyar koronát.

Magyarországon elvették a nemes telkét, de azért őt még nem kártalanították,
ugyanakkor sok szegény polgárt a nemesek házaikból kidobtak, földön-
futókká tettek.

---

⁷ ANTAL Imre: *Élő történelem*. Csíkszereda, 2000. 73, 80-87.; EGYED Ákos: *Erdély. 1848-1849*.
II. Csíkszereda, 2003; Uő: *Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett
a 48-ból*. Csíkszereda, 2006. 44-46.; Madár Imréről lásd: BÁNDI Vazul: *A Csíksomlyói
Róm. Kath. Főgymnásium története*. In *A Csíksomlyói Róm. Kath. Főgymnásium Értesítője
az 1895-96. tanévről*. Csíkszereda, 1896. 278, 406-407.; *Székely-Egylet Képes naptára az
1898-ik évről*. Budapest, 1898. 61-63.

Bíró Sándor, és erre többször visszatér a *Hadi Lap* hasábjain, látta, érzékelte a jobbágykérdés székelyföldi megoldatlanságát, a korábbi katonai-feudális rendszer nem egy maradványának a továbbélését. A lapszerkesztő nagyfokú szociális érzékenységet tanúsítják az előbbi sorok. Reméli, hogy a magyar minisztérium egyrészt rendezzi a kártérítés dolgát, amely a volt földesuraknak jár, másrészt megváltja a székely zsellérek telkeit, azokét, akiknek háromszorosan nehezednek a vállaira a forradalom és a szabadságharc terhei. A korábbi zselléreket 1849-ben adófizetésre, porcióadásra kényszerítik, a hazának pedig véráldozattal adóznak.

Az 1848-as forradalom Csíkszékben társadalmi függőségben, jobbágyként, zsellérként találta a népesség 33,43 százalékát, vagyis egyharmadát, de az 1848-as jobbágytörvény ennek csupán mintegy 20–21 százalékát szabadította fel.⁸

A megoldatlan társadalmi bajok iránti magatartását, érzékenységét a *Hadi Lap* szerkesztőjének nem szabad mellőzni. A társadalom egyes csoportjainak az elégedetlensége feszültségek forrásává vált.

Nő, asszony a június 25-i, 6-ik szám vezércikkének a szerzője. Éspe dig Benkő Apollónia, Gál Sándor felesége. Írása a *Protistálok* címet kapta. Benkő Apollónia a sok hajlongás, tenyér- és talpfényesítő próbálkozás miatt protestál. Határozottan visszautasítja az 'aláz szolgálja', a „csókolom kezeit”, a „nagysád” köszönést, megszólítást.

Az ezredesné így részletez: „*akik rangban akarnak előbbre lépni, az egyik hadnagy, a másik százados, a harmadik őrnagy akar lenni, a negyedik érdemcsillagért esedezik*”. Mindezek meg óhajtják nyerni Benkő Apollónia támogatását, hogy törekvésükben patrónusuk legyen. Olyanok is akadnak, folytatja Gálné, akik a férjétől, a Székelyföld katonai parancsnokától rendeletet akarnak kicsikarni, miszerint ezt, vagy azt a volt jobbágyukat szabadon kidobhassák az utcára. Benkő Apollóniát mélyen megdöbbenette, hogy az emberek önző céljaik eléréseért mi mindenre képesek. Pontatlan tájékozottsággal, de frappánsan fejezi ezt ki: „*ázsiai szerezsen rabszolgák módjára alázkodnak meg*”. Legyen vége ennek a feudális társadalomból örökölt hajlongó, megalázkodó magatartásnak. Ehelyett használják inkább az „Isten áldja, Kegyed, Ezeredesné Asszonyom” megszólítást. Ő tudja, hogy a régifajta hízelgést nem vetkőzi le hamar a társadalom. A „Nagyság” megszólítást egyenesen kísértésnek érzi. Mire való a „Tekintetes”, a „Méltóságos”, a „Nagyságos” és egyéb hasonló cím, kérdezi Gálné!? Megérteni nem tudja. „*Kénytelen vagyok tehát hírlapilag közölni Önökkel, Polgárok,*

⁸ EGYED Ákos: *Falu, város, civilizáció*. Bukarest, 1981. 89-95, 105, 112-113, 129.; Uő: *Erdély 1848-1849*. i. m. II. 124. A történész a háromszéki önvédelem egyik hősének tartja Bíró Sándor rétyi papot.

hogy egy reszpublikánus nemzet kebelében, milyen a Magyar is, rangfokozatok nem létezhetnek.” Aláírja Benkő Póli, Ezeredes Gál Sándor nője!

Az ezt követő híradás vezércikknek beillő tudósítás, amely az orosz betörésről szól.

A Tömösi-szorosban 27.000 támadó oroszot 5500 magyar katona igyekezett feltartóztatni, Bíró ennél jóval kisebb számokat ad meg, mind a támadókat, mind a védőket illetően: az oroszokét 10.000-re, míg a székelyekét 1200-ra teszi. És a rá nem ritkán jellemző túlzással azt írja, hogy a hegyoldalakon, mint aratáskor a kéve, úgy hever a sok muszka és kozák halott.

Ezután újból igen optimista hírokat penget, amikor keresi a választ: mi következik? Háromszék 10.000 fia Gál Sándor vezetésével oldalba, a töröcsvári őrség hátba, míg Bem tábornok Fogaras felől szembe támadja az inváziós orosz hadat, szól az újságíró válasza. „*És természetesen az egész tábort elfogják és másvilágra küldik, s mü Csíkiakul requiemet tartunk fölötük.*” És újabb felhívással fordul a székelységhez: „*Fejzsére, láncsára, botra, csépre hát székelyek! Elé a keresztes háborúval.*”

A Hadi Lap 7. számát másolatban és lerövidítve ismerjük. A főhelyen közölt írása: *A muszkákkali táborozásunkról* címet viseli. A cikk a június 23-i kökösi ütközetről számol be. Gál Sándornak 600 gyalog- és 50 lovas-katonája csapott össze 15.000 oroszsal. Más források mintegy zászlóaljnyi székely katonáról tudnak. Gál Sándor ezredesnek és Németh László kormánybiztosnak nem sikerült összegyűjteni a készenlétben lévő erőket. Valójában 1500 székely gyalogos- és 50 lovas, valamint 7 ágyúval megerősített egység került szembe a Hasford vezette tízszeres túlerővel, az orosz haddal.

Az örök optimista Bíró Sándor, a székelyföldi újságírási atyja, most sem hazudtolja meg magát: „*Nekünk 6 ember életébe és néhány sebesültbe került, midőn az ellen halottja megszámlálhatatlan, sebesültjei száma kimondhatatlan...*”

Ebben az ütközetben, a híradás szerint, kitüntette magát Baricz százados, aki sebesülten is tovább küzdött. Köllő főhadnagy egy orosz tisztet lőtt le, akinek a zsebében harminc forintot talált. Kitüntek még sokan mások is, de a nap legnagyobb hőse „*Gál Sándor derék ezerekesünk, ki golyózapornban is lelkesítette a tántoríthatatlan bajnokokat*”.

Később a székely sereg parancsnoka övéiként 1500 gyalogost, 400 lovas és hét ágyút említ. A székely tüzérség, amelyet Gábor Áron irányított, kitett magáért, de a tüzéreknek majdnem a fele meghalt, vagy megsebesült, mondja a parancsnok.

Dorschner küldöncét, aki kiáltványokat hozott a Székelyföldre, Gál agyonlövete. Az ezredes Eresztevényre kényszerült húzódni, majd onnan Tusnádra vonult vissza.⁹

Július 9-én, hétfőn a 8-ik számú *Hadi Lap*ból értesülünk, hogy a nyomda kezdetleges volta, primitívsége miatt a kiadvány újból csak hétfőn jelenik meg, mert a csiksomlyói szerzetesnek emellett még számos kiáltványt kellett kiszednie.

A fő helyen a lap Madár Imre székely „népdalát”, tulajdonképpen harci dalát hozza.

Ebben a második, a július 2-i kökői csata eseményeit, Gyertyánfi hadnagy bátor viselkedését emelik ki, valamint Rákosi hadnagy elszántságát.

„Gábor Áront – írja Gál Sándor – a tüzérség hőseit, az ágyúöntés vezetőjét ágyúgolyó érte és szörnyethalt.” Róla, Gál még így nyilatkozott: „Gábor Áron mester már addig hetvenkét különböző kaliberű ágyút öntött... az említettnek ebben a mesterségben hihetetlen tehetsége volt,... hazája függetlensége ügyében hősiiesen, hazafias alázattal szolgált, olyan nagyszerű hevülettel, ami által méltóképpen érdemel oldalt a történelemkönyvekben és halhatatlanságot Magyarországnak történetében.” A parancsnok a június 23-i kökői harcokról szólva, ilyen sorokat hagyott hátra az ágyúöntés vezetőjéről: „Gábor Áron, aki nemcsak remek mesterember, hanem ügyes ágyúöntő, rendkívül ügyes ágyúmester és mindenekelőtt hazafiúi bátorsága által hős is volt, aznap az ágyúöntődét elhagyva, a tüzérséget vezette, maga célzott az ágyúkkal és az ő szeme nem tévesztett soha egyetlen lövést sem.”¹⁰

A július 16-i, hétfői 9. számban jelenik meg *Bocsánatot kérek!* címmel Bíró Sándor írása, a sepsiszentgyörgyi, július 5-i katasztrofális vereséggel záruló ütközet egyoldalú, elfogult kommentárja.

Az előző lapszám Kebli tudósításaiban megjelent híryanaga miatt írta Bíró ezt a bocsánatkérő cikket. A szerkesztősegéd, Simó Mózes, mint Bíró állítja, távollétében a szeredai piaci kofák száján forgó híreket adott közre. A lapszerkesztő ennek okán kért Gál Sándortól bocsánatot.

„Csak egy második Termopilei hősként magát élet-halálra elszánt Gál Sándor volt képes 200 gyalog s 30 húszerével visszaretteneni Mitács s Nyerges szorosán 15 ezerből álló táborát a Muszkának. Életem kezes arra, hogy Gál Sándor soha nem hibázott.” Igaz az is, hogy ezek a sorok inkább a csata utáni eseményekre utalnak, mint magára az ütközetre. A szerző mentegeti a székely tábor lelkes tisztikarát, amely már három alkalommal vívott élet-halál harcot a muszka betolakodóval. Ezt a fiatal tisztikart nevezte később maga Gál Sándor „a hősök

⁹ EGYED ÁKOS: *Erdély 1848-1849. i. m. II. 241-243.*; Uő: *Gál Sándor életrajza... i. m. 63-65.*

¹⁰ EGYED ÁKOS: *Erdély 1848-1849. i. m. II. 245-246.*; Uő: *Gál Sándor életrajza... i. m. 62, 64, 68.*

gyülekezetének.” „Félbal indul a búzába” parancs, jelszó, amely elhangzott volna a csatában, nem lehetett Bíró szerint egyéb, mint taktikai utasítás, nem pedig gyáva megfutas. Ugyanis Simó a *Hadi Lap* 8-ik számában azt írta, hogy Sepsiszentgyörgyön a székely sereg megfutamodott és Csíkszeredáig meg sem állott.

Sem Simó Mózsza, sem pedig Bíró Sándor nem említi azt a július 5-én bekövetkezett tiszti zendülést, amelynek élén két alezredes, Szabó Nándor és Szilágyi Sámuel állott.

A lázongó tisztek csoportja, a had egy része a csíkszeredai várba húzódott vissza. Itt a székelyföldi sereg éléről Gál Sándort „leváltották”, helyére Szabó Nándor alezredest „választották”. Meglepő módon a súlyos vereségért Bíró Sándor senkit sem okol, csupán a sors véletlen játékának tartja: „*Csakis a sors munkája.*”

A lázongó tiszteket a lapszerkesztő meg sem említi, és arról sem ejt szót, hogy Bem haditörvényszék elé állította őket (Szabó Nándor és Szilágyi Sámuel alezredeseket, valamint Krasznai Pál és Arányi Károly őrnagyokat). Az orosz beavatkozás előidézte helyzet súlyossága, a tisztek korábbi bátor tettei, főként pedig Gál Sándor bölcs döntése mentette meg a zendülőket a halálos ítélettől. Az újabban megjelent Gál Sándor-életrajz adataiból arra következtetünk, hogy a július 5-i csatát megelőzően alighanem maga Gál Sándor is tévedett, hibázott. Azt hitte, hogy az oroszok elhagyják Háromszéket, amikor azok már újból a nyakukon voltak. Gál Sándor (Partizán nevű lován) és Józsa nevű segéd tisztje nehezen tudta átvágni magát az ellenség sorain. A parancsnok azt rója fel tiszttársainak, Szabó Nándoréknak, hogy az Olt jobb partjáról tétlenül nézték, ahogyan az oroszok egy szálig lekaszabolták Gyertyánfit és hős honvédjeit.¹¹

Bíró Sándor bocsánatkérő cikkét Lázár István fegyverbe szólító verse követi:

*„Fegyverre!
Fegyverre hazám, nemzetem!
Hí a harcias riadó.
Fegyverre Honvéd s Huszárok!*

¹¹ EGYED Ákos: *Gál Sándor életrajza...* i. m. 69–77. Gál Sándor 6 főtisztet, 1 századost (Lázár Mihály) említ. NAGY Sándor 2 alezredestől, 2 őrnagyról szól. (80–82.), akiket a súlyos helyzet az alezredesek korábbi hőstettei, valamint Gál Sándornak ez esetben mutatott nagyvonalúsága, bölcsessége mentett meg a halálos ítélettől. Lehetséges, hogy a cikk írásakor Bíró Sándor még nem tudott a zendülők haditörvényszék elé állításáról; *Honvéd*. Kolozsvár, 1849. augusztus 10. Bíró Sándor Gyimesből, Csíkszeredából 150 szekérral érkezett augusztus 2-án Oláhfaluba. Gáléknak ekkor 21 ágyú állt rendelkezésükre. A többségét Bíró Sándorék vitték a táborba.

*Szól a dob és a tárogató.
Az északi medve eljött
Legyilkoló seregével.
Föl Szabadság hősök! Küzdjünk
Lelkünk minden erejével.
Inkább harcolva meghalni,
Mint legyőzve, gyáván élni.*

Gál Sándor 1848–49-ben, de azután is ezt a jelszót vallotta magáénak.

2.1. A Hadi Lap híryanaga, bel- és külföldi tudósításai, hadijelentései, hírei

Ez a híryanag képezi a *Hadi Lap* cikkeinek több mint felét.

Az 1. (május 27-i) számban örömhírként jelenik meg a Kossuth Lajos kormányzó által kinevezett új miniszterek névsora. Miniszterelnök és belügyminiszter Szemere Bertalan. A külügyért Batthyány Kázmér, a közlekedésért Csány László, a korábbi erdélyi kormánybiztos, a vallásügyért Horváth Mihály felelt. Az igazságügyet Vukovics Sebő, a hadügyet pedig Görgey Artúr vezette.

Május 2-i nyilatkozatában Kossuth Lajos megfogalmazza az új magyar kormány jellegét: nem despota, nem arisztokrata, hanem forradalmi, köztársasági és demokrata kormány.

A minisztérium erdélyi kormánybiztosnak Csány László helyébe Szentiványi Károlyt rendelte.

Megváltoztatták a Ferenc-csatorna nevét. Szőrszálhasogatásnak, fontoskodásnak tűnik az, amikor a lap indítványozza, hogy a Horváth és a Rác nevű családok módosítsák a családnevüket, nemesleveleikből pedig készíttessenek dobot a határőröknek.

A forradalmi lendület fogja az újságíró tollát, amikor így ír:

„Gábor Áron tüzérornagy Kézdivásárhelyen úgy önti a 12, 6, 3 fontos ágyúkat, mint szappanos a gyertyát. Csíkmadarason Bodor Ferencz a löpörgyár vezető és Székely Antal löporművész úgy gyártyák a puskaport, mint malom az árpakását, két keréken minden nap 3 mázsát.”

Arról tudósít az újság, hogy Sepsiszentgyörgy városa telket szavazott meg Kossuthnak és Bemnek, bár a város „pecsovics szagú”, szúrja meg lakóit Bíró Sándor. Ezt a minősítést a *Székely Hírmondó* 3. számában Gyárfás Károly szolga utasítja vissza.¹²

¹² *Székely Hírmondó*. Kézdivásárhely, 1849. június 14. Másolata a CsSzM-ban. Hozzánk Incze László, a kézdivásárhelyi múzeum nyugalmazott igazgatója juttatta el. Köszönet érte.

Szól továbbá a 17-18 éves fiatalokból alakított utászászlóaljról, amely ásóval, csákánnyal, fejszével, fűrészsel, fúróval felszerelve gyakorol.

Május 14-én Csíkszeredában és Somlyón, 15-én a Szereda és Zsögöd közötti réten tartottak „harcpróbát”, hadgyakorlatot, tudósít a *Hadi Lap*.

Másik híradás: „*Magyar hon függetlenségét Ápr. 23-án öste Csíkszeredában ki-világított ablakok, égő szövétnekek, zenehangok s ágyúdörgések között ünnepeltük meg. Gál Sándor ezredes lelkes beszédet tartott a zászlóaljok harcosainak.*” Ma már tudjuk Gál Sándor leveléből, hogy az ünnepségre április 22-én este került sor, ahol Bíró Sándor is szónokolt. Németh György az ünnepelésről további adatokkal szolgál.

A Mikó-várban a kapubástyára Bem tábornok életnagyságú képét függesztették ki. A tábornok jobb kezében villámot tartott, mellyel a bal lába alatt vergődő kétfejű sasra sújt.

A polgári és a katonai tisztikar díszruhában a piacra vonult. A várban felállított hét ágyú díszlövessel tisztelgett. A zenekar Rákóczi-nótákat játszott.

Gál Sándort követően, talán már a várban Bíró Sándor felolvasta a Közlönyből a debreceni magyar országgyűlés trónfosztó határozatát. Majd hosszasan szónokolt. Kossuth nevének említésekor a közönség mindig éljenzésbe kezdett. Gál Sándor ezredes elrendelte, hogy a templomokban mise alkalmával a papok olvassák fel a trónfosztó nyilatkozatot.

A százados szerkesztő az újság első számában pontatlanul emlékezett, amikor április 23-át jelölte meg az ünnepelés dátumaként.¹³ Csíkszeredában egy hét múlva ugyancsak a függetlenséget ünnepelve táncvigasságot tartottak.

A lap harctéri tudósításaiból idézünk: Perczel tábornok Kikindát, Kohlman alezredes Törökbecsét vette be. Bem bekerítette Temesvárt. Damjanich Nagykállónál győzött és nagy zsákmányra tett szert. Komárom felszabadult az ostrom alól. Szőynél Knezich, Klapka, Damjanich és Dipold legyőzték az ellenséges erőket. Guyon tábornok Tatánál ellenséges támadást vert vissza. Május 4-én a magyar sereg megkezdte Buda ostromát.

A határon túlról egyetlen „esemény” kap helyet a híryanagban. „*Hála Istennek!*” *Muszkországban revolúció van... Uram, adj örök revolúciót neki!*” Az orosz forradalom hírére hogy honnan vette, mert az csupán a szerkesztő vágyaiban ölthetett testet!?

A 2. számú *Hadi Lap* (június 4.) gazdag tábori hírekben. Ezek a hónapok, hetek a magyar szabadságharc nagy, de sajnos, egyben múló sikereinek az időszaka.

Martini őrnagy Munkács mellett osztrák hadat „zsákol meg”. Perczel tábornok bevette Uzdint, Pancsovát, Titelt és a Római Sáncokat. Nagy zsák-

---

¹³ Gál Sándor levele, rendelete. Csíkszentmártoni plébánia levéltára. = Anno 1825... 82.; NÉMETH György: *i. m.* 65.

mányra tett szert. Egyben azt írja, hogy legyőzték Jellasich „bandáját”. Asbóth és Aulich Szekszárd körül horvát támadókat tizedeltek meg.

A lap lelkesen értesíti az olvasót: Buda be van véve! A szerkesztő kijelenti: „*Forradalom van egész Európában, mert a nép érzi mindenütt, hogy ember és nem barom.*”

Ha keletkeztek is új forradalmi tűzfészek Európában, a forradalmi hullám egyre lankadt. De Csíkból ekkor lehetetlen volt áttekinteni, belátni az egész európai helyzetet.

Veszely Lászlónak a *Brassói Lapban* közölt cikke nyomán az ottani szászmagyar viszonyt elemzi. A brassói szászok, úgy látszik, tájékozottabbak voltak a magyaroknál. Ugyanis azt az álhírt terjesztették május 13-án, hogy Puchner tábornok az oroszokkal már át is jött a határon. Sajnos, az oroszok nem sokáig késtek!

Gyergyószentmiklóson május 20-án ágyúörgéssel, kivilágított ablakokkal és táncvigalommal ünnepelték a magyar függetlenséget.

A gyergyói normál iskolában ilyen jelmondatokat helyeztek el: „*Éljen Kossuth, a hon megmentője*”, „*Éljen Görgey tábornok*”, „*Éljen az összes Minis(z)térium*”. Az iskolai imaház homlokzatán a következő jelmondatok függtek: „*Függetlenség, szabadság vagy halál. Éljen Gál Sándor. Éljen Mikó Mihály. Éljenek minden Örmény, Tóth és Sidó honfitársaink.*” Korai volt még ez a nagy ünneplés!

Május 24-én ismertették (véltetően Csíkszeredában) Csíkszéknek a magyar kormányhoz címzett hódoló nyilatkozatát, amelyet Mikó Mihály szövegezett meg, és utána „*fecerunt magnum áldomás:*”

Külföldi híreként a berlini és a prágai zavargásokat hozza a lap.

A **3., június 11-i szám** „határszéli és azon túli tudósításai”: a Gyimesi-szorosban, a határ túloldalán orosz katonák az intervenció parancsra vártak. Az egyik gyimesi asszony „megszámolta” a muszkákat, s amint Bíró írja, kereken „egy milliót” talált. A szerkesztő a moldvaiakkal folytatott beszélgetése során megtudta azt a sokkal valószínűbb adatot, miszerint Kománfalvára (Comănești-re) 90.000 orosz katona érkezett. Ennek egy része Bécs, a másik része Orsova felé vette az útját. Rövidesen világossá vált küldetésük célja.

A cikkből nem hiányzik a megalapozatlan, túlzó adatok közlése. A moldvai magyarok „tisztá magyar érzelműek”. Számuk meghaladja (!?) a románokét.

Az újságíró ezután átkot szór az erdélyi árulókra (Csákira, Jósika Jánosra, Balázs Andrásra és másokra), akik zsoldért tulajdon fészkeiket „*megugató székely és szász kutyák*”. Balázs András csíki székely (dánfalvi?) tiszt volt, de a császáriakhoz csatlakozott!¹⁴

¹⁴ ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászszekek népének és földjének története 1918-ig*. Budapest, 1938. 295.

A további tudósítások is inkább álhíreken alapulhattak. A pápa azt mondta volna, hogy legyen Rómában reszpublika. Oudinot francia generális az oroszok ellen fog indulni, ha azok Magyarországra törnének.

A kebli tudósítások arról „világosítják fel” az olvasót, hogy április 22-én az angol követ a magyar kormánynál Debrecenben járt, aki, orosz beavatkozás esetén Anglia támogatását helyezte volna kilátásba. A következő napon a francia követ tette volna ott ugyanezt. Ő egyben helyeselte a magyar függetlenség kikiáltását.

A 4. számú *Hadi Lap* apróbb híryanagát harctéri tudósítások vezetik be. Görgey Ármin, Bem, Asztalos, Mihala harctéri sikereit sorolják fel.

Hatvani Imre a Nyugati-havasokban a románokkal ütközött meg. 17 közkatontát és 2 tisztet veszített, a románok vesztesége ellenben, a *Hadi Lap* szerint, 2100 fő (!?). A románok Abrudbányát felégették, lakóit lemészárolták. GRACZA György viszont Hatvani veszteségeit 400 halottban adja meg, és 4–500 lemészárolt civil lakosról tud. Bizony-bizony Bírónak pontatlanok a forrásai.¹⁵

A *Hadi Lap* úgy tudja, hogy Jellasich Szabadka megtámadására készül.

A lap kiemeli Földváry Károly bátor, hősieles magatartását a váci és a bicskei csatában. Ő április 10-én Vácnál golyózáporban, zászlóval a kezében rontott az ellenségre. Bicskénél Görgey és Klapka jelenlétében tette ugyanezt. Kossuth a hőst kitüntetésben részesítette. (Földváry Károly Gál Sándornak rokona volt!)

A 4. számú *Hadi Lap* hazai hírei között még ezek olvashatók: Bem tábornok június 13–15-én felülvizsgálta a Bélbóri-, a Gyimesi-, a Kőkeri- és a többi szoros védvonalát, jelentős intézkedéseket tett. Gyulafehérvár alá 140 fogat érkezett. „Elkezdődött”, állítja könnyedséggel az újságíró, „a hegedűszó”, vagyis a várostrom.

A Debrecenben megforduló török követ 100.000 fős segítséget, 50.000 főnek felszerelést, fegyvert, ruhát ígért. És még emellé 1000 dolgot. Honnan származnak ezek az információk? Bíró Sándor ezeket tényként közölte. De az ő fantáziája szárnyalt tovább, ábrándozott. „A sok ember a hajban is jó, annyival inkább a sok katona a bajban, 100 ezer török, 200 ezer magyar Honvéd, 50 ezer határvéd fegyveres katona, 1.000 munkás, s ha kell 15 millió láncsás, fütykösös, botos és csépes magyar nemzetőr, ezenkívül ügyes asszonyaink, izmos leányaink. Ennyien vagyunk. És ez nem csekély erő. Moccanjon csak egyet ön, Nyikoláj ellenünk, lehull gögös trónjáról.” Akárcsak Nagyidán a várostromnál, még mi fenyegetőzünk. Neves szerkesztőnk ekkor már arról kérdezősködik, hogy „Milyen alkotmányt adjunk Muszka országnak? Respublica legyen-e ott, vagyis demokrácia?” Nincs tudomásom róla, hogy Napóleont 1812-ben hason-

¹⁵ GRACZA György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. V. Budapest, (1898). 949.

ló gondok emésztették volna. Ha óhaj, ha vágy, akkor az legalább legyen óriási! Ez lehetett a gondolata a szerkesztőnek.

5. számában (június 18.) május 31-i dátummal hozza a lap: Borbándnál románokat „kocsokoltak el”. Debrecenből 4000 katona érkezett Bánffy-hunyadra, hogy amint jelzi, az erdélyi románokat „likra kerítsék”. A bihari románok viszont „a legjobb magyar hazafiak”.

A határszéli hírekben a moldvai és havasalföldi fejedelemségben jelentkező politikai változásokról, válságról olvashatunk. A szerkesztő meglátása szerint Moldvában egyenesen népi forradalom tört ki. Oláhországban (Havasalföldön) pedig „a békétlenség a legmagasabb fokra hágott...”

A külföld hírei: Németország forrong. Franciaországban Flokon (!), a nép embere úgy kívánja, hogy az ország álljon ki a magyarok oldalán.

Május 22-én Ferenc József császár Varsóba utazott, ahol találkozott a cárral. *E találkozásnak Magyarországra nézve tragikus következményei voltak.* Varsóban az orosz inváziót határozták el.

A *Hadi Lap* szerkesztője úgy tudja, hogy Angliában nagy a rokonszenv a magyarok iránt. Meg fogják védelmezni Oroszország ellenében. Ez is szépen hangzó külpolitikai hiedelem.

Magyarországnak, ha nincs is rokon nagyhatalma, de van igazsága. Ezzel szerez, véli Bíró, barátokat magának. Magyarország az igazak ösvényét járja, ha erejét összeszedi és segít magán, az Isten s a nemzetek is segíteni fogják. Bíró jelszava: „*ne féljen senki Moszkvától*”. A korszellem erősebb a világ minden despotájánál. És ennek győznie kell Moszkva, Pétervár és Szibéria jeges bércei felett, vonja le a megfellebbezhetetlen konklúziót a *Hadi Lap* szerkesztője. Külpolitikai hiedelemvilágban élt ő is.¹⁶ A gyergyóditrói Puskás Ferenc, ismert 1848–49-es személyiség, felpanaszolja, hogy a csíkszeredai postára érkezett lapok utat tévesztenek. Magát Bíró Sándort is foglalkoztatja a dolog. Oláhtopicáról Kádár Jakab jegyző jelzi: a *Hadi Lap* kilenc példányából csupán egy jutott el az előfizetőhöz. A szerkesztő azt írja, hogy ő személyesen, hiány nélkül vitte be a hírlapot Szeredában a főparancsnoksághoz, „*de tovább, hogy mi történik, azt csak az Isten és az emberek bűnös lelke tudja. Aki a hírlapot lopja, két forintot lop ki az előfizető zsebéből. Aki pedig feltöri a lepecsételt küldeményt, az is bűnt követ el*”, mondja ki a szentenciát a szerkesztő százados.

Ha Toplicán kilenc előfizetője volt a lapnak, akkor Gyergyóban, Csikban, Kászonban, minden községben volt, lehetett több is. Egyet érthetünk azzal a feltételezéssel, miszerint a *Hadi Lap* elérhette a 2–300 példányt.¹⁷

¹⁶ IMREH István: i. m. 266..

¹⁷ IMREH István: i. m. 259.

A vegyes közleményekben a gyimesi tudósítás azt emeli ki, hogy az oroszok Palánkán az esti dobszó miatt éjszaka keveset tudtak aludni, lóháton őrködtek. Moldvai hír az is, miszerint az osztrákok ott nagy szarvasmarha-vásárlásba kezdtek.

Június 6-án Gál Sándor ezredes vezérletével egy század Kossuth-huszár és egy újonnan szervezett zászlóalj, táborigazgató kíséretében, Szeredából Csíksomlyóra, a kolostori templomba vonult. „Nagy mise tartatott.” A fenyegető orosz invázió visszaverésére készülve vettek részt a misén a hadiak. A következő nap ugyanazzal a céllal a csíkszeredai várkapornában „nagy búcsút tartottak”, ahol ötször mutatták fel a szentséget, ugyanannyiszor dördült el három ágyú és sok puska. Bíró Sándor kihívó és optimista sorokkal zárja írását: „Jöjj, hát észak kolosszus zsarnoka! Nem rabolod el szent vallását, s nem vered rabláncra lábát a magyarnak.” A csíksomlyói és a csíkszeredai mise a cári had elleni lélektani felkészítő, bátorságot adó vallásos rendezvény volt. A szerkesztőség, június 6-i dátummal köszönetet mond Balázs Lajosnak, ugyanis ő háromszínű lobogót, egy kövér tehenet, három löfegyvert, 12 font ónt, 3 nyeregszert és egy teljesen felszerszámozott huszárlóvat adományozott a hazának.

Tamás András alezredes a hírlapban bejelenti: az új zászlóaljak felszereléséhez a honvédek számára inget és lábravalót varratnak. A kozmási, lázárfalvi, tusnádi és verebesi asszonyok négy nap alatt 200 inget és 100 gatyát varrtak ingyen a honvédeknek. A gyergyóalfalvi és a szárhegyi nők is hasonlóképpen jártak el.

Amíg Csíkban, Háromszéken és Udvarhelyszéken 8 új zászlóaljat szerveztek, addig, panaszolja a hírlap, Marosszéken a tervezett 2 zászlóaljba csupán 250 fiatal jelentkezett.

1849. június 25., **6. szám:** Both Ferenc őrmester indítványozza: a beteg, rokkant, sebesült honvédek gondozására alakuljon Csíkban betegápoló nőegylet, mert itt nincsen kórház. Beteg vitézek „*epedve várják a báj alakú hölgyet*”, akinek tekintete is gyógyít, reményt ad.

Máig meg nem valósult kezdeményezés hangzott el azokban a napokban. A Hadi Lap Oszlopot Bemnek címmel ír róla. A hírlap szobor állítását javasolta. Úgy gondolom, Csíkszereda városa ezután is megvalósíthatja ezt a 157 éves indítványt.

Gál Sándor véleménye szerint románokból nem lehet külön zászlóaljat alakítani, mert mind elszökösnek. Az ezredes talán a székelyföldi románokra gondolt. De a Hadi Lap felpanaszolja azt is, hogy Marosszéken ugyancsak akadozik a zászlóaljak szervezése, mert az ottani kormánybiztos gátolja az egységek megalakítását. Gál, amióta a Székelyföld parancsnoka, 25.000 főből szervezett honvéd- és határőr egységeket. 70 ágyút öntetett és biztosította az alárendelt zászlóaljak számára a lőszert.

Csíkban az asszonyok naponta 2000 katonát látnak el kenyérral. A szerkesztő azt óhajtana, hogy ezután a nagy hasú és farkasbőrbundás urak, tábla-félék ne húzzanak ujjat a katonákkal. Ez több a civil-katona ellentéténél. A régi, feudális, valamint az új polgári rend közötti antagonizmus húzódik meg a kijelentés mögött.

Jó hírt közöl ez a lapszám: Csíkszeredában nemsokára 62 ágyas kórház fog épülni. Erre azonban csak később kerülhetett sor.

A lópor alapanyagát, a büdöskövet eleddig egy gyár termelte, de hamarosan még négy egység fog beindulni. A szerkesztő a továbbiakban is önmaga marad. *„Annyi lesz a lópor, hogy Erdély minden szikláját Olmützbe lehet vetetni.”*

Sturdzának Moldva éléről történt távozása pozitívan hatott az Erdéllyel folyó kereskedelemre. Azóta több mint 5000 véka gabonát hoztak Moldvából Erdélybe.

Tölgyes: Szörcei százados és egy moldvai ember dialógusából reprodukálók *„...itt nincsenek jobbágyok, mikor lesz ez nálunk is?”*

7. szám (július 2., hétfő). Csak rövidített alakját ismerjük a csíki újság 7. számának. Az oroszokkal vívott küzdelemről írt beszámolót kérdés - felelet formában megjelent dialógus követi: *„Szabad-e a honvédet botozni? Felelet: nem!”*

Ezután hadi jelentések következnek: Pozsonynál az oroszokkal szemben csatát nyertek, Gyulaféhérvárnál döntő (!) csata zajlott le. Bíró elszólásai-ban, túlzásaiban benne vannak, mint a népmesékben, azoknak a feszültség-gel teli napoknak az elvárásai, nagy reményei.

A július 9-i *Hadi Lap* (**8. szám**) híryanagában Gyertyánfi és Rákosi hadnagyoknak az első kökői csatában tanúsított bátorságát, helytállását emelik ki. Amidőn Gál Sándor az ütközet során értesítette Gyertyánfit, hogy a kozákok az egységét készülnek bekeríteni, a hadnagy a katonáit négyszög alakzatba vontatta össze, de nem hátrált meg. 15-20 lépésre várta be az ellenséget. A közelről leadott célzott lövés nagyon hatásos volt. A kozákok visszavonultak.

Az első kökői ütközetet (június 23.) követően az ellenség lerohanta, elfoglalta Háromszéket, de mint ismert, az oroszok sem Kászon felől, sem pedig a Tusnádi-szorosban nem támadtak. Június 29-én elhagyták a szék területét, Brassó irányába vonultak vissza.

Ugyanekkor közlik Gál Sándor parancsnok jelentését a második, július 2-i, kökői csata kimeneteléről. Gál az ellenség létszámát 15.000 főre becsülte. Az oroszokkal 4000 főből álló székely sereg szállt szembe. Ebben a csatában, szerinte, a székely lovasság és a Vilmos-huszárok tűntek ki. A nyolc órán át tartó tűzpárbaj után a sereg visszahúzódott előbbi állásába, Eresztevénybe.

A tábori hírek témakörében egy Csíkszerezdába érkezett tüzér számol be a második kőkösi csatáról. Úgy vélte, hogy a csata kimenetele eldöntetlen maradt. Felsorolta a székely tábor veszteségeit. Meghalt Mara őrnagy, két honvéd közkatona, egy Mátyás-huszár. Négyen megsebesültek. *„Megholt az ágyúöntés nagy mestere, a magos, zseniális, ép tehetséggel polgár, nemzeti szabadságunkért élet-halálra elszánt lelkes hazafi és rettenthetetlen bátorságú tüzér őrnagy, Gábor Áron. Egy kortács golyó, éppen, midőn rendezte ágyúit, szívében úgy tanálta, hogy hátán jött ki s szörnyet halt. Eltemettetett Uzonba. Béke legyen hűlt pora felett.”* Ezek az ágyúöntő Gábor Áronról szóló sorok, amelyeket Bíró Sándor fogalmazott, egyben a szerkesztő lényeglátásának, a szabadságharc iránti elkötelezettségének is a tanúságtétele.

További tudósítások: a kápolnai csatában elesett hősök sírjánál Kossuth Lajos beszédet mondott. Komáromban ugyancsak ő meglátogatta Damjanich tábornokot. Bem tábornok Urbán hadát megint visszaűzte Bukovinába. A törökök a határszélt úgy lezárták, írja a *Hadi Lap*, hogy a muszkák oda, a két román fejedelemségbe vissza nem térhetnek (álhír ez is!). A továbbiakban a lap így folytatja: *„reményünk van, hogy vitéz hadseregünk szuronyán megtörik rabló féktelensége”* az oroszok. Nem így lett, nem lehetett így.

A 2500 főnyi udvarhelyi nemzetőrség két részre oszlott: fele a Rika alá ment, fele Csíkszerezdába jött. Ugyanúgy cselekedtek a Vilmos-huszárok is. Rossz hír, hogy Gyimesből több fegyveres Moldvába szökött.

Erdélyben 6000 szász és román fiataalt soroztak be. Helyénvalóbb lett volna, ha a 6000 puskát a székelyek között osztják ki, véli a csíki újság.

Brassóban a szászok, az orosz invázió után, rátörtek a fellelgyárban Nagy Dani őrnagy és Tóth tüzér hadnagy csapatára.

Moldvai tudósítás: Tölgyesen túl 1000 orosz gyalogos és 2000 lovas tanyázik. A gyimesi sáncon alul 12 kozákot észleltek.

A hírlapban, tévesen június 5-én (valójában július 5-én) datált napiparancsát Bem tábornok Tekén adta ki. A tábornokot váratlanul érte az, hogy *„az első ágyúdörgésre honvédek és még tiszték is elszaladnak”*. Bem minden térparacsnokságnak elrendelte: a szökevényeket fogják el és megkötözve vigyék vissza a zászlóaljukhoz.

Az újság keblí tudósításai: ezredesi rendelet: a vámkapukon található kétféjű sasos címereket helyettesítsék magyar címerrel.

A marosszéki nemzetőrök közül 46 lovas és 1200 gyalogos megérkezett Csíkszerezdába. A Rika-szoros védelmére rendelték őket.

A Dorschner és Heydte vezetése alatt álló orosz és osztrák sereg Kézdivásárhelyen *„tevékenykedett”*. Kerültek olyan helybéli árulók, akik megmutatták az ellenségnek, hogy hova rejtették el az ágyúnak való harangokat, az öntött ágyúcsöveket, lőporos hordókat. (Egyiküket, a kézre került kézdivásárhelyi Szőcs László nevűt és társát Bem tábornok Kozmásán kivégeztette.)

A 8. szám utolsó cikke a tragikus kimenetelű, a több mint 500 fős veszteséget regisztráló, július 5-i ütközetet írja le a befutott híresztelések alapján Simó Mózsa.

„Ha csatának lehetne nevezni a S(epszi)szentgyörgyi térre hadi rendetlenségben föllállított 4000 ember gyalázatos megszaladását...”

Amikor a székely tábort a kozákok be akarták keríteni, elhangzott a vezényező: *„...fél bal, indulj a búzába!”* A székely tábor a Mikó-várig meg sem állt. Ellenben a parancsnokot, Gál Sándort Bükszádon „felejtették”.

A források utólagos összevetéséből arra lehet következtetni, hogy a vereség súlyosságáért mind Gál Sándor, mind pedig a székely tábor tisztikara okolható. Gál nem sejtette, nem látta át, hogy ilyen közeli az újabb orosz támadás. A tisztikar egy része, Szabó Nándor, Szilágyi Sámuel alezredek, Arányi Károly, Krasznay Pál őrnagyok és mások nem engedelmeskedtek a parancsnoknak. Az Olt jobb oldaláról szemlélték, a parancsnok szerint, hogy az oroszok miként kaszabolják le Gyertyánfi katonáit, majd mindnyájan kereket oldottak, a Mikó-várba húzódtak vissza.¹⁸

Az újságcikk tartalmára, az adatok forrásaira a szerkesztő a 9. számban visszatért. A *Hadi Lap* vezércikkében újból foglalkozik a július 5-i ütközettel. Az ebben a számban megjelent, a fegyverbe szólító Lázár Ádám-verset moldvai tudósítások követik. A szomszédos fejedelemség trónjára a Török Porta Grigore Ghicát ültette. Ghica Párizsban szemtanúja volt a francia forradalomnak, Lajos Fülöp elűzésének, Bécsben Latour, Pesten meg Lambert halálának. Az új fejedelem, írja a csiki újság, betiltotta, hogy a moldvai lakosság bármit is eladjon, vagy szolgáltatson az orosz katonáknak. Nem hiszem, hogy a gyakorlatban ez a döntés kivitelezhető lett volna.

A gyimesi vámnál, július 14-én szerzett moldvai információkból rekonstruálják a június 19–20-i tömösi orosz betörést. A magyar tábor Kiss Sándor ezredes és Szabó Nándor alezredes vezetésével az oroszoknak keményen ellenállt. Nem tudtak volna betörni, ha 12 hétfalusi román a magyar védelem háta mögé nem vezeti az oroszokat, állítja a hírlap. Roppant véráldozatba került nekik az invázió. Meghalt 1 generális, 2 ezredes, 1 őrnagy, 4 herman (hetman?), 40 tiszt, *„és oly sok altiszt és közvitéz, hogy számát nem tudhatni... A székelyek kövel hajgálták, verték agyon a muszkákat. 3 nap mindég hordták Bukarest felé a sebesülteket”*. A súlyosan sebesült Kiss Sándor ezredest elfogták, és Bukarestbe vitték, állítja a *Hadi Lap*, ahol pár nap múlva meghalt. *„A nemzet örök hálája örködjék védangyalként sírhalmod fölött.”*

¹⁸ BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek. 1848–49.* Budapest, 1987. 93, 299, 311; EGYED Ákos: *Gál Sándor élete...* i. m. 69–77.; KÁROLYI Dénes: *Gál Sándor In 1848. Arcok, eszmék, tettek.* Bukarest, 1974. 268.; NAGY Sándor: i. m. 80–83.; *Honvéd.* Kolozsvár, 1849. augusztus 10.

Néhány pontosítással szolgálunk: június 19-én a Tömösi- és Töröcsvári-szorosnál Lüders tábornok vezetésével 27.000 orosz 48 ágyúval támadott Kiss Sándor seregére, amely 5530 főből állott. Az oroszok ötszörös fölényben voltak. A harcokban egy orosz tábornok megsebesült, két főtisztjük elesett. Az oroszok ott több mint 700 főt veszítettek. A székelyek vesztesége meghaladta a 300 főt, 200-an megsebesültek, 150-en fogságba estek.

A magyar védők háta mögé az orosz vadászokat egy Gebauer nevű brassói erdész vezette.¹⁹

A lap azt írja, hogy a ruszinok, a rusznyákok rokonszenveznek a magyar forradalommal.

Görgey Galántánál porrá zúzta az ellenséget.

A pozitív csengésű hírek mellett vészjölő tudósítások ugyancsak eljutottak Csíkszeredába. A *Respublica* 6. száma szerint a tábornokok nem engedelmessé válnak a magyar kormánynak, amely Pestről Szegedre költözött. A hadianyaggyárat Váradról Szegedre menekítették.

A külföldről jött hírek megint csak a mese tartományába sorolandók.

Párizsban Ledru-Rollin a magyar ügy mellett kardoskodik. „*Beszélik, hogy Fiumébe angol hajók érkeztek a magyarok megsegítésére.*”

A felsorolást Incze József százados, hadközleménye zárja. Tuzson János zászlóaljából eltűntek (elszöktek?) Biró József, Uzoni János, László János, Debreczeni Ferenc hadnagyok, Nagy József, Kis György, Simon József főhadnagyok, „*kik kötelesek Csíkszeredában a hadságon jelentkezni.*”

3. A Csíki gyutacs kérdése

„Minthogy e lap neve *Hadi Lap*...”, kezdi a gyutacsról szóló közleményét Simó Mózsás őrmester, a hírlap segédszerkesztője.

A XIX. század közepén a gyutaccsal működő lőfegyverek jelentősége megnőtt. Ausztria a hadsereg kováspuskáit csappantyúsokkal, azaz gyutaccsal ellátott puskákkal cserélte ki.

Régen az osztrák kormányzat az ilyen tárgyú kutatást megtiltotta. Ausztria úgy hitte, folytatja az őrmester, hogy az ostoba magyar képtelen háborút folytatni. Azonban Háromszéken a székelyek, Gábor Áron és Turóczi Mózes

---

¹⁹ EGYED ÁKOS: *Háromszék 1848–1849*. Bukarest, 1979. 213–214.; Uő: *Erdély 1848–1849*. i. m. II. 238–240.; NAGY SÁNDOR: i. m. 83. A súlyosan sebesült Kiss Sándor ezredes a fogságban öngyilkos lett.

sok ágyút öntöttek, Szacsvai János lőport, Gabriányi József a gyutacshoz port készített. Ausztria nem tilthatta meg a gondolkodást.²⁰

Korábban Gál ezredes Simót Udvarhelyre küldte, hogy az esetleges román betörés elhárításában segítsen, de ott őt ellenszenvvel fogadták. Emiatt Marosvásárhelyre távozott, ahol a már neves Bodor Péter azt ígérte Simónak, hogy a gyutacskészítés receptjét elküldi. Ugyanis Simó Mózsa tüzért újból táborba szólították. Ám Bodor nem tartotta magát adott szavához. Az őrmester több levelére sem válaszolt. Mivel március 2-án, az első megyesi csatában Simó szem- és fülsebet kapott, gyógyulni hazaengedték. Ekkor (talán?) kálium-kloridból, kénből, antimonból és cinóberből (cinabris) Simó őrmester gyutacsport állított elő. Újításával Horváth János udvarhelyi kormánybiztosnál jelentkezett. Megtudva ezt Gál Sándor 100 tucat gyutacsot rendelt tőle, amelyeket elbírálásra Nagyváradra, az ágyúgyárba küldött. Ott a szakemberek megállapították, hogy a cinóber a lövés pillanatában a pus-kacsőre károsan hat.

A tüzérség parancsnoksága elismerte, miszerint az ilyen típusú gyutacs csak a legnagyobb szükségben alkalmazható. Az őrmester nehezményezte, hogy a váradiak sem közölték vele a gyutacsgyártás titkát. Ennek oka, akárcsak Bodor Péter esetében, vélekedik a segédszerkesztő, az irigység, a hiúság és az önzés.²¹

A cikk szerzőjéről CSUCSUJA István joggal szögezte le, hogy a maga korában Simó Mózsa művelt, jó íráskészséggel megáldott ember volt. Ugyanakkor lelkes, meggyőződéses forradalmár.²²

Míg a *Hadi Lap* szövegét mindenhol és mindig oldalanként két oszlopban nyomtatták ki, addig az őrmester cikke egyetlen oszlopban, nagyobb betűkkel jelent meg. Minthogy a *Csíki gyutacs* tartalmában, alakjában elkülönült a *Hadi Lap* szövegétől, pontosabb meghatározása az írásnak a mellékelt cikk, cikkmelléklet lehet.

²⁰ EGYED Ákos: *Erdély 1849-1849*. i. m. II. 188-194, 196-197, 200, 232-233, 240.

²¹ RÁKÓCZI Rozália: *Volt-e a Hadi Lapnak tüzérségi melléklapja 1849-ben?* In *Székelyföld*. 2002. 7. sz. 72-87. Idejegyezzük KEMÉNY G. GÁBOR megállapítását, amellyel nagyjából egyetértek: „Pünkösöd első napján (május 27-én), Csíkszeredában kiadott 1849. július 2-ig bezárólag megjelent *Hadi Lap*, s ennek *nem hírlap jellegű melléklete, az 1849 júniusának első felében napvilágot látott Csíki Gyutacs*.” KEMÉNY a címet pontatlanul írta, a „gyutacs”-ot nagy gy-vel.

²² CSUCSUJA István: *Az igaz szó fegyverével*. In *Hargita Kalendárium*. Csíkszereda, 1980. 55-56. A szerző úgy gondolja, hogy a *Csíki gyutacs* három részletben jelent meg. Eleddig azonban csak két részlet ismeretes. És nyilván ez nem egy tüzérszaklap.

4. Az „utópisztikus” szerkesztő

A volt rétyi pap nyelvezetéről joggal elmondható, hogy cikkei tele vannak forradalmi újításokkal. Korábban ilyen mondatokról a Székelyföldön, sőt az egész birodalomban csak álmodni lehetett: „...szolgai álmából ébreszteni a népet, melynek hátán gögös zsarnok ostora pattog, és eltörni a vashékót, széttépni a láncot...”

Azt, ahogyan Gábor Áront, Bodor Ferencet és munkájukat jellemezte, amelyet már előbb idéztem, úgy gondolom, hogy mintáját egyenesen a népmesékből vette. Valószínűsíthető, hogy ugyancsak a szerkesztő fogalmazványa a következő passzus: „Azonban június 28-án megérkeztek táborunkba azon husárok, kiket Isten remekbe teremtett, jókedvében, hazánk megszabadítására katonáknak.”

A kiváló tömösi hősről, a sebesülten fogságba esett Kiss Sándor ezredesről: „...élve Bukarestbe vitetett...Megholt hát ő is a magyar szabadságharcban a magyar szabadságért, de emléke élni fog, mígcsak egy magyar él. Sírhalmán rózsá nyílik, a szabadság szűz rózsája, és neve ragyogni fog az oszlopon, hová legjelesebbjeink neve aranybetűkkel lesz felvésvé.”

Századosunk jóvendőlátása utópista, a mesevilághoz közelít. „A forradalom napjai, mint hanykódó, dúlongó habok, vagy tolongó rémfellegek elmúlnak nemsokára, s akkor vége van minden bajnak és nincs többé árnyéka a nyomornak, mert eléáll az óhajtvá várt reszpublika dicső Elíziumja...A főnség maga az öszves nép. Ő parancsol és születik az igazságos kormány.”

Bíró Sándor úgy hitte: a szabadság zászlója alatt csak igaz, szép és a közjóra hasznos tettek szülehetnek...

Melléklet

1. A Hadi Lap adatai, méretei

Csupán a fénymásolt példányokat mérhettem meg.

1. szám. A cím magassága 1,9 cm, hossza 14,3 cm. A címoldalon a szöveg 21,4 cm magas, 17,4 cm széles. A második oldalon a textus magassága 20,3 cm, szélessége 17,2 cm. A negyedik oldalon a textus magassága 20,1 cm, szélessége 17,1 cm

2. szám. A cím magassága 2 cm, hossza 14,3 cm. A második oldalon a textus 21,2 cm magas, 17,2 cm széles.

3. szám. Cím: 2 cm magas, 14,3 cm széles. A második oldalon a szöveg 21,1 cm magas, 17,3 cm széles.

4. **szám.** Cím: magassága 1,6 cm, hossza 13,3 cm. A második oldalon a textus 21,3 cm magas, 17,3 cm széles.
  5. **szám.** A cím: magassága 1,6 cm, hossza 13,4 cm. Második oldal: a textus 20,6 cm magas, 17,3 cm széles.
  6. **szám.** Második oldal: a szöveg 19,9 cm magas, 16 cm széles. (A címloldal kibebített alakban jutott el hozzánk.)
  8. **szám.** A cím 1,4 cm magas, hossza pedig 12,5 cm. A második oldalon a szöveg 19,7 cm magas, 16,1 cm széles.
  9. **szám.** Cím: 1,4 cm magas, 12,5 cm széles. A címloldalon a papíros magassága 22,8 cm, szélessége 18,9 cm. A második oldalon a papíros magassága 23 cm, szélessége 18,9 cm. A textus 19,5 cm magas, 16,2 cm széles. A hírlap cikkeit 2 oszlopban nyomtatták.
- A **Csíki gyutacs** című írás adatai: A textus az első oldalon 22,3 cm magas, 13,7 cm széles, a másodikon 24 cm magas, 13,6 cm széles, a 8-ik oldalon 24,6 cm magas és 13,7 cm széles. A **Csíki gyutacs**ot egyetlen oszlopban szerkesztették és nyomtatták.

2. A *Hadi Lap* cikkei, hírei

Első szám (Május 27.)

1. *oldal:* Mú és Önök. Szerző a szerkesztőség.
2. *oldal:* Öröm hírek: Kossuth Lajos...; Kolozsvárt, Debrecent és Pestet...; Örüljete...; Csány László helyébe...; A néhai Ferencz Csatornát...; Gábor Áron...; Csik Madarason...; Sepsiszentgyörgy Kossuthnak és Bemnek...; A 17-18 éves fiatalokból...; A tüzér kar; A Magyar hon függetlenségét...; A Horvátoknak...; Jellasics...; Prágában...; Genua, Nizza... A Törökök...
3. *oldal:* Tábori tudósítások: Április 23-kán Percel...; Ápril. 30-án Bem...; Vindisgretz le köszöntött...; Damjanics Nagy Sarlónál...; Április 20-án; Egy Benedek nevű székely fíjúból...; Május 4-én kezdték a mieink ostromolni Buda várát; Május 5-kén...; Május 6-kán; A Vajslova melletti csatában...; A Velencei nemzetgyűlés...; Csutak őrnagy...;
4. *oldal:* A Határ szélen tuli hírek: Hála Istennek!

Második szám (Június 4.)

1. *oldal:* Talpra Magyar!!; Repetáljuk a ... Dalt.
2. *oldal:* Tábori Tudósítások: Munkács mellett Martini...; Percel május 7-én...; Görgei hadügyminiszter...;
3. *oldal:* Határ széli s azon tuli hírek: Cintula Mihálj őrnagy...; A Romai Sánckot...; Bem, Arany, Percel és Tolnai...; Jellasics...; A Zimony körüli nép...; Resid basa...

4. *oldal*: Honni hírek: Buda bé van véve; Brassó; A Brassóban lévő magyar csapatok...; A magyar igasságos...; Szebenből...; Gyergyo Szent Miklós magyar hon függetlensége...; Csik Szék hodolati nyilatkozata... Kül földi hírek: Lipcsében a nép Kossuthot éljenzi; A lőpor és gyutacs készítéséről a jövő számunkban.

Harmadik szám (Június 11.)

1. *oldal*. Utász Csapatunkhoz. Szerző a szerkesztőség; Gerőfi székelj utász dala.
2. *oldal*: Határ széli s azon tuli tudositások: G(y)imesi Szoros. Junius 6. 1849; A franciákról és a Pápáról...; Töröcsvár Június 7-én 1849...
3. *oldal*: Kebli Tudositások: Debrecenből kapott hiteles levél...; Május 23-án két francia követ...; Szemere minster elnök...; Felsőbb rendelet... Szerző Reichasperg harmincados;
4. *oldal*: Csiki gyutacs (Zünder). Első rész. Szerző: Simó Mózsa.

Negyedik szám (Június 14.)

1. *oldal*. Madár Imre: Gál Sándor ezeredeshez. (Január végén); Háromszék. Sep.Szentgyörgy...
2. *oldal*: Tábori tudositások: Görgei Ármin...; Május 12-én Bem...; Május 14-én Mihala és Asztalos örnagyok...; Hatvani Imreh Május 7, 9, 11-én...; Jellasics 12-14000 emberével...; Földvári Károly...
3. *oldal*: Honni tudositások: Buda vára egészen le rontatott...; Bem Junius 3-kán Szebenbe érkezett; Hiteles levél szerint...; Május 31-én Borbándról; Junius 1 Fel Enyed...; Debrecenből...
4. *oldal*: Határ széli s azon tuli hiteles tudositások: Havasalföld...; Moldva...; Május 31-én Sturdza...; Oláhország...
5. *oldal*: Kül földi tudositások: Németország forrong...; Franciaország; Ausztria, Anglia.;
6. *oldal*: Csiki gyutacs. (Második rész).

Ötödik szám (Június 18.)

1. *oldal*. Republicai gondolatok. Szerző a szerkesztőség.
2. *oldal*: Figyelmet kérünk! Szerző Puskás Ferenc; Ilyen tartalmú panaszok... Szerző Biró Sándor.
3. *oldal*: Vegyes közlemények: G(y)imes: Folj hó 4-én...; Csik Somlő. Junius 6-án és Csik Szereda Junius 7-én; Csik Szereda. Jun 6-án; Nyilvános köszönet. Szerző a szerkesztőség; A Csik széki... Szerző Tamás alezredes; A Tusnádi, Kozmási, Verebesi és Lázárfalvi nők...Szerző Mike százados, Bogdán hadnagy; N. Szebenből. Szerző Mihál Antal; Szerkesztő Százados Ur! Szerző Horváth Dani.

Hatodik szám (Június 25.)

1. *oldal.* Protistálok. Szerző Gál Sándorné Benkő Apollónia; Az ellenség bé tört hazánkba Tömösön.
2. *oldal:* Beteg vitézeink számukra alakítsunk Nő együletet Csikban. Szerző Both Ferenc örmester.; Oszlopot Bemnek. Szerző a szerkesztőség.
3. *oldal:* Kebli tudositások: Ezeredes Gál Sándor...; A Csiki asszonyok...; Ohajtanok...; A kórház...; Büdös követ...; Sturdza Moldváboli...; Tölgyes mellett...

Hetedik szám (Július 2.)

1. *oldal.* A muszkákkal táborozásunkról.
2. *oldal:* Fegyver és más nyugtázás.
3. *oldal:* Kérdés s feleletek.
4. *oldal:* Tábori tudositások: Posonnál...; Hir szerint...; Fehérváratt...; Bemróli tudositás...; A Törökök a határszélt...; Junius 27-én Kozmás...; Az Udvarhely széki nemzetőrség...; G(y)imesből többen fegyverestől...; Azon 6000 fegyvert...; Elég Székely van...; Ugy halyuk...
5. *oldal:* Moldvai tudositás: Tölgyesen...; A kapun alol...; A g(y)imesi sáncnál...
6. *oldal:* Legujabb hir...; A Vilmos-huszárok...; Dobai al ezredes...; Sürgetős közlendőink miatt...

Nyolcadik szám (Július 9.)

1. *oldal.* Figyelmet kérünk. Szerző a szerkesztőség.; Székely népdal. Szerző Madár Imre.
2. *oldal:* Gyertyánfi és Rákosi...; A Székely és Muszka táborok Háromszéken Junius 27-én; Székely tábor parancsnok. Szerző Gál Sándor.
3. *oldal:* Tábori hírek: Julius 3-án östi...; Kossuth Lajosnak imája; Damjánics és Kossuth Lajos Komáromban; Az erdélyi hadsereg fővezérsege. Napi parancs. Szerző Bem.
4. *oldal:* Kebli tudositások: Csik Szereda. Junius 17-én; Julius 4-én; Kézdi Vársárhely Julius 4-én; Julius 5-én.

Kilencedik szám (Július 16.)

1. *oldal.* Bocsánatot kérek! Szerző Biró Sándor; Fegyverre! Szerző Lázár Ádám
2. *oldal:* Moldvai tudositások: Volt Moldvai Fejedelem...; G(y)imes Julius 14-én; Kis Sándor ezeredesünk...

3. *oldal*: Kebli tudósítások: Bem atyánk mái napon, Julius 13-án...; Arad, Julius 1...; Dembinszki...; Temesvárt...; Eperjesről...; Görgei személyes vezénylete...; Junius 20-21-én...; Bácskából megint futnak...; A Kormány Pestről Szegedre költözött; Görgei oroszlanói dühre gyuladt...
4. *oldal*: Külföldi tudósítások: Párisban Ledru Rollin...; Galliciában...; Microsszlavszki...; Cseh ország...; Beszélnek, hogy...; Idézés. Szerző Incze József százados. A Respublica 6-ik száma...; Görgei...

Szócs János történész, muzeológus
Csíki Székely Múzeum
RO-530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye
miko@csszm.ro

SZOCIOLÓGIA

SOCIOLOGY

SOCIOLOGIE

KASSAY JÁNOS – BAKACSI GYULA

ROMÁNIA EU-CSATLAKOZÁSÁNAK HATÁSA A MAGYAR MUNKAERŐPIACRA

**(A román munkaerő elemzése és a magyar munkaerőpiac
megnyitása a romániai munkaerő számára)**

Abstract: [The effect of Romania and Bulgaria's adhesion to the EU on the market of work force from Hungary]. One of the key problems, after the joint of Romania and Bulgaria to the EU in 2007, has been the situation of the work force from the recently entered countries, which tries to find work on the market of older member states. It is the complex problem that requires the elaboration of the adequate economic policies. This work force is well enough qualified, at the same time less expensive, and motivated to emigrate from the financial point of view. Its presence on the market of the western countries can generate social conflicts.

In the first chapters the author makes an analysis of the structural and qualitative characteristic features, as well as the contradictions of the market of the work force of Romania. In the following he presents the situation of the work force of Hungary, the market most accessible for many Romanian citizens; then he gives the re-definition of the problem in the situation after the entry of both countries from Balkans. Finally, the author suggests some solutions among which the most important is the motivation of the emigrated work force to return to its birthplace.

Rezumat: [Efectul aderării României și Bulgariei la UE asupra pieței forței de muncă din Ungaria] După aderarea în 2007 la UE a României și Bulgariei una din probleme cheie este situația forței de muncă din țările recent intrate care caută de lucru pe piața statelor membre mai vechi. Este o problemă deosebit de complexă care cere elaborarea unor politici economice adecvate. Această forță de muncă este destul de bine calificată, în același timp mai ieftină, și motivată să emigreze din punct de vedere financiar. Prezența ei pe piața țărilor occidentale poate genera conflicte sociale.

În primele două capitole autorul face o analiză a caracteristicilor structurale și calitative, respectiv a contradicțiilor pieței forței de muncă din România. Urmează prezentarea situației forței de muncă din Ungaria, piața cel mai ușor accesibilă pentru mulți cetățeni români, și redefinirea problemei în situația de după aderare a celor două țări din Balcani. În final autorul face propuneri de soluționare, dintre care cea mai importantă este motivarea forței de muncă plecată peste hotare în vederea reîntoarcerii în țara baștină.

A 2007-ben esedékes második EU-csatlakozási hullám egyik központi kérdése az újonnan csatlakozó országokból érkező potenciális munkavállalók helyzete a korábban taggá vált országok munkaerőpiacán. A kérdés korántsem egyszerű, hiszen markánsan differenciált a probléma megközelítése a közpolitikák kidolgozói illetve a fejlett Európa gazdasági szereplői között. Az olcsó és tanulé-

kony, az európai kultúrától nem idegen új munkavállalók többsége kellően motivált és nem is túl magas elvárásokkal lép be a munkaerő piacra, kiváló eszközt jelentenek a vállalatok költségcsökkentési politikájában. A másik megközelítés szerint a kérdés azért problematikus, mert a nyugat-európai társadalmakban, ahol az erős szakszervezetek és érdekvédelmi szövetségek törvényes módon és hatékonyan lépnek fel a szabad munkavállalás ellen, növekszik a társadalmi konfliktusok esélye.

Az újonnan csatlakozók kétségtelenül az eddigi bővítési hullámok legfejlettebb szereplői. Romániában és Bulgáriában egyaránt magas az agrárszektorban foglalkoztatottak aránya, jelentős strukturális problémák halmozódtak fel a rendszerváltás után, a jövedelmek pedig messze elmaradnak az Európai Unióban realizált jövedelmek átlagától.

Mégis úgy gondoljuk, hogy főként a közép-európai államokban és köztük Magyarországon is téves elképzelések alakultak ki az újonnan csatlakozókkal kapcsolatosan, amelyeknek egy részét e tanulmány is igazolni kívánja. Az alábbiakban azt az állításunkat kívánjuk alátámasztani, hogy a magyar munkaerőpiac semmilyen értelemben nem szenved kárt a két ország EU-csatlakozása nyomán, sőt megfelelő adminisztratív intézkedésekkel a csatlakozási aktus javíthatja Magyarország szerepét a térségben és a magyar vállalatok versenyképességét Európában.

1. A román munkaerő strukturális és minőségi jellemzői

Románia népessége lassan, de folyamatosan fogy a 90-es évek eleje óta. A lakosság száma 2002-ig több mint 3,5%-al lett kevesebb, a 2002-es népszámlálási adatok szerint az 1990-es közel 23 millióról 21.681.000-re csökkent. A gazdaságilag aktív lakosság ebből 8 851 800 fő volt, több mint 40%, és 12.829.100 lakos, azaz 59,2% volt a gazdasági értelemben inaktív lakosság aránya. Az ország tulajdonképpen munkaerőbázisát jelentő 15-64 év közötti munkaképes-korú lakosság 15,3-15,4 millió, viszonylag stabil maradt az 1990-es adatokhoz képest. Az előre jelezések szerint a lakosság 2020-ig körülbelül 1,8-2 millió fővel csökken, ez a csökkenés az országos korfán leginkább a fiatal (10-24 év közötti) korcsoportot érinti. A negatív irányú népesség-szaporulat oka a születések alacsony száma és az elvándorlás. A munkaképes-korú lakosságon belül (15-64 év közötti korcsoport) a foglalkoztatottak aránya 1994-ben 69,7% volt, (ez az érték 1996-ban volt a legmagasabb, amikor elérte a 72,3%-ot), 2002-ben 68%, 2004-ben 60% körüli szinten mérséklődött, amely az EU-s átlag (69,2%) alatt van. A nemek szerinti megoszlás tekintetében a férfiak foglalkoztatási szintje elmarad az Unió átlagától, míg a nők esetében ez az érték 62,4%, magasabb az EU-ban mért 60,2%-os átlagnál.

Románia másik jellegzetessége a vidéken élők nagyon magas aránya. A városi lakosság aránya 2002-ben 54,6%, 1990-ben pedig 50,6% volt, a falun élők aránya 1996-ban volt a legmagasabb, több mint 50%. Ez a mutató a vidék társadalmi szerepét hangsúlyozta, amikor is a strukturális változások nyomán felszabaduló munkaerő visszaáramlott az önfenntartó mezőgazdaságba.

A munkavállalók ágazonkénti megoszlása a következőképpen alakult 2003-ban: az iparban a foglalkoztatottak 24,8%-a, a szolgáltatásokban 35,7%, a mezőgazdaságban 34,7%, az építőiparban pedig a foglalkoztatottak 4,8%-a dolgozik. Ezek az értékek módosultak a 2000-es adatokhoz viszonyítva: építőipar 4,1%, ipar 23,2%, a mezőgazdaság 41,4% míg a szolgáltatásokban a foglalkoztatottak 31,2%-a volt jelen. Látható, hogy mindössze 3 év alatt a mezőgazdaságban dolgozók aránya jelentősen csökkent, a szolgáltatások aránya viszont nőtt. Ez főként a román gazdaság növekedésével együtt járó munkalehetőségek megjelenésével magyarázható. Ha differenciáltan vizsgáljuk az ipari szektort, akkor látható, hogy ezen belül több munkaerő-elbocsátó ágazat és aláágazat található:

1. sz. táblázat: A jelentős számú munkavállalót elbocsátó ágazatok – ezer fő

Ágazat	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Fémfeldolgozás	194	163	168	146	144	138
Szállítási járművek gyártása	146	132	126	121	110	102
Vegyipar	142	128	122	108	108	106
Gép- és szerszámgyártó ipar	182	150	144	149	135	133

Forrás: Országos Statisztikai Hivatal (Institutul Național de Statistică)

Jelentős foglalkoztató ágazattá nőtte ki magát az élelmiszeripar, textilipar, építőipar, a kereskedelem, turizmus, viszont a tudásalapú ágazatok esetében csak lassú fejlődés tapasztalható.

A romániai munkaerő alacsony költsége, mint kompetitív előny jelenik meg, de ez az előny a csatlakozást követően csökken, ezért szükséges az ország versenyképességi stratégiáit az innovatív és K+F tevékenységekre építeni. (*Gazdasági Versenyképességért Operatív Program, 2006*). Ez lehetővé teszi a jól képzett munkaerő alkalmazását és a Romániába áramló technológia-import mértékének csökkentését, valamint a magas hozzáadott érték megtermelését. A román munkaerő ára jelenleg rendkívüli alacsony a többi európai országéhoz viszonyítva. A minimálbér Romániában 86 euró (Eurostat, 2005), alig nagyobb mint Bulgáriában (77 euró), viszont jóval alacsonyabb mint pl. Máltán (563 euró), Csehországban (239 euró), Lengyelországban (207 euró), vagy Magyarországon (229 euró) (GVOP, 2003).

2. sz. táblázat: A román munkaerő alakulása 2001–2008 között

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Foglalkoztatottak száma – ezer fő.	4619	4567,8	4590,9	4645	4704	4755	4800	4832
A foglalkoztatottság növekedési rátája – %	-0,1	-1,1	0,5	1,2	1,3	1,1	0,9	0,7
Bruttó tlagjövedelem – ezer ROL	4220,4	5320,6	6637,9	8180	9473	10654	11823	13032
Éves növekedési ráta – %	48,6	26,1	24,8	23,2	15,8	12,5	11	10,2
Reálbér-növekmény rátája – %	4,9	2,1	10,7	10,0	12,4	5,2	5,6	8,3
A munkanélküliek száma a jelzett év végén – ezer fő	827	761	659	558	535	525	515	505
Munkanélküliségi ráta – %	8,8	8,4	7,4	6,2	6,1	6,0	5,8	5,7

Forrás: Comisia Națională de Prognoză, 2005 (Országos Előrejelzési Bizottság)

Pozitív fejlemény a román munkaerőpiaci-kínálat tekintetében az a tény, hogy a munkavállalók képzettségi szintje javult az elmúlt 12 évben. 1994-ben a munkaképes lakosság 7,6%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, ez az érték 2000-ben 8,4%-ra nőtt. A középfokú végzettség tekintetében több mint 3%-os javulás volt a tapasztalható, ez az érték ma meghaladja a 77,4%-ot, a férfiak esetében pedig a 80%-ot is. Mindkét nem esetében magasabb ez az arány, mint az EU-átlag.

A 2. sz. táblázat a román munkaerő-piaci jellemzőket és változásokat mutatja be az elmúlt évek és a következő két év viszonyításában.

Némi eltérést tapasztalhatunk a fenti előrejelzés és a 2006-os adatok között, de ennek értéke nem számottevő, a jelzett trend pedig ténylegesen folytatódik. Csökken a munkanélküliség, növekszik a foglalkoztatottak száma, az átlagjövedelmek 2008-ra elérik a 400 eurót, amennyiben az inflációs ráta nem emelkedik az országban és az euró sem erősödik váratlan mértékben. Ezekhez a bizakodó adatokhoz persze hozzáadódik azoknak a száma is, akik kikerülnek a munkanélküliségi statisztikákból pl. azért, hogy az európai országokban hosszabb időre munkát vállalnak. Nem túlságosan sajátos, de annál negatívabb fejlemény, hogy tulajdonképpen a külföldön munkát vállalók nagy része vidéki fiatal, a 18–30 év közötti korcsoport tagja. Ez a romániai demográfiai helyzet tekintetében sem túlzottan biztató tény a befogadó országok szempontjából viszont kedvező.

A fenti rövid bemutató és elemzés gazdasági téren majdnem minden tekintetben javulást mutat az elmúlt öt év viszonylatában.

Romániában a legnagyobb probléma azonban a vidéki térségek túlzott mezőgazdasági jellege és elmaradottsága, a vidéki lakosság magas aránya és a vidéki erőforrások rossz menedzsmentje. 2003-ban a vidéken élők 67,3%-a a primér, 16,9%-a szekundér és 15,8%-a a szolgáltató ágazatban dolgozott (INS - NUTS, 2004). A legnagyobb munkaerő-elvándorlás az észak-keleti régióból történik, főként Bákó, Neamț, Vaslui és Suceava megyékből. Ezek a megyék nemcsak az ország nyugati felébe, hanem az olasz, spanyol munkaerőpiacra is nagyszámú munkaerőt szállítanak. Ha megvizsgáljuk a megyék munkanélküliség szerinti rangsorát, akkor látható, hogy a legnagyobb munkaerő-fölösleg ezekben a megyékben jelenik meg, ennek okai a rossz területi adottságok, a kedvezőtlen földrajzi helyzet, a halmozottan hátrányos szociális helyzet, a rossz infrastruktúra. Mondanunk sem kell, hogy ezekből a megyékből nagyon kevés, talán elhanyagolható számú munkavállaló érkezik Magyarországra, többségük Németországot, Olaszországot, Spanyolországot és Franciaországot célozza (részben nyelvi könnyebbségeik miatt, hiszen a spanyol, olasz rendkívül könnyen tanulható a román anyanyelvűek számára). Egy másik fontos probléma a munkaerő képzés lassú alkalmazkodása a munkaerő-piaci elvárásokhoz, sok a hiányszakma, kevés a felkészült piacképes munkavállaló, ez leginkább a szolgáltatások esetében nyilvánul meg.

2. A román munkaerőpiac ellentmondásai

Érdekes, majdnem bizarr hírként röppent fel az a sajtó tudósítás, miszerint Románia, mint munkaerő-kibocsátó ország munkaerő-importra szorul. A román munkaügyi hivatal vezetője szerint az országban rendkívül nagy a munkaerőhiány, szerinte az eddig elvándorolt és a külföldön munkát vállalók mellett további 200-300 ezer ember távozásával számolnak az elkövetkező években. Dumitru Pelican szerint az építőiparban 55%-al, a könnyűiparban 57%-al míg a turizmusban 42,2%-al nagyobb a munkaerő-kereslet a jelenleg rendelkezésre állónál. (*Csiki Hírlap*, 60. szám, október 24, 2006). Ezzel kapcsolatosan jelent meg az a hír is, hogy Románia az elkövetkező években valószínűleg kínai munkavállalókat fogad be, akik az otthoninál ugyan jobb körülmények között, de csak a román minimálbérért (85-100 euró) dolgoznak.

Ez a paradox helyzet azért figyelemre méltó, mert növekszik a Romániában munkavállalói engedélyt kérvényezőők száma, miközben közel két millió román dolgozik idegenben, főleg Európában, kisebb mértékben az Egyesült

Államokban és Izraelben. Emellett jelentős nyomás érkezik a romániai cégek részéről is a külföldiek romániai munkavállalása könnyítését illetően. A Munka-, Családi- és a Szociális Szolidaritás Minisztériumának államtitkára szerint főként a könnyűiparban és a kereskedelmi szektorban (31%) jelennek meg idegen munkavállalók. Silviu Bian pozitív fejleményként értékeli ezt, sőt hasznosnak minősíti e tendenciát, hiszen a Romániából elvándorló munkavállalókat helyettesíteni kell. (www.clubafaceri.ro/stiri, 2006.10.11).

Daniel DON, a Kolozs Megyei Munkaügyi Központ igazgatója szerint az ellentmondásoktól sem mentes munkaerő-hiánynak több oka is van. Az egyik ok abban keresendő, hogy a szakiskolát végzett diákoknak alig 3%-a vállal munkát, az 50-60 év közötti munkanélküliek pedig a külföldön dolgozó gyermekeik által hazaküldött pénzből élnek. A harmadik ok szerinte abban rejlik, hogy a gyengén kvalifikált munkaerő inkább taxizik a nagyvárosokban, mintsem az építőipari projekteken vagy üzemekben dolgozzon a mindennapi betevőért (www.clubafaceri.ro/stiri, 2006.10.11).

Ehhez még legalább egy fontos okot fel kell tüntetnünk, éspedig a főiskolai végzettség iránti nagyon magas érdeklődést, amely sajnos a diplomás munkanélküliek és a diplomás „ügyeskedők”, a feketén üzletelők számát növeli.

A román cégek komolyan fontolgatják az idegen munkaerő alkalmazásának lehetőségét. Ennek egyik oka a román állampolgárságú munkavállalók nagyszámú távozása a román munkaerőpiacról, (amely ráadásul alacsony munkanélküliséggel társul). A másik ok természetesen az idegenből érkező munkaerő alacsony bérigénye. A már említett OMFM adatai szerint a legtöbb Romániában munkát vállaló külföldi 300 eurós bérért dolgozik. A legtöbb munkavállaló Törökországból (27%), Kínából (15%) és a Moldovai Köztársaságból érkezik (14%), ezt követi Franciaország, Németország, és Görögország. A munkavállalói engedélyek 29,9%-a vezetői munkakörbe szól (OMFM adatai szerint, 2006).

3. A magyar munkaerőpiac helyzete Románia és Bulgária csatlakozása után

A magyar munkaerőpiac számára nem újdonság a külföldi munkavállalók kérdése, bár kétségtelen, hogy a lakosság ellenérzésekkel viseltetik ezekkel szemben. Ez a probléma valamelyest enyhült Magyarország EU-csatlakozása után, amikor Magyarország is szembesülni kényszerült az állampolgárait érintő nyugati bizalmatlansággal, ezzel szemben egyszerűsödött a külföldi munkavállalókkal kapcsolatosan adminisztratív kényszer (sőt a Szlovákiából érkező munkavállalók esetében meg is szűnt). A tapasztalatok kiválóan bizo-

nyítják, hogy a magyar (egyéni) munkavállalókkal szembeni bizalmatlanság teljesen alaptalan volt, ennek is köszönhető, hogy Görögország, Finnország, Portugália, Spanyolország már 2006. májusában megnyitotta munkaerőpiacát Magyarország előtt.

Magyarországon 1996-ban 20.296, 2004-ben pedig 55.710 munkavállalási engedélyt adtak ki, ekkor már megjelenik a regisztrációs eljárás és a zöldkártya intézménye is. (Foglalkoztatási Hivatal adatbázisa, 2006). Látható, hogy 1996 óta folyamatosan emelkedett az engedélyek száma, 2006-ban 110 országból 66.718 engedélyt váltottak ki. Tény, hogy ennek 85,1%-a Romániából (48,6%), Szlovákiából (24,2%), Ukrajnából (12,3%) érkezett, ezer fő felett van még a Kínából (1,7%), Montenegróból (2,1%) és Németországból (1,6%) érkezett munkavállalók száma is.

A román állampolgárságú munkavállalók száma tulajdonképpen folyamatosan változott, de átlagában véve csökkenő tendenciát mutat, ez egyaránt tapasztalható a kiadott engedélyek és az érvényben lévő engedélyek esetében. 2004-ben a kiadott engedélyek száma 55.599, 2005-ben már csak 35.547, 2006 július elején pedig 18.493. Persze az előző évek engedélye még érvényben lehet, tehát a vizsgált évben az áthúzódó érvényes engedélyeket is figyelembe kell venni. Sajnos sokszor a két adatot egyként, vagy tartalmilag azonosként kezelik, ami viszont etikailag és módszertanilag is téves. A Romániából érkező munkavállalók esetében 30.939 érvényes engedélyt regisztráltak 2005. év végén, ez a mutató 2006-ban 31.102 volt, tehát az érvényes engedéllyel bírók abszolút száma alig nőtt a múlt évhez képest. Ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy a magyar munkaerőpiacra érkező romániai munkavállalók (vagy legalábbis egy jelentős részük) viszonylag kevés ideig maradnak a magyarországi munkaadók alkalmazásában.

Ha megvizsgáljuk a román állampolgárságú munkavállalók számának alakulását (*Heti Válasz*, 2006 október) az utóbbi öt évben, látható, hogy jelentős növekedés volt, de az utolsó három évben ez az érték már nem növekedett jelentősen, sőt kifejezetten ingadozik. A Bulgáriából érkezők száma majdnem jelentéktelen, ez az alacsony szám is stabilan a 100 fő körül mozgott az elmúlt öt évben.

3. sz. táblázat: Érvényes munkavállalói engedélyek száma (2000–2006)

Év	Románia	Bulgária
2000	17.235	105
2001	22.039	115
2002	25.836	105
2003	27.609	88

Év	Románia	Bulgária
2004	35.221	99
2005	30.939	95
2006	32.388	119

(Heti Válasz, 2006 október)

Magyarország jelenleg a negyedik a román munkaerő-áramlás célterületeit tekintve, de jelentősen elmarad számszerűleg pl. Németországtól vagy Olaszországtól (ehhez hozzá számítandók a feketemunkát végzők adatai, amelyeket nem ismerünk). A Romániából érkező munkavállalók megoszlása a cél-országok szerint erős koncentrációt mutat négy európai ország esetében. Németország 36%, Olaszország 21%, Spanyolország 18%, Magyarország 16%, ezt követik Japán 2,7% és az Egyesült Államok 1,9% (Heti Válasz, október, 2006). Ezek az adatok azonban a legálisan vállalt munkára vonatkoznak, a feketemunka mértékét, amiben Olaszország és Spanyolország vezet csak hozzávetőlegesen lehet megbecsülni. Paolo FERRERO munkaügyi miniszter szerint cél a 700.000 feketemunkavállaló legalizálása, illetve az emigráció következetes támogatása. A miniszter szerint a GDP 5%-a származik a feketegazdaságból, a román munkavállalók főleg a déli farmokon és a lombardiai építőtelepeken találnak munkát. A feketén dolgozó munkavállalókat arra próbálják rávenni, hogy jelentsék fel munkaadójukat, ennek árán pedig legálisan is vállalhatnak munkát Olaszországban. Az olasz kormány 50 millió eurót (a *Bossi-Fini törvény* 18. cikkelyének kibővítése) szán a feketemunka és a bevándorlók szegregálódásának megfékezésére, szociális és lakásügyi intézkedésekre (Az *olaszországi román nagykövetség sajtószemléje*, szerk. Anita CRISTEA, forrás www.OMFM.ro). Spanyolországban a legoptimistább becslések szerint is több mint 1 millió illegális bevándorló tartózkodik (az Országos Statisztikai Intézet, INE adatai szerint), a Spanyol Néppárt saját kutatásaira hivatkozva ezt a számot 1,6 millióra teszi. A Romániából érkezettek képezik a legnagyobb kontingenst az illegális (sin papeles) bevándorlók között. Bár a románok a regisztrált bevándorlók tekintetében csak a harmadikak – az első a marokkói közösség (535.000 fő), a második az ecuadori (399.000), a harmadik román (382.000 helyi szinten regisztrált szám) – az illegálisan Spanyolországban tartózkodók között az előkelő első helyen vannak, számuk 189.866 fő, ehhez adódik hozzá a tartózkodási engedéllyel (tarjeta) rendelkezők száma, ami eléri a 200.000 főt („*El Pais*” napilap, 27.07.2006, forrás www.omfm.ro). A közösségen kívüli országokból érkezők több mint fele tartózkodik és dolgozik illegálisan Spanyolországban, a románok után a bolíviaiak és az ecuadori származásúak következnek (INE adatait idézi az *El Pais*, 27.07.2006, forrás www.omfm.ro). A fenti adatok tisztán tükrözik a jelenlegi román kivándorlási

és munkavállalói helyzetet, amelynek legfontosabb célterülete a két mediterrán ország, emellett Németország, ahol a munkaügyi ellenőrzések sokkal szigorúbbak, így a feketén munkát vállalók aránya jóval kisebb, mint a két előző országban. Németország ugyanúgy jár el Románia esetében, mint ahogy a 2004-ben csatlakozó országok esetében is eljár, munkaerőpiacát legkorábban 2009-ben, de valószínűleg csak 2012-ben nyitja meg a két kelet-európai ország előtt.

4. A probléma újrafogalmazása

Magyarország tekintetében a probléma nem az Erdélyből érkező munkavállalók számának korlátozása lesz, hanem a feketemunka visszaszorítása, ami viszont nemcsak az odavándorló munkavállalók, hanem a magyar munkaadók hibája is. A gazdaságpolitikában igencsak jártas BOKROS Lajos szerint aki munkát akart vállalni Magyarországon, az már régen megtette. GASKÓ István, a Liga Szakszervezet elnöke úgy véli: *a magyar munkavállalóknak az uniós piacnyitás az érdekük, ebben az esetben viszont hazánk sem mutathat ellenkező példát.* A magyar kormány a fokozatos nyitás mellett állt ki, ezzel a munkaadókat képviselő DÁVID Ferenc, a Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetségének (VOSZ) főtitkára sem ért egyet. Szerinte a munkaadóknak kedvező a Romániából érkezők mérsékeltebb bérigénye – különösen a mostani járulékemelések után. (*Heti Válasz*, 2006. október).

A probléma újrafogalmazására azért van szükség, mert Magyarországnak 2007-től nem a nagyszámú (mondjuk 23 millió) Romániából érkező munkavállalóval kell szembenéznie, hanem az illegális munka továbbterjedésével. Amennyiben Magyarország bevezeti a korlátozásokat, leginkább a feketemunka továbbterjedését segíti elő, és nem a munkaerő beáramlását fogja szabályozni. A személyek szabad mozgási jogát ugyanis nem korlátozhatja, tehát bárki tartózkodhat és egyúttal feketén „dolgozhat” Magyarország területén, legfeljebb akkor szankcionálható, ha rábizonyítják vagy rajtakapták, hogy nem legálisan vállalt munkát. A Romániából érkezők legnagyobb számban az erdélyi magyarság köréből jönnek, a korlátozás őket érintené hátrányosan, vagy – és ez a legrosszabb eset – a feketemunka irányába terelheti őket, ami megint a határontúli magyarok negatív megítélését erősíti. Ráadásul a román nemzetiségűek sokkal magasabb bérekért vállalhatnak munkát Európa más országaiban, amely a Romániai nem magyarok-lakta vidékek megerősödését és a Székelyföld valamint a határmenti magyar térségek gazdasági elmaradottságát fokozza. A román munkavállalók évi 3 milliárd eurót hoznak be az országba, ez a temérdek pénz főként a moldovai régióba érkezik, ott is költik el.

A magyar kormánynek mindenképpen figyelembe kellene vennie a fenti szempontokat is, a román nemzetiségűek magyarországi munkavállalása rendkívül alacsony lesz, hiszen Magyarországgal együtt megnyílnak más munkaerőpiacok is, természetesen a korlátozásokkal együtt. Nagy-Britannia például csak a „kétkezi” munkát igénylő ágazatokban és az élelmiszeriparban nyitja a román munkavállalók irányába, Spanyolország is a részleges nyitással döntött, Olaszország nem tervez korlátozásokat, hiszen a román nyelvű munkavállalók könnyen tanulják az olasz nyelvet és viszonylag könnyen beilleszkednek az olasz társadalomba. Az olaszok számára a központi kérdés – amint már említettük – a feketemunka visszaszorítása és nem a munkavállalás korlátozása.

5. Következtetések és ajánlások

A fenti, néha ellentmondásoktól sem mentes elemzés nem adhat egyértelmű támpontot a külföldi munkavállalókat érintő politikák kidolgozására, ennek ellenére megpróbálunk néhány ajánlást tenni ebben a vonatkozásban, ehhez azonban szükség van egy rövid összefoglalásra.

Azok a romániai munkavállalók, akik Magyarországon kívánnak munkát vállalni, valószínűsíthetően három főbb kategóriába sorolhatóak.

A határmenti magyar és román anyanyelvű, de a magyar nyelvet értő mezőgazdasági idénymunkát vállalók, (a Foglalkoztatási Hivatal közlése szerint ezek bejegyzett száma 2005-ben összesen alig haladta meg az 1500-at, tehát ez esetben nem beszélhetünk nagyszámú munkavállalóról).

1. A másik kategória az egyénileg munkát keresők, akiknek száma kis mértékben valószínűleg emelkedni fog. E csoport célterülete főként Budapest és Pest megye, valamint a jelentősebb megyeközpontok. Ezek az erdélyi falvakból érkező, főleg építőiparban és alacsony technológiájú üzemekben dolgozni akaró munkavállalók száma azért nem lesz jelentős, mert a román ingatlanpiaci és építőipari robbanás jelentős részüket már felszívta. A román építőipari konjunktúra lecsengésével azonban ez a szám újra megnövekedhet.

2. Ehhez kapcsolódik a harmadik – legálisan bejegyzett vállalkozói munkacsoport – kategória, akik alvállalkozóként és szervezeten dolgoznak a nagyobb magyar vagy külföldi cégek mellett. Ezek stratégiája egyértelműen a hazatérésre épül, hiszen a megkeresett forintokat majd otthon költik el, általában az otthon élő család életkörülményeinek javítása céljából.

3. Nem szabad elfeledni azt a tényt, hogy a többségében magyar anyanyelvű munkavállalók a magyar állampolgárok által ignorált munkatípusokat vállalják fel, az is közismert, hogy Magyarországon rendkívül magas a nyugdíja-

sok aránya és tovább csökken a munkaképes lakosság számaránya is, ennek következménye, hogy bizonyos munkákra már nincs jelentkező, példa erre a mezőgazdasági illetve az építőipari segédmunka.

A munkaerő-piaci anomáliákra jó megoldás lehet az erdélyi és felvidéki magyar munkavállalók fogadása, viszont ezek hazatérési motivációit kell erősíteni és nem a magyarországi letelepedést.

Olyan foglalkoztatási és munkaügyi feltételrendszert kell kidolgozni, ami abban motiválja a vállalkozókat, hogy legálisan dolgoztassák a munkavállalókat, illetve szigorítani kell a munkaügyi ellenőrzéseket. A mezőgazdasági munkák (kiemelten idénymunkák) esetében egyszerűsíteni kell az alkalmazási és munkavállalási procedúrát, a járulékfizetési rendszert, hogy a magyar mezőgazdaság versenyképessége tovább ne csökkenjen. Támogatni kell a határon túli magyarok szakképesítési projektjeit, a vállalkozók közötti határon átívelő partnerségeket, a magyar cégek erőteljesebb jelenlétét a román piacokon.

Zárszóként pedig tisztázni kell a külföldi munkavállalókkal kapcsolatos problémafelvetés tartalmi jellegét, hiszen a legsúlyosabb probléma nem az olcsó külföldi munkaerő beáramlása, hanem a feketemunka arányának növekedése, amiért azonban elsősorban a munkaadói oldal a felelős.

Források

- Gazdasági Veresnyképességért Operatív Program, 2006* - www.adrcentru.ro
Országos Statisztikai Hivatal (Institutul Național de Statistică) - (Date preliminare a recensământului din 2002) előzetes adatok a 2002-es népszámlálásról) - Bukarest, CD-elektronikus kiadvány, 2003.
Országos Vidékfejlesztési Terv 2006-2013 (Planul național strategic pentru dezvoltarea rurală) - www.mapdr.ro
Comisia Națională de Prognoză, 2005 (Országos Előrejelzési Bizottság)
Csiki Hírlap. 60. szám, 2006. október 24.
Foglalkoztatási Hivatal adatbázisa, 2006 - www.afsz.hu
Heti Válasz. 6. évfolyam 42. szám, 2006. október 19.
www.clubafaceri.ro/stiri , 2006.10.11
www.omfm.ro
El Pais napilap.2006. július 27. - forrás: www.omfm.ro

KASSAY János geográfus, adjunktus
Sapientia EMTE, Csíkszereda
Gazdaság- és Humántudományok Kar
kassayjanos@sapientia.siculorum.ro

BAKACSI Gyula közgazdász, docens
Sapientia EMTE, Csíkszereda
Gazdaság- és Humántudományok Kar
bakacsigyula@sapientia.siculorum.ro

MOHAY TAMÁS

VONZÁSKÖR VÁLTOZÁSBAN: BÚCSÚJÁRÁS CSÍKSOMLYÓRA

Abstract: [Sphere of attraction in change: the pilgrimage of Șumuleu-Ciuc] The author studies the changing process during which the Pentecost pilgrimage of Șumuleu-Ciuc (rom.) / Csík-somlyó (hung.) has transformed from a religious feast of local importance into an event which exercises its attraction on all the territories inhabited by Hungarians. He also presents the system of symbols, which embodies this transformation. For Szekler-Magyars living on the western hillsides of the Eastern Carpathians, the Franciscan monastery of Șumuleu-Ciuc represents a religious centre from the 15th century. From the 17th century until the 19th century the pilgrims who came to this place of cult came from Szeklerland or Moldavia (the Roman Catholic population conscript „Csango-Magyars). The extension of the sanctuary's sphere of attraction occurred in the middle of the 19th century. After the ban of the pilgrimage in 1949 by the communist authorities (of nationalist considerations) – and its restriction for 40 years – in the 1990s its true revival took place. At present the sphere of attraction includes approximately 100 localities of the traditional region, to which are added another 50 places from Romania, 100 from Hungary and 50 from the other territories inhabited by Hungarians, situated either in the Carpathian Basin, or in the other European or overseas countries. The extension of the sphere of attraction implies the fact that Șumuleu Ciuc has been considered a national place of pilgrimage.

The author used as sources of his work the descriptions and reports of the press, notes of the organisers, his own observations on the spot; as appendices he publishes fragments or tables drafted from this information.

Rezumat: [O sferă de atracție în schimbare: peregrinajul de la Șumuleu-Ciuc] Autorul studiază procesul de schimbare, în cursul căruia pelerinajul de Rusalii de la Șumuleu-Ciuc / Csík-somlyó (magh.) s-a transformat dintr-o sărbătoare religioasă de importanță locală într-un eveniment exercitând atracție asupra întregului teritoriu locuit de maghiari, respectiv prezintă sistemul de simboluri în care se materializează această schimbare. Pentru secuii catolici care trăiesc în zona vestică a Carpaților Orientali mănăstirea franciscană de la Șumuleu-Ciuc este un centru religios aproximativ din secolul al 15-lea. De la sfârșitul secolului al 17-lea până la mijlocul secolului al 19-lea pelerinii care veneau la acest locaș de cult erau originari din Secuime respectiv din Moldova (populația romano-catolică a ceangăilor). Lărgirea sferei de atracție a locului sfânt s-a produs începând din a doua jumătate a secolului al 19-lea. După interzicerea în 1949 a pelerinajului de către autoritățile comuniste (din considerente naționaliste) – și restrângerea lui timp de 40 de ani –, în cursul anilor 1990 a avut loc o adevărată renaștere. În această perioadă sfera de atracție cuprinde cca. 100 de localități din zona tradițională, la care se adaugă alte 50 de localități din România, 100 din Ungaria și 50 din alte teritorii locuite de maghiari, situate fie în bazinul carpatin, fie în alte țări europene sau de peste ocean. Lărgirea sferei de atracție implică faptul că de o vreme Șumuleu-Ciuc este considerat un loc de cult național.

Autorul a utilizat drept surse pentru studiul său descrierile, relatările presei, notițele proprii ale organizatorilor și observațiile sale proprii de pe teren; în anexă el publică fragmente respectiv tabele redactate din acestea.

Bevezetés

Aki manapság, most már több mint másfél évtizede, megfordul a csíksomlyói pünkösdi búcsún, vagy bekapcsolja a Duna Televízió rendszeres élő adását pünkösdi szombat délben, több százezres, nagy tömeget láthat ott.¹ Első pillantásra feltűnik, hogy ez a tömeg nagyjából kétfelé választható: van egy jól tagolt része, amely azonosítható, strukturált, zászlókat és/vagy helységtáblákat tart a kezében; s van egy másik része, amelyik tagolatlanabb, kevésbé azonosítható. A tömeg tagolódásának, szerveződésének alapját elsősorban a lokalitás adja meg, az, hogy ki honnan érkezett és hova tér haza. Ennek a helyhez kötődésnek két szintje tűnik szembe: a települési szint (falvak, városok) és azon felül, azt átfogva egy magasabb szint, amit tájnak, megyeinek, regionálisnak is nevezhetünk. Gyergyó, Udvarhely, Csík, Háromszék: egykori székely székek majd megyék illetve tájak, amelyekben belül jól azonosíthatók és elhelyezhetők az oda tartozó települések. Dolgozatomban azt a változásfolyamatot szeretném röviden bemutatni, amelynek során Csíksomlyó egy regionális jelentőségű kegyhelyből mára fokozatosan országos, sőt szinte a magyar nyelvterület egészére kiterjedő vonzáskörrel rendelkező búcsújáró helyé alakult, miközben regionális karakteréből is megtartotta ezt a „kétszintű” jellegét. (lásd 1. kép)

Régió, táj, táji csoport: olyan fogalmak, amelyekkel kapcsolatban a néprajzkutatók csaknem harminc éve hivatkozhatnak ANDRÁSFALVY Bertalan írásaira.² Mások mellett talán tőle tanulhattuk meg maradandóan, hogy milyen elválaszthatatlanul összefonódnak egymással egy-egy táj belső és külső kapcsolatrendszerében a természeti adottságok, azok kiélésének módzatai, a településformák, a kereskedelmi hálózatok és azok a kulturális vonások, amelyek révén falucsoportok, tájak, régiók azonosítják és megkülönböztetik magukat. Ezek sorában a társadalmi kapcsolatok (házasodás, leányvásár) éppoly fontosak, mint a vallási hovatartozás és a történeti kiváltságok, illetve mindezek közösségi, intézményesült kifejezésformái a búcsújárástól a szabadságharcokig és autonómiatörekvésekig.

Vallási viszonyok és hagyománnyá vált történeti kiváltságok kohéziót teremtő ereje talán sehol másutt nem olyan szembetűnő a magyar nyelvterületen, mint a Székelyföldön. A közös származás tudata, a közös szabadság, a

¹ A dolgozat korábbi, rövidebb változata elhangzott a *Párbeszéd a hagyománnyal: a néprajzi kutatás múltja és jelene c.* konferencián, Pécsen 2006. szeptember 2-án. Ez úton is köszönetet mondok mindazoknak (nevük hosszas felsorolása nélkül), akik az adatok megtalálásában, összegyűjtésében, felhasználásában, értelmezésében segítségemre voltak az elmúlt 16 évben. Igen sokan voltak, igen hálás vagyok nekik.

² ANDRÁSFALVY 1978; ANDRÁSFALVY 1980.

közös birtok és a közös jogok valósága éppúgy, mint ezek felelevenített emlékei a középkortól mostanig évszázadokat átívelő stabilitást eredményeztek. Ez az összetartás és összetartozás-tudat túlélte az uralmi viszonyok változásait, a vallási sokszínűség kialakulását, a határór ezredek létrehozását, a közigazgatás átszervezését, a székek megyésítését és megszüntetését, népesedési viszonyok megváltozását – noha teljes változatlanságról persze távolról sem beszélhetünk.³ Ez a közös tudat maga is földrajzilag rétegzett: kötődik a székelységhez mint egészhez, azon belül feltétlenül valamelyik egykori székhez, továbbá azon belül valamelyik településhez. Mivel a székely székek mint közigazgatási egységek stabilabbak voltak a legtöbb középkori eredetű vármegyénél, nem csoda, ha a vármegyei magyarság széles körében – sem Erdélyben, sem Magyarországon – nemigen alakult ki ilyen erős kötődés a lokális szint feletti régiót kifejező megyékhez, noha persze vannak jelei somogyi, bihari, szatmári stb. regionális öntudatoknak is. A három szint sok helyen még kiegészül egy további „közbülső” kötődéssel a falu és a szék szintje között falucsoportokhoz, kistájakhoz. Ebben a tájiai mellett már vallási különbségek is szerepet játszanak: a háromszékiek is, a Marosszékhez tartozó Nyárád mentiek is tudják, hol van az ő „Szentföld”-jük, ahol a református vagy unitárius környezetben nagyobb tömbben található katolikusok.

1. kép. Nagymise Pünkösöd szombaton, 2005

E helyen nincs szükség Csíksomlyónak mint ferences kegyhelynek és kulturális központnak mégoly vázlatos jellemzésére sem, hiszen az alapvonalak köz-

³ A kérdéskör rendkívül szerteágazó irodalmából ezúttal csak egy újabb munka: HERMANN 2003.

ismertek.⁴ Csaknem bizonyos, hogy a középkori alapítású ferences rendház akkor válhatott regionális jelentőségű központtá, amikor Erdély és a Székelyföld 16–17. századi vallási átrendeződése után Kájoni János idejében és részben kezdeményezésére iskolát és nyomdát alapítottak, melyeket sikerült évszázadokig meg is tartani.⁵ A klasszikus szépségű Mária-szobor körül kiformalódó kultusz mellett (amibe annak csodatevő ereje is belejátszott) ez a két tényező emelte ki Somlyót sok más ferences ház közül. Azt is tudjuk, hogy noha a kegyhelynek már 15. századi pápai búcsú kiváltságai is voltak, az első biztos híradások a pünkösdi búcsújárásról csak a 18. század elejéről valók. Az utóbbi háromszáz év alatt a búcsújárás főbb korszakhatárait a politikai változásokhoz is kötődő megszakításokhoz, radikális újraalakításokhoz kapcsolhatjuk: 1780-hoz, 1850-hez, 1920-hoz, 1949-hez, 1990-hez.⁶

Hogy mikor kikre és hogyan terjedt ki a kegyhely vonzásköre, arra a korai időkből forrásként szolgál néhány egykorú ferences kézirat, háztörténet, tanúki-hallgatás; a 19. század második felétől a sajtóban közölt híradások egyre szaporodó sora, majd 1990 után a ferencesek által megszervezett rendezők és fogadók feljegyzései. Ezt a kérdéskört és ezt a forrásanyagot a népszerű összefoglalásokban mindeddig senki nem vette tüzetesebben figyelembe; indokolt hát, hogy egy hosszabb ideje tartó kutatás és megfigyeléssorozat részeként bemutassuk.

1. Régmúlt

Az 1850 előtti csaknem másfél száz évből meglehetősen keveset tudunk arról, kik és honnan voltak jelen pünkösdkor a somlyói búcsún. A környező falvak népében persze bizonyosak lehetünk, de hogy ez meddig terjedt ki, arra csak következtetni lehet. KÁJONI János 1684 körül írt custodia-történetében, amelyben a csíki konvent donátorai is fel vannak sorolva, a nevekhez nem társul lakóhelyük megadása, így ebből a korból a *Liber Niger (Fekete Könyv)* gyanánt emlegetett forrás még közvetett következtetésekre sem ad alkalmat.⁷

1753-ban Veres Lajos ferences páter kéziratosa rendtartomány-történetében a kegyszobor ismertetéséről szólva (VI. §) a búcsúra igyekvők között megemlíti a gyergyóiakat, a csíkiakat, kászoniakat, továbbá a háromszéki, udvarhelyi, sőt a moldvai végeken lakó katolikusságot is (mivel kiadatlan forrásról van szó, érdemes hosszabban idézni:

⁴ BENEDEK 2000; BOROS 1943; DACZÓ 2000; MÁRTON 2003; MUCKENHAUPT 1999; PAPP 1995; SOÓS 1996; TÁNCZOS 1995.

⁵ SÁVAI 1997.

⁶ A búcsújárás eredetéről, történetéről, korszakairól ld. MOHAY 2000; MOHAY 2004.

⁷ KÁJONI 1991.

„Egyelőre biztos az, hogy már a mohácsi vész előtt itt volt (a kegyszobor), és az ájtatos keresztény hívek által kegyes kultusz formájában látogattatott. Aztán az eretnenség Erdélybeli megnövekedésével a mi csíki kerületünk a filiáival, Gyergyó és Kászon székekkel együtt nem fertőződött meg az új tévelygések kaktizmájával, amely tévelygések megsemmisítőjeként, és a régi vallás választott védelmezőjeként hívták segítségül elsőként a gyergyai tisztelendő plébánosok egyike, az akkoriban Alfaluba helyezett új plébános kezdeményezésére az ájtatosság egyes egyedüli tárgyával és a nép nagyszámú összejövételével együtt. Amely dicséretes szokás később évenként ismétlődő szükségességgént a lelkek igen nagy gyümölcsözésére meggyökerezett, és a mi időnkig megszakítás nélkül fennmaradt. Ezen igen kegyes szokás példáját követte a többi háromszéki, udvarhelyi, sőt a moldvai végeken lakó katolikusság is, és maguk is elkezdtek évről-évre pünkösdkor processiókkal mindenfelől ide seregleni; és ezt akkor sem hagyták abba, mikor sokaknak lelohadt a szeretete, és ezzel együtt elhamvadt az efféle szokások iránti tűz. És valóban nem volt hiábavaló az ő kitartásuk, ugyanis érintetlenül és tisztán megmaradt az egész csíki, gyergyai és kászoni kerület a katolikus hiten és valláson...”⁸

Ezek azok a székely székek, amelyekben jelentősebb vagy kisebb számban katolikusok éltek. A somlyói iskola diáksága a 18–19. században főként Csíkszékből verbuválódott.⁹ A csodatevő kegyszoborra vonatkozó 1784-es püspöki vizsgálat kihallgatott tanúi közt a pünkösdi búcsúra szinte senki sem utalt. A tanúk nagy többsége csíki volt (Csicsó, Delne, Madéfalva, Menaság-Potyond, Rákos, Somlyó, Szentimre, Szentmihály, Szentsion, Szenttamás, Szereda, Szépvíz, Taploca szerepel), néhányan gyergyóiak.¹⁰ A nagyobb ünnepeken, pünkösdkor ekkor már szükség volt a környező falvak plébánosainak segítségére a gyóntatáshoz és áldoztatáshoz. Az 1804-től évtizedekig épülő kegytemplomnak a környéken szokatlan méretei mindenesetre több ezres zarándoktömeget sejtetnek, amely minden bizonnyal egy regionális, a székely székek katolikusságára kiterjedő búcsújáróhely vonzásköréből verbuválódik.

Ez a jelleg nem változik meg lényegesen másfél évszázadig, minden bizonnyal a kiegyezésig és az unióig. A búcsúsokról szóló híradások 1850 után megszáporodnak a forrásokban és az újságokban, azzal összefüggésben, hogy

⁸ VERESS 1753. (BÁRTH Dániel fordítása.)

⁹ SÁVAI i. m. 1770 előtti diáknévsorokról is tud, sajnos a közölt listák nem adnak származási helyeket. A diákok névkönyveit csak 1776-tól kezdték vezetni, 1770-ig visszamenően: BÁNDI 1896. 280–281. A Névkönyvek adatait közli ANTAL 1994. 62–93.

¹⁰ BÁRTH 2000. 9–11.

Haynald Lajos erdélyi püspök többször is megfordul Somlyón,¹¹ majd amiatt, hogy az 1860-as években a körmeneti sorrend többször is összeütközésekre ad alkalmat a falvak között.¹²

A *Magyarország és Erdély eredeti képekben* c. album 1864-ben (NAGY Imre évekkel korábbi cikke nyomán, de arra nem hivatkozva¹³) úgy fogalmaz, hogy a pünkösdi búcsújárást „általános nemzeti ünnepnek lehet mondani”, de még nem beszél másokról, mint székelyekről:

„A környék vallásos népe azon helyen az angyalokat is látja a szent létrán fel és leszállni, s gyakran jár búcsúra a kápolnához. Legnevezetesebb a pünkösdköri búcsújárás, melyet általános nemzeti ünnepnek lehet mondani. Ekkor messze vidékekről sereglenek össze a székelyek, mindkét nemből 15 és több ezerezen is felgyűlnek Csík-Somlyóra Mária szobrához.”¹⁴

Ugyanebben az időben egyházi lapokban megjelent beszámolók is gyergyóiakról, háromszékiekről, kézdiekről és csíkiakról beszélnek, főképp a körmeneti sorrend kapcsán kipattanó összetűzésekkel összefüggésben.¹⁵ Konkrét falvak felsorolását is ezzel kapcsolatban olvashatjuk először, egyelőre csak a háromszékiekét:

„A csíksomlyói búcsúra megjelenendő ájtatoskodók egymással veszekedése kikerülése tekintetéből az otti papságnak e nemes első székely gyalog ezred kormányához tett, onnan pedig ide általírt kívánsága szerint a processiónak sormenetele az ezen törvényhatóságba esett falukra nézve következő lévén, úgymint: jobbfelől Kézdiszentlélek, Polyán, Esztelnek, Kanta, Szárazpatlak, Bereck, Nyújtód, Sárfalva; balfelől Torja, Lemhány, Gelence, Szentkatolna, Imecsfalva, Futásfalva, Ozsdola, Barót; az áránt találtatott fel ezen tisztí hivatal, hogy az írt helységeket megjegyzett sormenetről értesíténé. Ennek következésében hivatalosan ajánltatik a tek. alkirálybíró úrnak, hogy a felügyelete alatt levő helységek lakosait arra utasítván őket, hogy megjelenésök alkalmatosságával minden civódást és veszekedést kikerülni ügyekezzenek, a kijelölt sormenetről értesítse, kötelességökké tevén annak pontos megtartását.”¹⁶

Kicsivel később az *Egyetemes Magyar Encyklopaedia*-ban már azt is olvashatjuk, hogy Erdély távolabb eső katolikusai is részt szoktak venni a búcsún:

¹¹ IMETS 1890.

¹² FÜLÖP 1867; GYÖRFY 1868.

¹³ NAGY 1856.

¹⁴ HUNFALY 1864. 110.

¹⁵ FÜLÖP i. m.

¹⁶ GYÖRFY 1868.

„Somlyó mint kegyhely nevezetes a pünköszt ünnepein ott tartatni szokott országos bucsujárásról is, melyben nem csak a kath. székelység, hanem Erdély távolabb eső katolikusai is oly élénk részt szoktak venni, hogy a buzgók száma sokszor a 30,000 ezret meghaladja.”¹⁷

Túlnyomó a székely székek (ekkor már: megyék) népének jelenléte, az általános magyar karakter még éppen csak hogy fel-felbukkan.

A századforduló idején még nagy feltűnést keltenek azok, akik távolabbról, a Székelyföldön kívülről jönnek. Ilyenek voltak pl. a Brassóból és Türkösről érkezettek 1899-ben:

„Mint rendesen, ezúttal is a távol Maros-Torda megyebeli mikházi hívek érkeztek meg első sorban ... Ezt követte még aznap 17 keresztlja az udvarhelymegyei és gyergyói részekből; de ami szenzációt keltett: egy keresztlja Brassó városából és Türkösről, mely vasúton délután 3 órakor érkezett Szeredába, s onnan kereszt alatt gyalog folytatta útját Somlyóra. A nagyobb részt úri, intelligens elemekből álló búcsúsok jó benyomást és élénk érdeklődést keltettek mindenfelé, valamint a Romániából jött nagyszámú csángó magyarság...”¹⁸

Ugyancsak feltűnést keltettek a bukarestiek 1900-ban, amikor először vettek részt a somlyói búcsúban:

„Ezúttal nemcsak azok zarándokoltak el a somlyói kegyhelyre, kik megszokott ájtatos vándor útjukat eddig is megtették, hanem eljöttek a messze távolból, idegen állam területéről, s nevezetesen Románia határszéli csángómagyar községeiből sokan, eljöttek Bukurestből csaknem kétszázan részint együttesen kereszttel, részint külön a vasúti vonat segélyével, eljöttek Erdély nevezetesebb városaiból: Kolozsvár, Brassó, Marosvásárhely és Udvarhelyről is nagyszámban.”¹⁹

A bukaresti zarándokokat Bálint János, egy fiatal bukaresti egyházmegyés (korábban ferences) pap szervezte meg, aki 1900 márciusában Szent István Egyesületet is alakított. A bukaresti és a csíki sajtó is hírt adott róla, hogy hogyan készülődtek, hogy vettek részt a búcsúban. Az egyesület a következő évben emlékalbumot adott ki, amelyben részletesen megtalálhatók az egyesület addigi életére vonatkozó ismertetések.²⁰ A következő években, egészen az első világháborúig a bukaresti magyar lapokban rendszeresen beszámoltak a zarándoklatokról, amelyben 100–150 fő rendszeresen részt vett.²¹

¹⁷ *Egyetemes Magyar Encyklopaedia*, 1869. VII. k.

¹⁸ *Csíki Lapok* XI. évf. (1899). 21. sz. május 24.

¹⁹ *Csíki Lapok* XII. évf. (1900) 23. sz. jún. 6.

²⁰ BÁLINT 1901.

²¹ Ld. pl. *Romániai búcsúsok Magyarországon = Romániai Magyar Újság* I. évf. (1909) 43. sz.

Feltűnést keltettek 1904-ben a Bräilából érkezettek is, akik magyar és román kokárdával jelentek meg:

*„Szombaton érkezett meg vonattal a bukaresti magyarság több mint száz főben, ékes nagy keresztjük alatt, papjuk vezetése mellett, s ami eddig nem történt, Braillából is közel százan jöttek külön kereszt alatt és szintén egy pap vezetése mellett az ott élő kat. magyarok közül, kiknek megjelenése örvendétes benyomást gyakorolt a székelynép között, látván, hogy idegenbe szakadt véreik nem csak nemzetiségüket, hanem nyelvüket és vallásukat is épségben megtartani s a faji összetartozandóságot híven ápolni meg nem szűnnek. A bukaresti székely-magyarok mellükön magyar, a braillaiak román és magyar nemzeti szalaggal ellátott kokárdát viseltek.”*²²

A vonzaskörnek ebben a szélesedésében alighanem a kivándorolt székelyek és leszármazottaik hazavágyakozásának jeleit láthatjuk.

A 19. század végén a beszámolók leginkább még csak a táji, megyei, széki reprezentációt tükrözik, még csak elvétve szerepelnek konkrét falvak, települések. Köztük az egyik első Mikháza, amely Marosszékből a legelső között szokott volt megérkezni gyalogmenetben, dobpergéssel:

„Már pénteken reggel 6 órakor megérkezett Maros-Torda megye Mikháza községéből dobpergés mellett az első keresztalja, mit szakadatlan láncolatban követett azon és Udvarhelymegye katolikus községeinek népsége külön-külön keresztet alatt, úgy, hogy pénteken este több ezerre volt tehető a megjelentek száma.

*Szombaton reggel Háromszékmegye felsővidékének lakossága mintegy 6 kereszt alatt, valamint Barót község hívei érkeztek be elsőnek, s rövid idő múlva Gyergyó összes községei érkeztek meg, mely napon délután 4 órakor körmenetben a csíki részek távolabbi községeinek megérkezett népével együtt mintegy 15–20 ezer ember vett részt.”*²³

Későbbi beszámolók egyre többször említenek konkrét településeket is. 1908-ban gróf Majláth Gusztáv Károly püspöki körlevélben szabályozta a somlyói búcsújárás rendjét, s ennek keretében felállított egy püspöki intéző bizottságot. Ennek egy tagja a búcsú alatt állandóan a zárdában volt, és az érkező keresztalják vezetői nála jelentkeztek be pontos adatokkal. Nem lehetünk ugyan bizonyosak benne, hogy ez a megszabott rend a következő évek

---

május 29. szombat 4.; *A csíksomlyói búcsú = Romániai Hírlap* IV. évf. (1910) 20. sz. május 15. 3.; *Romániai búcsúsók Magyarországon = Romániai Magyar Újság* III. évf. (1911) 39. sz. június 1. 4.; *Katolikus romániai magyarok Csíksomlyón = Romániai Magyar Újság* IV. évf. (1912) 35. sz. május 16. csüt. 4.

²² *Csíki Lapok* XVI. évf. (1904) 23. sz. május 25.

²³ *Székely Nemzet* VII. évf. (1889) 91. sz.. jún. 15.

folyamán is tartós lehetett, de a egykorú újság ennek nyomán adott hírt az érkező falvak és városok népéről:

„A bejelentések szerint 49 községből 9640 hívő érkezett a búcsúra. Azonban ez nem a végszám. Majdnem ugyanennyien jöttek szekéren, vasúton s a keresztén kívül gyalog. A közelebbi községek némelyike, ha kereszt alatt jött is, nem jelentette be az érkezők számát, mivel csak vasárnap érkeztek. A megjelentek számát közel húszeszerre tehetjük. A legnagyobb kereszt Gyimesfelsőlók és Gyimeközéplokról jött, összesen ezerháromszázan voltak. A csíkszentkirályi és csíkszentimrei 600, a rákosi 500 hívőből állott. Romániából két kereszt jött: Brailából negyvenkilencen, Bukarestből pedig százharminchatan.”²⁴

Hasonlóan pontos adatokat közöltek a jelenlevőkről a következő évben, 1909-ben is:

„A búcsún mintegy 15000 ember volt jelen. Csíkból 25, Háromszékből 10, Udvarhelymegyéből 15, Marostordából 3 és Romániából 1 kereszt jött. A legnépesebb kereszt a gyimesfelsőloki és a gyimesközéploki volt 1500 emberrel, Akiket Benke János plébános vezetett. Nagyobb kereszték voltak még: a szentimrei és a szentkirályi 870, a szépvízi 680, a madarasi és a csíkszentdomokosi 500-500, a csicsói 450 emberrel.”²⁵

A világháború kitörése megnehezítette a keresztalják hagyományos vonulását, hiszen a férfiak jelentős része katonaként távolt volt, az otthon maradtakra fokozottabb terhek hárultak, és anyagi, közlekedési nehézségek is felléptek. A két első háborús évben azért még megtartották a búcsút a megszokott keretek között, kisebb létszámmal:

„Az idei pünkösdi búcsú kedvező időben, de erősen megfogyatkozott és kevés számú keresztalja részvételével egész csendben folyt le. A háború nagyon éreztette hatását, igen sok község és a távol vidék nem is vett részt a búcsúban.”²⁶

1916-ban, a románok betörése elől a csíksomlyói kegyszobrot Kolozsvárra menekítették, néhány évig nem lehetett a megszokott módon megtartani a zarándoklatot. 1919-ben mégis megtartották - sokkal kevesebb résztvevővel:

„A híres, és hajdan rendkívül népes csíksomlyói búcsú az idén csaknem teljesen néptelen volt. ... Az idén egyetlen kereszt jött Homoródról. A korlátozó rendeletek miatt nem jöhettek el a szomszéd vármegyék falvai, sőt a megyében is otthon maradtak. Valamikor harmincezen vettek részt a pünkösdi búcsún, az idén néptelen a híres búcsújáró hely. ... Az emberek otthon imádkoztak. ....”²⁷

²⁴ Csíki Lapok XX. évf. (1908) 24. sz. jún. 10. 2.

²⁵ Csíki Lapok XXI. évf. 23. sz. 1909. jún. 2. 4.

²⁶ Csíki Lapok XXVII/21. sz. 1915. máj 26. 4.

²⁷ Csíki Lapok XXXI/23. sz. 1919. jún. 15. 2.

A trianoni békekötést követően 1921-től kezdve lehetett újra megtartani a búcsút, s ettől kezdve minden évben jöttek a zarándokok; innen számíthatjuk a földrajzi vonzaskör fokozatos kiszélesedését. Újra megszervezték az 1908 óta megszüntetett körmenetet is, amelynek ettől kezdve jelentős demonstratív ereje is volt. 1921-ben KÖRÖSI Lajos írja a *Csíki Lapok*ban:

*„A nagy világháború után idén volt az legelső nagyobb arányú búcsú. Huszonegy keresztül huszonöt község vett benne részt. Itt volt Marosszék népe, három teljes nap gyalog jött ideig. Megindult a mozgalmas élet, a kis Somlyó zajos lett, a szent énekektől visszhangzott a hegy, buzgó fohászoktól volt hangos a templom: a székely nép imádkozott. A legnagyobb rend és csend uralkodott, pedig közel hétezer ember jött össze.”*²⁸

A két világháború között Csíksomlyó, miközben megtartja székely jellegét, egyre inkább minden Romániában élő katolikus közös búcsújáróhelyévé válik, beleértve a moldvai csángókat is, akiknek innentől kezdve már nem kellett országhatáron átkelniük, ha Somlyóra mennek. A történeti Erdély s benne az erdélyi püspökség mellett ebben az időben a szatmári, a váradi és a temesvári püspökség jelentős területei is Romániához kerülván, az ottani katolikusok is kezdtek felfigyelni Somlyóra, noha a távolság nagy volt és a közlekedési lehetőségek sem engedtek könnyű utazást. Nagy szerepet játszott ebben, hogy a somlyói kegyhelyet évszázadok óta fenntartó ferencesek Romániában a húszas évekre már jól kialakított, országos terjesztésű sajtóval rendelkeztek, amit a kezdeti bizonytalanság után kolozsvári központjukban hatékonyan újjászerveztek és a vallási újjáéledés szolgálatába állítottak. Folytatódott és az új helyzetben is magára talált *A Hírnök* (Kolozsvár), a *Katholikus Világ*; a ferencesektől függetlenül széles körben ismertté vált az eredetileg Brassóban kiadott *Erdélyi Tudósító*. Néhány évvel a búcsú újraélesztése után LUKÁCS Manszvét ferences hitszónok már regisztrálhatta, hogy mennyi és milyen messzi vidékekről is eljönnek a búcsúsok Somlyóra:

*„E kegyhely vonzó ereje azóta sem gyöngült, a kegyszobor fénye nem halványodott. Sőt! Ma nemcsak Gyergyó, Csík, Háromszék, Udvarhely, hanem a távoli Marosszék, sőt a Szamos völgye, Küküllő és Körös vidéke is ott lobogtatja hitének megrongálhatatlan zászlóját a 'csíksomlyói Mária' lábainál. Ott vannak moldovai testvéreink, Bukarestbe szakadt véreink is papjaik vezetése mellett. Negyvenezernél több egyénből álló hatalmas élő, imádkozó koszorú övezi körül a Kissomlyó hegyet a nagy kikerülés alkalmával.”*²⁹

²⁸ KÖRÖSI 1921.

²⁹ LUKÁCS 1926. 18.

Feltűnhet, hogy itt már nem csak a székely megyék szerepelnek a felsorolásban. Somlyó a Trianont követő húsz évben az erdélyi katolikusoknak más vonatkozásban is központi helyévé válik. 1931-től kezdve az *Ezer Székely Leány* nap rendezvényei irányították rá a figyelmet,³⁰ 1939 júniusában katolikus nagygyűlést tartanak, ami az értelmiségi elitet mozgatta meg. Ebben az évben lesz erdélyi püspök Márton Áron: az ő részvétele Csíksomlyón a búcsúban a kommentárokból egyszerre jelenik meg mint hazatérés és a nemzeti tudat, nemzeti egység demonstratív kifejezése:

„A pünkösdi búcsú szokásos keretei azért bővülnek ki és az egész erdélyi róm. kath. egyházmegyére nézve azért válik rendkívüli jelentőségűvé, mert azon hivatalos minőségben meg fog jelenni az új főpásztor is, és amint hírlik, a búcsút papszenteléssel és a bérmlás szentségének kiszolgáltatásával is egybe fogja kötni.

*Eljön tehát közénk az, aki innen indult el földi pályájára, de aki sohasem gondolt arra, hogy egykor, mint Erdély róm. kath. főpásztora vonul be a csíksomlyói kegytemplomba. Az Isten kifürkészhetetlen kegyelme adta őt nekünk, ...”*³¹

Ebben az évben még tovább emelte a búcsú fényét, hogy a frissen kinevezett Márton Áron mellett a romániai apostoli nuncius, (ahogy a korabeli újságok emlegették) Cassulo András is részt vett rajta, sőt ott ünnepelte 25 éves papi jubileumát.³² Ennek tiszteletére természetesen világi méltóságok is nagyobb számban vonultak fel; egy évvel az első bécsi döntés előtt, Csehszlovákia felbomlásának idején, a magyarok közötti feszült figyelem légkörében a búcsú újra kétségtelen nemzeti demonstráció volt, amellett, hogy a „székely hithűség” kapott nagyobb hangsúlyt. A román hatóságok a határán voltak annak, hogy betiltsák, de erre végül mégsem került sor.³³

Az 1940-es bécsi döntést követően még inkább felértékelődik Csíksomlyó szerepe; országos közfigyelem nem csak a búcsú folytán irányul felé, hanem azért is, hogy az 1940 novemberi földrengésben megrongálódott templomot közadakozásból kijavíthassák (ennek fővédnöke a kormányzó felesége lett).³⁴ A megszokott tömeg mellett miniszterek, előkelőségek, külföldi vendégek vesznek részt a búcsún s ennek a sajtó is széles nyilvánosságot biztosít. 1942-ben

³⁰ *Csíki Lapok* XLIII. évf. (1931) 24. sz. jún. 14. 2.; *Erdélyi Tudósító* XIV. évf. (1931) 24. sz. június 21. 1.

³¹ *Csíki Néplap* IX. évf. (1939.) 17. sz. május 3. szerda 1.

³² ALBERT 1939.

³³ *Csíki Lapok* LI. évf. (1939) 21. sz. május 21. 4.; *Erdélyi Lapok* VIII. évf. (1939) 107. sz. május 21. vas. 7.

³⁴ BOROS i. m.

jelen volt Hóman Bálint közoktatásügyi miniszter;³⁵ ugyanakkor egy japán tábornokot is örömmel üdvözöltek,³⁶ a következő évben, amikor megjelent BOROS Fortunátnak Csíksomlyót széles körben ismertető összefoglalása is³⁷, Pétery József váci és Shvoly Lajos székesfehérvári püspök vezetésével érkezett hatszáz zarándok „az ország szívéből”.³⁸ 1944-ben az adott ünnepélyes aktualitást a búcsúnak, hogy abban az évben emlékeztek IV. Jenő búcsú kiváltóságokat biztosító bullájának 500 éves évfordulójára³⁹ (noha ekkor a szovjet csapatok már közeledtek az ország keleti határaihoz, és pár hónap múlva, augusztus végén Csíkből is menekülni kellett).

A világháborút követően 1945-ben is megtartották a búcsút, de a korabeli ferences feljegyzés nem szól a résztvevők köréről, csak számukról.⁴⁰ Egy évvel később viszont, az újjáépítés és újrarendeződés, valamint az akkor nem teljesen irreális reménykedések közepette minden korábbinál nagyobb tömeg jött el a somlyói búcsúba:

„A pünkösdi hagyományos búcsú soha nem látott és nem képzelt méretekben folyt. Legszerényebb becslés szerint 140 ezer ember vett részt. Szinte emberfeletti feladat volt a nagy körmenetre megmozdítani és rendben tartani ezt az óriási tömeget. Hála Istennek minden szépen ment. A körmenetet az egyházmegye főpásztora Márton Áron püspök úr vezette. Leírhatatlan öröm sugárzott a szemekből. Ez a búcsú nemcsak méreteivel, de bensőségével is kitűnt. Rengeteg gyónó és áldozó volt.”

Az 1947-es párizsi békekötés után 1949 az utolsó év, amikor a búcsúsok még a megszokott, teljes nyilvános és szabad formában ünnepelhettek pünkösdkor, noha ezt már beárnyékolta a megkezdődött egyházüldözés, a Márton Áron ellen megindult hajszája és az, hogy a pártközpont utasítására ügynökök akadályozták és figyelték a búcsújárókat, egyszerre provokáltak feltűnően és igyekeztek rejtve maradni, utána pedig jelentéseket írtak a lefolyt ünnepről.⁴¹

³⁵ Csíki Lapok LIII. évf. (1941) 21. sz. május 25. 3.; Csíki Lapok LIII. évf. (1941) 22. sz. június 1. 1.

³⁶ Csíki Lapok LIV. évf. (1942) 21. május 24. 1.; Erdélyi Tudósító XXI. évf. (1942) 6. sz. június, 82.

³⁷ BOROS i .m.

³⁸ Csíki Lapok LV. évf. (1943) 37. szept. 12. 3.

³⁹ BENEDEK 1944; Csíki Lapok LVI. évf. (1944) 22. sz. május 28.; Székely Nép LII. évf. (1944) aug. 3. 2.;

⁴⁰ „A pünkösdi búcsút, ha szerényebb keretek között is, de nagy bensőséggel tartották meg. Becslés szerint körülbelül 20 ezer résztvevővel.” Feljegyzés a Historia Domus számára 1945–49. Kézirat, ferences tulajdonban.

⁴¹ GAGYI 2003. A Román Kommunista Párt Maros megyei szervezetének archívumban őrzött irataiból közölt sokatmondó szemelvényeket az ügynökjelentésekből, rövid bevezető elemzéssel együtt.

A korabeli lelki-szellemi helyzetet valamennyire érzékelteti egy ferences szerzetes *Historia Domus* gyanánt írt feljegyzése,⁴² az ügynökök jelentései,⁴³ és Márton Áronnak a búcsúban elmondott beszéde,⁴⁴ mely szerint a százezres létszámban összegyűlt tömeg hitet és erőt sugárzott (a megfigyelők nyugtalan-ságát egyebek közt bizonyosan fokozta, hogy a püspöki beszédre éppen június negyedikén került sor). Pár héttel később a kommunista hatóságok lefogták a püspököt, a búcsút pedig ettől kezdve minden erőszakos eszközzel tiltották, akadályozták évtizedekig. Negyven éven át úgy mentek az emberek informális kis csoportokban Somlyóra, hogy csak emlékeik és reményeik lehettek a teljes ünneplésről. A búcsújárás ennek ellenére sem szűnt meg, de a nyilvánosságban semmi nem jelenhetett meg róla, a rend és a templom *Historia Domus*át nem lehetett vezetni; visszaemlékezéseken kívül alig van a kezünkben forrás, amely a vonzásokorról hírt adhatna.⁴⁵ Az látszik valószínűnek, hogy ezekben az évtizedekben a búcsúba főként a tradicionális székelyföldi körzetből jártak el, továbbá Moldvából a csángók csoportjai. A hetvenes-nyolcvanas években fiatal budapesti értelmiségiek kis csoportjai már azzal a szándékkal indultak el a somlyói búcsúba, hogy ott lehet találkozni a csángókkal. A KERÉNYI Ferenc rendezésében 1972-től színpadra állított és nagy sikerrel játszott *Csíksomlyói passió*⁴⁶ bizonyosan hozzájárult ennek a vonzásokörnek újabb kori kiszélesü-

⁴² „Az idén szokatlan lelkesedéssel és bensőséggel zajlott le a nagy búcsú. Körülbelül százezer ember vett részt annak ellenére, hogy külső gáncsoskodások mindenütt fordultak elő. Márton Áron püspök félbeszakította bérma-körútját és Gyimesből vonult be 4000 csángó ember kíséretében lóháton Somlyóra. Éppen a kikerülés idejére. Főséges látvány volt, amikor a háromszoros védelmi vonalat alkotó csángóság a püspököt átadja egészségesen és sértetlenül a székelység tömegének, hogy az viselje gondját továbbra is, amíg a Székelyföldön tartózkodik. A főpásztor kikerülése után a kegytemplom szószékéről szólott a néphez. A népek szólt, a néphez szólt és a nép érzelmét tükrözte vissza, erős és határozott formában. Másnap főpapi misét mondott. Pünkösöd hétfőjén délután a somlyóiak, csomortániak és pálfalviak hatalmas kíséretével Taplocán, Csicsón és Rákoson át Szentmihályra utazott bérmaútja folytatására.” *Historia Domus*. Kézirat, ferences tulajdonban.

⁴³ Egy példa: „A csoportok között az elvtársak egyike felfedezte a marosvásárhelyi Fekete Gyula ügyvédi kamarából kizárt ügyvéd fiát, aki jelenleg egy csíki községben mint ügyvéd dolgozik, aki unitárius létére szükségesnek látja azt, hogy a plébánossal együtt meglátogassa a szenthelyet, ezzel is megakadályozza a község lakosságának helyes irányba való nevelését.” GAGYI *i. m.* 193.

⁴⁴ MÁRTON Áron gyulafehérvári katolikus püspök *Beszéde a csíksomlyói búcsún*. (Csíksomlyó, 1949. jún. 4.) = VINCZE Gábor (szerk.): *Történeti kényszerpályák – kisebbségi realpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Pro Print, Csíkszereda, 2003. 125–126.

⁴⁵ Rövid beszámoló nyugati magyar egyházi folyóiratban jelent meg: PÁLFI 1975.

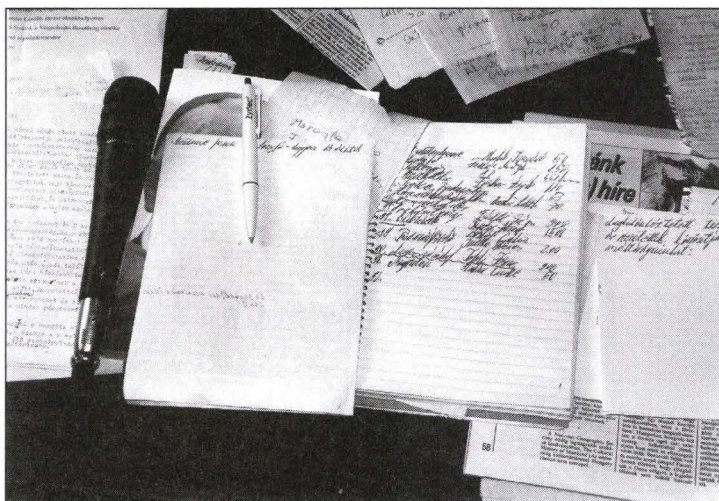
⁴⁶ KERÉNYI 1972.

léséhez. A másfél évszázada vagy még több ideje megszokott formák ereje viszont állandóbbnak bizonyult a tilalmaknál; az összetartás és összetartozás tudata a politikai változások után újra megkereste és meg is találta a maga kifejezésformáit.

2. Közelmúlt

1990-ben azonnal, a következő években még inkább kiderült, hogy a búcsúra érkező tömeg már nem egy regionális, székelyföldi vonzáskörből kerül ki, hanem ennél sokkalta szélesebb körből. A kilencvenes évek óta a búcsún gyakorlatilag Erdély és Magyarország teljes területéről ott vannak a zarándokok, továbbá a többi magyarlakta területek és a tengerentúl is képviselteti magát. Látni fogjuk, hogy a *teljes* terület korántsem jelent *minden* települést a nyelvterületen, de pár százat mindenképpen. A vonzáskör kiterjeszkedése persze nem egyik napról a másikra ment végbe, felismerhetünk benne fokozatosságot. Pontos listákat nem könnyű felállítani. Jómagam 1990 és 1997 között nyolc éven át igyekeztem szoros figyelemmel követni a résztvevők egyre táguló körét és legalább települési szinten azonosítani a csoportokat. Ehhez a saját (és három évben néprajz szakos diákokkal együtt) végzett megfigyeléseken túl nagy segítséget jelentett a somlyói ferences rendházban őrzött feljegyzések sorozata.⁴⁷ Az érkező csoportok nyilvántartására szolgáló füzetek illetve az ahhoz előzményként szolgáló gyors feljegyzések (cédulákon, listákon a köszöntést közvetítő hangosbemondói szobában) felhasználásával hozzávetőleges képet adhatunk a búcsú vonzásköréről (lásd 2. kép). Egészen pontos képről azért nem beszélhetünk, mert nem teljesen biztos, hogy a feljegyzéseket minden tekintetben pontosan vezették. Kimaradhattak települések egyfelől azért, mert a feljegyzők nem győzték tartani az iramot az érkezők sokaságával; másrészt olykor több falu népe gyülekezhetett össze egy kereszthaljában, s akkor csak a legfőbb neve került füzetbe; ismét máskor a távolság, az eleinte ismeretlenül csengő településnevek készíthettek összevonásokra (ilyenkor jelennek meg a „Győr környéke”, „Szolnok megyei-ek” stb. típusú adatok). Azok, akik nem csoportként érkeztek többnyire nem jelentkeztek be, s így be sem kerültek a nyilvántartásba; az ő felismerésük vagy helységtábláik, zászlóik alapján volt lehetséges, vagy kikérdezőssel. Az ilyen felmérés egyre nehezebbé vált akkor, amikor a megnövekedett tömeg már nem egy körmeneti útvonalon mozgott, hanem a szélrózsa minden irányából ment fel a pünkösdi szombati nagymise helyszínére a hegy nyergébe.

⁴⁷ A felhasználás lehetőségét e helyütt is megköszönöm a rendház egykori vezetőinek, P. MÁRK Józsefnek, néhai P. BARTÓK Albertnek ill. MIHÁLY Andrásnak, néhai MIKLÓS Józsefnek.

2. kép. Az érkező csoportok feljegyzése, 1996

A ferencesek saját feljegyzése az 1990-ben érkezettekről egy kézzel megvonalmazott füzetbe van bevezetve, kissé hiányosan 1-től 64-ig megszámozva; a felsorolásban 84 település búcsúsairól szól említés (lásd. 1. melléklet). A települések túlnyomó többsége a hagyományos vonzáskörből került ki, csíki, gyergyói, háromszéki stb. falvakból és városokból, de ott vannak a moldvaiak is. Már ekkor találkozhatunk csoporttal Debrecenből, Pilisszántóról, zarándokokkal Budapestről. Érdekes, hogy más magyarországi helység a feljegyzésekben ekkor még nincs is megemlítve, holott (egykori résztvevőként) bizonyosak lehetünk benne, hogy voltak máshonnan is, csakhogy vagy nem jelentkeztek be (még nem tudván erről a szokásról), vagy nem csoportként érkeztek. Az is érdekes, hogy két Nagyváradról érkezett zarándokot külön is feljegyeztek, ami azt jelzi, hogy ebből a távolságból az első szabad évben még szokatlannak számítottak az érkezők. A távolabbi, Székelyföldön kívüli erdélyi vidékekről már ekkor jelen volt Görgényüvegcsúr, Lupény, Marosludas, Máramarossziget, Petrozsény, külön is meg van említve Zsilvölgye. A füzetben feljegyzettek kivül talán jelen lehettek még – önállóan vagy máshoz csatlakozva – a következő székelyföldi települések is (feltéve, ha az Egyed Emese által újságban közölt lista helytállónak tekinthető, és a költő nem csak az ismert körmeneti rendben szereplő falvakat sorolta fel úgy, mint jelenlevőket)⁴⁸: Gyergyóból Tekerőpatak, Kilyénfalva, Orotva, Gyergyóremete; Csíkból Balánbánya, Csíkmadaras, Csíkszentmihály, Ajnád, Csíkelne, Csíkpálfalva, Kászonújfalu, Ká-

⁴⁸ EGYED 1990.

szonjakabfalva, Csekefalva, Csíkszentimre, Csátószeg, Újtusnád, Csíkkozmás, Lázárfalva, Csíkmindszent; Udvarhelyből Korond, Székelyszentlélek, Malomfalva, Betlenfalva, Radicsfalva, Székelyszenttamás, Fenyéd, Kiskápolnás, Zeteváralja, Küküllőkeményfalva, Gyergyóhodos, Maroshévíz, Gyergyótölgyes, Borszék; Háromszékből Hilib, Haraj, Szentkatolna, Szárazpatak, Kézdiszentkereszt, Béla falva, Kézdialmás, Nyujtód, Szászfalu, Sárfa lva, Torja, Futásfalva, Sepsiszentgyörgy. Az első szabad évben elsőpró közös élményt jelentett minden résztvevő számára az, hogy megmutathatták, felmutathatták magukat egy nagyszabású nyilvános és szakrális térben, megszentelve ezzel a nemzeti tudat megnyilvánulási formáit, egyúttal nemzeti karakterrel átítatva a vallási hagyományok újraéledt formáinak látványos megvalósulásait.

A következő évben a szervezői feljegyzések szerint 60 településről érkeztek zarándokok; 1992-ben 84 helyről, majd 1996-ban már 131 helység szerepel a listán, míg nem 1997-ben 239. A búcsúra érkezett települések *egyesített listáját* táblázat formájában közöljük a 2. sz. mellékletben, azokkal a létszám-adatokkal együtt, amelyeket az érkezésükkor feljegyeztek egy-egy évben. A nyolc év alatt feljegyzett települések száma együttesen több, mint háromszáz, s ezt inkább alsó határnak tekinthetjük a fent mondottak miatt. Azóta ez a szám még tovább növekedett, becslésem szerint akár másfélszeresére is.

Tendenciák érzékeltetésére szolgáljon néhány példa. A szorosan vett vonzáskörbe valamivel több, mint száz település tartozik, s ez a szám voltaképp szám szerint az egyharmadot jelenti (*lásd 3. kép*). Erdély távolabbi települései közül legalább félszázról (de nem sokkal többről) jártak a búcsúban évek alatt. Ez talán kicsivel kevesebb annál, mint amire a tömeg láttán számíthattunk volna, területi szóródásuk viszont meglehetősen széles körű Szatmártól és az Érmelléktől Kalotaszegen és a Mezőségen át Hunyad megyéig, Bányavidékig. Jelen vannak a régi magyar katolikus lakosságot (egykor) nagyobb számban magukba foglaló erdélyi városok, ahol iskolák, ferences rendházak, aktívabb plébániák segítettek fenntartani a közösségeket: Brassó, Déva, Kolozsvár, Máramarosziget, Marosvásárhely, Nagyenyed, Nagyvárad, Segesvár, Szatmárnémeti, Szászrégen. Értkeztek továbbá olyan helyekről is, ahol a magyarok ill. katolikusok régóta kisebbségben vannak, ilyenek: Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár, Kóhalom, Lupény, Medgyes, Nagyszében, Petrilla, Petrozsény, Vajdahunyad.

3. kép. Ditrói zarándokok zászlója, utólag felvarrt helységnévvvel, 1992

Magyarországról legalább 90 települést vehetünk számba a somlyói búcsú résztvevői között. A városok közül Budapestről több kerület plébániáiról kerülnek ki a zarándokok, de megfigyelhetünk más, társadalmi illetve pártszervezeteket is. Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Kaposvár, Kecskemét, Pécs, Szeged, Szombathely, Vác, nemcsak (nagy)városok, hanem püspöki és megyeszékhelyek és/vagy egyetemi városok is, élénkebb katolikus szervezőkészséggel, iskolákkal; más városok, mint pl. Baja, Hódmezővásárhely, Kapuvár, Karcag, Kiskőrös, Kiskunhalas, Kőszeg, Makó, Nagykanizsa, Salgótarján, Szentendre, Szentes, Szolnok, Vasvár, Zirc valószínűleg szerteágazó kapcsolatrendszerek és motivációk folytán indultak útnak (lásd 4. kép). A városokon kívül falvakból érkeztek (mellőzve a teljes felsorolást): Bakonycsernye, Battyány, Bodajk, Budakeszi, Diósgyőr, Fehérvárcsurgó, Felcsút, Halászi, Isaszeg, Izbég, Jászkarajenő, Kistelek, Kunbaja, Kunszentmárton, Mélykút, Nagykáta, Reck, Rimóc, Solymár, Sopronkövesd, Tápiószecső, Varsány, Vizsoly.

4. kép. Egri zarándokok a Szék útján, 1995

Más országokból érkezett zarándokokkal ezekben az években még kevésbé találkozhatunk. A külföldi magyarság közül itt csak Szlovákiából szerepel Bős, inkább különlegesség egy-egy Amerikából, Ausztráliából érkezett vendég, akik alighanem egykor Erdélyből elszármazottak lehetnek. A megfigyelések szerint a távolabbi országokból a kilencvenes évek végétől érkeztek szervezettebben, csoportokkal, zászlókkal (2005-ben pl. Kanadából, Ausztráliából is).

Hogy kik és honnan, milyen szervezésben jönnek, abban nagy szerepe van a vallásos érületnek, plébániai és más egyházi szervezőknek, spontán kapcsolatoknak, Erdélyből áttelepülteknek, utazási irodáknak és más szervezetteknek. 1993-tól továbbá kétségtelenül a Duna Televíziónak, amelynek révén európai és tengerentúli magyarok is élő egyenes adásban láthatták a miseközvetítést és a kísérő műsorokat, s ezen keresztül meggyőződhetnek, hogy érdemes felkerekedniük. A résztvevőknek ez a köre igen tág skálán szóródik motiváció és érület szerint a Mária-szobornál imádkozó és gyónni-áldozni törekvő vallásos zarándoktól az érdeklődő turistáig, akik az út mentén elhelyezkedve kíváncsian figyelik, mekkora szép magyar tömeg vonul itt együtt az igazi csiki tájban.

A szervezők számára némi időbe, néhány évbe telt, míg az elrendezésben és a reprezentációban megtalálták az új helyzetnek megfelelő formákat.⁴⁹ Az alkalmazkodás első kísérletei arra irányultak, hogy az évszázados regio-

⁴⁹ MOHAY 1996.

nális tradícióknak megfelelően alakítsák ki a búcsú tereit és időbeosztását. Három éven át még újra megrendezték a diktatúra évtizedeiben megszakadt körmenetet, és a régi minták szerint igyekeztek eligazítani ennek időbeli lefolyását, a keresztalják, csoportok sorrendjét. Ebben elsődleges szerepet játszott a hagyományos körmeneti sorrend, amely a székelyföldi regionalitás, s azon belül a székek illetve kistájak szerint rendezte el a falvak népét, a keresztalják: Gyergyó, (elől Gyergyóalfalual), Felcsík, a kordon a papsággal, *labarum*-mal, majd tovább Alcsík, Felső-Nyárádmente, Sóvidék, Udvarhelyszék, Marosmente, Háromszék, Brassó és környéke, gyimesi csángók, moldvai magyarok. A sorrendet kifüggesztették jól látható helyeken: a templom előtti tér kőobeliszkjén, az egykori árvaház (a régi gimnáziumépület) előtti buszmegálló falán, valamint stencilezve is osztogatták, pl. 1992-ben (lásd 3. melléklet). Ez a körmeneti sorrend már korábban is megjelent, térképre vetítve egy évvel korábban közölte TÁNCZOS Vilmos,⁵⁰ az ő nyomán egy színes leporellón bővebb (részben tőle kért) szövegek kíséretében is megjelent.⁵¹ Valószínűleg helytálló az a feltételezése, hogy ezt a sorrendet az első világháborút követő időben alakították ki, amikor a körmenetet újraszervezték, hogy elkerüljék a korábbi évtizedekben emlékezetes villongásokat a sorrend körül. Látható, hogy a sorrendben elől (a kordon és a papság körül) a nagyrészt tisztán katolikus vidékek szerepelnek, utánuk a felekezeti vegyesebb vidékek katolikusai. Gyergyó, Felcsík, Alcsík, Felső-Nyárádmente és Sóvidék: táji egységek, melyek egykori székeken belül vagy egykori székek határvidékén helyezkednek el. Udvarhelyszék és Háromszék egy csoportot alkot, nincs kistáji vagy egykori fiúszéki bontásuk (a felosztás nem beszél Kézdiszékről vagy Kászonról). Marosmentén helyett viszont Maros mente alkot egy csoportot, olyan falvakat, városokat is magában foglalva, amelyek nem tartoztak a Székelyföldre (Görényüvegcsűr, Szászrégen), de a Maros vonala összeköti őket.

Feltűnhet, hogy az alapul vett körmeneti beosztásban még sehol sem szerepeltek a máshonnan érkezettek; pedig a korábbiakból sejthetjük, hogy amikor ezt a hagyományt mintegy „megalkották”, akkor már talán nem csak székelyföldiek vettek részt rendszeresen a somlyói búcsún. A korábbi hagyomány betartásának lehetőségét 1990 után viszont szinte azonnal szétfeszítette a tömeg: 1992-ben akkora volt, hogy kísérleti megoldásként egyelőre kanyarokat iktattak be a körmenet hagyományos útvonalába, hogy azt meghosszabbítsák, s így a templomhoz visszafelé tartók és az onnan még éppen csak elindulók ne torlódjanak össze egymást is zavarva (lásd 5. kép). A meglassult menet résztvevői körül lovasok jöttek-mentek székely harisnyában, régi emlékeket idézve

⁵⁰ TÁNCZOS 1991.

⁵¹ KISS – PÁPAI é. n.

fel ezzel sokakban, s elkülönült nézőközönséget is toborozva ezzel azok közt, akik nem tartottak a vonulókkal.

5. kép. A meghosszabbított körmenet a hegy nyergében, 1992

1993-tól új megoldást választottak: a két Somlyó közötti nyeregben tartották a nagymisét, a körmenet oda vonult fel és onnan vonult le, a körmeneti útvonalat és a sorrendet nagyjából talán betartva de fent voltaképp spontán módon elrendeződve. Mivel erre nem volt hagyományos minta, az első évben itt nemigen sikerült megtartani a rendet. A következő évben, 1994-ben vezették aztán be a ma is működő gyakorlatot: a teret kordonokkal részekre osztják, s ezeket a részeket helységtáblákkal a korábbi székely székek és vidékek szerint rendezik el. A rendezői rajz szerint az oltárral szemben (a tömeget onnan tekintve) két oszlopban négy sor alkotja a nagy tömböt, előlről hátrafelé és balról jobbra a következőképpen: Vendégek és Gyimesek, velük egy sorban Gyergyó; a következő „sorban” Felcsík és Alcsík; hátrébb Háromszék és Udvarhely; még hátrébb Sepsiszék, Barcaság ill. Nyárádmente, Marosmente. A kategóriák már korábbról ismerősek: Gyergyó, Felcsík, Alcsík, Udvarhelyszék, a tradicionális vonzaskör fő tájai, de azzal nem egészen pontosan egyeznek meg. A Székelyföldön *kívüliek* ebben az elrendezésben a „vendégek” kategóriába tartoznak: voltaképp nincs meg a „helye” és a *megnevezése* sem a Székelyföldön kívüli erdélyieknek, sem a Magyarországról vagy máshonnan érkezetteknek (lásd 6–7. kép). Nincs megrajzolt, kijelölt helye pl. a Partiumból, Dél-Erdélyből stb. érkezetteknek. Érdekes, hogy az oltárhoz legközelebb az egyik oldalon (ott, ahol aztán a kegyszobor fából faragott másolatát is felállították) a színes viseletükkel leginkább feltűnő Gyimes került, s velük együtt a „vendégek”; Gyergyó közelségét az oltárhoz az egykori gyergyóalfalusi István pap érdeme magyarázza kielégítően. Ez a két csoport kerül a legkönnyebben az oltárral szemben felállított kamerák látóterébe. Közvetlenül mögöttük Alcsík

és Felcsík ugyancsak a falvak, zászlók nagy tömegével jellemezhető, valamint azzal, hogy a Somlyóra érkező magyarországi csoportok közül a legtöbben csíki településhez kapcsolódva érkeznek (testvértelepülési kapcsolatok folytán, meg a szállásbiztosítás gyakorlati indítékaiból is – lásd 8-9., 11. kép).

6. kép. A „vendégek” táblához Mária-perselyt állítanak a búcsú előtt, 1995

7. kép. A teret beosztó táblák a rendház udvarán a búcsú másnapján, 1994

8. kép. A nagymise résztvevői a Gyergyó tábla körül a nagymise végén, 1994

9. kép. A nagymise résztvevői a Háromszék tábla körül a nagymise végén, 1994

A tér elrendezésén túl a *reprezentáció* ugyancsak túlnyomórészt helyhez, településhez kötött. Ha csoport érkezik Somlyóra, az rendszerint mint *valahonnan* érkezett csoport azonosítja magát, mintegy csatlakozva a kitágított regionalitáshoz. Csakhogy nincs „Dunántúl”, Tiszántúl” „palócok”, „városok” vagy akár „Budapest” stb. felirat (sem hely a nyeregben), hanem a táblákon csupán helységnevek szerepelnek: Nagyszeben, Kolozsvár, Eger, Győri egyházmegye hívei, Szentendre, Gyöngyöspata, stb. Ebben látom a somlyói búcsún kifejezett táji tagoltság, csoporttudat és reprezentáció másutt fel nem lelhető jellegzetességét: egy két szinten tagolt székelyföldi vonzáskörhöz a „külső kör”-ből érkezők további regionális tagolók, azonosítók nélkül, csupán a maguk települési attribútumával csatlakoznak.

A *csoportok szerveződésében* is megfogható a kettős jelleg. A tradicionális regionális vonzáskör továbbélését mutatja, hogy az onnan érkezettek „keresztalják”-at alkotnak. Hagyományos zászlókat és keresztet hoznak, felállításuk elrendezésének is megvannak a maga szabályai. Zászlóik korábban vizuális kódként működtek, amelyről (többnyire az ábrázolt a szentek felismerésén keresztül) leolvasható volt, ki honnan való, felirat nélkül is. Újabb időkben ez a közös (regionális) tudás elhalványult, működésére szélesebb körben már nem lehet számítani, tehát a zászlókra helységnev-feliratok kerültek rá⁵² (lásd 3. kép). Viszont semelyik székely csoport nem visz és korábban sem vitt mást, sem széki hovatarozására utaló jelet, sem másfajta, főként nemzeti zászlót. Külön nemzeti zászlóval azok érkeznek a somlyói búcsúra, akik a tradicionális regionális vonzáskörön kívül esnek és akik számára semmilyen egyéb táji, széki stb. kötődés nem adott, vagy nem kifejezhető. Meg lehet talán kockáztatni, hogy ilyen értelemben a nemzeti zászló nem annyira a magyar nemzeti hovatarozás jele, hanem inkább a Magyarországról érkezettek azonosítója (lásd 4. kép). Ezt árnyalhatja, hogy nemzeti szalagot viszont a székelyek és a csángók is feltűztek a keresztalják zászlóira; utóbb aztán már nemzeti zászlót is kezdtek vinni magukkal.

Láthattunk néhány példát arra is, hogy csoportok nem a lokalitás, hanem testületi, intézményei hovatarozás alapján azonosítják magukat: cserkészcsa-

⁵² Ennek is van múltja, legalábbis javaslat formában. 1938-ban az alábbi szerkesztőségi megjegyzést fűzték SZÉKELY László *Búcsús 'kereszttek' alatt* c. cikkéhez: „E sorok írója kedvesen emlékezik meg a szöttes lobogókról és zászlókról. Ezt magunk is jóleső érzéssel jegyeztük meg magunknak már a tavalyi pünkösdi búcsún. Volna azonban ehhez egy kiegészítő gondolatunk. Az idegenből jöttek, de magunk is, kik a nagykörmenet útvonalán fel szoktunk sorakozni, sűrű egymásutánban ostromoljuk kérdéseinkkel az elvonuló búcsúsokat: *Hová valók? Honnan jöttek?* Hogy ezeket a felesleges, az áhítatot zavaró kérdéseket el lehessen kerülni, minden község vezérlobogójára reá kellene hímezni az illető község nevét, így: Gyergyóalfalu kath. hitközsége stb. – Szerk.” *Csíki Néplap* VIII. évf. 25. és 26. sz. 1938. jún. 22. és 29. szerda 2.

patok, iskolák, lovagrendek, pártszervezetek jelentek meg így, de minden jel arra mutat, hogy ez periférikus kezdeményezés marad és nem válik jellegadóvá. Pedig ennek is megvannak a múltbeli előzményei: a Mária Társulat vagy a Szent Antal Társulat a 18. században és később is látható szerepet játszott a búcsún (felvonulásukkal, a passiójáték megszervezésével. stb. – lásd 10. kép).

10. kép. Egyházi iskolai csoport táblával a felvonuláson, 2005

A moldvai csángók jelenléte, megszervezése és reprezentációja külön részletes bemutatást érdemelne.⁵³ Az ő jelenlétük a hagyományos körmenet végére illeszkedve kétségkívül egyfajta periférikus jelleget mutatott, amely nem illeszkedik be a tradicionális székelyföldi regionalitás keretei közé. A feljük irányuló érdeklődés felfokozódása és ennek intézményesülése eredményezte azt, hogy 1993-ban közös zászlót kaptak s többen törekszenek rá, hogy együttesen és a velük vonuló csomortániaktól megkülönböztetve vegyenek részt a menetben és a misén. Persze nem mindenki csatlakozik. Az 1990 óta megszervezett „csángó mise” a kegytemplomtól távolabb, a plébániatemplomban egyszerre különíti el őket és az irántuk érdeklődőket és egyszerre ad hangsúlyt jelenlétüknek.

Külön dolgozat témája a búcsús csoportok megszerveződése. A feljegyzésekben együtt feltüntetett falvak és városok között sok esetben testvértelepülési kapcsolatok születtek meg, ami a gyakorlatban jelenthet önkormányzati és egyházi vagy iskolai szintet egyaránt. Ugyancsak külön érdemes feldolgozni a búcsúba érkező árusok adatait: abból is kirajzolható egy vonzáskör, ami némileg bizonyosan eltér a zarándokokétól.

⁵³ Vö. BARNA 1993; GAZDA – BENEDEK 1997; TÁNCZOS 1992.

Talán nem tartozik a szoros értelemben vett vonzáskörhöz, de érdemes megemlíteni azokat, akik alkalmi vendégként voltak és vannak jelen a csíksomlyói búcsún, más, olykor egészen messzi idegenből. Ők azok, akik alkalmasint híret veszik és egyúttal viszik annak, ami számukra különleges vagy sokat jelent. Veres Lajos kéziratos rendi krónikájában 1753-ban említést tesz tekintélyes és jeles külföldi férfiakról, akik a császári tábor egykori tagjai voltak (hispanok, gallok, itáliaiak, németek), akik „téli szállásaikat vonták e végekre”. Konkrétan is megemlíti egy itáliai császári tisztet, akit szolgálatra a csíkszeredai várba rendelték, és mikor elszólították a franciák elleni háborúba, akkor gyónása után igen nagy sajnálkozással távozott, és fogadalmat tett, hogy ha teheti, visszatér és gyalog fog elzarándokolni e kegyes Anyához. Az eset még jóval a székely határőrezredek megszervezése előtt történhetett, valamikor az 1740-es években. Jó százharminc évvel később a rendház *Historia Domusa* említi meg egy segesvári úrasszonyt, aki a pütködsdi ünnepek alkalmával bársony oltárpárnát ajándékozott a templomnak.⁵⁴ Ugyanabban az évben az Esztergom megyei Párkányból is hozott valaki ajándékot.⁵⁵ A közelmúlt távoli és egzotikus vendégeinek sorra vétele szétfeszítené e dolgozat lehetőségeit, a sajtó számos esetben adott hírt hasonlóról, hogy csak a Habsburg családot említsük, amelynek tagjai közül valaki csaknem kezdettől jelen volt a búcsúban, olykor (pl. nagyobb nyilvánosságot kapott tiszteletteljes köszöntések alkalmával) nem kis feltűnést is keltve.

Itt lehetne megemlíteni azokat is, akik egy felekezeten túlnyúló vonzerő folytán jönnek el Somlyóra, nem is csak egyszerű hétköznapi látogatóként, hanem éppen a katolikus Mária-ünnepen. Reformátusok Debrecenből már a kilencvenes évek elején énekelgettek zsoltárokat éjszaka a templomkertben; Apácáról érkezett evangélikus házaspárral magam is beszéltem, Székelykállal kapcsolatban az érkezetteket regisztráló feljegyzés említette meg 1991-ben, hogy „reformátusok és unitáriusok is eljöttek néhányan”. Voltak olyan törekvések is, amelyek a somlyói búcsút éppen egyfajta felekezeti közti magyar ünneppé igyekeztek alakítani, de a ferences rend és a gyulafehérvári érsekség mindannyiszor tapintatosan de határozottan elzárkózott efféle szándékok komolyan vételétől.

⁵⁴ „A pütködsdi ünnepek alkalmával kaptunk Segesvárról Tktes özv. ... (olvashatatlan) Zakariásné szül Issekutz Katalin úrasszonytól a B. Szűz iránti hálaérzetétől indítva egy pár bársony oltárpárnát. Úgyszintén a gyimes loki hívektől egy saját kezűleg szőtt oltár szőnyeget, melyek a Nagy oltárra lévén felajánlva, oda is helyeztetek.” *Historia Domus* 1887. év 159. oldal.

⁵⁵ „Gál Domokos járásbíró úr nője kis gyermekeivel a b. Szűz iránti tiszteletből Párkányból Csíksomlyón járván a B. Sz. Mária tiszteletére egy pár selyem oltárpárnát kegyeskedett felajánlani, mit is hálásan köszönünk.” *Historia Domus* 1887. 160. oldal.

Más kegyhelyek búcsúi szembenőően különböznek a csíksomlyóitól és nem is elsősorban az oda zarándokolók tömegét tekintve. 2005 nyarán tette hivatalosan is nemzeti kegyhellyé Máriapócsot, majd 2006-ban Mátraverebélyt a magyar katolikus püspöki kar; mindkettő gyakorlatilag ugyancsak a 18. század elejétől működik regionális kegyhelyként. Egyik helyen sem látni nemzeti zászlóval felvonulókat, sem azt, hogy az érkezőket regionális rendben szerveznék térbe.

11. kép. A tér beosztása tájak szerint a nagymise előtti napon, 2005

Mi foghatja tehát egybe a tömeget Csíksomlyón? A vallási motivációkon túl (amelyek mélységéről, intenzitásáról tömegméretekben nem sokat tudhatunk) kétségkívül nem más, mint a nemzeti jelképek, a nemzeti tudat hangsúlyos kifejezésformái. A székelyföldi vonzaskörből érkezettek számára ez a harmadik szint (vagy a kistáji kötődést is beszámítva akár már a negyedik); a többiek számára, akik hovatovább ugyanolyan sokan lesznek, viszont csak a második a saját települései kötődésük felett (amely ki tudja, milyen erős). Az erős regionális öntudattal rendelkező székelyföldi zarándokokhoz képest a többiek a szerves csatlakozást itt (és csak itt) csak egy magasabb kategória, a nemzet fogalmának hangsúlyozásával tudják megvalósítani.

Így állt elő az a helyzet, hogy Csíksomlyó a 20. század végére spontán kialakult nemzeti kegyhelyként jelenik meg sokak számára. Érdekes lesz követni ennek sorsát, perspektíváit a továbbiakban is.

Szakirodalom

ALBERT István

1939 „Örömmel jöttem, hogy a székely nép körében töltssem a pünkösdi ünnepet”. In *Erdélyi Lapok* VIII. évf. (1939). 113. sz. május 28. 16.

ANADRÁSFALVY Bertalan

1978 *A táji munkamegosztás néprajzi vizsgálata*. In *Ethnographia* LXXX-XIX. évf. (1978). 231–243.

1980 *Néprajzi csoport, kistáj és régió*. In *Népi kultúra – népi társadalom* XI–XII. k. 39–59. Budapest, 1980.

ANTAL Imre

1994 „Tisztetség adassék”. *Lapok a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium történetéből*. Csíkszereda.

BÁLINT János (szerk.)

1901 *A Bukaresti Szent István Király Egyesület Emlékkönyve*. (A bukaresti magyar egyházak és egyesületek rövid ismertetésével) Bukarest.

BALOGH Elemér – KERÉNYI Imre

1982 *Csíksomlyói passió*. Budapest.

BARNA Gábor

1993 *Moldvai magyarok a csíksomlyói búcsún*. In HALÁSZ Péter (szerk.): „Mégfog vala apóm szokcor kezemtül...” *Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére*. Budapest, 1993. 45–61.

BÁNDI Vazul

1896 *A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium története*. = *A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az 1895–96. tanévről*. Csíkszereda, 1896.

BÁRTH János

2000 *A vigasztaló Napbaöltözött Asszony*. *Csudás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben*. Szeged.

BENEDEK Fidél:

1944 *Csíksomlyó IV. Jenő pápa levelének tükrében: A csíksomlyói kegytemplom első újjáépítésének 500. éves (1444–1944) emlékezetére*. Kolozsvár.

2000 *A csíksomlyói ferences kolostor története*. In Uő: *Csíksomlyó*. Kolozsvár, 2000. 133–345.

BOROS Fortunát:

1943 *Csíksomlyó, a kegyhely*. Kolozsvár.

DACÓ Árpád (P. Lukács OFM):

2000 *Csíksomlyó titka*. Csíkszerda.

EGYED Emese

1990 *Szép Szűz Mária sír*. In *Helikon* I. évf. (1990). 24. sz. (június 15.) 1, 3. oldal

* * *

1869 *Egyetemes Magyar Encyklopaedia*. Pest.

FÜLÖP Lajos

1867 *Valami a csik-somlyói Pünkösdi búcsúról*. In *Egyházi és Iskolai Hetilap* I. évf. (1867). 4. sz. (VI. 13.) 28–29.

GAGYI József

2003 *1949-es jelentés az ellenségről*. In *Magyar Kisebbség Új sorozat VIII.* évf. (2003.). 2–3. sz. 185–197.

GAZDA Enikő – BENEDEK H. Erika

1997 *Pusztíniaiak csíksomlyói búcsújárása 1993-ban*. In *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5*. Kolozsvár, 1997. 259–285.

GYÖRFY Lajos

1868 *(A somlyói búcsúról)*. In *Uő: (Búcsús keresztalják sorrendje)*. In *Egyházi és Iskolai Hetilap* II. évf. (1868). 170–171.

HERMANN Gusztáv Mihály:

2003 *Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig*. Csíkszereda.

HUNFALVY János

1864 *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. Darmstadt.

IMETS Fülöp Jákó

1890 *Dr. Haynald Lajos és a csíksomlyói iskolák*. In *A csíksomlyói róm. kath. főgymnasium értesítője az 1889–90. tanévről*. Csíkszereda, 1890. 3–61.

KÁJONI János:

1991 *Fekete könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története*. Kájoni János kézírata 1684. DOMOKOS Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és utószót írta, fordította: MADAS Edit. Szeged, 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 31.)

KISS Melitta – PÁPAI Ferenc (szerk.)

[é. n.] Csíksomlyó.

KÖRÖSI Lajos

1921 *Utóhangok a somlyói búcsúhoz*. In *Csíki Lapok* XXXIII. évf. (1921). 22. sz. május 22. 2.

LUKÁCS Manszvét:

1926 *Kegyhelyeink*. Kolozsvár.

MÁRTON Zoltán

2003 *A búcsú. Pünkösdi Csíksomlyón*. Kolozsvár.

MOHAY Tamás

1996 *Térszerveződés a csíksomlyói pünkösdi búcsún*. In *Néprajzi Értesítő* LXXVIII. évf. (1996). 29–58.

2000 *Egy ünnep alapjai. A csíksomlyói pünkösdi búcsú új megvilágításban*. In *Tabula* 3. évf. (2000). 2. sz. 230–256. [Újra közölve: In *Keresztény Magvető* 111. évf. (2005). 2. sz. 107–134.]

2004 *Kájoni Jánostól Márton Áronig: Kétszázötven év a csíksomlyói pünkösdi búcsújárás alakulástörténetéből*. In PÓCS Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Budapest, 2004. 221–243.

MUCKENHAUPT Erzsébet

1999 *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei*. Budapest–Kolozsvár, é. n. (1999)

NAGY Imre

1856 *A vitéz székely nemzet ismertetése. = Vasárnapi Újság ?? évf. (1856). 45. sz. (november 9.) 397–398.*

PÁLFI Géza

1975 *A Napba öltözött asszony*. In *Szolgalat* 27. sz. (1975). 55–57.

PAPP Asztrik OFM

1995 *A csíksomlyói pünkösdi búcsú*. Szeged.

SÁVAI János

1997 *A csíksomlyói és a kantai iskola története*. Szeged. (Documenta Missionaria II/II.)

Soós Sándor

1996 *Csíksomlyó*. Szentendre.

SZÉKELY László

1938 *Búcsús 'keresztek' alatt.* = *Csíki Néplap* VIII. évf. (1938). 25. és 26. sz. jún. 22. és 29. 2.

TÁNCZOS Vilmos

1991 *A csíksomlyói kegyhely vonzáskörzete.* Sepsiszentgyörgy, 1991. (térkép az *Európai Idő* kiadásában)

1992 *A moldvai csángók pünkösdi hajnali keresztútjárása a Kis-Somlyó hegyen.* In Asztalos Ildikó (szerk.): *Hazajöttünk. Pünkösdi Csíksomlyón.* Kolozsvár. 40–48.

1995 *Búcsú Csíksomlyón – egy rituális dráma katarzisa.* In *Korunk*, 1995. évf. 3. sz. 53–59.

VERES Lajos

1753 *Facies vetus...*n. n. Kézirat 1753 (ferences tulajdonban).

Mellékletek

1. sz. melléklet: Följegyzés a búcsús csoportok érkezéséről, 1990

A) Kijegyzés a ferences rendházban őrzött füzetből

1990. június 1-én pénteken este 8-kor.

Lujzi Kaluger 3 autó, 130–140 ember, végig autóbusszal jöttek.

Keresztvetés.

József atya: Szűz Mária szeretettel vár mindenkit a búcsúra. A legtávolabbiak érkeztek a leghamarabb. Köszönjük a jó Istennek ezt a percet. Kérjük a Szűz Anyát, hogy segítsen. A templomban kérjék, hogy a távolban is vigyázzon a magyarokra, reánk, népünkre.

Program

Bukaresti magyar római katolikusok 46-an, este 10-kor. Autóbusszal jöttek, pap is jött velük, aki beszél magyarul.

1990. június 2-án Pünkösdi szombatján.

Éjjel 12 órakor Máramaros szigetről jöttek 37-en és még többen vonattal hajnalig. Fialat pap is jött velük.

Farkaslaka 8,30, érkeznek mintegy 100–120 személy. Szeredáig autóbusszon érkeztek, onnan gyalog, zászlókkal.⁵⁶

---

⁵⁶ Itt kezdődik a csoportok sorszámozása, amit utólag végeztek el.

1. Lemhény, Kézdivásárhely. Autóbusszal Csíkszeredáig, onnan gyalog, zászlókkal. Kántor vezetőjük. A résztvevők száma 130–140 személy, Dani Gergely.
2. Ditró. Autóbusszal és vonattal érkeztek Csíkszeredáig, onnan gyalog zászlókkal. 300 személy, káplán úr vezetésével, Pál László.
3. Mikháza, Nyárádmentéről. Autóbusszal Csíkszeredáig, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal mintegy 100–120 személy. A legtávolabbi búcsús csoport, amely régente gyalog tette meg a hosszú utat.
4. Görgényüvegcsűr. Fórika János plébános vezetésével, 150–200 személy. Autóbuszon a szeredai gimnáziumig, a gimnáziumtól gyalog.
5. Gyergyóújfalu, Sarlósboldogasszony⁵⁷. Fülöp Béla plébános úr vezetésével, templomi zászlókkal. Létszám: 200–250 személy. Autóbuszon és vonattal érkeztek a csíkszeredai pályaudvartól gyalog.⁵⁸
6. Oroszhegy, Nagybldogasszony. Létszám 150 személy. Vezetőjük az egyház gondnoka, Szász Árpád. Autóbuszon a gimnáziumig, onnan gyalog.
7. Zeteleka, Szent kereszt felmagasztalása. Létszám, 250–300. Vezető: Kakucs Béla segédlelkész, kb. a hívők fele része gyalog tette meg az utat, a másik része autóbuszon és magánkocsival, 50 km.
8. Székelyszállítás, Béke királynéja. Létszám 50–100. Autóbuszon a gimnáziumtól gyalog.
9. Bükszád. Létszám 45–50. Vezető: Ferenc István. Gimnáziumtól gyalog érkeztek, addig autóbuszon.
10. Lövéte, Kisboldogasszony. Vezető: Kolozsi László. Létszám 300–350 személy. Autóbusszal a Sörgyárig, onnan gyalog.
11. Székelyvécke. Létszám 240. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog. Vezető: Birton Gyula.
11. Kézdiszentlélek, Szentlélekisten. Vezető Dávid Emil kántor, létszám 100–110 személy. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
12. Egrestő, Kisküküllő megye. Vezető Varga Rezső plébános. Szentháromság. Autóbuszon, gyalog, templomi zászló, létszám 50 személy.
13. Szentdemeter. Létszám 200–250. Vezető: Varga Rezső plébános. Autóbuszon érkeztek, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
14. Marosludas és Mezőszentangyal.
15. Székelyudvarhely, Szentmiklós. Létszám 400–500. A vezető: András. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.

---

⁵⁷ Itt és a továbbiakban is olykor a helységnév után az ottani templom titulusa szerepel.

⁵⁸ A *pályaudvar* lehet talán gimnázium is, olvashatatlan rövidítés.

16. Alsócsernáton, és Dálnok. Urunk színe változása. Vezető: Oláh János plébános. Létszám 110. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
17. Máréfalva. Vezető: Jakab István kántor, létszám 70. Autóbuszon, a gimnáziumtól gyalog.
18. Gyergyóalfalu, Szent Simon, Szent Júdás. Vezető Sófalvi János, Rózsa Gábor. Létszám 1500–2000. Autóbusz, vonat, templomi zászlókkal.
19. Gyergyócsomafalva. Létszám 400. Vezető: Sándor plébános. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
Gyergyószentmiklós, Szent Miklós püspök, létszám 60. Vezető Hajdú István plébános. Vonattal, az állomástól gyalog.
20. Esztelnök, létszám 53. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal.
21. Gelence. Létszám 100. Vezető Götér Ilona. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlóval, 90 %, mind fiatalok.
22. Szárhegy. Vezető: Vatány Gábor. Létszám 120. Autóbuszon, gimnáziumtól gyalog, templomi zászlókkal. sok fiatalal.
23. Parajd. Vezető: Simon Sándor, létszám 100. Autóbuszon és gyalog a gimnáziumtól zászlóval.
24. Lúpény. Vezető Tóth János plébános. Létszám 44. Autóbuszon, templomi zászlóval.
25. Zabola. Létszám 53. Vezető: Kelemen János. Autóbuszal és templomi zászlóval.
26. Bereck, Martonos és Ojtoz. Vezető: ... Ferenc. Létszám 160–200. Autóbuszon, templomi zászlóval.
27. Brassó. Vezető: Csicsai Albert főesperes, Máté Vilmos. 3 autóbusz, templomi zászlóval, létszám 500.
28. Csíkszentkirály. Vezető Szilágyi István plébános, létszám 500. Gyalogosan érkeztek.
29. Nagyvárad. Két személy, Nagy Julianna, Molnár Veronka.
30. Marosvásárhely. Vezető Léstyán Ferenc. Létszám 300. Autóbuszon és gyalog, a gimnáziumtól templomi zászlóval.
31. Tusnádfürdő. Vezető Vincze János plébános. Létszám 150–200 fő. Autóbuszon, vonaton és magánkocsin, a gimnáziumtól gyalog.
32. Nagykászon. Vezető Ferenc Sándor kántor. Létszám 150. Autóbuszon, templomi zászlókkal.
33. Szentegyháza, Szentkeresztbánya Vezető András József plébános. Létszám 500, gyalog és autóbuszon templomi zászlókkal.
34. Csíkszentmiklós, Borzsova. Vezető Gergely Géza plébános. Létszám 600. Gyalog érkeztek, templomi zászlókkal.

36. Madéfalva, Vezető Berecz István. Létszám 350. Gyalog jöttek, templomi zászlókkal.
37. Szépvíz. Vezető Bara Ferenc plébános. Létszám 1100. Gyalog, zászlókkal.
38. Csicsó. Vezető: Berecz István, létszám 600–700. Gyalog, zászlókkal érkeztek.
39. Csíksomlyó, Csobotfalva, Csomortán. Vezető Gergely István plébános. Résztvevők száma 600. Gyalogosan érkeztek.
40. Csíkszentlélek. Vezető Simon Miklós plébános. Szám 400. Gyalog jöttek zászlókkal.
41. Csíkszereda. Vezető Borbély Gábor, György Tibor. 3200. Gyalog, zászlókkal érkeztek.
42. Csíkszentgyörgy. Vezető *(nincs)*. Szám 600. Gyalog érkeztek, zászlókkal.
43. Csíkmenaság. Vezető Györgydeák Lajos plébános. Szám 400, gyalog érkeztek, zászlókkal.
44. Szováta. Vezető Kőszegi János kántor, számuk 250.
45. Szenttamás. Vezető Ágoston Imre, létszám 250. Gyalog érkeztek zászlókkal.
46. Csíkszentmárton. Vezető Kósa Vilmos főesperes. Szám 400. Gyalog érkeztek, zászlókkal.
47. Tusnád. Vezető Sebestyén Domokos. Szám 100. Gyalog és vonaton zászlóval.
Budapest, Újlak, Sarlósboldogasszony plébánia képviselőjében 1. Udvardi László a Caritas szeretetszolgálatától, 2. Füle István.
48. Varság. Vezető Vas T. János kántor. Szám 70, autóbuszon érkeztek.
Taploca szám 500, gyalog érkeztek.
49. Zsögöd. 200.
50. Karcfalva, vezető nincs, számuk 200, gyalog, zászlókkal érkeztek.
51. Gyimesfelsőlak. Vezető Berszán Lajos plébános, szám 550. Gyalog érkeztek zászlókkal.
52. Ozsdola. Vezető Jakab Kálmán plébános, szám 200, autóbuszon érkeztek.
53. Barót. Vezető Tripán Lajos segédlelkész, szám 110. Autóbuszon és személykocsin érkeztek.
54. Petrozsény. Vezető Mátyási Lajos Szám 53, autóbuszon érkeztek.
55. Debrecen, 40 fő Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Fodor András káplán, hittanár.
56. Pilisszántó, szám 37. Záborszki Kálmán plébános, 8 noviciátus nővér.
57. Gyimesközéplak, Hidegség. Vezető Szilveszter Imre Gábor plébános, szám 300. Gyalog érkeztek zászlókkal.
58. Csíkszentsimon. Vezető Sófalvi József plébános, szám 400, gyalog érkeztek zászlókkal.

59. Gyimesbükk, vezető Tankó Antal gondnok, szám 400, gyalog érkeztek, zászlókkal.
60. Rákos, Göröcsfalva, Vacsárcsi Vezető Buzás Árpád plébános. szám 700. Gyalog érkeztek, zászlókkal.
61. Görgényüvegcsűr. Vezető Fórika János plébános. Szám 250 (autóbusz.)
62. Csíkszentdomokos. Vezető káplán. Szám 200, gyalog.
63. Imecsfalva. Vezető nincs, szám 12, autóbusz.
Zsilvölgye. Vezető nincs, szám 115, vonat.
(Áthúzva) Csíkszenttamás, vezető nincs, szám 200, (áthúzva), gyalog és vonat.
63. Dánfalva. Vezető nincs, létszám 500 (gyalog).
64. Taploca, létszám 1000, plébános úr kísérte.
- Összesen 23.344.

B) A felírt települések betűrendben

A helységnevek után a / után álló szám arra a sorszámmra utal, amelynél az eredeti kijegyzésben a létszámmra és vezetőre vonatkozó további adatok szerepelnek. Az eredetiben megszámozatlan helységek után itt csak / jel áll.

1. Alsócsernáton és Dálnok /16
2. Barót /53
3. Bereck, Martonos és Ojtoz /26
4. Brassó /27
5. Budapest, Újlak /
6. Bukarest/
7. Bükszád /9
8. Csíkcsicsó /38
9. Csíkdánfalva /63
10. Csíkkarcfalva /50
11. Csíkmenaság /43
12. Csíkrákos, Göröcsfalva Vacsárcsi /60
13. Csíksomlyó, Csobotfalva, Csomortán /39
14. Csíkszentdomokos /62
15. Csíkszentgyörgy /42
16. Csíkszentkirály /28
17. Csíkszentlélek /40
18. Csíkszentmárton /46
19. Csíkszentmiklós, Borzsova /34
20. Csíkszentsimon /58
21. Csíkszenttamás /45

22. Csíkszépvíz /37
23. Csíkszereda /41
24. Csíktaploca /64
25. Csíkzsögöd /49
26. Debrecen /55
27. Egrestő /12
28. Esztelnek /20
29. Farkaslaka/
30. Gelence /21
31. Görgényüvegcsűr /4 /61
32. Gyergyóalfalu /18.
33. Gyergyócsomafalva /19.
34. Gyergyóditró /2
35. Gyergyószentmiklós /
36. Gyergyóújfalu /5
37. Gyimesbükk /59
38. Gyimesfelsőlok /51
39. Gyimesközéplok /57
40. Imecsfalva /63
41. Kézdiszentlélek /11
42. Lemhény, Kézdivásárhely /1
43. Lövete /10
44. Lujzikaluger /
45. Lupény /24
46. Madéfalva /36
47. Máramarossziget /
48. Maréfalva /17
49. Marosludas, Mezőszentangyal /14
50. Marosvásárhely /30
51. Mikháza, Nyárádmentéről /3
52. Nagykászon /32
53. Nagyvárad /29
54. Ojtoz, Martonos, Bereck /26a
55. Oroszhegy /6
56. Ozsdola /52
57. Parajd /23.
58. Petrozsény /54
59. Pilisszántó /56
60. Szárhegy /22
61. Székelyvécke /11

62. Székelyszállás /8
63. Székelyudvarhely /15
64. Szentdemeter /13
65. Szentegyháza, Szentkeresztbánya /33
66. Szováta /44
67. Tusnád /47
68. Tusnádfürdő /31
69. Varság /48
70. Zabola /25
71. Zeteleka /7
72. Zsilvölgye

2. sz. melléklet: Regisztrált települések a csíksomlyói búcsúban, 1990–1997

A táblázatban mindazok a települések szerepelnek, amelyekről 1990 és 1997 között tudomást szerezhettünk. A szervezők feljegyzései alapján szerepelnek létszám-adatok hat év oszlopaiban. Az együtt érkezett csoportok mindegyike külön-külön is szerepel.

Jelmagyarázat:

Au - Ausztrália

Br - Brassó környéke, Barcaság

Cs - Csík

E - Erdélyből érkezettek Székelyföldön kívülről

fj - ferencesek jegyzeteiből, létszám-adat nélkül

Gy - Gyergyó

Gyi - Gyimes

H - Háromszék

j - gyűjtői jegyzetből, fényképről

M - Maros

Ml - Moldva

Mo - Magyarországról érkezettek

Szl - Szlovákia

U - Udvarhely

× - jelen voltak, létszámuk mással összevontan szerepel

számok a cellákban - a szervezők feljegyzései alapján a létszám-adatok

számok zárójelben - más településsel együtt érkezettek létszám-adata

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
?Kövesd				50			
Ajnád + Csíkszentmihály							Cs
Aknasugatag,+ Felsőbánya					50	14	E
Ákosfalva		90					M
Alsócernáton, Dálnokkal	110				70	74	H
Alsómarosfő					20		Gy
Altorja				*			H
Arad					47	50	E
Atyha						12	U
Baja						50+ 52	Mo
Bákó				*			M
Bakonycsernye+ Bodajk, Balinka, Fehérvárcurgó, Zirc,						48	Mo
Balánbánya				700		200	Cs
Balassagyarmat						30	Mo
Balinka (+ Bakonycsernye...)						*	Mo
Barót (Miklósvárral)	110	400	170+ 50	*		270	U
Batiz					12		E
Bátos				50	50		E
Battonya						6	Mo
Becsehely						9	Mo
Bélafalva				10			H
Bereck + Kézdimartonos + Ojtoz	200	330				80	H
Berhida				j			Mo
Besenyszög +Szolnok +Karcag						*	Mo
Beszterce		45		72	100	60	Mo
Béta (Székelydobó, Vágás)							M

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Bodajk + Bakonycsérnye, Balinka, Fehérvárcsurgó, Zirc						*	Mo
Bonchida				3			E
Bonyhád (székelyek)				j			Mo
Borszék				100	150	100	Gy
Borzont (1991: Gyergyóalfaluval)		(1000)		j	100	100	Gy
Bős						8	Szl
Brassó	500		200		400		E
Brassó-Bolonya (Szegedi egyház)			200	68	250	300	E
Budakeszi						80	Mo
BUDAPEST: Farkasrét Káposztásmegyer Pestszentimre Pestszentlőrinc Újlak több részéből	2			j		65 50 14 14	Mo
Bukarest	46	70			150	100	R
Buzásbesenyő				55			E
Buzsák, Csíktaplócéval				16			Mo
Cegléd + Tápiószentmárton				43			Mo
Csegőd			40				
Csernakeresztúr +Déva						45	E
Csíkbankfalva, Csíkszentgyörgy							Cs
Csíkborzsova					300	250	Cs
Csíkszatóság			300	320	300	230	Cs
Csíksicsó (1997: cserkészcsapat)	6-700	580	580	600	850	950 (20)	Cs

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Csíksomortán				j		50	Cs
Csíkdánfalva	500		480	700	520	780	Cs
Csíkelne				800		400	Cs
CsíkJenőfalva (Karcfalvával)							Cs
Csíkkarcfalva, CsíkJenőfalva	200		400	1100			CS
Csíkkozmás + Lázárfalva		80	120	120	380	150	Cs
Csíklázárfalva + Csíkkozmás		x	x	x	x	x	Cs
Csíkmadaras			350	500	450	350	Cs
Csíkménaság	400	150	300	250	500	600	Cs
Csíkmindszent					300	450	Cs
Csíkpálfalva + Csíkelne					450		Cs
Csíkrákos Göröcsfalva Vacsárcsi	700	400	400	500		500	Cs
Csíksomlyó + Csobotfalva, Csomortán	600			300	1000	150	Cs
Csíkszentdomokos	200		700			1200	Cs
Csíkszentgyörgy, Bánkfalva	600		700	1500	1000	750	Cs
Csíkszentimre + Szeged (1997)			800	650	800	520	Cs
Csíkszentkirály	500		800	j		800	Cs
Csíkszentlélek	400		700		350		Cs
Csíkszentmárton	400	220		350	300	300	Cs
Csíkszentmihály + Ajnád		280	350		300	300	Cs
Csíkszentmiklós + Csíkborzsova	600		500		350	350	Cs
Csíkszentsimon	400		400	500			Cs
Csíkszenttamás + Győr 1993	250		350	90			Cs

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Csíkszépvíz	1100	500			1700	3000	Cs
Csíkszereda Főplébánia Szt. Ágoston templom Márton Áron Gimnázium Segítő Mária Gimnázium	3200		5000	10000	1200 200 222	1000 300	Cs
Csíktaploca	500	450	250	300	350	250	Cs
Csíkverebes + Nagytusnád (gyalog)		15		fj	*		Cs
Csíkszögöd + Gyula 1997	200	500	300	200	400	300	Cs
Csobotfalva (= Csíksomlyó)				j			Cs
Csongrád, Koronka							Mo
Dálnok (Alsócernátonnal)	(110)				70	74	H
Debrecen	40	100				150	Mo
Deményháza						100	M
Déva, Csernakeresztúrral					55	45	E
Dicsőszentmárton, Szőkefalva		120			50		E
Diósgyőr				60		45	Mo
Eger						40	Mo
Egrestő	50			52			M
Élesd						50	E
Encs + Forró							Mo
Érd				j		55	Mo
Erdőszentgyörgy						52	M
Érmihályfalva					32		E
Érsekvadkert				fj		14	Mo
Esztelnek	53	160		60	60		H
Esztergom				50		23	Mo
Etéd, Karcaggal						25	U
Farkaslaka	120		140	j	400	500	U

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Fehérvárcsurgó						*	Mo
Felcsút			f				Mo
Felsőbánya						32	E
Felsőtömös					20		Br
Fenyéd, Küküllőkeménfalvával,		120		j		80	U
Fenyőkút, Pálpatakával				70			U
Florida, (Venice Magyar ház)						2	USA
Forró + Encs				36			Mo
Futásfalva			70		70	70	H
Gelence	100				300	250	H
Gödöllő		32	50	fj		44	Mo
Görgényüvegsúr	200	160		53	150		E
Göröcsfalva						200	Cs
Gyergyóalfalu (Miskolccal)	2000	1000	700	600	550	1500+ 120	Gy
Gyergyócsomafalva	400	350	350	j	480	170	Gy
Gyergyóditró	300	300	200	500	230	200	Gy
Gyergyóhodos					65		Gy
Gyergyókilyénfalva			100	100	200	250	Gy
Gyergyóremete			150	400	200	200	Gy
Gyergyószárhegy	120			j	800	400	Gy
Gyergyószentmiklós Salgótarjával	60	1200	1500	2500	600	2000	Gy
Gyergyótekerőpatak			400	200		40	Gy
Gyergyótekerőpatak					135	500+ 50	Gy
Gyergyótölgyes					100		Gy
Gyergyóújfalu	250		200	40	300	500+ 50	Gy
Gyimesbükk	400	400		j	350	2500	Gyi

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Gyimesfelsőlok	550	450		j	1100	1200+ 80	Gyi
Gyimesközéplak	300	400		j	750		Gyi
Gyöngyös Kápolnásfaluval						80	Mo
Gyöngyöspata				j			
Győr				j		46	Mo
Győr (környéke, Győri Egyházmegye) Csíkszenttamással				j		166+ 160	Mo
Gyórság						41	Mo
Györgyfalva							E
Gyórság							Mo
Gyula Csíkszögöddel 1997			41			50	Mo
Gyulafehérvár, Majláth G.K. iskola					85		E
Halászi						50	Mo
Halászi (Maros m.)						48	M
Haraly (Zabolával)					(100)		H
Hargitafürdő					50	50	U
Hétfalu					150		Br
Hódmezővásárhely	f						Mo
Homoródalmás, Homoródkarácsonyfalvával				50	70		U
Homoródkarácsonyfalva				40			U
Hunyad megye						17	E
Illyefalva					45	40	H
Imecsfalva	12	55	46		50	45	H
Isaszeg, Csíkszentmártonnal		70					Mo
Izbég							Mo
Jászberény						90	Mo
Jászkarajenő (Tusnádfürdővel)				40			Mo
Jegenye				8		17	E

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Jobbágyfalva Nyárádszeredával		60	45	50	50		U
Jobbágytelke (Székelyhodossal)		180		j		60	U
Jód (?) Ratosnya							
Kadicsfalva Székelybetlenfalvával		200	200	300			U
Kaplony						32	E
Kápolnásfalva, Gyöngyössel			220	360	500	350	U
Kaposvár						10+47+ 50	Mo
Kapuvár						50	Mo
Karcag + Szolnok + Besenyőszög						45	Mo
Kászonjakabfalva			180	120			Cs
Kászonújfalva		60	70		50		Cs
Kecskemét							Mo
Kézdialmás			160	j		80	H
Kézdimartonos, Bereck, Ojtoz	*						H
Kézdiszárzapatak		55	32				H
Kézdiszentlélek		60			250		H
Kézdivásárhely	(140)	60	60		40	70+ 250	H
Kiskőrös				50		55	Mo
Kiskunhalas						4	Mo
Kistelek						47	Mo
Kolozs megye				j			E
Kolozsvár				j		200+ 70	E
Korond			180	150+ 300	400	350+ 800	U

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Kovászna			180	150	112		H
Kőhalom					120		E
Kőszeg						52	Mo
Köszvényes						*	M
Kunbaja, Mélykúttal, Gyimesfelsőlök vendégei						38	Mo
Kunszentmárton				j			Mo
Küküllőkeményfalva Fenyéd együtt			130	j			U
Lázárfalva		60				150	Gy
Lemhény (1990: Kézdivásárhellyel)	140	360	120	120	200		H
Lippa, Máriaradnával					9		E
Lövete	350	250	300	400	14+		U
Lujzikaluger	140			j			MI
Lupény (taplocsiakkal)	44		200	j		15	E
Madéfalva	350	1800	1200	650	600	900	Cs
Makfalva						200	M
Makó				6		45+6	Mo
Málnásfürdő						15	H
Malomfalva		60	100				M
Máramarossziget	37+			j	300	300	E
Máréfalva	70		350	100	150	100	U
Máriaradna, Lippával							E
Maroshévíz		100	60	40	160		E
Marosludas, Mezőszentangyal	*	52			60		E
Marossárpatak						6	E
Marosvásárhely	300		300	j	400+ 120	100+ 500	E
Marosszentgyörgy				j			E
Medgyes				fj	60		E
Melbourne						1	Au

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Mélykút, Kunbajával Gyimesfelsőlók vendégei						38	Mo
Mezőszentangyal, Marosludassal							E
Mikháza	120		45	fj	60	*	U
Miklósvár (Baróttal)		(400)		110			
Miskolc				35		46+40+ 48	Mo
Mogyoród, Madéfalvával		*		j			Mo
Moldvai csángók					300	100	MI
Moldvaiak, Csobotfalvával				350			MI
Mosonszentmiklós						45	Mo
Nagybánya				140	180	15	E
Nagyenyed		70		2			E
Nagyernye, Sáromberkével							E
Nagykanizsa			45	50			Mo
Nagykároly				j			E
Nagykászon	150						Cs
Nagykátá			h				Mo
Nagyszeben					50		E
Nagytusnád, Csíkverebessel					90	50	Cs
Nagyvárad	2						E
Négyfalu Barcafalva			200			100	Br
Nyárádköszvényes				150			U
Nyárádremete, Vármező, Köszvényes, Mikháza,				150	320	350	U
Nyárádselye					60		U
Nyárádszereda Jobbágyfalvával				j	20		U
Nyikómalomfalva				120	150	500	U
Nyújtód			60		130	80	H

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Ojtoz, Kézdimartonossal, Bereckkel	x	x					H
Óradna					45	50	E
Oroszhegy	150	250	300	300	150		U
Oroszlány környéke Gyergyóújfaluval						45	Mo
Orotva			60		60		Gy
Ozsdola	200						H
Pálpataka, Fenyőkúttal			60	70			U
Parajd	100		100	30	113	90	U
Pécs				40			Mo
Pécs-Kozármisleny						18	Mo
Pest megye Gyergyóalfaluval						40+20	Mo
Petrilla					15		E
Petrozsény	53				95		E
Pilisszántó	37						Mo
Pusztakalán				7	10		E
Radnót		15					E
Ratosnya, Jód (?)					12	x	
Recsk (Csíkszentdomokossal)				j			Mo
Rimóc						50	Mo
Rónaszék					60	35	E
Salgótarján Gyergyószentmiklóssal						40	Mo
Sarmaság						10	E
Sáromberke, Nagyernyével					60		E
Segesvár			105	53	150	100	E
Sepsibükszád	50					70	H
Sepsiszentgyörgy		200		300	200	250	H
Solymár						3	Mo
Sopronkövesd				50			Mo
Svájc						4	Mo

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Szászfalu-Sárfalva					90		H
Szászrégen		300		150	250	100	E
Szatzmárnémeti					103	10+ 150	E
Szecsele		1000					Br
Szeged, Csíkszentimrével Alsóváros Ferences Plébánia Karolina Iskola Piarista Gimnázium				22 j		40 +80 150 34	Mo
Székelybetlenfalva Kadicsfalvával				j		200	U
Székelydobó, Vágás, Béta					200	150	
Székelyhíd						80	E
Székelyhodos (Jobbágytelkével)		(180)					U
Székelykál		60			47		
Székelykeresztúr Udvarhely kerület			130	120	230	220	
Székelylengyelfalva		65					
Székelypálfalva				50			
Székelyszállás	100						
Székelyszentkirály		150	130		220	150	
Székelyszentlélek (Székelyudvarhelyel)		(70)	53	55		70	U
Székelyszenttamás			60				U
Székelyudvarhely	500	70	150	350	400	1000+ 50	U
Székelyvarság	70	130	200	100	120		U
Székelyvécke	240	59		60			
Szentdemeter	250	70		50			M
Szentgyháza (1990: Szentkeresztbányával)	500	700		400	450	135	U

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Szentendre				60		58	Mo
Szentes						50	Mo
Szentkatolna			54		120	130	H
Szentkeresztbánya (1990: Szentegyházával)	(500)	20	150		300	150	U
Szerencs						48	Mo
Szolnok						48	Mo
Szolnok megyeiek (Csíktaplocával)				18			Mo
Szombathely				j			Mo
Szováta	250	320	200+ 55	250	400	500	M
Szőkefalva						41	E
Tápe						46	Mo
Tápiószecső (Csíkrákossal)				j		40	Mo
Tápiószentmárton, Cegléddel				43			Mo
Temesvár					93		E
Torja				200	100	150	H
Tusnád	100						Cs
Tusnádfürdő	200		150	300	450	500	Cs
Újszeged						8	Mo
Újtusnád		30	170	150	110	200	Cs
Ülke					250		
Üllő						50	Mo
Ürmös(Miklósvárral)			45	fj			Mo
Vác						38	Mo
Vacsárcsi				70	200	80	Cs
Vágás, Székelydobó, Béta		151		100		200	M
Vajdahunyad				12		50	E
Vajola (Bátossal)					50		
Vármező						x	
Varsány						100	Mo

Település	1990	1991	1992	1993	1996	1997	Megj.
Vasvár						17	Mo
Vice				23	40	50	E
Vizsoly és környéke				31		48	Mo
Zabola, Haraly	53	120	90	150	100	150	H
Zala megyeiek Szentegyházával				fj			Mo
Zernyest					50		E
Zetelaka	300	186	150+ 56	350		780	U
Zeteváralja			70		120	220	U
Zirc						45	Mo
Zsilvölgye	115						E

3. sz. melléklet: A körmenet rendje a somlyói búcsúban, 1992

A sorrendet stencilezve, A/6-os méretben sokszorosított 4 oldalon osztogatták a búcsúban. A közlésben követtük az eredeti névalakokat. Az oszlopra kitett hirdetés eltérései a stencilhez képest dőlt betűvel szedettek; ott nem szerepeltek összetartozó falvak kötőjeles alakban, csak egymás alá írtak, ezt itt a sor elejére tett nagykötéjjel érzékeltetjük.

Gyergyóalfalu,
Gyergyócsomafalva
Gyergyóújfalu
Gyergyószentmiklós
Tekerőpatak
Kilyénfalva
Szarhegy
Ditró
-Orotva
Gyergyóremete

Csíkszentdomokos
Balánbánya

Csíkszenttamás
Csíkkarcfalva
-Csíkjenőfalva
Csíkdánfalva
Csíkmadaras
Csíkrákos
-Göröcsfalva
-Vacsárcsi
Madéfalva
Csíkcsicsó
Csíktaploca
Csíkszereda
Zsögöd
Csíkszentmihály
-Ajnád
Csíkshépvíz
Csíkszentmiklós
-Borzsova
Csíkdelne
-Csíkpálfalva
Csíksomlyó
-Csíkcsomortán

KORDON-PAPSÁG

Csíkszentgyörgy
-Bánkfalva
Menaság
Nagykászton
Kásztonújfalu, Kásztonjakabfalva
Csíkszentmárton
-Csekefalva
Csíkszentkirály
Csíkszentimre
Csíkszentsimon
Csatószeg
Tusnádközség
Újtusnád
Tusnádfürdő
Csíkkozmás

Lázárfalva
Csíkmindszent
Csíkszentlélek

Mikháza és Nyáradmente

Szováta
Parajd
Korond
Farkaslaka
Udvarhelyszentlélek
Malomfalva
Székelyudvarhely
Betlehemfalva (sic!)
Kadicsfalva
Oroszhegy
Székelyszenttamás
Fenyéd
Máréfalva
Kiskápolnás
Szentegyházásfalu
Lövete és a Homoród völgye
Zetelaka
Zeteváralja
Küküllőkeményfalva
Varság

Gyergyóhodos
Maroshévíz
Gyergyótölgyes
Borszék
Százrégen és környéke
Marosvásárhely és környéke.

Gelence(-Hilib-Haraj)
Szentkatolna
Imecsfalva
Kézdiszentlélek
Szárzpaták
Kézdiszentkereszt (Polyán)

Bélafalva
Esztelnek
Almás
Lemhény
Bereck
Martonos
Nyújtód
Szászfalu
Sárfalva
Ozsdola
Kézdivásárhely
Torja
Futásfalva
Csernáton és környéke
Sepsiszentgyörgy és környéke
Barót és környéke

Brassó és környéke

Gyimesfelsőlok
Gyimesközéplak
Gyimesbük

Bákói csángók

MOHAY Tamás
ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék
Budapest
mohayt@elte.hu

PÉTER E. KATALIN

CSÍK MEGYEI KIVÁNDORLÁS 1850–1910 KÖZÖTT

Abstract: [Emigration from Csík County between 1850–1910] In the last decades of the 19th Century in Europe and in Transylvania as well a lot of inhabitants decided to leave their homeland in hope of finding a better life abroad.

How many people left from my homeland? Nobody knows it. No documents had been found only memories remained. The data from the local archive had been lost in the flights during the two world wars and the headquarter offices of the Chamber of Commerce had been burned. Why did people leave? Where did they go? How did they leave? – so many questions and we can find answers only in the newspapers and other publications of the time.

This article is based besides the specialized literature and publications mainly on the facts living in the memories of the people. I've found authentic sources in the documentation library of the local Museum .

These sources made possible, even in a very limited way, to present the economic and social changes which characterized the Szeklerland in the period between 1850 and 1910. May the study of the past serve as lesson for nowadays?

Rezumat: [Migrația din județul Ciuc în perioada 1850–1910] În ultimele decenii din secolul al 19-lea, în Europa, astfel și în Transilvania mulți au părăsit pământul natal în speranța găsirii unor condiții de trai mai decente. Câți au plecat din zona noastră în acea perioadă, nimeni nu știe. Documente statistice nu mai sunt de găsit, doar amintiri. Datele din arhiva orașului Miercurea Ciuc / Csikszereda (magh.) au pierit în timpul celor două războaie mondiale, sediul Camerei de Industrie s-a ars cu toate actele. În mod firesc se naște întrebarea: oamenii de ce au plecat, unde și cum au părăsit plaiurile natale? Răspunsul la aceste întrebări putem căuta doar în presa contemporană și în scrisorile unor personalități contemporani.

Prezentul articol are la bază, pe lângă studiile și articolele ziarelor contemporane, și datele din amintirile oamenilor rămase acasă. Surse autentice am găsit în Miercurea Ciuc, în magazia Muzeului și în biblioteca documentară.

Aceste surse documentare au permis – chiar dacă în mod limitat – găsirea și prezentarea acelor schimbări economice și sociale, care au caracterizat secuimea în perioada 1850–1910. Poate prin studierea trecutului vom găsi răspunsuri utile la întrebările cotidiene.

*„Talán jobb lett volna máshol születni...
De élni és meghalni – itt, csak itt!”*

Kálnoki László: Északon

A 19. század utolsó negyedében, Európában – így Erdélyben is – nagyon sokan vettek kezükbe vándorbotot, és indultak el szerencsét próbálni. Hogy szűkebb hazámból hányan mentek el? Ezt már senki sem tudja. Konkrét írásbeli dokumentumok nem maradtak fenn, csak emlékek élnek.

A csíkszeredai levéltári adatoknak nyoma veszett a két háború alatti menekülésben, az Iparkamara székhelye pedig tűzvész martalékává lett. Miért mentek el? Hova? Hogyan mentek el? – ezekre a kérdésekre a választ már csak az akkor megjelent újságokban, kiadványokban kereshetjük.

A túlnépesedett falvakban az élet lehetetlenné vált. Részben a „piacok” beszűkülése miatt, részben a relatív túlnépesedés okán a valamilyen alternatív jövedelmet ígérő elvándorlás látszott kézenfekvő megoldásnak. A „jó, értő és megbízható munkaerő pedig kelendő volt mindenek előtt a „Regátban”, az önálló államalakulatban szerveződő Románia déli tartományának városiasodó településein, a későbbi fővárosában és a dunai kikötővárosokban. Amikor a „ki-mozdulás” folyamattá erősödött, másképp: a „szomszédsági” fogadókészség új életszervezési lehetőséget is jelentett, akkor a kivándorlás és elvándorlás már szervezett formában történt. A hegyeken át megnyitották a „zöldhatárokat”, és a cselédlányokat például a Nőegylet segítette a munkába állásnál.

A századfordulóig a mezei munkásokat Romániában jobban is fizették, mint Erdélyben, s az iparosok is jobb jövőt reméltek.

A múlt század végén Romániában új vámszabályokat léptettek érvénybe, amelyek ugyan megnehezítették a kereskedelmet, de az iparosoknak kedveztek. Moldva, Havasalföld pedig tudatos bevándorlási propagandát fejtett ki, ami arra bátorította a székelyföldi, s különösképpen a csíki mesterembereket, hogy „hivatalosítsák” kitelepedésüket. A marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred magmaradt iratanyagában egy 1918 tavaszán „a hadjárat előtt Romániában élt egyénekről” készült érdekes kimutatás közvetve tanúskodik róla. A táblázatba foglalt dokumentum rögzíti a huszár neve mellett a polgári foglalkozását, romániai foglalkozását, az őt foglalkoztató céget, a „jelenleg is” Romániában lévő rokonait, ismerőseit, házanépét és címét. Megtudjuk ebből a kimutatásból, pl. azt, hogy a magyarul és románul is jól beszélő Sípos János szakaszvezető az itthoni földművelést is állómesterségre váltotta Czell Frigyes és Fiai bukaresti sörgyárában, felesége és hét gyermeke pedig „jelenleg is” ott él. Feltehetően Sípos szakaszvezető, ha megúsza a Nagy Háborút, akkor családjához tér vissza. A három erdélyi nyelven beszélő, civilben molnár Bíró Mihály a bräilai „1-ső riskásagyárban” is molnár, felesége három gyermekükkel „jelenleg is” ott lakik. Nagy István cipészről kevés ugyan az adat, „nevezett szabadságon lévén”, de a „Megjegyzések” rovatból megtudjuk, hogy „szülei Bukarestben laknak”.¹

A címben jelzett időközben kezdődött el az Amerikába való kivándorlás is, az általános erdélyi trendhez simulva a Székelyföldről Udvarhely, illetve Maros székéből.

¹ A marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred iratanyaga. Budapesti Hadtörténeti Levéltár 3895. sz. doboz.

A kisbirtokosok közül is sokan kivándoroltak, ők vagyonuk gyarapításában, vagy megbillent pénzügyi helyzetük rendezésében reménykedtek.

A vagyonos lányok háztartásvezetési ismeretek megszerzésére indultak a városokba, a házicselédek nagy része azért ment el, mert egyáltalán nem jutott munkához, és a szolgálatba szegődöttek pedig munkájukhoz viszonyítva rendkívül alacsony bérezésben részesültek.

A napszámosokat rövid időre szerződtették, igaz, hogy nagyobb bérért, míg a cselédek egész évben dolgoztak, de ez élelmet és biztonságot jelentett.

A kivándorlásnak nemcsak gazdasági, de szociális és pszichológiai okai is voltak. A vagyonát elvesztett székely embert szégyene, a társadalmi státuszának nem megfelelően cselekedett lakóst, zátonyra futott azonosságtudata indította útra.

A kor hivatalossága megpróbálta fékezni ezt a váratlanul magasra csapó kivándorlási hullámot, megpróbálták különböző programokat és ösztönzőket föl kínálni a kivándorlás alternatívájaként, de az igyekezet kevés sikerrel járt. Végző megoldásként nem riadtak vissza a kitelepítés „megszervezésének” gondolatától sem. Az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület külön szakosztályt hozott létre e célból. A gondot csupán az okozta, hogy nem tudták, milyen társadalmi osztályból származókat telepítsenek ki.

Egy elfogadható megoldásnak az ipar fellendítése mutatkozott. Az Iparkamara tanítást, termelő eszközök adományozását vállalta, még az Amerikában és Romániában nem boldoguló magyar munkások visszahozatalára is gondolt.

Az ipari fejlődésben lényeges szerepet szántak a háziiparnak. A termékeket többnyire a szomszédos Romániába vitték, ennek a kereskedelemnek azonban a megváltoztatott vámszabályok hamarosan véget vetettek.

Később az építőipar fejlesztésében láttak reményt. A századforduló tájára felépültek a gyárak, amelyek egyre több munkaerőt igényeltek, így elkezdődött a városokba való migráció. A mezőgazdaságban dolgozók száma rohamos csökkenésnek indult.

Az iparban dolgozók bére nem különbözött nagyon a mezőgazdaságban dolgozókéétól. A mezőgazdasági felső és az ipari alsó bérhatár majdnem azonos volt, igaz, hogy az ipar hosszabb távon magasabb kereseti lehetőségeket tartogatott.

E cikk a korabeli szakirodalom és az újságok tanulmányozása mellett az emberek emlékezetében élő eseményekre épül. Hiteles forrásokra bukkantam Csíkszerdában, a Múzeum anyagraktárában, a dokumentációs könyvtárban.

Ezek a források tették – ha korlátozottan is – lehetővé, hogy bemutassam azokat a gazdasági és társadalmi változásokat, amelyek a székelyföldet jellemezték 1850-től 1910-ig terjedő időszakban. Hátha a múlt tanulmányozása szolgál tanulsággul a ma számára?

1. Kivándorlás, kitelepedés 1850–1880

E kérdést mélyrehatóan elemzi, már KOZMA Ferenc, 1879-ben megjelent, *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* c. pályadíjas munkája,² amelyre e dolgozatban többször hivatkozom, hiszen levéltári anyag, valamint korabeli tudósítások, újságcikkek hiányában maga az összefoglaló mű is forrásmunkának tekinthető.

Ebben olvasható, hogy a múlt század közepétől a kivándorlók nagy hullámokban szálltak partra Amerika partjain. Ez az „újkori népvándorlás” lázba hozta egész Európát. Nagy veszteséget jelentett az egész kontinensre, mert nemcsak a szegényebb, rossz körülmények között élők indultak útnak, hanem a vagyonosabb, műveltebb réteg is útra kelt.

1872-ben Svájcból 4899, Franciaországból 200.000, Németországból 1,2 millió, Angliából több mint 2,5 millió személy távozott a tengeren túlra. Ennek az oka már 1875-ben gondolkodóba ejtette a vezető politikusokat. Arra a következtetésre jutottak, hogy főként a vagyontalanság és az élelemhiány készíteti útra a vándorlókat, és etikátlannak tartották az állam beavatkozását, mivel az önfenntartás joga és szabadsága mindenkire érvényes.

A kor liberális eszméiből, a szabad kapitalizmus kialakuló rendszeréből adódik, hogy az állam nem avatkozik be a folyamatba.

KOZMA Ferenc a továbbiakban így ír: „Ezenkívül még egy más népvándorlás is jellemezte Európát, nevezetesen egy állandó munkaerő népmozgás. A francia munkások végezték az aratást a spanyol földeken, görög kereskedők építettek üzleteket a Balkán-félsziget majdnem minden pontján, bolgárkertészek árulták zöldségeiket Európa nagy városaiban, a nagy vasúti építkezéseknél angol tervezőket, olasz kőfaragókat és földmunkásokat alkalmaztak.”

Ez a gondolat vezet el bennünket a Csík megyében történtek jellemzéséhez. A kivándorlás itt először alkalmi munkavállalással kezdődött. A kivándorlók többnyire szekéren, gyalog, később vonaton utaztak. Koós Ferenc bukaresti református lelkész fennmaradt beszámolója szerint (1861): „Csík megyéből harmincnál több szekeres hordta át Bukarestbe és más városokba az ifjúságot.” Külön említ egy Benő Imre nevű szekerest, aki egyetlen alkalommal 16 fiút és lányt fuvarozott Bukarestbe (a körülményeket nem említi).³

² KOZMA Ferenc: *A székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Budapest, 1879. Kiadja a Székely művelődési és közgazdasági egylet.

³ OLÁH Sándor: *A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése*. In *Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996. 25.

Bözödi György összefoglaló munkát jelentetett meg 1938-ban a székelyek múltjáról, hányattatásairól. Publicisztikai mű, nagyon keveset hivatkozik forrásaira. Megdöbbentő, amit ír erről az időszakról, mely még nem kivándorlás, csak munkavállalás, de már ennek az időszaknak is volt vesztesége a székelység számára.

A tömeges kivándorlás okait tovább keresve Erdélyben, felismerhetjük, hogy a helyi eltartóképeség nagy hatást gyakorolt az erdélyi településekre. Ezt a folyamatot kezdetben a háziipari cikkekkel és ásványvízzel Romániába bejáró szekeresek közvetítették, akik ismerve Romániát „jó helyet tudtak cselédek, munkások és mesterlegények számára [...] visszaélték a szülők bizalmával, gyermekeket is felszedtek áruval megterhelt szekereikre, előzetes megbízás nélkül is nemegyszer, s ott adták el őket, ahol a legtöbbet fizettek értük. Ára volt a szegény gyermekeknek keleten, ez emberkereskedés számba ment a székely szekeres munkája”.⁴ Bizonyára ez a borzalom is előfordult, de mértékét, nagyságát nem ismerjük.

Kozma Ferenc is először alkalmi munkavállalókról ír. A Moldvába és Havasalföldre vonulók nagy részét Csík és Háromszék megye adja. Csíkból több nő és Háromszékről több férfi indult belföldi és külföldi munkalehetőség után. A lányok szolgáltni mentek, míg az iparos férfiak üzleti vállalkozásokba fogtak.

A kezdeti időszakban az alkalmi munkavállalás dominált. A továbbiakban ezt írja: „Jellemző volt azonban, hogy a székely leány, aki szolgálatra jelentkezett a nagyvárosi családoknál, vagy a napszámos, aki a munkaerejét adta el, a »szerződés« letelével, a keresetével a legtöbb esetben hazatért.”

„A pincérek, kőművesek, faragók, kovácsok kereskedők, gyógyszerészek dajkák, szakácsok nagy hullámokban lepték el Bukarest, Plojest, Braila, Galac, Krajova utcáit. Mind ügyes mesteremberek keltek útra, ezek nagy része a keresetükkel tért vissza szülőhelyükre, míg mások ott telepedtek le.”

Kezdetben csak alkalmi munkát vállaltak, majd egyre többen véglegesen letelepedtek elsősorban Havasalföldön és Moldvában.

A brassói ipar és kereskedelmi kamara 1875-ben „a minisztériumhoz intézett levelében megpróbálja összefoglalni és megfogalmazni a Havasalföld felé irányuló nagymértékű munka-erővándorlást: [...] az élet kellemesebbé és biztosabbá vált, s a gazdaság - és háztartásban mindinkább a nyugati szokások honosulnak meg, a szolgaszemélyzet s házi és gazdasági állandó munkások a székelyek közül kezdtek felvétetni. S ezek mind nagyobb tömegekben mentek oda, ahol őket jobban fizették.”

Eljutunk az alkalmi munkavállalás, majd a kivándorlás okának vizsgálatához. A kérdés rendkívül sokrétű, e cikk kereteit meghaladja, csak a legjellemzőbbekre térek ki.

⁴ Bözödi György: *Székely bánja*. Kolozsvár, 1938. 154.

Nagyon tömören, lényegét tekintve SZÁSZ Zoltán foglalja össze Erdély története című monográfiájában: „Erdély kétségkívül a Monarchia legkedvezőtlenebb helyzetben lévő régiói közé tartozott, a mezőgazdasági ártermelés csak szórványosan bontakozott ki 1848 előtt, az általános műveltség, az ipar és a városiasodás alacsonyabb szinten állott, mint a tőle nyugatra fekvő területen. Úthálózata zömében kiépítetlen, hajózása minimális volt, 1868-ig a nyugat felől épülő vasút csak a szomszédos Nagyvárad, Temesvár, Arad városáig vezetett.”⁵

Ebből minden igaz, csak az általános műveltség elmarasztalása vitatható. Már az, hogy iparosok települnek ki Havasalföldre, Moldvába, ennek ellene mond, de véleményem szerint, a 19. század utolsó évtizedében, s főként a 20. század első felében meginduló lassú gazdasági fejlődésnek az alapja az volt, hogy voltak jó iskolái Erdélynek és így Csík megyének is.

A kivándorlás okai között feltétlenül megemlítendő, hogy igen-igen kis művelhető területen kellett megélnie viszonylag nagy népességnek. ENDES Miklós Csík megye három részéről írt történeti munkájában a gazdasági viszonyok tárgyalásának is teret szentel. Adatokkal bizonyítja, hogy egy földbirtokosra két kataszteri holdnál alig esett több megművelt terület. A rossz talajviszonyok miatt időnként pihentetni kellett a földet, sok volt az ugar.⁶

A gazdálkodás színvonala is igen alacsony volt. ENDES idézi BENKŐ 1852-ben írt munkáját: „Legelőgazdálkodás folyt kettős fordulóval. A földnek fele ugarban volt, legeltették. A háromfordulós gazdasági rendszer csak nagyon nehezen állandósult”. „A szántás a föld silánysága miatt vagy négy-öt hüvelyk mélységű. Azon alul kövek, agyag. – A meredeken igen nehéz a szántás.” BENKŐ Károly jegyzi fel az 1852-ben írt munkájában: „Alig van hely, ahol négy-öt magot ad a termés /Alcsikon/, másutt csak 2-3 magot.” Ilyen szintről indulva nem volt könnyű, idő kellett ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelés színvonala megfelelő legyen.

Más összefüggések és adatok is azt mutatják, hogy igen alacsony szintről kellett a mezőgazdasági termelés színvonalát emelni. KOZMA Ferenc szerint: „Alcsíkra jellemző volt, hogy a férficseléd fizetségét állatban állapították meg, a szolgálólány kis hozományt kapott és ezzel alapozták meg eljövendő életüket. Önfenntartásuk érdekében e hozomány és részföldjük megművelésén kívül még napszámba mentek vagyonosabb gazdákhöz.”

⁵ SZÁSZ Zoltán: *Gazdaság és Társadalom a kapitalista átalakulás korában*. In *Erdély története*. III. Szerk. SZÁSZ Zoltán. Budapest, 1986. 1508.

⁶ ENDES Miklós: *Csík-, Gyergyó és Kászon-székek földjének és népének története 1918-ig*. Budapest, 1938. 464.

A megélhetési lehetőségek közül legfontosabb a föld. A föld magas ára igen nehezé tette a földhöz való jutást. KOZMA Ferencnél olvashatjuk: „A lakott területek mellett, olyan települések közelében, ahol a földművelésen kívül nem volt sok kenyérkeresési lehetőség, a föld nagy becsben volt, amit az ára is tükrözött.”

„Csík megyében, különösen Alcsík körzetében roppant magasak voltak az árak. Itt a kaszálók holdjáért 400–450 Ft-ot is adtak, a havasi kaszálókat 10 Ft-ért lehetett megvásárolni.”

A lassan növekvő népesség megfelelő szintű eltartásához fejlett ipari tevékenységnek, vele együtt a fejlettebb kereskedelemnek kellett volna megvalósulni. Az ipar 1850-es évekbeli állapotáról, BENKŐ Károly írja, hogy: „Nem hiányoznak Csíkban és Gyergyóban a jó mesteremberek, de vannak gyengébbek is, mint mindenütt. Kőből malomköveket, lépcsőket készítenek /Rákos, Szentkirály/, fekete mázas edényeket Csíkmadarason, Rákoson, Dánfalván, Mád-falván. E helyeken kemencekályhákat is gyártottak. Közöséges papirosokat Szentmártonban, Szentkirályon készítettek. Híres a gyergyószentmiklósi tímárok bőrkikészítési módja. A gyergyószentmiklósi lakatosok, kovácsok híresek. Szépvízen, Csíkszeredán sok a mészáros, itt többféle jó szövetet, pokrócot /csergét/, asztalterítőket szőnek gyapjúból. Háziipar fejlett, eladásra is jutott. Az asszonyok szépen hímeznek, sokadalomban adják el árujukat, amit télen készítenek.”

Van itt kézművesipar, háziipar is, de ezekből csak nagyon nehezen lehet megélni. Ez is a kivándorlás egyik oka. Érdekes, hogy az 1881-es év elején végrehajtott népszámlálás még nem közöl adatokat üzemekről, az iparban foglalkoztatottakról, csak a kisiparosokról vannak adataink.

Az iparban – Csík megyében – 1921 önálló vállalkozót írtak össze. Tiszt, tisztviselő 1 fő, segéd, tanonc, munkás 852 mindössze.⁷ Időszakunk végén is – 1880-ig még nagyon fejletlen az ipar Csík megyében.

A már többszörösen idézett KOZMA Ferenc elemzése szerint: „A napszámos kivándorlás tavasztól őszig tart, célja a téli élelem megszerzése. A »szerződés« leteltével a napszámosok rendszerint visszatérnek szülőföldjükre. Ezzel szemben a cselédkivándorlás sok esetben végleges kimenetelű volt. A végleges kivándorlást politikai majd üzleti, ipari okokra vezették vissza.”

Az 1870-es évi népszámláláskor Csíkszereda környékéről 3231 lakos dolgozott külföldön és 16.114 az ország különböző részein. Ebből 12.994 polgári állás betöltéséért tartózkodott távol a szülőhelyétől és 3120 katonai szolgálatot teljesített. Ezek a népszámlálási adatok azt mutatják, hogy 1870-ig a munka- lehetőségek keresése a történelmi Magyarországon belül történt. A következő évtizedekben, s főként 1880 után mutatkozik meg a nagytömegű kivándorlás.

⁷ A magyar korona országaiban az 1881 elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei városok és községek szerint részletezve. II. 748–749.

Az 1870-es években már oly mértékű lehetett a kivándorlás, elsősorban Havasalföld és Moldva irányába, hogy a brassói ipar- és kereskedelmi kamara komoly és jó javaslatokat tesz a valós megoldásra. Az akkori vezetésnek ez a munkaerő-vándorlás igencsak nagy gondot jelentett. Ennek megakadályozására olyan stratégiát akartak kidolgozni, hogy az akkori nemzetközi jogot tiszteletben tartsák. A brassói ipar- és kereskedelmi kamara szerint: „*a nép és a gazdasági életben nincs helye a kényszernek [...] Meg kell kísérelni a keresetet otthon, természetes úton fokozni s ezáltal is, sikerülni fog a kivándorlást Erdélyből, megakadályozni*”. A megoldást a háziipar megalapozásában vélték.

2. Kivándorlás, kitelepedés 1880–1900

Ez a két évtized a magyarországi kivándorlás történetének még csak a kezdeti, korai szakasza. A Székelyföld, s az általunk közelebbről vizsgált Csík megye szempontjából ez az időszak a legkedvezőtlenebb. Ekkor hagyták el legtöbben, véglegesen szülőföldjüket. Ebből a két évtizedből már sokkal több kiadvány, tanulmány szól a kivándorlásról. Kutatásom most már eredménnyel járt, Csík-szeredában régi újságokat is sikerült feldolgoznom.

Először idézek BARTALIS Ágostnak 1901-ben megjelent tanulmányából: „*A vagyonát elvesztett székely ember büszkesége nem engedte meg, hogy itthon bér-munkát végezzen a hajdan egyenlő rangban lévő szomszédjának. Ezért utazásra kényszerült.*”⁸ Alapvető gazdasági, megélhetési tényezők állnak a kivándorlás előidézése mögött, de a lélektani okokra is figyelni kell.

Az állandó kitelepedések mellett továbbra sok az ideiglenesen munkavállaló ebben az időszakban is. Az ideiglenesen útra kelők közül sokan a fizetési szokások miatt ragadtak vándorbotot, és heti ingázásba fogtak, mert máshol a munkabért a hét végén egy összegben adták, míg itthon a napibér volt szokásos.⁹

Az ideiglenes munkavállalással kezdődik a végleges kitelepülés. „*A kivándorlók között kisbirtokosok is vannak, akik gazdaságuk gyarapítását, vagy megingott pénzügyi egyensúlyukat szerették volna visszaállítani. Bukarestbe 1880–1900 között közel 70000-en vándoroltak ki.*”¹⁰

1899-ben a *Csíki Lapok* hasábjain állandó vitatéma a kivándorlás kérdése. FEJÉR Antal vezércikkében olvashatjuk: „*1894-től 12.612 személy kért útlevélet Romániába és 15 napos tartózkodási engedélyért 1449-en folyamodtak, míg 1898-ban 14-en kértek kitelepedést. Már az útlevél megkérésekor megmutatkozik, hogy véglegesen kívánt eltávozni.*”

⁸ BARTALIS Ágost: *Csik-Menaság Székelyei*. Belvárosi Könyvnyomda, Budapest, 1901.

⁹ T. NAGY Imre: *Székely Kivándorlás*. Budapest, 1895. 7.

¹⁰ OLÁH Sándor: *A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése*. In *Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996. 17.

Ugyancsak a Csíki Lapok 1899. évfolyam 2. számában A kivándorlás kérése című cikkében olvasható LÁSZLÓ GYULA felmérése, hogyan az említett időszakban 69.447 személy távozott. A Csíki Lapok 1899. 5. száma szerint (Néhány szó a kivándorlás kérdéséhez): „Sokan a katonai kötelezettség elől menekültek, és mindaddig távol maradtak, míg a hadkötelezettségi kort le nem töltötték, ugyanis a jogszabályok nem tették lehetővé a hadkötelesek hazahozatalát. Ennek kiküszöbölésére a cikk javaslatot tesz egy családi útlevél érvénybeiktatására, mely megtiltaná a kiskorúak országból való eltávolítását.”

A munkavállalás, majd kivándorlás okai tehát rendkívül sokfélék. Egy másik cikk szerint a kivándorlását a Nőegylet szervezte a díj 16 éven aluliaknak 50 fillér, míg korosabbaknak 1 korona volt.¹¹

A cselédség elterjedt foglalkozásnak számított. A jelentkező székely lányok 60–80% a szerződés lejártával nem tért vissza többet.

E források alapján megállapítható, hogy igen jelentős méreteket ölthetett a kivándorlás, bár kevés konkrét adatot találunk. Ezért érdekes T. NAGY Imrének – aki több tanulmányában foglalkozik ebben a korszakban a kivándorlással – a következő adata: „1898-ban Gyergyóremetéről 500 munkás ment Moldvába.”¹²

A közvetítői irodák rugalmasan változtak az igényeknek megfelelően, 1894 körül inkább a kocsisokat és a béreseket keresték, majd a századfordulón pedig a szolgálólányokat.¹³

Már utaltam rá, hogy a kivándorlás, elvándorlás okai sokfélék. T. NAGY Imre másik tanulmányából idézek: „A múlt század végén Romániában új vámszabályok léptek életbe, amelyek megnehezítették a kereskedelmet, de ugyanakkor az ott élő iparosok számos kedvezményben részesültek, így sok mesterember kérte a kitelepedési engedélyt. Igaz, hogy mesterségüket máshol gyakorolták, de minden évben hazajöttek, látogatóként vagy meglévő birtokukat rendezték.”¹⁴

Csík megyéhez hasonló volt a helyzet Udvarhely megyében is. T. NAGY Imrével majdnem egyidőben, 1904-ben, BARABÁS Endre ír a megye közigazdasági állapotáról. Megfogalmazása nagyon kemény, de érvényes Csík megyére is: „Városai nem fejlődtek, állandó keresetet nyújtó vállalatok nem kereskedhetnek a nyugati piacoktól való távolság, a hiányos és drága közlekedési eszközök miatt. S ha néhány mégis mindezek dacára létesült, azok megerősödni nem tudtak. Ott, ahol minden helyi feltétel megvolna ahhoz, hogy virágzó ipar és

¹¹ LÁSZLÓ GYULA: Székely és Csángó lányok. Csíki Lapok 1899. június 14., 24. szám.

¹² T. NAGY Imre: Csíkvármegye Közgazdasági Állapotairól. Csíkszereda, 1911. 15.

¹³ T. NAGY Imre: A székely cselédkérdés. In Uő: Csíkvármegye Közgazdasági Állapotairól. Csíkszereda, 1911. 25.

¹⁴ T. NAGY Imre: Székely Kivándorlás. Budapest, 1895. 8–10.

*kereskedelem létesülhessen, ott a székely nép a kavicsos sovány földjének megművelésével tölti legtöbb idejét, ebből tengeti életét, vagy pedig kivándorol.*¹⁵

Míg a magyar népesség jobb megélhetést keresve Havasalföld, Moldva irányába indul, addig a nehéz pásztoréletet, a havasi legelők nyújtotta szerény lehetőségeket kihasználva, a románság megerősödik. Csík megye közigazdász, neves közéleti személyisége, T. NAGY Imre így ír: „A vármegyében lévő oláh lakosság a nagy terjedelmű havasi legelőkre való letelepedéssel, azok bérbevételével a szomszéd Oláhországból a megelőző századok folyamán majdnem észrevétlenül került a vármegyébe.”¹⁶

Az egyes községekben szétszórtan lévő románokat a főnemesség idők folyamán cselédeknek, pásztoroknak hozta be, kikből kezdettől fogva jobbágyosztály gyarapodott.

Bármennyire is lesújtó, szomorú a 19. század utolsó két évtizedének helyzete és az ebből a helyzetből adódó kivándorlás mértéke, mégis észre kell vennünk, hogy megkezdődött az a belső gazdasági fejlődés, amely majd a következő évtizedben hozza azt az eredményt, hogy megszűnik a kivándorlás Csík megyéből.

A kezdeti biztató jelek alapján, melyek folytatása az iparfejlődés, arra lehet következtetni, hogy a rendkívül rossz természeti körülmények között élő Gyergyó, Csík és Kászon népe, ahol kevés a szántóterület, a föld minősége is gyenge, a meredek kaszálók hasznosítása is nehéz, ott az ipar adhatna megélhetést.

A kézműves ipara, háziipara korábban is jelentős volt a megyének. Ez azonban nem biztosított megfelelő megélhetést, s e kézműves, iparos rétegből is sokan kivándoroltak. A kapitalista gyáripar irányába történő elmozdulás jelenthetett volna előrehaladást. Szórványos adataink vannak arról, hogy a most vizsgált két évtizedben /1880–1900/ ilyen irányban megindult a fejlődés, de még nem annyira, hogy ez a korai gyáripar a népességfelesleget fel tudta volna venni.

BARTALIS Ágost arról ír, hogy a legjobb üzletet a fazekas ipar csinálta ebben az időben. Nemcsak a készítéssel, hanem Felcsíkon sokan foglalkoztak a cserépedények Moldvába való szállításával is. Amikor a vámszabályok ennek a kereskedelemnek véget vetettek, akkor igen sokan betelepedtek Moldvába és Havasalföldre „az önálló román ipart megteremteni”.¹⁷

Lényegesebb ennél is, amit ENDES Miklós ír. A műmalmok 1870 táján kezdenek épülni. A gőzfűrészgyárak az erdők nagyméretű kihasználásával kapcsolatosak.

¹⁵ BARABÁS Endre: *Udvarhely vármegye közigazdasági leírása*. Budapest, 1904. 4.

¹⁶ T. NAGY Imre: *Csik vármegye közigazdasági leírása*. Budapest, 1902. 1–2.

¹⁷ BARTALIS Ágost: *Az 50 éves Ipartestület 1884–1934 jubileumi száma*. 21–27.

Gyufagyárat 1894-ben alapítottak, a nyomdaipar pedig 1880-tól mutat fejlődést. ENDES Miklós megjegyzi azonban, hogy a nagyipar, tőkehiány miatt nehezen indult meg. Annál több volt a kisiparos: asztalos, cipész, csizmadia, szabó, kovács. „*Innen jutott Romániába is elég.*”¹⁸

A közigazgatás fejlődése is egyre több embert foglalkoztatott. Nehéz ezt ma már évről évre nyomon követni. A felsorolt hivatalok működésüket már 1900 előtt megkezdték, továbbfejlődtek a 20. században. Mindez kihatott a foglalkoztatásra. „A vármegyei hatóság 1879 szeptemberében ment Szeredába, a mai megyeházára 1886-ban költözött. Szeredában volt a főispáni, alispáni, államépítészeti hivatal, királyi pénzügyigazgatóság, főszolgabíróság, királyi járásbíróság, királyi törvényszék, a 24. honvédezred zászlóalja, csendőrszárparancsnokság, munkásbiztosító pénztár, erdőhivatal, posta és távírda, takarékpénztár, hitelszövetkezet, gazdasági egyesület, kaszinó, polgári olvasókör, kereskedőkör, iparos- és kereskedő ifjúságkör, kisedővő, elemi fiú és leányiskola, főgimnázium, magyar királyi földműves iskola.”¹⁹

Fontos megjegyezni, hogy voltak – igaz nagyon erőtlen – iparfejlesztési kísérletek már a 19. század utolsó évtizedeiben (pl. sajtgyár).

A Gyergyói Gazdakör 1883-as kiadványában a háziipar egy részének, nevezetesen a szövés elterjedésének, leírásánál olvashatjuk, miszerint Csíkszeredában léteztek olyan szövőiskolák, ahol a sikeres vizsga után egy-egy szövőszéket (osztovátát) ajándékoztak diákjaiknak. Az Iparkamara néha még értékesebb termelőeszközöket is adományozott, például 1899-ben Kövér György csíkszeredai lakosnak egy vasesztergát adott azzal a feltétellel, hogy ha 5 évig használni fogja, akkor a saját tulajdonát fogja képezni.²⁰

Az államtól nagy áldozatot követelt a munkáskezek visszatartása. „Ha tudnának oly iparvállalatot és gyárat létesíteni, amelyek tisztességes napszám mellett munkát tudnak biztosítani a szegény népnek, akkor a kivándorlás biztosan csökkenne.”²¹

A javaslatot tevő FEJÉR Antal nagyon jól látta a kérdést, lényeges a javaslat, csak az volt a kérdés, hogyan lehetne megvalósítani? Voltak más, gyakorlatiasnak tűnő javaslatok is, csak ezek nem valósultak meg.

¹⁸ ENDES Miklós: *i. m.*

¹⁹ ENDES Miklós: *i. m.*

²⁰ *Csíki Lapok*. 1899. március 8.

²¹ FEJÉR Antal: *Néhány szó a kivándorlás kérdéséhez*. In *Csíki Lapok* 1899. február 1., 5. szám.

A külföldre történő kivándorlási hullám megakadályozását sokan, az ország más, kevésbé lakott településére való kitelepítésében látták. Az Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület e célból külön szakosztályt hozott létre. Működéséhez sok adományt is kapott. T. NAGY Imre említi, hogy Gr. Kuun Kocsárd birtokos 250.000 forintot utalt át az egyesületnek. A gondot az okozta, hogy nem tudták eldönteni, hogy milyen társadalmi osztályból származókat telepítsenek ki: „*napszámos osztályt-e, a legszegényebb birtokos osztályt-e, az adósságok miatt tönkrement gazdákat-e, iparosokat-e, vagy vegyesen*”.²²

3. Az 1900–1910 közötti időszak

A téma talán egyik legavatottabb ismerője írja 1937-ben, a *Hitel*-ben megjelent tanulmányában²³ – az általam egész időközre jellemzően –, hogy: A TER-MÉSZETES SZAPORULAT arányszáma lényegesen nem változott az utóbbi félévszázad alatt, a népességszám azonban időközben 30 százalékkal emelkedett s a viszonylagos túlnépesedés következményeképp közel *negyedszáz ezer lélek elhagyta a megye területét* (kiemelés általam). Csík társadalompolitikájának talán ez a legvitatottabb kérdése. 1862-ben már alapítvány létesül a kivándorlás megakadályozására s ettől az időtől fogva az irodalmi adalékok is számosak: vannak, akik felállítják a napszámos, cseléd és végleges kivándorlók hierarchiáját – vannak, kik analógiát keresnek s újkori népvándorlásnak mondják, a tények taglalása s az adatközlés sem szegényes. A kérdés azonban ma éppannyira megoldatlan, mint akárcsak a múlt század utolsó évtizedeiben. Különösképpen, ha a kászonalcsíki járást tekintjük, melynek népessége az egymást követő népszámlálások tanúsága szerint mind kevesebb és kevesebb:

1869	1880	1890	1900	1910	1930
25.233	24.936	24.366	25.396	21.849	21.663

OLÁH Sándor 1996-ban megjelent dolgozatában²⁴ VENCZEL-t idézve a kivándorlás irányára említ érdekes adatot: 1901–1913 között, dacára a megnehezített adminisztratív körülményeknek, a székelyföldi megyékből 8599 fő vándorolt Havasalföldre és Moldvába.

²² T. NAGY IMRE: *Székely kivándorlás*. Budapest, 1895. 10–15.

²³ VENCZEL József: *Csík népe és népesedési viszonyai*. In *Hitel - Kolozsvár 1935–1944*. II. kötet (szerk. ZÁHOLYI Éva). Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991. 141.

²⁴ OLÁH Sándor: *A székelyföldi migráció előtörténetének áttekintése*. In *Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, 1996. 23.

Az előbbi adatsorból is kitűnik, hogy a század első évtizedében érzékenyen csökkent a kivándorlás mértéke, bár VENCZEL 1937-ben is azon kesereg, hogy: „Kásonból ma is hetenként kétszer indul társasgépkocsi, hogy Bukarestbe szállítsa az új emberanyagot s hozza haza a »látogatókat«. A hegyek közé bezárt »szegelet-földje« előtt kitárult méginkább a keleti kapu s ma már megszokássá lett a távolban való tartózkodás. Van község, hol a házak bezárulnak, az ajtókra s ablakokra deszkakapánt kerül, a lakosság egyharmada elhagyta otthonát. Két hazájuk van: itthon a kisbirtok, esetleg a gyermek, „odabent” a kereset és az érdek.”²⁵

Az arányok végső soron azért mégis változtak. Vajon mi lehet ennek a magyarázata? Ez már az előző korszaktól eltérő teljesen új kérdés, a szakirodalom és a statisztikák elemzése ad némi támpontot.

Az elemzők első helyen említik, hogy a 19. század utolsó évtizedében megindult ipari, ipari jellegű fejlődés, ha vesztett is lendületéből rendszerint a helyi bizonytalankodás okán, de tovább folytatódott a 20. század első évtizedében.²⁶ A mindennemű ipari fejlődés, általában a gazdasági élet fejlődése szempontjából, lehet az életszervezés egyik alapvető tényezője. Igen lényeges, hogy van már ebben az időszakaszban valamelyes befektetői érdeklődés. A századforduló után, mai szóhasználattal, a banki szféra is fejlődésnek indult Csík megyében.

ENDES Miklós 1938-ban megjelent munkájában tudósít arról, hogy: „Csík megyében az 1875 és az 1888-as évek között kezdtek megalakulni a kisebb pénzüintézetek, amelyeknek üzletköre igen kis téren mozgott.” Fejtegetéseit támogató statisztikáját is közöl az 1901 és 1910-ben működő pénzüintézetekről. Mind a pénzüintézetek száma, mind a bevitt tőke szempontjából jelentős az előrehaladás.

Egy másik, nem ilyen jelentős, de az előremozdulást jelző, a „Székely” elemzés így összegezhető: a századfordulón az építőipar nagyot fejlődött, mivel az 1896-ban kiadott törvény 30 évre adómentességet biztosított az új házak számára. Ez az építkezési lendület áterjedt az iparra is.²⁷ A viszonylag nagy építkezések új munkaalkalmat teremtettek, ami visszafordulásra bátorította a kivándorlást.

A gazdasági élet fokozatos fejlődése tehát meghozta az eredményt a Székelyföldön is. Ez azonban még nem volt elég az előző évtizedek, kivándorlása okozta veszteség pótlására.

²⁵ VENCZEL: Uo. 142.

²⁶ *A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálási eredmény.* 76–77. – *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása.* II. 772. – *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása.* II. 772.

²⁷ GÁL Endre – JÓZSA Géza: *Gazdasági helyzetünk.* In *Székelység.* 1914. január 11. 2. szám.

Összegzésként: A székelyek tömeges kivándorlása Csík megyében már a 18. század második felében lényeges népességvesztést okozott, különösen a madéfalvi vérengzés (1764) után. Ebben az exodusban viszont jellemzően politikai és csak kis arányban gazdasági okok fonódtak egybe.

A 19. század második felében tapasztalt tömeges kivándorlás, amely az 1880-1900 közötti két évtizedben a legjelentősebb, szinte kizárólagosan gazdasági indíttatású. Megelőzi a magyarországi tömeges kivándorlást, és főképpen a világgazdasági válsággal, az elszegényedéssel függ össze. Csíkban, érdekes módon, a 20. század első évtizedében szinte megszűnik a kivándorlás, aminek okait az itthon is életteremtő gazdasági fellendülésében vélelem megtalálni.

A székely kivándorlásnak tehát – minden kutató egybehangzó álláspontja szerint –, döntően gazdasági okai voltak, de az is általánosan elfogadott tényyszerűség, hogy hozzá sok esetben lélektani okok, egyéb indítékok is társultak. Közismert dolog, hogy a székelyföldi társadalomban a megszerzett státusz örökölhető volt. Megszületésétől fogva tehát a székelyföldi polgárnak, ezen elvárásoknak kellett eleget tennie. A falvak zárt körű közössége hatására az ott lakók élete állandó nyilvánosságban zajlott, és ha az elvárásokat nem teljesítette, akár azonosságtudata futhatott zátonyra. Néhány elvándorlási hullám ezekre az okokra vezethető vissza. Az elvándorlók az idegen helyen vállalt munka eredményéből, visszatérve ingatlanvásárlásba fogtak, így mintegy visszavásárolták elvesztett társadalmi helyüket.

Mint a vázlatos kortörténetből is kiderül, volt olyan időszaka a Székelyföldön élő népességnek, amikor sem a parasztság, sem a kézműves réteg nem tudta tartani életnívóját, vagyis: szegényedett. A modernizációs pályára lendült szomszédság – Moldva és Havasalföld –, különösképpen a függetlenségét elismertető folyamat lezárása után (1877) ekkor jobb megélhetést biztosított. A székelység kivándorlása először alkalmi munkavállalással kezdődött, majd állandó, kinti letelepedésre váltott át. E hosszantartó folyamat embervesztését pontosan megítélni nem lehet, de becslések szerint az egész Székelységből legalább kétszázezren az akkori Románia területén telepedtek meg.

Ahogy a gazdasági élet fejlődése Erdélyben, így a székely megyékben is fokozatosan megindult, a gyáripar, a háziipar erősödött, a vasutak kezdtek megépülni, fellendült az építőipar, úgy a kivándorlás is egyre csökkent. Megteremtődtek a megélhetés, a jobb élet feltételei.

***

Ahogy a múlt századokban a vagyonát megszerző fiatal visszajött új telepesként, családot alapítani, úgy ma néhány vállalkozó, a külföldön megszerzett tőkéjét itthon fekteti be, vállalkozást alapít, megélhetést teremt nemcsak a saját maga, hanem a környezete számára is. A mai párhuzamból éppen a hasonlóság okán jól kifejezhető a korábbi folyamat!

Ez a típusú migráció most is társadalom- és gazdaságszerkezeti változásokat okoz, hiszen a visszajövő nemcsak anyagi tőkét, de szellemi tőkét, valamint egy más technológiát, szemléletváltozást is hozhat. Ezek a kezdeményezések hatást gyakorolnak az egész lakóközösségre, az egész vidékre. A „visszanézést” ennek a folyamatnak az értelmezése is teszi időszerűvé.

PÉTER E. Katalin egyetemi adjunktus, doktorandus

EMTE Sapientia Egyetem

RO - 530104 Csíkszereda, Szabadság tér 1., Hargita megye

peterkatalin@sapientia.siculorum.ro

GEOLÓGIA - HIDROLÓGIA

GEOLOGY - HYDROLOGY

GELOGIE - HIDROLOGIE

JÁNOSI CSABA – PÉTER ÉVA – BERSZÁN JÓZSEF – JÁNOSI KINCŐ

AZ ALCSÍKI- ÉS A KÁSZONI-MEDENCE ÁSVÁNYVIZEI ÉS GÁZÖMLÉSEI

Abstract: [Mineral waters and gas escapes in the depressions of Ciucul de Jos and Casin] Carbonated sparkling mineral waters in tectonic depressions Ciucul de Jos (rom.) / Alcsík (hung.) and Casin (rom.) / Kászón (hng.), surrounded by the South-Harghita and Ciucului mountains are the product of the post-volcanic activity. The existence of salty and sulphurous waters is rather bound to the rocks of fliș, which forms the Ciucului mountains. After a court theoretical introduction and the summary presentation of the history of the researches as well as the fundamental bibliography on the mineral waters, the authors offer a classification of several hundreds of water sources, according to territorial criteria and according to localities.

Rezumat: [Apele minerale și scurgerile de gaze din depresiunea Ciucului de Jos și a Casinului] Apele minerale carbogazoase din depresiunile tectonice ale Ciucului de Jos / Alcsík (magh.) și Casinului / Kászón (magh.), înconjurate de munții Harghita de Sud și munții Ciucului sunt produsul activității postvulcanice. Existența apelor sărate și sulfuroase se leagă mai ales de rocile flișului din care sunt constituiți munții Ciucului. După o scurtă introducere teoretică și prezentarea sumară a istoricului cercetării respectiv a bibliografiei de bază a apelor minerale din zonă, autorii oferă clasificarea a mai multor sute de surse, după criteriile teritoriale și pe localități.

Bevezetés

A Dél-Hargita és a Csíki-havasok által határolt Alcsíki és Kászoni tektonikus medencék szénsavas ásványvizei az utóvulkáni működés termékei. A sós és kénes vizek a Csíki havasokat felépítő flis kőzetekhez kapcsolódnak.

A tanulmányozott terület ásványvízforrásai főleg a medencéket határoló törésvonalak mentén törnek a felszínre. A Kászoni-medence szénsavas vizeinek az előfordulása, a medence keleti peremén húzódó észak-dél irányú törésvonalat kelet-nyugat irányban metsző, Fehérkő-, Répát- és Borvív-pataka völgyeihez kapcsolódik. Az Alcsíki-medence ásványvízforrásai három fontosabb észak-dél irányú törésvonal mentén helyezkednek el (PRICĂJAN 1972). Keleten a Csíki-havasok és az Alcsíki-medence között húzódó törésvonal mentén ismeretesebb jelentősebb ásványvízforrások. A medence központi részén, az Olt árterén húzódik a legjelentősebb ásványvíz előfordulás. Nyugaton a források a Dél-Hargita krátereiben és az azokat lecsapoló völgyekben fordulnak elő. Gázömlések, mofetták az Alcsíki-medence

ce keleti és a nyugati peremén jelentkeznek. Dolgozatunkban igyekeztünk bemutatni a két medencében előforduló összes ásványvíz forrást és azok vízkémiai típusát valamint a mofettákat.

Az Alcsíki- és a Kászoni-medence ásványvizeinek a bemutatásánál a korábbi szakirodalomra és a több évtizedet felölelő terepi megfigyeléseinkre támaszkodtunk.

A tanulmányozott terület ásványvizei és gázömlései már a 17. századi okiratokban is szerepelnek (LAKATOS 1699), de tudományos kutatásuk csak a 18. században indul meg (BÉL 1744). A 19. században, Tusnádfürdő kialakulása után fokozatosan nő a térséggel foglalkozó szakembereknek a száma. ORBÁN Balázs (1869) *A Székelyföld leírása* című könyvében ismerteti a menasági, csíkszentmártoni, tusnádfürdői és a kászoni ásványvizeket és közli PATAKI (1820) néhány elemzését is. VITOS Mózes (1894) *Adatok Csíkszegye leírásához és történetéhez* című monográfiájában igen részletesen ismerteti a csíki települések „ásványos forrásait és fürdőit”. PAPP ÉS HANKÓ (1907) *A Magyar Birodalom ásványvizei és fürdőhelyei* című munkájukban közlik a tusnádfürdői és a kászoni ásványvizek vegyelemzését. A két világháború közötti időszakban BÁNYAI János (1929, 1938) kutatja a csíki és kászoni ásványvizeket.

A II. világháború alatt CSAJÁGHY (1943) tíz ásványvíz forrás elemzését végzi el az általunk is tárgyalt területen.

1957-ben jelenik meg a SZABÓ ET. AL. által szerkesztett *A Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések* összefoglaló munkája.

PRICAJAN (1973, 1981) könyveiben elemzéseket is közöl Csík és Kászon ásványvizeiről. *A Hargita megye természetes gyógytényezői* (1974) című tanulmánykötet több szerzője tanulmányozza az Alcsíki- és a Kászoni-medence ásványvizeit és kutatástörténetét. PÉTER ÉS MAKFALVI (1976–1977) ismerteti a tusnádfürdői termálvizeket. KISGYÖRGY ÉS KRISTÓ (1978) *Románia ásványvizei* című könyvükben vázlatosan írják le az Alcsíki- és Kászoni-medence ásványvizeinek előfordulását és hidrogeológiáját. GEAMĂNU, N. ÉS GEAMĂNU, V. (1978, 1979) Tusnádfürdő és Csíkszentkirály–Csíkszentmárton–Tusnád környékén végeznek hidrogeológiai kutatást. JÁNOSI (1980) felleltározza az Alcsíki-medence ásványvizeit és elkészíti a medence ásványvíz-kémiai térképét. ZSIGMOND (1996) áttekinti a Kászoni medence ismertebb borvízforrásainak hasznosítását. *A Kelemen–Görgényi–Hargita vulkáni vonulat ásványvizei* című dolgozatban (BERNER, JÁNOSI, PÉTER 2000) a szerzők 27 kászoni és alcsíki ásványvízminta elemzését tették közzé. A vidék ásványvízkutatás-történetében először került sor ilyen részletes mikroelemzésre (31 elem vizsgálatára). *A Székelyföld fürdői és gyógyhelyei* JÁNOSI ET AL. (2005) által szerkesztett kötetben alcsíki és kászoni ásványvízfürdőket ismertetnek a szerzők.

1. Az Alcsíki- és a Kászoni-medence ásványvizeinek osztályozása

Az osztályozás az eredet szempontjából fontos makroionok előfordulási aránya alapján történik. A kationok közül a nátrium (Na), kalcium (Ca) és magnézium (Mg), az anionok közül pedig a klorid (Cl), szulfát (SO_4) és hidrogén-karbonát (HCO_3) általában jellemzik azt víztároló kőzetet, amellyel hosszabb ideig kapcsolatban volt az ásványvíz. Az ásványvíz típusának a makroelem tartalom alapján való osztályozásakor csak a 20 mval-%-nál nagyobb mennyiségben jelenlévő ionokat vettük figyelembe.

1.1. Az Alcsíki-medence ásványvizeinek osztályozása

1.1.1. A flis vonulathoz kapcsolódó ásványvizek

Ezen a területen két vonal mentén törnek a felszínre az ásványvízforrások. Az egyik csoport ahhoz a törésvonalhoz kapcsolódik amely mentén, Csík-szentgyörgy-Lázárfalva között a Csíki medence lezökkent, míg a másik ettől keletebbre, ezzel párhuzamosan húzódik. Ezek a források a Csíki-havasok, kelet-nyugat lefolyású völgyeiben fakadnak. Az előbbi alacsony vízhozamú források nagyobb részt a lejtőtörmelékben kialakult víztároló rétegekből, míg az utóbbiak a homokkő és agyagpala repedéseiből fakadnak. Általában a források vizének ásványi-só tartalma alacsony. Kivételt képeznek a sós források.

A medence peremét határoló törésvonalhoz kapcsolódnak Csíkszentgyörgyön a Fiság kiszélesedő völgyében található borvízforrások (Bükkötvi, Monyasdi, Sáskert, Bálint Kárulyé) dél fele a Bánkfalván a Gönczédi vagy Csutakos, Édesbükke. Csíkszentmárton keleti szélén a Bodó Dávid, a Csíkibora, a Nyírpallagi, a Málnási és a Posszógó ismeretes. Csíkcsekefalván a medenceperemet a Csekefalvi borvíz, a Gotthárd borvíz és az Orsovály borvíz jelzi. Csíkkozmás határában a Nyerges alji, a Sószékfürdő, a Bojzási és a falu keleti résziben előforduló borvizes kutak jelzik a törésvonal helyét. Lázárfalva határában, a Csomád-Büdös fiatal vulkáni hegység közelségének hatására erőteljesebb lesz a vulkáni utóműködés. A medence bezökkenést jelző törés, a már felszínen lévő homokkő rétegekből álló, Nyírfürdő-Borvítető-Kápolna-mező-Büdös-patak-Büdös-hegy vonalon tovább követhető, ahol erőteljes mofetta hatás figyelhető meg. Ettől a vonaltól keletre Hi-patak-Közep-patak vagy nyugatra Tusnád-patak völgyében is számos borvízforrás és mofetta figyelmeztet a Csomád közelségére.

A Csíkszentgyörgy-Csíklázárfalva szakaszon a szénsavas ásványvizek uralkodóan Ca-HCO_3 , és Ca-Mg-HCO_3 jellegűek. Még ismeretesek Ca-Mg-Na-HCO_3 és Ca-Na-Mg-HCO_3 típusú borvizek is. A kozmási Sószékfürdőn a Na-Ca-HCO_3 szénsavas borvízfürdőtől keletre alig száz méterre a korábban betemetett források vizének az újrafoglalása során derült ki, hogy szénsav

mentes tiszta Na-Cl típusú forrásokról van szó. A csíklázárfalvi források nagy része is a Ca-Mg-HCO₃ jellegű vizek csoportjába tartozik de ismeretesek még Ca-HCO₃, Mg-Ca-HCO₃ és Na-Mg-Ca-HCO₃ típusú vizek is. Erős-árokban és Kápolnamezőben (Bogdán, Sóska-padi és Sósforrás) megfigyelhető a Mg-HCO₃ és a Ca-Mg-HCO₃ vizek keveredése a Na-Cl típusú vizekkel, amelyek eredményeként megjelennek a Na-Mg-HCO₃-Cl és a Na-Ca-Mg-HCO₃ típusú borvizek. A kénhidrogén tartalmú mofetta gázok hatására egyes források és vizes mofetták, fortyogók vize Ca-HCO-SO₄ és Ca-Mg-HCO-SO₄ jellegű.

Az előbb tárgyalt térségben nagy számban ismeretesek száraz és vizes mofetták is. Csíkszentgyörgy nyugati szélén van a kezdetlegesen kiépített Katal homlokai Büdös gödör. Csíkszentmárton és Csekefalva közötti Kicsimezőn a kénhidrogén tartalmú vizes mofetta, a Posszogó, amely ma fürdőmedencének van kiképezve. Csíklázárfalva Nyír nevű tizesben a Büdös-alja vagy Nyír fürdő területén, Borvíztetőn, Erős-árokban, amely a nevét is az itt feltörő „erőtől” kapta, valamint a Büdös patakban fordulnak elő nagy gázhozamú kénhidrogénes száraz és vizes mofetták. Az utóbbi évek ásványtani kutatásai a csíklázárfalvi Nyírfürdőn igen ritka szulfátokat írtak le (SZAKÁLL ET AL. 2006, KRISTÁLY ET AL. 2006)

A következő csoport vizei a Pottyond-Menaság-Adorjánfürdő-szentmártoni Sós-kút-kozmási Nagypataki borvíz-Lázárfalva törésvonal mentén fordulnak elő. Pottyondtól nyugatra található borvízforrás vize Ca-Mg-HCO₃. Menaságtól keletre a Taploca völgyében Vigaszó és Kőszék, forrásai kénes vizek csoportjába tartoznak. Ezek a büdösvizek Na-Ca-Mg-HCO₃-Cl típusúak. Kőszék és Ligszék és csíkszentmártoni Sós-kút foltos jellegű sóforrásai tiszta Na-Cl típusúhoz tartoznak. A medenceszerűen kiöblösödő bánkfalvi Szenegyház-as-patakában kialakult Adorján fürdő környékén, valamint ettől délre a Csutakos és Répát-patak völgyében több száraz gázömlés és kis vízhozamú szénsavas ásványvízforrás található. Jellemzően, ezek a források tiszta Ca-HCO₃ és Ca-Mg-HCO₃ típusúhoz tartoznak. Az Adorján fürdő területén lévő mofetta vize, Ca-Na-Mg-HCO₃ típusú.

1.1.2. A központi, Olt menti törésvonal ásványvizei

Az Alcsíki-medence hossz tengelye mentén, Csíkszentkirály-Csíkszentimre-Csíkszentsimon-Csatószeg-Csíkverebes-Tusnád-Újtusnád-Tusnád-fürdő között a homok, kavics, agyag és piroklasztikum alkotta medenceüledékekben alakult ki a vizsgált terület legnagyobb szénsavas ásványvíz készlete. A természetes források mellett itt volt lemélyítve a legtöbb hidrogeológia fúrás is. Ezeknek a fúrásoknak a vizét forgalmazza a medence három palackozó üzeme is, a csíkszentkirályi „Hargita Kraiten” és a „Hargita Gyöngye” valamint az Újtusnád a „Tusnád”. A XIX. század végén szintén ebben a térségben voltak próbálkozások borvizek palackozására. Tusnád-fürdőről a század végén 50.000 palackot

szállítottak el. Verebesen a Mercur forrás (Zsidó borvize) vizét palackozták. A verebesi vasúti megálló szomszédságában raktár is épült a palackozott borvíz tárolására. A néphagyomány szerint a tusnádi Nádasfürdő területén feltörő nagy szénsavtartalmú források palackozására is tettek kísérletet, de az akkori vékonyfalu palackok nem bírták a nagy nyomást ezért a palackozás abba maradt.

Az Alcsíki-medencét és a Középcsíki-medencét összekötő Zsögödi-szorostól délre Csíkszentkirály területén az Olt jobb partján kialakult hosszan elnyúló borvizes láp, a Borsáros területén és a falu több pontján kutakban és fúrásokban törnek fel a borvizek. Száraz mofettagáz előfordulás figyelhető meg a régi Népiszkola pincéjében és az Olt árterén, amelyet csak nagy víz esetén lehet lokalizálni. A Borsárostól délre a Nagyos patak mentén is szénsavas a talaj- és rétegvíz. Ezt tárta fel több fúrás (Hargita Kraiten udvarán és az Olt árterén). A község területén az első kis mélységű (26–60 m) fúrásokat 1962-ben kezdték lemélyíteni (F1, F2, F3A, F3B, F4, F5, F5A – IMFBRM). 1965-ben mélyítették le az 1200,14 m mélységű hidrogeológia fúrást, amely 6 l/s hozammal működött. Ismertek még a F1-ISCH, F1, és F2 ISPIF fúrás valamint az 1973-ban kivitelezett FI és FII ISPIF hidrogeológiai fúrások. A régi fúrásokat lecementálták, hogy ne befolyásolják negatívan az újabb, kitermelés alatt álló kutak vízhozamát. Az elmúlt években mélyítették le a FH1 (Kenderes) és az F1, F2 SNAM hidrogeológiai fúrásokat, amelyeket a Hargita Gyöngye palackozó üzem hasznosít. A Hargita Kraiten az F8 kút vizét palackozza.

A csíkszentkirályi ásványvizek enyhén termális jellegűek, 16–22 °C (4431 IFLGS) és a Ca-Mg-Na-HCO₃ típusú vizek csoportjába tartoznak. Hasonló típusú a csíkszentimrei borvízforrás is. A Bors forrás vize Na-Ca-Mg-HCO₃-Cl jellegű. Ez a kevert víztípus a felszínhez közel lévő flis rétegekből álló medence-talappal hozható kapcsolatba.

Csíkszentimre keleti részén a Geolex által 200 m-re lemélyített FH13-as hidrogeológiai fúrásból szénsavas ásványvíz tört fel. A medence központi részén, Csíkszentsimon és Csatószeg térségében kevés ásványvízforrás van, a Borréti, a Hevederfenyei és a Lucsi. Csíkszentsimon határában több mint húsz kis mélységű fúrás ismeretes, amelyek különböző mélységből, alacsony ásványi só-tartalmazó édesvizet hoznak a felszínre. A mélyebben húzódó rétegek vízének nagyobb a szénsavtartalma. Jellemző a keveredés is. Az Olt jobb partján található Lucsi és a Hevederfenyei források vize azonos típusúhoz tartozik, Na-Mg-Ca-HCO₃-Cl. A Borréti borvízforrás az Olt bal oldalán fakad, vize Ca-Mg-HCO₃ típusú. A csatószegi borvizek (Csatószegi borvíz, Sölön feredéje) szintén Ca-Mg-HCO₃ típusúak.

Verebes-Tusnád térségében megváltozik a borvizek vegyi jellege. Jellemzőek a kevert víztípusok Verebes központi zónájában a borvizek Ca-Na-Mg-HCO₃-Cl típusúak.. Ezek a kis mélységű fúrásokkal feltárt borvizek nagy nyo-

mású CO_2 gáz kíséretében törtek fel. A verebesi téesz udvarán az 1950-es években, fúrás közben erőteljes gázkitörés következett be. A laza vulkáni homokból feltörő szénsavas ásványvíz és gáz lefojtása nagy nehézségekbe ütközött. Több szekér fával és szénával tömték be az egyre szélesedő fortyogó krátert. Betemették a falu központjában lévő Lobogó természeti ritkaságnak gázfeltörést is. Az Olt szabályozása következtében Verebes központjában elapadtak az ártézi fúrások és csak a nagy mélységű ásott kutakban fordul elő borvíz. A falu nyugati részén, az Olt bal partján található a Na-Ca-Mg- HCO_3 -Cl típusú Zsidó borvize, amelyet korábban palackoztak.

Nagytusnádon a műút mellett 1957-ben feltárt ártézi borvízforrás vize Na-Ca- HCO_3 típusú. A tiszta Na-Cl típus elterjedése Tusnád környékén foltos jellegű. Ebbe a csoportba tartozik az Alszegei borvíz és balinosi Sósborvíz.

A Tusnádi-szoros bejáratánál, Újtusnádon a természetes borvízforrások mellett (Bátordi vagy Köpe, Matild, Közzeppataki) 1956-ban négy hidrogeológiai fúrást mélyítettek le, amelyek közül az 14904 és a 14901-es langyos $22,5\text{ }^\circ\text{C}$ -os ásványvizet hozott a felszínre. Ezeket a kutakat 1970-ben lecementálták és az épülő palackozó üzem részére újabb három (F1, F2, F3-ISPIF) fúrást mélyítettek le. Ezeknek az ártézi kutaknak a vize Na-Mg-Ca- HCO_3 és Ca-Na-Mg- HCO_3 -Cl típusú vizek csoportjába tartozik. 1999-ben a Tusnád palackozó üzem mellett fúrt 113 méter mély FH 35-ös kút vize Ca-Mg- HCO_3 típusú. Újtusnádon az Olt bal partján kihajtott IPEG fúrásból langyos Na-Ca- HCO_3 típusú ásványvizet hoztak a felszínre. A medence központi törésvonalától távolodva megváltozik a borvíz vegyi jellege is.

Az Olt-szorosban kialakult Tusnádfürdőn feltörő borvizek két nagy csoportra oszthatók: az egyik az Olt bal partján, a Csomád lábánál törnek fel, míg a másik a Dél-Hargitához tartozó Piricske lejtőin fakadnak. Az utóbbi forrásokat a Dél-Hargita központi vonalán feltörő források keretében tárgyaljuk.

Tusnádfürdő környékén a Csomád-hegység talapzatát képező flis rétegek közel vannak a felszínhez, ezért a források zöme (Ilona, Mikes Apor Veresvíz) sós, és a Na-Cl- HCO_3 típusú vizek csoportjába tartoznak. A Csomád-hegység észak-nyugati lábánál húzódó Nádasfürdő-Vargyas-patak-Tizás (Veresvíz) törésvonal mentén feltörő nagy hozamú borvízforrások vízének vegyi típusát tanulmányozva megfigyelhető a mélységi flis rétegekből származó Na-Cl vizek keveredése, a laza vulkáni homokban kialakult Mg- HCO_3 és Ca- HCO_3 típusú vizekkel. Ennek eredménye a kevert típus, Na-Mg- HCO_3 -Cl (Nádasi-borvíz, Pallók-borvize, Fekete Györi borvize Vargyasi borvizek) és a Na-Ca-Cl- HCO_3 típusú Ferencz Miklós borvize. A fürdőtelep déli részén a terasz alól fakadó ásványvizek a Na-Ca- HCO_3 -Cl (Rudi-borvíz), Na-Ca-Cl- HCO_3 (Komlósárok borvíz, Gazdasági épületek mellett feltörő források), Na-Ca-Mg- HCO_3 -Cl (Kígyóspataki borvíz) típusúak. Az Ördöglíki borvizek, amelyek a Csomád

vulkáni kúpjai és a terasz érintkezésénél törnek fel, a tiszta $Mg-HCO_3$ típus-hoz tartoznak. Nádasfürdő-Vargyas-patak-Veresvíz-Tusnádfürdő-Komlósárrok-Ördöglik-Kígyós-patak vonalon fakadó ásványvizekből nagy mennyiségű limonit, mésztufa és opál csapódik ki. Tusnádfürdőn a geotermikus gradiens 40/100m (PÉTER 1976-1977). Ezt igazolta a Csukás-tó partján lemélyített 320 IPEG és a Veresvízi 322 IFLGS hidrogeológiai fúrások talphőmérséklete is, 78 °C, illetve 53,7 °C. Az 1140 m mély 320 IPEG fúrás 63 °C hőmérsékletű $Na-HCO_3$ típusú vizet tárt fel. Veresvíznél a 730 m mélységű 322 IFLGS fúrásban az ásványvíz hőmérséklete 47 °C. A tusnádfürdői langyos források vizének hőmérséklete 20-22,5 °C. Az Alcsíki-medencében, az Olt mentén egyetlen száraz gázömlés van hasznosítva, Tusnádfürdőn.

1.1.3. A Dél-Hargita központi krátereihöz,

vagy az azt lecsapoló völgyekhez kapcsolódó ásványvizek

Az Alcsíki-medence nyugati peremét határoló Dél-Hargita vulkáni vonulat északi peremén a csíkszentkirályi Kicsi- és Nagyos-patakokban van három kis hozamú borvízforrás. Ettől délre a Csergő-patak forrásvidékén alakult ki a Csíkszentimrei Büdös, ahol három бүдös gödör, mofetta van használatban és két borvízforrás (Büdösi borvíz és a Szemvízforrás). A régi higanybányák (cinóber) táróiból is nagy mennyiségű, savas és nagyon vasas vizek kerülnek felszínre. A fürdőtelep keleti részén borvizes tőzegláp alakult ki.

A Szentimrei Büdöstől délre, Bánya-patak fejiben van erős posztvulkáni tevékenység. Nagy mennyiségű széndioxid gáz és borvíz tör a felszínre. A források vize és a mofetták gázai felhasználatlanul folynak szét. Korábban itt is híres fürdőhely volt. A völgyben még látható a 18-19. században kihajtott aranybánya bejárata, ahonnan bő hozamú savas borvíz tör elő. Az aranybányászat emlékét, az érczútot, idézi a völgyben található Istampi borvíz is. Bányapatakot szinte teljes hosszában foglalatlan ásványvízforrások követik.

A következő völgyben a Vermet-patak fejében nyolc borvízforrás és három mofetta ismeretes. Hajdanában itt is népi fürdő működött.

A Dél-Hargita legmagasabb vulkáni kráterében, a Kakukk-hegy keleti lejtőjén számos borvízforrás (Fehérföldi, Nagypataki, Bányapataki, Aladári stb.) és egy korábban kiépített mofetta ismert. Az erős vulkáni utóműködések hatására a kráterben levő andezitek kaolinosodtak. Az Aladáré nevű helyen található jó minőségű fehérföldet vagy kaolint korábban a korondi fazekasok termelték ki.

A Nagyos- és az Aszó-patak között előbb felsorolt ásványvízforrásokra az alacsony ásványisótartalom a jellemző. A vizek $Ca-HCO_3$, $Ca-HCO_3-SO_4$ és $Ca-Mg-HCO_3$ típusúhoz tartoznak.

A Piricske vagy Nagyjáhoros északi lejtőin fakadó Ábrám borvize (Tiszta-patak) és Szoros-árokban négy foglalatlan borvízforrás ismeretes. Érdekes, hogy a Szoros-árok fejebeli források vize $Ca-Na-HCO_3-Cl$ típusúhoz tartozik.

Valószínű, hogy itt a Dél-Hargita ezen a szakaszen a vulkáni kőzetek alatt a talapatot képező flis kőzetek magasabban vannak mint az előbb ismertetett északi és központi részen s ebből származik a Na-Cl típusú víz, amely nem jellemző az andezitből fakadó vizekre.

A Nagyjáhoros keleti oldalán kialakult meredek lejtőjű Bányászpatakban több ásványvízforrás található. Bányászpataknak az Oltba ömlésénél erős széndioxid feltörés figyelhető meg a folyó vizében. Alacsony vízállásnál valószínűleg forr az Olt vize. Ettől a szakasztól észak és dél fele is több változatos vegyi jellegű borvízforrás ismeretes: a Bányapataki (Ca-Na-HCO_3), Lúgfőző-tövi ($\text{Ca-Mg-Na-HCO}_3\text{-Cl}$), Koncsag ($\text{Ca-HCO}_3\text{-SO}_4$), a Kosztándi (Ca-Mg-HCO_3), Vasútiút melletti borvíz (Ca-Mg-Na-HCO_3) és Béka vagy Ifjúsági ($\text{Ca-Na-HCO}_3\text{-SO}_4$).

1.2. A Kásznai-medence ásványvizeinek osztályozása

A Kásznai-medencében szénsavas, sós és kén-hidrogén ásványvizek fordulnak elő. A szénsavas vizek vagy borvizek a medence keleti részén húzódnó törésvonal rendszer és a kréta valamint a paleogén flis rétegek egymásra tolódási síkjai mentén törnek a felszínre. A kénes vizek a medence keleti és nyugati hegycsúcsokról lefutó patakok völgyeiben fordulnak elő.

Északon az első borvíztelep a Fehérkői, amelynek közvetlen szomszédságában tört elő a kénes Fehérkői Szejke is, amely korábban ismert fürdőhely volt. A bűdös forrás jelenleg be van temetve. A Fehérkői „Szent István” forrás vizét a XIX. század vége felé kezdték (ZSIGMOND 1996) palackozni. Valamikor az elmúlt század közepén végérvényesen megszűnik a palackozása és csak a helyi lakosság használja. A fehérekői ásványvíz Ca-Mg-HCO_3 típusú.

A Fehérkői borvíztől délre húzódnó Répát-patak völgyében több borvízforrás ismeretes (Nagyborvíz vagy Répáti, Újfalvi, Sijedő, Kotlós borvíz és a Farkas-pataki borvíz). A tiszta Na-HCO_3 típusú Répáti borvizet már 1888-ban palackozták (VITOS 1894). A Répáti borvíz palackozását 1956-ban szüntetik be. A hajdanában messze földön híres forrás napjainkban elhanyagolt állapotban van. A Répát-patak középső szakaszán található a kénes Szemvíz vagy Répáti Szejke forrás. A bűdös vízben található, a kénjótól fehéres-vöröses színezetű faleveleket, a helyi lakosság „ördögfülnék” nevezi. Ennél a forrásnál még él a pogány kori néphagyomány, „*hogy zálogul rongyot kell hagyni, hogy az ember vagy állat szeme meggyógyuljon*”. A forrás fölé boruló ágakon színes rongyokat lenget a szél, amelyeket a veszély elhárítására aggattak fel a gyógyulni vágyók. Hasonló hagyomány él még, ismereteink szerint a torjai Szemvíz forrásnál az oroszhegyi Urus-kútnál, de ORBÁN Balázs említi a Bodok Szemvíz forrást is. KÖVÁRI László szerint, „*A forrás mellett lévő bokrok be voltak terítve szemmosó lenrongyokkal.*”

Kászonjakabfalva keleti határából lejöő Borvízptak fejében két ismert szénsavas ásványvíztelep található, a Kászonjakabfalvi fürdő, ahol a Salutáris vagy Boldizsár forrás vagy Kászon Gyöngye borvizet palackozták. Ettől délre a Veresszéki Pán, vagy Borárnyéki Balás forrás vize fakad. A Salutáris palackozását a fürdő tulajdonosa Balás Lajos kezdi meg 1890-ben és egészen az 1989-ig üzemel kisebb nagyobb szünetekkel. A Salutáris Na-Ca-HCO₃ típusú borvíz. Felette a völgyben fakad a Falu borvize (Ca-Na-HCO₃), a Tubákoké, a Simon Józsi borvize (Mg-Ca-HCO₃), és a Kozsókoké (Mg-Ca-HCO₃). A helybéliek szerint a Falu és a Simon Józsi borvizét is palackozták: a töltést 1920-ban hagyták abba.

A Kászonjakabfalvi Salutáristól délre van a Veresszéki borvíz ahol a híres „Borárnyéki források” vizét 1894-ben kezdték palackozni. Az ismert fürdőhely vize az évszázadok során több néven került forgalomba. Így Borárnyéki Balás forrás, Pán borvíz, Sálvator, Szent György. A borvíz palackozására 1990-ben még történik egy kísérlet, de rövid életű a vállalkozás. A Veresszéki borvízforrás vize Ca-Na-HCO₃, míg az 50 méterre-re található Máté borvize Mg-Ca-HCO₃ típusú. Ebben a völgyben tör fel a nagy limonit kúpot építő Csupajka borvíz is. A Kászoni-havasok gerincének a keleti lejtőjén, Nagysorok-pataka forrásvidékén két borvízforrás található, a Borfeje-rétyei. A kászoni Salutáris és Veresszéki borvizek új tulajdonosa a Kurkó család, akik a Tusnád és a csíkszentkirályi Hargita Gyöngye palackozó üzemek fő részvényesei is.

A Veresszék-patakától délre a Városiban (Kézdivásárhely területe) Kencses gödörben ismeretes még borvízforrás, de ez már nem kászoni területen fakad.

A Kászoni-medence nyugati felében a Csíki-havasokból fakadó Szekerút-pataka völgyében a Kászonújfalú-Nyergestető-Kozmás műút mellett 2004-ben, Gergely Mátyás kaszálóján lett kiépítve a Székelyföldi fürdőépítő kaláka keretében a Sós-kút-fürdő. A fürdő területén három forrás van egy bővízű ivókút, a Matyi forrás és két medence. A Sós-kút-fürdő kénhidrogénes bűdös vize Na-Cl típusú. A fürdőtől északra található Egres-patak völgyében is van hasonló kénesvíz.

Tanulmányunkban több mint 254 borvízforrást 18 száraz gázömlést ismer tettünk. Sok az olyan ásványvízforrás amelyek soha se voltak foglalta, nem voltak használatban.

2. Az Alcsíki- és a Kászoni-medence ásványvizeinek települések szerinti eloszlása

2.1. Az Alcsíki-medence ásványvizei

Potyond–Menaság–Menaságújfalu: 1. Potyondi borvíz, 2. Egerfeje borvíz (eltűnt), 3. Böő-pataki bűdösvíz, 4. Vigaszó-fürdő, 5. Bűdöskút, 6. Szemvíz, 7. Daró Gábor kútja.

Csíkszentgyörgy–Csíkbánkfakva: 1. Ligszéki sósvíz, 2 Kőszéktövi bűdösvíz, 3. Kőszéki sósvíz, 4. Bálint Kárulyé féle borvíz, 5. Katal homloki Bűdös gödör, 6. Monyasdi vagy Katal alatti borvíz, 7. Sáskeri Borvíz, 8. Bikakeri borvíz, 9. Bodosdi borvíz, 10. Árnyéki borvíz, 11. Gönczédi borvíz, 12. Kisvölgye borvíz, 13. Vágási borvíz, 14. Bákai borvíz, 15. Bákai fürdő (eltűnt), 16. Bákai Bűdös gödör (eltűnt), 17. Adorjánfürdő, 18. Adorján borvíz, 19. Adorjánfürdői Bűdös gödör, 20. Csemetekerti borvíz, 21. Adorjánfürdő-borvízmedence, 22. Katona borvíz, 23. Cserefa kűpűs.

Csíkszentmárton–Csíkcsekefalva: 1. Bodó Dávid-féle borvíz, 2. Nagy Sándor-féle borvíz (elmocsarasodott), Nagy Sándor-féle fürdő (cserefa kádas), 3. Nyírpallagi borvíz, 4. Csiki bora, 5. Málnási borvíz vagy Szoposé vagy Ráczoké, 6. Posszogó fürdő(medence), 7. Édesbűkki borvíz, 8. Anna borvíz (XIX. század végén palackozták), 9. Szent Anna fürdő, 10. Sós kút, 11. Gúzás borvíz, 12. Csekefalvi borvíz, 13. Felszegi gémeskút (borvizes), 14. Gotárd borvíz, 15. Orsovály borvíz, 16. Rosszborvíz (eltűnt), 16. Veressi borvíz, 17. Szemkút(kénes), 18. Bándikereszti borvíz, 19. Sós kút.

Csíkkozmás: 1. Nyergesalji borvíz, 2. Sós zékfürdő, 3. Borvizes medence, 4. Sós vizes medencék (3 db.), 5. Bolyzási borvíz, 6. Pataki borvíz, 7. Fesszegi borvizes kutak (339. sz., 338. sz. és 337. sz. telkeken), 8. Termofűrás (iskola-kert - eltűnt).

Csíklázárfalva: 1. Kisasszonyok borvize, 2. Fingos borvíz vagy Kőkűpűs, 3. Ponk borvize, 4. Mezei Misié, 5. Kőrös vápai, 6. Bogdán borvize, 7. Fűrészbörvize, 8. Nagyverem vápai borvíz, 9. Sós kapadi borvíz vagy Sós víz, 10. Nagy Béláé, 11. Vén Bíróé, 12. Sami borvize vagy Bíróé, 13. Józsaé, 14. Törökőké vagy Fenekbeli borvíz, 15. Bűdös-pataki fortyogók, 16. Bűdös-pataki bűdös gödör,(régi kén bányá), 17. Antaloké, 18. Karácsonyé, 19. Rétiéké, 20. Orbányoké, 21. Dánélé, 22. Ozsváté, 23. Udvariaké, 24. Bűdös-alja fürdő vagy Fortyogófürdő vagy Nyírfürdő, 25. Lábmosó medence, 26. Nagymedence, 27. Bűdösgödör vagy mofetta, 28. Dögösöké vagy Nyíri borvíz, 29. Nagyborvíz, 30. Borhoz való, 31. Tibi borvíz (Bálint Péteré-pataka) 32. Cigányborvíz, 33. Sósborvíz, 34. Forró Pálé, 35. Nagy Gergé borvize, 36. Gyertyános vagy Virág János borvize, 37. Burus János borvize (Józsi Gergéné), 38. Kertesborvíz, 39. Vaszbörvíz, 40. Szántó Anti borvize, 41. Mezei Anti borvize, 42. Anti Györi

Borvize, 43. Nedelkák borvize, 44. Magyariak borvize, 45. Csigolyás fejebeli borvíz, 46. Kuttyák borvize, 47. Sándorkáé, 48. Bokoré, 49. Erős ároki бүдös gödör vagy fortyogók., 50. Kicsi Gyertyánosi borvíz(a Faluén), 51. Nagy Bálint borvize, 52. Hágó-pataka borvize, 53. Pista Gyurka Ferié, 54. Egeres katlani-kүlső, 55. Pálborvíz, 56. Sóska borvíz, 57. Anti Pisti Ferié, 58. Petyők borvize, 59. Sugófeji borvíz, 60. Válpataki borvíz, 61 Ránti borvíz, 62. Virág Györi borvize, 63. Alsó Kertes borvíz, 64. Erős Ároki borvíz vagy Ballóé, 65. Egeres katlani-belső vagy Virág Jóskáé, 66. Burus Jánosé-belső vagy Boga Mihályé, 67. Annaborvíz.

Csíkszentkirály: 1. Demeter Gergé borvize, 2. Balázs Ábel borvize, 3. Balázs Ábrahám borvize, 4. András Pista Borvize, 5. Ágnes forrás, 6. Borsfürdő vagy Borsáros fürdő-nagy medence, 7. Cserefakүpүs, 8. Bors Anti borvize, 9. Bors Andrásé, 10. Cigányborvíz, 11. Cigányok feredéje, 12. Kispataki 9. Sz. fúrás, 13. Régi borvíztöltőde (Hargita Kraiten – 8sz. ISPIF fúrás), 14. Borsáros, 15. Hargita Gyöngye.

Csíkszentimre: 1. Csíkszentimrei Бүдös, 2. 1-es sz. Бүдösgödör (régі - belső), 3. 2-es sz. Бүдösgödör (közepső), 4. 3-as sz. Бүдösgödör (күlső vagy új), 5. Бүдössi borvíz, 6. Szemvíz forrás, 7. Melegfürdő (romos), 8. Bányapataki Бүдösgödör, 9. Istampi borvíz, 10. Csorgós borvíz, 11. Szentimrei borvíz (Rege pataki), 12. Hídmelletti borvíz (Bánya-patak), 13. Vermed-pataki Бүдös gödör, 14. Vermed-pataki borvizek(7 db. forrás).

Csíkszentsimon: 1. Nagypataki borvíz, 2. Fehérföldi borvíz, 3. Бүдösgödör, 4. Bányapataki borvíz, 5. Aladári fürdő, 6. Aladári borvíz, 7. Cifrabükki borvíz, 8. Lucsi borvíz, 9. Hevederfenyei borvíz, 10. Borréti borvíz, 11. Bányapataki felső borvíz, 12. Bányapataki alsó borvíz.

Csatószeg: 1. Csatószegi borvíz (ártézi fúrás), 2. Melegfürdő, 3. Sölön (Darvas) feredéje, 4. Görgösi fúrás. 5. Veressi borvíz – alsó.

Csíkverebes: 1. Zsidó borvize (Mercur forrás néven palackozták a XIX. század végén vagy a XX. század elején), 2. Bolygó (feltöltötték), Verebesi borvíz (a kollektív előtti fúrás, – eltűnt), 3 György Albét kútja – borvizes, 4. Borvíz-Verebes között, fúrás, eltűnt, 5. A régi Olt melletti borvíz – Bárka, eltűnt, 6. A verebesi Olthíd melletti borvíz.

Tusnád: 1. Nádasfürdő (korábban Tusnádfürdő), 2. Nádasi borvíz, 3. Endes vagy Pallók borvize, 4. Szemvíz, 5. Fekete Györi borvize, 6. Tusnádi borvíz (Bagoly borvíz), 7. Alszegei borvíz, 8. Alszegei fúrás (eltűnt), 9. Båtordi vagy Köpe Sándor borvize, 10. Matild borvíz, 11. Ábrám borvize, 12. Szoros ároki borvíz, 13. Szoros árok fejebeli borvíz, 14. Lүgfőző tövi borvíz, 15. Tiszási borvizek. 16. F 322 IFLGS fúrás, 17. Ferencz Miklós borvize, 18. Vargyasi borvizek, 19. Közep-patak-tövi borvíz vagy galuskás borvíz, 20. Sósborvíz vagy Balinosi borvíz, 21. Rosszborvíz, 22 Puha alatti borvíz, 23. Nyírponki

borvíz, 24. Alsó-Tizsás-pataki borvíz, 25. Bogdán borvize, 26. Várvápai borvíz, 27. Ördögliki borvíz, 28. Kigyós-pataki borvíz, 29. Veresvízi I. sz. borvíz, 30. Veresvízi II. sz. borvíz, 31. Veresvízi III. sz. borvíz, 32. Veresvízi IV. sz. borvíz, 33. Veresvízi V. sz. borvíz, 34. Veresvíz-fürdőmedence.

Tusnádfürdő: 1. Ilona borvíz vagy Rezső, 2. Rezsőfürdő vagy Mezőtermál-fürdő, 3. Mikes borvíz, 4. Apor borvíz, 5. Annaborvíz I., 6. Annaborvíz II., 7. Főforrás vagy Siloe, 8. Stănescu, 9. Rudi borvíz, 10. Komlós-árokai borvíz, 11. Kosztándi borvíz, 12. Büdösgödör (Kovácsnak a Büdöslika), 13. Papok feredéje, 14. Koncsag borvize, Bányászpataka-tövi borvíz, 15. Vashíd feletti borvíz, 16. F320 IPEG fúrás.

2.2. A Kászon-medence ásványvizei

Kászonaltíz-Kászonfeltíz-Kászonimpér-Kászonújfalu: 1. Fehérkői borvíz, 2. Fehérkői Szejké (eltűnt), 3. Répáti vagy Nagyborvíz, 4. Újfalvi borvíz, 5. Sijedő borvíz, 6. Kotlósborvíz, 7. Répáti szejké vagy Szemvíz, 8. Farkaspatagi borvíz, 9. Sós-kút-fürdő, 10. Matyi forrás, 11. Nagymedence, 12. Lábmosó, 13. Rosszborvíz.

Doboly-Kászonjakabfalva: 1. Dobolyi Szejké, 2. Veresszéki, Borárnyéki Balás vagy Pán vagy Sálvátor vagy Szent György borvíz, 3. Máté borvize, 4. Csúpejka borvize, 5. Kozsókoké, 6. Simon Józsi borvize, 7. Tubákok borvize, 8. Faluborvize, 9. Salutaris, 10. Borfejerettyei borvíz, 11. Kencses gödöri borvíz.

Kászonújfalu: 1. Sós-kút-fürdő-nagy medence, 2. Lábmosó, 3. Matyi forrás, 4. Egres-pataki büdösvíz.

Irodalom

BÁNYAI János

1929 *Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához.* In *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára.* Sepsiszentgyörgy.

BERNER Zsolt – JÁNOSI Csaba – PÉTER Éva

2000 *Kelemen-Görgény-Hargita vulkáni vonulat ásványvizei.* Hargita Mege Tanácsa. Csíkszereda. (kézirat)

BORSZÉKI Béla (szerk)

1979 *Ásványvizek és gyógyvizek.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

CSAJÁGHY Gábor

1943 *Az 1941–42 évi. erdélyi ásványvízkutatások eredményei.* M. K. Földt. Int. Kiadványa.

JÁNOSI Csaba

2001 *A Csomád-hegység ásványvizei*. In *Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyve* 10. Nyíregyháza.

JÁNOSI Kincső

2005 *A székelyföldi ásványvízkutatás irodalma*. In *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Természettudományok*. Csíkszereda.

JÁNOSI Csaba – PÉTER Éva – JÁNOSI Kincső

2005 *Székelyföldi fürdők*. In *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Természettudományok*. Csíkszereda.

JÁNOSI Csaba – Péter Éva – Herczeg Ágnes – Takáts Edvárd

2005 *Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek*. Szombathely.

KISGYÖRGY Zoltán – KRISTÓ András

1979 *Románia ásványvizei*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Buk.

KRISTÓ András

1955 *Adatok a csíkszentkirályi „Borsáros” borvizes lúp hidrográfiájához*. In *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve*. Sepsiszentgyörgy.

ORBÁN Balázs

1869 *A Székelyföld leírása*. II. kötet. Pest.

PAPP Samu – HANKÓ Vilmos

1907 *A Magyar Birodalom ásványvizei és fürdőhelyei*. A Magyar Balneológiai Egyesület kiadványa. Budapest.

PÉTER Elek – MAKFALVI Zoltán

1976–1977 *Apele minerale de la extremitatea sudică a masivului Harghita*. In *Aluta*. Muzeul. Sfântu Gheorghe.

PRICĂJAN Artemiu

1973 *Ape minerale și termale din România*. Editura Technică, București.

SZABÓ Árpád – Soós Ilona – SCHWARTZ Árpád – BÁNYAI János – VÁRHELYI Csaba

1957 *A Magyar Autonóm Tartománybeli ásványvizek és gázömlések*. Bukarest.

VITOS Mózes

1894 *Csíkmegyei Füzetek. Adatok Csíkmegye leírásához és történetéhez*. Kiadja Györgyjakab Márton Csík-Szeredában.

ZSIGMOND Enikő

1996 *Kutatás- és ipartörténeti adatok a kászoni borvizek hasznosításáról*. In *ACTA*. Sepsiszentgyörgy.

BERSZÁN József borvízkutató

Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület

cstte@topnet.ro

JÁNOSI Csaba geológus mérnök

Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület

RO - 530225 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Szív u. 3/14.

cstte@topnet.ro

JÁNOSI Kincső

Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület

RO - 530225 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Szív u. 3/14.

cstte@topnet.ro

PÉTER Éva vegyész üzemmérnök

Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület

RO - 530230 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Kossuth Lajos u. 30/16.

cstte@nexta.ro

ÁLLATTAN

ZOOLOGY

ZOOLOGIE

ALBERT CSILLA – SALAMON SZIDÓNIA – DARVAS LÓRÁNT
– KOVÁCS JÁNOS – SALAMON ROZÁLIA – ALBERT BEÁTA
– CSAPÓNÉ KISS ZSUZSANNA – CSAPÓ JÁNOS

EGY MAGYARORSZÁGI ÉS EGY ERDÉLYI GYAPJAS MAMUT KORÁNAK MEGHATÁROZÁSA AZ AMINOSAVAK RACEMIZÁCIÓJA ALAPJÁN

Abstract: [Age determination of two mammoths from Hungarian and Transylvanian regions based on amino acid racemization in tusk and bone] After developing protein hydrolysis method with low racemization, a method has been developed to determine the age of fossil bone samples based on amino acid racemization (AAR). Approximately one hundred fossil bone samples of known age from Hungary were collected and analysed for D- and L-amino acids. As the racemization of amino acids is affected by temperature, pH, metal content of the soil, and time passed since death, these factors were eliminated by comparing the estimated age to age determined by the radiocarbon method. Determining the D- and L-amino acid contents in samples of known age, determining the half life of racemization and plotting the D/L ratio as a function of time, calibration curves were obtained. These curves can be used for the age estimation of samples after determining their D- and L-amino acid content. The D/L ratio for 2 to 3 amino acids was determined for each sample and the mean value of estimated ages based on calibration curves was considered to estimate age of the fossil samples.

After developing the age determination method, we have determined the age of woolly mammoth (*Mammuthus primigenius*) remains found near Pécs in Hungary, and near Miercurea Ciuc (rom.) / Csíkszereda (hung.) in Transylvania by a method based on amino acid racemization (AAR). The mammoth skeletal remnants were found in fine-grained yellow, clayey loess of late glacial aeolian origin. Calibration curves - D- and L-amino acid ratios of bones of known age determined by radiocarbon method as a function of age - earlier used for age determination of human bones, was employed in case of the mammoth tusk (Csíkszereda), and mammoth tusk as well as mammoth cranial-bone (Pécs). As the racemization of the amino acids is considerably affected by the pH and heavy metal concentration of the environment, therefore we examined the composition and micro element concentration of the soil. It was established that the pH of the loess (7.14 Csíkszereda; 7.77 Pécs) did not affect substantially the racemization of the amino acids, therefore the AAR method is suitable for determination of age of these samples. D-allo-Ile contents of the samples were measured by INGOS AAA 400 amino acid analyzer, using postcolumn derivatization with ninhydrin, while D- and L-Asp, -Glu and -Ala contents were measured by MERCK Hitachi LaChrom high performance liquid chromatograph using precolumn derivatization with OPA/TATG. Crude protein contents of mammoth tusk from Csíkszereda were measured to be 11.7%, whereas those of mammoth tusk from Pécs were measured to be only 1.13%, and those of cranial-bone from Pécs to be 8.17%. From these results the conclusion can be drawn that mammoth tusk from Csíkszereda has been preserved better. In the course of our examinations it was established that the sample practically did not contain D-allo-Ile, thus this amino acid cannot be used for the age estimation. In the D-amino acids it was established that for Glu and Ala the D/L ratios were

below 0.1, therefore based on our earlier results we could not use these data in age determination. The amount of D-Asp was appropriate, nearly optimal in all three samples. Based on the D/L-Asp ratio of the mammoth tusk from Csíkszereda measured to be 0.229, using our calibration curve we could estimate the age of the tusk to be 9460 ± 470 years. D/L-Asp ratio of the mammoth tusk from Pécs was measured to be 0.247, while that of the cranial-bone to be 0.241, thus based on the tusk the age could be estimated to be 10200 ± 500 years, based on the cranial-bone to be 9960 ± 500 years. The difference between the tusk and the bone is 240 years, which is within the error limit of the method.

Keywords: woolly mammoth, tusk, bone, amino acids, ion exchange column chromatography, IEC, high performance column chromatography, HPLC, analytical methods, age determination, racemization of amino acids.

Rezumat: [Datarea fosilelor de mamut provenite din Transilvania și Ungaria pe baza gradului de racemizare a aminoacizilor] Am dezvoltat o metodă nouă de hidroliză a proteinelor cu o racemizare minoră pe care am aplicat-o pentru prepararea probelor de analiză din 150 buc. oseminte fosile a căror vârstă a fost determinată în prealabil de către laboratorul ATOM-KI din Debrecen cu metoda radiocarbonului. După derivatizare, am determinat conținutul D- și L-aminoacizi al acestor probe cu cromatografia de lichid de înaltă performanță (HPLC). Din rezultatele obținute (conținutul aminoacizilor D- și L-) am determinat raportul dintre aminoacizi D- și L-, cu ajutorul căreia am construit curbe de calibrare în funcție de timp. După determinarea conținutului aminoacizilor D- și L-, curbele de calibrare le-am utilizat pentru determinarea vârstei oaselor fosile necunoscute. Deoarece racemizarea aminoacizilor este influențată nu numai de timpul decurs după moartea organismului ci și de alți factori, cum ar fi temperatura, pH-ul și conținutul de microelemente al solului, ca metodă de etalonare pentru datarea am utilizat metoda cu radiocarbon. Această metodă fiind considerată o metodă absolută de datare, am reușit excluderea erorilor datorate factorilor de mediu ce influențează viteza de racemizare.

Am determinat vârsta fosilelor de mamut descoperite în zona Pécs din Ungaria decum și din zona Miercurea Ciuc / Csíkszereda (magh.) din Transilvania prin metoda datării bazată pe determinarea gradului racemizare a aminoacizilor (AAR).

Curbele de etalonare utilizate anterior pentru datarea unor oseminte umane (în cadrul căreia am obținut o corelație între raportul D/L pentru diferite aminoacizi și vârsta determinată prin metoda radiocarbonului) le-am aplicat și pentru datarea fosilelor de mamut găsite în zona Miercurea Ciuc și Pécs. Deoarece racemizarea aminoacizilor este influențată semnificativ de pH-ul și concentrația metalelor grele ale solului, am analizat compoziția și conținutul de microelemente al solului. Am constatat că pH-ul solurilor (7,14 Miercurea Ciuc, 7,77 Pécs) nu influențează semnificativ viteza de racemizare a aminoacizilor, astfel metoda AAR este conformă pentru determinarea vârstei a acestor probe. Am determinat conținutul de aminoacizi D-allo-Ile al acestor probe cu analizatorul de aminoacizi tip INGOS AAA 400, după derivatizarea cu ninhidrină, iar conținutul D- și L- Asp, Glu, Ala l-am determinat cu cromatografie de lichid de înaltă performanță (HPLC) cu aparatul de tip MERCK Hitachi LaChrom, înainte de derivatizare cu OPA/TATG. În urma rezultatelor obținute la determinarea proteinei totale (11,7 % colțul de mamut din zona Miercurea Ciuc, 1,13% colțul de mamut din zona Pécs, 8,17% craniu din zona Pécs) am ajuns la concluzia, că mediul de conservare al colțului de mamut provenit din zona Miercurea Ciuc a fost mai prielnic decât cel în cazul colțului din zona Pécs. În urma analizelor am constatat că probele nu conțin D-allo-Ile, deci acest aminoacid nu poate folosit în estimarea vârstei.

În cazul aminoacizilor D- am constatat că raportul dintre aminoacizi D-Glu și D-Ala este sub 0,1, astfel datele noastre nu se pot folosi pentru estimarea vârstei (această concluzie este bazată pe rezultatele unor cercetări anterioare). Conținutul D-Asp a fost corespunzătoare (aprox. optimală) în toate cele trei probe. Raportul dintre aminoacizi D-Asp și L-Asp al colțului de mamut provenit din zona Miercurea-Ciuc a fost 0,229, pe baza căruia, cu ajutorul curbelor etalonare am estimat vârsta colțului de mamut la 9460 ± 470 ani. Raportul acid D/L-Asp a colțului de mamut provenit din zona Pécs a fost 0,247, iar în craniu am obținut 0,241, astfel vârstele obținute au fost de 10200 ± 500 ani (apreciată pe baza colțului), respectiv 9960 ± 500 ani (apreciată pe baza craniului). Diferența dintre cele două aprecieri de vârstă este de 240 ani, ceea ce se încadrează între limitele admisibile ale metodei.

Cuvinte cheie: mamut lănos, colt, craniu, aminoacizi, cromatografie cu schimbători de ioni, IEC, cromatografie lichidă de înaltă performanță, HPLC, metode analitice, metodă de datare, racemizarea aminoacizilor.

Korábban (CSAPÓ ÉS MTSAI 1994, 1997, 1998, 2004; ALBERT ÉS MTSAI 2006) az izoleucin epimerizációját és a többi fehérjealkotó aminosav racemizációját felhasználva módszert dolgoztunk ki fossziliák korának meghatározására. Az általunk kidolgozott, aminosav racemizáción, illetve epimerizáción alapuló kormeghatározási módszer egy olyan vizsgálat, melyet Magyarországon és Romániában - tudomásunk szerint - még senki sem alkalmazott, a fehérjealkotó aminosavak többségét pedig mi használtuk fel elsőként a világon - csoportosan - kormeghatározásra. A D-allo-izoleucin és a „lassú” racemizációs idejű aminosavakkal a 100.000–450.000 év közti fehérjetartalmú régészeti leletek, a „gyors” és „közepes” racemizációs idejű aminosavak segítségével pedig az 5000–100.000 év közötti csontleletek korát tudtuk az analitikai módszer hibahatárának (D-allo-izoleucin esetében 3%, a többi aminosav esetében 5–10%) meghatározni. Az izoleucin és a D-allo-izoleucin meghatározására az ioncserés oszlopkromatográfia elvén működő aminosav-analizátort, a D- és az L-aminosavak szétválasztására és meghatározására pedig a nagyhatékonyságú folyadékromatográfiát alkalmaztuk. E módszerekkel meghatároztuk egy Erdélyben és egy Dél-Magyarországon talált gyapjas mamut korát. Közleményünkben ezekről a vizsgálatokról szeretnénk beszámolni.

1.1. Anyag és módszer

1.1.1. A pécsi mamutmaradvány környezetének ismertetése

A gyapjas mamut (*Mammuthus primigenius*) csontváza Magyarországon több helyen előkerült, ami azt bizonyítja, hogy ezek az állatok jelentős számban fordultak elő pár tízezer évvel ezelőtt Magyarország területén. Az általunk vizsgált csontok az Zók-Szőlőhegyi löszmélyútból kerültek elő, melynek falában a felszínhez közeli rétegben feküdt a lelet. Mivel a koponyacsont, az

agyarpár, illetve az őrlőfogak ugyanarról a helyről kerültek elő, feltételezhető, hogy az állat az elhullás helyén temetődött be, illetve konzerválódott az utókor számára. Az üledékbe zárt csontmaradványból a foszforsavas mésztartalom nagy része kioldódott, melynek következtében a csontok könnyűvé, porózussá váltak. A lelet elég rossz állapotban maradt fent, mert a feltárás idejében a csontokat borító üledék vastagsága alig érte el az egy métert, ezért ez a réteg nem tudta teljes mértékben megvédeni a maradványokat a mechanikai és a kémiai hatásoktól. Ugyancsak rontotta a lelet állapotát a felszínen található dús vegetáció, melynek gyökérrendszere egyrészt mechanikai roncsolódást idézett elő, másrészt megváltoztatta a lelet kémiai összetételét is. Figyelembe véve, hogy a lelet emberi tevékenységnek is ki volt téve, kijelenthető, hogy a fosszilizálódás adottságai nagyon kedvezőtlenek voltak. A lelőhely löszanyaga mészben igen gazdag volt, ezért a kövületeket 2–17 mm vastagságú mészkéreg vette körül. Az általunk vizsgált agyarak közül a baloldali agyar teljesebb, míg a jobboldali töredékesebb állapotban őrződött meg. Az agyarak egymást keresztezték, melynek során a jobboldali agyar proximális vége a koponyacsont fragmentumok közelében, a befogadócsontban feküdt, míg a baloldali agyar a koponyacsonttól távolabb, a jobboldali agyar alatt, distális végével a koponyacsont irányában fordult. A koponyacsontok többsége porózus és rossz megtartású volt, a néhány épségben megmaradt töredékből a koponyát szinte lehetetlen volt rekonstruálni.

1.1.2. A csíkszeredai mamutmaradvány környezetének ismertetése

A maradványok fellelésének körülményeiről, ill. a maradványok tárolásáról és konzerválásáról semmit nem tudunk. Jelenleg a maradványok a Csíki Székely Múzeumban találhatóak.

1.1.3. Az alkalmazott analitikai módszerek

A minták előkészítése. Az agyar- ill. csontmintából száraz tisztítással és mosással távolítottuk el a föld, talaj és egyéb szennyeződések. Ezt követően szobahőmérsékleten szárítottuk, őröltük majd homogenizáltuk. A mintát 0,1 mólos sósavval szuszpendáltuk, és a fehérje bomlásából keletkezett aminosavakat kioldottuk a mintából. Szűrés után a szabadaminosav-tartalmú frakciót hűtőszekrényben tároltuk, a fehérjét tartalmazó szűrési maradékot megszártítottuk, majd ismételt homogenizáltuk. A nyersfehérje-tartalmat Kjeh-Tec típusú gyorsnitrogén elemzővel határoztuk meg, majd a fehérjét 6 M-os sósavval 110 °C-on 24 órán át hidrolizáltuk. A hidrolízis befejeztével a sósavat liofilezással eltávolítottuk a mintából, majd a vizes feloldás során kivált szilikátokat centrifugálással választottuk el a szabadaminosav-tartalmú folyadéktól. Az oldat pH-ját tömény nátrium-hidroxiddal pH = 9-re állítottuk be, majd a kivált kalcium- és magnézi-

um-, valamint nehézfém-só-hidroxidokat szűrővel vagy ismételt centrifugálással különítettük el a szabad aminosavaktól. A hidroxidok eltávolítása után a pH-t azonnal 6 és 7 közé állítottuk be, majd az így kapott oldatot szárazra pároltuk liofilezéssel. A kapott anyag már készen áll a D- és L-aminosavak, valamint az izoleucin és a D-allo-izoleucin meghatározására.

Az aminosavak analízise. Az izoleucin és a D-allo-izoleucin meghatározása INGOS AAA 400 típusú automatikus aminosav-analizátorral történt. Az aminosav enantiomereket o-ftálaldehiddel (OPA) és az optikailag aktív 2,3,4,6-tetra-O-acetil-1-tio- β -glükopiranoziddal történő származékképzés után fordított fázisú folyadékkromatográfiával határoztuk meg. A származékképzés során a reakció szobahőmérsékleten néhány perc alatt lejátszódik, és a kapott származékok igen stabilak. A képzett diasztereomerek szelektivitása – a lizin és az ornitin kivételével – különösen jónak mondható. A származékok fluoreszcenciás gerjesztési és emissziós maximuma 342 és 410 nm volt. A kimutathatóság határa az aminosavak többségére fluoreszcens detektor esetén 2 pmol, elektrokémiai detektor esetén pedig 1 pmol volt az aminosavak többségére.

1.2. Hitelesítő görbe a kormeghatározáshoz

Az analitikai módszerek kiválasztása és kidolgozása, valamint a felmerülő hibák korrigálása után lehetett hozzáfogni a különböző régészeti leletek kormeghatározásához. Az aminosavak racemizációján alapuló módszernél különös tekintettel kell lenni a hőmérsékletre, azokra a hőmérsékleti viszonyokra, melyen a minta keresztülment az élő szervezet pusztulása után napjainkig. Mivel az évezredek alatt végbemenő hőmérsékleti változásokat, hőmérsékleti ingadozásokat csak közelítőleg ismerjük, csak becsülni tudjuk a racemizációs (ill. epimerizációs) folyamat során a reakció hőmérsékletét, annak pontos meghatározására (egy-egy szélsőséges viszonyoktól eltekintve, pl. az óceán mélye) nincs lehetőség. E tényből kiindulva kellett megoldást keresni arra, hogy az ismeretlen minta összetételét valamilyen módon egy más (abszolút) kormeghatározási módszerrel megismert korú minta összetételéhez lehessen hasonlítani, ügyelve arra, hogy az ismert és az ismeretlen korú minta lehetőleg azonos vagy igen hasonló előéletű legyen. A legfontosabb szempont az volt, hogy a minta milyen talajmélységből (hőmérséklet) és milyen talajtípusból (pH) került elő, hiszen a racemizációs folyamatokat elsősorban a hőmérséklet és a pH befolyásolja.

Fentiek miatt Magyarország különböző múzeumaiból összegyűjtöttünk mintegy 150 db emberi csontmintát, melyeknek korát előzetesen radiokarbon módszerrel meghatározták. A mintegy 150 db, radiokarbon módszerrel már meghatározott korú csontmintából 24 analíziseinek eredményeit hat D- és L-aminosavra az 1. táblázat tartalmazza. Ez a hat aminosav felöleli azt a tarto-

mányt, amelyben az aminosavak racemizációját ill. epimerizációját alkalmazni lehet a kormeghatározásra, hisz tartalmazza a leggyorsabban (His, Phe) és a leglassabban (Ile, Val) racemizálódó aminosavakat. A többi vizsgált aminosavat az áttekinthetőség kedvéért a táblázat nem tartalmazza.

1. táblázat. A radiokarbon korhoz tartozó D/L-aminosav arányok

A minta kora radiokarbon módszerrel (év)	Az aminosavak D/L aránya						
	His	Phe	Asp	Glu	Ala	Ile	Val
2200	0,138	-	-	-	-	-	-
2800	0,162	0,101	-	-	-	-	-
3110	0,181	0,109	-	-	-	-	-
3240	0,199	0,128	-	-	-	-	-
4630	0,253	0,179	0,109	-	-	-	-
5460	0,312	0,225	0,128	-	-	-	-
6850	0,419	0,252	0,171	0,091	-	-	-
11.200	0,618	0,442	0,271	0,126	0,112	-	-
12.400	0,682	0,473	0,289	0,143	0,131	-	-
15.600	-	0,561	0,378	0,178	0,158	-	-
18.600	-	0,654	0,432	0,209	0,192	-	-
20.200	-	0,689	0,491	0,233	0,209	-	-
22.600	-	-	0,543	0,256	0,228	-	-
25.400	-	-	0,580	0,275	0,246	-	-
28.600	-	-	0,621	0,311	0,289	-	-
30.400	-	-	0,643	0,325	0,321	-	-
32.500	-	-	0,702	0,355	0,343	0,099	-
36.900	-	-	-	0,395	0,381	0,118	-
44.600	-	-	-	0,481	0,465	0,134	-
46.800	-	-	-	0,500	0,483	0,142	-
54.300	-	-	-	0,527	0,510	0,169	0,100
62.200	-	-	-	0,606	0,586	0,198	0,115
65.000	-	-	-	0,634	0,613	0,199	0,119
72.400	-	-	-	-	0,652	0,221	0,136

A táblázat adataiból látható, hogy az Asp az 5000–35.000 év, a D-allozoleucin pedig a 30.000 év feletti minták korának meghatározására alkalmazható. A táblázat adataiból szerkesztett kalibrációs görbéket szemlélve megállapítható, hogy mindegyik görbe gyakorlatilag lineárisnak tekinthető a 0,1–0,5 D/L arány között, és ez a szakasz adja a legpontosabb eredményt a kormeghatározásra, hisz itt a D-aminosav megfelelő, jól mérhető koncentrációban van jelen. A hitelesítő görbe 0,5 után kezd el görbülni, és ez a görbület 0,6 D/L arány fölött már bizonytalanná teszi a meghatározást.

Miután megismertük a különböző korú csontminták D/L-aminosav arányának időfüggését, a módszer alkalmassá vált a hitelesítő görbét alkotó mintákhoz hasonló körülmények közül származó ismeretlen korú csontminta korának meghatározására. A hitelesítő görbe D/L aminosav arányát hasonlítva az ismeretlen minta D/L aminosav arányához, a minta kora a hitelesítő görbéről leolvasható. Egy ismeretlen minta esetében 2–3 aminosavat használunk fel a kormeghatározásra, majd végül a különböző aminosavak alapján kapott korokat átlagolva kapjuk meg az ismeretlen minta korát. Mindegyik mintára meg lehet azonban találni azt az optimális D/L arányt, amely a legjobb eredményt adja a korra. A többi aminosav segítségével meghatározott kor az optimális D/L arányból számolt eredményeket megerősítheti, vagy esetleg megkérdőjelezheti. Elvégezve a kapott adatok statisztikai analizését a csontminta ismert korát (Y) a D/L arányra (X_1) ill. az $\ln[(1+D/L)/(1-D/L)]$ (X_2)-re vonatkoztatva olyan egyenleteket kaptunk ($Y = a + bX$), melyekkel a korbecslés elvégezhető.

Módszerünket sikerrel alkalmaztuk Magyarországról származó csontminták esetén. A radiokarbon módszerrel és a kalibrációs görbéinkkel meghatározott korok közti különbség elhanyagolható volt. Minden esetben nagyon óvatosan jártunk el mind a minta előkészítésénél, mind a hitelesítő görbe alkalmazásánál; ügyeltünk arra, hogy az ismeretlen minta eredete hasonló legyen ahhoz, mint amikből a hitelesítő görbét megszerkesztettük, valamint vigyáztunk arra, hogy az előkészítés lépései is teljesen hasonlóak legyenek. Tisztában vagyunk a módszer gyenge pontjaival, és azzal, hogy a módszer terhelt a radiokarbon módszer hibájával. Eredményeink mégis bizonyítják a módszer használhatóságát, megbízhatóságát. Módszerünket csak nagyon óvatosan és fenntartással javasoljuk alkalmazni más környezeti körülmények között (hőmérséklet, pH, talajösszetétel), hisz ott mások a racemizációs viszonyok. Javasoljuk azonban, hogy eredményeinkre alapozva dolgozzon ki mindenki a saját környezetének megfelelő kalibrációs görbéket, ha az aminosav racemizáción alapuló kormeghatározást egyrészt alkalmazni akarja, másrészt pontosabbá akarja tenni.

Amennyiben azonban megelégszünk a közelítő korral, vagy mindenképpen szükségünk van valamiféle, ha nem is túl pontos, de közelítő eredményre, az általunk kapott hitelesítő görbéket, a vázolt kompromisszumok szerint, másra, pl. mamutmaradványra is lehet alkalmazni.

1.2.1. A makro- és mikroelem-tartalom meghatározása

A makro- és mikroelemeket SOLAAR M6 típusú atomabszorpciós spektrofotométerrel határoztuk meg. A talajminták esetében a talajból kioldódott makro- és mikroelemeket analizáltuk. Az agyar és a csontminták esetében a 450 °C-on 8 órán keresztül izzított minta hamujának salétromsavas oldatából végeztük az analízist. A talajnál azért nem végeztünk izzítást, mert valójában nem a talaj makro- és mikroelemeire voltunk kíváncsiak, hanem arra, hogy a talajból a csapadékvíz milyen makro- és mikroelemeket tudott a vizsgálati mintákhoz eljuttatni.

1.3. Eredmények és értékelés

1.3.1. Az agyarak, a csont és a környező talaj pH-ja, valamint makro- és mikroelem-tartalma

Az aminosav racemizáción (AAR) alapuló kormeghatározást jelentős mértékben befolyásolja a minta előélete, elsősorban a talaj pH-ja, valamint mikroelem-koncentrációja. Amennyiben a környezet pH-ja lúgos, az aminosav racemizáción alapuló kormeghatározást nem lehet alkalmazni, mert a lúgos környezet meggyorsítja az aminosavak racemizációját, és a vizsgált mintát idősebbnek mutatja koránál. A kormeghatározás szempontjából előnyös a semleges vagy gyengén savanyú pH. 9,0 feletti pH esetében az AAR-módszert kormeghatározásra, illetve korbecslésre nem lehet alkalmazni, a túlzottan alacsony pH pedig a csont állagának a romlásához vezet, melynek következtében a talajból sok szennyező anyag juthat be a csont mátrixába, ami a meghatározás eredményeit meghamisíthatja. Fentiek miatt először a mamutagyar, illetve csont körüli talajt analizáltuk nézve azt, hogy a minta előélete megfelel-e az előbb leírt követelményeknek. Megállapítottuk, hogy a talaj pH-ja 7,14 (Csíkszereda), illetve 7,77 (Pécs), ami még éppen megfelel a kívánalmaknak. A vizsgált minták állaga jó megtartású volt, ezért bízhatunk abban is, hogy a talajból az eredményeket meghamisító szennyeződések nem mosódtak be abba.

A makro- és mikroelemek közül elsősorban a réz, cink, mangán és a vas, ami befolyással lehet az aminosavak racemizációjára. E négy mikroelemen túl még vizsgáltuk a talaj kalcium-, magnézium-, foszfor-, nátrium- és káliumtartalmát is. Megállapítottuk, hogy sem a csíkszeredai sem a pécsi talajban nem található foszfor, vagy mennyisége oly kicsi, hogy az nem lehet hatással a race-

mizációra. A csíkszeredai talajminta Ca-tartalmát 287,5, a pécsi talajét 179,0 mg/kg-nak, Mg-tartalmát 6,7, illetve 40,5 mg/kg-nak, K-tartalmát 10,1 illetve 2,6 mg/kg-nak, Na-tartalmát pedig 9,7, illetve 112,5 mg/kg-nak mértük. A csíkszeredai talaj Mn-tartalmát 0,04, a pécsi talajét 0,02 mg/kg-nak, Cu-tartalmát 0,06, illetve 0,06 mg/kg-nak, Zn-tartalmát 0,04 mg/kg-nak, illetve a pécsi talajban nem volt kimutatható mennyiségben, Fe-tartalmát pedig 1,1, illetve 2,3 mg/kg-nak mértük.

A talajoldat analízise után leszűrhetjük azt a következtetést, hogy a makro- és mikroelem-tartalom egyik minta esetében sem befolyásolta lényegesen a racemizációt, tehát talajösszetétel szempontjából a vizsgálatokat el lehet végezni. A két mamutagyar makro- és mikroelem-tartalmát a talajminták oldatával együtt a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. A mamutagyarak, a koponyacsont és a körülöttük levő föld makro- és mikroelem-tartalma

Makro- és mikroelemek	A vizsgált minta				
	Csíkszeredai talaj	Csíkszeredai mamutagyar	Pécsi talaj	Pécsi mamutagyar	Pécsi koponyacsont
Hamu, %	94,2	77,2	95,0	86,1	76,9
Kalcium, g/kg	287,5 · 10 ⁻³	241,9	179,0 · 10 ⁻³	250,8	227,2
Foszfor, g/kg	*	120,0	*	106,0	98,0
Magnézium, g/kg	6,7 · 10 ⁻³	0,9	40,5 · 10 ⁻³	5,5	1,8
Kálium, g/kg	10,1 · 10 ⁻³	0,13	2,6 · 10 ⁻³	0,17	0,13
Nátrium, g/kg	9,7 · 10 ⁻³	3,0	112,5 · 10 ⁻³	2,4	1,7
Mangán, mg/kg	0,04	19,1	0,02	63,5	44,8
Réz, mg/kg	0,06	8,6	0,06	4,5	4,3
Cink, mg/kg	0,04	58,28	*	20,1	61,6
Vas, mg/kg	1,1	202,8	2,3	1476	1017

* Nem mutatható ki.

A csíkszeredai mamutagyar foszfortartalmát 120,0 g/kg-nak, a pécsi mamutagyarét 106,0 g/kg-nak, a pécsi koponyacsont foszfortartalmát pedig 98 g/kg-nak mértük. Ezek az értékek kalcium esetében 241,9; 250,8, illetve 227,2 g/kg, magnézium esetében 0,9; 5,5, illetve 1,8 g/kg, a kálium esetében 0,13; 0,17 és

0,13 g/kg, a nátrium esetén pedig 3,0; 2,4, illetve 1,7 g/kg volt. A mikroelemeket elemezve megállapítottuk, hogy csíkszeredai mamutagyar mangántartalma 19,1, a pécsi mamutagyaré 63,5, a pécsi mamut koponyacsonté pedig 44,8 mg/kg volt. A réz esetében ezek az értékek sorrendben 8,6; 4,5 és 4,3 mg/kg, a cink esetében 58,28; 20,1, illetve 61,6 mg/kg, a vas esetében pedig 202,8; 1476, illetve 1017 mg/kg. A makro- és mikroelemeket értékelve megállapítható, hogy a vas kivételével a három minta nem tért el lényegesen egymástól, míg a vas esetében a pécsi minták ötször, hétszer többet tartalmaztak.

1.3.2. Az agyarak és a csont aminosav-összetétele, különös tekintettel a D-allo-izoleucinra

A makro- és mikroelem-tartalom analízisét követően elemeztük a minták aminosav-összetételét INGOS AAS 400 aminosav-analizátorral, melynek során elsősorban D-allo-izoleucint szeretnénk volna meghatározni, és elemeztük a minták D- és L-aszparaginsav-, D- és L-glutaminsav- és D- és L-alanin-tartalmát Hitachi Merck nagyhatékonyságú folyadékkromatográffal. A csíkszeredai mamutagyar, a pécsi mamutagyar és pécsi koponyacsont aminosav-összetételét gramm aminosav/100 g minta, és gramm aminosav/100 g fehérje mértékegységben a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat. A mamutagyarak és a koponyacsont aminosav-tartalma

Aminosavak	A vizsgált minta					
	Csíkszeredai mamutagyar		Pécsi mamutagyar		Pécsi mamut koponyacsont	
	g AS/100 g minta	g AS/100 g fehérje	g AS/100 g minta	g AS/100 g fehérje	g AS/100 g minta	g AS/100 g fehérje
Aszparaginsav	0,72	6,3	0,086	7,2	0,53	6,2
Treonin	0,23	2,0	0,037	3,1	0,18	2,1
Szerin	0,43	3,7	0,060	5,0	0,30	3,5
Glutaminsav	1,26	11,0	0,134	11,2	0,92	10,7
Prolin	1,65	14,4	0,114	9,5	1,29	15,0
Glicin	3,05	26,5	0,283	23,6	2,30	26,8
Alanin	1,28	11,1	0,122	10,2	0,97	11,3
Cisztin	0,04	0,3	0,009	0,8	0,02	0,2
Valin	0,34	3,0	0,039	3,3	0,24	2,8
Metionin	0,08	0,7	0,011	0,9	0,05	0,6

Aminosavak	A vizsgált minta					
	Csíkszeredai mamutagyar		Pécsi mamutagyar		Pécsi mamut koponyacsont	
	g AS/100 g minta	g AS/100 g fehérje	g AS/100 g minta	g AS/100 g fehérje	g AS/100 g minta	g AS/100 g fehérje
D-allo-Ile	0,00	0,0	0,000	0,0	0,00	0,0
Izoleucin	0,14	1,2	0,014	1,2	0,10	1,2
Leucin	0,39	3,4	0,029	2,4	0,26	3,0
Tirozin	0,03	0,3	0,003	0,3	0,02	0,2
Fenilalanin	0,25	2,2	0,028	2,3	0,18	2,1
Lizin	0,45	3,9	0,043	3,6	0,34	4,0
Hisztidin	0,09	0,8	0,018	1,5	0,06	0,7
Arginin	0,99	8,6	0,117	9,8	0,78	9,1
Triptofán	-	-	-	-	-	-
Ammónia (NH ₃)	0,07	0,6	0,052	4,3	0,05	0,6
Összeg	11,49	100,0	1,199	100,2	8,59	100,1
N % x 6,25	11,7		1,3		8,7	
Szárazanyag %	92,8		93,1		89,0	

A táblázat adataiból látszik, hogy a csíkszeredai mamutagyar nyersfehérje-tartalma 11,7%, a pécsi mamutagyaré 1,3%, a pécsi koponyacsonté, pedig 8,7% volt. A nyersfehérje-tartalomból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a csíkszeredai minta nyersfehérje-tartalma majdnem egy nagyságrenddel meghaladta a pécsiét. A pécsi koponyacsont nyersfehérje-tartalma jól közelíti a csíkszeredai mamutagyarét. A mintából D-allo-izoleucint még nyomokban sem sikerült kimutatnunk, tehát ezek a minták lényegesen fiatalabbak annál, minthogy ezt az aminosavat kormeghatározásra fel tudjuk használni. A többi aminosavat tekintve a minták között alig találtunk lényeges különbségeket. A két mamutagyar aminosav-összetétele, gramm aminosav/100 g fehérjére számolva, a glicin kivételével szinte megegyezett, és nagyon hasonló eredményt kaptunk a koponyacsont esetében is. Ezek az aminosav eredmények a kormeghatározás szempontjából nem használhatók, ezek csak a minta konzerválódásával kapcsolatban adnak információkat. Látható azonban, hogy minden esetben az aminosavak összege jó egyezést mutatott a nyersfehérje-tartalommal.

A 4. táblázat az aszparaginsav, a glutaminsav és az alanin esetében mutatja a D/L arányokat. A táblázat adataiból látható, hogy mindhárom minta esetében az aszparaginsav racemizációja lényegesen meghaladja a glutaminsavét, és a

glutaminsav racemizációja is nagyobb, mint az alaniné. Ezek az eredmények teljes mértékben megegyeznek azzal, amit korábbi vizsgálataink alapján az emberi csontok analizisét követően megállapítottunk. Korábbi munkáinkban rámutattunk arra is, hogy a D/L arányok csak akkor alkalmasak a vizsgált minták korának meghatározására, ha az illető D-aminosav jól mérhető koncentrációban van jelen, ahol a D/L arány meghaladja a 0,1-t. Ezen arány alatt az igen kis koncentrációban jelenlévő D-aminosav analizisének hibája oly nagy, hogy azt kormeghatározásra felhasználni nem lehet. Ezért a jelen munkában csak az aszparaginsav D/L aránya ad biztos információt a korra, hisz a D-glutaminsav és a D-alanin oly csekély koncentrációban volt jelen, hogy a D/L arányok e két aminosav esetében bizonytalanok.

4. táblázat. A mamutagyarak és a koponyacsont D/L aszparaginsav, D/L glutaminsav és D/L alanin aránya

D/L arányok	A vizsgált minta		
	Csíkszeredai mamutagyar	Pécsi mamutagyar	Pécsi mamut koponyacsont
Aszparaginsav	0,229	0,247	0,241
Glutaminsav	0,051	0,063	0,061
Alanin	0,029	0,033	0,035

A kapott eredményeket a korábban emberi csontok vizsgálata során kapott hitelesítő görbéhez hasonlítva, illetve annak felhasználásával a csíkszeredai mamutagyar korát 9460 470 évre, a pécsi mamutagyar korát 10.200 500 évre, míg az ugyanettől a mamuttól származó koponyacsont korát 9960 500 évre becsültük (5. táblázat). Az összehasonlítás során feltételeztük, hogy a mamutcsont szerkezetében található kollagén felépítése – az aminosavak racemizációja szempontjából – minimális eltérést mutat az emberi csontokétól, s az ebből fakadó kinetikai különbség elhanyagolható.

5. táblázat. A számított kor a hitelesítő görbe segítségével a D/L aszparaginsav arány alapján

Kor (év)	A vizsgált minta		
	Csíkszeredai mamutagyar	Pécsi mamutagyar	Pécsi mamut koponyacsont
D/L aszparaginsav alapján	9460	10200	9960

A pécsi minta esetében az agyar és a csont között 240 év különbséget kaptunk, ami e módszer alkalmazásával bőven a megengedhető hibahatáron belül van. Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a pécsi mamut szinte biztosan 9500–10.500 éve járhatott a jelenlegi Baranya megye területén, míg a Csíkszeredából kapott mamutagyar alapján annak korát fél évszázaddal fiatalabbra becsüljük.

A pécsi mamut környezetében nagy számban fordultak elő szárazföldi csigák maradványai, melyek esetében szintén felvethető a héjszerkezetekbe épült aminosavak racemizációján alapuló kormeghatározás lehetősége. Ennek összevetése a fenti eredményekkel nem csupán a kormeghatározás eredményének megerősítésére lenne alkalmas, hanem az esetlegesen eltérő eredmények a betemetődés körülményeire vonatkozóan is szolgáltathatnak hasznos információkat.

Irodalom

1. CSAPÓ J. – NÉMETHY S. – FOLESTAD, S. – TIVESTEN, A. – MARTIN, T. G. – CSAPÓ-KISS Zs.: *Age determination based on amino acid racemization. A new possibility.* In *Amino Acids*. 1994. 7. 317–325.
2. CSAPÓ J. – CSAPÓ-KISS Zs. – WÁGNER L. – TÁLOS T. – MARTIN, T. G. – NÉMETHY S. – FOLESTAD, S. – TIVESTEN, A.: *Hydrolysis of proteins performed at high temperatures and for short times with reduced racemization, in order to determine the enantiomers of D- and L-amino acids.* In *Analytica Chimica Acta*. 1997. 339. 99–107.
3. CSAPÓ J. – CSAPÓ-KISS Zs. – CSAPÓ J. jr.: *Use of the amino acids and amino acid racemization for age determination in archaeometry.* In *Trends in Analytical Chemistry*. 1998. 17. 3. 140–148.
4. CSAPÓ J. – COLLINS, M. – CSAPÓ-KISS Zs. – VARGA-VISI É. – POHN, G. – CSAPÓ J. jr.: *Use of amino acids and amino acid racemization for age determination in archaeometry.* In *Progress in biological chirality*. Eds. Pályi G., Zucchi, K., Caglioti, L. Elsevier, Oxford, 2004. 65–78.
5. ALBERT Cs. – SALAMON R. – CSAPÓ J.: *Fosszilis anyagok korának meghatározása az aminosavak átalakulása és racemizációja alapján.* In *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*. 2006. 415–0438.

ALBERT Beáta

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék

ALBERT Csilla

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék
albertcsilla@sapientia.siculorum.ro; www.emte.ro

CSAPÓ János

Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar
Kémiai Intézet, Biokémiai és Élelmiszerkémiai Tanszék
csapo@mail.atk.u-kaposvar.hu; www.atk.u-kaposvar.hu

CSAPÓNÉ Kiss Zsuzsanna

Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar
Kémiai Intézet, Biokémiai és Élelmiszerkémiai Tanszék
csapo@mail.atk.u-kaposvar.hu; www.atk.u-kaposvar.hu

DARVAS Lóránt

Csíki Székely Múzeum
RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

KOVÁCS János

Pécsi Tudományegyetem
Természettudományi Kar, Földtani Tanszék

SALAMON Rozália

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék
salamonrozalia@sapientia.siculorum.ro; www.emte.ro

SALAMON Szidónia

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék

DEMETER LÁSZLÓ – MÉREY BALÁZS

ADATOK A HANKÓ-TÓCSARÁK (*DREPANOSURUS HANKOI*, DUDICH 1927) ELTERJEDÉSÉRŐL ÉS ÖKOLÓGIÁJÁRÓL A SZÉKELYFÖLDÖN

Abstract [Data on the distribution, morphology and ecology of the fairy shrimp *Drepanosurus hankoi* in the Szeklerland] In this paper we present data on the Romanian distribution, morphology and phenology of a rare fairy shrimp *Drepanosurus hankoi*. Until now the species was found in the Csik Basin and the Háromszék Basin in totally 14 habitats. We make additions to the morphological description of the species including the color of live specimens. The habitats are shallow ponds that usually dry out towards the end of summer. We found statistically significant differences in the size of *D. hankoi* habitats and habitats apparently lacking the species at one site, habitats of the species being smaller. We did not find differences in the pH and conductivity of habitats. The species is the first large branchiopod to appear after snowmelt and the first to disappear in spring, having a life span of approximately six weeks. We recommend the protection of habitats and the use of the species in environmental education.

Rezumat [Date despre distribuția, morfologia și ecologia speciei *Drepanosurus hankoi* în Secuime] În această lucrare prezentăm date despre distribuția unei specii rare de filopode, *Drepanosurus hankoi*. Până în prezent am găsit specia în Depresiunea Ciucului și Depresiunea Brașovului, în total în 14 habitate. Facem completări la caracterizarea morfologică a speciei și a colorației indivizilor. Habitatetele speciei sunt bălți temporare care de obicei seacă până la sfârșitul verii. Am găsit diferențe statistice semnificative între mărimea habitatelor cu și fără *D. hankoi* pe situl cu cel mai mare număr de habitate, cele care conțin specia având o suprafață mai mică. Nu am găsit diferențe în pH și conductivitatea habitatelor. Specia este prima care apare după topirea zăpezii și prima care dispăre dintre filopodele prezente în ariile studiate având o durată de viață de aproximativ 6 săptămâni. Recomandăm protecția habitatelor cunoscute și folosirea speciei în educația ecologică.

Bevezetés

A Hankó-tócsarák (*Drepanosurus hankoi* Dudich 1927) a csupasz levéllábú rákok (Branchiopoda, Anostraca) egy kevésbé ismert képviselője. A mai Szlovákia területéről (Nagysallóból) írta le DUDICH Endre, aki a fajt HANKÓ Béla zoológusról nevezte el (DUDICH 1927). Később a mai Magyarország területén is jelezték (Jászberény), de innen máig ez az egyetlen ismert előfordulási adata (DUDICH 1933, FORRÓ 2000). BRTEK (1976) a mai Szlovákia déli részéről jelezte több pontról, a megfigyelések az ötvenes évek közepéről származnak. BRTEK és THIÉRY (1995) említi egy kipusztult bohémiai (Nyugat-Csehország) populációt.

A rendelkezésre álló adatok alapján a fajt sokáig Pannon endémizmusnak tartották (LÖFFLER 1993), viszont nemrég Fehéroroszországból is közöltek adatokat előfordulásáról (NAGORSKAYA ÉS MKTSl. 1998). Románia területéről először a Csíki-medencéből jelezte DEMETER (2004, 2005). Nemrég felkerült Hargita megye védett állatfajainak listájára (Hargita Megye Tanácsának 162/2005-ös határozata).

A faj morfológiájáról csak DUDICH (1927) cikkében találunk leírást, aki konzervált példányokat vizsgált. A faj ökológiájáról szóló adatok a BRTEK által közölt élőhelyleírásokra korlátozódnak. Az elterjedési és a faj ökológiájára vonatkozó adatok hiányossága eddig nem tette lehetővé természetvédelmi javaslatok megfogalmazását Romániában. Ezt a hiányt részben pótolandó, ebben a dolgozatban kiegészítjük a faj morfológiájáról szóló leírást, és adatokat közlünk a faj fenológiájáról és romániai elterjedéséről.

1. Anyag és módszer

Tócsarások elterjedésére vonatkozó kutatást 2002–2006 között folytattunk a Csíki-medencében, és 2005–2006-ban a Rétyi Nyírben és a Gyergyói-medencében. A tócsákban a fajok jelenlétét vizuális megfigyeléssel és planktonhálózással állapítottuk meg. Esetenként mintákat konzerváltunk 4%-os formalinban vagy 90%-os alkoholban. A faj meghatározását BRTEK ÉS MURA (2000) alapján végeztük. A testhosszméréseket egy tolómércével végeztük 0,1 mm pontossággal. Az élőhelyek pH-ját és konduktivitását HANNA márkájú kézi műszerekkel mértük, földrajzi koordinátáit pedig egy GARMIN GPS 72 készülékkel rögzítettük. A terepmunkát DEMETER L. végezte, a rajzokat MÉREY B. készítette egy Novex sztereomikroszkóp segítségével.

2. Eredmények

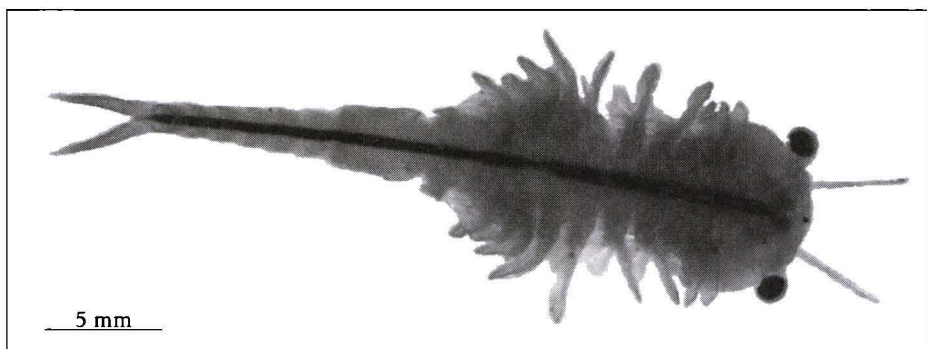
2.1. A faj morfológiája

A felnőttek maximális testhossza meghaladhatja a 2 cm-t, de az egyes élőhelyek között nagy különbségek vannak (1. táblázat). Így 2006. április 22-én a CICDEL kódú tócsában a nőstények átlagos testhossza 9,7 mm ($n = 9$), a hímeké 9,26 mm ($n = 4$) volt, míg a CIC VU tócsában a nőstények átlaga 22,2 mm ($n = 5$), a hímeké 20,98 mm volt ($n = 6$). Mindkét tócsában felnőtt példányok voltak ebben az időpontban.

A hím egyszínű világosbarna, a vaskos fej megnyúlt háromszög alakot kölcsönöz testének (1. ábra). A második csáp (fogószervvé módosult csáp, párzaskor a nőstény megragadásában van szerepe) nagyon fejlett, alapi részén egy buzogányfejszerű kiemelkedés van tüskékkel, középső részén egy könyökszerű hajlat és csavarodás van, vége kihegyesedik (2. ábra). A csáp-függelék széles, feltekeredő, mint más rokon fajoknál. A pénisz szuronyyszerű, külső részén apró tüskékkel (3. ábra).

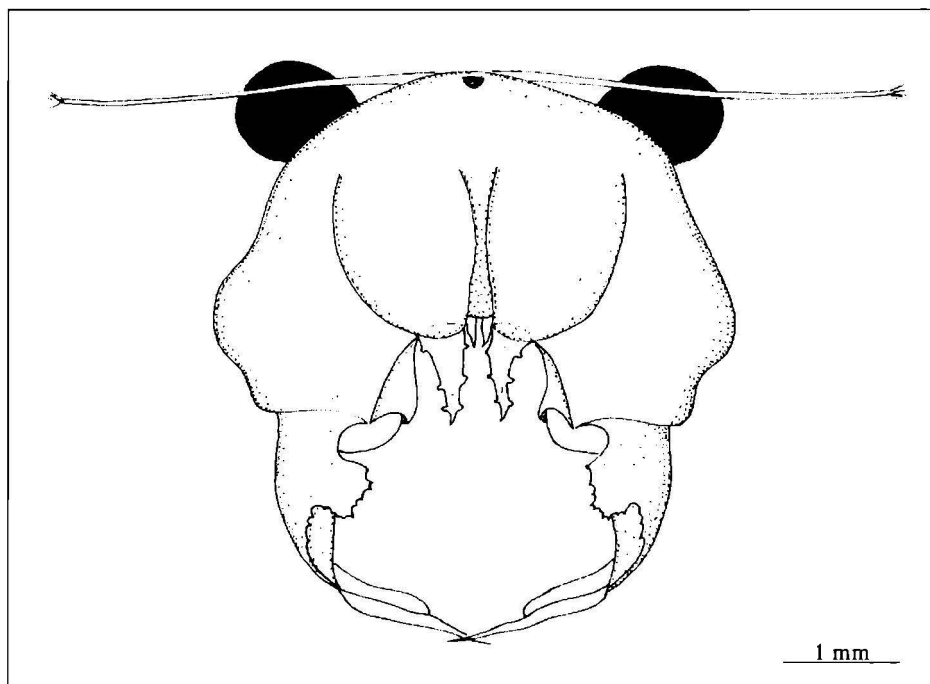
1. táblázat. Átlagos testméret adatok egyes élőhelyeken (mm-ben).
SD: szórás

	Élőhely	N	Átlag	Minimum	Maximum	SD	Dátum
hím	SIM AT	21	14,7	13,1	16,0	0,82	06/4/24
	CIC VU	6	21,0	16,2	23,6	2,61	06/4/22
	SIM HON	17	11,8	10,6	13,9	0,94	06/4/22
nőstény	SIM AT	18	14,2	12,6	21,7	2,27	06/4/24
	CIC VU	4	23,3	21,1	24,4	1,49	06/4/22
	SIM HON	5	11,7	10,6	12,3	0,68	06/4/22
	CIC SAN	6	22,3	21,3	23,8	0,97	06/4/22
	CICDEL	9	9,7	8,1	11,3	1,07	06/4/22
	DEL FEN	9	13,8	10,8	18,2	2,26	05/5/8

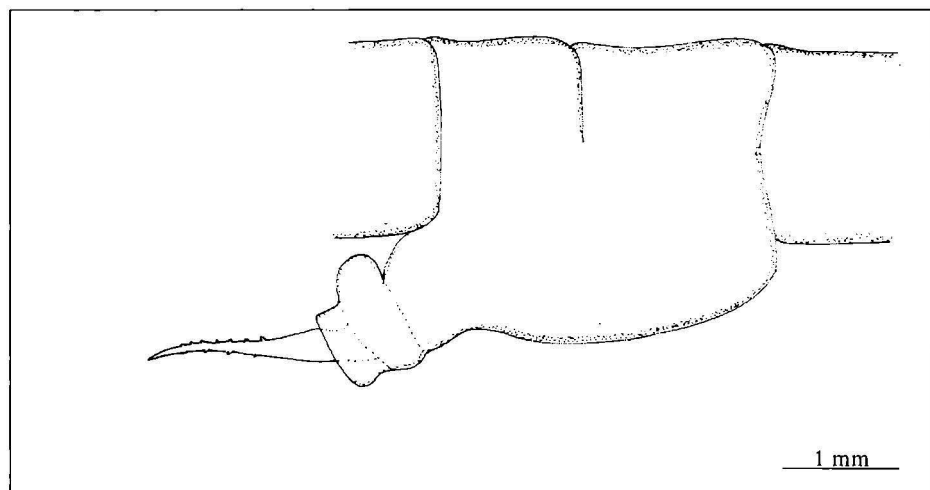

1. ábra. A hím hátoldali nézete (a levéllábak mozgásban vannak)

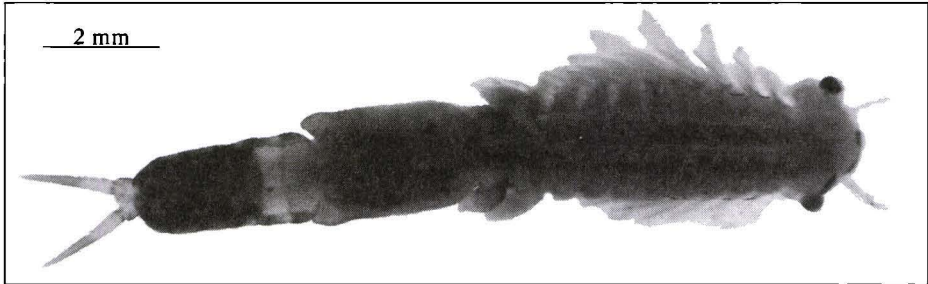

2. ábra. A hím feje felülnézetben

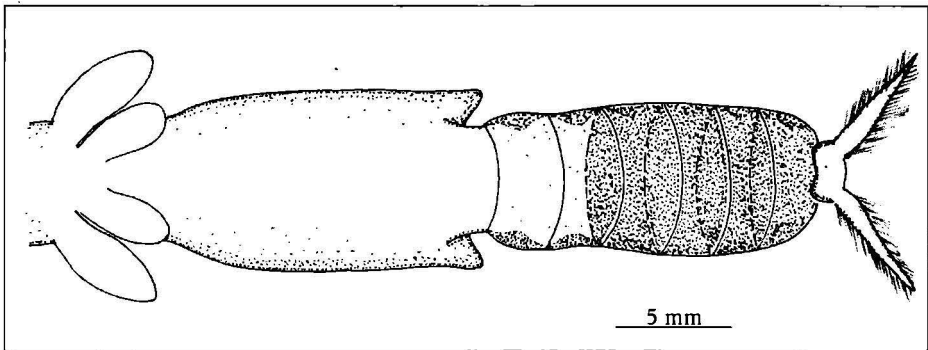

3. ábra. A pénisz oldalnézete

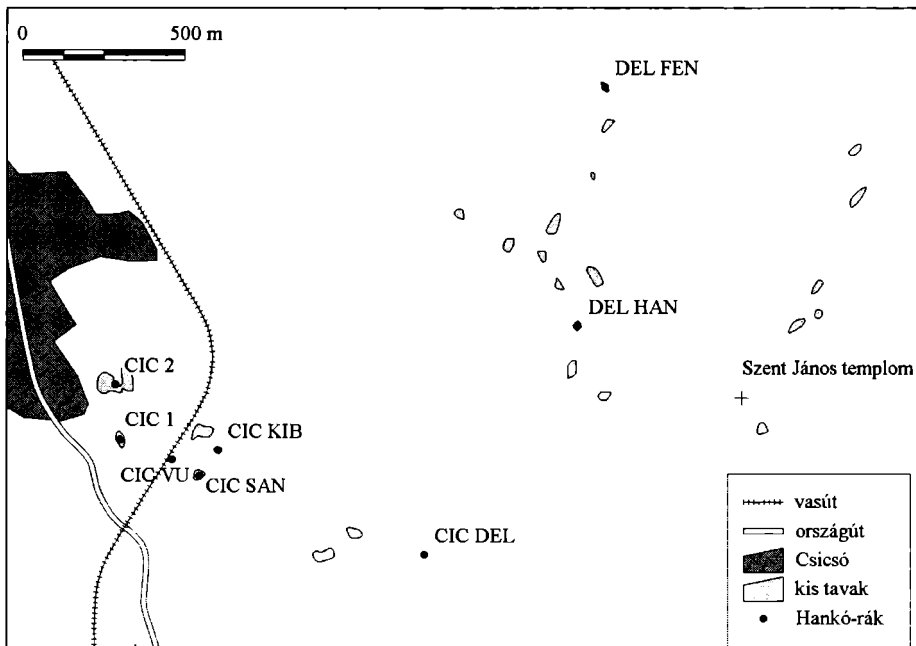
A nőtény jóval színesebb, mint a hím, a vörösesbarna, bordó és kék színek dominálnak (4. ábra). A potroh első két szelvényének hátoldalán két páros, kék színű lebeny van. A petetartó is kékes, alakja hátul tulipánszerű, két szélső és egy középső nyúlvánnal. A potroh hasi oldala bordópiros az első két szelvény kivételével, ahol csak a szelvények oldalán figyelhető meg egy-egy kisebb piros folt. Két oldalán ellaposodik, így a potroh keresztmetszetben nem henger alakú, mint a hímnél, hanem bűgőcsiga. A potroh vége hirtelen keskenyedik el, innen ered a két farokfüggelék (4., 5. ábra). A nőtény második csápjának alapi szelvénye vastagabb, disztális szelvénye egy hosszabb, tűszerű képződmény.

4. ábra. A nőtény hátoldali nézete

5. ábra. A nőtény potrohának hátoldali nézete

6. ábra. Hankó-rák élőhelyek a Csicsó és Delne közötti területen. Az ábra az összes potenciális élőhelyet mutatja. A rövidítések megegyeznek a 2. táblázattal.

2.2. Elterjedés

Először 2003-ban találtuk meg Csíkszentkirály felső bejárata közelében, a főút két oldalán (KIR BAK, KIR KAN, 6. ábra). Az út keleti oldalán egy lecsapolóárokban és az azt szegélyező vizes réten március 30-ától április 30-ig láttunk felnőtt egyedeket. Ezeken az élőhelyeken 2004-ben és 2005-ben szárazság miatt nem jelent meg a faj. 2006-ban április 23-án találtunk kevés példányt mindkét élőhelyen.

2004-ben három új élőhelyről gyűjtöttük (Szentsimon mellett egy, Csicsó mellett két élőhelyen). Április 14-én Csicsó déli bejárata közelében a vasút és főút között (CIC HOK) valamint ettől 200 m-re északnyugatra fekvő tócsában (CIC 2) kevés példányt figyeltünk meg. A CIC HOK élőhelyen 2005 február 22-én találtunk nauplius lárvákat, amelyek később megfagytak, és márciusban (3-án, 16-án) már nem találtuk meg itt a fajt. 2006-ban március 27-én és a következő napokban kevés számú naupliuslávát találtunk, április 20-án már egyet sem. CIC 2 tócsában nem találtuk meg a fajt 2005, 2006-ban. 2004 április 15-én egy új élőhelyet találtunk Szentsimon határában a Lencsehely

nevű területen (SIM HON). 2005-ben ezen az élőhelyen március 25 és május 1 között figyeltük meg a fajt egy lecsapolt tócsában és a lecsapolóárokban. 2006-ban itt április 3. és 29. között figyeltük meg a fajt.

2005-ben Delne határában találtunk két új élőhelyet. Április 5-én a Torda völgyének alsó részén (DEL HAN) nagy, míg május 8-án a legfelső tócsában (DEL FEN) kis példányszámban. 2006-ban ezeken az élőhelyeken nem figyeltük meg a fajt. 2005 április 10-én a Rétyi Nyír két tavában figyeltük meg a fajt.

2006-ban április 16-24. között újabb élőhelyet találtunk Szentsimon határában, az ismerttől délre (SIM AT). Ebben az évben még négy új élőhelyet találtunk Csicsó és Delne között (CIC VU, CIC KIB, CIC SAN, CIC DEL).

A fentieket összegezve, a Csíki-medencében eddig 12 (Szentsimon határában 2, Szentkirály határában 2, Csicsó és Delne határában 8), a Rétyi Nyírben 2 élőhelyét ismerjük.

2.3. Fenológia

A Hankó-tócsarák a legkorábban megjelenő tócsarák a Csíki-medencében. Már március végén találtunk ivarérett példányokat (2003-ban). Az első nauplius lárvákat 2006-ban a csicsói területen március 27-én (kb. 1 mm testhossz), az első felnőtteket (>20 mm, érett petés nőstények is) április 21-én figyeltük meg. Április 27-én már legyengült, kovamoszatokkal megrakódott példányokat láttunk, május elejéig eltűntek a vizekből. Tehát az egyedfejlődés kevesebb, mint egy hónap alatt végbemehet, és élettartamuk kb. másfél hónap. A 2004-ben gyűjtött nőstények átlagos peteszámát $46,07 \pm 19,96$ volt ($n = 28$).

A Hankó-tócsarák leggyakrabban (9 esetben) a zöld tócsarákkal (*Chirocephalus shadini*) fordul elő együtt, mely a területen jóval gyakoribb, ritkábban a tavaszi pajzsosrákkal (*Lepidurus apus*) (6) és egy kagylós tócsarák fajjal (*Eoleptestheria ticinensis*) (3) (2. táblázat). A 2005-ös csapadékos nyarat követő tavasszal több élőhelyen csak kis egyedszámban jelent meg.

2.4. Élőhelyek

A faj élőhelyei kis felszínű és sekély tócsák. Ez megfigyelhető a 6. ábrán is, ahol a Csicsó és Delne közötti területen minden potenciális élőhely fel van tüntetve. Itt a Hankó-rákos tócsák átlagos területe 552 m^2 ($n = 6$), a fajt nem tartalmazó tócsák átlagos területe $1085,2 \text{ m}^2$ ($n = 19$). A különbség statisztikailag szignifikáns (Mann-Whitney U-teszt, $p = 0,02$).

Ugyenezen a területen a Hankó-rákos tócsák 2006 március 27 és május 19 közötti átlagos pH-ja 7,56 (6,3-8,6), konduktivitása $319,6 \mu\text{S cm}^{-1}$ volt (95-697) ($n = 30$ mérési adat 7 tócsából), míg a fajt nem tartalmazó élőhelyek átlagos pH-ja 7,41 (6,3-8,82), konduktivitása $281,54 \mu\text{S cm}^{-1}$ (45-456) volt ($n = 13$

adat 8 tócsából). A különbség statisztikailag nem szignifikáns (Mann-Whitney U teszt, $p = 0,5$ a pH esetében és $p = 0,8$ a konduktivitás esetében).

A CIC VU élőhely különlegessége a víz magas szennyezettsége, ami az ott lerakott háztartási hulladék következménye és a magas konduktivitás jelez. A CIC DEL élőhelyen szokatlanul kisméretű felnőtteket találtunk (lásd: *Morfológia* rész).

2. táblázat. Az ismert Hankó-rák élőhelyek földrajzi koordinátái, és az adott élőhelyeken azonosított más levéllábú rák fajok. C.s. – *Chirocephalus shadini*, S.t. – *Streptocephalus torvicornis*, L.a. – *Lepidurus apus*, T.c. – *Triops cancriformis*, E.t. – *Eoleptestheria ticinensis*, L.b. – *Lynceus brachyurus*

	Földrajzi szélesség	Földrajzi hosszúság	Megtalálás éve	Más fajok
CIC HOK	46.40561	25.78813	2004	C.s., L.a., E.t.
CIC 2	46.40714	25.78793	2004	-
CIC KIB	46.40536	25.79208	2006	-
CIC SAN	46.40463	25.79135	2006	C.s.
CIC VU	46.40507	25.79027	2006	C.s.
CIC DEL	46.40251	25.80045	2006	C.s.
DEL HAN	46.40897	25.80646	2005	-
DEL FEN	46.41564	25.80741	2005	L.a.
SIM HON	46.25455	25.86310	2004	C.s., L.a.
SIM AT	46.25126	25.86318	2006	S.t., T.c.
KIR BAK	46.31871	25.83471	2003	C.s., L.a., E.t.
KIR KAN	46.31882	25.83107	2003	L. a., C. s., E. t., L. b.
RETY 1	45.83428	25.93464	2005	L. a., C. s.
RETY 2	45.83298	25.93335	2005	C. s.

2.5. Az élőhelyek állapota, veszélyeztetettsége

Mint kisvizek specializált faja, fennmaradása elsősorban élőhelyei állapotától függ, hasonlóan a csoport többi tagjához (SIMOVICH ÉS HATHAWAY 1997). A rétyi két élőhely közvetlenül a természetvédelmi terület határa mellett, azon kívül található, ezért itt szükséges lenne a természetvédelmi terület bővítése. A Csíki-medencében a települések terjeszkedése jelenti a legnagyobb veszélyt, hasonlóan ahhoz, amit LÖFFLER (1993) a 90-es évek elején Ausztriában említ.

A legveszélyeztetettebb élőhely a szentkirályi Bakakert, ahol 2006-ban építkezés kezdődött. Az egyik csicsói élőhely mellett egy telket beépítettek. Egyelőre ez nem veszélyezteti az élőhelyet, de bármikor teheti. A vasút melletti élőhelyet alkalmi hulladéklerakónak használják, a faj jelenlétét itt azzal magyarázzuk, hogy tavasszal a közeli CIC SAN tócsával összeköttetésbe kerül. A szentsimoni Lencsehelyen található élőhely (SIM HON) már néhány évtizede erős változásokon ment át: valószínűleg feltöltötték a tócsát, és mély árokkal csapolták le. 2005-ben fűrészpórral töltötték fel a tócsa egy részét. Az árok tavasszal nagy mennyiségű vizet vezet le a területről. A másik szentsimoni élőhely (SIM AT) szántón fekszik. A delnei élőhelyek egyelőre nem veszélyeztetettek.

3. Tárgyalás

3.1. Biometria és fajon belüli változatosság

A Csíki-medencei testhossz adatok jóval kisebbek, mint a DUDICH által közölték (hím 21,2–26,9 mm, $n = 16$, nőstény 18,7–26 mm, $n = 8$). Mi is találtunk olyan élőhelyeket, ahol az egyedek átlagos hossza meghaladta a 20 mm-t, ám több élőhelyen is megfigyeltünk kis méretű felnőt egyedeket. Ez összefüggésben lehet az élőhely táplálékkínálatával vagy egyéb paramétereivel (pl. a hőmérséklettel). Más fajnál (*Chirocephalus shadini*) is megfigyeltünk hasonló jelenséget a Csíki-medencében (DEMETER, CĂRĂUȘ ÉS TÖRÖK – nem közölt adatok). A rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a *Volvox globator* moszatfaj elszaporodása a tócsák vizében együtt jár a levéllábú rákok csökkenésével. A kérdés további kutatásra vár.

3.2. Élőhelyek

Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy a Hankó-rák élőhelyei kis felületű (kb. 500 m²) tócsák. A pH és konduktivitás tekintetében nem találtunk különbséget a faj élőhelyei és a be nem népesített élőhelyek között. Csapadékos nyár és ősz esetében az élőhelyek egész évben vízborítottak, az ezt követő tavasszal pedig nem vagy csak kis számban kelnek ki a peték. Amennyiben a tavasz során az élőhelyek hamar kiszáradnak (alárvák elpusztulnak), de később újra megtelnek vízzel, a faj nem jelenik meg újra. Ezek a megfigyelések arra utalnak, hogy a tartóspeték aktiválódásához (kikeléséhez) a kiszáradás és a fagy egyaránt szükséges. A tartóspeték akár évtizedekig is életképesek maradhatnak (HAIRSTON 1998) és az élőhelyek üledékében felhalmozódott petebank képes pótolni a kedvezőtlen hidrológiai viszonyok okozta veszteségeket. Egy a csoportnál leírt adaptáció a nyújtott diapauza (prolonged

dormancy), vagyis kedvező körülmények között is a petéknek csak egy része kel ki, a többi nyugvó állapotban marad. Egyes fajoknál azt is sikerült kimutatni, hogy a kikelés aránya megegyezik a sikeres kifejlődés valószínűségével (SIMOVICH ÉS HATHAWAY 1997). Tehát egy „jó” élőhely minimális követelménye, hogy vizes szakasza elég hosszú ahhoz, hogy lehetővé tegye a felnőtt stádium elérését és a szaporodást, ugyanakkor legalább a szezon végéig ki kell száradnia. Az ideális vízviszonyoknak a fajnak megfelelő gyakorisággal be kell következniük, különben a populáció kipusztul.

3.3. Várható elterjedés

A faj elterjedésének vizsgálata azért is érdekes, mert úgy tűnik, Romániában a Keleti Kárpátok hegyközi medencéire korlátozódik: korábbi vizsgálatok, amelyek e területeket nem ölelték fel, nem mutatták ki a faj jelenlétét az országban (BOTNARIUC ÉS ORGHIDAN 1953). Az első élőhely felfedezése óta (2003) minden évben találtunk új élőhelyeket a Csíki-medencében, ezért nem zárhatjuk ki további élőhelyek létét, bár eddig több mint 200 potenciális élőhelyet vizsgáltunk meg. A Háromszéki-medencében csak a Rétyi Nyír néhány tócsáját vizsgáltuk és kettőben meg is találtuk a fajt, így nagyon valószínű további élőhelyek létezése. A Gyergyói-medencében eddig csak Ditró környékét vizsgáltuk, ahol nem találtuk meg a fajt, de a Csíki-medencéhez hasonló geomorfológia és klíma miatt feltételezzük jelenlétét itt is.

A Hankó-tócsarák a vizsgált területek egyik legkritikább levéllábú rák faja, jelenleg ismert élőhelyeinek száma 14. Összehasonlításképpen a zöld tócsaráknak (*Chirocephalus shadini*) eddig több mint 60 élőhelyét ismerjük. A ritkaság okára két hipotézis állítható fel, amelyek nem zárják ki egymást: a lassú diszperzió (1) és a szűk ökológiai tolerancia (2). Az első hipotézis predikciója, hogy a meglévő populációk nagy genetikai változatosságot mutatnak. Előzetes genetikai vizsgálatok ezt megerősítik: hat Csíki-medencéből származó mintában nagyobb változatosságot találtak, mint a zöld tócsarák több európai populációjában együttevén (KORN ÉS HUNSDÖRFER személyes közlése).

4. Természetvédelmi kezelési javaslatok és további kutatások

4.1. Miért van szükség a faj védelmére?

Az egyik fő ok a faj ritkasága: Romániában csak a felsorolt élőhelyek ismertek (2. táblázat), Közép és Kelet Európában is kevés az ismert élőhelyek száma, és sok esetben nincsenek aktuális információk (a szlovákiai adatok 50 évesek). Egy másik ok a faj látványossága: ez a legnagyobb méretű

csupasz levéllábú rák faj a területen, amely könnyen megfigyelhető szabad szemmel is, így alkalmas oktatási célokra is.

4.2. Mit kell védeni?

Gerincteleneknél a legfontosabb veszélyeztető tényező az élőhelyek eltűnése, így ezek védelme a legfontosabb. Egyes szerzők, pl. NEW (1993) a hagyományos szemlélettel ellentétben megengedhetőnek tartják az egyedek fogságban tartását, mivel ennek kis hatása van a populációra (amelynek általában nagy az egyedszáma), viszont nagyobb népszerűséget és támogatást szerez az illető fajnak. Mi is azt a véleményt osztjuk, hogy a faj védelme elsősorban az élőhelyek védelmét kell jelentse, és megengedhetőnek tartjuk oktatási célokra való felhasználását.

4.3 Jelenlegi helyzet és lehetséges megoldások

Hargita Megye Tanácsának 162/2005-ös határozatában a faj a védett fajok listáján szerepel, elsőként Romániában. Ám nem létezik kezelési terv, így a hatósági közbelépés hatékonysága kicsi az élőhely veszélyeztetése esetén. Az élőhelyek egy része települések közelében található, és a települések jelenleg tapasztalható terjeszkedése ezeket veszélyezteti. Egy kézenfekvő megoldás lehetne erre az esetre a populáció „áttelepítése” más, hasonló élőhelyekre. Viszont ez több nehézségbe ütközik: a rendelkezésre álló megfelelő élőhelyek száma kicsi, másrészt a populációt nem annyira az aktív egyedek, hanem a tócsa üledékeiben található petebank tartja fenn (SIMOVICH és HATHAWAY 1997).

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk NEDLI Juditnak a tanulmányunk számára létfontosságú, eredeti fajleírás beszerzéséért, valamint dr. ÚJVÁROSI Lujzának és HARTEL Tibornak a dolgozat lektorálásáért.. A kutatás alatt DEMETER L. a Sapientia Kutatási Programok Intézetének doktori ösztöndíjában részesült.

Irodalom

BOTNARIUC, N. – ORGHIDAN, T.

1953 *Phyllopora. Fauna R.P.R., Crustacea*, vol. IV, fasc. 2. Ed. Academiei R.P.R., București.

BRTEK, J.

1976 *Anostraca, Notostraca, Conchostraca a Calanoida Slovenska*. Acta Rer. Natur. Mus. Nat. Slov., Bratislava. 22: 19–80.

BRTEK, J. – MURA, G.

2000 *Revised key to families and genera of the Anostraca with notes on their geographical distribution*. Crustaceana 73(9): 1037–1088.

BRTEK, J. – THIÉRY, A.

1995 *The geographic distribution of the European Branchiopods (Anostraca, Notostraca, Spinicaudata, Laevicaudata)*. Hydrobiologia 298: 263–280.

DEMETER L.

2004 *The spatial distribution of three species of Anostraca in the Ciuc-basin*. Studii și Cercetări, Seria Biologie 9: 42–47.

2005 *Spatial distribution patterns and conservation status of large branchiopods in the Ciuc Basin, Romania*. Acta Biol. Debr. Oecol. Hung. 13: 73–84.

DUDICH E.

1927 *Új rákfajok Magyarország faunájában*. Archivum Balatonicum 1: 343–387.

1933 *Faunisztikai jegyzetek IV. Állattani Közlemények* 30: 120–129.

FORRÓ, L.

2000 *Checklist, distribution maps and bibliography of large branchiopods in Hungary (Anostraca, Notostraca, Spinicaudata, Laevicaudata)*. In *Miscellanea Zoologica Hungarica* 13: 47–58.

HAIRSTON, N. G. Jr.

1998 *Time travelers: what's timely in diapause research?* Arch. Hydrobiol. Spec. Issues Advanc. Limnol. 52: 1–15.

LÖFFLER, H.

1993 *Anostraca, Notostraca, Laevicaudata and Spinicaudata of the Pannonian Region and in its Austrian area*. Hydrobiologia 264: 169–174.

NAGORSKAJA, L. – BRTEK, J. – MURA, G.

1998 *The anostraca of the republic of Belarus*. Hydrobiologia 367: 21–30.

NEW, T. R.

1993 *Angels on a pin: dimensions of the crisis in invertebrate conservation*. Amer. Zool. 33: 623–630.

SIMOVICH, M. A. – HATHAWAY, S. A.

1997 *Diversified bet-hedging as a reproductive strategy in some ephemeral pool anostracans*. J. Crustacean Biology 17: 38–44.

DEMETER László egy. tanársegéd

Sapientia EMTE Csíkszereda, Műszaki és Természettudományi Tanszék

RO - 530104 Miercurea-Ciuc, Piața Libertății nr. 1

e-mail: demeterl@hr.astral.ro, demeterlaszlo@sapientia.siculorum.ro

MÉREY Balázs környezetmérnök hallgató

Sapientia EMTE Csíkszereda, Műszaki és Természettudományi Tanszék

RO - 530104 Miercurea-Ciuc, Piața Libertății nr. 1

e-mail: mereybalazs@yahoo.com

KÖRNYEZETVÉDELEM
ENVIRONMENTAL PROTECTION
PROTECȚIA MEDIULUI

KEREKES SZILÁRD

A CSÍKSZENTKIRÁLYI BORSÁROS-LÁP FLÓRAVÁLTOZÁSAINAK ÖKOLÓGIAI ÉS TERMÉSZETVÉDELMI ÉRTÉKELÉSE

Abstract: [The ecological and conservationist evaluation of changes in flora in Borsáros-fen (Csíkszentkirály village)]

The Borsáros-fen (Sâncrăieni (rom.) / Csíkszentkirály village - hung.) represents an important ecological, conservationist and landscape value thanks to glacial plants and associations located in the fen.

The paper contains results regarding the ecological and conservationist evaluation of changes in flora took part during the last 45 year in the fen. The evaluation is based on analysis of the full spectrum of the flora: the list of the plant species compiled in 1960 by academician Emil POP was compared with the list of the species compiled in 2005 by the author.

The results show that the fen was weakened by anthropological activity: it became desiccated, fragmented, eutrophication, the production site and flora of the fen is less integrated than beforehand.

Rezumat: [Evaluarea ecologică ale schimbărilor floristice din mlaștina Borsáros (Comuna Sâncrăieni)]

Mlaștina eutrofă Borsáros (Comuna Sâncrăieni / Csíkszentkirály - magh.) este o zonă cu caracter de relict glaciari; vegetația sa are o valoare ecologică și peisagistică deosebită datorită relictelor glaciare refugiate pe teritoriul său.

Lucrarea de față conține evaluarea ecologică ale schimbărilor survenite în ultimii 45 de ani în flora mlaștinii precum și lista floristică actuală a zonei. Analiza schimbărilor s-a făcut prin analiza spectrului floristic. Pentru aceasta s-a folosit lista floristică al academicianului Emil POP datată din 1960 precum și lista floristică alcătuită de autor în anul 2005.

Mlaștina a fost afectată în mod negativ de activitatea umană în ultimul veac: a secat, s-a defalcat în părți izolate, s-a eutrofizat, vegetația sa a devenit mai puțin particulară decât anterior.

Bevezetés

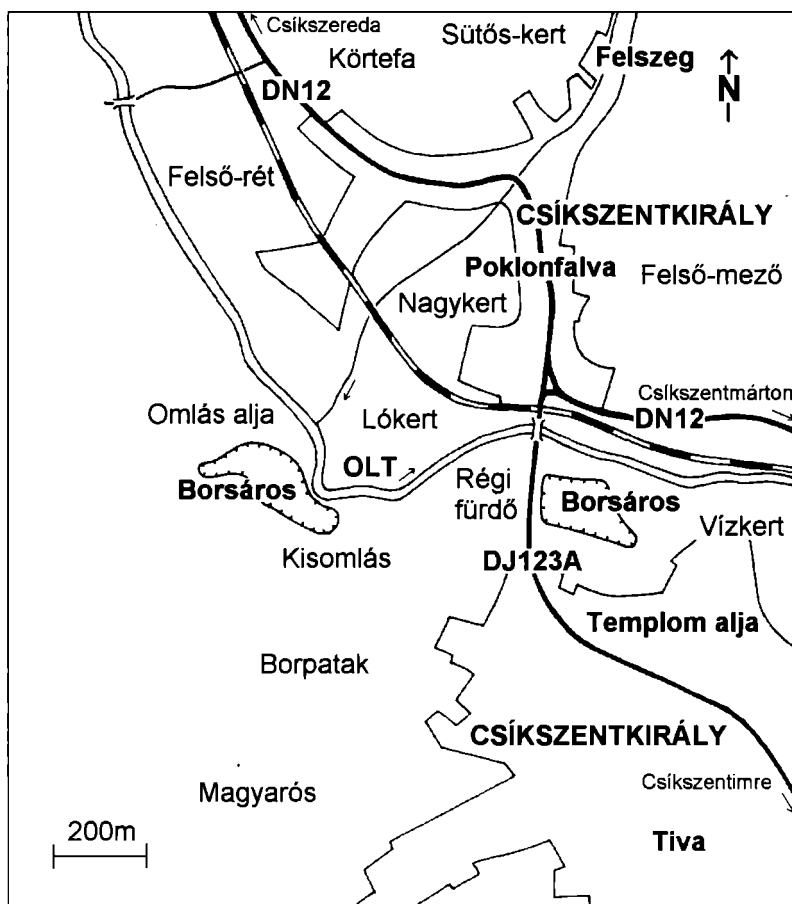
Az eutróf lápok a csíki táj egykor jellegzetes, manapság ritkaságszámba menő tájelemei. Természetvédelmi szempontból különösen értékes természeti képződmények, amelyek ellen az ember az elmúlt évszázad folyamán gazdasági megfontolásból kíméletlenül hadat viselt. Napjainkra a kiterjedt lápterületek helyén csak - természetes növénytakarójuktól kisebb-nagyobb mértékben megfosztott, természetvédelmi területeknek kikiáltott - láptörödékek marad-

tak. Ezek egyike a csíkszentkirályi Borsáros-láp. Jóllehet a csíki lápok mostoha sorsát ő sem kerülhette el, kedvező természetföldrajzi adottságai folytán nagymértékben megőrizte maradványfaj gazdagságát.

Jelen tanulmány az említett forrásláp flórájában az elmúlt 45 évben beállt változások ökológiai és természetvédelmi értékelését tartalmazza, valamint közli a terület aktuális flóralistáját.

1. Természetföldrajzi és történeti áttekintés

A Borsáros-láp a Keleti-Kárpátok központi részében, a Csíki-medencében, Csíkszentkirály község határában található (1. ábra).

1. ábra. Borsáros átnézeti helyszínrajza

Az Olt jobb partján, átlag 650 m tengerszint fölötti magasságban fekvő forráslapot a tömegesen feltörő és a sík terepen szétterülő, tápanyagokban gazdag alkáli-földfemes, 15–20 °C hőmérsékletű, forráskor enyhén savas (pH = 6,0–6,5), a széndioxid eltávozása után enyhén bázikus (pH = 7,0–8,0) ásványvizek hozták létre a legutolsó eljegesedés végén (KRISTÓ 1991). A terület nevét éppen az ásványvizekből lerakódó, barnás okkersárga limonitiszap helybeli elnevezéséről, a *borsárról* kapta (KRISTÓ 1955). A minerogén láp vízháztartását a hegyperemről a medence mélyvonalában húzódó Olt folyó felé szivárgó talajvíz befolyásolja. Korábban jelentős szerepe lehetett a folyó áradásainak is.

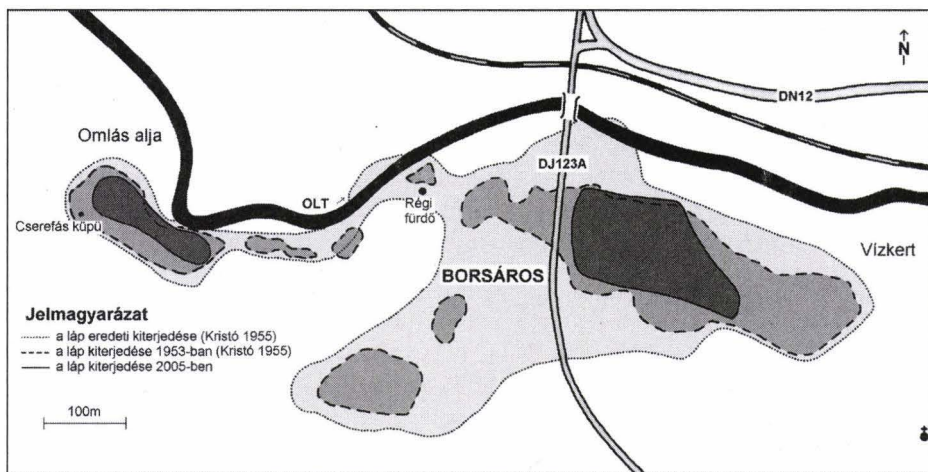
A forrásláp - a szubalpesi medenceéghajlatnak, a terület hűvös és páradús mikroklimájának, az ásványi anyagokban gazdag szénsavas víznek, a nehezen felmelegedő láptalajnak valamint a tőzeg-limonit összetételű aljzatnak köszönhetően - a változó termőhelyi viszonyok közepette képes volt megőrizni boreális-szubarktikus flóraelemeit (POP 1955).

A XX. századot megelőző időszakban Borsáros vegetációja sértetlen maradt, mivel a terület mezőgazdasági művelésbe vonásához alkalmatlanok voltak a feltételek (NYÁRÁDY 1929). POP (1955) javaslatára - mint az ország maradványfajokban leggazdagabb forráslápját - 1939-ben természetvédelmi területté nyilvánították.

A védetté nyilvánítás dacára a láp nem részesült rendszeres természetvédelmi célú kezelésben, sőt az elmúlt évszázad folyamán szabályozták a láp vízjárását befolyásoló Olt folyót, lecsapolták a lápot, befogták forrásait, tönkretették a limonitkúpokat, műutat vezettek át rajta, kivágták és égették növényzetét. Jelenleg is kitermelik ásványvíz-készletét, kaszálják megközelíthető részeit, tapossák, vágják fáit, személerakó- illetve illemhelynek használják.

A beavatkozások nyomán az eredetileg 15 ha-os forrásláp (KRISTÓ 1955) elveszítette területének négyötödét és két, egymástól elszigetelt részre szakadt: egy 2,5 ha alapterületű keleti (vízkerti) részre és egy 0,5 ha kiterjedésű nyugati (omlásalji) részre (2. ábra). A lápmaradványok (különösen a keleti láp-folt) a kiszáradás előrehaladott fázisába jutottak: csak a borvízforrások és az árkok közvetlen környékén akadnak sekély ingoványos területek. Ilyen körülmények között kérdésessé válik a láp megjelölés, mivel a láp olyan természeti képződmény, amelyre az a jellemző, hogy bizonyos élő rendszerek tőzeget halmoznak fel benne, illetve amelyben a folyamatosan vastagodó tőzegrétegek növekedése és fogyása hosszú távon egyensúlyt ér el (BORHIDI 2003).

2. ábra. A láp határvonalai 1953-ban és jelenleg

Mostoha sorsa dacára a csíkszentkirályi láp florisztikailag ma is különösen érdekes: számos védelemre érdemes maradványfajt és -társulást, országos szinten jelentős veszélyeztetett növényfaj állományt tartalmaz. Menedéket lel itt a Kárpát-medence szenzációs növényritkasága, a *Saxifraga hirculus*, a rovarévő *Drosera longifolia*, a termőhelyi feltételeinek felszámolódása miatt egyre ritkábban szemünk elé kerülő *Eriophorum angustifolium*, a nálunk jégkori reliktumnak számító *Salix pentandra*. Itt találjuk Románia legnépesebb *Betula humilis* állományát valamint a törpenyír közönséges nyírrel képezett *Betula zimpelli* hibridjét. A lápot ért negatív antropogén hatások miatt azonban a maradványfajok eredeti állományainak már csak a töredékét találjuk, és jelenleg is visszaszorulóban (kipusztulóban) vannak. A *Ligularia sibirica* az egyetlen olyan glaciális reliktum, amely terjedőben van a csíkszentkirályi lápban.

A forráslápot a tudományos élet számára NYÁRÁDY (1929) fedezte fel. POP 1937-től kezdődően több rendben részletesen tanulmányozta a láp flóráját és vegetációját (POP 1960). További botanikai információkat BOROS (1941, 1943), SOÓ (1942, 1944), TODOR (1942), KELLER (1944), KRISTÓ (1958) és PÁSZTOHY (1995) munkáiban találunk.

2. Módszer

Mivel a láp első (és eleddig) egyetlen szisztematikus felmérése florisztikai volt, ezért a növénytakaró összetételében végbement változások megállapítását flóraspektrum vizsgálattal végeztem. Két flóralistát állítottam össze. Az

első listára a XX. század folyamán jelzett harasztok és magvas növények kerültek. A listán szereplő 84 faj közül 64-et POP (1960), 19-et NYÁRÁDY (1929), 1-et pedig DIACONEASA (1957) említ első ízben. Mivel POP egy kivételével valamennyi fajt megemlíti, ezért kijelenthetjük, hogy ez a lista az 1960-as állapotot tükrözi. A második flóralistát, amely a láp jelenlegi harasztjait és virágos növényeit tartalmazza, terepi bejárásaim során állítottam össze 2004-ben és 2005-ben. A két fajlistából számított flóraspektrumok összehasonlításával vizsgáltam a Borsáros-láp elmúlt négy és fél évtizedben bekövetkezett flóraváltozásait.

A fajok megnevezésekor, reliktumjellegének megállapításakor SIMON (2000), esetenként CIOCĂRLAN (2000) növényhatározóját tekintettem irányadónak. A változásokat a BORHIDI (1993) -féle szociális magatartási típusok és ökológiai értékszámok, a CIOCĂRLAN (2000) -féle rendszertani, életforma meg flóraelem besorolás és virágzási adatok valamint a SIMON (1998, 2000) -féle flóraelem meg cönoszisztematikai besorolás és természetvédelmi érték kategóriák alapján számszerűsítettem.

Az értékelés során kizárólag az egyes kategóriák részarányának összehasonlítására támaszkodhattam, mivel a fajok tömegességének változásait – korábbi gyakorisági adatok hiányában – nem vehettem figyelembe. Az alkalmazott módszertan korlátját jelenti az a tény is, hogy nem speciálisan erdélyi, hanem a magyarországi viszonyokra kidolgozott szociális magatartási típusok és ökológiai értékszámok felhasználásával végeztem az értékelést.

A láp jelenlegi határvonalait Geko 101-es GPS-készülékkel mértem fel. A láp határvonalának a lápi illetve a mocsárréti társulások közti határvonalat tekintettem.

3. A változások értékelése

A láp növénytakarójának összetétele a vizsgált időszak folyamán jelentősen megváltozott: a 2004–2005-ben megfigyelt 167 faj több mint fele (93 faj) 1960 után jelent meg (1. melléklet). Felbukkant többek között az *Angelica palustris*, a *Fritillaria meleagris*, a *Gladiolus palustris*, a *Hieracium aurantiacum*, a *Ribes nigrum* illetve az *Acer negundo* és az *Echinocystis lobata*. Ugyanakkor nem sikerült megtalálni 11, korábban jelzett fajt (2. melléklet). Ezek közül jelentősebb a *Carex dioica* (POP 1960), a *C. limosa* (NYÁRÁDY 1929), az *Eriophorum latifolium* (POP 1960) és a *Pedicularis palustris* (POP 1960). A korábbi fontosabb florisztikai adatok közül megerősíthetem a *Betula humilis* (NYÁRÁDY 1929), *B. pubescens* (POP 1960), *B. zimpelii* (POP 1960), *Carex caespitosa* (POP 1960), *Comarum palustre* (NYÁRÁDY 1929), *Ligularia sibirica*

(POP 1960), *Lysimachia thyrsoflora* (POP 1960), *Persicaria bistorta* (POP 1960), *Salix pentandra* (POP 1960) és a *Saxifraga hirculus* (NYÁRÁDY 1929) jelenlétét.

A fajok 72%-a kétszikű, 26%-a egyszikű virágos növény, 2%-a haraszt. A vizsgált időszak során a kétszikűek, az egyszikűek és a harasztok aránya közel változatlan maradt.

3.1. Cönoszisztematikai egységek szerinti változás

A vizsgált időszak során betelepült fajok jelentős hányada rétekre és kaszálókra (Molinio-Arrhenatheretea), üde lomboserdőkre (Querco-Fagetea) illetve nádasokra és magassásos mocsarakra (Phragmitetea australis) jellemző faj. Újdonságot jelent a mocsári (Bidentetea), ártéri (Calystegietalia), ruderalis (Chenopodietea) és vetési (Secalietea) gyomnövényzet megjelenése a lágban. A láperdőkre jellemző (Alnetea glutinosae) fajok fajgazdagsága enyhén nőtt, a rétekre és kaszálókra (Molinio-Arrhenatheretea) jellemző fajoké viszont csökkent.

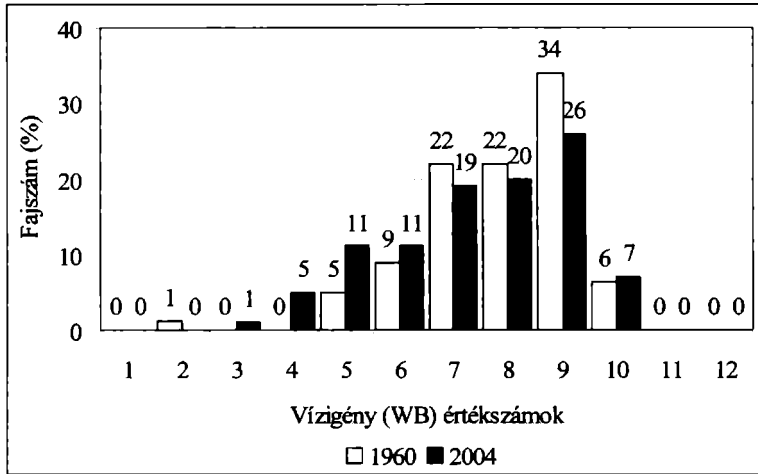
A lág fajkészlete jelenleg többféle termőhely növényeinek, elsősorban a réteken és kaszálókon (34%), a nádasokban és magassásos mocsarakban (22%) valamint az üde lomboserdőkben (12%) élő növények tarka keveréke.

3.2. Családok szerinti változás

Ahogy a Borsáros veszített különleges termőhelyi viszonyaiból, úgy nőtt a lágban megtalálható családok száma (33-ról 48-ra). Megjelentek a lápot körülvevő társulások fajtái, azaz a keresztesvirágúak, a fodorka-, kender-, bodza-, kecskerágó-, libatop-, szulák-, bükkfa-, ribizske-, nőszirom-, liliom-, gyékény-, csalán-, juhar- és tökfélék. A legnépesebb család szerepét a sásféléktől átvették a pázsitfűvek és a fészekvirágzatúak.

3.3 Relatív vízigény szerinti változás

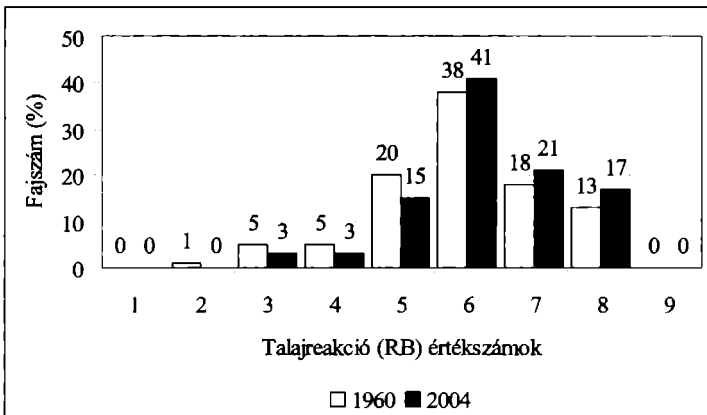
A lágban a talajvízjelző növények (WB = 9, pl. *Carex acutiformis*, *C. diandra*), a nedvességjelző, de rövid elárasztást is eltűrő növények (WB = 8, pl. *Cirsium canum*, *Epipactis palustris*) illetve a jól átszellőzött, nem vizenyős talajok nedvességjelző növényei (WB = 7, pl. *Deschampsia caespitosa*, *Geranium palustre*) domináltak-dominálnak. A talajvíz szintjének lezuhanásával azonban a talajvízjelző növények részesedése jelentősen visszaesett; a félüde (WB = 5, pl. *Anthoxanthum odoratum*, *Festuca rubra*) és a félszáraz termőhelyek növényeinek (WB = 4, pl. *Agrostis capillaris*, *Euonymus verrucosus*) száma pedig megnövekedett (3. ábra).

3. ábra. A terület edényes flórájának relatív vízigény szerinti százalékos eloszlása

3.4. Talajreakció szerinti változás

Az első flóralistán szereplő fajok talajreakció szerinti egyenletes eloszlása alapján semleges kémhatású vagy ahhoz közelálló jellegű talajt feltételezhetünk. (lásd 4. ábra) Az acidoklin fajok (RB = 5, pl. *Calamagrostis canescens*, *Galium uliginosum*) részarányának csökkenése, a bazifil fajok (RB = 8, pl. *Glyceria notata*, *Lathyrus palustris*) számának növekedése a talaj enyhén bázikusá válására utal. A kémhatás változása származhat a lápot korábban átítató ásványvíz hiányából illetve a savanyú tőzegmoha-szőnyeg meggyérüléséből, helyenkénti kipusztulásából.

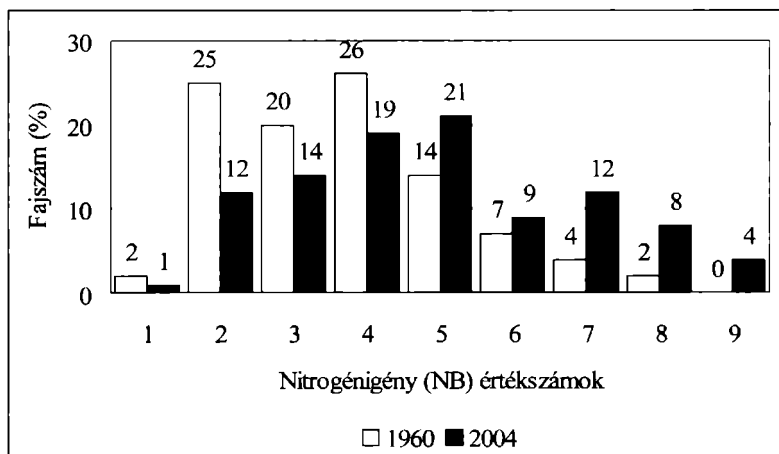

4. ábra. A terület edényes flórájának talajreakció szerinti százalékos eloszlása

3.5. Nitrogénigény szerinti változás

Az optimális vízállapotú lápban a növényi tápanyagok a tőzegben halmozódtak fel a növények számára felvehetetlen formában. Az egykor feljegyzett fajok nitrogénigény szerinti eloszlása erről tanúskodik: a fajok döntő többsége a szubmezotróf (NB = 4, pl. *Campanula patula*, *Carex appropinquata*) illetve a mérsékelt oligotróf termőhelyek növényei (NB = 3, pl. *Epilobium palustre*, *Triglochin maritima*), a tápanyagszegény termőhelyek növényei (NB = 2, pl. *Carex nigra*, *E. angustifolium* és NB = 1, pl. *Comarum palustre*, *Triglochin palustre*) közé tartozott (5. ábra).

A vízrendezések nyomán előállt aerob viszonyok hatására a láptalaj tőzegtartalma bomlásnak indult. A bomlástermékek tápanyagdúsulást okoztak, amelyet a helyben lebomló, évről-évre fokozódó mennyiségű fitomassza, a környező mezőgazdasági területekről történő tápanyag beszivárgás és az esőből bemosódó nitrogénterhelés tovább fokozott. A tőzegebomlást is serkentő eutrofizáció hatására jelentősen csökkent a tápanyagban szegény termőhelyet elfoglaló fajok száma és erőteljesen nőtt a mezotróf termőhelyeket igénylő (NB = 5, pl. *Carex pseudocyperus*, *Agrostis stolonifera*) valamint a tápanyagban gazdag termőhelyeket kedvelő fajok (NB = 7, pl. *Alnus glutinosa*, *Ranunculus ficaria* és NB = 8, pl. *Aegopodium podagraria*, *Symphytum officinale*) részaránya. Hipertróf termőhelyeket, romtalajokat kedvelő fajok (NB = 9, pl. *Galium aparine*, *Urtica dioica*) jelentek meg. Megritkultak illetve eltűntek a szélsőségesen tápanyagszegény helyeket kedvelő illetve az erősen tápanyagszegény termőhelyeken előforduló fajok.

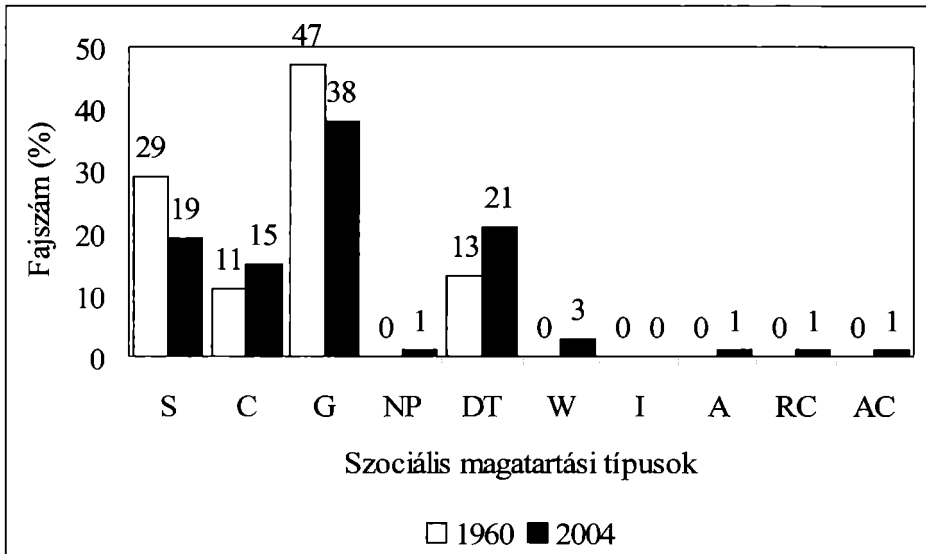

5. ábra. A terület edényes flórájának relatív nitrogénigény szerinti százalékos eloszlása

3.6. Szociális magatartási típusok részarányának változása

A vízben szűkölködő, tápanyagban viszonylag bővelkedő, járhatóvá vált láp sokat veszített természetközeli jellegéből: a terület szárazodásával a bolygatótt, másodlagos és mesterséges termőhelyek szociális magatartási típusainak részaránya kétszeresére növekedett az eredeti, természetes körülményeket jelző fajok csoportrészesedése rovására (6. ábra). Visszaszorultak a specialista (S, pl. *Listera ovata*, *Menyanthes trifoliata*) és a generalista fajok (G, pl. *Blysmus compressus*, *Cerastium arvense*), benyomultak és elszaporodtak a kompetitor (C, pl. *Carex elata*, *C. acuta*) meg a zavarástűrő természetes növényfajok (DT, pl. *Lathyrus pratensis*, *Vicia cracca*). A vizsgált területen természetes gyomfajok (W, pl. *Artemisia vulgaris*, *Bidens tripartitus*) és ruderális kompetitorok (RC: *Chenopodium album*, *Taraxacum officinale*) jelentek meg. A zavarástűrő fajok többsége a természetközeli termőhelyek (pl. rétek és kaszálók, nádasok és magassásos mocsarak) fajai közül kerül ki (pl. *Epilobium hirsutum*, *Trifolium pratense*) és csak elenyésző hányaduk (kiemelten az *Urtica dioica*) utal degradációra. Betelepült a lápba az *Echinocystis lobata* jövevény faj (A) meg az *Acer negundo* agresszív tájidegen faj (AC).

Napjainkban a természetes termőhelyek szociális magatartási típusainak részaránya 69%; a fajok 36%-a generalista, 20%-a zavarástűrő természetes növényfaj, 18%-a pedig specialista faj.

6. ábra. A terület edényes flórájának szociális magatartási típusok szerinti százalékos eloszlása

3.7. Természetvédelmi érték szerinti változás

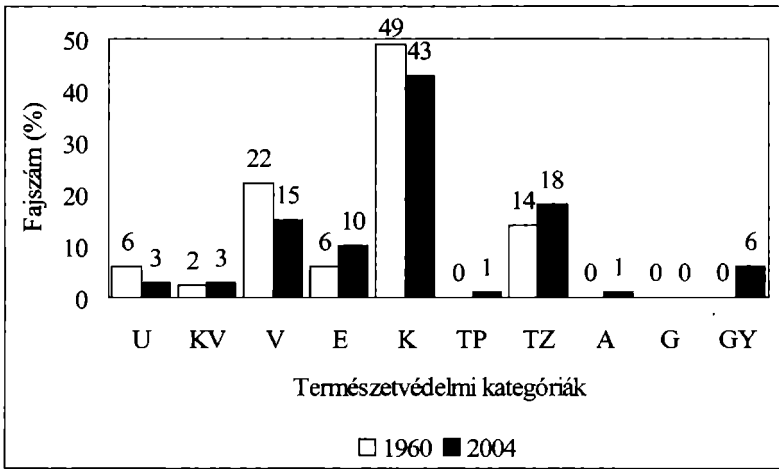
A SIMON (2000) -féle természetvédelmi értékek kategóriákkal számolva a fentivel nagymértékben megegyező irányú és mértékű változás mutatható ki (7. ábra). A flóra természetvédelmi értékelemzése a terület pozitív természetességi állapotát mutatja: a természetes állapotokra utaló fajok (unikális /U, pl. *Saxifraga hirculus*/, fokozottan védett /KV, pl. *Ligularia sibirica*/, védett /V, pl. *Betula humilis*/, társulásalkotó /E, pl. *Molinia caerulea*/, kísérő /K, pl. *Filipendula ulmaria*/, pionír /TP: *Draba nemorosa*/ valamint zavarástűrő fajok /TZ, pl. *Galeopsis pubescens*/) együttes aránya 91%-ot tesz ki. A változás tendenciája azonban kedvezőtlen: a „természetes” fajok aránya csökkent (83%-ról 72 %-ra), a degradációt jelzők aránya nőtt (13%-ról 25%-ra).

Figyelemreméltó, hogy a társulásokban előforduló természetes kísérőfajok (K) magas aránya (42%) mellett a társulások alapjellegét meghatározó edifikátor fajok (E) csoportrészesedése 10%. Ilyenek például az *Alnus glutinosa*, *Betula pendula*, *Carex rostrata*, *C. elata*, *Molinia caerulea* és a *Salix cinerea*.

A lápot ért káros emberi hatásokat jelzi a szegetalis és ruderalis gyomnövények (GY, pl. *Arctium tomentosum*, *Sonchus arvensis*) megjelenése. Megemlíthető a *Galium aparine* helyenként nagy tömegben való terjedése.

A terület kiemelendő természetvédelmi értékét jelenti az *Angelica palustris*, *Betula humilis*, *B. pubescens*, *Carex diandra*, *Comarum palustre*, *Drosera longifolia*, *Ligularia sibirica*, *Lysimachia thyrsoiflora*, *Salix pentandra* és *Saxifraga hirculus* jégkori reliktumok valamint a többi - szűk ökológiai tűrőképességgel rendelkező - specialista (*Carex caespitosa*, *C. pseudocyperus*, *Cicuta virosa*, *Dactylorhiza incarnata*, *Dianthus superbus*, *Epipactis palustris*, *Equisetum palustre*, *Fritillaria meleagris*, *Galium uliginosum*, *Geranium pratense*, *Geum alep-picum*, *Gladious palustris*, *Hieracium aurantiacum*, *Listera ovata*, *Menyanthes trifoliata*, *Parnassia palustris*, *Polygonum bistorta*, *Prunus padus*, *Pyrola rotundifolia*, *Ribes nigrum*, *Sanguisorba officinalis*, *Senecio paludosus*) jelenléte.

Fokozott figyelmet és gondoskodást érdemel az Omlásaljában megbúvó, fokozottan veszélyeztetett, néhány tíz tőből álló *Saxifraga hirculus* populáció. Az Európa-szerte védett fajnak Romániában csak négy lelőhelye ismeretes, valamennyi Hargita megyében, három közülük az Alcsíki-medencében. A négy megnevezett termőhelye közül kettőben (a Benes-rétlápban illetve a Középpatak-lápban) évek óta nem találják.

7. ábra. A terület edényes flórájának természetvédelmi kategóriák szerinti százalékos eloszlása

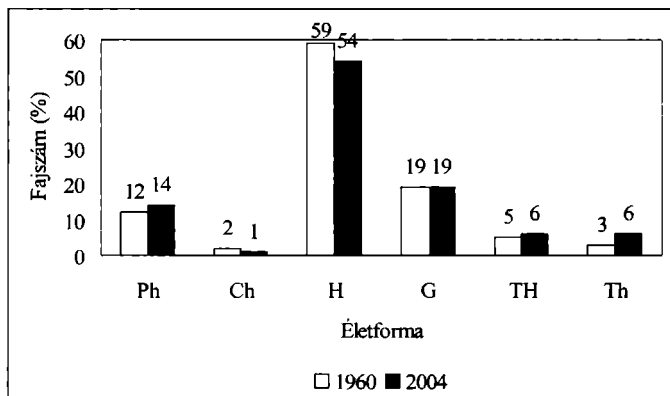
3.8. Életformák részarányának változása

A kiszáradó és kezeletlen forrásláp kórósodik és beerdősödik: a hemikryptophyta növényfajok (H) részaránya csökkent; az egyéves növények és a fás szárúak (Ph) részaránya növekedett (8. ábra). Kaszálás hiányában Vízkertben felbukkantak és terjedőben vannak az *Alnus incana*, *Euonymus europaeus*, *E. verrucosus*, *Frangula alnus*, *Populus tremula*, *Prunus padus*, *Rhamnus cathartica*, *Rosa canina*, *Quercus petraea*, *Q. robur*, *Ribes nigrum*, *Salix purpurea* és *Viburnum lantana* fajok. Jelentős teret hódított a *Betula pendula*, *B. zimpelii* és a *B. pubescens*. A korábban szintén nem jelzett *Alnus glutinosa* mára Vízkert számottevő részét elfoglalta, a *Viburnum opulus* pedig jelentős egyedszámmal rendelkezik Vízkert valamennyi fás szárú társulásban. A *Salix cinerea* – a lápot övező rekettyefüzes-gyűrűből kiindulva és a lecsapoló árkok mentén terjedve – előzőnli egész Vízkertet.

A vízkerti rész beerdősödése – kaszálás hiányában – előrehaladott fázisban van: a területet közel 75%-ban fás szárúak borítják. Ezzel szemben a rendszeresen kaszált omlásalji részen csak szórványosan fordulnak elő fás szárúak.

A vizsgált terület tehát részben láperdei (pl. *Salix cinerea*, *Betula pubescens*), részben viszont ligeterdei fajokkal (pl. *Alnus glutinosa*, *Salix purpurea*) erdősödik be. A láperdei fajok korábban is jelen voltak, ám akkor csak színezték a forrásláp növénytakaróját. Az Olt árterületén egykor közönséges ligeterdei fajok tömeges jelenléte a Borsárosban azonban újdonság, amely a terület lápi jellegének csökkenésének és ezzel párhuzamosan ligeterdei jellegének növekedésének tudható be.

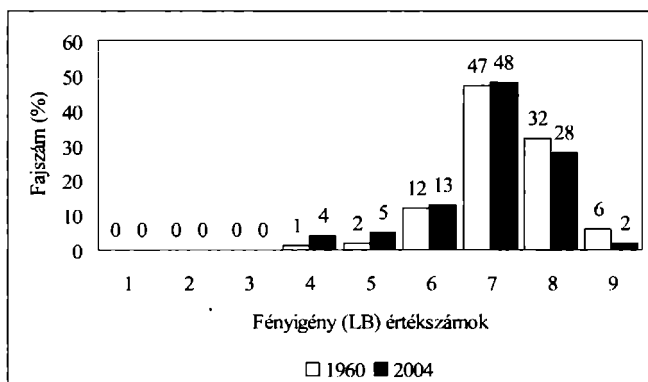

8. ábra. A terület edényes flórájának életformák szerinti százalékos eloszlása

A fajok életforma szerinti megoszlása jelenleg a következő: hemikryptophyta (H) 54%, kryptophyta (G) 19%, phanerophyta (Ph) 14%, therophyta (Th) 6%, hemitherophyta (TH) 6%, chamaephyta (Ch) 1%, ám a gyakorisági viszonyokat is figyelembe véve, a fászfárúak részaránya meghaladja az 50%-ot.

3.9. Fényigény szerinti változás

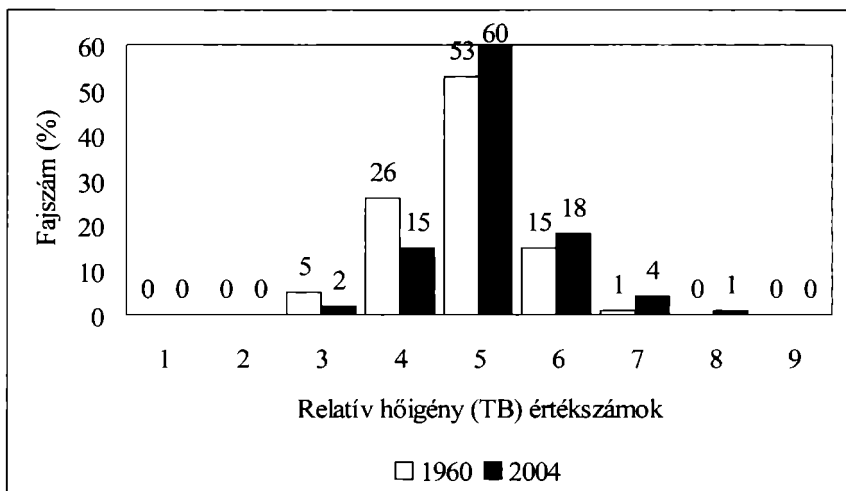
A lápban zajló erőteljes filcesedés, magaskórósodás és beerdősödés következtében az árnyék-félárnyéknövények (LB = 4, pl. *Athyrium filix-femina*, *Pyrola rotundifolia*) és a félárnyéknövények (LB = 5, pl. *Heracleum spondylium*, *Galium rivale*) részaránya enyhén megnövekedett a napfénynövények (LB = 8, pl. *Carum carvi*, *Euphrasia stricta*) és a teljes napfénynövények (LB = 9, pl. *Carex distans*, *Cirsium rivulare*) részarányának rovására (9. ábra).

9. ábra. A terület edényes flórájának relatív fényigény szerinti százalékos eloszlása

3.10. Relatív hőigény szerinti változás

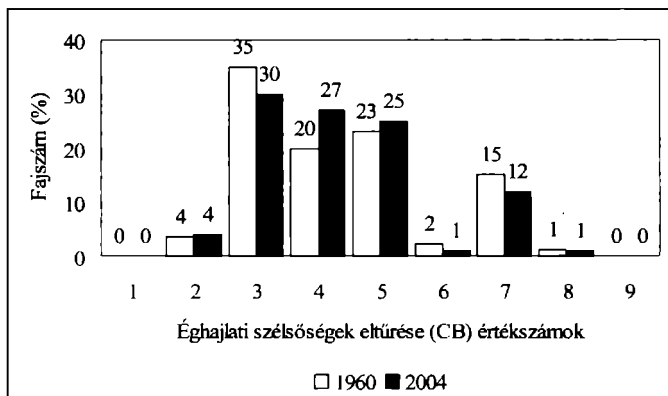
A kiszikkasztott láp elveszítette a környezeti hatásokat erőteljesen ellen-súlyozó lassan felmelegedő láptalaját, hideg víztöbbletét, hűvös és páradús mikroklímáját. Ennek következtében megritkultak a montán túlevelű erdők övének megfelelő (TB = 4, pl. *Equisetum fluviatile*, *Lysimachia thyrsoflora*) meg a kisebb hőigényű, szubalpin vagy szubboreális övnek megfelelő mikroklímát igénylő fajok (TB = 3, pl. *Carex limosa*, *Comarum palustre*) és elszaporodtak a közepes illetve magas hőigényű, montán (TB = 5, pl. *Alisma plantago-aquatica*, *Briza media*) és szubmontán lomblevelű mezofil erdőövnek (TB = 6, pl. *Angelica sylvestris*, *Cucubalus baccifer*) valamint a termofil erdők és erdős-sztyepek övének megfelelő mikroklímát kedvelő fajok (TB = 7, pl. *Chenopodium glaucum*, *Viburnum lantana*) (10. ábra).

10. ábra. A terület edényes flórájának relatív hőigény szerinti százalékos eloszlása

3.11. Éghajlati szélsőségek eltérése szerinti változás

Az éghajlati szélsőségek eltérése terén az oceánikus-szuboceanikus fajok (CB = 3, pl. *Epilobium parviflorum*, *Lychnis flos-cuculi*) vezettek és vezetnek (11. ábra). A vizsgált időszak során a szuboceanikus fajok (CB = 4, pl. *Epilobium roseum*, *Quercus robur*) részaránya jelentősen nőtt, a kontinentális-szubkontinentális fajok (CB = 7, pl. *Eleocharis uniglumis*, *Salix triandra*) illetve az oceánikus-szuboceanikus fajok csoportrészesedése csökkent.

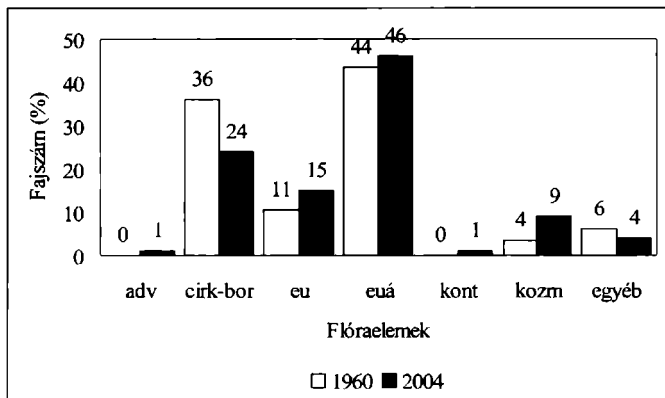
11. ábra. A terület edényes flórájának az éghajlati szélsőségek eltérése szerinti százalékos eloszlása

3.12. Ritkasági értékszámok részarányának változása

A tanulmányozott időszak a növényritkaságok (unikális és ritka specialisták, kompetitorok illetve generalisták) meggyérülését esetenként eltűnését hozta magával. Míg Pop felmérése idején a fajok 28%-a rendelkezett 6-os vagy annál nagyobb ritkasági értékszámmal azaz BORHIDI (1993) szerint ennyi volt érdemes védelemre, addig a termőhely minőségében beálló változások illetve az antropogén zavarás miatt 2004-ben a fajoknak már csak a 19%-a számított védendő ritkaságnak. Az újonnan jelzett fajoknak csupán 13%-a érdemes védelemre: az *Angelica palustris*, a *Carex pseudocyperus*, a *Fritillaria meleagris*, a *Geum aleppicum*, a *Geranium pratense*, a *Gladiolus palustris*, a *Gymnadenia conopsea*, a *Hieracium aurantiacum*, a *Listera ovata*, a *Prunus padus*, a *Ribes nigrum* és a *Senecio paludosus*. Az általam nem talált fajok 36%-a rendelkezik 6-os vagy annál nagyobb ritkasági értékszámmal: a *Carex limosa*, az *Eriophorum latifolium*, a *Pedicularis palustris* és a *Triglochin maritima*.

3.13. Flóraelemek részarányának változása

A lúp felszámolódásával a területen meggyérülnek a reliktumfajok és beáramlanak a medencében közönséges fajok. A flóraelemek részaránya ennek megfelelően alakul: a vizsgált időszak alatt a terület botanikai értékét képező cirkumpoláris és boreális flóraelemek (cirk-bor, pl. *Comarum palustre*, *Parnassia palustris*) részaránya drámaian csökkent, a kozmopolita (kozmp, pl. *Bromus hordaceus*, *Poa trivialis*) flóraelemeké jelentősen nőtt (12. ábra). Növekedett még az európai flóraelemek (eu, pl. *Molinia coerulea*, *Valeriana dioica*) részese-dése is. A flóraelemek jelenlegi megoszlása a következő: eurázsiai (euá) 46%, cirkumpoláris-boreális 24%, európai 15%, kozmopolita 9%, egyéb 6%.

12. ábra. A terület edényes flórájának flóraelemek szerinti százalékos eloszlása

Összefoglalás

A csíkszentkirályi Borsáros-lap glaciális reliktumterület, amelyen az ősi növényzet fennmaradását sajátos talajviszonyok és mikroklimatikus tényezők tették lehetővé. A forráslápot az elmúlt évszázad negatív antropogén hatásai erősen megviselték: jelentős mértékben kiszáradt, foltokra szakadt, tápanyagokban feldúsult, termőhelye, élővilága kevésbé sajátos, mint korábban. A láp flórájában bekövetkezett változások érzékenyen tükrözik a mikroklimatikai viszonyok megváltozását.

A területén található maradványfajoknak és -társulásoknak valamint fajgazdagságának köszönhetően a láp még jelenlegi állapotában is jelentős ökológiai, vegetációs, természetvédelmi és tájképi értéket képvisel.

A megváltozott körülmények között azonban egyre kevésbé alkalmas védelmet nyújtani a maradványfajok számára: a talajvíz lezuhanása, a hűvös lápi mikroklima felszámolódása, a termőhely savas jellegének átalakulása illetve tápanyagokban való feldúsulása, a terület magaskórósodása illetve erdősödése kedvezőtlenül befolyásolja a szűk ökológiai tűrőképességgel rendelkező, állandó víztöbblettel rendelkező, napfényben fürdő, ugyanakkor hűvös, savanyú és tápanyagszegény termőhelyekhez alkalmazkodott glaciális reliktumok életfeltételeit.

A termőhely optimális vízállapotának helyreállítása hiányában regresszív szukcesszió azaz kiszáradás, gyomosodás és beerdősülés vár a Borsárosra. Megfelelő vízellátással és kezeléssel, fokozott védelemmel biztosítható volna a láp tőzegének állandó víztelítettsége, a felfokozott ütemű szukcessziós folyamatok lelassítása, a terület botanikai és tájéskertészeti értékének megőrzése.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki a dolgozat összeállításában segédkező DR. KIRÁLY BOTOND GERGELY-nek és DRD. KIRÁLY ANGÉLÁ-nak.

Irodalom

BORHIDI A.

1993 *A magyar flóra szociális magatartási típusai, természetességi és relatív ökológiai értékszámai*. A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Természetvédelmi Hivatala és a Janus Pannonius Tudományegyetem Kiadványa, Pécs, 93.

2003 *Magyarország növénytársulásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 610.

BOROS Á.

1941 *Betula humilis x pendula Erdély flórájában. Betula humilis x pendula in der Flora von Siebenbürgen*. In *Bot. Közlem.* 1941 (vol. XXXVIII), 373–379.

1943 *A Meesea hexasticha a Székelyföldön. Meesea hexasticha im Szeklerlande (Siebenbürgen)*. In *Scr. Bot. Mus. Trans.* 1943 (t. II), 122–123.

CIOCĂRLAN, V.

2000 *Flora ilustrată a României. Pteridophyta et Spermatophyta*. Editura Ceres, București

DIACONEASA, B.

1957 *Două stațiuni noi cu Drosera anglica în R.P.R.* In *Bul. Univ. „Babeș-Bolyai” ser. Șt. Nat.* 1957 (vol. I, nr. 1-2), 475–478.

KELLER I.

1944 *Adatok és megjegyzések a Székelyföld flórájához. Additamenta et adnotationes ad cognitionem Florae Terrae Siculorum*, *Scr. Bot. Mus. Trans.* 1944 (t. III), 82–90.

KRISTÓ A.

1955 *Adatok a csíkszentkirályi Borsáros borvizes láp hidrográfiájához*. In Szerk. SZÉKELY Z. (1955): *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve*, Magyar Autonóm Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottsága, Marosvásárhely, 143–159.

1958 *Plante rare și relict ce trebuie ocrotite în mlaștinile de la Sincrăieni „Borsáros”*. In *Ocotirea naturii Buletinul Comisiei pentru Ocrotirea Monumentelor Naturii* 3 (1958), Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 154–157.

1991 *Hargita megye természetvédelmi területei és természeti ritkaságai*. Kézirat.

NYÁRÁDY E. Gy.

1929 *A vizek és a vízben bővelkedő talajok növényzetéről a Hargitában*. In CSUTAK V. (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1929. 557–615.

PÁSZTOHY E.-K.

1995 *Cercetări botanice asupra mlaștinilor de turbă din împrejurimile orașului Miercurea-Ciuc. Utilizarea datelor în procesul didactic*. Lucrare metodică-științifică pentru obținerea gradului didactic I, Miercurea-Ciuc.

POP, E.

1955 *Mlaștinile noastre de turbă și problema ocrotirii lor*. In *Ocrotirea naturii Buletinul Comisiei pentru Ocrotirea Monumentelor Naturii* 1 (1955), Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 57–105.

1960 *Mlaștinile de turbă din Republica Populară Romînă*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 511.

SIMON T.

1998 *A hazai edényes flóra természetvédelmi-értékbesorolása*. I. Magyar Ökológus Kongresszus, Előadáskivonatok és Poszterösszefoglalók, 167.

2000 *A magyarországi edényes flóra határozója*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 976.

Soó R.

1942 *Kritikai megjegyzések és újabb adatok a Székelyföld flórájához*. In *Scr. Bot. Mus. Trans.* 1942 (t. I.), 38–52.

1944 *A Székelyföld növényközvetkezteiről*, Cluj.

TODOR, I.

1942 *Răspândirea speciei Carex diandra SCHRANK în România*. In *Bul. Grăd. Bot. și al Muz. Bot. de la Univ. Cluj* 1942 (vol. XXIII), 201–203.

1. melléklet. Borsárosban előforduló virágos növények fajlistája

Jelmagyarázat:

! = új florisztikai adat

* = jégkori reliktum

VK = Vízkert

OA = Omlás-alja

BS = Borsáros (Vízkert és Omlásalja közötti terület)

gy = gyakori

sz = szórványos

r = ritka

Acer negundo L. ! - VK: r

Gymnadenia conopsea (L.) R. Br. ! - VK: sz

Achillea millefolium L. - VK: gy, OA: gy

Heracleum sphondylium L. ! - VK: sz

Aegopodium podagraria L. ! - VK: gy

Agrostis capillaris L. ! - OA: sz

Agrostis stolonifera L. ! - VK: sz

Alisma plantago-aquatica L. ! - BS: r

Alnus glutinosa (L.) Gartn. ! - VK: gy, OA: sz

Alnus incana (L.) Moench ! - VK: r

Angelica palustris (Bess.) Hoffm.* ! - VK: sz

Angelica sylvestris L. - VK: gy

Anthoxanthum odoratum L. ! - OA: r

Arctium tomentosum Mill. ! - VK: gy, OA: gy

Arrhenatherum elatius (L.) P. B. ex J. et C. Presl ! - VK: r

Artemisia vulgaris L. ! - VK: r

Athyrium filix-femina (L.) Roth ! - VK: r

Betula humilis Schrank * - VK: sz

Betula pendula Roth - VK: gy, OA: sz

Betula pubescens Ehrh.* - VK: sz, OA: r

Betula zimpelii Junge - VK: sz

Bidens tripartitus L. ! - VK: r

Briza media L. ! - VK: sz

Bromus hordaceus L. ! - VK: r

Calamagrostis canescens (Web.) Roth em. Druce ! - VK: r

Caltha palustris L. - VK: gy, OA: gy

Calystegia sepium (L.) R. Br. ! - VK: r

Campanula patula L. - VK: sz

- Cardamine pratensis* L. ! - VK: sz, OA: sz
Carex acuta L. ! - VK: sz, OA: sz
Carex acutiformis Ehrh. ! - VK: sz
Carex appropinquata Schum. ! - VK: sz
Carex caespitosa L. - VK: sz
Carex diandra Schrank * - BS: r
Carex disticha Huds. ! - VK: sz
Carex elata All. ! - VK: sz
Carex nigra (L.) Reichh. - VK: sz, OA: sz
Carex pseudocyperus L. ! - BS: r
Carex rostrata Stokes - VK: sz, OA: sz
Carum carvi L. ! - VK: r
Catabrosa aquatica (L.) P. B. ! - VK: r
Centaurea stenolepis Kern. ! - VK: sz, OA: sz
Chenopodium album L. ! - VK: r
Chenopodium glaucum L. ! - VK: r
Cicuta virosa L. - VK: r
Cirsium canum (L.) All. - VK: gy, OA: sz
Cirsium palustre (L.) Scop. ! - VK: r
Cirsium rivulare (Jacq.) All. ! - VK: gy
Cirsium canum x palustre ! - VK: r
Comarum palustre L.* - OA: sz
Cucubalus baccifer L. ! - VK: sz
Dactylorhiza incarnata (L.) Soó - VK: r
Dactylorhiza maculata (L.) Soó - VK: r, OA: r
Deschampsia caespitosa (L.) P. B. - VK: sz
Dianthus superbus L. - VK: r
Draba nemorosa L. ! - VK: r
Drosera longifolia L. * - OA: sz
Drosera x obovata Mert. et Koch - OA: r
Echinocystis lobata (Michx.) Torr. et Gray ! - VK: sz
Eleocharis uniglumis (Link) Schult. - VK: r
Epilobium hirsutum L. ! - VK: gy
Epilobium palustre L. - BS: r
Epilobium parviflorum Schreb. ! - VK: sz
Epilobium roseum Schreb. ! - VK: r
Epilobium tetragonum L. ! - VK: r
Epipactis palustris (L.) Crantz - VK: r
Equisetum fluviatile L. em Ehrh. - VK: gy, OA: gy
Equisetum palustre L. - VK: sz, OA: sz

- Eriophorum angustifolium* Honckeney - OA: r
Euonymus europaeus L. ! - VK: sz
Euonymus verrucosus Scop. ! - VK: sz
Festuca rubra L. ! - VK: sz, OA: sz
Filipendula ulmaria (L.) Maxim. - VK: gy, OA: gy
Frangula alnus Mill. - VK: sz, OA: sz
Fritillaria meleagris (L.) ! - OA: sz, VK: r
Galeopsis pubescens Bess. ! - VK: sz
Galium aparine L. ! - VK: gy
Galium palustre L. - VK: sz
Galium rivale (Sibth. et Sm.) Griseb. ! - VK: sz
Galium uliginosum L. - VK: sz
Geranium palustre Torn. - VK: gy, OA: sz
Geranium pratense L. ! - VK: r, OA: r
Geum aleppicum Jacq. ! - VK: sz
Gladiolus palustris Gaud. ! - VK: r
Glechoma hederacea L. ! - VK: sz
Glyceria notata Chevall ! - VK: r
Hieracium aurantiacum L. ! - OA: sz
Humulus lupulus L. ! - VK: sz
Juncus articulatus L. - VK: sz, OA: sz
Juncus bufonius L. ! - VK: r
Juncus compressus Jacq. ! - VK: r
Lathyrus palustris L. - VK: r, OA: r
Lathyrus pratensis L. ! - VK: sz
Ligularia sibirica (L.) Cass.* - VK: gy
Linum catharticum L. - OA: r
Listera ovata (L.) R. Br. ! - VK: r, OA: r
Luzula sp. ! - OA: sz
Lychnis flos-cuculi L. - VK: gy
Lycopus europaeus L. - VK: sz
Lysimachia nummularia L. ! - OA: sz
Lysimachia thyrsoflora L. * - VK: sz
Lysimachia vulgaris L. - VK: gy
Lythrum salicaria L. - VK: gy, OA: gy
Mentha aquatica L. - VK: r
Mentha arvensis L. - VK: r
Menyanthes trifoliata L. - VK: sz
Molinia coerulea Moench - VK: gy
Myosotis palustris (L.) Nath. em. Rchb. - VK: sz

- Myosoton aquaticum (L.) Moench ! - VK: r
 Parnassia palustris L. - VK: sz, OA: sz
 Pastinaca sativa subsp. pratensis (Pers.) Celak.! - VK: sz
 Persicaria bistorta (L.) Samp. - VK: sz
 Peucedanum palustre (L.) Moench - VK: gy, OA: sz
 Phalaris arundinacea L. ! - VK: r
 Phragmites australis (Cav.) Trin. ! - VK: r, OA: sz
 Poa palustris L. ! - VK: sz
 Poa pratensis L. - VK: sz
 Poa trivialis L. - VK: gy
 Populus tremula L. - VK: sz, OA: sz
 Potentilla erecta (L.) Rauschel - VK: sz
 Prunella vulgaris L. - OA: sz
 Prunus padus L. ! - VK: sz
 Pyrola rotundifolia L. - VK: r
 Quercus petraea (Mattuschka) Lieblein ! - VK: r, OA: r
 Quercus robur L. ! - VK: r
 Ranunculus acris L. - VK: gy, OA: gy
 Ranunculus ficaria L. ! - VK: gy
 Ranunculus repens L. - VK: sz
 Ranunculus sceleratus L. ! - VK: r
 Rhamnus cathartica L. ! - VK: r
 Rhinanthus sp. - VK: sz, OA: sz
 Ribes nigrum L. ! - VK: sz
 Rosa canina L. ! - VK: r, OA: r
 Rumex acetosa L. - VK: sz
 Rumex obtusifolius L. ! - VK: sz
 Salix cinerea L. - VK: gy, OA: gy
 Salix fragilis L. - VK: sz
 Salix pentandra L.* - VK: sz, OA: r
 Salix purpurea L. ! - VK: sz, OA: sz
 Salix rosmarinifolia L. - VK: sz, OA: sz
 Salix triandra L. emend. Ser. - VK: sz
 Salix fragilis x pentandra ! - VK: r
 Sanguisorba officinalis L. - OA: sz
 Saxifraga hirculus L.* - OA: r
 Scirpus sylvaticus L. ! - VK: sz, OA: sz
 Scutellaria galericulata L. - VK: r
 Senecio paludosus L. ! - VK: gy
 Sonchus arvensis L. ! - VK: r

Stachys palustris L. ! - VK: r
Stellaria graminea L. ! - VK: r
Stellaria palustris Retz. - VK: sz
Succisa pratensis Moench - VK: gy
Symphytum officinale L. ! - VK: gy
Taraxacum officinale Weber ex Wiggers ! - VK: sz, OA: sz
Thalictrum lucidum L. - VK: r
Tragopogon pratensis ssp. *orientalis* (L.) Celak. ! - VK: sz
Trifolium hybridum L. ! - VK: sz
Trifolium pratense L. ! - VK: sz
Triglochin palustris L. - VK: r
Typha latifolia L. ! - VK: r
Urtica dioica L. ! - VK: gy
Valeriana dioica L. ! - VK: r
Valeriana officinalis L. - VK: sz, OA: sz
Valeriana simplicifolia (Rchb.) Kabath - VK: r
Viburnum lantana L. ! - VK: r
Viburnum opulus L. ! - VK: gy
Vicia cracca L. ! - VK: sz.

2. melléklet. Borsárosban kérdéses jelenlétű fajok

Jelmagyarázat:

* = jégkori reliktum

Blysmus compressus (L.) Panzer (Pop 1960)
Euphrasia stricta Wolf (Nyárády 1929, Pop 1960)
Carex dioica L.* (Pop 1960)
Hieracium lactucella Wallr. (Pop 1960)
Carex distans L. (Pop 1960)
Pedicularis palustris L. (Pop 1960)
Carex limosa L.* (Nyárády 1929, Pop 1960)
Selinum carvifolium L. (Pop 1960)
Cerastium arvense L. (Nyárády 1929, Pop 1960)
Triglochin maritima L. (Pop 1960)
Eriophorum latifolium Hoppe (Pop 1960)

KEREKES Szilárd doktorandusz

Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar

Kitaibel Pál Környezettudományi Doktori Iskola

RO - 530172 Csíkszereda - Miercurea-Ciuc

Testvériség sgt. - Bld. Frăției 22. B. 33, Harghita megye - jud. Harghita

szkerekas@yahoo.com

PÉTER PÁL

AGRÁR-KÖRNYEZETVÉDELEM HARGITA MEGYÉBEN A természetvédelem és vidékfejlesztés integrációja

*„A havasi ember vagyona a fa és a fű, és ez a mindennapi kenyere.
Kifogyhatatlan vagyon és örökkévaló kenyér volt ez valamikor.”*

Kós Károly

Abstract: [Protection of the agrarian environment in Harghita county] In this study the author examines the existent possibilities for the period following the join of Romania to the EU, for the harmonisation of the principles and the practices of administration and environmental protection. These represent the base of the rural development, with the aim of the elaboration of an integrated strategy that supports a sustainable development in Harghita County, a mountainous region with extraordinary natural values. There are presented the most important means and policies in the field of the environmental protection and of the rural development, respectively how it is tried to integrate both domains by means of the programs of agrarian environmental protection. Having reviewed the current problems, the author gives ideas and concrete suggestions for their solution.

Rezumat: [Protecția mediului agrar în județul Harghita] În acest studiu autorul examinează posibilitățile existente în perioada de după aderarea României la UE pentru armonizarea principiilor și parcticii de gospodărire și a protecției mediului care reprezintă baza dezvoltării rurale, în vedera elaborării unei strategii integrate care să susțină o dezvoltare durabilă în județul harghita, regiune montană cu valori naturale deosebite. Sunt prezentate cele mai importante mijloace și politici ale Uniunii Europene în domeniul protecției naturii și a dezvoltării rurale, respectiv cum se încearcă integrarea celor două domenii cu ajutorul programelor de protecție a mediului agrar. După trecerea în revistă a problemelor actuale sunt prezentate idei și propuneri concrete pentru soluționarea acestora.

Bevezető

A vidéki térségek területhasználatában jelentős változások álltak be az elmúlt évtizedekben nemcsak a Székelyföldön, vagy Romániában, hanem az egész Közép-Kelet Európai térségben. Ezek a változások a politikai rendszer mezőgazdasági elképzeléseinek a gyakorlatba ültetéséhez kapcsolódtak, tükrözték a központosított hatalom realitástól elszakadt világlátását és gigantomániáját. A legfontosabb szempont a mennyiség volt, a mezőgazdasági termelés dinamikus és állandó növelése.

Az egykori önfenntartó, a helyi természeti adottságokhoz alakult, azokra építő paraszti gazdálkodást tervszerű, iparosított és intenzív gazdálkodással igyekeztek felváltani. A szervezeti forma a családi gazdaság helyére lépő állami gazdaság vagy termelőszövetkezet lett.

A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy milyen lehetőségek vannak az elkövetkező időszakban a vidékfejlesztés alapját is képező gazdálkodás és a természetvédelem elveinek és gyakorlatának összehangolására, a fenntartható fejlődést elősegítő integrált megközelítés kidolgozásának. Bemutatjuk, hogy melyek az Európai Unió legfontosabb eszközei és politikái a természetvédelem és a vidékfejlesztés területén, illetve hogyan próbálják integrálni a két területet az agrár-környezetvédelmi programok segítségével.

A természetvédelem és a vidékfejlesztés integrációja véleményünk szerint Románia EU-s csatlakozását követően megvalósíthatóvá válik, legfontosabb eszköze a tradícióra építő tájgazdálkodás és a 2007–2013. programozási időszakban gazdálkodóink számára megnyíló vidékfejlesztési, és ezen belül is elsősorban az agrár-környezetvédelmi kifizetések megszerzésére irányuló törekvések megvalósítása. Ezáltal a természetvédelmi szakemberek és a gazdálkodók a barikád ugyanazon oldalán állva kell küzdjenek a vidékfejlesztési támogatások megszerzésének biztosításáért, összehangolva a szakmai munkát, a gazdálkodás hagyományait és a természetvédelmi célokat (TEDERKO 2000).

1. Agrár-környezetvédelem az EU-ban

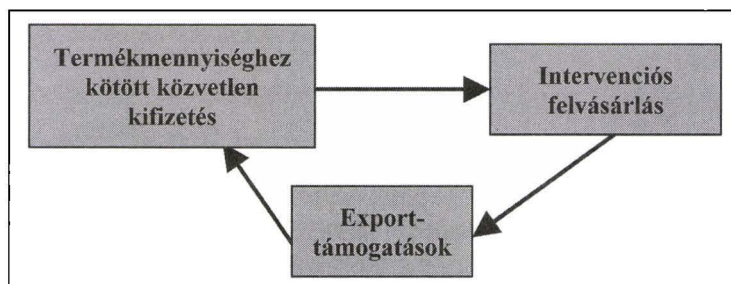
Az Európai Közösség sokáig a mezőgazdaság strukturális problémáit támogatta (technikai modernizáció, foglalkoztatottság, piacvédelem), majd lassan a vidéki térségek népességszökkenése és a túltermelés megállítása lett a cél, ugyanis a modernizáció és intenzifikáció túltermeléshez és a környezeti problémák megjelenéséhez vezetett (ÁNGYÁN ET AL. 2003). 1992 óta tovább folytatódott a KAP átalakítása (KONECNY 2004; ÁNGYÁN 2005), a legerősebb reform MacSherry mezőgazdasági biztos nevéhez fűződik, aki támogatta:

- az exporttámogatások csökkentését,
- az ártámogatások csökkentését a közvetlen támogatások rovására,
- a kvótarendszer átalakítását, reformját, valamint
- egy integrált vidékpolitika kidolgozását.

Az európai agrárpolitika az elmúlt évtizedekben tehát egy pozitív visszacsatolású bűvös kör csapdájába esett, amelynek hatására a kilencvenes évek elején elkezdtek a KAP-ot gyökeres átalakítani.

Kezdetben a gazdálkodók a többlettermelésre voltak ösztönözve, hiszen a támogatásokat tonnánként a megtermelt mennyiség után kapták, amit aztán

az állam az adófizetők pénzén felvásárolt (amennyiben a piaci árak egy bizonyos érték alá estek – ez az ún. intervenció felvásárlás) és raktározott. A többletterméket a belső piac nem tudta elfogyasztani, ezért a kereskedők ún. exporttámogatással az Unión kívülre adták el (az exporttámogatások szintén az adófizetők pénze volt). Tehát többszörösen is gazdaságtalan és mindemellett közvetlen vagy közvetett módon a természeti és környezeti problémák okozójává is vált a rendszer. Az igazi reformhoz végül is az élelmiszeripari termékek minősége iránti viszonyulás megváltozása és a jelentős környezetszennyezés megszüntetésének ténye vezetett el (ÁNGYÁN 2001). A rendszer működésének ábrázolását láthatjuk az 1. ábrán.

1. ábra. Az első pilléres mezőgazdasági támogatások rendszere
(forrás: saját szerkesztés)

Az 1992-es KAP reform keretében dolgozták ki az ún. „Kísérő Intézkedéseket”, és amely három rendeletet jelent (korai nyugdíjazás, mezőgazdasági területek erdősítése és agrár-környezetvédelem). Ezekre nemzeti programokat dolgozva ki, a tagállamok támogatást, kifizetést kapnak a közös költségvetésből. Az utóbbi kettő kötelező érvényű volt, a korai nyugdíjazás pedig opcionálisan állt a tagállamok rendelkezésére. A 2078/92/EGK rendelet (a mezőgazdasági környezetvédelmi támogatásokról) szabályozta az agrár-környezetvédelmi programokat, először vált kötelezővé a tagállamok számára nemzeti vidékfejlesztési tervek és programok kidolgozása és gyakorlatba ültetése.

A KAP következő reformja a berlini csúcson elfogadott AGENDA 2000 közösségi dokumentumhoz kapcsolódik. Ezzel a dokumentummal fogadják el az Európai Unió 2000–2006 közötti költségvetési tervét, illetve a végrehajtásához szükséges rendeleteket. A vidékfejlesztési támogatásokat és politikát az 1257/1999 EK rendelet (EC 1999) szabályozta. A rendelet értelmében a vidékfejlesztés a KAP második pillérévé lépett elő. Míg az első pilléres kifizetések a piaci támogatásokat jelentették, addig a második – ökoszociális pillér (ÁNGYÁN 2001) – a vidéki térségek fenntartható fejlődését, a környezetvédelmi célokat és más szociális célokat támogatják

Az 1257/99/EK rendelet értelmében a tagállamok elkészítik Nemzeti Fejlesztési Terveiket, és az erre alapozott szektorális vagy regionális Operatív Programjaikat, amelynek része a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program is (általában a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Operatív Programok tartalmazták az agrár-környezetvédelmi kifizetések alapjául szolgáló intézkedéseket).

Az agrár-környezetvédelmi programok két fajtáját különböztetjük meg:

- horizontális és
- zonális programokat.

A *horizontális programok* az ország egész területére vonatkoznak, nincs kijelölt célterületük, bármely térség gazdálkodói pályázhatnak rá (ökológiai gazdálkodás, szántóföldi vagy gyepprogramok, vizes területekhez vagy talajvédelemhez kötődő programok).

A *zonális programok* előkészítése nagyobb munkát igényel, ezek olyan, földrajzilag jól körülhatárolható környezetileg érzékeny területek, ahol a természeti értékek védelme speciális gazdálkodási mód fenntartását vagy beindítását indokolják. Ide tartoznak a magyarországi vagy a brit Érzékeny Természeti Területek (ÉTT, angolul ESA - Environmentally Sensitive Areas), ahol vagy egyes fajok vagy élőhelyek védelme érdekében a gazdálkodók a *Helyes Gazdálkodási Gyakorlatnál* szigorúbb előírások betartását vállalják, és ehhez a horizontális programoknál magasabb területalapú támogatást kapnak. Magyarországon a kijelölést és a működtetést megkönnyítette, hogy a természetvédelmi törvény tartalmazza az ÉTT-t, mint természetvédelmi területi kategóriát.

Az Európai Bizottság 2004-ben közzétette a következő, 2007-13 közötti programozási időszakra vonatkozó vidékfejlesztési elképzelését, amely jelentős változásokat mutat az 1257-es rendelettel szemben.

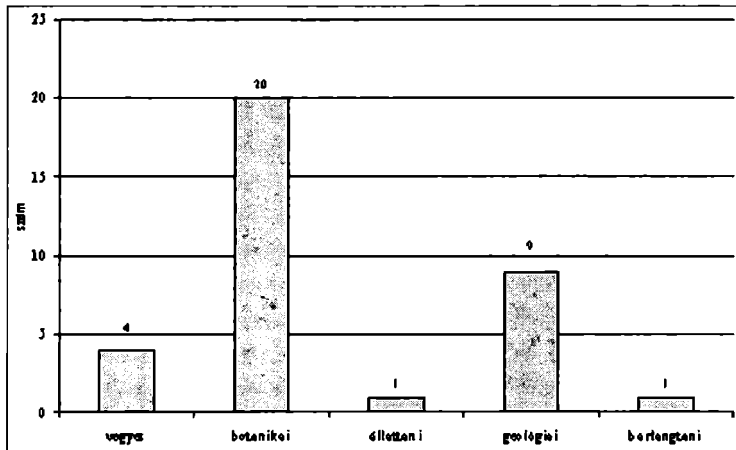
A tervezet átalakítja a KAP-ot finanszírozó EMOGA-t is, a második pillér, a vidékfejlesztés támogatására javasolja létrehozni az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapot (EMVA), amely az EMOGA Garancia Részlegének lenne a jogutódja (ebből fizették a vidékfejlesztési politika megvalósítását). A tervezet szerint az Unió vidékfejlesztési politikája négy fontos cél megvalósítását tartja szem előtt:

- a) a mezőgazdasági versenyképesség javítása az átalakítást célzó támogatásokkal;
- b) a környezeti állapotok javítása és a vidéki táj fenntartása földhasználati támogatásokkal;
- c) a vidéki életminőség javítása és a gazdasági tevékenységek diverzifikálásának elősegítése;
- d) a helyi közösségek alulról építkező vidékfejlesztési kezdeményezéseinek támogatása.

Ezen célkitűzések megvalósítását négy tengely körül felépített vidékfejlesztési támogatásokkal kívánják elérni. Nagy előrelépés ugyanakkor, hogy vidékfejlesztésre a teljes mezőgazdasági költségvetésnek valamivel több, mint 25%-a jut, míg a 2000–2006 közötti időszakban ez a KAP teljes költségvetésének mintegy 10%-t jelentette.

2. Természeti értékek és védelmük Hargita megyében

A megye földrajzi adottságainál fogva igen gazdag természeti értékekben, amit a védett természeti területek magas száma – 35 darab – is mutat (2. ábra), azonban a védett területek a megye összterületének csak 1%-t teszik ki. A természetvédelem azonban folyamatos átalakulásban, fejlődésben levő diszciplínaként felismerte, hogy az elszigetelt területek védelme nem fogja a biodiverzitás gazdagságának megőrzését szavatolni, ezért egy paradigmaváltás figyelhető meg ezen a területen. A cél a teljes terület (ország, régió, megye) biodiverzitásának szinten tartása, esetleg javítása, kiemelt figyelmet szentelve a védett területekre, de nem hanyagolva el a más területeken (mezőgazdasági, erdészeti, lakott területeken) található növény és állatfajokat, tájképi vagy egyéb természeti értékeket.

2. ábra. Hargita megye védett területei (forrás: www.apmhr.ro)

Az országos érdekeltségű védett területeken kívül léteznek helyileg (községi vagy megyei) védetté nyilvánított területek is, amelyek fontos élőhelyeket foglalnak magukban, vagy védett növény és állatfajokat jelölnek. A megye területén jelentős számú védett növény és állatfaj fordul elő, az országos védettség mellett számos faj megyei szinten védett csak. Számukat az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat. Hargita megye védett fajainak száma
(forrás: MOF. HARGHITA 2005)

	Fajok száma
Növények	217
Gerincesek	335
- emlősök	38
- madarak	260
- kétéltűek	15
- hüllők	11
- halak	6
Gerinctelenek	52

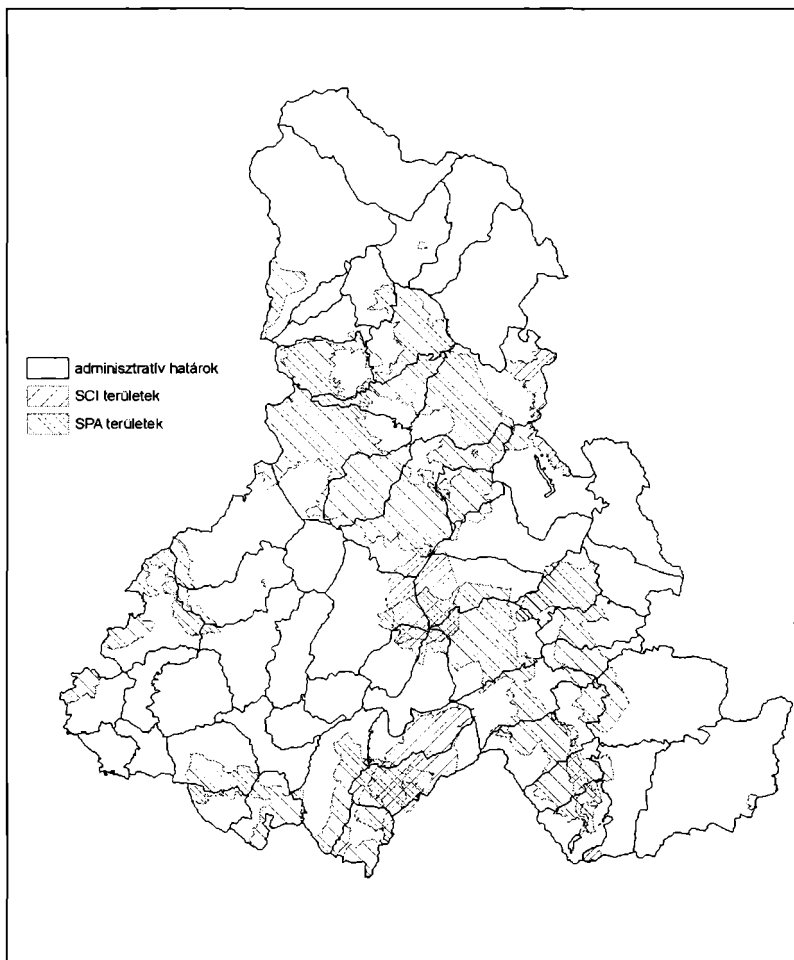
Az Európai Unió csatlakozás egyik nagy kihívása a természetvédelem számára a Natura 2000 hálózat kijelölése az élőhely- és a madárvédelmi direktívák alapján (EC 1975, EC 2002). Országos szinten a terület mintegy 15% válik a hálózat részévé, ez az arány Hargita megyében, figyelembe véve az adottságait, magasabb lehet. Románia egy speciális utat választott a Natura 2000 hálózat kijelölésére, egy internetes honlapot hoztak létre, amelyen keresztül bárki tehetett jelölést területre, bizonyos feltételek teljesítése esetén (jelszó igénylés, a terület GIS alapú határainak ismerete és a fajlista vagy élőhelyek ismerete). Fontos kihangsúlyozni, hogy a Natura 2000 területek jelölése kizárólag tudományos jellemzők és szempontok alapján történt, a gazdálkodók illetve a területtulajdonosok nem tudtak ebben a lépésben beleszólni a folyamatba. Később, amennyiben a Bizottság jóváhagyása megérkezik és kezelési tervet kell készíteni a területre, már kötelező a területhasználó és a tulajdonos véleményét kikérni, bevonni a terv készítésébe, hiszen a végrehajtó szerep az pontosan rá hárul majd. A jelölés jelenlegi helyzetét elemezve a megye területének közel egyötöde került rá a javaslati listára, és jutott tovább az első, nemzeti jóváhagyási fázison. Valamivel nagyobb a madárvédelmi területek aránya, amely a kijelölési és a célfajok élőhelyeinek

sajátosságaival függ össze. A Natura 2000 hálózat kijelölése több szempontból is segítheti a természetvédelem és a vidékfejlesztés integrálását:

- a tradicionális gazdálkodási módszerek fennmaradását jelentheti a kijelölt területeken,
- kezelési tervet kell készíteni a Natura 2000 területekre, amelybe be kell vonni a területtulajdonosokat és területhasználókat, tehát a gazdákat,
- jelentős támogatást jelent a Natura 2000 területeken gazdálkodóknak a kezelési terv előírásainak betartása (EC 2005),
- a gazdák aktív résztvevői lesznek a természetvédelemnek, nem „elszenvedői”, mint eddig.

A Natura 2000 területeket ábrázoló térkép (3. ábra) elemzéséből kitűnik, hogy a Különleges Madárvédelmi Területek (SPA) jóval nagyobbak és nem az adminisztratív határokat követik, megyehatárokat lépnek át. Ennek az a magyarázata, hogy az SPA területek nagy részét két civil szervezet jelölte, szerződéses alapon (Román Ornitológiai Társaság és a Milvus Csoport). A két szervezet adatbázisaiban szereplő adatok alapján jelölték ki a területeket, míg a Különleges Természet-megőrzési Területeket (SCI) a Környezetvédelmi Ügynökségek, civil szervezetek és kutatóintézetek jelölték meglévő adataik, kutatásaik alapján. Míg a madárvédelmi területek több százezer hektárosak is lehetnek, addig az SCI területek ezek töredéke, Hargita megyében a legnagyobb is 10.000 hektár alatt van.

A Natura 2000 területek jelölése azonban egy folyamat, amely közel sem ért Románia számára véget, a nemzeti jelöléseket az Európai Bizottságnak küldik meg és ezután következnek a biogeográfiai szemináriumok, ahol híres szakemberek elemzik tudományos szempontból a nemzeti javaslatokat és végleges döntés születik a jelölt területek sorsáról. Amint összeáll a végleges lista, minden területre (legalábbis a nagyobbakra) kezelési tervet kell készíteni, amely magába foglalja a területhasználatot és a megengedett vagy elvárt gazdálkodási gyakorlatot, valamint a gazdáknak juttatott kifizetések mértékét is.

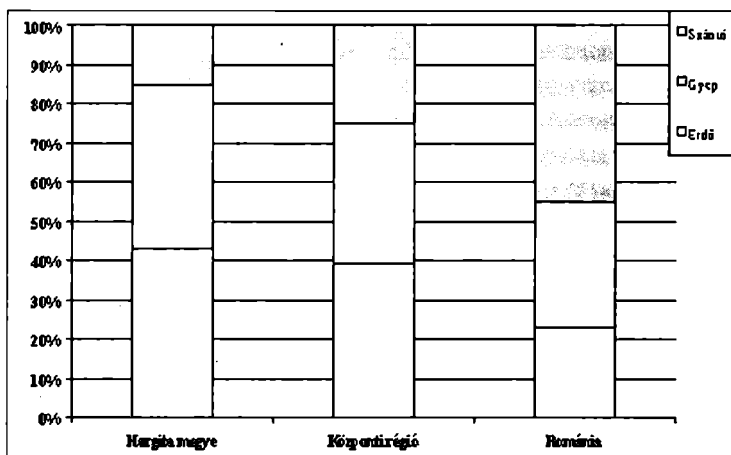
3. ábra. Harghita megyei Natura 2000 területek (forrás: saját szerkesztés a feltüntetett adatok alapján)

A megye legfontosabb természeti értékeit magukba foglaló területeket a vulkáni hegyvonulat (Görgény és Hargita hegységek) területén, illetve a Gyergyói- és Csíki-medencék tömörítik. Ezekon kívül csak a Békás-szoros - Nagyhagymás Nemzeti Park területe jelentős, valamint Udvarhelyszéken területén kisebb területeket találunk (Vargyas-szoros környéke, Homoród-szentpáli madárpihenő és környéke, Sóvidék). A tájképi változatosság is meghatározza a természeti értékek előfordulását. A viszonylag homogén mezőgazdasági hasznosítású hegyközi medencékben és a dombvidéken kisebb a biodiverzitás, míg a hegyvidéki gyepeken a legnagyobb. Alapku-

tatások hiányában nem tudjuk a pontos értékeket, azonban európai kutatások rávilágítanak, hogy a komplex tájszerkezet fajgazdagsága megengedi, hogy egyes fajokra vagy élőhelyekre fókuszáló agrár-környezetvédelmi programokat dolgozzanak ki, míg az egyszerűbb (akár mezőgazdaságilag hasznosított) tájak esetén az alap-programok is elősegítik a biodiverzitás növekedését (TSCHARNTKE T. ET AL. 2005).

3. A gazdálkodás és vidékfejlesztés hagyományai és kihívásai

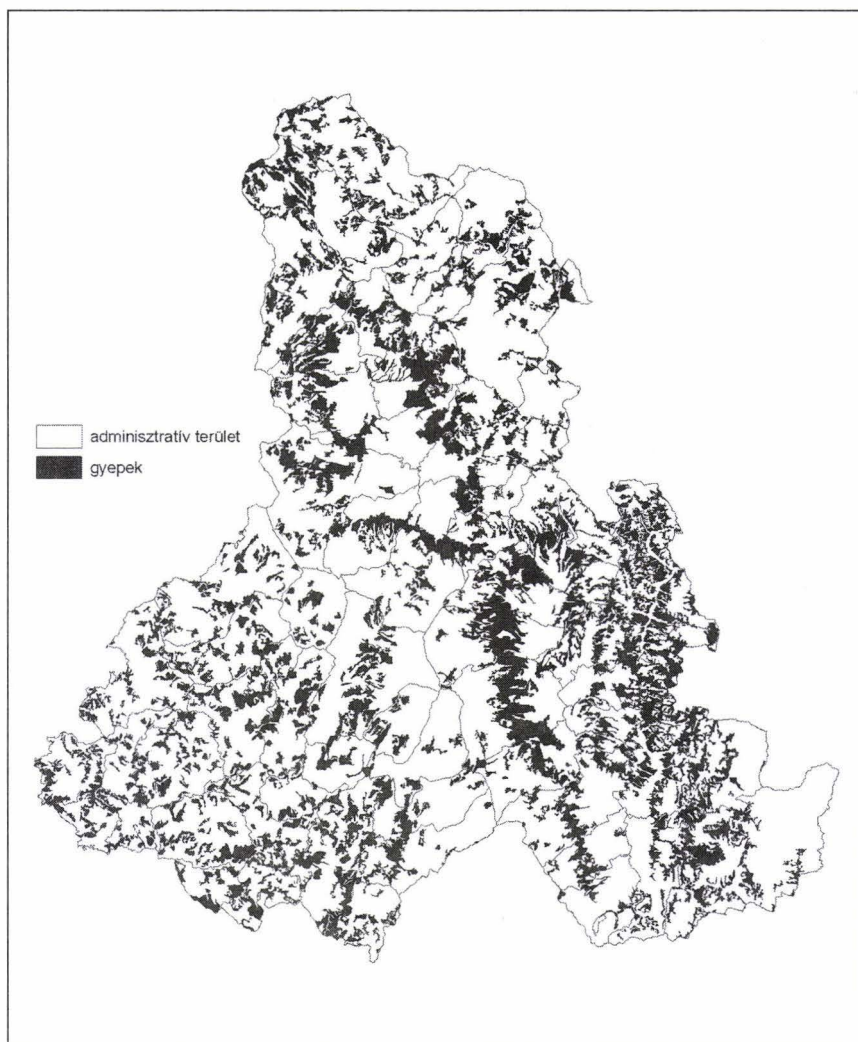
Tipikusan hegyvidéki területnek mondhatjuk a megye nagy részét, a délnyugati rész (Udvarhelyszék) pedig inkább dombvidéki térség. Földrajzi helyzete meghatározza a területhasználatot és a gazdálkodást, valamint a térség gazdasági fejlődésének kereteit egyaránt. A megye jelenlegi földhasználata (4. ábra) összehasonlítva a Központi régió vagy Románia földhasználataival azt támasztja alá, hogy a természetes és fél-természetes élőhelyek jóval nagyobb arányt képviselnek.

4. ábra. Földhasználat Harghita megyében, a Központi régióban és Romániában - 2003

(forrás: INS 2005, Harghita megyei Statisztikai Hivatal adattára)

A gyepek és erdők területek képviselik a legnagyobb biodiverzitású területeit Romániának, ez a két területhasználati kategória aránya pedig igen nagyon magas a megyében. A 2000. évi CORINE felszínborítási adatbázis szerint a megyében közel 200.000 hektár gyepterület található, míg a statisztikai adatok szerint a kaszálók és legelők összterülete több mint 260.000 hektár (5. ábra).

5. ábra: A megye gyepterületei (forrás: saját szerkesztés a Corine Land Cover 2000 adatbázis alapján)

A Románia egészére jellemző mezőgazdasági, vidéki válság nyomai Udvarhelyszéken is jelentkeznek, a problémák, amelyek jellemzik az ország mezőgazdaságát szinte teljesen közösek:

- széttöredezett birtokszerkezet - ún. nadrágszíjparcellák,
- mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások hiánya,
- előregedő falusi népesség,

- alacsony fokú gépesítettség,
- és ezek mellett sajátos erdélyi magyar agrárproblémák:
- szaktudás hiánya, elöregedése és a
- magyar nyelvű, állami mezőgazdasági képzés hiánya.

Romániában a lakosság fele (több mint 12 millió ember) él elsődlegesen vagy jövedelem-kiegészítésképpen mezőgazdaságból, jellemző Hargita megyére is, hogy az 1989-es változások után bezáró gyárakból a munkások nagy része visszatelepedett (menekült?) vidékre, a szülői gazdaságokba, és mezőgazdaságból él fő vagy mellékfoglalkozásban.

A térség mezőgazdaságára már a 17. századtól kezdve jellemző, hogy a növénytermesztést (amely önellátásra korlátozódott) rideg állattartás egészítette ki. Ha összevetjük a 18. században az egy családra jutó számosállat sűrűséget a maival, akkor gyakorlatilag ugyanazokat a számokat kapjuk, a népesség növekedése természetesen maga után vonta az állatállomány növekedését is (VÖFKÖRI 1999). Mindkét esetben 3-4 számosállat jutott egy családra.

Az állatállomány változásai tükrözik a gyepgazdálkodásban bekövetkezett változásokat is. Igaz, hogy 1895-höz viszonyítva a kaszálóterületek mindössze 6000 hektárral csökkentek a megyében, azonban nagyon sok területet nem kaszálnak, csak a községi és megyei statisztikákban szerepel ebben a kategóriában. Hargita megye jelenlegi állatállományát (a 2002. évi mezőgazdasági összeírás adatai) összehasonlítva az 1895. évi mezőgazdasági összeírás (ROTARIU ET AL. 2003) által rögzített állapotokkal, azt látjuk, hogy az állományban jelentős változások történtek (2. táblázat).

2. táblázat: Az állatállomány változása Hargita megyében
(forrás: ROTARIU T. ET AL 2003, Hargita megyei Statisztikai Hivatal adattára)

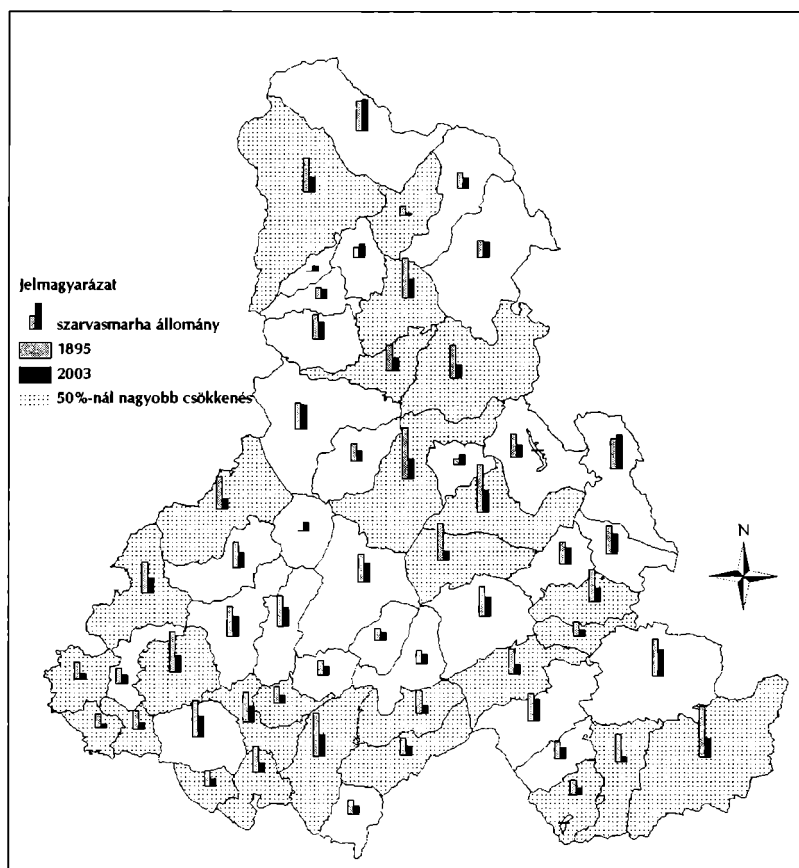
	1895	2002
szarvasmarha	126.940	75.774
ló	23.131	23.906
juh	184.745	131.570
kecske	18.612	13.389
szamár / őszvér	56	83
méhcsalád	9772	12.665

Az adatok szerint a szarvasmarha állomány a száz évvel ezelőttihez képest 40%-os (6. ábra), a juh állomány pedig 30%-os csökkenést mutat. Ez a két faj képezi a legeltetési állattartás alapját, az állomány csökkenése maga után vonta természetesen a legelő és kaszáló területének csökkenését és állapotának

romlását is. Nagyon sok havasi legelő beerdősödött, jellemző a nyár és nyír, valamint más pionírfajok gyors térhódítása. Mindez értékes élőhelyek és fajok állományának csökkenéséhez, vagy eltűnéséhez vezethet.

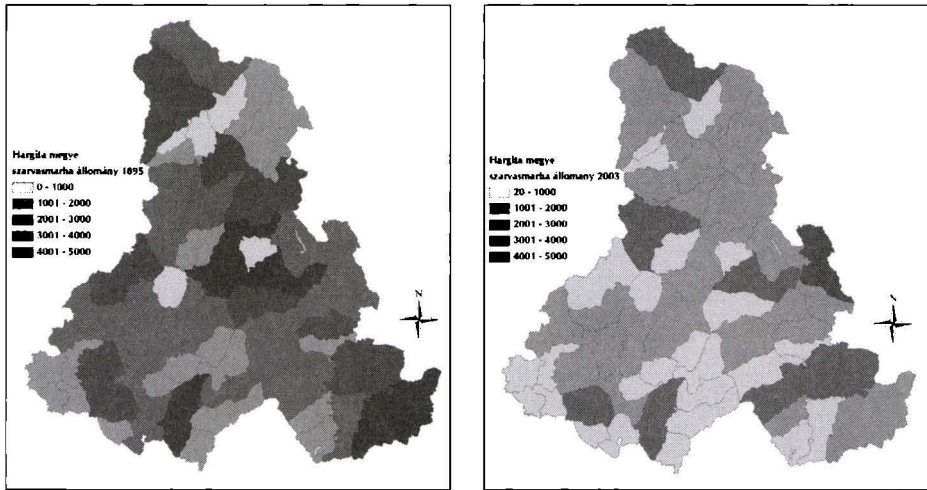
Fajták tekintetében nincs nagy változás, a piros tarka volt a legjellemzőbb száz évvel ezelőtt is, akárcsak ma, azonban nem találunk utalást a szürkemarha-állományra, amely irodalmi források szerint jelentős volt a Székelyföldön. A legnagyobb állomány csökkenést a hegyközi medencékben (Gyergyói- és Csíki-medencék) és Udvarhelyszék alacsonyabban fekvő községeiben, a dombvidéken látjuk. Ennek az egyik lehetséges magyarázatát a mezőgazdaság intenzifikációja következtében beállt szerkezetváltás jelentheti, azaz fontosabb lett a növénytermesztés mint az állattartás, míg egy másik magyarázat az a mezőgazdasági népesség csökkenésében, a falusi népesség elvándorlásában keresendő.

6. ábra: A szarvasmarha-állomány csökkenése a megyében 1895–2003 között
(forrás: saját szerkesztés)

Nincs nagy változás a ló és szamár / öszvér állományban, a kecskeállomány is csökkenést mutat, míg a méhcsaládok száma nőtt. Ez utóbbi csalóka lehet, mert a statisztikák a megye területén tulajdonban levő méhcsaládokat jelentik, azonban sok méhész nem a megyében tartja az állományait, hanem értékeőbb méhlegelőket keresve Erdély más tájaira vándorol.

Amennyiben sikerül a gazdálkodók és a természetvédelem között egy állandó és hatékony párbeszédet kialakítani igen nagy esély van arra, hogy az országban mintaprogramokat kidolgozzanak, főleg a gyepgazdálkodás és az extenzív legeltetéshez kötött biológiai gazdálkodás terén.

7. ábra: A szarvasmarha-állomány közszégi szinten 1895-ben és 2003-ban
(forrás: saját szerkesztés)

Pozitívumnak számít, hogy az általános közhittel ellentétben a Székelyföldi és a Hargita megyei gazdálkodók nem szándékoznak lemondani a gazdálkodásról és a földjeiket sem akarják eladni, folytatni szeretnék a gazdálkodást az egyre nehezedő piaci körülmények között is (SÓLYOM 2005; BIRÓ ÉS ZSIGMOND 2005). Ez azért fontos, mert esély van arra, hogy a meglévő mozaikos tájszerkezet és a hozzá szorosan kapcsolódó változatos élővilág fennmaradjon, ugyanakkor a döntéshozók feladata és felelőssége, hogy a terület használói tájgazdálkodási munkájukért kifizetésben részesüljenek, akárcsak Európai Uniós gazdátársaik. A legfontosabb természetvédelmet is érintő kifizetések az agrár-környezetvédelmi és a kedvezőtlen adottságú térségek támogatásai, amelyekhez csatlakozik az ökológiai gazdálkodási támogatás, ha a gazdálkodó csatlakozik a rendszerhez.

4. Problémák és megoldási lehetőségek

A problémákat három nagy csoportba soroltuk, felvázolva a megoldásukhoz szükséges legfontosabb lépéseket és intézkedéseket is.

4.1. Demográfiai, szociális helyzet

A falusi lakosság igen gyors ütemben öregedik el, a városi központoktól távolabb eső, tömegközlekedéssel és egyéb vonalas infrastruktúrával nem rendelkező falvak még jobban ki vannak téve az elnéptelenedés veszélyének (Kiss 2005).

Az egészségügyi ellátás is szinte teljesen hiányzik ezekből a falvakból, munkahelyek teremtésének gyakorlati esélye nincs, befektetők nem érdeklődnek a távoli vidéki települések iránt. Mindezen tényezők halmozódása pozitív visszacsatolásként végül a falvak teljes elnéptelenedéséhez vezet (számos udvarhelyszéki településen néhány család vagy lakos él már csak). A lakosság csökkenése és az elöregedés maga után vonja a mezőgazdasági tevékenység megszűnését, főleg ami az állattartást és a gyepgazdálkodást illeti, amely a maga módján az igen értékes gyepek elgazosodásához és a legelők, kaszálók beerdősödéséhez vezet.

Ezek a falvak a közeli vagy távolabbi városok „hétvégi” övezeteivé válnak, tehetősebb városi családok, vagy elszármazottak felvásárolják a házakat és hétvégi házzá alakítják azokat, éppen a kellemes és tiszta környezet vonzereje miatt. Azonban ha a falusi táj „gazdái” hiányoznak vidékről, a táj lassú átalakuláson megy át, a gondozott határt a kaotikus gyomtengerek váltják fel, még jobban csökkentve a térség vonzerejét.

A megoldási kísérletek magukba kell foglalják a vidéki lakosság megtartását, a fiatalok motiválását arra, hogy folytassák a gazdálkodást. Nyugat-Európában felismerték ennek a fontosságát és bevezették a fiatal gazdálkodók induló támogatását, amelyet kombinálni lehet a korai nyugdíjba vonulással, így a generációváltást vidéken támogatni lehet EU-s és hazai forrásokból (EC 2005). A nemsokára életbe lépő Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT 2006) több olyan intézkedést is tartalmaz, amelyek hatékony megoldásai lehetnek a fent ismertetett problémáknak:

- vidéki kis- és közepes vállalkozások támogatása,
- faluszépítés, falufejlesztés,
- infrastruktúra kialakítása (csatornázás, ivóvíz, úthálózat, posta és iskola működtetése)
- turizmusfejlesztés.

Véleményünk szerint ezeket a lehetőségeket mind ki kell használni, azonban a helyi közösségek bevonása nélkül erre esély nincs, tehát nagyon fontos az integrált, Leader típusú helyi stratégiák kidolgozása és végrehajtása. Ennek

keretében a falusi orvosi vagy fogorvosi rendelőt fel lehet újítani, felszerelésekkel látni el, de belefér a szövetkezeti mozgalom beindítása is (ez különben különálló intézkedés az NVT-ben).

Egy nagyon fontos probléma a vidéki térségek életminőségének növelésében az információ biztosítása. Főleg a fiatalok számára nagyon fontos az információ-áramláshoz való kapcsolódási lehetőségek biztosítása, amelyre jó példa lehet egy közösségi ház.

4.2. Gazdaság

A második kulcsfontosságú terület a gazdaság állapotának a javítása a vidéki térségekben, hiszen ez leginkább a kézművességet, a mezőgazdasági termékek feldolgozását és a gazdálkodás folytatását jelenti. Szükség van arra, hogy a gazdálkodók megértsék és elfogadják, hogy több lábön kell állni ahhoz, hogy megmaradhassanak. A már említettek mellett ki kell használni a természeti értékekben és a szermaradvány-mentes, egészséges helyi termékekben rejlő turisztikai értékeket. A klasszikus falusi turizmust is át kell értékelni, programokat kell kidolgozni, hiszen turistákat csak jól meghatározott és a piacon eladható „turisztikai csomagokkal” lehet hozni. Az ökológiai gazdálkodással való összekapcsolás életképes megoldásnak tűnik, azonban itt is nagyon fontos a gazdák informálása, felkészítése.

A tőkehiány is jellemző a Székelyföld falusi térségeire, így Hargita megyére is, az elkövetkező időszak EU-s és nemzeti pályázataihoz önrészre lesz szükségük a gazdálkodóknak, ehhez csak banki kölcsönök formájában juthatnak hozzá. Kérdés, hogy milyen hajlandóság van ebben a társadalmi rétegben a fejlesztés érdekében a lehetséges eladósodást választani. Szükség van a helyi önkormányzatok szakembereinek képzésére, akik majd tovább tudják adni a tudást a tanácsért forduló gazdálkodónak olyan területen is, mint vállalkozás indítása, ügyvitel, szükséges engedélyek és beszerzési módjuk, pályázati lehetőségek és pályázati szaktanácsadás.

4.3. Természet és környezet

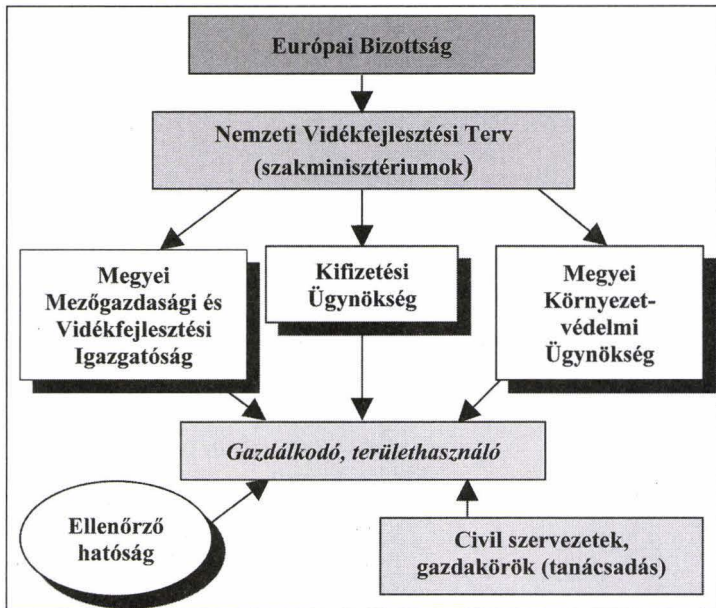
Meggyőződésünk, hogy alapja és elengedhetetlen feltétele a vidékfejlesztésnek a természeti értékek és a tradicionális mozaikos tájszerkezet megőrzése. A gazdák és a természetvédelmi szakemberek partnerek kell legyenek ebben a folyamatban, pontosan ismerve egymás érdekeit. A természetvédelmi szakma kezdi felismerni, hogy a gazdák ellenében nem lehet a természeti értékeket fenntartani. A gazdák is nyitottak az együttműködésre (SÓLYOM 2005), azonban ismerethiánnyal és gazdasági problémákkal küszködnek. Fontos a gyep-területek kezelésének (kaszálás, legeltetés és a járulékos tevékenységek) fenntartása, javítása, hiszen felbecsülhetetlen értékeket rejtjenek ezek a területek,

amelyeket össze kell természetesen a gazdaságossággal is kapcsolni, alternatív jövedelmi forrásokkal (ökoturizmus, helyi és tradicionális termékek feldolgozása és piacra juttatása).

A mezőgazdasági és a természetvédelmi hatóságoknak közös álláspontot kell kialakítani, hogy megkönnyítsék az információk és a szakmai ismeretek eljuttatását a gazdálkodókhoz. Minderre megoldást a vidékfejlesztési programok kötelező intézkedése, az agrár-környezetvédelmi intézkedés jelenthet.

Bár az Európai Unió tagországaiban igen változatosan ültették életbe az agrár-környezetvédelmi programokat, közös bennük, hogy a mezőgazdasági és a természetvédelemért felelős hatóságok szoros együttműködésben dolgoztak. Románia csatlakozásával ki kell dolgozza Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programját, amelynek egyik fontos eleme az extenzív gyepgazdálkodás kell legyen. Az országos program mellett ki lehet alakítani regionális programokat is (Romániában 2013 után van erre csak esély), amelyek még inkább figyelembe veszik a helyi adottságokat és kisebb léptékű, de pontosabb természetvédelmi célokat tűznek ki.

Az agrár-környezetvédelmi program érintett szereplőit a 8. ábra mutatja be. Az itt felsoroltakon kívül számos más szereplő és érintett fél is részese lehet folyamatnak, ezt a nemzeti szabályozás véglegesíti majd (Romániában nincs végső döntés erre vonatkozóan). Magyarországon a Nemzeti Park Igazgatóságok helyettesítik a Környezetvédelmi Ügynökséget, de fontos szerep juthat egyetemeknek és kutatóintézeteknek is. Egy nagyon nagy hiányossága a térségnek a szakmai (természettudományi) műhelyek hiánya, ahol a szakemberek meg tudják a jogszabályokat és a nemzeti vagy EU-s programokat vitatni, kialakítva egy egységes álláspontot a gazdákkal való kapcsolattartásban.

8. ábra: Agrár-környezetvédelmi programok szereplői
(forrás: saját szerkesztés)

Irodalom

ÁNGYÁN J.

2001 *Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás*, Agroinform Kiadóház, Budapest.

2005 *Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon (folyamatelemzés, helyzetértékelés és fejlesztési stratégiavázlat)* – előadás, elhangzott a „Fenntartható vidékfejlesztés – Hagyományos gazdálkodás az EU csatlakozás küszöbén” című konferencián, Sepsillyefalva, 2005. május 9–11.

ÁNGYÁN J. – TARDY J. – VAJNÁNE MADARASSY A. (szerk.)

2003 *Védett és érzékeny természeti területek mezőgazdálkodásának alapjai*. Környezet és Tájgazdálkodás 1. Mezőgazda Kiadó, Budapest.

BALDOCK D. ET AL.

2002 *Developing Agri-environmental Programmes in Central and Eastern Europe – a Manual*, IEEP – Avalon, London (www.ieep.org.uk).

BIRÓ A. Z. – ZSIGMOND Cs.

2005 *Székelyföld – számokban*, KAM-HMKK, Csíkszereda.

EUROPEAN COUICIL

1975 A Tanács 79/409/EGK (1979. április 2.) sz. irányelve a vadon élő madarak védelméről.

1999 Council Regulation (EC) No 1257/1999 of 17 May 1999 on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund (EAGGF) and amending and repealing certain Regulations.

2002 A Tanács 92/43/EGK (1992. május 21.) sz. irányelve a természetes élőhelyek, a vadon élő állatok és növények védelméről.

2004 COM (2004) 490 final, Brussels, 14.7.2004.

2005 A Tanács 1698/2005/EK (2005. szeptember 20.) rendelete az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról.

KISS DÉNES

2005 *Erdélyi falvak a 21. században*. In: *Magyar Kisebbség*. Új sorozat, X. évf. (2005). 3–4. (37–38.) szám, Jakabffy Elemér Alapítvány, Kolozsvár.

KONECNY M.

2004 *EU Enlargement and Agriculture – Risks and Opportunities*, Friends of the Earth Europe, Brussels.

MONITORUL OFICIAL AL JUDEȚULUI HARGHITA

2005 *Supliment la nr. 10-12 din 2005: Hotărârea nr. 162/2005 privind protecția valorilor naturale de pe teritoriul județului Harghita*, Consiliul Județean Harghita, Miercurea Ciuc.

ROTARIU T. – SEMENIUC M. – MEZEI E.

2003 *Recensământul agricol din 1895, Transilvania*. vol. II, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.

SÓLYOM A.

2005 *Mezőgazdaság, természeti értékekhez való viszony és turisztikai potenciál Homoródalmás községben*. Kutatási jelentés. AGORA munkacsoport (http://www.agromediu.ro/date/c461894df92992ece289cd3db64f88f2/raport_meresti_final.pdf).

VÓFKORI MÁRIA

1999 *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 16–18. században*, Erdélyi Tudományos Füzetek – 226 sz., EME, Kolozsvár.

TSCHARNTKE T. ET AL.

2005 *Landscape perspectives on agricultural intensification and biodiversity - ecosystem service management*. In: *Ecology Letters*, 8, 857-874.

TEDERKO Z. (ed.)

2000 *Agri-environmental Programmes in Central and Eastern Europe - A Case Study in the Area of Green Lungs of Poland*. National Foundation for Environmental Protection, Warsaw (www.iucn-pl.org).

PÉTER Pál geográfus, igazgató
Hargita Megyei Környezetvédelmi Ügynökség
Csíkszereda, George Coşbuc u. 43.
pal.peter@green-agera.ro

MŰTÁRGYVÉDELEM

RESTORATION OF WORKS OF ART

RESTAURAREA OBIECTELOR DE MUZEU

BENEDEK ÉVA

A KÓHALMI SZENT ANNA RÓMAI KATOLIKUS TEPLOS GOMBIRATÁNAK RESTAURÁLÁSA

Abstract: [The restoration of the document found in the tower of the parish church St. Anne from Rupea] The subject of the study is the preservation (conservation) and the restoration of a document dated at the beginning of the 20th century, found some years ago on the occasion of the repair works of the tower of the St. Anne church from Rupea (rom.) / Kóhalom (hung.).

Before beginning the restoration itself we could not establish what was hidden in the small found paper roll. In the course of the conservation works we succeeded in taking out from the broken glass cylinder the compact paper roller containing a document which seemed illegible at the first sight. After the disinfecting, the cleaning and the exposition to vapours the support of the text appeared to be of the parchment of animal origin. By pursuing the explorations in paper restoration workshops from Budapest, it was established that the drafted text was typed at the beginning of the 20th century on a paper replacing the parchment or on an authentic parchment.

After the final restoration operations the document became legible.

Rezumat: [Restaurarea documentului găsit în turnul bisericii parohiale Sf. Ana din Rupea] Tema lucrării este conservarea și restaurarea unui document datat de la începutul secolului al 20-lea, regăsit cu câțiva ani în urmă, cu ocazia lucrărilor de reparație a turnului bisericii parohiale Sf. Ana din Rupea / Kóhalom (magh.)

Înainte de începerea lucrărilor de conservare-restaurare nu s-a putut stabili ce se ascunde în micul sul de hârtie găsit. Pe parcursul desfacerii obiectului am reușit să scoatem din cilindrul de sticlă spart, înfășurat în sul compact, documentul ce la prima vedere părea ilizibil. După dezinfectare, curățare și aburire suportul de text s-a părut a fi de pergament de origine animală. Continuând explorările, în atelierile de restaurare de hârtie din Bupadesta, s-a stabilit că textul redactat a fost dactilografiat la începutul secolului al 20-lea pe hârtie înlocuitoare de pergament sau pe hârtie pergaminată veritabilă.

În urma efectuării lucrărilor finale de restaurare documentul a devenit lizibil.

A Csíki Székely Múzeum papír- és könyvrestaurátor műhelye a térség legkorszerűbben felszerelt laboratóriumai közé tartozik. Ez a műhely dolgozik sürgős megmentési gondok, problémák esetén a székelyföldi múzeumok többségének, valamint a szórványban lévő egyházak papír-, pergamen- és bőralapú műtárgyainak konzerválásán és restaurálásán is.

Nagyon sokszor több száz év kíméletlen környezeti hatásai (nem megfelelő hőmérséklet, páratartalom, fény stb.), esetleg emberi mulasztás tönkre tudja tenni az intézmények, egyházak, magánszemélyek tulajdonában lévő értékes bőr- és pergamenkötésű könyvek (gyakran ősnymtatványok), oklevelek, ira-

tok, térképek, fényképek stb. állapotát. Ilyen esetekben az erre hivatott személyeknek, többek között a restaurátoroknak, erkölcsi kötelessége a sürgős beavatkozás, a tönkrement, vagy annak induló tárgyak megmentése és olvashatóvá tétele érdekében. Nagyon sokszor a könyvek állapota megkívánja, hogy a restauráló műhelyen kívül (pl. valamelyik templomban) végezzünk el gyors állagmegőrző beavatkozást. Ilyenkor a restaurálási terv, a műveletek sorrendje felcserélődhet, a megmentés (pl. nedves környezetből kiemelt könyvek, elázott iratok esetleg a helyszínen való fertőtlenítése, szárítása stb.) érdekében.

Az alábbiakban egy irat konzerválását, restaurálását mutatom be, amely 1999-ben került elő a kőhalmi (Brassó megye), ma Szent Anna római katolikus plébánia templom tornyának javítása alkalmából. Az irat keletkezésének és toronyban való elhelyezésének idején a Szent Ferenc tiszteletére felszentelt templom mellett, ferences zárda is működött (1. kép).

A megbízás idején restauráló műhelyünkbe egy kisméretű, kb. 12 cm hosszú és 3–4 cm átmérőjű piszkos, foxing¹ foltokat és penészgomba jeleit is mutató papírhengert hoztak. A kis papírhenger egyik oldalán behorpadt, betörött és jellegzetes dohos szaga volt.

Első kézbevételekor nem lehetett tudni, mit rejteget a papírtekerecs, amelynek külső borításán vasgallusz tintával írt 1913-as évszámot, valamint egy részben sérült vörös viaszpecsétet láthattunk (2. kép).

Először fotódokumentációt és leírást készítettem, majd a nem kevés izgalmat nyújtó munkát megkezdve, a külső, védő papírok lebontása után, (3. kép) befelé haladva egy kartontok következett (4. kép). A kis tokban, egy félig szét-tört, kb. 2 cm átmérőjű színes üveghengerben (5. kép) szorosan felcsavarva találtam rá az oklevélre. Az iratot valószínűleg a védelem céljából helyezték az üveghengerbe. Ott, ahol a papírhenger behorpadt, a kis üveghenger is szilánkjaira tört szét; ez több mint valószínű, hogy külső, mechanikai sérülés következménye lehet.

A több mint 80 évig felcsavart állapotban levő, hengerformát felvett irat első ránézésre és tapintásra valódi pergamenhez hasonlított. A hosszanti irányban összehajtott és szorosan felcsavart iratot nem lehetett szétnyítni. Kézbevételekor a szöveghordozó anyagösszetételének meghatározása és készítéstechnikai leírása is lehetetlennek bizonyult.

¹ A foxing foltokat (kisebb-nagyobb sárgás-barnás foltokat) valószínűleg a papír enyvező anyagának gombás fertőzése okozza, de a fertőzés életképességéhez a papírban jelenlévő egyes nehézfém- (vas-, réz-) szennyezések is szükségesek. In KASTALY Beatrix: *A papír savtalanítása és fehéritése*. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK), Budapest, 2000. 25.

Először a külső piszkos, penészes papírok tisztítását, fertőtlenítését és simítását tűztük ki célul. E művelet során egyszerű desztillált vizes párasítást alkalmaztam (rács fölé helyezve a papírt), amelybe penészedés gátlóként *Preventol CMK* (paraklór-metakrezol) 2%-os etilalkoholos oldatát tettem (6. kép). Pár óra elteltével a két darab külső csomagoló papír szépen kisimult. Anyaguk gyengének, enyvezetlennek bizonyult, az összehajtogatás mentén hiányos volt. A gyenge megtartású papírt zsíralkohol-szulfát anion aktív mosószeres vízzel tisztítottam, amely felületaktív anyagként is viselkedik.² Száraz és nedves tisztítás után 0,5%-os oldatban *Glutofix 600* (metil cellulóz) ragasztóval utáneyvezést végeztem. A hiányok kiegészítése az eredetihez hasonló struktúrájú papírral történt.

A restaurálás fő célja a szorosan felcsavart irat konzerválása, azaz olvashatóvá tétele. Első lépés volt az oklevél lágyítása, mert megkeményedett állapotban mechanikai próbálkozásra széttörhetett volna. A nedvesítést tanácsos kéméletes párasítással végezni, a hullámosodás, deformálódás elkerülése végett. A hosszanti irányban összehajtott, törékeny, száraz irat kisimítása ultrahangos párasító készülék segítségével történt.³ A tárgyat műanyagátor alá, szívópapírra tettem. Az ultrahangos párasító készüléket feltöltöttem desztillált vízzel, bekapcsoltam, és a csövet a sátor alá helyeztem. Közben figyeltem, hogyan viselkedik a papír, és e szerint szabályoztam a nedvességet. Kellő páramennyiség felvétele után az oklevél szépen kisimult (7. kép).

Ekkor vált láthatóvá az írógéptintával gépelt szöveg kék „indigós”, valószínűleg másodpéldánya, és a lap alján három, vasgallusz tintával írt hitelesítő aláírás. A gépelt szöveg elég jól olvasható, annak ellenére, hogy az anilin festék egyes helyeken kissé elmosódott. Az aláírásoknál a vasgallusz tinta fölös vas(II) ionjai (amelyek a cellulóz oxidációs lebomlását katalizálják) és lekötetlen savtartalma egyes helyeken átmarta, elrepszttette a papírt (8. kép).

A kisimult oklevél tapintásán érzékelhettük, hogy anyaga szívós, rugalmas, a szakadás mentén nem rostos felületű, pengő fogású, mely nagyon hasonlít az eredeti pergamenhez.

Lehetőségeinkhez mérten, anyagvizsgálatok elvégzése, készítéstechnikai összehasonlítások, valamint a szakirodalom átnézése után arra következtettem, hogy az íráshordozó valószínűleg 19–20. századi pergamenpótló papír, vagy valódi pergamenpapír.⁴

---

² A zsíralkohol-szulfátot a zsíradékokból előállított szintetikus zsíralkoholnak kénsavval, majd nátrium-hidroxiddal való kezelése útján nyerik. Az anion aktív tenzidek vízben könnyen oldódnak, nedvesítő képességük és mosóhatásuk egyaránt jó.

³ Ez a készülék finoman porlasztott hideg gőzt állít elő, szabályozható nedvességtartalommal, kéméletes párasítási módszer.

⁴ N. TAKÁCH László: *Fizikai és fotókémiai másoló technikák. Anyagai és azok jellemzői.* / A 19.

A további meghatározás, összehasonlítás céljából égetési tesztet végeztem egy valódi pergamen és a szóban levő oklevél milliméternyi darabjából. A valódi pergamen égett bőrszagot adott, míg az oklevél pici darabjának nem volt jellegzetes bőr szaga. A mikroszkópos vizsgálat az igazi pergamen-nél állati szőrtüszőket mutatott, míg az oklevél mintadarabjánál ez nem volt észlelhető.

Az oklevél anyagának rostvizsgálatához a papírmintát fel kellett tární, mert desztillált vízben a rostokat nem tudtam szétválasztani egymástól. Ezután nátrium-hidroxid 5%-os oldatába tettem a mintadarabot, a rostok teljesen így sem váltak szét.

A pontos meghatározás céljából a további kísérletet a budapesti Országos Széchényi Könyvtár restaurátor laboratóriumában és a Magyar Képzőművészeti Egyetem - Magyar Nemzeti Múzeum Restaurátorképző Inézetében végezték.⁵ Egyértelműen nem sikerült megállapítani a papír mibenlétét, vagy pergamenpótló papír, vagy valódi pergamenpapír, de semmiképpen nem állati eredetű pergamen.⁶ Az oklevél enyhén sárgás, barnás színű.

A papír savasságának mérését, pH teszt-tollal és finomskálás indikátorpapírral végeztem. Ezek a módszerek csak megközelítő értékeket adnak. Az íráshordozó, tömör, zárt szerkezete miatt nehéz pontos értékeket kimutatni:(a desztillált víz pH értéke megközelítően: 5-5,5 volt: a papíron mért érték is különböző: 4,5-5 pH-t mutatott). Ezen eredmények után, a tárgy további védelme céljából elvégeztem a (nem vizes) savtalanítást az ún. Wei T'o módszerrel (magnézium-metoxid és metoxi-metil-magnézium-karbonát - MMMC), permetezés formájában (9. kép).

Kalcium-hidroxidba való bemeztéssel azért nem közömbösíthettem, mert az ilyen anyagfajtánál nincs meg a kockázatos eljárás elvégzéséhez szükséges tapasztalat és szakirodalom. Előre fel nem mérhető, hogy a savasan károsodott, elkocsonyásodott anyag a hosszú idejű átázás után hogyan reagál a lúgokra.⁷

Gyártáskor az erősen enyvezett pergamenpótló papírokhoz, lágyítás céljából glicerint vagy szőlőcukrot adnak. Ezért a továbbra is kicsit merev oklevél puhítását glicerín 0,5%-os desztillált vizes oldatával átítatott szívópapír ráhelyezésével, tamponálással próbáltam megoldani (10. kép). E művelet után az oklevél tapintásra, felületileg lágyabb, puhább jelleget mutatott.

---

századtól a 20.század közepéig /. Budapest; 2004. 8-11.

⁵ Mikroszkóp alatt vizsgálva, a rostok a nagy őrlésfok miatt kupacokat, nagy alaktalan tömegeket és cellulóz-rostsálakat (pamut ?) mutattak.

⁶ Köszönet KASTALY Beatrix vegyész-restaurátor osztályvezetőnek és N. TAKÁCH László restaurátor-tanárnak az önzetlen segítségért.

⁷ BENEDEK ÉVA: *Egy 20.századi oklevél restaurálása*. Diplomamunka, Budapest, 1996.

A felső részén behasadt oklevél törési szélei élesek, rost nélküliek. Összeillesztésük, ragasztásuk nehezebb, mint egy merített rongypapír esetén, ahol szálas a szakadás, szélén egymásra fektethető rostokkal. Alápoftásra merített papírt használtam, amely struktúrájában ugyan nem hasonlít az oklevél tömör, homogén anyagához, de – rostos szerkezeténél fogva – könnyebben hozzá tudtam illeszteni az éles szakadásokhoz, és biztonságosabban összefogja azokat.

A konzerválási, restaurálási műveletek után olvashatóvá vált az oklevél:

„D.a.J.Kr! KEDVES OLVASÓ! Készült e kis templom tornyának ujrafedése az ÜDVÖSSÉGNEK EGYEZERKILENC SZÁZTIZENHARMADIK (1913) ÉVÉBEN, midőn az anyaszentegyházát kormányozta dicsőségesen uralkodó szentséges Atyánk X. PIUS pápa, apost. kir. I. FERENCZ JÓZSEF, erdélyi egyházmegyénk angyali főpásztora székhelyi gróf MAJLÁTH GUSZTÁV KÁROLY, a rendtartomány élén áll főt. P. Csiszér Elek, a kőhalmi rendháznak főnöke P. Hartmann Tivadar, a rendház apostoli Syndikusa Tekintetes ABRUGYÁN KÁROLY confráter, adóhivatali főellenőr és neje, viszkelety VISZKELETY KLÁRA volt, mely utóbbiaknak nevét azért örökítem meg hogy tudd meg, miszerint egykoron ők voltak e szegényke kis templomnak ritka jótévoői. – Építő-vállalkozó MAGYAR JÁNOS róm. Kath. vallású NAGYVÁRADRÓL.

A torony ujrafedése ez idő szerinti összegben számítva EGYEZERHÁROMSZÁZ azaz 1300 Koronába került. Födve van vörösrézzel. – A torony belül-kivül újra restaurálva. –

Mi, kik annyi gond és szegénységgel küzdve fáradánk ISTEN ŐSZENTFEL-SÉGE DICSŐSÉGÉRE, imátkoztatok érettünk, kik már rég az anyaföldé vagy a feledésnek vagyunk átadva. –

Kelt KŐHALOMBAN, egyezerkilencszáztizenhárom /1913/ április hava 25-én, Szent Márk evang. napján.

Saját kezünk aláírásával:

P. Hartmann Tivadar
házfőnök-lelkész

Abrugyán Károly
apostoli syndikus
és neje:

viszkelety Viszkelety Claire

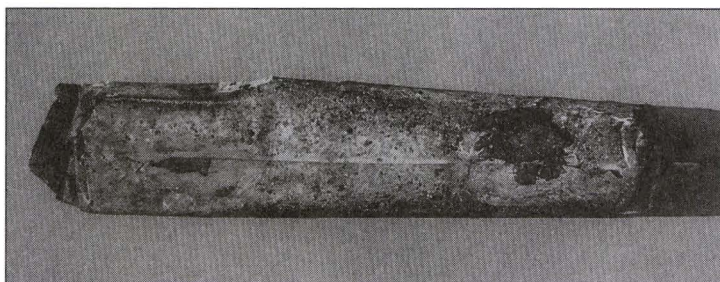
A restaurált oklevél jogos tulajdonosához, a Kőhalmi Szent Anna Római Katolikus Egyházközséghez üvegezett keretben került vissza. Savmentes karton közé (és nem berámázva) is tehetjük volna, de számítva arra, hogy évszázadok során különböző károsító tényezők érhetik az oklevelet, jobbnak tartottuk ezt a megoldást.

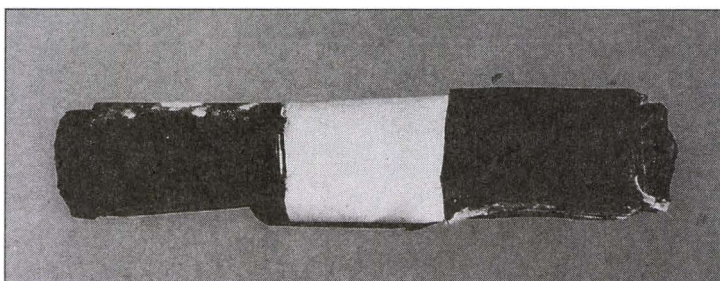
BENEDEK Éva okl. papír- és könyvrestaurátor
Csíki Székely Múzeum
RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye
benedek.eva@freemail.hu

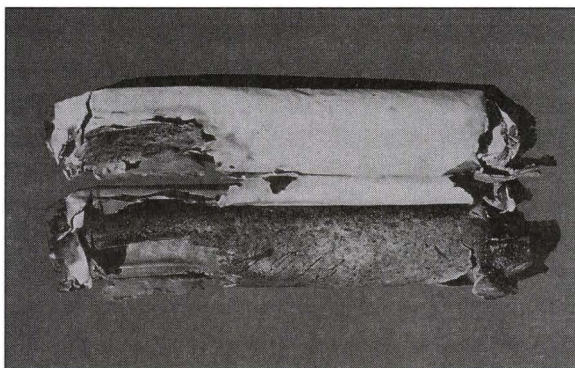
1. kép. A kőhalmi ferences templom és zárda épülete

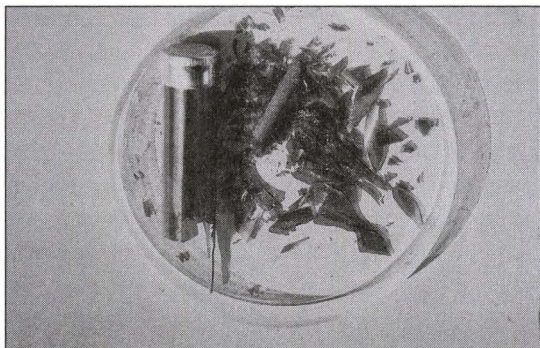
2. kép. A toronygombból előkerült kis papírhenger

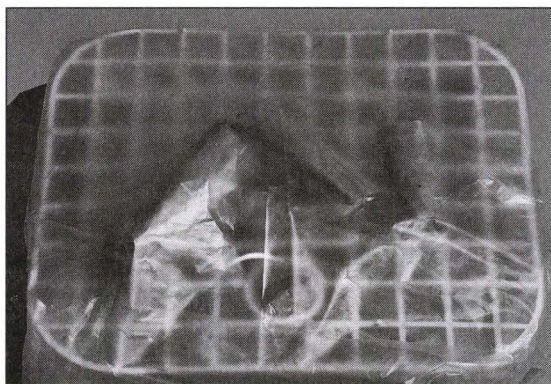
3. kép. A védő papírrétegek lebontása

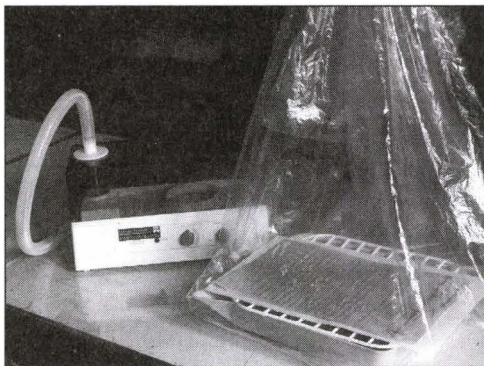
4. kép. A kartontok, amelyben az üveghengert megtaláltuk

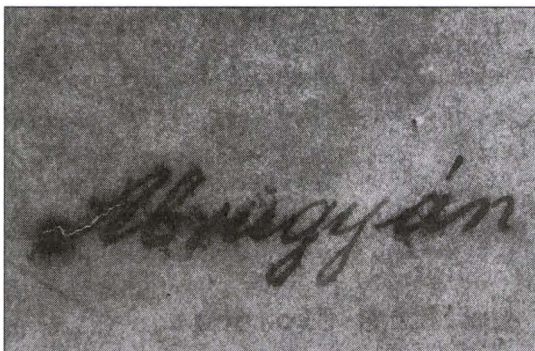
5. kép. A szétört üveghenger, amelybe az oklevelet felcsavarva helyezték

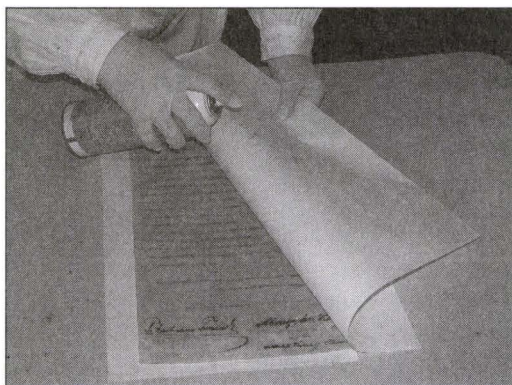
6. kép. A külső papírok párásítása

7. kép. A kisimult oklevél az ultrahangos párástóban

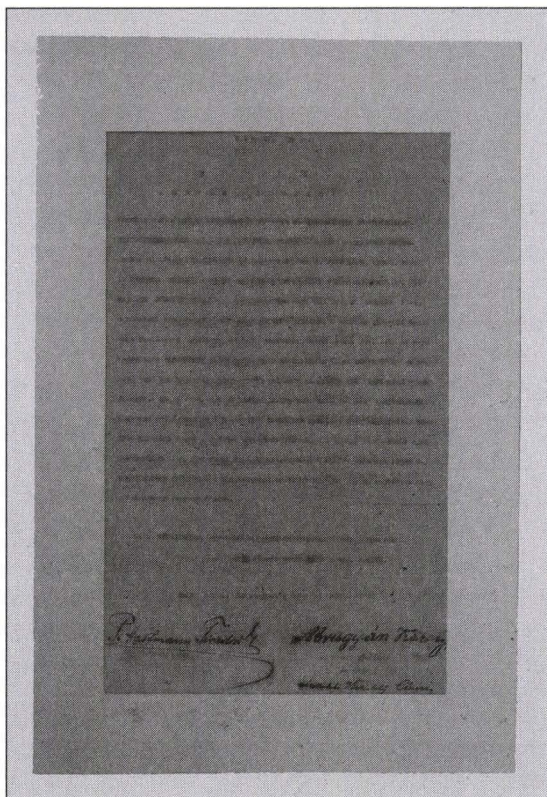
8. kép. A savas vasgallusz-tinta átmarta az íráshordozót

9. kép. Semlegesítés Wei T'o eljárással, permetezéssel

10. kép. Lágyítás glicerín-desztillált víz 0,5%-os oldatával

11. kép. A konzervált gombirat

MARA ZSUZSANNA

EGY ÁTALAKÍTOTT MÁRIACELLI MADONNA-MÁSOLAT. LEGENDA, HAGYOMÁNY, FELTÉTELEZÉSEK ÉS RESTAURÁLÁS¹

Abstract: [A modified copy of the Virgin Mary-statue from Mariazell. Legend, tradition, suppositions on aesthetic incurred alterations, restoration] The polychrome sculpture is preserved at the Franciscan Church from Călugăreni (rom.) / Mikháza (hung.), its origins remaining unknown. The subject matter is religious and the technique used is influenced by the Gothic style, 18th-19th centuries. The original was made on the statue of Virgin Mary, Miracle Worker, from Mariazell (Austria), which later in the 20th century, was modified. This study presents the researches performed in relation to the aesthetically occurred changes. At the same time, it includes information on the original, its origins, investigations and description of operations performed in the restoration processes.

Rezumat: [O copie modificată a statuii Maicii Domnului din Mariazell. Legendă, tradiție, supoziții asupra modificărilor estetice suferite, restaurare] Statuia policromă provine de la biserica franciscană din Călugăreni / Mikháza (magh.), autorul acesteia fiind anonim. Tematica este religioasă iar tehnica de execuție este în stil gotic, datând din secolele al 18-19-lea. Originalul a fost conceput după modelul statuii Maicii Domnului, făcătoare de minuni, din Mariazell (Austria), modificările ulterioare fiind realizate în secolul al 20-lea. Lucrarea prezintă cercetările întreprinse asupra modificărilor de natură estetică survenite. Totodată, conține date despre original, locul de proveniență, investigații și descrierea operațiunilor de restaurare efectuate.

A mikházi (Maros megye) ferences templom gyűjteményének egyik érdekes tárgya, egy 18-19. századi Mária-szobor restaurálás céljából került a Csíki Székely Múzeumba.

Az 53 cm-es polikróm faszobor átvételkor erősen szennyezett volt, a festékréteg pergett, fahiányok, átfestések mutatkoztak (1. kép). Alaposabb megfigyelés után szembetűnővé vált, hogy a Szűzanya ölében ülő kisdéd faragási stílusa és festése különbözik a szobor többi részétől. Későbbi kutatások arra engedtek következtetni, hogy a kis Jézus más mester munkája lehet, és jóval későbbi faragvány, mint maga a Szűzanya. A további vizsgálódás újabb megfigyelésekhez vezetett. A szobor jobb oldalán hosszanti vágásnyom mutatkozott,

¹ Az ausztriai Mariazell immár hat évszázada Közép-Európa legkedveltebb búcsújáró helye – a magyar zarándokoké is. Ennek köszönhetően közismert magyar neve is van: Máriacell. Dolgozatunkban a magyar elnevezést használjuk.

amelynek mentén kissé eltávolodott a gyermek Jézus teste (2. kép). A kisedd alakját nem rögzítették eléggé, ezért apró mozdulatokkal sérülésmentesen sikerült leválasztani a Szűz Mária alakjáról. Így láthatóvá vált, hogy utólagosan illesztették hozzá, csapolással (3. kép). Ez a későbbi faragvány megközelítően 60 évesnek bizonyult (erre az elektromos fúrónyom engedett következtetni), míg a megcsonkított Mária-szobor több száz éves lehet. A kisedd nélküli Mária mind színeiben, mind megformálási stílusában nagyon hasonlított a híres máriacelli zarándokhelyen található, csodatevő Szűzanya szobrára (4. kép).

Máriacell a jelenlegi Ausztria területén helyezkedik el, 3000 lakosú stájer kisváros, keleten a Schneealpe, északon az Ötscher, délen a Hochschwab hegyci sorok veszik körül. Közép-Európa legismertebb búcsújáró helye (5. kép).

És mivel magyarázható a szobor másolatának jelentősége? Kit és milyen cél vezérelt, hogy megalkosson egy ausztriai zarándokhelyről származó Szűz Mária-szobor másolatot a közeli Csíksomlyó árnyékában? Hogyan került ide? Tudnunk kell, hogy a 20. századig (?) Máriacell magyar nemzeti kegyhelynek is számított. Csak a közelmúltban veszítette el ezt a szerepét, amit a csíksomlyói ferences búcsújáró hely vett át.²

A celli kegyhelynek a múltba visszamenően nagyon sok magyar vonatkozása van. A kegyhely alapítását a hagyomány 1157-re teszi, amikor Ottó, a Sankt Lambrecht-i kolostor hetedik apátja öt bencés szerzetest küldött az itt lakó polgárokhoz, hogy a kereszténységről prédikáljanak nekik.³ Egyikük, aki egy Mária-szobrot vitt magával, északnak indult. Máriacell közelében szikla zárta el az útját. A már amúgy is kimerült szerzetes megállt, hogy megpihenjen és a szobrot a sziklára állította. A szikla erre kettéhasadt, a barát pedig folytathatta útját. Így ért el arra a helyre, ahol ma a kegytemplom áll. A szobornak kis fa kápolnácskát, „cellát” (innen a név eredete) épített.⁴ A 13. század első évtizedében I. Henrik morvaországi őgróf kőből emeltetett kápolnát ennek helyébe, hálából csodás gyógyulásáért. A legenda szerint őt és feleségét egy látomás vezérelte Máriacellbe, hogy közsvényükből kigyógyuljanak.⁵ Tulajdonképpen az ő látogatásukkal kezdődtek el a zarándoklatok e csodás és szent helyre. A további, celli Szűzanyához fűződő látomások a kegytemplom újabb átalakításához, bővítéséhez vezettek. A 14. század 40-es éveiben a templomon belül több kultikus központ alakult ki, amikor a román kori hosszházhoz

² BARNA GÁBOR: *Mariacell és Magyarország a 19–20. században*. In *Mariacell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. 228–237.

³ BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, 1994.

⁴ *Magyar Katolikus Lexikon*. VIII. kötet (Lone–Mesze). Budapest, 2003. 707–717.

⁵ BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR: *i. m.* 45–47.

hozzáépítették a nyújtott gótikus szentélyt a centrális jellegű szentélyzáródással, mely a legújabb kutatások szerint I. (Nagy) Lajos⁶ magyar királlyal hozható összefüggésbe.⁷ Egy 1487-es följegyzés szerint „Lajosnak 20 ezer embere volt, a törököknek 80 ezer, amin annyira megijedt, hogy menekülésre készült. Azonban az álom elnyomta és álmában megjelent neki a celli Szűzanya, kinek csodatevéséről már előbb is hallott, és bátorítván őt meghagyta neki: támadja meg bátran az ellenséget, mert győzni fog, s ennek zálogául képet tett a mellére. Mikor a király fölébredt, a képet kezéhez vette, s elbeszélte álomlátását a vitézeinek, akik megörültek és fölbátorodva az ellenségre ütöttek, azt megverték és azután, amint fogadalmat tettek, seregesen Cellbe indultak. Mivel Lajos király az ott állott kápolnát (sacellum) igen szűknek találta, tehát lebontatta és a mostan fennálló templomot saját költségén fölépíttette.”⁸ A templom újabb átalakítása III. Ferdinánd ösztönzésére 1644-ben kezdődik el.⁹ A kolostor építőmestere meghagyta a csarnok-jellegét a magasba szökő karcsú oszlopokkal és boltozattal, az oldalhajókba beépített 12 oldalkápolnát, följük karzatot emelt. A régi gótikus szentélyrészt lebontották, s új, barokk templomot építettek két oldalkápolnával és egy ovális kupolával. Az átépítést és bővítést 1704-ben fejezték be.¹⁰ Ez az átépítés a kegyhely magyar vonatkozásait tovább erősítette, hiszen a Habsburg-udvar példáján felbuzdult a magyar főnemesség, s a tizenkét oldalkápolnából négyet magyar főurak alapítottak, melyből hármat magyar szentek tiszteletére szenteltek, mint Szent István, Szent László és Szent Imre. Nagyon sok magyar vonatkozású értékes fogadalmi ajándékot őriz a templom kincstára is. A magyar tárgyi emlékek, a magyar szentek tiszteletére szentelt kápolnák, a magyar szentek szobrai, Nagy Lajos adományozásának centenáriuma, mint fontos máriacelli ünnep és nem utolsósorban a „Magna Domina Hungarorum” nevet is viselő Szűzanya szobra pusztá jelenlétükkel is a kegyhely és a magyarság kapcsolatának jelzői és zarándoklatok ösztönzői. Még ha eleinte csak főurak és az egyház szolgálói látogattak is el Máriacellbe, később példájukat követték az egyszerű emberek is. A kegyhely vonzáskörzete a 18. századra Magyarország egész területén kiterjedt, nem csak a földrajzi szempontból közeli Dunántúlra, hanem a távolabb eső Alföldre és Erdélyre is. „„Önök itt Magyarországon vannak» – mondja a magyar zarándokoknak min-

⁶ Uralkodott 1342–1382.

⁷ SCHEMPER-SPARHOLZ, Ingeborg: *A főoltár, a kegyoltár és a kincstár oltára Mariazellben.* In *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete.* 133–147.

⁸ *Magyar Katolikus Lexikon.* VIII. uo.

⁹ TŰSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Mariazell és a magyarországi zarándoklatok a 17–18. században.* In *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete.* 84–89.

¹⁰ *Magyar Katolikus Lexikon.* VIII. uo.

den pátosz nélkül Pálmai Godofréd bencés a Budapesttől ötszáz kilométerre lévő máriacelli kegytemplomban. S igaza van, annak ellenére, hogy az Alpok magas hegyvonulatai között megbúvó csinos kis település sohasem tartozott politikai értelemben Magyarországhoz. Mégis évszázadok óta otthon vannak itt az imádásos lelkű magyar zarándokok, talán egyetlen helyként az ország mindenkori határain kívül.”¹¹

A zarándokok leggyakoribb indítéka – a források alapján – valamilyen szükséghelyzet, s ezek kapcsán tett fogadalom, melyet legtöbbször identifikációs tárgyak, hajfonatok, menyasszonyi koszorúk, képek, pénz felajánlásával erősítettek meg. A szent helyről viszont tárgyi emlékeket vihetek magukkal haza. Ilyen búcsús ajándékok voltak a zarándokjelvények, a keresztben végződő celli bot, a Szűzanyát ábrázoló faragott, karcolt vagy spanyolozott tükrösök, festett fa szobrok.

Ez utóbbiakból lettek azok a hiteles másolatok, melyek szétszóródtak aztán az ország területén. Megformálási módjukban követték az eredeti szobor ábrázolási formáit, színeit, miszerint Mária aranyozott szegélyű kék ruhában trónon ül, bal kezével gyümölcsöt nyújt ölében tartott barnászörös ruhába öltöztetett Gyermeke¹², akinek jobb kezében alma van, bal kezével az Anyjától kínált gyümölcs után nyúl.

A reprezentatív látványosságra törekvő barokk korszak különösen kedvelte a pazar ruhába öltöztetett Mária-szobrokat, melyeket a fokozottabb hatás érdekében megkoronáztak, felékszereztek.¹³ Így a Szűzanya sem volt kivétel. A mondhatni „ruhátlan” korai gótikus ülő Madonna-szobrot felváltotta egy díszruhás, állóként megjelenő Mária-szobor. A bazilika kegyoltárán a zarándokok már ebben a formájában láthatták. Mintegy a Mennyek Királyné Asszonyának vízióját jeleníti meg¹⁴, sugárkoszorúban lebegve, angyalokkal körülvéve, melyet a felhőkből kiemelkedő 12 ezüstoszlop és arany baldachin hatása tetőz (6. kép).

Az egyház azonban nem mindig nézte jó szemmel a szentek szobrainak felöltöztetését, ahogy II. József sem. A felvilágosodás nevében 1784-ben megtiltotta a kegyszobrok ruhákkal, koronákkal, gyöngyökkel, ékszerekkel való ékesítését. De tilalma nem tartott sokáig. Halála után újra divattá vált ez a

¹¹ * * * *A magyar Máriacell.* In *Új Ember* 2004. május, V. évf. 5. szám.

¹² E motívum az új Évára utal (bűnbeesés), aki az engedelmesség és megváltó szenvedés (füge) gyümölcsét nyújtja az új Ádámnak. – *Magyar Katolikus Lexikon.* VIII. kötet. uo.

¹³ BODORNÉ SZENT-GÁLY Erzsébet – PÉTERFY Dóra: *Szűz Mária-szobor Tarcalról.* In *Műtárgyvédelem.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2005/30. 89-99.

¹⁴ MAROSI Endre: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete.* In *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete.* 12-14.

szokás, bár itt különbséget kell tennünk a „felöltöztetett”, vagyis eleve nem öltöztetésre szánt Madonna-szobrok és az „öltöztetős” szobrok közt. Ez utóbbiak jellemzője, hogy a kidolgozott arccal ellentétben a test nagyrészt festetlen, a ruha kidolgozása elnagyolt, a szobrok általában a könnyebb öltöztetés érdekében az izületeknél szétszedhetőek. A másik kategóriába tartozó szobroknál viszont előfordul, hogy több száz éves műtárgyat drasztikusan átalakítanak, például lefűrészelik a kis Jézust, hogy megkönnyítsék az öltöztetést.¹⁵ A dolgozat témáját képező máriacelli Madonna-másolat is valószínűleg ez utóbbi kategóriába tartozik. Az „új” kis Jézust nem visszarakasztották, hanem csapolással illesztették a könnyen mozgathatóság érdekében, feltételezve, hogy valamikor ezt a szobrot is öltöztették. Tovább fokozva a gondolatot, a korona, mely a szoborral együtt került restaurálásra szakmai véleményezés eredményeként nem bizonyult eredeti tartozéknak. Valószínűleg ez is díszítésre szolgált, mint sok más esetben.

Egy másik érv, amely a kis Jézus lefűrészelése és annak kicserélése mellett szól, az a rovarkárosodás. Az eredeti szobor feltehetőleg jó szándékú, de kevésbé hozzáértő javításnak esett áldozatul. Ilyen brutális megoldást alkalmaztak a további rovarkárosodott részekben is, így pl. Szűz Mária fejkendőjének alsó részét is megcsonkították (7. kép). A kérdés már csak az, miért a csapolásos, mozgathatóságot biztosító módszert alkalmazták?

A leírtakból már tudjuk, hogy egy olyan szoborral állunk szemben, amelynek két különböző korú, állagú, állapotú, stílusú része van: a kis Jézus és a Szűz Mária. Ez utóbbi megőrizte eredeti formáját, noha a gyümölcs hiányzik kezéből, kéztartása megmaradt. Sajnos jobb oldali kézfejét a kisdeddal együtt távolíthatták el.

A továbbiakban restaurálási szempontból vizsgálva a Szűzanyát, az egész felületen egyértelművé váltak az átfestések, melyet úgy a festéklepergések, mint a mikroszkópos vizsgálatok is bizonyítottak. Az arcon és kézfejen talált rétegek: alapozóréteg, testszínfestés, átfestés, lakkban megkötött szennyeződés; a fejkendőn: alapozás, fehéres sárgás festékréteg, lakkban megkötött szennyeződés, ezüstszürke színű átfestés. Ez a szín fedte a Szűzanya alsó ruhájának a használatától mára megkopott eredeti arany és ezüst színeit is, melyet készítésekor egy bóluszos rétegre hordtak fel. A kék ruhából több helyről vett minták alapján kiderült, hogy az alapozáson egy töredékes kékes zöld festékréteg található, melyet egy liláskék vastag olajfesték bevonat, majd azt egy lazúros kékeszöld szín fed. A ruha szegélyéből vett minta vizsgálata kimutatta a különböző rétegeket, így: alapozás, bólusz, egy nagyon töredékes aranyréteg, majd egy bronz színű átfestés. A trónból vett minta vizsgálata is,

¹⁵ BODORNÉ SZENT-GÁLY Erzsébet – PÉTERFY Dóra: *i. m.*

a többiéhez hasonlóan igazolta a szobor „feljavítása” érdekében alkalmazott átfestést. Itt is az alapozó rétegen két különböző árnyalatú barna festékréteget figyelhattunk meg.

Ezzel szemben a kisdeden talált festékréteg felépítése rendkívül egyszerű, nem is igényelt mikroszkópos vizsgálatokat. A szobrász vagy mester, aki ezt készítette, nem használt alapozást, vagy az nagyon vékony lehetett. A kis Jézus ruháját egy kékes olajfestékkel festette le, arca az Anyjától teljesen eltérő tónusú, erős rózsaszínt kapott, míg okkersárga hajszínén helyenként bronzos fények csillogtak. Bár viszonylag újnak mondható, a kék felület a kiálló részekben kissé megkopott, a feltételezett öltöztetés következtében.

A további kutatások nem folytatódhattak mindaddig, amíg nem történt meg a Madonnát borító feltáskásodott, elvált festékréteg rögzítése. Tehát előzetesen etilalkoholos oldattal fertőtlenítettem a leragasztásra váró részt, majd vízfürdőben előmelegített 7%-os halenyvet injektáltam alájuk. A főlöleges enyvet nedves vattával távolítottam el, majd japán papír segítségével rögzítettem a még sérülékeny részeket (8. kép).

Ezután újabb vizsgálatok következhetnek. A csíkszeredai kórház segítségét kértem a szobor röntgensugaras átvilágításához (9. kép). A vizsgálat megerősítette a feltételezéseket, az új fával pótoltt részek jól körvonalazódtak a felvételen, valamint addig nem látható, szerkezeti megerősítésre szolgáló szegek váltak felfedezhetővé a vállak, illetve a fejkendő magasságában (10. kép).

Az újabb mikroszkópos vizsgálat ezúttal a faanyag típusának meghatározása érdekében történt. A minták a kis Jézus- és a Szűzanya-alak faanyagából származtak. A hordozó mindkét esetben juharfának bizonyult (11. kép), de az már véletlennek köszönhető, hogy az utólagosan javítás céljából használt fa megegyezik az eredetivel.

A vizsgálatsorozatot a szoborra előzetesen felragasztott japánpapír eltávolítása követte, majd a rovarrágott részek fertőtlenítésére került sor egy hazai gyártmányú (alkoholban oldódó) fertőtlenítőszerrel, amit fecskendő segítségével juttattam be a roncsolt fába. Ezeket a részeket később *Paraloid B72* nitrohígító oldatának injektálásával szilárdítottam meg több lépésben, növelve a koncentrációt. Az eljárás lényege, hogy a szilárdító szer gyengébb koncentrációjú oldata mélyebbre jut, de szükségszerű a koncentráció arányos növelése, hogy a faanyagba elegendő szilárdítószer kerüljön. Ezután a tisztítás következett. Az előzetes rétegvizsgálatok hozzásegítettek a felépítés megismeréséhez, ez megkönnyítette a feladat megoldását.

A felületi szennyeződés eltávolításán kívül a restaurálás célja volt a szobor eredeti színvilágának feltárása is. Az oldószerek kiválasztása nem volt könnyű feladat. Nemcsak különálló tárgyak esetében, de tárgyakon belül

színenként is gyakran más-más oldószer a megfelelő. Így az ezüstszürke és bronzos átfestések (fejkendő, alsó ruha) eltávolítása a Szuperkromofág oldószerkeverék¹⁶ (3–9% metanol, 85–93% diklór-metán, paraffin viasz) bizonyult a leghatékonyabbnak, mechanikus tisztítással váltakozva. Az arcon és kézfejen lévő átfestések eltávolítására egy Winsor & Newton cég által forgalmazott, restaurálásban használt bázikus tisztítószert használtam és – hogy fokozzam az oldó hatást – pár csepp ammónium-hidroxidot adtam hozzá (12., 13. képek).

Bár a tárgy integritásának megőrzése fontos, a további rétegek eltávolítása a festékréteg töredékessége miatt már nem adott volna olvasható, esztétikailag élvezhető összképet. Ezért a tisztítás ezeken a részeken csupán a felületi szennyeződés eltávolítására koncentrált.

Az alapozás hiányainak pótlására 3,5–7%-os nyúlenyvet és hegyi krétát tartalmazó keveréket használtam, melyet rétegesen hordtam fel a felületekre ecset segítségével. Száradás után nagyon finom szemcséjű dörzspapírral kissé lecsiszoltam ezeket a részeket. A kisebb fahiányoknál faporos-enyves masszát használtam, melyre a fent említett alapozás került. A kiegészített és lecsiszolt felületek retusálása beilleszkedő, illetve vonalkázó (tratteggio) technikával készült, akvarellfestéket használva.

A kis Jézus testéről csak a felületi szennyeződést kellett eltávolítani, ez etilalkohol és desztillált víz 1:1 arányú keverékével történt. Esztétikai kiegészítéséhez, eltérően a Szűzanyaétól, olajfestéket és beilleszkedő retustechnikát használtam. Mindkét esetben, a szobor *Paraloid B67* és dammárgyanta 1:1 arányú védő lakkréteget kapott. Noha a kis Jézus egy újabb javítás eredménye, mely látszólag sem olyan jó mester kezéből ered, mint az eredeti szobor, ez már történeti értékévé vált az évek során, ezért megőrzendő, immár az eredeti részekhez tartozónak tekintjük. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy nem mindig az eredeti állapot visszaállítása a cél, hanem a tárgynak a „maga valójában” történő bemutatása.

A polikróm faszobor restaurálásával párhuzamosan elvégeztem a koronák felületi tisztítását is zsíralkohol-szulfát és *Selecton B2* azaz *Komplexon*¹⁷ keverékével. Tisztításuk nem csak esztétikai szempontból volt fontos, hanem a fém tartósságának biztosítása céljából is. A koronák tisztítás és konzerválás után visszakerültek a szoborra (14. kép). Ebben a formájában állítottuk ki több más

¹⁶ Alkalmos olaj és szintetikus bevonatok eltávolítására.

¹⁷ A felületi szennyeződés eltávolítására a tárgyat 1 liter 80 °C-os vízben feloldott 15%-os zsíralkohol-szulfát és 150 g *Selecton B2* azaz *Komplexon* (etilén-diamin-tetra-ecetsav-dinátrium sója) keverékébe kell tenni, majd hideg vízben többször át kell öblíteni és kefével súrolni.

tárggyal együtt 2006 májusában, a „Megmentett szakrális kincseink” című restaurálási kiállításon, melynek helyszíne a Csíki Székely Múzeum. Elmondható, hogy érdekességéből, szépségéből eredően sokan csodájára járnak.

Befejezéséppen, de nem utolsósorban megemlítenék néhány jelentős celli Mária szobor-másolatot és oltárképet, melyek jelenlétének egyetlen magyarázata a kegyhely erős kisugárzása. Mint például a szőkefalvi „Mária Czelli Statua”, amelyet a kolozsvári barokk szobrász-iskola utolsó jellegzetes képviselője, Simon Hoffmayer készített Haller János özvegye megbízásából. Sajnos a szobor napjainkra elpusztult. Hasonlóan ide sorolható az erdélyi mikházi főoltárkép, melyet gróf Korniss Zsigmond kancellár hozott Bécsből 1711-ben. További másolatok találhatóak a nagyszebeni Szent Kereszt Kápolnában, a csíksomlyói ferences kolostorban, valamint sok erdélyi múzeumban is. Magyarország területén celli kegyszobor-másolatok ismertek többek közt Celldömölkön (Vas megye), Óbuda-Kiscellben, Szekszárdon, Pozsonyban, Miskolcon, Szentendrén, Győrben, Egerben, Budapesten, Kunszentmártonban.¹⁸

MARA Zsuzsanna restaurátor művész

Csíki Székely Múzeum

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

zsuzsamara@yahoo.com

---

¹⁸ BARNÁ GÁBOR: *Búcsújárók. Kölcsönhatások a magyar és más európai vallási kultúrákban.* Budapest, 2001. 121-136.

1. kép. Ismeretlen szerző: Szűz Mária a kis Jézussal. Polikróm faszobor, 18-19. század, Mikháza. Restaurálás előtt

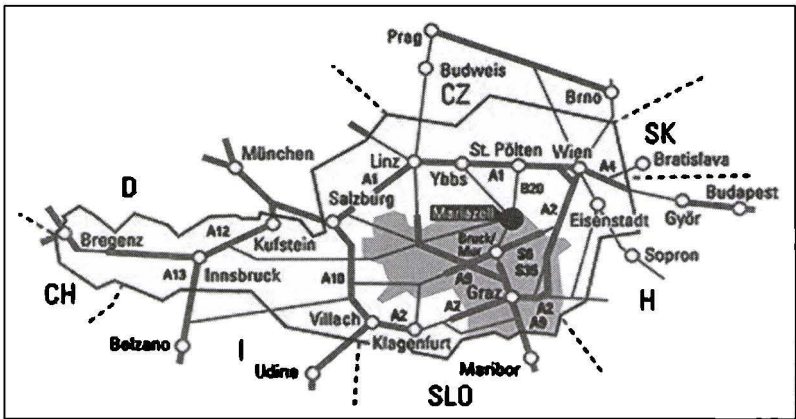
2. kép. Vágásnyom, melynek mentén a kised alakját le lehetett választani (részlet)

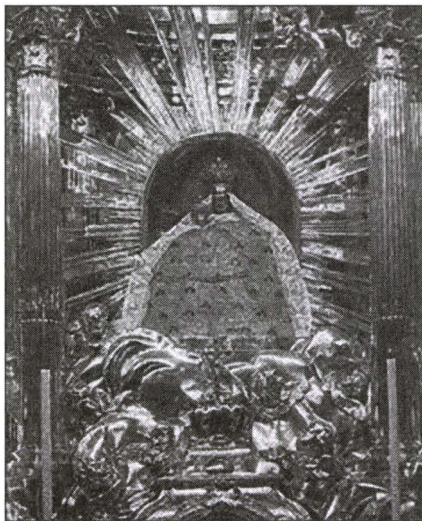
3. kép. Csapolással illesztett részek (részlet)

4. kép. Az eredeti máriacelli kegyszobor, 1100 körüli

5. kép. Máriacell, földrajzi elhelyezkedés

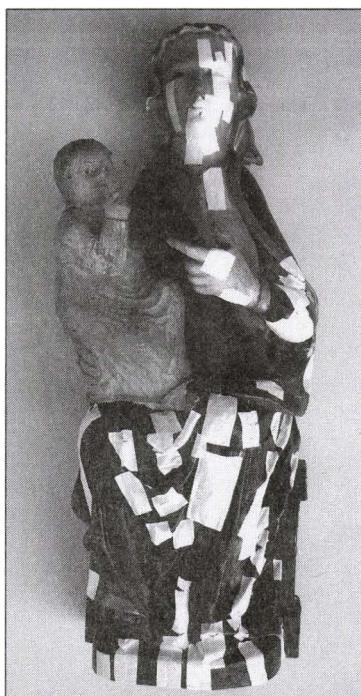

6. kép. A felöltöztetett máriacelli Szűzanya, a bazilika kegyoltárán, jelenlegi állapot

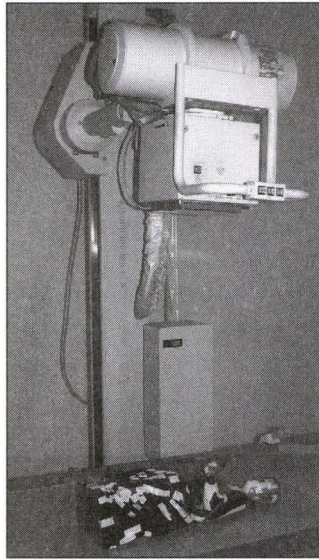

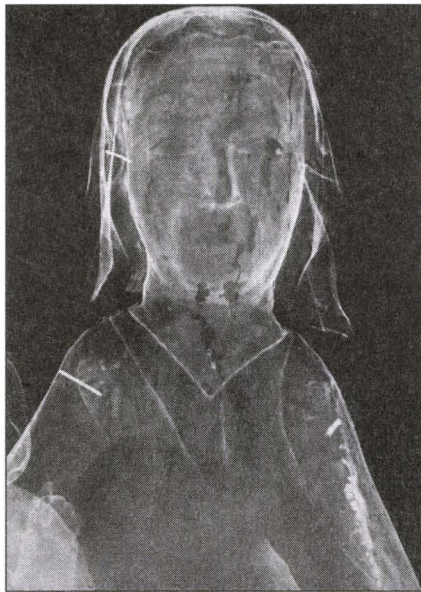
7. kép. Megcsonkított fejkendő (részlet)

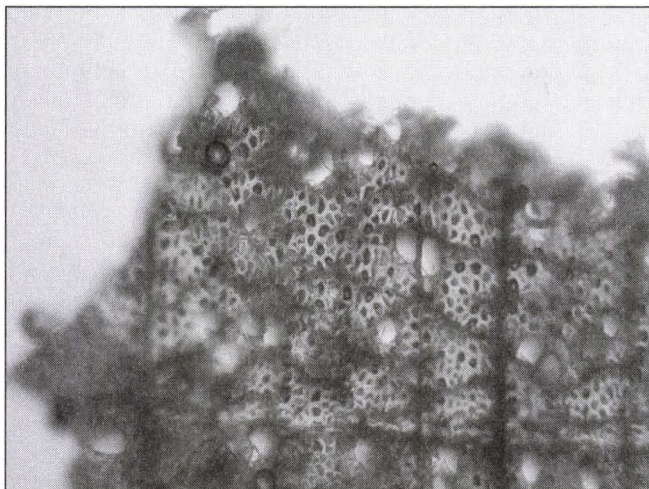
8. kép. Japánpapírral megkötött pergő festékréteg

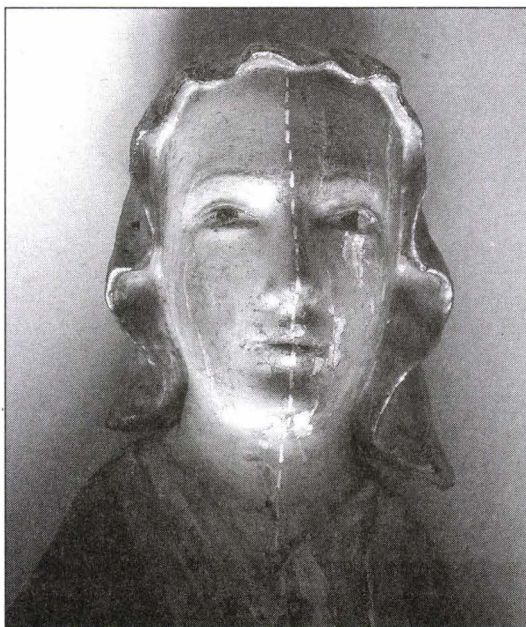
9. kép. A szobor röntgensugaras átvilágítása a csíkszeredai kórházban

10. kép. A Szűz Mária-fej röntgenfelvétele, melyen a vállak és a fejkendő megerősítésére szolgáló szegek figyelhetőek meg

11. kép. Mikroszkópos faanyagvizsgálat, a juhar keresztmetszet-részlete
(150×-es nagyítás)

12. kép. Félbetisztított arc (részlet)

13. kép. Az eredeti festékréteg feltárása a kézfejen (részlet)

14. kép. A restaurált polikróm faszobor, a tisztított és konzervált koronákkal

SZEMLE

REVIEW

CRONICĂ

HUBBES ÉVA

FERENCZI GÉZA (1924-2007)

Abstract: [Obituary of the archeologist-historian Ferenczi Géza (on 1924-2007)] The famous archaeologist, member of an archaeologists' family of Cluj-Napoca - his father was FERENCZI Sándor, his elder brother FERENCZI István - crossed all his life in Odorheiu Secuiesc (rom.) / Székelyudvarhely (hun.). Having ended his studies at the Bolyai University of Cluj (rom.) / Kolozsvár (hung.) he was guiding of the Municipal Museum of Székelyudvarhely (1954-1974), museologist of the County Museum Miercurea Ciuc (rom.) / Csíkszereda (hung.) (1976-1984) et librarian in the Scientific Library of Székelyudvarhely. He is the author of about 200 publications, among which 6 books, 80 studies. He had a lot of scientific presentations passed on by radio and television, recorded on 43 audio-videocassettes. His speciality was the first period of the Middle Ages: the problem of the szekler fortresses from the 11-12th century and the study of the monuments of the old hungarian-szekler runic writing, guarded in Szeklerland.

Rezumat: [Necrologul arheologului-istoric Ferenczi Géza (1924-2007)] Renumitul arheolog, membru al unei familii de arheologi din Cluj-Napoca - tatăl FERENCZI Sándor, fratele mai mare FERENCZI István - și-a trăit viața la Odorheiu Secuiesc / Székelyudvarhely (magh). După terminarea studiilor la Universitatea Bolyai din Cluj / Kolozsvár (m.) a fost director al Muzeului Orășenesc din Odorheiu Secuiesc (1954-1974), muzeograf la Muzeul Județean din Miercurea Ciuc / Csíkszereda (m.) (1976-1984) și bibliotecar la Biblioteca Științifică din Odorheiu Secuiesc. Eate autorul a aproape 200 de publicații, dintre care 6 cărți, 80 de studii. A ținut multe prelegeri radiofonice și televizate de popularizare a științei, înregistrate pe 43 casete audio-video. Specialitatea sa a fost evul mediu timpuriu: problematica cetăților secuiești din secolele al 11-12-lea și descifrarea monumentelor din Secuime a vechii scrieri runice maghiare-secuiești.

A Csíki Székely Múzeum évkönyvének szerkesztési munkái alatt elhunyt Ferenczi Géza Levente régész-történész (Kolozsvár, 1924. június 22. - Székelyudvarhely, 2007. február 14.) Édesapja Ferenczi Sándor régész, művelődés-történész volt, bátyja, Ferenczi István pedig régész, történész.

Ferenczi Géza a kolozsvári Református Kollégiumban érettségizett, majd a Bolyai Tudományegyetemen 1954-ben történelem szakos oklevelet szerzett. 1954-1974 között a székelyudvarhelyi Városi Múzeum igazgatója, 1976-1984 között a csíkszeredai Megyei Múzeum muzeológusa, 1984-től nyugdíjazásáig (1987) pedig a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár könyvtárosa volt.

Közel 200 írása jelent meg. Ebből hat könyvnek szerzője, kettőnek pedig társszerzője. Könyvei: *Székely rovásírásos emlékek* (Székelyudvarhely, 1997); *A moldvai ősbib csángók* (Uo., 1999); *Utazások Udvarhelyszéken* (Uo., 2001);

Lapok Erdély múltjából (Uo., 2002). Ez utóbbi kötetben Székelyudvarhely környékén végzett régészeti ásatások tájékoztatója, művelődéstörténeti emlékek bemutatása, nyelvtörténeti írások kapnak helyet. Újabb rovásírásos kötete: *A székely rovásírás az idők sodrában* (Uo., 2002), *Régi várak, új írások* (Uo., 2006).

Mintegy 80 tanulmánya közül a figyelemre méltóbbak: *Székelyföldi gyepű* (Korunk, 1942); *Néhány kora középkori székely falu keletkezési idejéről* (Korunk, 1978); *Magyar rovásírásos emlékekről* (Művelődéstörténeti Tanulmányok. Bukarest, 1979); *A székelyderzsi rovásírásos téglakora s felirata* (Keresztény Magvető, 1981); *A Székelyudvarhelyi Múzeum története* (Korunk, 1984); *A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei* (Rovásírás a Kárpát-medencében. Szeged, 1992); *A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kérdéséhez* (ACTA 1997/1. Sepsiszentgyörgy, 1998); *Bod Péter és a székely rovásírás* (Bod Péter, a historia litteraria művelője. Tanulmányok. Budapest, 2004). Az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez kapcsolódó több közlése ismeretes. Néhány tanulmányát bátyjával együtt jegyezte.

Ismeretterjesztő előadásokra, tudósításokra is szívesen vállalkozott. Az erdélyi és a helyi rádió-, televízióadónál 43 hang- illetve videokazetta készült vele.

Szívós kitartását példázza, hogy súlyos betegsége ellenére az utolsó óráiban is dolgozott. Szerteágazó munkásságára az alaposág, a biztos adatközlés, a szakirodalom széleskörű ismerete s felhasználása a jellemző. Vitáiban mindig megőrizte „ellenfelével” szemben a művelt, tárgyilagos magatartást. Az idegenségtől mentes tiszta magyarságával közel tudta hozni az olvasóhoz az általa oly jól ismert múltunkat.

HUBBES ÉVA ny. tudományos kutató, művelődéstörténész
 RO - 535600 Székelyudvarhely
 Str. Constructorilor / Építők u. 17/11.

SZABÓ ANDRÁS

A MÍTOSZTEREMTŐ REMÉNY FELVILLANÁSA

Abstract: [Expectations for creating a myth: Szopos Sándor] This text is associated with the retrospective exhibition in the december, 2000 where the public had occasion to see works of some artists creating in the 20th century, among whom the Transylvanian painter SZOPOS Sándor. The artist coming from Transylvania was the disciple of great Hungarian masters as Székely Bertalan, Réti István, Edvi Illés Aladár and Révész Imre, the big „sin” of whom was their nonconformist artistic attitude, for which the contemporaries deprived them of the professional recognition. Szopos followed the same way: although during his life he won several prizes, the public opinion neglected and condemned him for a forgetting similar to the secular sleep of the Princess from tales. There are nevertheless encouraging signs of the artistic resuscitation of Szopos Sándor. Recently appeared the monograph of the historian of arts MURÁDIN Jenő, in which the author expresses his enjoyment for the fact that there are chances that the artistic inheritance of the painter arrives at Târgu Mureş (rom.) / Marosvásárhely (hung.) and by a succession of exhibitions this big painter may enter the pantheon of the recognized artists. The posteriority has only a single duty: although it is difficult to create myths after the death of the hero, the following generations have to become aware and respect real values.

Rezumat: [Speranța creării unui mit: Szopos Sándor] Acest text este legat expoziția retrospectivă din luna decembrie 2000: publicul a putut vedea operele unor artiști care au creat în secolul al 20-lea, printre care și pictorul transilvănean SZOPOS Sándor. Artistul plecat din Ardeal a fost discipolul unor mari maeștri maghiari ca Székely Bertalan, Réti István, Edvi Illés Aladár și Révész Imre, al căror marele lor „păcat” a fost atitudinea artistică nonconformistă, drept pentru care contemporanii i-au privat de recunoașterea profesională. Szopos a urmat același drum: deși în timpul vieții a fost distins cu mai multe premii, opinia publică artistică l-a neglijat și l-a condamnat la o uitare similară somnului Frumoasei din pădurea adormită. Există însă semne încurajatoare ale reînvierii artistice a lui Szopos Sándor. Recent a apărut monografia istoricului de arte MURÁDIN Jenő, în care autorul își exprimă bucuria pentru faptul că există șanse ca moștenirea artistică a pictorului să ajungă la Târgu Mureș / Marosvásárhely (magh.), și ca prin expoziții repetate acest mare pictor să intre în panteonul artiștilor recunoscuți. Posterioritatea are o singură datorie: deși e greu să se creeze mituri după moartea eroului, generațiile viitoare trebuie să conștientizeze și să respecte valorile adevărate.

A közösségi tudat mindig mitikus. Ennek következtében elfogult, intoleráns, illetőleg alkalmanként hiányos, és mindig a valós megmértetést megelőzően ítélkezik. Akkor is ez tapasztalható, ha az általános válfaját, s esetenként akkor is, ha valamely szakterületi válfaját vizsgáljuk.

Ehhez a megállapításhoz kapcsolható a Transindex internet-portálon közzétett, a *Hargita Népe* 2000. január 6-i számára hivatkozó megállapítás: „Dec. 17-én a [20.] században tevékenykedő képzőművészek kiállítása nyílt meg Csík-

szeredán, a Csíki Székely Múzeumban. A kiállítás felvetette az »elsikkasztott« életművek kérdését: több alkotó munkássága feldolgozatlan, némelyikük neve kikerült a köztudatból. Az utóbbira példa SZOPOS Sándor festőművész.”¹

Sok mindennek összhangban kell állnia ahhoz, hogy valakiből nagy művész váljék. Első és legfontosabb a nyers tehetség, aztán a rajztudás, a színérzék, a szorgalom, a kitartás, az érdeklődő szakmai rugalmasság, a megérett és tisztességes közvetlen környezet, az elismerő társadalom, a megnyugtató anyagi háttér, s a szakmai, valamint az általános közösségi tudat fenntartó befogadása.

SZOPOS Sándor, bár rendelkezett tehetséggel, rajztudással, színérzékkel, szorgalommal és kitartással, szakmai rugalmasság nem jellemezte őt. És annak ellenére, hogy az elismerő társadalom 1940-ben Corvin-koszorúval, 1942-ben Lotz Károly-aranyéremmel jutalmazta, művészetét a kortárs szakmai közösség – mert gyakorta ellenkezett az általuk képviselt nézetekkel – úgy értékelte, akár FÜLEP Lajos, a 20. század egyik legjelentősebb magyar művészettudósa, a *Magyar festészet* című írásában a Székely Bertalanét: „Egész élete művén végigtekintve: néhány arcképét (főleg fiatalkori Önarckép-e, Pfeifferné) és aktját (Fürdés után) letudva, mi marad meg ekkora tehetséghez, tudáshoz és gondosághoz méltó? Különösen: mi marad a jövő számára egyáltalán jelentős, továbbindító és termékeny? Ami e hatalmas energiából és rengeteg munkából a magyar képzés alapjává lehetne? Amihez úgy lehetne visszatérni, mint, mondjuk, a költő Arany Jánoshoz [...] Fáj a válasz, amikor ilyen nobilis emberről, ily rengeteg munkáról és szent akaratról van szó. Székelynek tragédiája, hogy a fától nem látta az erdőt, az ezernyi másod-harmad-huszadrangú probléma mellett az egyetlen lényegest, melyért születnie és élnie érdemes. Nagyra hivatás, a hívó szó hallása és – ellenkező irányba haladás tűzön-vízen át, heroikusan, született hadvezér határozottságával. S közben még csak révülő sejtelve sem igazi hivatásának.

Talán nagyon is keményen hangzik az ítélet arról, aki nemes tulajdonságaiért sok tiszteletet érdemel, s akinek halála után igyekeztek is megadni az elismerést, mely életében fukarul jutott neki.”²

Tulajdonképpen egyfajta konok szakmai megrögzöttségről van szó, amit Szopos Sándor is annak ellenére képviselt, hogy nemcsak Székely Bertalan, hanem Réti István, Edvi Illés Aladár és Révész Imre tanítványa is volt. Ez utóbbiak pedig igencsak markáns képviselői voltak a 20. század elején a magyar művészeti életben magának helyet kérő modern festészeti felfogásoknak. Szopos Sándor mégis a FÜLEP Lajos által kemény kritikával illetett Székely

¹ <http://udvardy.adatbank.transindex.ro>

² FÜLEP Lajos: *Egybegyűjtött írások III. – Magyar festészet (1916)*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1998. 181.

Bertalan-i eszmék és módszerek konok követője maradt, bár állítása szerint a nagybányai iskolával érzett lelki és művészi rokonságot.³

A róla szóló, nemrég megjelent monográfiában MURÁDIN Jenő, kolozsvári művészettörténész, annak a reményének adott hangot, miszerint egy tervezett kiállításon, „*a marosvásárhelyi képtárba került hagyatéka és a gyűjteményekből, magántulajdonból összeszedhető művek a róla alkotott képet is bizonyosan árnyalni és módosítani fogják.*”⁴

Elsősorban tehát az a kérdés merül fel: az idézett megállapítás annak a reménynek a kifejezője, ami egy „elsikkasztott” művész utóélete szándékos jóvá alakíthatóságának a lehetőségében, a kisebb, a szakközösségi tudat átalakításában rejlik? Talán igen, hiszen a szerzőnek már könyve elején meg kellett állapítania, hogy Szopos Sándor a hagyományosság és a modernista korszerűség „perében” csak vesztes lehetett.⁵ Ezt, a lezárt állapotot kifejező mondatát, néhány oldallal később a következő megállapítással hangsúlyozza: „*Lehet, hogy szemlélete nyitottabbá válik, és könnyebben fogad be új dolgokat, ha mindjárt a főiskolai évek után lehetősége nyílik egy külföldi tanulmányútra.*”⁶ A könyv zárszavában pedig megállapítja: „*A végtelenségig pedáns kidolgozottság, a technika túlzott tisztelete vonul végéig Szopos festői gyakorlatán. Hagyatéka így is értéke kora művészetének. De képalkotása lehetett volna sokkal kifejezőbb, korszerűbb.*”⁷

Másodsorban pedig a következő kérdés merül fel: a 2006. évi őszi csíkszeredai kiállítás elegendő bizonyító erővel rendelkezik-e ahhoz, hogy az imént idézett, a Szopos-kép árnyalásába és módosításába vetett reménynek táptalajt biztosítson?

Erre most nem adhatok kimerítő választ. Azt viszont meggyőződéssel állítom, hogy egyetlen feladatunk van – kihívásnak is nevezhetném: minden eddigi műtörténeti megállapítást, kijelentést, legyen az közösségi tudat, vagy száraz szakmai megközelítés szerint való, újra kell értékelnünk! Azt kell tennünk, hogy az időközben felhalmozódott ismeret- és ízlésváltozások következtében megváltozott művészetelméleti követelményrendszer szerint, a realiztikus és romantikus jegyeket egyaránt magukon viselő művészeti hagyatékokat is tegyük az őket megillető helyre! Kezeljük kritikusán, ám vállalva a megmértetés bátor, de jól nevelt agresszivitását is! A jelenleg *divatja*-múltság fogalmával szinonimaszerűen, sajnálatos módon

³ MURÁDIN Jenő: *Szopos Sándor*. Tibera, Budapest. 2006. 35.

⁴ MURÁDIN J.: *i. m.* 9.

⁵ MURÁDIN J.: *i. m.* 8.

⁶ MURÁDIN J.: *i. m.* 35.

⁷ MURÁDIN J.: *i. m.* 67.

elsikkasztottként megfeleltetett életművek valós plasztikai értékeit igazítsuk hozzá a Cézanne-i impresszionizmus 20. században kialakult egyértelműségéhez!

Véleményem szerint a Szopos-hagyatékna a magyar művészettörténetnek abba a szférájába kell tartoznia, amelyben szerzőjének neve nemcsak a rokonok és a barátok számára, hanem a közösségi tudat számára is mitikus fogalomvá válhat. Legyen az elfogult, intoleráns, illetőleg alkalmanként hiányos, és ítélkezzék a valós megmérettetést megelőzően, de eredménye következtében a SZOPOS név váljék méltósággal egyenértékűvé az erdélyi fogalommal!

Csak az a baj, hogy utólagosan nehéz mítoszt teremteni.

Csíkszereda, 2006. november 2.

SZABÓ András formatervező, muzeológus, művészettörténész
Csíki Székely Múzeum
RO-530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

A KÖTET SZERZŐI - AUTHORS - AUTORII VOLUMULUI

ALBERT Beáta

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék

ALBERT Csilla

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék
albertcsilla@sapientia.siculorum.ro; www.emte.ro

BAKACSI Gyula közgazdász, docens
Sapientia EMTE, Csíkszereda
Gazdaság- és Humántudományok Kar
bakacsigyula@sapientia.siculorum.ro

BALÁZSI Dénes, ny. tanár, néprajzkutató
Székelylengyelfalva 147. sz., Hargita megye
Tel: 0266-248.312

BENEDEK Éva okl. papír- és könyvrestaurátor
Csíki Székely Múzeum,
RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye
benedek.eva@freemail.hu

BERECZKI ORBÁN Zselyke magyartanárnő, néprajzkutató
Kós Károly Szakközépiskola, Székelyudvarhely
Homoródszentmárton 223
Telefon: 0266-223.087
zsejke@levele.hu

BERZSÁN József borvízkutató

Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület

cstte@topnet.ro

CsAPÓ János

Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar

Kémiai Intézet, Biokémiai és Élelmiszerkémiai Tanszék

csapo@mail.atk.u-kaposvar.hu; www.atk.u-kaposvar.hu

CsAPÓNÉ Kiss Zsuzsanna

Kaposvári Egyetem, Állattudományi Kar

Kémiai Intézet, Biokémiai és Élelmiszerkémiai Tanszék

csapo@mail.atk.u-kaposvar.hu; www.atk.u-kaposvar.hu

DARVAS Lóránt

Csíki Székely Múzeum

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

DEMETER László egy. tanársegéd

Sapientia EMTE Csíkszereda, Műszaki és Természetudományi Tanszék

RO - 530104 Miercurea-Ciuc, Piața Libertății nr. 1

demeterl@hr.astral.ro, demeterlaszlo@sapientia.sicilorum.ro

DERZSI Csongor kutató, régész-felügyelő

Erdélyi Nemzeti Múzeum, Kolozsvár

RO - 535400, Székelykeresztúr, Kossuth Lajos. u. E13/14. sz., Hargita megye

derzsicsongor@yahoo.com

FARKAS Irén muzeológus, néprajzkutató

Csíki Székely Múzeum

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

irenfarkas@yahoo.com

FERENCZI Géza (1924–2007)

tudományos kutató, történész-régész
Székelyudvarhely

HUBBES Éva ny. tudományos kutató, művelődéstörténész
RO - 535600 Székelyudvarhely
Str. Constructorilor / Építők u. 17/11.

JÁNOSI Csaba geológus mérnök
Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület
RO - 530225 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Szív u. 3/14.
cstte@topnet.ro

JÁNOSI Kincső
Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület
RO - 530225 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Szív u. 3/14.
cstte@topnet.ro

KASSAY János geográfus, adjunktus
Sapientia EMTE, Csíkszereda
Gazdaság- és Humántudományok Kar
kassayjanos@sapientia.sicilorum.ro

KEREKES Szilárd doktorandusz
Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar
Kitaibel Pál Környezettudományi Doktori Iskola
RO - 530172 Csíkszereda - Miercurea Ciuc
Testvériség sgt. - Bld. Frății 22. B. 33
Hargita megye - jud. Harghita
szkerekas@yahoo.com

KOVÁCS János

Pécsi Tudományegyetem

Természettudományi Kar, Földtani Tanszék

MARA Zsuzsanna restaurátor művész

Csíki Székely Múzeum,

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

zsuzsamara@yahoo.com

MÉREY Balázs környezetmérnök hallgató

Sapientia EMTE Csíkszereda, Műszaki és Természettudományi Tanszék

RO - 530104 Miercurea-Ciuc, Piața Libertății nr. 1

mereybalazs@yahoo.com

MOHAY Tamás néprajzkutató

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

Bölcsészettudományi Kar, Tárgyi Néprajzi Tanszék

mohayt@elte.hu

MUCKENHAUPT Erzsébet könyvtörténész, kutató, muzeológus

Csíki Székely Múzeum,

RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

merzsebet@freemail.hu

NYÁRADI Zsolt régész, mesteri hallgató

Lucian Blaga Tudományegyetem, Nagyszeben

RO - 535600 Székelyudvarhely, Iskola utca 7. sz., Hargita megye

nyaradi_zsolt@yahoo.com

PÉTER E. Katalin egyetemi adjunktus, doktorandus
Sapientia EMTE Csíkszereda
RO - 530104 Csíkszereda, Szabadság tér 1., Hargita megye
peterkatalin@sapientia.siculorum.ro

PÉTER Éva vegyész üzemmérnök
Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület
RO - 530230 Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Kossuth Lajos u. 30/16.
cstte@nexta.ro

PÉTER Pál geográfus, igazgató
Hargita Megyei Környezetvédelmi Ügynökség
Csíkszereda, George Coşbuc u. 43.
pal.peter@green-agera.ro

SALAMON Rozália
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék
salamonrozalia@sapientia.siculorum.ro; www.emte.ro

SALAMON Szidónia
Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Csíkszeredai Kar, Élelmiszer-tudományi Tanszék

SALLÓ Szilárd néprajzkutató, muzeológus
RO - 530122 Csíkszereda, Zsögödi Nagy Imre út 167., Hargita megye
salloszilard@freemail.hu

SÓFALVI András régész-történész, PhD-hallgató
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar -
Történettudományi Doktori Iskola
Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum
RO - 535600, Székelyudvarhely, Kossuth Lajos u. 29. sz., Hargita megye
sofalvi@hotmail.com

SZABÓ András formatervező, muzeológus, művészettörténész
Csíki Székely Múzeum
RO-530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye

Szőcs János történész, muzeológus
Csíki Székely Múzeum,
RO - 530132 Csíkszereda, Vártér 2., Hargita megye
miko@csszm.ro

Felelős kiadó: Gyarmati Zsolt, a Csíki Székely Múzeum igazgatója
Tipográfia, nyomdai előkészítés: Gutenberg Műhely, Csíkszereda
Nyomdai munkálatok: F&F International, Gyergyószentmiklós

ISSN 1841-0197

ISSN 1841-0197